

A RENDSZERVÁLTÁS

és a csehszlovákiai magyarok II.

1989-1992

ELBESZÉLT TÖRTÉNELEM 2.

Fórum Kisebbségkutató Intézet

A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok II.
1989–1992

S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Elbeszélt történelem 2.

Sorozatszerkesztő
Tóth Károly

A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok II. 1989–1992

Szerkesztette:
Popély Árpád
Simon Attila

A kötet előkészítését és kiadását támogatta:

Realizované s finančnou podporou Ministerstva Kultúry SR
– program Kultúra národnostných menšín 2010

Közép-európai Alapítvány – Stredoeurópska nadácia (CEF), Bratislava

© Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010

Photo © Berta András, Fogas Ferenc, Korpás Árpád, Köteles László,
Mihályi Molnár László, Dittel Laura, Gyökeres György, Prikler László, 2010
Photo © Fórum Intézet archívuma, 2010

ISBN: 978-80-89249-50-3

Előszó	7
Agárdy Gábor.....	9
Balassa Zoltán	21
Bárdos Gyula	39
Csoma László.....	65
Dittel Laura	81
Gál Milán	91
Gombík Róbert	107
Grendel Lajos	127
Gyurgyík László.....	143
Himmler György	161
Kolár Péter	175
Korpás Pál	205
Kovács László.....	221
L. Juhász Ilona.....	237
László Béla	257
Liszka József.....	291
Mihályi Molnár László	317
Mogyorósi László	335
Szarka László	345
Szép Attila	363
Végh László.....	379
Vörös Péter	397
Zachar István	411
A rendszerváltás éveinek kronológiája	427
Ajánlott irodalom.....	460
Személynévmutató	464
Településmutató.....	474
Rövidítések jegyzéke	478
A beszélgetések készítői	479

ELŐSZÓ

A 2009 őszén megjelent első kötetet után immár az Elbeszélt történelem sorozat rendszerváltással foglalkozó második kötetét kapja kezébe a tisztelt olvasó.

Noha a Fórum Kisebbségkutató Intézet terveiben eredetileg nem szerepelt egy új kötet kiadása, az az érdeklődés, amelyet a *Rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok 1989–1992 c.* kötet kiváltott nem is tette kétségessé, hogy folytatni kell a rendszerváltás magyar résztvevői emlékeinek a felgyűjtését. Annál is inkább, mert már az első kötet előszavában is jeleztük, hogy a kötetből számos, a bársonyos forradalomban és az azt követő átalakulásban tevékeny és fontos szerepet játszó személy kimaradt, hogy csak a rendszerváltás szlovákiai folyamatában is kiemelkedő szerepet játszó, és a jelen kötetbe besorolt Grendel Lajost említsük. Ezeket a hiányokat pótolva a mostani kötetbe bekerült 23 beszélgetéssel együtt így immár 54 interjúalany elbeszélése hozza közelebb az olvasónak 1989–92 szlovákiai magyar történetét.

A jelen kötet azonban, az elsőhöz hasonlóan, nem csupán a rendszerváltás hónapjait ragadja meg, de fontos adalékokkal szolgál annak előtörténetéhez, különösen a husáki normalizáció éveiben meginduló magyar ellenzéki tevékenységhez. Ebbe a sorba tartozik többek között Gombík Róbert szentpéterei plébánossal, a Charta '77 első szlovákiai magyar aláírójával, és Gyurgyík Lászlóval, a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának egyik tagjával készült beszélgetés, miközben a Gombík Róberttel és Csoma Lászlóval készített beszélgetés némileg bepillantást enged egyházaink (úgy a katolikus, mint a református egyház) többnyire zárt ajtóinak mögé is. A Vörös Péterrel és a Szép Attilával készült beszélgetésből az eddiginél teljesebb kép rajzolódik ki a kötetből a szlovákiai magyar egyetemisták rendszerváltó szerepéről, a Liszka Józseffel, Végh Lászlóval vagy épp Szarka Lászlóval készült mélyinterjú pedig betekintést enged a hazai magyar tudományosság rendszerváltás előtti helyzetébe. Amellett, hogy az oral history interjúk alapjának egy része az országos politika, illetve közélet legfelső szintjét képviselte (Bárdos Gyula, Grendel Lajos, Kovács László, Agárdy Gábor) a szerkesztői szándék hangsúlyosan törekedett a dél-szlovákiai régiók eseményeinek a megragadására is. Igaz, a televízió adásainak köszönhetően legtöbbször a prágai és pozsonyi tömegdemonstrációk képei rögzültek a bársonyos forradalom napjairól, ám azok a kis helyi forradalmak, amelyek vidéki városainkban lejátszódtak, legalább olyan jelentőséggel bírtak, mint a fővárosi események. Ennek a jegyében került a kötetbe mélyinterjú Korpás Pállal, Mihályi Molnár Lászlóval, Mogyoróssy Lászlóval, Dittel Laurával, L. Juhász Ilonával, Zachar Istvánnal, Himmler Györggyel, Gál Milánnal,

Balassa Zoltánnal vagy Csoma Lászlóval. Külön említést érdemel a Kolár Péterrel és a László Bélával készült beszélgetés. Az első a kassai Thália Színház, a második pedig a nyitrai magyar pedagógusképzés történetével kapcsolatban tartalmaz olyan alapvető ismereteket, amelyek a két intézmény múltjával foglalkozó kutatók számára megkerülhetetlenek lesznek.

Az első kötet előszavában a szerkesztők az Oral history módszerének sajátosságairól és az Elbeszélt történelem sorozat elindításának okiról már szóltak. Ebből csupán azt a gondolatot tartjuk fontosnak megismételni, miszerint az Oral history módszereivel készült beszélgetések olyan mozaikok, amelyekből az olvasó rakja ki egy-egy korszak sajátos látószögű történetét. Ehhez kívánunk sok sikert az olvasónak, és persze kellemes múltidézőt.

AGÁRDY GÁBOR

1950. augusztus 21., Szenc. Villamosmérnök, vállalkozó. A pozsonyi elektrotechnikai szakközépiskolában érettségizett (1969), majd a Szlovák Műszaki Főiskola Villamosmérnöki Karán mérnöki oklevelet szerzett (1974). A rendszerváltást követően a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom egyik alapítója, 1998-ig elnökségi tagja, 1990–1992 között pozsonyi parlamenti képviselője volt.

1

– Arra szeretném megkérni, hogy mutakozzon be, mondjon valamit a származásáról, családjáról, a családi háttéréről.

– Agárdy Gábornak születtem 1950-ben. A családom két ágából az egyik egy ősrégi csallóközi magyar, a másik pedig egy német ág, hisz a család eredeti neve Algayer volt, ami arra mutathat, hogy Allgäuből származott. Szencre a család valamikor az 1760-as években, Mária Terézia rendeletei alapján került. Az iskoláimat itt, Szencen végeztem, majd Pozsonyban jártam középiskolába, ahol az elektrotechnikai szakközépiskolában érettségiztem 69-ben. Utána pedig az elektrotechnikai kart végeztem el a Szlovák Műszaki Főiskolán (EF SVŠT).

– Visszatérve még az 50-es évekhez, az 50-es, illetve a 40-es évek végének a történései hogyan csapódtak le a családban? Gondolok itt a szövetkezetesítésre, előtte a reszlovakizálásra. Érintette-e a családot a deportálás?

– A reszlovakizálás nem érintette. Ellenben apám 1948-ban jött haza a hadifogságból. Erről nagyon sokat mesélt, kár, hogy akkor nem írtam le. Az áttelepítéstől egy ismerősi kapcsolat mentette meg a családot. Dr. Burián volt az, aki kihúzta a családot a fehérlaposok közül, és így menekült meg. Talán azért is, mert nagyapám

az anyai ágon valamikor állami alkalmazott, vasutas volt, és ezeket általában könnyebben kezelték, mint a parasztokat. Nagyanyám ugyan parasztcsaládból származott, ősrégi parasztok voltak a Csallóközben Fél és Vök környékén, de nagyapám állami alkalmazott volt. Ő volt valamikor a Tranzito főnöke a pozsonyi nagyállomáson. Ő intézte, hogy a csallóközi meg a znojmoi parasztok zöldsége Pozsonyon keresztül gyorsan Bécsbe jusson. Ezeket tudom elmondani a családról. A kollektivizálás minket nem érintett, mivel nagyapám állami alkalmazott volt, földjeik nem voltak, az apámé pedig iparoscsalád, mind bognárok voltak több generációra visszamenőleg. Csak apám meg én nem lettem az. A fiam már megint faszakember.

– Az 50-es, 60-as években hívőnek lenni komoly hátrány volt.

– Hát a hátrány megvolt. Sőt, elmondhatom, hogy az alapiskolában is hiába próbálta az igazgató lebeszélni anyánkat, hogy az öcsémrel, aki napra másfél évvel fiatalabb nálam, hittanórára járjunk, meg vallásos nevelést kapjunk. Anyám konokságának hála, a vallásos nevelésünk biztosított volt. Azt azért belénk nevelték, hogy fiam, nem minden igaz, amit mondanak. Amellett fújtuk az úttörőtrombitát is. Mert azt is csináltam egy ideig, kürtös voltam az úttörőszövetségben, de azért tudtuk, hogy merre van észak. Volt ebből elég problémám az iskolában is. Csak mellékesen mondom el, hogy negyedikes főiskolásként léptem be a SZISZ-be, mert akkor megfenyegettek, hogy kirúgnak. Addig sikerült elkerülnöm ezt a szövetséget. Úttörő voltam, de SZISZ-es csak negyedikes főiskolásként lettem.

– Középiskolásként 68-ból mennyit értett meg?

– A szovjetek bevonulását Berlinben éltem meg mint praxisát végző középiskolás. Az orosz tanárnőnk, aki rettentően ellene volt az orosz bevonulásnak, lefogta a német rendőrség, és a rabszállító kocsiból mi, diákok mentettük ki. Én úgy úsztam meg 68-at, hogy mire hazaértem, az alatt az egy hét alatt lezajlott minden. Amikor egy héttel a megszállás után Berlinben beültem a vonatba, hogy jövünk haza, minket, ugye, Dëcintől Liberecnek, északnak szállítottak, az első orosz katonát meg tankot Brünmben láttam. Addig egyet se láttunk. Aztán Brünmből gyorsvonattal jöttem haza. Akkor már láttam, hogy mi van. Mire hazaértem, itt már nagyjából minden lezajlott.

– A normalizáció időszakát főiskolásként élte át.

– A normalizáció engem nem nagyon érintett, mert, ugye, 69-ben érettségiztem. Nem kellett országból érettségiznem, hanem matematikából. Ez volt az egyetlen olyan évfolyam, amelyik ezt megtehetette.

– A főiskolát, egyetemet 1974-ben fejezte be. A következő évek fontos eseménye a Charta 77 megalakulása...

– A Charta 77 mozgalomról tudtuk, hogy van, létezik, működik. Nekem az volt a szerencsém, hogy nagyon fiatalon bekerültem Szencen a Csemadok körébe. Ez azt jelenti, hogy 1968-ban megalakítottuk az Orion zenekart. Az Orion zenekar ott muzsikált, játszott az összes magyar akción a környéken, tehát mi a kultúrigényün-

ket így valahogy ki tudtuk elégíteni. Ott voltam a legelső Szenci Molnár Albert Napokon, ahol az öreg Kausitz bácsival meg Filo Pistával együtt szögeztük az alapskolából föltépett olajos deszkákat és húztuk rá a fehér vásznat, hogy képkiallítást tudjunk csinálni. Bartha Gyula képeiből volt a kiállítás. Nekünk otthon mindig azt mondták, hogy politikailag ne nagyon angazsáld magad, mert abból probléma lesz, ellenben a kultúrából vedd ki a részedet, a magyarság mellett állj ki, tartsd meg a vallásodat, és élj rendesen. Ezt a nevelést kaptuk, amihez mindig is tartottam magam és tartom a mai napig. Annyiból nem, hogy a politikába 89 után aztán beléptem. Addig én azt se tudtam, hogy hogyan hívják a Szlovák Nemzeti Tanács elnökét. Majdnem megbuktam a vadászvizsgán emiatt. Ez volt az egyik fő kérdés.

– *Mennyire követte a 80-as években a Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottság tevékenységét? Voltak ezek az aláírásgyűjtések, mennyire érezték ezt politikumnak, vagy mennyire csak a magyar ügy melletti kiállásnak?*

– Én erről mindről tájékozódva voltam, mert mi muzsikáltunk a pozsonyi JAIK-ban is, ahova Duray Miklós is járt. Sőt akkor már udvaroltam a leendő feleségemnek, akinek az anyja, az én anyósom titokban mindig megkapta a Jogvédő Bizottság irományait. Tehát én ezekről mind, az akkori Jogvédő Bizottság munkája felől tájékozódva voltam. Tudtam, hogy akkor már Janics Kálmán is bekapcsolódott a dolgokba, akiből később az MKDM elnöke, majd tiszteletbeli elnöke lett. Tagja voltam az MKDM elnökségének egészen a pártegyesülésig. És Janics Kálmán nagyon jó barátom lett, miután együtt voltunk képviselők a Szlovák Nemzeti Tanácsban. Egymás mellett ültünk. Majdnem a hátam mögött ült Kálmán bácsi, akit én nagyon nagyra becsülök. Óriási tudású és széleskörű tájékozottsággal rendelkező ember volt, aki a kommunizmus évei alatt is olyan tanulmányt tett le az asztalra, mint a Hontalanság évei, amiből a mai napig meríteni lehet. Sőt, ez a könyve annyira a tényekre és a levéltári adatokra támaszkodik, hogy a főügyésznek fel kellett menteni őt, tehát ejteni a vádat, nem tudtak rábizonyítani semmit. Amit ő leírt, az úgy volt. Na az, hogy az ŠtB meg a KGB el akarta tenni láb alól, az egy másik kérdés, de az sem sikerült.

– *Föltételezte-e valamikor a 80-as évek második felében, hogy a rendszer hova fog fejlődni, vagy vége lehet rövidesen?*

– Volt egy rokonom, aki már meghalt, s aki professzor volt, közgazdaságtant tanított az egyetemen és a mi utcánkban lakott. És ő tájékozott volt, mivel a kormánynak is dolgozott, megcsinált különböző tanulmányokat. Ő már valamikor 88 elején mondta, hogy na gyerekek, itt már homok van a fogaskerekekben, itt már valaminek történnie kell, mert gazdaságilag ez a rendszer nem fogja kibírni. Valamikor áprilisban, májusban 89-ben mondta ezt, és akkor már mozgolódott, ugye, „a forradalmi alvilág is”. Akkor vettem föl mint a Videoton alkalmazottját Rajczy Lászlót, aki később az MKDM-ben volt titkár. Valójában ő volt az, aki az egészet szervezésileg lebonyolította. És létrehoztuk az MKDM-et. Fölvettem őt a cégbe dolgozni. Szencen volt egy majdnem maszek cégem, ami a vízművek keretén belül működött, önálló jogköreim voltak, magam döntöttem a munkáról, fizetésekről, az anyagról, a raktárról, mindenről, és fölvettem Rajczy Lászlót. Ő először mint ellenálló tudta járni az országot, majd későbbi FMK-sként s végül MKDM-esként folytatta ezt.

– *Mikor volt az a töréspont, ha ezt töréspontnak lehet nevezni...*

– Azt lehet mondani, hogy azokban a napokban, amikor megtörtént a forradalmi váltás, illetve amikor már jelezték vidékről, hogy készülnek ezek az ellenálló sejtek. Rajczy nem jutott olyan messzire, mint a Nagyék meg Tóth Karcsi, de már megvoltak a sejtek, amikből aztán nagyon gyorsan össze lehetett hozni az MKDM-et. Hiszen 1990. március 17-én volt az alakuló kongresszus Pozsonyban, és ott már teljes főállásban jelent meg a párt.

– *Az 1989. novemberi prágai történések hol érték?*

– Hát a prágai történéseket csak úgy a távolból figyeltem, mint a pozsonyiakat is. Általában a munkahelyemen értesültünk az eseményekről.

– *Az első tüntetések híre milyen reakciókat váltott ki a közvetlen környezetében?*

– A közvetlen környezetemben a munkatársaim között ketten voltak párttagok. Ők voltak a legfiatalabbak. Csodák csodájára éppen ők voltak a legelsők, akik visszaadták a pártkönyvüket. Az én társaságom válogatott társaság volt, tehát olyan embereket hoztam oda, akikről tudtam, hogy mindig számíthatok rájuk, és akikkel soha semmi probléma ezen a téren nem volt. Drukkoltunk a forradalomnak természetesen. Itt, Szencen is voltak felvonulások. Meg zajlott, ugye, a képviselők kooptálása az ideiglenes bizottságokba meg az önkormányzatokba. Ezekben mi is részt vettünk, s mint kooptált képviselő dolgoztam én is Szencen. Ezek után kerültem az MKDM-be, majd az elnökség tagja lettem március 17-étől, és aztán júniusban a választások után két évre parlamenti képviselő.

– *Ezekben a polgári bizottságokban részt vett. Így utólag effektívnek tartja a munkájukat?*

– Szerintem az akkor egy nagyon gyors átmenet volt. Elméletileg kooptált képviselők voltunk, akiket megválasztott a város és a politikai pártok. Ez nagyon gyorsan ment le, decemberben ez mind már megvolt. Ha ma minden olyan gyorsan menne, mint akkor, nagyon jó volna.

– *Decemberben kezdtek megalakulni a kereszténydemokrata klubok. Szencen ez hogy ment végbe?*

– Kevesen tudják, hogy a KDH Szencen alakult meg, a szenci plébánián. Meg is érdemelne egy márványtáblát, hogy itt alakult meg a KDH Čarnogurský vezénylete alatt. Akkor az volt az elképzelés, hogy keresztény klubokat kell létrehozni, és ezen belül lesz a magyar szekció.

– *Erről lehetne többet mondani, hogy mikor volt és hogyan volt?*

– Én már annyira pontosan nem emlékszem a dátumokra, de itt alakult meg Szencen. Még Harsányi Gyula esperes úr vezénylete alatt történt. Ő adott helyet ennek a társaságnak. Ugye ott arról volt szó, hogy megalakulnak a magyar szekci-

ók. Püspöki felhívás is jött, hogy alakítsunk magyar szekciót, szlovák szekciót. Mi akkor nagyban nekiláttunk ezeknek a kereszténydemokrata kluboknak a szervezéséhez, amiben központi szerep jutott Rajczynak, aki járta az országot. És ez addig ment, míg aláírásgyűjtéssel megalakult a párt. Március 17-én 1990-ben volt az első kongresszusa Pozsonyban. Azt hiszem, a Csemadok-székházban volt. Eljött Hamerlik Rudolf is, aki már akkor a KDH-ban politizált. Ott, a kongresszuson döntött el, hogy most ez a társaság, amelyik magyar keresztény politizálást akart folytatni, része marad-e a KDH-nak valamilyen szekcióként, vagy pedig új pártot alapít. Hamerlik Rudi ott győzködött minket, hogy a KDH-n belül kell menni, hisz a keresztények közösen kéne hogy menjenek. Mivel jöttek a választások, a KDH már készült a programjaival. És már akkor eljutott hozzánk pár szórólap, amelyekből egyértelműen kitűnt, hogy a KDH felső vezetése nem egy magyarbarát társaság. Elégké kemény nacionalista hangot ütöttek meg. Ezt mi ott, a kongresszuson Csáky Palival el is mondtuk. Mi voltunk ketten azok, akik legjobban ellene voltunk annak, hogy beolvadjunk a KDH-ba. És döntött a kongresszus, s akkor lettem én elnökségi tag, Janics lett az elnök, Rajczy lett a főtitkár. És így húztuk ki aztán egészen a választásokig.

– *A KDH-ról érkezett erre valami kritika?*

– Nem tapasztaltunk, sőt mintha örültek is volna neki.

– *Szencen volt valami együttműködés a két párt között?*

– Szencen a KDH-val mindig korrekt volt a kapcsolat. Sokszor más politikai nézeteket vallottak, de a kapcsolat velük a mai napig is korrekt. Nem lehet semmi olyat mondani, hogy alánk vágta volna vagy keresztbe tettek volna. Azt nem lehet mondani.

– *Az első szabad választásokon mégsem önállóan indult a párt, hanem koalícióban az Együttéléssel.*

– Igen koalícióban indultunk az Együttéléssel.

– *Ön szerint mi döntött az Együttélés mellett? Az FMK-sok miért nem voltak jó partnerek?*

– Az FMK-sok egy kicsit talán túl rózsaszínben látták a világot, és túlságosan bíztak a polgári társadalom létrejöttében. Mi meg a KDH felső vezetése, majd a Szlovák Nemzeti Párt tevékenységét látva azt mondtuk, hogy azért nem oda Buda, az nem megy olyan gyorsan. Próbáljunk meg koalícióban indulni, fölösleges és kár volna a kisebbségi magyarságot szétverni. Ez volt a fő ok. Ezért nem lehet ma sem Szencen két-három vagy több pártban gondolkodni. Lehetne gondolkodni polgári körökben vagy valami hasonló módon, ahol a liberális, keresztény, népnemzeti vagy más szárnyak tudnának eszmeileg versenyezni. Amúgy Szencen, úgy hiszem, sohasem alakult ki FMK-s alapszervezet.

– *Az 90-es választások nyomán ön az MKDM színeiben bejutott képviselőként a Szlovák Nemzeti Tanácsba. Nemcsak Önre érvényes, hogy tulajdonképpen politikai*

tapasztalatok nélkül került oda. Milyen volt belefogni a politizálásba és rögtön bekerülni a nagypolitikába?

– Hát ez bizony elég nehéz volt. Mert akkor az ember még az államapparátus szerkezetével sem volt teljesen tisztában, hogy hogyan oszlanak meg a hatalmi ágak, hogy néz ki egy minisztérium, hogy néz ki egy kormány. Ezeket ott sebtében kellett megtanulni. Voltak ilyen iskolázások is az új politikusoknak. Azt lehet mondani, hogy ott mindenki új volt, egy-két volt kommunistától eltekintve, mint például Peter Weiss meg a többiek. Peter Weiss egy érdekes ember volt. A választási eredmények alapján ültették le a pártokat az ülésteremben. És az MKDM–Együttélés koalíciója közvetlenül a kommunisták után végzett. Tehát úgy ültünk, hogy balra tőlem ült Zselenák Jóska, aki, ugye, kommunista volt Keletről, magyar gyerek, mellette pedig Peter Weiss, Jóska mellett ültém én, aztán Ásványi László, Bartakovics és így tovább. És akkor láttam, hogy mit jelent, ha valakinek ki van építve az apparátusa. Az egész Szlovák Nemzeti Tanácsból, a gépíróhölgyek, a rendészhölgyek, mindenki Weisshez járt. Az meg csak körmölte és írta az utasításait, a beszédeit, és ezek percek alatt hozták vissza neki a legépebb szövegeket meg mindent, amire szüksége volt. Tehát Havelnak igaza volt, hogy ezt a parlamentet négy évig így fenntartani nem szabad. Az a kétéves ciklus, amit akkor Havel megállapított, hogy az első parlamentnek két évig kell működnie, nagyon is jó döntés volt. Mert akkor az ilyen Weissek és a csapatuk meg a többi volt kommunista négy évig ott rontotta volna a levegőt. Így legalább az első választások után valami kiszóródott belőle.

Ez volt a politikába való belépésem, és hát bizony sokat kellett tanulni a különböző szavazási technikákat. Hogyan tárgyalni a klubokkal meg mindent. Szóval itt sokat tanultunk. Az volt a szerencsénk, hogy František Mikloško nagyon emberséges elnöke volt a parlamentnek, és minket valahogy kedvelt. Mindig megegyeztünk Ásványi Laci bácsival, Szabó Rezsővel meg másokkal is, hogy a mai ülésre ki hoz egy üveg bort. A szünetben aztán meghívtuk Mikloškót, és akkor ő mindig azt mondta, hogy „no, ideme na harapáš”. És az ülések közötti szünetben az a tizenvalahány tagú társaság, 14-en voltunk, ha jól emlékszem, azt az egy üveg bort megitta.

– *Az MKDM az Együttéléssel együtt indult, és még abban az évben voltak a helyhatósági választások. Ott ez az együttes fölbomlott...*

– Felbomlott, ha nem is mindenütt, de bomladozott. Például Szencen nem bomlott föl. Szencen együtt indult a két csapat, és azt lehet mondani, hogy azért, mert Szencen nagyon gyenge volt az Együttélés. Általában magyar kommunisták meg tanítók és egy-két ember volt ott, esetleg egy-két értelmiségi, de Szencen gyenge volt az Együttélés. Ezért mi azt mondtuk, hogy kár ezt itt aprózni, legyen együtt. És megérte, mert minden egyes önkormányzatban azóta is ott vannak a helyi emberek. Szencen és másutt is megmaradt a koalíció. Ha nem is úgy, mint MKDM–Együttélés, de közös listát indított a két párt.

– *Ennek azért országos szinten voltak elég kemény ellenzői, ez valahol lecsapódott elnökségi szinten. Erről hogyha valamit mondana.*

– Hát Novitzky, Szócs, még talán Havasi, ők voltak azok, akik közelebb akarták vinni az MKDM-et az Együttéléshez. Illetve voltak olyan kísérletek is, hogy nem ártá-

na, ha az MKDM beolvadna az Együttélésbe. Végül kiderült, hogy az MKDM támogató tábora valahogy stabilabb és nagyobb. Ezt éreztük már az első választások előtt is, amikor 60-40 százalékbán egyezett meg a két párt az MKDM javára. És hogy igazunk volt, azt láthattuk 1998-ban is, amikor megtörtént a három párt egyesülése. Hogy valójában az MKDM vállalta fel a két pártot, és az Együttélés is belépett az MKDM-be, és az FMK-MPP is belépett az MKDM-be azzal, hogy az MKDM megváltoztatta a nevét és a Magyar Koalíció Pártja nevet vette föl. Tehát elméletileg az MKDM lett a gyűjtőpárt, amely felvállalta aztán ezt az egységet.

– *Ennek a vitának a kapcsán voltak kizárások is?*

– Az még előtte történt. A keletieket Galántán zártuk ki, nem sokkal a pártegyesülés előtt. Elméletileg a keletiek puccsot akartak végrehajtani, amit akkor a kongresszus állított meg azzal, hogy ott helyben intézkedett – a kongresszus a legfelsőbb szerve a pártnak –, és egyöntetű szavazással, alig volt pár ellenszavazat, bár többen tartózkodtak. De jócskán meghaladta az 50 százalékot azoknak a száma, akik a kizárás mellett szavaztak. És így maradt meg a párt egysége. A kongresszus után lassan Püspöki Nagy Péter is kivonult ebből a csapatból. Nemcsak politikai okok miatt, hanem a munkahelye elszólította őt innen. Azt hiszem, ő jobb pozíciókat akart a maga számára. És ezt valahogy az elnökség, nem is az elnökség, hanem az országos tanács nem nagyon támogatta.

– *Mennyire játszott közre ebben Püspöki ŠtB általi érintettsége?*

– Biztos közrejátszott. Akkor ez már nyilvános volt, és azt hiszem, ez eléggé nyomós oka lehetett. Ő ezt talán érezte is.

– *A másik ilyen személy, aki távolodni kezdett vagy kivonult a nagypolitikából, Rajczy László volt...*

– Igen. Rajczy érdekes figurája volt ennek a korszaknak, méghozzá azért, mert neki a keresztény körök szervezése nem 89 novembere után kezdődött. A választások után prágai parlamenti képviselő lett. És itt el kell mondani, hogy Rajczy több tízezer, talán százezer kilométert is lejárt abban az időben a saját kocsiján. Volt úgy, hogy egyszer össze is törte az autóját. Rengeteget utazott keletről nyugatig és szervezte a klubokat, amelyekből később összeálltak az alapszervezetek, utána ezekből a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom. Rajczyn aztán, mivel valószínűleg örökölt is bizonyos hajlamot bizonyos betegségekre, Prágában ez teljesen kiütött. Olyannyira, hogy lemondott a mandátumáról, és nagyon rossz állapotba került. Orvoshoz nem akart menni, fizetése nem volt. Én akkor még eljártam hozzá, mert voltak műszaki berendezések, amelyek nála voltak. Az MKDM-ben azért ebből a szempontból mindig rend volt, a feltárt meg ezeket a dolgokat meg kellett csinálni. Aztán úgy kellett tőle bizonyos dolgokat elhozni, illetve leírni. Valamit sikerült visszaszerezni, valamit nem. Laci meg olyan állapotban volt, hogy nem lehetett vele mit kezdeni. Azt hiszem, el is vált a feleségétől. Akivel még tartotta a kapcsolatot, az a fia meg a két lánya volt. A fia sokat törődött vele. És akkor én szóltam Laci nővérének, hogy van egy jó pszichiáter ismerősöm, a Pálházy Béla. És ő vette kezelésbe, és ő húzta ki ebből a csávából, úgyhogy ma, azt hiszem, elfogadható állapotban van.

– Most pontosan nem tudom a dátumot, de ez azután volt, miután megtörtént az első kongresszus, ahol Janics lett a párt elnöke. Egyszer Szencen a borozóban volt egy elnökségi ülés, ahová eljött Püspöki Nagy Péter is, meg ott volt többek között Ásványi László, Rajczy, Szócs Feri, Lapos Jóska meg én. Ugye Janics nekiment Püspöki Nagy Péternek, hogy ŠtB-s, tagja volt az ŠtB-nek. És akkor, ha jól emlékszem, Püspöki fölszólította őt, hogy mondjon le, ezt nem lehet csinálni. Erre azt mondta Janics, jól van, lemondok, de akkor majd én mondom meg, ki lesz az új elnök. Bugár Béla is elnökségi tag volt, s Janics azt mondta, ez a fiatal kölyök, mert ő volt a legfiatalabb, ez lesz az elnök. Akkor ez Püspökinek nagyon megfelelt, mert hát azt gondolta, hogy egy ilyen fiatal gyerkcőcöt, mérnököcskét ő nagyon könnyen el irányít. Csak hát éppen fordítva sült el a dolog. Bugár Béla nagyon keménykezű elnöknek bizonyult, és aztán rendet csinált.

– Ha áttekintjük ennek a kétéves időszaknak, a 90–92-es választási időszaknak a kronológiáját, találunk állandóan visszatérő témaköröket, amelyek a magyarok szempontjából kardinálisnak is nevezhetők. Például a nyelvtörvény körüli vita...

– A Szlovák Nemzeti Párt meg a VPN nemzetibb szárnya és a zöldek – érdekes, a zöldek is nacionalisták voltak – kierőszakolták ezt a nyelvtörvényt. A VPN látta, hogy valamit csinálni kéne, és az FMK-val megcsinálta a saját nyelvtörvényjavaslatát, amely szintén nem volt jó, de természetesen a SZNP-é sokkal rosszabb volt. Mi is kidolgoztunk egy nyelvtörvényjavaslatot, de azt a parlament azonnal elutasította. Amikor megtárgyalásra került a nyelvtörvény, abszolút nem volt biztos, hogy valamelyik átmegy. Nagyon képlékeny volt a helyzet. Nagyon vad volt a hangulat. Sőt, amikor a nyelvtörvényt tárgyalta a parlament, ezek a mindenféle nacionalista körök, a Matica meg a Szlovák Nemzeti Párt, mivel Pozsonyban nem találtak elég támogatót, hát a környező városokból, Tapolcsányból, Nyitráról meg Surányból hozták az embereket buszokkal. Amikor tárgyaltuk a nyelvtörvényt, már jó este volt, akkor már többezres tömeg volt a régi parlament épülete előtt. Ugye a törvény azt mondja, hogy a parlament ajtajától csak 150 méterre lehet sztrájkolni, ám mivel ezt a rendőrség nem tudta betartatni, a tömeg rányomult a parlament kapujára. Mi láttuk, hogy baj van. Páran lementünk ehhez az ajtóhoz körülnézni, meg a balkonnál kinéztünk, hogy mi van. Hát ott őrjöngött a tömeg. Aztán lementünk az ajtóhoz, és ott hallgatóztunk. Mert az ajtón a kiabálás áthallatszott. És ahogy ott álltunk, Csáky Pali meg valaki, egyszer csak egy fejsze foka szakította át a vastag tölgyfa ajtót. Odáig jutott a dolog, hogy fejszével támadtak. És akkor már nem volt mindegy, elrohantunk. Azonnal vége lett az ülésnek. Akkor, ugye, szököni kellett. Ezen az ajtón kimenni nem lehetett, mert ott állt a tömeg. De pár tíz méterrel odébb volt a kocsifeljáró az udvarra. Azon keresztül mentek ki a képviselők, és már ott is várták őket. Azt hiszem, Harna Pista csak úgy tudott megszököni, hogy fölugrott az ott parkoló autók egyikének a motorházára, és az autók tetején végig elfutott a tömeg elől. Persze köpködtek, dobáltak. Mi pedig mivel a Szabó Rezső bácsi ismerte a dörgést, a pincén keresztül vitt ki minket, s a Szentháromság-templom mellett lévő parkoló udvarán jöttünk ki a pincén keresztül. De már ott is vártak, már ott is köpködtek. Lehettek vagy 40-50-en. Én Ásványi Laci bácsival jöttem ki, aztán beültünk a kocsiba és gyorsan elindultunk haza.

Ezt a nyelvtörvényt azóta is érezzük és lehet, hogy ma boldogok volnánk, ha csak az a törvény lett volna. Mert a nyelvtörvény azóta csak rosszabb lett. Én ezt a törvényt akkor nem szavaztam meg, mert úgy éreztem, nem szabad megszavazni. Tudom, hogy nem szavazta meg Dobos Laci, nem szavazta meg Bartakovics sem, talán Csáky Pali sem. A többiek megszavazták. Én azt mondtam, ilyen törvényt nem lehet megszavazni. Hogy egy járási hivatalnok mondjon ítéletet arról, hogy most ez megsértette a törvényt vagy nem! Úgy éreztem, ezt nem szabad megszavazni, és azt hiszem, az idő igazolta, hogy jól csináltam.

– Az 1992-es választások előtt nagy vita volt arról, hogy az MPP bekerüljön-e a magyar koalícióba. Végül erre nem került sor.

– Itt történt egy s más dolog. A rossz nyelvek azt mondják, hogy Havel fölterjesztette Esterházy Jánost valamilyen in memoriam díjra, és az én információim szerint, amiket akkor ott bent a parlamentben kaptam, ezt az elnöki határozatot egy prominens FMK-s politikus fúrta meg, aki kérte az elnököt, hogy állítsa le, mert problémák lehetnek belőle. Ha akkor ez megment volna, Esterházyt de facto rehabilitálták volna. De így mai napig húzódik a rehabilitáció ügye. Hál istennek, a földi maradványai már megvannak.

– Hogy folytak ezek a tárgyalások először az MPP-vel, az Együttéléssel és a Néppárttal?

– A Néppártnak alig volt súlya. A Popély-féle Néppártnak csupán pehelykönnyű politikai súlya volt. Történt aztán egy-két dolog. Az egyik FMK-s tárgyalópartner például bekapcsolt magnóval a táskájában jött tárgyalni. Följátszott mindent, mi meg nem tudtunk róla. Aztán jöttek az Orbánék győzködni minket. Németh Zsolt is itt volt. Én is ott voltam a tárgyaláson, és mondtuk nekik, hogy mi azért kicsit másként látjuk a dolgokat. És hogy jól láttuk, bizonyította, hogy az MKDM–Együttélés bejutott a parlamentbe, az FMK meg kimaradt.

– Az Orbán-féle delegáció győzködése mit jelentett? Azt akarták, hogy a magyar pártok fogjanak össze, vagy pedig kimondottan az FMK-t támogatták?

– Itt arról volt szó, hogy az FMK-t be kell venni mindenáron. Az FMK olyan kritériumokat támasztott, amik nem voltak adekvátak, megfelelőek az FMK politikai súlyához. Addigra az MKDM már lényegesen jobban megerősödött, akkor már székházunk volt, akkor már minden működött. Az Együttélésnek ez sokkal korábban megvolt. Az MKDM–Együttélés súlya és a közös politizálás ereje valahogy megnőtt. Úgy éreztük, hogy Magyarország is inkább ezt támogatja. Hisz akkor ugye Orbán még ellenzékiként lépett föl Magyarországon. Én aztán már kimaradtam a nagypolitikából, mert ugyan tagja maradtam az MKDM elnökségének, de a politikát inkább a képviselők és az elnökség csinálta.

– A másik ilyen problémakör a bösi vízlépcső ügye, ami a két év alatt elég sokszor felbukkant a politikában.

– Nekem az volt az érzésem, hogy abban a pillanatban, amint a csehek látták, hova tendál a federáció, hogy széteséshez fog vezetni, abban a pillanatban a csehek az

egész vízlépcsőügyre azt mondták, ez szlovák ügy. Kezeljétek. A cseheknek aztán már nem volt nagyon beleszólásuk, az egészet a Čarnogurský-csapat irányította. És talán az is belejátszott, hogy meg akarták mutatni, mi szlovákok vagyunk, mi azért tudunk a magyaroknak borsot törni az orruk alá. Azt hiszem, ez volt az egyik fő motívum akkor. Mert akkor még vissza lehetett volna lépni, és lehetett volna folytatni a tárgyalásokat. A mai napig látjuk, hogy a bósi erőmű kérdése nem olyan egyszerű dolog. És hiába volt hágai döntés, ami egy nagyon salomoni döntés volt, mind a két fél azt állítja, hogy neki van igaza.

Annak idején, amikor már megépült az erőmű, és utána beültem a cégünkbe dolgozni, én többször is mértem az erőmün. És egyértelműen kimutatható volt, hogy a két zsilipkamra az évek során állandóan romlik és romlik. A végén már olyan volt, mint a dudarosta. A kamrán keresztül áramlott a víz összevissza a talajban. Amikor 98-ban aztán az MKP kormányra került, és Harna István miniszter lett, ezeket az eredményeket odaadtam Harna Istvánnak, aki eléggé megijedt. Komolyan vette a dolgot és továbbította a szlovák kormánynak, de úgy, hogy nem ő adta be. És akkor szavazta meg a szlovák kormány azt az 50 milliót a rések eltömésére. Azután javult a helyzet, de még mindig volt szivárgás. Azóta már nem nagyon mértem. Talán háromszor mértem, az utóbbi négy vagy öt évben nem.

Az biztos, hogy erőművet ilyen sóderos altalajon építeni nem lehet. A víz nagy úr, a sóder között is megtalálja az utat, és féltő, hogy előbb-utóbb valami történni fog. Hisz lehet látni, ahogy ülnek le a zsilipkamrák szekciói, némelyik 25 centit is elment. Ezért például rosszabb hatásfokkal működik az erőmű. Mert a két kamra között volt egy csőrendszer, amit ezek a lesüllyedő zsilipkamrák egyszerűen elnyírtak, és ezt idővel be kellett betonnal tömni.

– *A nyelvtörvényhez hasonló vitákat váltott ki a kárpótlás kérdése is...*

– Sajnos ott nem tudtunk előre jutni, mert az FMK tartotta magát az egyezséghez. De volt egy pillanat, amikor az egyik fiatal zöld képviselő valami fondorlatos módon benyújtott egy módosító javaslatot. Ha akkor azt a parlament megszavazza, akkor elé tudtunk volna menni az 1948-as évnek teljes szélességében. Egy szavazaton bukott meg az egész javaslat, és tudom, hogy az FMK-sok vagy ellene voltak, vagy nem szavaztak. Ha az akkor megment volna, ma nincs gond a kárpótlással. Sajnos ilyen az élet és a politika!

– *Még a táblatörvényről mondjon pár szót!*

– Volt a hivatalos tábla és a megnevezés. És ekörül ment a vita. Azt mondták, hogy Senec városát hivatalosan magyarul Szencnek hívni nem lehet. A településnek egy neve lehet csak, és az a Senec. A mi bizottságunk volt az Államigazgatási és Önkormányzati Bizottság, és többször tárgyaltunk róla. A belügyminiszter, mert már annyira húzódtak a tárgyalások, a helyettesét küldte az egyik tárgyalásra, azt hiszem Benčíknek hívták. Egyszer véletlenül úgy került a sor, leültem beszélgetni ezzel a Benčíkkel. Végül mondtam neki, hogy minekünk nem az a célunk, hogy Senecből Szencet csináljunk. Nekünk az a fontos, hogy a város magyar megnevezését információként közölhessük a nagyközönségnek. Megsúgtam neki, hogy a kreszben van egy információs táblatípus, kék alapon fehér betűkkel. És akkor azt mondta, nagyon jó az ötlet. S aztán így ment át a törvény.

– *Hogyan viszonyult a magyarság a csehszlovák állam kettéválásához?*

– Mi itt, Pozsonyban és az itteni magyarság ellene voltunk a szétválásnak. Az Együttélés néhány embere azt mondta, szét kell válni, mert ha a szlovákoknak nem jár az önállóság, akkor nekünk, magyaroknak sem jár az autonómia. Voltak azért magyar rétegek, amelyek támogatták a szétválást. Én személyesen nem támogattam, mi tudtuk azt, hogy ha szétválunk, annak kemény ára lesz Szlovákia számára. Talán az akkori politikai garnitúra is tudta, és úgy rendezte a két ország sorsát, hogy a két ország között talán exkluzívabb viszony van a mai napig is, mintsem bármelyik másik országgal volt. Ez az egyharmad-kétharmados megosztás valahogy úgy jött. Tudom, hogy viták voltak, hogyan merre, és a vége felé már az volt az érzésem, a csehek talán örülnek is, hogy megyünk.

– *Parlamenti képviselőként milyen témákkal foglalkozott még?*

– Hát parlamenti képviselőként az államigazgatással és az önkormányzatokkal foglalkoztam. Egyik bedolgozója vagyok a 369/1990-es önkormányzati törvénynek, amit azóta vagy x-szer novelizáltak, de a törvény még érvényben van. Egy kicsit büszke is vagyok rá, hogy egy ilyen törvény több mint húsz évet kibírt. Azt hiszem, ez volt az egyik fő művem.

– *Még olyan információt is találtam, hogy főszerkesztője volt a Keresztény Híradónak.*

– Igen, egy-másfél évig csináltam, tudom, hogy a második választásnál is szerkesztettem ezt a Híradót. Aztán volt egy konfliktus a mélyebb hívőkkel. Ez az MKDM-Híradó először négy lapból állt, végül kinőtte magát egy tizenhat lapos újsággá. Aztán valahogy úgy jött, hogy mindig volt benne egy-két jó vicc is. Egyszer lehoztam egy viccet, ami megbotránkoztatott egy csomó embert, és ez pont a választások előtt volt. A mai napig szellemesnek tartom ezt a viccet, sőt a választások után, mikor jól végzett az MKDM, azt mondták, no gyerekek, ez a vicc biztos hozott nekünk egy-két tized százalékot. Aztán persze kiépült az MKDM-irodája. Az első MKDM-irodát a feleségem alakította ki, ő volt az, aki megszervezte az iroda munkáját, fölvette a titkárnőt, megvette a hűtőgépet, az írógépet, a számítógépet, telefont, faxot, mindent. Tehát a feleségem volt az, aki az MKDM-irodát beindította. Ez a Křižnán volt. Aztán költöztek át a Žabotovára. Akkor mindenről tudtam, mert a feleségem naponta bent volt, bejárt és intézkedett és csinálta a dolgát.

– *A 92-es választások után kimaradt a nagypolitikából. Ennek mi volt az oka?*

– Két oka volt, egy nagyobb meg egy kisebb. A kisebb oka az volt, hogy a koleszterinem az egekben járt, a vérnyomásom a Mont Everest csúcsán. Meg nem tudtam már aludni. Szóval az egy nagyon vad időszak volt, a mai hozzá képest egy rózsakerti séta. Ez volt az egyik ok. Az orvosom azt mondta, jó volna egy kicsit pihenni. A másik ok meg az volt, hogy akkor már működött a cégünk. Míg én távol voltam, két kollégám vitte. Akkor alapítottuk, amikor kényszerhelyzet elé állították két kollégámat a vízműben, hogy megszüntették a kutató- és fejlesztőcsoportot. És akkor én, mint parlamenti képviselő segítettam nekik. Volt egy csomó ismerősöm, bejá-

ratos voltam mindenhova, és segítettem nekik, hogy sikerült a céget pár hét alatt létrehozni, és folytattuk tovább azt a munkát, amit addig. Úgy, hogy a vízműtől nem vettük meg, hanem bérbe vettük az épületet, a gépeket meg minden mást. Az az érdekes, hogy a vízmű oldaláról is volt erre hajlandóság. A vízmű ha nem is támogatót, de nem tett keresztbe. A cég 91-ben alakult, tehát 92-ben, mikor jöttek a választások, addigra már több mint egyéves múlt volt mögötte. Akkor már, azt lehet mondani, befutott elektronikai céggé váltunk a vízügyben. És ez a fő ok. Feleségem azt mondta, van neked egy rendes szakmád, amihez értesz, ahol nem kell idegeskedned, akkor miért nem csinálod azt. Akkor úgy döntöttem, hogy elég volt a képviselőségből. Azt hiszem, ezt a párkányi országos tanácson jelentettem be. Győzködtek ott, hogy induljak, de megköszöntem, elég volt.

Óriási tapasztalatot szereztem. Ha akkor nem lettem volna képviselő, nincs az az áttekintésem, ami ma van. Ma tudom, hogy születik egy törvény, mi a folyamata, milyen buktatói, milyen gáncsolási lehetőségek vannak az egész törvényalkotás során, hol kell belenyúlani, hogy jobban menjen, hol kell belenyúlani, hogy rosszabbul menjen. Ezeket megtanultam. 98-ig még elnökségi tag voltam, aztán 98-ban már kimaradtam az elnökségből is. Azóta kisebb-nagyobb megszakításokkal vagy országostanács-tag vagyok, most pillanatnyilag az vagyok, vagy a járásban tevékenykedem. Úgyhogy a helyi meg a középszintű politikában azért részt veszek. A mai napig is érdekel a politika, már csak azért is, mert kisebbségének számítom magamat, és ha nem politizálunk okosan, akkor az valahol mindig visszaüt. Ez a mostani helyzet is nagyon-nagyon hasonlít az FMK versus MKDM–Együttélés dolgokra, ahol a két csapat próbált iszabirkózni, és tudjuk, hogy mi lett a vége. Majdnem ráfáztunk. Ezt kéne ma is figyelembe venni. A gond az, hogy gyűjtőpárként az MKP nem nagyon tud pártideológiát kialakítani. Meg kellene férni együtt mindennek a népnemzetitől a keresztény elveken egészen a liberális sőt a baloldali eszméig. És ezt bizony elég nehéz egyensúlyban tartani.

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

Agárdi Gábor az MKDM közgyűlésén

BALASSA ZOLTÁN

1949. június 28., Besztercebánya. Vegyészmérnök, politikus, újságíró, közíró. Besztercebányán érettségizett (1967), a prágai Vegyészmérnöki Főiskolán mérnöki oklevelet szerzett (1972), majd a kassai Kelet-szlovákiai Vasmű mérnökeként és a Kelet-szlovákiai Vízművek alkalmazottjaként dolgozott. A rendszerváltás idején a Kassai Magyarok Baráti Társaságának alapítója és vezetője, a Kassai Fórum c. lap főszerkesztője, az Együttélés politikai mozgalom vezetőségi tagja, 1994-ig kassai ügyvivője volt. 1994 óta szabadfoglalkozású újságíró.

– Kezdjük a családi háttérrel!

– Apai családnevem ugyan nagyon réginek tűnik, de azt nagyapám vette föl még az első házassága előtt. Apám régész, tanár, művészettörténész volt. Apai nagyapám viszont kántortanító. Zólyomlipcsén született. Nagyanyám Cegléden. Ez volt apai nagyapám második házassága, az első felesége meghalt. Abból a házasságából is születtek gyermekei, de azokkal apám nem tartotta a kapcsolatot. Nagyapám első feleségét Oravszky Eszternek, a másodikat Okos Teréznek hívták. Nagyanyám sokgyermekes családban nőtt föl, akkoriban ez nem volt kirívó, de egyik testvére sem maradt meg. Érdekes, az Okosokból ma már Cegléden nem találsz senkit. Néhány testvére az első világháborúban esett el, állítólag egyikük Oroszországban maradt és orosz nőt vett volna feleségül. Egyik leánytestvére meghűlt táncmulatság közben, mert hideg limonádét ivott, és ebbe belehalt. Vőlegénye emiatt föbe lőtte magát. Így az ő családjából lényegében nem maradt senki. Mindig emlegette is, hogy sokkal tovább élt, mint a többiek. Anyai családom az egyik ágon visszamegy egészen a középkorig, a tatárjárásig. Anyai nagyanyámat Csipkay Máriának hívták. A család másik ága a Kenessey család volt. A Kenesseyek feldolgozták a családfájukat. Ennek a családnak volt a tagja az a hajóskapitány, aki a magyar hajózási szaknyelv kidolgozója. Kenessey Albertnek hívták. Kenessey Béla kolozsvári refor-

mátus püspök lett. Csipkay János erdész Selmecebányán szerezte a diplomáját. Felesége Kenessey Jolán volt. Anyai nagyanyám Sepsiszentgyörgyön született. Anyai nagyapám, az a legérdekesebb, Krčsmérynek hívták. A vicc az, hogy ha megnézed a fényképét, kimondottan magyaros arcvonásai vannak. Abból a híres Krčméry családból származott, amelyik a szlovák művelődéstörténetben vagy költészetben egyaránt jelentős szerepet játszott, elsősorban Štefan Krčméry költő személyében. Jela Vrteľová Krčméry az operák átírásában nagyon jó szövegírónak bizonyult, mert a régi szlovák operaszövegek nagyon csikorogtak és nehezen lehetett énekelni őket. Neki volt ehhez érzéke, s így olyan szövegeket kreált, amelyeket tényleg el lehet énekelni, és nem törik bele az operaénekes nyelve.

Anyám a családnak ezzel a részével is tartotta a kapcsolatot jó sokáig. Anyai nagyapám Prágában, a német egyetemen végezte orvosi tanulmányait, diplomája mindmáig megvan. Besztercebányán lett orvos. Ezredorvos volt az első világháborúban. Ő magyarnak tartotta magát, és ezért sokszor cikizték, hogy hát a család többi tagja szlovák. Erre mindig azt válaszolta, sajnos! Ezért Mister Sajnosnak hívták. Besztercebányán így volt közismert. Akkoriban ez egy kis város volt, az utcánkban nagyon sokan tudtak magyarul. 1949-ben születtem, tehát az ötvenes évekre esett a gyerekkorom. Mellettünk volt az Árpád park, a millennium alkalmával létesítette keresztanyám apósa, Csesznak Lajos polgármester. Nagyon jól tudtunk ott játszani. Ugrabugráltunk, kötelet húztunk két fa közé és azt átugráltuk. Sőt volt még egy kedvenc szórakozásom. Az aszfaltra színes krétákkal az egész világtérképet lerajzoltam. Mindenki a csodájára járt. A főbb városokat piros pontokkal jelöltem. Jöttek a felnőttek is nézni kritikus szemmel, de minden stimmelt. Lehet, hogy ezt apámtól örököltem, mert „mellesleg” földrajztanár is volt. Haláláig az összes szibériai folyót fel tudta sorolni. Legendás kapacitású emlékezete volt. Évek óta már nem dolgozott a múzeumban, mégis őt kérdezték meg, mit hol lehet megtalálni. Ő meg mondta.

Mindkét nagyapám elég korán meghalt, nyilván azért is, mert ez a második házasságuk volt, így korosabbak voltak. Anyai nagyapám viszont elvált, úgy kötött aztán második házasságot nagyanyámmal, Csipkay Máriával. Ők hárman voltak testvérek. Bertalant a vörösök akasztották föl 1919-ben Gyöngyösön. A sírja megvan, gondozzák. Voltunk is ott egyszer ünnepségek keretén belül megnézni. (...) Nagyanyám másik testvérének, Józsnak a leszármazottai Zsolnán élnek. Érdekes módon az ebből a családból származó lányok, Józsa lánya, unokája, dédunokája mind egyforma. Négy generációt ismerek, mintha a szeméből esett volna ki egyik a másiknak. De már az unokatestvéreim és azok gyermekei nem tudnak magyarul egy szót sem, pedig Józsa unokájának a férje is magyar származású. A Vladár család anyám elmondása szerint Erdélyből származott el, habár eredetileg turóci eredetűek. Velük nagyon lazán tartjuk a kapcsolatot. Néhány évvel ezelőtt Slota miatt cikiztük őket. Ez nekik is nagyon kellemetlen volt, hogy ilyen – nagyon finom szót használva – számár polgármesterkedik ott.

Anyámat már fiatal kora óta a nyelvek érdekelték. Nagyapám 1925-ben meghalt. Ezután eléggé keservesen éltek, de a nagyanyám annyit mégis el tudott intézni, hogy anyám eljutott Németországba, Ausztriába, Franciaországba. Angolul, németül és franciául is kiválóan megtanult. Ezt a három nyelvet aztán tanította is középiskolai tanárként. Sőt egy időben még zongorát is tanított. Az is valamikor hozzátartozott a polgári neveléshez, hogy az emberek tanuljanak meg zongorázni. Én is megtanultam, és ennek hasznát vettem sok alkalommal. Anyám aztán

Pozsonyban elvégezte a megfelelő tanulmányait, diplomát szerzett és így tanítani kezdett Zólyom és Breznó között különböző helyeken, de Kőrmöcbányán is.

Apám is ezen a vidéken tanított, így ismerkedtek össze. Apám először evangélikus teológiára járt, de túl világiasnak találta az oktatást, ezért átlépett a tanítóképzőbe, majd megszerezte a középiskolai tanári képesítést is. A világháború végén szüleim Zólyomból elmenekültek a front elől, ezért nem akarták apámat igazolni. Ő aztán a pozsonyi megbízotti hivatalban elintézte az igazolást, de már a tanítóságból nagyon kifelé állt a szénája. Az orvos hosszabb időre kiírta, így elvégezte Pozsonyban a régész szakot, és azután először a radványi levéltárban dolgozott.

Szüleim 1939-ben Zólyomban házasodtak össze, ahol 1945-ig református gyülekezet és templom is létezett, akkor bombázták le. Újjá nem építették. Puskás Lajos volt a református lelkész, aki nagyon sok zsidót mentett meg. Besztercebányán még gyerekkoromban is volt magyar istentisztelet. Böszörményi László járt hozzánk. Ő keresztelt engem és húgomat. Később Rimaszombatból Vaszi János látta el a szolgálatot. Ez még a 70-es években valameddig folyt, aztán megszűnt. A zólyomiak is átjártak. Eljártak még a magyar katolikusok is, hogy magyar szót halljanak.

Amint mondtam, apám az ötvenes években a radványi levéltárban dolgozott. Ő rendezte a Radványszky család iratait is. A háború után volt egy különleges feladata. Az elhagyott kúriákból kellett behordania a levéltári anyagot. Kapott egy teherautót s járta a vidéket, mentette, amit lehetett. Nagy pusztulásnak volt a tanúja. Azután régészként dolgozott a Közép-szlovákiai Múzeumban. Onnan el kellett mennie, mert volt egy nagyon furcsa igazgatója. Az utcánkban nagyon sokan tudtak magyarul. Az egyik oldalon Lukácsék laktak, albérlőként nálunk sokáig Singerék. Mindkettő zsidó család volt. Ezt tudtuk, de hogy zsidó kérdés vagy ilyesmi létezne, soha nem merült föl. Az ünnepeket megtartottuk. Trianonról megemlékeztünk. Október 23-áról és március 15-ről is. 1956-ban a rádió mellett ültük. Végig nagy izgalmak közepette kísértük figyelemmel az eseményeket. Megmaradtak a korabeli rajzaim. Ezeken indiánok harcoltak magyar zászlók alatt. A May Károly-i romantika köszönt vissza. Akkor May Károly még tiltott irodalom volt, mert állítólag Hitler is kedvelte, és az elég nagy bűn volt. Ha valaki németül beszélt nyilvános helyen, azt reszkírozta, hogy lefasisztázzák. Hibásan, mert ha már, nácinak kellett volna nevezni az illetőt.

Szüleim a háború után vonaton utaztak Breznóbánya felé, és hogy ne ingereljenek senkit, franciául beszélgettek egymással. Valaki mégis megjegyezte a vonaton, „to je strašné, už zase maďarizujú!” Idegen nyelv, francia vagy magyar, tők mindegy volt.

Gyerekkoromban mentünk az utcán, és ha jött szembe valaki, aki rossz szemmel nézte volna, hogy magyarul beszélünk, apám szólt, s szlovákra váltottunk. Én ilyenkor inkább hallgattam. Nem volt nagyon kedvem szlovákul beszélgetni a szüleimmel. Apám munkahelyén azért tudták, hogy magyar, és mikor a 60-as években a világ bajnokságon a magyar focisták jól szerepeltek, jött a megjegyzés, no, magának még a foci is kedvezett! Akadt egypár kellemetlen ember a munkahelyén. Éreztették ezt vele, és ott kellemetlenkedtek neki, ahol csak lehetett. Azért is ment el aztán a múzeumtól. Stanislav Dúbravec, a Műemlékvédelmi Hivatal igazgatója vette magához. Apám nem volt párttag, de 1968-ban igazgatóhelyettes lett, ám a visszarendeződés után csak osztályvezető lehetett egészen a 70-es évek elejéig, míg nyugdíjba nem ment. A műemlékvédelem tartozott hozzá, ez volt az élete.

Zolnay László neves művészettörténész volt az egyik legjobb barátja. Remekül megértették egymást, holott egészen más típusú emberek voltak. Apám inkább prűd, visszahúzódo természet volt, Zolnay László meg nagy nőfaló, életművész. Apám a műemlékvédelemtől ment nyugdíjba és ez betett neki. Ez volt élete értelme. Parkinson-kórt kapott. Azt hiszem belejátszott, hogy nem dolgozhatott tovább szeretett munkakörében.

Anyám igyekezett mindenkit összefogni Besztercebányán, aki magyar volt. Elvhűen, megingathatatlanul magyar és református volt. Minket is így nevelt. Kiderítette, hogy hol él a környéken magyar gazda, akitől tejet lehet venni. A református istentiszteleteket az evangélikus egyház imatermében lehetett megtartani havonta, kéthavonta. Otthon persze mindig a magyar rádió szólt, vagy a Szabad Európa Rádió. Erről is van egy nagyon érdekes emlékem.

Apám egyik este azt mondja, kapcsolod be már a Szabad Európát, nekem az az érzésem, hogy valami történt. Öt perc sem telt el, megszakítják a Szabad Európa műsorát és bejelentik J. F. Kennedyt lelőtték Texasban! Nemsokára meg bejelentették, meghalt. Ez akkor is az eszembe jutott, amikor fizikából mentem vizsgázni Wágner professzorhoz. Reggel mindig a Deutschlandfunk nyugatnémet adó szólt a szobámban, mert ott kedvemre való zenéket játszottak. De csak fél füllel figyeltem. Azt hallom, Robert Kennedyt meggyilkolták. Nem voltam benne biztos, hogy jól hallottam-e, vagy nem hallottam-e valamit félre. Vizsga alatt felhívja valaki a profot. Ahogy hallgatja, elkomorodik és közli, „nagyon köszönöm, hogy felhívtál”. Akkor már biztos voltam benne, nem hallottam félre semmit. Tényleg így volt.

Az általános iskolát Besztercebányán végeztem. Hivatalosan nem voltunk magyarok, mert a szüleim reszlovakizáltak, de azt azért mindenki tudta, hogy „magyargyanúsak” vagyunk. Az iskolában gyakran kellett énekelnem magyar slágerket. A Reszket a Hold a tó vizén-t például. Mindenki fogta a hasát a kacagástól. Ez nem kigúnyolása volt a magyar nyelvnek, legalábbis nem így értelmeztem, hanem egyszerűen az fakasztotta őket kacajra, hogy valami furcsa nyelvet hallanak.

Nagy változást jelentett az életemben, amikor Prágába jelentkeztem az egyetemre. Apám azt szeretete volna, hogy menjek olyan egyetemre, amelyik olyan diplomát ad, amit külföldön is elismernek.

– Lehet, hogy nem figyeltem, de a középiskolát hol végezted?

– A középiskolát is Besztercebányán végeztem. A tanári karban nagyon sokan tudtak magyarul, anyám is ott tanított. A szlovák tanárnőm, Gábor tanárnő azelőtt könyvtárban dolgozott, és apámnak elmondta, ő magyar. Az egyik párhuzamos osztályba járt Gyönyör Pista, Gyönyör József közíró unokaöccse. Testvére bíró volt Besztercebányán. Amikor mentünk hozzájuk, anyám mindig mondta, gyönyörködni jöttünk. Állítólag ő is nagyon sok háttéranyaggal meg információval segítette testvérét a kutatásaiban. Gábor tanárnő Pistának egyszer azt mondta: „Gyönyör, maga miért nem változtatja meg a nevét?” Pista lassan, kényelmesen fölállt, s addig eszébe jutott, hogy mit válaszoljon. Kiegyenesedett, s a következőket mondta, tanárnő kérem, azért nem, mert az én felmenőim semmi olyasmit nem követtek el, ami miatt nekem szégyenkezni kellene! Megkapta intelligensen a magáét. A fiatalabb tanárokkal baja volt, mert nem tudták leírni a nevét. Pista diktálta, gé, ipszilon, o, két pötty, en, ipszilon, o, két pötty, er. Ez nekik elég körülményesen ment, mert Pista ezt eldarálta. A földrajztanárunk, amikor egyszer egy magyar csoportot

kellett volna vezetnem, amiből nem lett semmi, eljött hozzánk és megszólalt magyarul: „Maga tud magyarul?” Ellenőrizni akarta a nyelvtudásomat.

1967-ben jelesre leérettségiztem, s vegyeszi pályára mentem. Apám örült, hogy műszaki pályára megyek, mert ő régészként az akadémiával sokszor ellentétbe került. Avarokat ásott ki, ezek nemsokára avar-szlávok, majd szláv-avarok végül szlávok lettek, és emiatt több alkalommal összekülönbözött a Szlovák Tudományos Akadémiával. Azt mondta, az én nevemmel te el vagy vágva ezen a szakterületen. Engem azonban mindig érdekelt a történelem. Erről otthon mindig szó esett. Anyám mindent megtett, hogy a klasszikus magyar irodalmat megismerjük, amelyben szintén jelen volt a történelem. Arany János balladái vagy Petőfi versei, Mikszáth Kálmán és főleg Jókai Mór regényei a magyar történelemről regéltek.

A kémiából az egyetemen egy éven belül kiábrándultam. Elvégeztem, mert ezt vállaltam, de sok minden más is érdekelt. Ma már nem értem, miért nem váltottam szakmát. A szüleim ezt tudomásul vették volna. Én voltam az egyedüli az Ady Endre Diákkörben, aki nem a saját szakmájáról beszélt. Lacza Tihamér elmagyarázta hosszadalmasan, hogy a tea színe miért változik meg, ha citromot csöpögtetünk belé. Hogy a savak milyen hatással vannak a teában lévő összetevőkre. Kovács Tibi és Vida Zsuzsa, akik képzőművészek voltak, nagy tisztelettel végighallgatták, de látszott, csak udvariasságból teszik. Ez egyáltalán nem érdekelte őket. Én meg kémiáról nem nagyon beszéltem, de minden másról. Nekem itt tárult ki a világ. Besztercebányán kevés magyar fiatal volt. Azokkal összejártunk, de hát olyan igazi magyar társadalmi életet nem lehetett ott élni.

1968-ban én lettem a „pénzügyminisztere” a klubnak, tehát a pénzügyeket intéztem. Tudniillik, Cserhalmi Gyula volt a pénztáros. Ő magyarországi lévén, a nagykövetség tiltotta nekik, hogy a diákkörbe járjanak, mert az revizionista fészek. Azért titkon eljártak, de már kevesebben és tisztséget nem vállalhattak. Ezt hivatalosan megmondták nekik, de aztán, tudtommal, nem nagyon törődtek vele. Mert később mi is jártunk a nagykövetségre, Mikulás-estekre meg hasonló rendezvényekre, hogy rendeződjének a viszonyok. Ez már akkor volt, amikor rövid ideig elnök voltam. Hivatalosan mentünk, hogy felvegyük a kapcsolatot. Bredár Gyula járt be nagyon sokat közénk, itt-ott Rákos Péter. Blaskovics Józsi bácsi is elég sokat járt közénk. A magyar tanszékre el-eljártunk beszélgetni. Volt egy félhivatalos, féllegális lapunk, a Homokóra, mely csupán néhány példányban készült. Két szép példányának a borítóját az iparművészek, Kovács Tibi meg Vida Zsuzsa csinálták. Az ottmaradt a magyar tanszéken. A többi sokszorosított példányban Csaba Györgyi gépelte, aki aztán, tudtommal, Görögországba ment férjhez. Losonci származású lány volt.

Az egyetem befejezése után különböző munkahelyeken dolgoztam. Fűtő voltam majd fél évig, miután a Technika Házában a párttitkárral összerúgtam a port. Érdekes módon nem ideológiai alapon, ő szerette volna, ha „befogadom kegyeimbe”. Erre semmiképpen sem voltam hajlandó, mert nagyon visszatartó személy volt. Ő volt ráadásul a párttitkár, és így rövid időn belül elbocsátottak. Azután lettem fűtő, majd munkanélküli, és azt követően a vízügyben helyezkedtem el.

– Ez hol volt?

– Mindez Kassán történt. 1972 óta itt élek. A vasgyár után is Kassán maradtam. Kassára úgy kerültem, hogy a docens, akinél végeztem Prágában, vendégtanárko-

dott a kassai műegyetemen. Engem javasolt azzal, hogy majd átveszem a helyét, amikor abbahagyja a vendégtanárkodást. Ebből aztán nem lett semmi. Jött a husáki visszarendeződés. Kassán eleinte nem tudtam magammal mit kezdeni. Elég gyorsan kiderült, Kassa történetével kíváncok foglalkozni. Lukács Jóska volt a tanítómesterem, akit számtalanszor elkísértem vezetései alkalmával. Az idő múlásával magam is vállalkoztam ilyesmire. Ha valamilyen illusztris vendéget vezetni kellett Kassán, akkor engem szalasztottak, Bárdy Györgyöt, Sinkovits Imrét, Lukács Margitot, legutóbb Bács Ferencet vezettem, hogy csak a neves színészeket említsem. Lukács Margittal aztán nagyon jó baráti kapcsolatba kerültem. A rendszerváltásig gyakorta meglátogattam. Remekül elbeszélgettünk. Most meg Báccsal alakult ki baráti kapcsolatom.

Amikor a vasműben dolgoztam, nem nagyon tudták, hogy egy vegyész mérnököt mire lehet használni. Jól jött, de kellemetlen volt, hogy nem volt mit csinálnom. Munkaidőben írtam a leveleimet. Igaz, írógépem nem volt, de évente olyan háromszáz levelet írtam. Mindenkiel leveleztem, „összevissza”. Elememben voltam. Erdély, Amerika, Argentína, Svédország, Svájc, Ausztrália, Magyarország – ezek az országok voltak a leveleim céljai. Eleinte lehetett korlátlanul levelezni. Orbán Árpád és köre tartotta a kapcsolatot a világ összes őstörténet-kutatójával. Nekem is odaadták a címeket, és elég sokáig leveleztem ezekkel az emberekkel. Könyveket kaptam tőlük, megtiszteltek a bizalmukkal. Aztán az is lassacskán „elkopott”, megszűnt. Nem kaptam választ, vagy az illető meghalt, mást címre költözött. Lehet, egyes leveleket a titkosszolgálat foglalt le. Ma már kideríthetetlen, mi történt valójában. Néhány éve a New York-i Érdi Miklóssal találkozhattam, harminc év után először személyesen, pedig elég sokáig leveleztünk. Ez az internet előnye! Az ember sok mindenkit meg tud találni, persze, ha életben van.

Amikor a vízművekbe kerültem, sokat kellett utaznom, az ivóvíztisztítással foglalkoztam. A Kelet-szlovákiai Vízmű és Csatornázási Vállalatnál eltöltött évek arra voltak jók, hogy mindig előre megnéztem, milyen érdekességekkel ismerkedhetem meg. Műemlékekkel és látnivalókkal. Amikor a szolgálati út hivatalos része véget ért, kimentem a környékre. Megnéztem a temetőket, a magyar sírokat, amit lehetett, fotóztam.

A vasgyárban akkor kezdődött a rendőrségi zaklatásom, amikor Angolába jelentkeztem munkára. Azt hiszem, hogy ezzel kapcsolatos a következő történet. Jön a titkárnő, a főnöki irodában két úriember vár. Rögtön tudtam, kik lehetnek. Mindenféléről faggattak, majd megkérdezték, van-e ismerősöm Münchenben. Végigfutott az agyamon, ott működik a Szabad Európa Rádió, tehát baj van. Először azt mondtam, nincs, majd eszembe jutott, igen, van. Ugyanis Futó Endre, az AED volt elnöke udvarolt egy lánynak, Szórád Gabinak, akinek az apja a Magyar Népköztársaság gazdasági kirendeltségén dolgozott. Gabi német–orosz szakra járt Prágában. Amikor ez átvillant az agyamon, elmondtam, van egy ismerősöm, oda ment férjhez. Ki az? Mondtam a nevét, miközben az agyam villámgyorsan találgatni kezdett. Akkor volt a Szoltsenyicin körüli balhé. Orosz–német szakos lévén, nem fordított valamit Szoltsenyicintől német nyelvre? Innen fúj a szél? Arra próbáltak rávenni, hívjam meg Gabit a Tátrába az ő költségükön. Mi jó barátok voltunk – válaszoltam –, de miért hívjam meg? Endre udvarolt neki, ezt mindenki tudomásul vette, és most férjnél van. Ezután azt javasolták, menjek ki Münchenbe. Akkor ott foci-világbajnokság volt. Ennek az anyagi vonzatait is ők állják. Mondom, engemet a foci nem érdekel, Gabi címét se tudom. Annyiban maradtunk, majd jelentkeznek.

Még egyikük elmesélt egy ízetlen sztorit arról, hogyan csalta meg a feleségét az esküvő napján. Azután eltűntek, soha többet nem láttam őket.

Másodjára más ügy miatt vetek elő. Volt a Csemadoknak egy honismereti-történeti szakbizottsági ülése Losoncon. Ott volt Szőke Jóska és Sziegl Ferenc is. A losonci ülésen Sziegnek elmondtuk, milyen problémáink vannak. Kassa nagyváros, közöltem, de egy magyar iskola van. Kellene egy iskolabusz, hogy összeszedje a gyerekeket. Ezen az ülésen Lőrincz János is ott volt. Jó humorú, karakterisztikus figura, egy igazi pressburger. Amikor felolvasták a jegyzőkönyvet, csak a semmitmondó szövegek kerültek be, a kritikus megjegyzéseink nem. Sziegl viszont arra szólított fel bennünket, írjuk be a mondottakat. Csáky Károly, Lőrincz János meg én tiltakoztunk az ellen, hogy az általunk felvetett nehézségek nem kerültek a jegyzőkönyvbe. Sziegl már akkor nem volt jelen. Szőke Jóska azt mondta, ő ezt nem írja be, mert már egyszer emiatt kirúgták a pártból. Lőrincz Jancsi erre megvigasztalta, ugyan, Jóska másodszor már nem rúghatnak ki!

A rendőrség, illetve egy Bičkoš nevezetű őrnagy többször is megkeresett. A már említett losonci ülés miatt éppúgy, mint Fábry titkos naplója kapcsán. Csináltak olyan trükköket, hogy berendeltek a rendőrségre, és lent vártak az előcsarnokban. Ültem, majd elővettem a zsebemből egy könyvet s olvasni kezdtem. Abban a pillanatban jöttek. Bevezettek egy emeleti irodába, ott megint magamra hagytak. Hol lehet a kamera? – morfondíroztam. Ez valahol bent lesz, biztos nem az ablaknál. Odamentem az ablakhoz, néztem ki rajta, rögtön jöttek megint. Lázasan járt az agyam ilyen felkészületlen helyzetben, nem tudtam, mi van, mit akarnak tőlem. Persze azt sejtettem, be akarnak szervezni, és azért eszem ágában sem volt megkérdezni, miről is van szó. Mert akkor nemet kellett volna mondanom, aminek kellemetlen következményei lehetnének. De nem sokra mentek velem. Soha, semmilyen konkrétum miatt nem faggattak. Néhányszor aztán még elhívtak kávéra. A munkahelyemről fehér köpenyben mentem ki, leültem. Fizettek volna bármit, a kávé elfogadtam, de mást nem. Egyszer a magyar írókról faggattak, Duba Gyuláról, Dobos Lászlóról. Mindenkiről csupa jót mondtam, meg általánosságokat. Hogy mi lehet az aktámban? Remélem, majd egyszer lesz időm megnézni.

A pesti kapcsolataimról meg egyebekről viszont nem tudhattak semmit, mert akkor csak elővettek volna. Szesztay Andrásék egyszer Kassán jártak, Bibó Istvánról tartottak a Csemadokban előadást. Én tartottam a bevezetőt. Utána Kolár Pétert elővette a párt, mi akart ez lenni? Kolár flegmán közölte, ez kísérleti program. Arra voltunk kíváncsiak, hogy hogyan reagál a fiatalság az ellenséges propagandára. És hogy reagált? – kíváncsiskodtak. Hát sehogy, mert nem volt kérdés!

Ahogy Kassára kerültem, nem leltem a helyemet, alig ismertem valakit. Főleg csak a volt AED-osokat. Beléptem a Csemadokba. A Pinceszínpad színjátszó csoportban kezdtem dolgozni, mert ez volt az egyedüli módja, hogy az ember valami mást is csináljon, beszélgessen, vitatkozzon, kapcsolatokra leljen. A Csemadok volt a fedőszerve mindennek. Kassán az Új Nemzedék tánccsoport működött, Nagyidán az Ilosvai. Ennek a két tánccsoportnak egy időben én voltam a korrepetitora. Takács Andrissal akkor ismerkedtem meg, egy nagyidai összpontosításon. Amikor a Pinceszínpadba kerültem, Gágyor Péter vezette a Szép Szó irodalmi színpadot. Kevés szereplője volt, kikért minket a Pinceszínpadból. Éppen a Kalevalát rendezte. Ott meg kellett tanulnom egy kicsit cimbalmozni. Ez pengetés volt csupán, nem hagyományos cimbalmozás. Ugyanis a kantelét kellett utánozni. Lerajzoltam magamnak a húrokat, zongora segítségével azonosítottam a hangokat.

Így már tudtam melódiákat pengetni. Balassagyarmaton elvittük az első díjat. Ott ismerkedtem meg Käfer István szlovakistával, akivel azóta is tartom a kapcsolatot. A zsűri tagja volt. Aztán Komáromban is megnyertük a Jókai Napokat.

A 70-es évek közepén jöttek a kerékpártúrák. Még erről nem beszéltem, pedig ez is fontos. 75-ben Merva Laci volt a prágai Ady Endre Diákkör elnöke, és ő – ahogy utólag tudomásomra jutott – Szabó Rezső sugallatára találta ki a kerékpártúrákat. Mert akkor olyan rendelet létezett, hogy ha egy éjszakát töltesz el egy helyen, ahhoz nem kell külön engedély. Így meg lehetett kerülni az engedélyeztetést, mert minden alkalommal másutt töltöttünk el egy-egy éjszakát. Pozsonyeperjesen kezdtük az első túrát, és a muzslai borospincéknél fejeztük be. A másodikat én vállaltam 76-ban. 300 km-t tettünk meg Rákóczi nyomában és tiszteletére a fejedelem 300. születésnapja alkalmából Borsitól Rozsnyóig. Én találtam ki azt, hogy előadókat is hívjunk. Az elsők ugyanis úgy történt, ahogy mentünk, és ha valaki valamit tudott az adott településről, elmondta. Ez nem elégített ki. Egyrészt fölkészültem a látnivalókból, és előadókat hívtam a baráti körömből. Benda Kálmán történészt, aki Rákócziról több előadást is tartott. A táborban, reggelizés vagy vacsora közben. Jánosy István költő Rákóczi ifjúsága cím alatt írt egy hosszabb eposzt. Ő arról beszélt, hogy a költő hogyan dolgozik, mi jár a fejében és milyen anyagból építkezik, és hogy lesz mindebből vers. Szij Rezső, budapesti művészettörténész is eljött. Tehát egészen baráti közegeben zajlott a túra, komoly témákat említve. Dinnyés Jóska-t is meghívtam, de a levél sohasem érkezett meg hozzá. Ezt később tisztáztuk. Nem tudtam a címét, és nem jó helyre küldtem. De később ő is csatlakozott a túrákhoz. Aztán beindultak a túrák, még a harmadik szervezésében részt vállaltam. Apám akkor tartotta életében első és utolsó magyar előadását Gömör őskoráról és a sztrégovai Madách Múzeum megalapításáról. Azután már csak alkalomadtán vettem részt a túrákon. Nagyon sokszor városnézést vezettem Kassán, segitettem, de már végig nem tudtam ott lenni. Elsősorban anyagi okoknál fogva, mert nagyon kicsi volt a keresetem, és abból ezt nem engedhettem meg magamnak. Örültem, hogy létezni tudok.

A titkosrendőrség a Nagy Imre temetésén való részvételem miatt zaklatott. Ezt Molnár Imrével együtt intéztük, így ott lehettem. Én voltam az utolsó, aki koszorúzott. Egy szlovák srác is volt ott, akivel aztán együtt mentünk a virágot elhelyezni. Reggel egy csokrot vásároltam, mert koszorúra nem tellett. A virágon vörös szalag volt. Mondtam az elárusítónőnek, vegye le. Értetlenkedett, de levette. A tévé mutatta az egész szertartást és bennünket is. Amint hazaértem, Lukács főhadnagy behívott, hogy valamelyik áldozat rokonom volt? Nem, mondtam, de a csehszlovák nagykövet is ott volt. Nekem első dolgom az volt, hogy a másnapi lapokban megnéztem, a diplomáciai testületek közül ki mindenki jelent meg. A csehszlovák nagykövet is ott volt. Így ez lekerült a napirendről, és többet erről nem beszéltünk.

A rendszerváltás után Lukács főhadnaggal találkoztam egyszer az utcán, de nagyon tűnt el a fenébe, nem akarta, hogy leállítsam. Kolár Péterrel legalább rendesek voltak. Elmentek hozzá bocsánatot kérni a zaklatásokért. Havasi Jóska-hoz is ellátogattak, akit szintén zaklattak. Maga volt az egyedüli, aki nem tojt be, közölték vele. Mert Jóska a dőmban a mise végén beleszótta az orgonajátékába a magyar Himnuszt. A titkosrendőrök az orgonakarzatról fotóztak a mise alatt. Ő is hozott magával egy fényképezőgépet, leállt az orgonázással és elkezdte őket fényképezni vagy hangosan kizavarta őket. Emiatt meg is verték alaposan. Az orvos mondta, ha nem lett volna olyan kövér, akkor halálos ütésekert kapott volna. A zsír megmentette.

- A forradalom előtti hetekben volt egy honismereti-történeti szakbizottsági ülés. Mi ott voltunk, de többen készültek Tóth Lajos születésnapjára, amely egy ellenzéki összejövetelnek készült. Nekem nem volt pénzem, így a Csemadok rendezvényen maradtam. Reggel úgy keltünk föl Kolár Péterrel meg a többiekkel együtt, hogy no, van-e még kormányunk? Megdőlt vagy sem? Ezen tréfálkoztunk. A társaság egy része, Mihályi Molnár Laci meg mások, elmentek Lajos születésnapjára, majd visszajöttek. Nagyjából beszámoltak, mi történt, és aztán utaztunk haza.

Akkor már Kassán is megkezdődött a mozgás. Nem dolgozott senki. Mindenki az eseményeket tárgyalta. Minden munkahelyen sztrájkolnunk kellett volna. Csak a legszükségesebb munkát végeztük el. De addig sem csináltunk semmit, így kivonult mindenki a Fő utcára. Hallgattuk a szónokokat. De mivel felszólalni csak szervezetteknek lehetett, így az a társaság, akik ott voltunk, hirtelen átalakultunk a Kassai Magyarok Baráti Társaságává, és jelentkeztem felszólalásra. Dudás Péter színésszel együtt vártunk a sorunkra. Ő dolgvégezetlenül ment el, arra hivatkozott, megfázik a torka, és akkor nem fog tudni szerepelni. Nem várta ki a sorát. Megsértődött egy kicsit, de hát azt nem lehetett kiszámolni, hogy ki meddig beszél. Én 1989. november 26-án kétnyelvű beszédet tartottam a téren. Tehát magyarul is. Válaszul bekiabálták: Köszönöm! Ezt Stubnya Attila feljátszotta. Sajnos ő is meghalt már. Néhány vers és Tóthpál Gyula róla készült fényképe maradt utána. Semmi több. Mást is magnóra vettem akkor. A diákok felvonulását. A középiskolások kezdték a tüntetést elsőként. Zelen Tomi, aki nemrég Veszprémbe települt, egyetemista volt. Ő szervezte egész Kelet-Szlovákiában a főiskolásokat. Nem tudták, mit kell csinálni. És Tomi, egy jó értelemben vett minden lében kanál mozgatta a fiatalokat. Megmondta nekik, mit kell csinálni.

Még mielőtt nálunk megindult volt a változás, Magyarországon megalakult az MDF. Lezsák Sanyi vezetésével ez még akkor mozgalom volt. Én akkor be is léptem. Lezsákot már jó régen ismertem. Ők is jártak Kassára előadásokat tartani a Fábry vagy Kazinczy Napok alkalmával. Tartottam vele a laza kapcsolatot. Folyóiratokat küldött nekem, a Forrást például, meg más anyagokat is eljuttatott hozzám. Megalakult aztán a miskolci MDF-szervezet, ahol Furmann Imre folytatott nagyon aktív tevékenységet. Mi már régebben foglalkoztunk azzal, hogy szamizdatot kellene kiadni. Horváth Mihály, Simén András meg én fontolgattuk, csinálunk egy felvidéki szamizdatot. De Horváth Miska felült a motorkerékpárjára a Losonc melletti Pincen, és az induló motorkerékpáron meghalt. Így ebből nem lett semmi.

1989-ben újra eldöntöttem, csinálni kell valamit. Furmann Imréék vállalták, hogy ők kiadják saját költségükön. De mire a terv megvalósult, illetve mire előkészítettük a lapot, addigra megdőlt a rendszer. Így egészen új anyag került a nyomdába, mely már a változásról adott hírt, és kommentálta az eseményeket. Ez már nem volt szamizdat. Árultam a Fő utcán. Szétkapkodták az emberek, hiszen ez volt az első magyar lap Kassán hosszú évtizedek óta. A Hajnal volt az utolsó, valamikor a 60-as években, tehát magyar újság nem volt Kassán. Ennek két száma jelent meg. Még Dubčeknak és Havelnak is küldtem egy-egy példányt, hogy lám-lám, most már mi is tudunk életjelt adni magunkról. De erre a gesztusra soha nem jött sehonnan semmilyen válasz.

A második szám határon való áthozatalánál bonyodalom adódott. Furmann Zoli ment a három gyerekével Kassáról Magyarországra, és Újhelynél jöttek át a hatá-

ron. Ott lekapcsolták őket. Étlen-szomjan, gyerekestől ott kellett órák hosszat várakozniuk. Elkobozták az összes példányt. Furmann Imre valakit kiküldött a határra az MDF helyi szervezetéből, hogy próbáljon segíteni, de nem sikerült. Ekkor bejegyeztettük a társaságunkat. Ezt simán elintéztem, és azután már a szükséges iratokkal mentek a határőrségre. Így visszaadták a lapokat. Az elkobzás után rögtön felhívtam Prágában Bredár Gyulát, és kértem Forró Evelyn elérhetőségét. Ő volt akkor a Magyar Rádió prágai tudósítója. Alaposan ismerte a helyzetet. Azóta sem volt ennyire beavatott tudósítója a Magyar Rádiónak. Kiváló tudósításai voltak. Utódja már nem volt annyira jól tájékozott. Felhívtam Forró Evelyn, bemutatkoztam és elmondtam neki, mi történt. Hivatkoztam Rákos Péterre és Bredár Gyulára. Ő bement a Kossuth Rádióba a hírekben a lapelkobzást, amit azután a Szabad Európa Rádió is átvett. Amikor aztán mentek a lapszámokért, a határőrök könyörögte, máskor a Szabad Európa ne mondjon be ilyen híreket. Ez már 90 elején történt. A harmadik szám sajnos Miskolcon tűnt el, ezt már nem adták ki. Nem is tudom rekonstruálni a számot.

A rendszerváltás után, mivel MDF-tag voltam (a pártba nem léptem be), annak a külügyi bizottságában dolgoztam. Elemzéseket készítettem. A Bem téren egy nagyon jó, értelmes társaság gyűlt össze. A munkánknak aztán mennyi haszna volt, nem tudom. Ezt Jeszenszky Gézától kellene megkérdezni. Úgy vélem, nem sok vizet zavartunk.

Amikor megalakultak az első civil képződmények, az első pillanatban nekem volt egy idealista elképzelésem, nem biztos, hogy jó, ha pártpolitikai alapon szerveződne a közélet. Ám tudtam, Nyugat-Európában politikai pártok csatározása zajlik, és ha mi, úgymond, felzárkózunk a Nyugathoz, elkerülhetetlen lesz a politikai pártok alapítása. Azon a budapesti kerekasztalon is, ahol A. Nagy Laci is ott volt, mondtam neki, a KMBT egyelőre még nem csatlakozik sehova, tájékozódunk, aztán meglátjuk, mit tegyünk. Kassán Csala Lia kezdte az FMK-t szervezni, miután megalakult nem a Nyilvánosság az Erőszak Ellen, hanem a Polgári Fórum, mert ezek a fiatalok Prágával álltak kapcsolatban. Be-bejártam közéjük. Olyan káosz volt, egyszerűen nem volt mód érdemi tárgyalásokra senkivel sem. Mégis tartottam velük a kapcsolatot, de saját utakon jártunk. Később a Domino fórum szerkesztőségében már komolyabb beszélgetéseket folytathattunk.

Duray Miklós megjött az Egyesült Államokból valamikor december elején. Őt nagyon vártuk, hiszen komoly ellenzéki múlttal és kapcsolatokkal rendelkezett. 1968 óta személyesen ismertem. Akkor voltak olyan elképzelések, hogy a Csemadok átalakulna párttá. Majd olyan hangok is voltak, főleg az FMK részéről, hogy a Csemadokot le kell építeni, mert azt kommunisták hozták létre. Tehát mindenfajta gondolat kavargott. Miklós végigjárta Dél-Szlovákiát. Kassán minden a Tháliában zajlott. Ott gyülekeztek a magyarok. Ott zajlottak a gyűlések, a beszélgetések, viták. Ennek is volt kínos része. Gyüre Lajos volt a színház dramaturgia, de hogy ne keljen színt vallania, Prágába utazott egy bélyegkiállításra. A színészek emiatt elővették. Ebből heves vita kerekedett. Le is mondták, és otthagya a színházat.

A nyilvános viták minden témakört érintettek, de ezek teljesen spontán módon zajlottak. Az emberek fejében még akkor nagy volt a káosz. Valaki fejtegette, magyar politikai pártra egyáltalán nincs szükség. Az egyik kolléganőm megkérdezte, hogy mi lesz ezután. Megalakulnak a politikai pártok, választások lesznek, aztán a szavazatok arányában a képviselők bekerülnek a parlamentbe, és akkor azok

fognak dönteni. Megalakul a kormány és irányítani fog. Csodálkozva nézett rám. Egyes embereknek ez abszolúte nem volt világos. Fogalmuk sem volt róla, mit jelent a demokrácia. Később is a választások alkalmával sokan nem értették, hogy a Szövetségi Gyűlés kétkamarás, hogyan kell karikázni. Ráadásul itt van a Szlovák Nemzeti Tanács. A három listát sok ember nem tudta megemésztetni. Mosolyognom kellett, hiszen ez nem olyan bonyolult dolog volt. Főleg az idősebb emberek emlékezhetek volna az egykori választásokra, mégis azoknál is teljesen kikopott és eltűnt ez a valamikori tudás.

– *Térjünk még vissza a színházhoz. A színészek azonnal csatlakoztak?*

– Nem rögtön, amennyire tudom, a Nagyszínház hamarabb, itt még kivártak egy darabig. Meg kellett őket piszkálni, és akkor aztán már csatlakoztak. Amikor én is beszéltem november 26-án, még voltak olyan hangok, hogy hú, de merész vagyok. Pedig bennem már akkor semmilyen félelem nem élt. Láttam, a Szovjetunió megindította a reformokat, Magyarországon és Lengyelországban zajlik a rendszerváltás, nemsokára összeomlott az NDK, tehát Csehszlovákia sem tarthatja magát már sokáig. Nincs komoly kockázata a közszereplésnek.

– *A Tháliának mi volt a szerepe?*

– A Tháliát nyitva tartották, és ott tartottunk minden gyűlést. A Csemadok is, meg mindenki. Kádek Gábor művészettörténész, aki a Nyilvánosság az Erőszak Ellenben vállalt szerepet, előremutató javaslatokkal állt elő, csak olyan nyelvezettel, hogy nem is értettük, miről beszél. Nagy kár.

Ekkor jött Duray, és megegyeztünk, pártot kell alapítanunk. Még nem volt neve, de ebből lett az Együttélés. Többfajta elképzelés kavargott. Kolár Péter elvállalta, kidolgoz egy vázlatot. Nekem is odaadta véleményezésre. Én is igazítottam rajta, meg mások is. Később a városi levéltár felkért minket, hogy a város krónikája számára dolgozzuk föl az Együttélés történetét. Ebből pontosan tudható, mit csináltunk akkor. Január 18-án járt Duray Kassán a Thália Színházban. Február 7-én tették közzé, megalakul az Együttélés, és március 27-én Kassán is létrehoztuk. Érdekes módon éppen II. Rákóczi Ferenc születésnapján. Komjáti Attila lett az elnök, én lettem az alelnök, a gazdasági felelős pedig Kolár Péter lett. Március 31-én tartottuk a kongresszusunkat, és beindult a pártmunka. Sokaknak nem tetszett, hogy régi kommunisták vannak az Együttélésben. Dobos László is szúrta sokaknak a szemét. Emiatt is alakult meg a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom. Ezt mi messzemenően támogattuk, mert tudatosítottuk, olyan embereket is be kell vonni a politikai életbe, akik máskülönbén elkallódnának. Itt, Keleten sok helyen mi hoztuk létre az MKDM-alapszervezeteket is, hogy azok, akiknek nem felel meg Dobos, Szabó Rezső meg mások, azok is tevékenykedjenek. Rajczy László volt az MKDM első elnöke. Az Együttélés volt a legerősebb, ez mindenütt egyértelműen látszott. Az MKDM alapszervezetei is megalakultak, de hát három-négy-öt személyes csoportcskák voltak, nagyon sok öregúr volt a tagok közt, akiket csupa jóindulatból lehetett bevonni a politikai életbe. Mi, együttélésesek hordtuk ki az első plakátjainkat is. Havasi Péter lakásáról vittük a plakátokat, aki az MKDM-ben vállalt szerepet. A lakása tele volt plakáttal, amiből családi perpatvar is lett.

Köztudott, itt is koalícióban indult a gondolkodás. Novitzky Béla, Görcsös Mihály és Magyar Ferenc voltak azok, akik parlamenti képviselők lettek az MKDM színeiben. Görcsös a Szlovák Nemzeti Tanácsban, Magyar és Novitzky meg Prágában képviseltek minket. Önáluk az okozta a problémát, hogy azt mondták – és ebben Magyar Ferenc volt a legkövetkezetesebb –, együtt indult a két mozgalom, továbbra is együtt kell dolgoznunk. Itt kezdődtek a konfliktusaiuk Bugár Bélával, mivel komolyan vették a választási szerződést és az együttműködést. Magyar nem volt hajlandó ettől eltántorodni. Görcsös Mihálynak le kellett mondania, mert kiderült róla, rajta van a besúgók listáján. Novitzky Béla már meghalt. Matematikát végzett Prágában, jó szakember volt, de különc.

Így elég sok kassai magyar képviselőnk volt. Ez olyan szempontból is hasznosnak bizonyult, hogy egy alkalommal Kolár Péter szólt nekem, egy délvidéki rendezőt meg akarnak hívni egy bemutatóra a Tháliába, de nincs rá pénz. Találjak ki valamit. Írtam mindhárom képviselőnek egy levelet a KMBT nevében, hogy dobják össze a pénzt. Szó nélkül összeadták, így az illető el tudott jönni a premierre. Igaz, egy vonatjegy ára nem rettenetesen nagy összeg. Így ezt meg tudtuk oldani.

A Tháliában már nem tudom, hogy meddig tartottak a gyűlések, de elég sokáig. A mozgalmak és egyéb csoportosulások megalakulása után, már szervezett formában zajlottak a rendezvények. Az első napokban, hetekben szinte mindenki naponta bejött, aki tudott. Egyfajta bizakodó eufória lengte körbe a várost. Szlovák–magyar ellentét nem volt tapasztalható Kassán semmilyen vonatkozásban. Habár apróbb jelek utaltak rá, nem lesz egyszerű a szlovák–magyar viszony rendezése. Itt-ott egy-egy disszonáns hangot lehetett hallani, de az teljesen periférikus jelenség volt. Kassán ebből a szempontból ma is jobb a helyzet. Változásra vágyott mindenki, persze a levitézlett rendszer haszonélvezőit kivéve.

Mivel széleskörű erdélyi kapcsolatokkal rendelkeztem, mikor kitört a romániai forradalom, felhívtam néhány ismerősömet Marosvásárhelyen, Kolozsvárott, Brassóban. Nem mindenkit sikerült elérnem. Ha mégis sikerrel jártam, kijöttem a színház épülete elé, ahol már folyt a gyűjtés, és hangosan közöltem, barátaink nincsenek veszélyben. Ezt taps és éljenzés fogadta. Az épület előtt gyertyákat égettünk, plakátokat ragasztottunk ki. Mindig új emberek jöttek. Hoztuk a ruhaneműt és egyéb szükséges dolgokat. Mindent dobozokba raktak, csomagoltak. Karácsonykor vitték a szállítmányokat Kassáról. Azon voltam, ha szükséges, megyek én is. Erre nem volt szükség. Szereztek kamiont, bepakoltak és mentek. Pénzgyűjtés is folyt. Mentőautó lett volna belőle. Össze is gyűlt, ha jól tudom, 250 ezer korona. Mivel egyenesen nem lehetett átutalni, befizették a Csehszlovák Vöröskereszt számlájára. Amikor később érdeklődtek, megtudták egy köszönőlevélből, az összeget felhasználták egy franciaországi tanulmányútra. A lényeg, a gyűjtés eredménye elveszett, nem lett belőle mentőautó.

Az ember nem nagyon emlékszik mindenre ezekből a szép, izgalmas napokból. A munkahelyen csak ímmel-ámmal dolgoztunk. Sokat vitatkoztunk, beszélgettünk. A munkaidő letelte után a várost jártuk, bementünk a Tháliába, Csemadokba, a NyEE irodáiba, a Domino fórum szerkesztőségébe. Ebbe a lapba néha én is írtam. Amikor Vladimír Mečiar került uralomra, Peter Schutz, a Domino fórum szerkesztője, kifigurázandó Mečiar és a többi szlovák nacionalistát, előrukkolt az önálló, szuverén Kassa gondolatával. Ő ezt viccnek gondolta, de Mečiar buldogként ráharpott. Erre föl alakult egy kis csoport, mely a szuverén Kassát tette zászlajára. Engem is felkértek, vegyek részt a csoport munkájában. Schutzon kívül Peter

Neuwirth is részt vett a megalakításában. Egy kérdésem volt csak, nem tartanak-e attól, hogy ha mint magyart bevesznek, akkor ennek egyfajta magyar irredenta íze lehet? Azt válaszolták, ettől nem tartanak. Rendben, akkor vállalom. Nekiláttunk a szervezésnek, bejegyeztettük az alapokmányt, és komolyan foglalkoztunk egy városállam létrehozásával. Gánóczy Andor kidolgozta a szervezet zászlaját és a címerét. Amint elhozta hozzám, bevittem a Domino fórum szerkesztőségébe. Nagyon tetszett nekik. Ez a zászló később megvalósult, most a város használja. Nagyon ötletes. Az amerikai zászlóra hasonlított. Kassa címerében Árpád-sávok és Anjou-liliomok vannak. Gánóczy úgy rajzolta meg, mint az amerikai zászlót. A lobo-gó ezüst-vörös sávok, egyik sarkában kék mező, csak nem csillagok, hanem arany liliomok vannak benne. Gánóczy egy idős kassai nyomdász volt, oszlopos tagja a Kassai Magyarok Baráti Társaságának. Ennél az asztalnál üléseztünk minden péntek késő délután. Megbeszéltük a dolgainkat, kicseréltük az információkat, bekapcsolódtunk a szellemi életbe. Itt szerkesztettük a két számot megélt Kassai Fórumot is. Nyelvi lektora Rudas Dóra tanár volt, aki akkor még Kassán dolgozott. Az önálló Kassa aztán lekerült a napirendről, nem folytattuk tovább a szervezkedést. Csak most találkozgatunk ismét.

– *Kassán hogyan reagáltak a közös cseh-szlovák állam szétválására?*

– A változások kezdetén mindenki a tévé mellett ült. Sok kassai magyar mondta nekem, soha annyit nem nézték a csehszlovák tévét, mint azokban a napokban. Ültünk a tévé előtt és néztük, mi zajlik Pozsonyban, a református templom előtti téren vagy bent a színházban és természetesen Prágában. Zajlottak a kerekasztalok, mindenféle beszélgetéseket, vitákat hallgattunk. Budaj, Kňažko szónokolt, elmésen vitázott, amit mindenki nagy élvezettel hallgatott és nézett. Ez eléggé lefoglalta az embereket. Szinte mindennap történt valami érdekes. Az emberek erre figyeltek, hiszen kiéheztek az őszinte szóra, és nyilván ezzel is elment nagyon sok idő.

A rendszerváltás elején minden energiát a politikai élet szívott el. Majd az emberek kezdtek megcsömörölni nemcsak a politikai élettől, hanem a közélettől is. Valahogy telítődött mindenki és rezignáltan nézte, mi zajlik. Nem erre számítottunk. Reméltük, rövid távon sikerül a szlovák–magyar viszonyt partneri kapcsolattá nemesíteni. Mégsem sikerült elérni azt, amit a lelkünk mélyén szerettünk volna. Mert itt az etatista nacionalizmus uralkodik. Csehszlovákia szétválása várható volt, annak ellenére máig sokan kvázi-csehszlovakisták. Nem a magyarok, hanem a szlovákok, még ha megalkudtak is a helyzettel.

Amikor Kassán megindult a mozgás november végén, felhívtam a Kossuth Rádió, mondjam el, mi történik a városban. Elmondtam, zajlanak a tüntetések, mindenki változást akar, ám egy kis baj van, mert összeült a pártbizottság, mely komolyan nem kíván változtatni a dolgok menetén. De ez már halva született ügy. Ezt egy napon keresztül a hírekben minden órában bejátszották. Ezután hívott föl a Szabad Európa Rádió. Ebből nagyobb kavargás lett. Interjút kértek és faggattak. Többek között arról, mi várható a következő időszakban. Magyaráztam, Csehszlovákia szövetségi állam, szövetségi kormánya és két nemzeti kormánya, három parlamentje is van. Erre teljesen váratlanul megkérdezik tőlem, ha van cseh és szlovák kormány, lesz-e magyar kormány is Csehszlovákiában. Erre hirtelen nem tudtam mit válaszolni, hiszen tisztában voltam vele, bármit mondok, szeparatizmusként érté-

kelhetik az ellenlábasaim. Átvillant az agyamon, ha kiharcolnánk az autonómiánkat, akkor jöhetne szóba ilyesmi, de ez a szlovákok szemében vörös posztó. Utólag mondtam az interjúkészítő férfiúnak, ezt a részt hagyja ki, mert erre a kérdésre nem lehet jó választ adni, ez provokációnak tűnne. Végül is ez a rész állítólag kimaradt a sugárzott anyagból, melyet azonban nem hallottam.

Hozzá kell tennem ehhez, hogy a Nyilvánosság az Erőszak Ellen tagjai a kezdet kezdetén a szlovák trikolórt tüzték ki a hajtókájukra. Javasoltam, a magyarok a magyar trikolórt is tehessék hozzá. Ezt írásban kérvényeztem. Nagyon rossz néven vették, pedig elég sok magyar ügködött közöttük. Egyikük, Varga Tibor operatőr végül is elsimította, nem csináltak belőle ügyet.

Ez az apróság is eszembe jutott, amikor az interjút adtam. De nyilván lehallgatták a telefonbeszélgetést. Pestről hívtak, már akkor a Szabad Európának ott volt tudósítógárdája, hogy ha bármi probléma lenne, hívjam fel őket. De nem tettem, mert segíteni úgysem tudtak volna. Ugyanis bejött hozzám Furmann Zoli, a KMBT egyik nagyon aktív tagja, hogy tudom-e, a kassai Dargó üzletház előtt az én nevemben magyar autonóm kormány létrehozása érdekében gyűjtenek aláírásokat. Erről semmit nem tudtam. Aztán még Komáromban is gyűjtöttek hasonló célból aláírásokat. Bajnok István mondta is, ez elképzelhető, mert a Balassa olyan forrófejű személy, biztos gyűjti az aláírásokat. Erre föl küldtem neki egy képeslapot. Sajnos nem jelentkeztél időben, írtam, most már csak az édesvízi alkoholbúvári minisztériumot tudom felajánlani. Később megkérdeztem tőle, tudod, mért küldtem a lapot? Az válaszolta, tudom!

Ennek az interjúnak ez lett a meglepő folyománya. Nyilván a titkosszolgálat lehallgatta a telefonomat, és valamilyen oknál fogva megpróbált élni a lehetőséggel. Később azonban nem tapasztaltam, hogy ezt bármilyen módon hasznosították volna. Nyilván az események logikája nem követelte meg. Lehet, valahol levéltárban ennek a titkosszolgálati próbálkozásnak maradt valami halvány nyoma. A gyanú, hogy lehallgatják a telefonomat, később is élt bennem. Egyszer Csala Lia elmondta, fölvette a telefonkagylót és hangokat hallott. Egy kis idő múlva rájött, a lakásomban zajló beszélgetést hallotta. Emiatt földimhez, Ján Langoš szövetségi belügyminiszterhez fordultam levélben, melyet Magyar Ferenc képviselő személyesen adott át neki. Ekkor már Csehszlovákia szétválása küszöbön állt, így sohasem vizsgálták ki a panaszaomat. Azt viszont megtudtam, amikor 1994-ben Habsburg Ottót, a Páneurópai Unió elnökét meghívtuk Kassára, még a végén is lehallgató készülék volt. Máig sem értem miért, mert nem volt tervbe véve, hogy a lakásomon meglátogat.

– *A magyarok mennyire vettek részt a kooptálásokban?*

– Az elején a Csemadok részéről delegáltak embereket, mert az egy működő és a szlovákok körében is elismert társadalmi szervezet volt. Az első szabad választásig önkormányzati képviselő lettem. Múltkor meg is találtam az igazolványomat. Sőt, egy időben úgy tűnt, én leszek az Óváros Nemzeti Bizottságának az elnöke. De aztán másvalaki nyerte meg az óvárosi munkatársak tetszését. Akkor ugyanis a munkatársak választása döntő mértékben befolyásolta, ki kerül egyes posztokra. Az, aki végül is elnök lett, jóval később belekeveredett valamilyen lakásépítési panamába. Az első polgármestert, Kopnickýt is elítélték. A hozzá nem értés lehetett az elsődleges ok. Belerángatták őket valamibe, a háttérben meg a régi emberek ügködtek. A rendes választások után tudtommal már nem került sor kooptálásokra.

Tagja voltam annak a bizottságnak, mely a város utcáinak az elnevezéséről döntött. A Csemadok részéről delegáltak ide is. Egyetértettünk abban, hogy az Óváros kapja vissza a régi neveit. Javasoltam, az utcátáblák négy nyelvűek legyenek. Latin, német, szlovák és magyar nyelven készüljenek. A bizottságnak két nacionalista történész is a tagja volt Michal Potemra és Ondrej R. Halaga személyben. Egymással nem álltak valami jó viszonyban, de mindketten elleneztek a felvetésemet, a többiek hallgattak rájuk. Halaga szerint a csehszlovákizmust kell megerősíteni. Mondtam, jó, de elsősorban a regionális dolgokra figyeljünk, koncentráljunk, erősítsük a lokálpatriotizmust. Ez a bizottság aztán nagyon gyorsan befejezte a munkáját. Egyetlen eredménye volt, hogy az Óvárosban valóban a történelmi utcanevek szlovák fordítását alkalmazták. Egy kivétel azonban akadt. A dóm nyugati bejáratához vezető utcát Rothadt utcának, azaz Faulgassenak hívták németül. Ez nem tetszett az ott lakóknak, ezért Erzsébet utcának keresztelték át. Inkább Szent Erzsébetnek kellett volna, mert Erzsébet lehet bárki. Így viszont eltűnt az Ady és a József Attila utca, amit sokan sajnáltak. Hogy az utcátáblák valamikor ki fognak-e bővülni még más nyelvű feliratokkal, szeretném remélni. Egyelőre ilyen mozgás nincsen, pedig jó alkalom lenne, hiszen Kassa néhány év múlva Európa kulturális fővárosa lesz.

1989 után még a vízművekben dolgoztam egy ideig, aztán átmentem az Együttélésbe. Városi titkár voltam, a Csemadok épületében ültem. Ilyen minőségben részt vettem a ruszinok első világkongresszusán. Duray azt szerette volna, ha a ruszinokkal és ukránokkal foglalkozom, de ezt én nem tudtam vállalni. Közöttük olyan nagy volt az ellentét, mely ezt lehetetlenné tette. Ugyanis, ha az egyik csoporthoz közeledtem, a másik orrolt meg rám, és fordítva. Akik Ukrajnában végezték az egyetemet, azok azt mondták, itt soha nem éltek ruszinok, csak ukránok. 1948 után mindenki csak ukrán lehetett.

A németek nagyon kevesen voltak. Ők azt az ukázt kapták a német kormánytól, hogy ne nagyon politizáljanak. Ne vegyenek részt a politikai életben. Kulturális téren hajlandók voltak dolgozni, de politikailag nem nagyon akartak aktivizálódni. Nem is tudtak mindannyian németül. Volt egy nagyon aktív vezetőjük, Greser Gertrúd orvos, de Németországba ment férjhez. Most van klubjuk ezeknek a nemzetiségi csoportcsoportoknak, de a cseheken kívül nem folytatnak látható kulturális tevékenységet.

– Ez azt jelenti, hogy az Együttélésen belül ez a ruszin, ukrán, német kelet-szlovákiai szárny bizonytalan dolog volt?

– Igen. Nem tudott megerősödni. Nem tudtuk őket összefogni. Egy Teodor Vícha nevezetű orvos is indult németként a listánkon, aztán nem választották be, és egyből abbahagyta a tevékenységét. Itt személyes ambíciók motiválták az embereket. Ez önmagában nem baj, csak kitartóan kellett volna dolgozniuk, de ilyen elhatározás nem volt tetten érhető a részükről. Ezeket a kezdeményezéseket azután a három, illetve a négy magyar mozgalom és párt egyesülése teljesen lehetetlenné tette. Bugár Béla mereven elutasította, hogy a többi nemzetiség is velünk együtt lépjen politikai porondra az MKP-n belül. Így aztán teljesen lehetetlenné vált az együttműködés. Most nevezhetnék, ha nem lenne szomorú, amikor Bugár az összes többi nemzetiséget is meg kívánja szólítani.

Akkor még lehetett volna valamit kezdeni. Jártam Eperjesen, beszéltem, tárgyaltam emberekkel, akikkel tudtunk volna mit kezdeni. A Csemadokon keresztül is

ismertük egymást, mert közös barátsági esteket tartottunk a ruszinokkal, illetve ukránokkal. Konferáltam is ilyen alkalmakkor. Így némi bizalom is létezett, hiszen tudták, hogy ki kicsoda. Nekik az volt a legnagyobb fájdalmuk, hogy a csoportjaik szépen profitáltak abból, hogy a szovjet hadsereg „ideiglenesen” itt állomásozó alakulatainak adtak hirtelműsört. A fellépésekért pénzt kaptak. A megszálló hadsereg távozása után hirtelen elapadt ez a pénzforrás. Viszont az iskolákban megszűnt az orosz nyelv oktatása, így az azbuka ismerete is, ami nagyon az asszimiláció felé taszítja őket.

Mindezen okoknál fogva sem lett semmi a magyarok és ruszinok, illetve ukránok gyümölcsöző együttműködéséből. Pedig számarányukkal segíthették volna a kisebb-ségi ügyek rendezését. De hát a mindenkori hatalomnak egyáltalán nem állt érdekében a kisebbségek összefogása. A propaganda azt sugallta, nem kell a magyarokkal együttműködni, mert a mi szavazatainkkal juttatjuk be őket, és nekünk nem lesz képviselőjük. A magyarok meg a mi érdekeinket nem fogják képviselni. Nem akarták látni, hogy egy hajón evezünk. Amit mi a magunk számára kiharcolunk, az nekik is jól jön. Nem láttam politikai koncepciót. Nem is mertek nagyon mozogni, és az önkormányzatiság gondolatához mindmáig nem jutottak el. Nem hallok semmilyen hangot, hogy valamit szeretnének elérni. A képhez hozzátartozik az is, hogy Ukrajna nem nagyon tudja őket segíteni. Talán nem is akarja, hogy Kárpátalján a magyarok vagy az oroszok ezt ne használhassák ki. Eperjesen van egy konzulátus, de onnan inkább csak erkölcsi, mint anyagi támogatást kapnak. Ukrajna sorsa és gazdasági helyzete is bizonytalan. A vízumkényszer is nehezítette a kapcsolattartást. Egyesek úgy vélekedtek, ha ruszinoknak tartják magukat, Ukrajna nem fogja támogatni őket. Ezért jobb ukránnak jelentkezni, mert akkor a hátuk mögött állhat egy védőhatalom.

– Én azt tapasztaltam korábban is, de azóta is folyamatosan, hogy a magyarok Kassán eléggé megosztottak. Vannak az úgynevezett ősmagyarok, és vannak a betelepültek. Mennyire volt ez érzékelhető abban az időszakban?

– Ez egy érdekes kérdés. Amikor a titkosszolgálat rám szállt, azt mondták, maga sokat mozog a kassai magyar körökben, hozhat nekünk információkat. Erre nem mondtam semmit. Engem a kassaiak valahogy befogadtak. Ebben közrejátszott a nevem és az, hogy mérnök vagyok. Jó családból származik, mondogatták. Igaz, amikor egy időben a Thália egyik színésznőjének udvaroltam, a kassaiak azt mondták, jó, jó rendes gyerek ez a Balassa, de miért nem kassai lányt választott magának? Viszont voltak olyan zártkörű társaságok, amelyekbe én soha nem jutottam be. Hallottam róluk, de ezek nem jártak Csemadok-rendezvényre meg sehová sem. Arisztokratikusan elkülönültek és magukba zárkóztak. Azután zömmel kihaltak. Volt egy sznob, elzárkózó társaság, de arról nem sokat tudok mondani. Ezekről nem is esett szó más társaságokban. Ismertem egy-két ilyen úriasszonyt. Egyik a lányával sétált a Fő utcán. Testbeszédükkel jelezték, mi vagyunk a valakik. De másoknál ezt nem tapasztaltam.

Sokszor hallok olyan embereket magyarul beszélni Kassán, akik soha semmilyen rendezvényen nem voltak. Elég nekik a családi vagy baráti kör, és kész. Azon kívül ők sehol nem nyilvánultak meg. Ezeket talán úgy lehetne jellemezni, hogy a történelmen kívül élő emberek csoportjába tartoznak.

Amikor Kassára települtem 1972-ben, Kolár Péterrel ültem le, hogy mondja el nekem, ki kicsoda Kassán. Mert őt ismertem már a NYIT-ekről. Péter nagyon korrektül, inkább pozitívumokat kiemelve mindenkiről elmondta, amit nagyjából tudni kel-

lett. Ez hasznos volt. Egy-két emberről időközben megtudtuk, hogy besúgó. Azokat kerültük. Egyikük református lelkész volt. Egy baráti társaságot bomlasztott szét.

Kezdetben a volt prágai diákok körében mozogtam. Itt dolgozott az egyetemen Futó Endre, Bánó Miklós. Ők ismertettek össze Novitzky Bélával. Jöttek többen is Kassára Prágából, de ők a közéleti munkát rendszerint nem vállalták. Néhányan emigráltak. Ismeretségi köröm gyorsan tágult. Kollégáim között is sok volt a magyar. Néhány kassait pesti kapcsolataimon keresztül ismertem meg. Lukács Józsefet kell említenem, akit Orbán Árpád sumerológus révén ismertem meg, akit meghívtam Kassára előadást tartani a sumér kérdésről. Kiderült, Lukács is meghívta. Így egyeztetünk és összeismerkedtünk. Vele és baráti társaságával minden nap a Carpanóban üldögéltünk. Ott üldögélt Kravec Tibor építész, aki nagyon sokat tudott a városról. Ott szivarozott a neves festőművész, Jasszusich Antal Elek nevű testvére. Délben Roskoványi Pista festőművész ült be italozni. Az akkori főpincér, Majcher Miki keresztapja Horthy Miklós volt.

Szűj Rezső művészettörténész megbízott, írtam össze a felvidéki magyar képzőművészeket. Ezt a munkát el is végeztem. Számos kérdőívet küldtem szét, ezeket részben feldolgoztam, és ő ezt a kiadványaiban hasznosította. Az ő révén ismerkedtem meg Jakoby Gyula festőművésszel és Löffler Béla szobrásszal. Halálukig jártam hozzájuk hetente vagy havonta. Gyula bácsi itt lakott, nem messze tőlem, nála nagyon gyakran megfordultam. Amikor a 70-es évek közepén munkanélküli voltam – rövid ideig fűtő is voltam –, ha beállítottam Gyula bácsihoz, nem szólt semmit, elémtette az ebédet. Igyekezett nekem állást is szerezni.

Itt-ott szerepeltem a magyar tévében, akkor egy csatorna volt, vagy kettő. Másnap menve az utcán, láttam az emberek szemén, no, ez az a muki, akit láttunk tegnap a tévében. Ma már ilyen nincs, mert annyi csatorna van, és a magyarok is megfigyelték a városban. Az emberek jöttek a templomból a magyar misékről vagy istentiszteletekről, és a magyar beszéd jó érzéssel töltötte el az embert. Otthon vagyok. Ma már ez sincs már. Azt nem éltem meg, de mesélik, 1965-ig ha bementél egy kassai kávéházba és nem magyarul kértél, akkor a pincér rád szólt, hogy mi bajod van. Idetelepítették a vasműt, egy nagy szocialista nagyváros építésébe fogtak, és az asszimiláció felgyorsult.

Voltaképpen ugyanazt éltem meg, mint gyerekkoromban Besztercebányán. Idejöttem Kassára, és megisméltődtek a néhány évtizeddel korábbi jelenségek. Kellemetlen déja vu érzés. Néhányszor a vasgyárba Rozsnyó felől jöttem hajnalban vonattal. A második feleségem ott lakott. A vonaton mindenki magyarul beszélt. Átmentünk a portán mindenki szlovákra váltott. Egyszer a főnököm a gyárban, aki magyar volt, megkérdezte tőlem, miért beszélünk egymással magyarul. Zavarba jöttem, mert ez számomra a világ legtermészetesebb dolga volt. Hogy jut eszébe bárkinek is ilyen abszurd kérdést föltenni? A vízművekben volt egy Szepsiből származó kolléganőm, aki magánbeszélgetés alkalmával magyarul beszélt velem, amikor szakmai kérdésekre tértünk át, szlovákra váltott. Amikor erre rákérdeztem, azt mondta, ennek így kell lennie! De miért?

– *A kassai magyar kulturális élet hogyan változott meg 89 után? Gondolok itt például Márai felfedezésére.*

– Nézd, a Márai-kultusz később jött. A kassai antikváriumban mindig számos Márai-kötetet lehetett vásárolni. Neveltetésem folytán a családi házból ismertem

38 Márai nevét, egyre-másra vásároltam a köteteit. Sajnos, a kassaiak megszabadultak a könyvtáraik értékes köteteitől. Mivel Márairól nem beszéltek, így nem néztek bele a kötetekbe, hanem botor módon megszabadultak tőlük. Én az antikvárium-ban minden fellelhető Márai-kötetet összevásároltam. Volt köztük duplum is. Az Egy polgár vallomásaiból Kolár Péternek is adtam egy példányt még valamikor a 80-as évek elején. Kölcsön is adtam olvasni, tehát így néhány ember fölfedezhette magának. Bánó Miklós azt mondta, ez emberszagú irodalom. Nemrég tudtam meg Mihályi Molnár Lacitól, hogy már az 1976-os második kerékpártúrán is felolvastam a Füveskönyvből részleteket. Amikor megalakult a Márai Alapítvány, 1991-ben rendeztek egy konferenciát itt, Kassán. Azt hiszem, akkor ment át a köztudatba Márai neve. A rádió is sokat tett. Amikor megalakult a Márai Stúdió, meg a magyar iskola felvette a nevét. Szinte nyomult Márai előre. Számos rendezvényt tartottunk azóta is. Havasi Péter megjelentetett egy kétnyelvű kiadványt. Sajnos, a szlovákok nem ismerhetik meg e kitűnő könyvből a kassai születésű író, mert a szlovák fordítás vérlázítóan botrányos.

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

A kassai Gottwald-szobor 1989-ben

BÁRDOS GYULA

1958. március 15., Pozsony. Újságíró, politikus. A szenci magyar gimnáziumban érettségizett (1977), a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar-szlovák szakos tanári oklevelet szerzett (1982), majd a Szabad Földműves szerkesztője, 1991-ben a Szabad Újság főszerkesztő-helyettese lett. 1992–1994 között a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom szóvivője, 1994–1998 között az MKDM parlamenti képviselője, 1998–2010 között a Magyar Koalíció Pártja képviselője és frakcióvezetője volt. 2010-ben az MKP Országos Tanácsának elnökévé választották.

– Mondjál valamit a családi hátteredről!

– Munkáscsaládból származom, ha lehet így nevezni. Bár nem teljesen igaz a dolog, mert édesapám tanítónak készült, de politikai okok miatt eltanácsolták őt a tanítóképző főiskoláról. Elkezdte, de soha nem fejezte be. 1920-ban született, és mindenképpen tanító akart volna lenni. Föl is vették őt a főiskolára, de, azt hiszem, egy vagy két szemeszter után eltanácsolták, mert politikailag nem tartották őt megfelelőnek. Konkrétan, mindig erősen magyar érzelmű volt, s ennek az érzelmének mindig hangot, nyomatékot is adott. Ismeretes, hogy elég komoly magyarellenes lépések történtek abban az időben, és mivel ő ezeket nem hagyta szó nélkül, ezért eltanácsolták őt a tanítóképző főiskoláról. Később a gabonatermesztő vállalatnál dolgozott Szencen, közgazdászként. De úgy közgazdászként, hogy soha nem volt közgazdász végzettsége. Ott volt hivatalvezető közgazdász, egészen haláláig, 1973-ig, amikor infarktus következtében meghalt. Édesanyám 1929-ben született, ő mindig háztartásbeli volt. Beteges volt gyerekkorától fogva, én nem nagyon emlékszem rá, mert kilencéves voltam, amikor meghalt.

– Mik voltak gyermekkorod meghatározó élményei?

– Ahogy mondtam, kilencéves voltam, amikor meghalt az édesanyám, s volt egy öt évvel fiatalabb leánytestvérem és egy öt évvel idősebb fiútestvérem. Édesapám nagyon nehéz körülmények között nevelt bennünket. Mégis soha nem vettük észre, hogy valami miatt is nélkülözünk. Soha nem volt semmiből fölöslegünk, az természetes, nem is lehetett olyan körülmények között, de csodálatra méltó módon nekünk mindig előteremtette, ami kellett. Inkább ő húzta meg jobban a nadrágszíjat. Nagyon egyenes, gerinces ember volt. És egy másik dolog, ami miatt elég sokat jártak a nyakára, még a titkosrendőrség is, hogy ugyanúgy, mint nagyapám, édesapám is kántor volt. Hosszú éveken át ez tradíció volt nálunk, nagyapám is, édesapám is Szencen római katolikus kántor volt. S tudvalévő, hogy ezt nem nagyon nézték jó szemmel, tehát a kádervélemény sem a legjobb volt rólunk. Az is előfordult, hogy eljöttek hozzánk, megnézték a pénztárunkat otthon, kérdezték édesapámtól sok mindent.

– Édesapád mennyire vett téged komolyan gyermekkorodban, mennyire avatott be az életébe, életvitelébe? Mennyire próbálta megmagyarázni neked, mit jelentenek a házkutatások, mit jelent az ő kiállása, miért fontos stb.?

– Édesapám tizenöt éves koromban, tehát elég korán meghalt. Vele nagyon korrekt kapcsolatunk volt. Meghatározta az életemet, hogy olyan korán meghalt, első éves gimnazista voltam. Semmi baja nem volt, makkegészséges ember volt. Valami problémája akadt a szívével, elment az orvoshoz. Az orvos azt mondta, hogy rossz a vérképe, gyulladása van, valamelyik fogát ki kell húzni. Beült a székbe, kapott egy injekciót, és közben meghalt. A nevelőanyánk, aki az én keresztanyám, hál istennek még él. Ő nevelt fel bennünket, engem is, a bátyámat is és főleg a húgomat, aki tulajdonképpen az édesanyánkra nem is emlékszik.

Ami édesapámmal kapcsolatos, és amire nagyon emlékszem, hogy minden Csemadok-rendezvényen szervezőként, rendezőként ott volt. Minden magyar akción, ami a magyarsággal kapcsolatos volt, bárki is volt Szencen. De jártunk Pozsonyba, máshova is a környéken, jártunk különböző rendezvényekre Galántára, Diószegre. Az énekkarok akkor már kezdtek működni. Mikor én már eszméltem gyerekkoromban, minden ilyen magyar jellegű akción ott voltam, s ez nagyon meghatározta az életemet. Édesapám mindig azt mondta, arra, hogy magyar vagy, mindig büszke légy. S kivételesen büszke volt arra, hogy március 15-én születtem. Azt mondta, aki ilyen napon született, annak semmiképpen sem volna szabad a magyarságát elfelejtenie. De én arra soha nem is gondoltam. Ami példát tőle kaptunk, nemcsak én, hanem a bátyám is, a húgom is, úgy lehetne összefoglalni, hogy ő mindig de mindig tudta, hogy honnan származik és hova tartozik, a problémák és a nehézségek közepette is, ha valamilyen nehézsége akadt akár a munkahelyén, akár otthon a zaklatások miatt, vagy más jellegű atrocitások érték, akkor is. Olyan is előfordult, hogy a munkahelyén mondták neki, akár vezető beosztásba is kerülhetne, ha esetleg belépne a pártba, vagy ha nem is lépne be a pártba, de nem hangoztatná a véleményét. Ő ezt soha nem csinálta meg, azt mondta, inkább életében nem lép magasabb funkcióbba. Bár a szürkeállományát tekintve, állítom, hogy két főiskolát végzetten is túltett, de soha nem volt papírja, diplomája, hogy főiskolát végzett, maradt a gimnáziumi végzettsége. Nagyon olvasott ember volt, főleg a magyar irodalmat nagyon jól ismerte. Ismerte a gyökereinket, tudta, hova tartozik a magyarság. A magyarsággal kapcsolatos dolgokról rengeteget beszélt nekünk.

Mondákat mondott. Rengeteg történelmi jellegű könyve volt, s ez meghatározó élmény volt számomra. Emlékszem több ilyen esti sétánkra, amikor Szencen mentünk gratulálni a rokonságnak, s jöttünk hazafelé, s magyarsággal kapcsolatos dolgokról mesélt. Halála előtt egy évvel, amikor gimnáziumba mentem, akkor mondta el nekem, hogy ő soha nem volt kommunista, mert nem is akart lenni. És azt is mondta, létfontosságúnak tartja, hogy ha majd meg akarok nőszülni, a feleségem magyar nemzetiségű legyen. Barátnőd, ismerősöd akármilyen nemzetiségű lehet, legyen. De az ő barátai, ismerősei között rengeteg olyan akadt, aki pontosan amiatt tagadta meg a magyarságát, akár közvetlenül vagy közvetve, mert a családja, a felesége nem volt magyar, s bár az elején megegyeztek, hogy minden rendben lesz, az évek folyamán ezek a dolgok összegyűlemlettek és problémát okoztak. Sokan gyengének minősültek vagy a megmérettetésnél gyengének találtattak az ilyen miatt. Ő nagyon nehezen viselte, hogy a rokonságban voltak néhányan ilyenek. Például a testvérei közül – ötgyermekes családból származik – az egyiknek a gyerekei nem jártak magyar iskolába. Ő ezt soha nem bocsátotta meg. Tartott velük kapcsolatot, de nem tudta megérteni, hogyan lehet olyan névvel, hogy Bárdos, olyan gyökerekkel és olyan háttérrel, mint amilyen neki vagy nekünk volt, feladni a magyarságát.

Szenc kis város, valamikor hét és fél ezer lakosa volt, most tizenötezer. Most járási székhely lett, de akkor, amikor édesapám élt, és amikor én a gyerekeivéimben jártam, egy kisváros volt, és kb. 35 százaléknyan voltak benne a magyarok. Ma ez az arány kb. 25 százalék. Akkor kisváros volt közel Pozsonyhoz, és a Csemadoknak meg a két iskolának, az alapiskolának és a gimnáziumnak, valamint az óvodának nagyon nagy szerepe volt egyrészt a városban, másrészt a környék magyarságának az életében. Édesapám pedig a szó szoros értelmében nem volt értelmiségi, nem volt olyan iskolai végzettsége, de a tanárokkal, a tanítókkal mindig tartotta a kapcsolatot. A Csemadok vezetőségében is mindig benne volt, és aktívan részt vett a szervezet életében. Ugyanígy tevékeny volt egyházi vonalon. Nagyon fontosnak tartotta, hogy Szencen magyar anyanyelvű legyen az esperes. Arra a beszélgetésre is emlékszem, amikor édesapám mint kántor az esperessel beszélgetett, aki megígérte, hogy mindent megtesz, és nem fog tudni nyugodtan meghalni, ha miután innen elment, a helyére nem magyar kerül. Mert tudta, ha az esperes nem magyar nemzetiségű, a káplán meg magyar nemzetiségű, abból milyen nagy problémák lehetnek. Édesapám soha nem volt párttag, de soha nem vonta kétségbe azoknak a pedagógusoknak a lépését, akik Szencen az alapiskolában csak azért léptek be a pártba és külön pártalapszervezetet hoztak létre, hogy a magyar és a szlovák iskolának ne legyen egy közös pártszervezete, mert az az összeboronálásnak az első foka lett volna. Soha nem volt párttag, de nagyon toleráns ember volt, és például ezeknek az embereknek, akikkel nagyon jól ismerték egymást és jó kapcsolatban voltak, soha nem hánytá ezt a szemükre.

– Akkoriban, ugye, az iskolában szinte kötelező volt a diák számára, hogy szikra, pionír, majd később a középiskolában SZISZ-tag legyen. Te hogy oldottad meg ezt a dilemmát?

– Ilyen jellegű probléma soha nem volt, mert mindennek megvan a jó és rossz oldala. Volt annak azért jó oldala is, például a közösség szempontjából. Ha például talpraesett, ügyes vezetője volt valamelyik csoportnak, akkor nem mindig az ideológiai

elveket részesítette előnyben, de nagyon jó sporttevékenységet lehetett folytatni, és az irodalmi szakköröktől kezdve a kisszínpadig mindent meg lehetett valósítani.

– *S ezt ő nem ellenezte?*

– Nem ellenezte. Mindig mondta, hogy igen, tudom, mit jelent ez. Ő annyira realista volt, hogy tudta, milyen problémákat okozhatna ez nekünk. Szóval, a párttagsággal kapcsolatos dolgokkal mindig tisztában voltunk, s én azt soha meg sem kíséreltem, bár a későbbiek folyamán rengeteg ajánlatot kaptam. A szikra és SZISZ-tagság soha nem volt probléma. Édesapám tisztában volt vele, hogy ha nem lépnek be ezekbe a szervezetekbe, az tulajdonképpen lehetetlenné tenné számomra, hogy később főiskolára jelentkezsem. Soha nem volt probléma az előmenetelemmel, mindig jó tanuló voltam. Hanyag voltam, meg rossz gyerek, de mindig nagyon szerettem a magyar irodalmat, a nyelvtant már nem annyira. És örülök annak, hogy nagyon jó tanítóim és tanáraink voltak.

– *Az iskolában külön volt a magyar és a szlovák rész?*

– Ez egy külön magyar tanítási nyelvű alapiskola volt. De volt olyan is, hogy új iskola épült, amit magyar iskolának kezdtek építeni, aztán szlovák iskola lett belőle, és abban kapott két osztályt a magyar iskola. Tény az, hogy minden nehézség ellenére a magyar iskola megtartotta jogi státuszát, tehát az önálló jogalanyiságát. Külön épületben van ma is. Ez azoknak a pedagógusoknak köszönhető – ezt édesapám is hangsúlyozta –, akik a pártcsoporthoz létrehozták, bármennyire is furcsán hangzik. Édesapám is tudatosította, s benne mindig megvolt a tolerancia, hogy ez egy nagyon fontos lépés volt akkor, hogy az iskola megmaradjon. És én sem vettem soha senkinek a szemére, hogy anno 1989 előtt miért volt párttag, miért volt kandidátus, miért volt ilyen és ilyen funkcióban. Szerintem nem az a lényeg, hogy kinek milyen tagkönyve van vagy hogy hová szegődik el, hanem az, hogy milyen ember. Az az ember, aki nem ártott, amikor funkcióban, tisztségben volt, semmiképpen sem elítélendő szerintem. Természetesen másképp kell vélekedni a titkosrendőrséggel kapcsolatos besúgó tevékenységről. Mert az már más dolog.

– *Tehát az iskolán belül te már találkoztál, kapcsolatban voltál szlovák ajkú gyerekekkel is. Milyenek voltak ezek a kapcsolatok?*

– Szenc vegyes lakosú kisváros. Én még nem jártam iskolába, már beszéltem szlovákul is. Nekem soha nem okozott problémát a szlovák nyelv, mert mindig voltak és most is vannak szlovák barátaim. És az iskolában is, amikor egy épületbe jártunk a szlovákokkal, akkor sem okozott ez problémát. Volt olyan, amikor összevekedtünk az iskolában, de nem nemzetiségi problémák miatt. És állítom, hogy sokkal toleránsabb volt a viszony a magyarok és a szlovákok között a helyi nemzeti bizottságok idején, és amikor még a mélyszlovák nemzeti fellángolások nem erősödtek föl. Sokkal normálisabb volt a viszony a városban és a gyerekek között is. Rendszeresen sportoltam, és a sport révén is kapcsolatba kerültem a szlovákokkal. Itt volt egy dolog, ami nemzetiségi vonatkozásban érdekes. Az edzőnk is figyelmeztetett, és mi is tudatosan készültünk, amikor Nagyszombatban, Partizánskéban vagy Kelet-Szlovákiában játszottunk. Magas színvonalon, a legfelsőbb osztály-

ban játszottuk a kézilabdát. Ez a magyar gimnázium csapatára épült, és egyedüli magyar csapat voltunk. Volt benne egy-két szlovák játékos, de magyar csapatként voltunk nyilvántartva. Minden egyes mérkőzésen, minden egyes csúcsszereplésen plusz egy lapáttal rá kellett dobni, mert a közönség nagyon intoleráns volt a bekiabálásokkal. Nagyon nehezen viselték, hogy mi egymás között magyarul beszélünk, hogy az edző magyarul adja az utasítást. A bírók és a játékvezetők is sokszor a tudomásunkra adták, hogy nekünk legalább két góllal jobbnak kell lennünk az ellenfélnél. Mert ha például egál van, ez sokat nyomott a latban.

– *Tehát a bírónál részrehajlás volt?*

– Pontosan. A bírónál elég komoly részrehajlás volt. Tisztelet a kivételnek. Volt egy-két nagyon becsületes ember, akiknél ezt soha nem tapasztaltuk, de nem ez volt a jellemző. Kilencven százalékuknál az volt a jellemző, hogy mindig különbséget tettek. És érdekes módon, eléggé gerinctelen emberekről volt szó, mert amikor idehaza játszottunk Szencen, akkor ez soha nem nyilvánult meg. De a mi javunkra sem tévedtek. Azonban amikor kimentünk vagy olyan közegbe került a játékvezető, ahol a külső nyomás erősödött, akkor ezt kilencven százalékban éreztették velünk. Ennek nagyon komoly hatása volt rám. Abban az időben én gimnazista voltam. Akkor játszottuk az első ifjúsági ligát olyan csapatokkal, mint Pozsony, Kassa, Eperjes, Nagyszombat. És nagyon megmaradt bennem, hogy miért kell nekünk azt szégyellni, idézőjelben, hogy mi magyarok vagyunk. Nagyon nehezen tudtam feldolgozni, miért fáj az valakinek, ha mérkőzés után az öltözőben magyarul beszélünk. S bizony voltak a társaink között olyanok, akik agresszívekké váltak emiatt. Hamar dühbe jöttek, és agresszivitásukat a pályán is kimutatták. Másrészt pedig az egymás közötti viszonyt is meghatározta, sokak számára ez határozta meg a szlovákokkal kapcsolatos viszonyukat. Nüánsznak tűnhet, de ha az ember belegondol, hogy hetente háromszor volt edzés, minden héten játszottunk mérkőzéseket, tehát hetente kapcsolatban voltunk más csapatokkal, illetve más városokba mentünk. És nagyon jól fel tudtuk térképezni, hogy milyen a helyzet, hol toleránsak és hol kevésbé toleránsak. Érdekes módon, mindig volt egy-két város, ahol nagyon intoleránsak voltak. De például Kassán soha nem volt problémánk, pedig tudjuk, Kassának milyen a nemzetiségi megoszlása. Nagymihályban vagy Gálszécsen viszont óriási problémáink voltak amiatt, hogy magyarok vagyunk. Kezdődött az elszállásolásnál, az utcán való beszélgetésekkor vagy ha elmentünk bevásárolni az üzletbe, ha összpontosításra, edzőtáborba mentünk. Nagyon sok ismerősöm és barátom, akik felnőttkorukban is folytatták a sportpályafutásukat, emlékeznek ezekre a dolgokra. Megmaradt bennük tüskeként, hogy nem nézték jó szemmel a magyarságukat, pedig soha senkit nem bántottak.

– *Azt tapasztaltad, hogy a sporttársaid közül elsősorban azok reagáltak agresszívebben az ilyen, idézőjelbe téve kissé magyarellenes megnyilvánulásokra, akik nem bírták annyira a szlovák nyelvet, mint te, tehát annyira jól?*

– Nem, nem. Inkább azt hiszem, azok, akik falvakból érkeztek, egyszerűbb családból származtak, akik nem igazán tűntek ki a tanulásban, nem mutattak különösebb érdeklődést a humán tantárgyak iránt, a történelem vagy az irodalom iránt. Valahogy ezek az emberek kicsit agresszívebbnek tűntek, nem tudtak olyan könny-

nyen feloldódni. Egy bizonyos százalékuknál problémát okozott, hogy nem bírta a nyelvet kellő szinten és ebből komplexusai adódtak. Egyrészt nem mert beszélni szlovákul, másrészt ha beszélt is, félt, hogy rosszul mond valamit, és akkor mi lesz. Ha tudott is volna rögtön reagálni az adott helyzetben, pillanatban, nem tette meg, pontosan azért, mert mi van, ha kinevetik, kigúnyolják, mert a végződést rosszul mondja. Nekem soha ilyen problémám nem. Soha nem volt olyan, hogy nem merem volna reagálni, nem merem volna azonnal visszavágni.

– *A pályaválasztásban volt-e segítséged, vagy magad döntöttél?*

– Az iskoláról nagyon pozitívan beszéltem. Egyrészt nagyon jó tanárim voltak, és hála istennek a szenci magyar alapiskola a mai napig is nagyon jó. Olyan személyiségek voltak ott, mint például Koncsol Lászlóné, aki ötödikes koromtól a magyar nyelvet és az irodalmat tanította. Az irodalom, az olvasás szeretetére inspirált. Otthonról megkaptam a kellő indíttatást ehhez, édesapám rengeteget olvasott, nagyon sok könyvünk is volt, és Koncsol Lászlóné rávezetett, hogy rengeteget olvassak. Soha nem unatkoztam, olyan nem fordult elő. Én nem tudtam, mi az, hogy unatkozni, mert rengeteget jártam könyvtárba, és rengeteg könyvem volt. Megjegyzem, sajnos, most már nem nagyon mondhatom el, hogy sokat olvasok.

– *Azért a pályaválasztás, gondolom, nem az alapiskolában, hanem a gimnáziumban foglalkoztatott komolyan.*

– Én már alapiskolás koromban biztos voltam benne, hogy magyar szakon fogok tanulni, és a magyar irodalommal akarok kapcsolatba kerülni, hogy a magyar valami módon meghatározó lesz az életemben. Hogy ehhez hogyan társult a másik szak, az a későbbiek fejleménye. Objektív dolog volt, hogy milyen szakok nyíltak abban az évben az egyetemen. Így lettem magyar-szlovák szakos, pedig én magyar-történelem szakra akartam menni. Az utóbbi nem nyílt abban az évben, évet nem akartam veszíteni, azt nem engedhettem meg magamnak. Egyrészt nem akartam egy évet kihagyni, másrészt meg soha nem szerettem a várakozást. Befejeztem a gimnáziumot, leérettségiztem, és azt mondtam, megyek tovább és tanulni fogok. Két helyre is jelentkeztem. A Komenský Egyetem Bölcsész Karára magyar-történelem szakra, de akkor csak magyar-szlovák szak indult. Nem azért nem akartam a magyar-szlovák párosítást, mintha a szlovák nyelvvel szemben valamilyen kifogásaim lettek volna, hanem mert a magyar történelem meghatározó élményem volt a családból, az olvasmányaimból, az érdeklődésem miatt. Ez mind oda irányított, hogy ezt a pályát próbáljam meg. De tudatosítottam, hogy nagyon nehéz oda bekerülni. Tanárim is azt mondták, hogy próbáljak inkább valami mást is választani, mert nem valószínű, hogy oda bekerülök. 1973-ban érettségiztem, s figyelmeztettek, hogy bár a jegyeim jók, a bizonyítványom jó, de biztosan nem kerüli el a figyelmüket a szüleim, az édesapám magatartása. Az, hogy az édesapám keresztény vallású ember volt, aktívan gyakorolta a vallását, és kántorként sokkal többet volt a templomban, mint más, aki csak az istentiszteletekre járt. Tehát jelentkeztem az egyetemre és ugyanakkor jelentkeztem egy szakiskolára, egy könyvtárosi kétéves szakosító iskolára. Elmentem mind a két helyre felvételizni és érdekes módon felvettek ide is, meg oda is. Nem tudom, a véletlennek köszönhető-e, valószínű, hogy annak, mert mindkét helyen nagyon kevés fiú volt. A könyvtá-

rosi szakma iránt általában hölgyek szoktak érdeklődni, és a magyar–szlovák szakon is csak heten-nyolcan voltunk fiúk, ebből ugyan csak kettőt vettek fel, a többi hölgy volt.

– *Meg talán az is közrejátszott, hogy árva voltál?*

– Igen, a negatívumok mellett pozitívum volt a hátrányos szociális helyzetem. Természetesen mindent elkövettek, hogy belőlem jó kádert csináljanak, mert hát anélkül nincs. Ahhoz, hogy bekerüljek az egyetemre, jól meg kellett csinálni a felvételit, ez természetes. Előny volt, hogy fiúként jelentkeztem. Harmadsorban pozitívum volt, hogy árva voltam.

S még egy dolog, ami a gyerekkorhoz, illetve a gimnáziumhoz kapcsolódik. Én már nyolcadikos koromtól minden nyári szünetemben dolgoztam, brigádoztam. Dinnyeszedéstől az uborkaszedésig mindent csináltam, sőt betonozni jártam, ami nagyon kemény munka, mert kellett a pénz. Az a pénz mindig az enyém volt, abból soha nem kellett hazaadnom. Emlékszem, az első ilyen keresetemből egy kis tranzistoros rádiót vettem magamnak, a másodikból meg nem tudom hány könyvet. Arra is emlékszem, hogy az egyik alkalommal Magyarországra mentem át és ott vettem sok könyvet. Az is meghatározó élmény volt számomra. Másodikos gimnazista voltam, s Párkánynál kompon hoztam át a könyveket, és a finánc, aki ellenőrizte a dolgokat, nagyon rácsodálkozott, hogy miért hozok én annyi könyvet. Sőt, átlapozta a könyveket. Addig soha nem fordult elő velem, hogy azért, mert könyvet hozok, valaki ilyen szemmel nézzen rám. S akkor beugrott, hogy édesapám szokta emlegetni, mert ő is nagyon sok könyvet hozott Magyarországról. Ott él az egyik nagybátyám, aki pap, és rajta keresztül is sok olyan könyvet behozott, ami nálunk nem létezett. Tehát furcsa volt számomra, hogy csak könyveket hozok, és valakinek feltűnik, hogy én a könyvvel valami szellemi szennyet hozok át, vagy meg akarok fertőzni valakit. Ez nagyon megmaradt bennem. Szintén a határátlépéssel kapcsolatos az is, s ugyanígy megmaradt bennem, amikor vonaton utaztunk, s bejött a magyar vámos és megkérdezte, hogy önök magyarok vagy szlovákok? Ketten voltunk a barátommal szlovákiai magyarok, a többiek magyarországi magyarok. Mi azt mondtuk, hogy magyarok. Mikor elkérte az útleveleket, azt mondta, hát ön nem magyar, hanem ön szlovák, magyarul tudó szlovák. És én annyira felháborodtam, és nagyon csúnyán válaszoltam.

– *Magyarul mondtad vagy szlovákul?*

– Magyarul mondtam, igen magyarul.

– *Ez magyar finánc volt?*

– Magyar finánc. Hát ez fájtnak nekem a leginkább, hogy egy magyar finánc Párkány–Szobnál azt mondja nekem a vonaton, hogy ön nem lehet magyar, csak szlovák, aki tudhat magyarul. Én ezt kikértem magamnak, s emiatt majdnem kidozott minket a vonatból.

– *Ez mikor volt?*

– 1970 körül. Rengeteget utaztam, nagyon önálló voltam. Mondhatom, hogy már akkor, amikor ugye édesanyám meghalt, és csak édesapámmal éltünk együtt. A nevelőanyámmal még nem éltünk egy háztartásban, mert csak édesapám halála előtt egy évvel házasodtak össze. Tehát 1972-ben összeházasodtak, 1973-ban halt meg édesapám. Én 1973-ban kezdtem a gimnáziumot és 1977-ben fejeztem be. Tehát ez 1974-ben történt. Az utazásaimra mindig kaptam otthon pénzt, bár, mondom, önálló voltam. Másrészt, mint említettem, a nagybátyám Pesten volt, és vonattal nem volt gond átmenni, nem volt gond az sem, hogy hol aludjak. Rengeteget jártam Pesten moziba, színházba, könyveket vásároltam. Nekem az olyan csoda volt, hogy elmegyek Magyarországra, s ott a rengeteg könyv. Napokat töltöttem a könyvesboltokban. Moziba rengeteget jártam, s később, az egyetemi évek alatt már színházba is.

– *Tehát a gyökereid Magyarországra húznak?*

– Igen, egyértelműen. Ha sokáig nem vagyok Pesten, már hiányzik. Nem tudnék ott élni semmiképpen, mint ahogy Pozsonyban sem. De ha három-négy napot nem vagyok Pozsonyban, már hiányzik az is. És ha három-négy hónapig nem voltam Pesten, ha csak fél napra is, már hiányérzetem van.

– *A nagybácsiddal, aki pap volt, milyen volt a kapcsolatod?*

– Jó. Ha átmentem, mindig volt egy szoba, ahol aludhattunk. Általában nem egyedül, hanem haverokkal mentem. Nem volt olyan bensőséges a kapcsolatunk, mert nagyon elfoglalt volt, szóval nyüzsgő, örökmozgó ember volt. Az esztergomi bazilika felújításában, a kőbányai templom felújításában és a fővárosi templom felújításában óriási érdemei vannak neki. Orgonaépítés, felújítás, műemlékvédelem, tehát a papi tevékenység mellett ilyen jellegű munkát is végzett, és nem nagyon maradt másra ideje. Ha mentem, ki volt készítve a kulcs, de nagyon ritkán találkoztunk. Tehát nem volt ez egy szoros, mély kapcsolat. Később már igen, az egyetemi éveim alatt, amikor már idősebb volt, neki is több ideje lett, kevésbé volt elfoglalva szervezési dolgokkal. Nagyon kemény magyar ember, hasonló típus, mint édesapám. Hál istennek még él. Innen származott, de csak ott tudott továbbtanulni, szóval ott lett pap. Félig legálisan, tehát valami stikli volt a dologban, mert édesapám szokta említeni, hogy probléma volt, s nem nagyon engedték, hogy ott tanuljon. Pontosan nem tudom, mi, hogyan volt, csak emlékszem, hogy a katonaságával is zűrök voltak.

– *Menjünk tovább! Tehát Pozsonyba kerültél, itt folytattad a tanulmányaidat szlovák iskolában. Hogyan tudtál beilleszkedni a szlovák környezetbe, könnyen, nehezen?*

– Amikor az egyetemre kerültem 1978-ban, semmi problémát nem jelentett a beilleszkedés. Lazán vettem a dolgokat, sportosan. Egy kis stiklivel elintéztém, hogy kollégiumban lakjak. Tehát nem utaztam Szencről. Megmondom őszintén, azt hazudtam, hogy Szenc 51 km-re van Pozsonytól. Akkoriban ki kellett tölteni egy nyomtatványt, és azt senki nem ellenőrizte. És egy első évfolyamot végző valaki azt tanácsolta nekem, hogy ezt írjam be. Az akkori előírások szerint csak az tarthatott igényt kollégiumra, aki 50 km-nél messzebből utazott. S nekem azt tanácsolta az egyik diák, hogy ő is 47 kilométerről utazik, de mindig azt írja be, hogy 52 km-re

lakik, próbáljam meg én is. Megcsináltam, beírtam, és simán kaptam kollégiumot. Soha nem szóltam erről senkinek, de nagyon jó volt, mert nem kellett naponta utaznom. Pozsonyban közösségi élet volt, működött a JAIK, többet lehetett színházba menni, többet lehetett Magyarországra menni, mert csak gondoltunk egyet és mentünk. Nagyon meghatározó volt az is, hogy az egyetemen ismerkedtem meg a feleségemmel, elsőévesként. Másodévesként nősültem meg, egyetemistaként. Ő még inkább kapcsolatban volt a magyar irodalommal, nagyon jó versmondó, előadó, énekes. Sajnos az én életemből kimaradt az ilyesmi, soha nem tanultam meg hangszeren játszani. Ebben az egy dologban nem hallgattam az apámra, aki mindig mondta, hogy zeneiskolába kellene járnom, s meg kellene tanulnom valamilyen hangszeren játszani. Igaza lett, mert ez bizony hiányzik. Nem mondom, hogy szuper jó hallásom van, de azért azt sem mondhatom, hogy botfülem van.

– *Tehát azért bekapcsolódtál a magyar közéletbe? Említetted a JAIK-ot? A JAIK munkájába mikor kapcsolódtál be, hányadik évfolyamban?*

– Rögtön, a kezdet kezdetén. Sőt, a JAIK-ba gimnazista koromban is jártam. Hiszen Szencről ez nem volt nagy távolság. Elég nagy csavargó voltam, eléggé szabad voltam, tehát önálló. S ahogy már említettem, nyáron mindig dolgoztam. Egyszer beto-
noztunk a vasúti vállalatnál. Nekem erre azért volt szükségem, mert egyszerűen jól lehetett pénzt keresni, másrészt kaptunk szabadjegyet a vonatra. Évente négyszer kaptunk szabadjegyet, és azzal mehettünk keresztül-kasul az országban. Így mentem el Prágába, így jártam Kassán, teljesen ingyen bejártam az országot. Nem aludtunk sehol, fiatalok voltunk, nem kellett aludni. Nem volt ez egy példaértékű dolog, de így megismertem Prágát. Tehát nem a könyvekből, hanem elmentünk és láttuk. Ugyanúgy Kassát.

– *Így kerültél el Pozsonyba is, a JAIK-ba?*

– Igen. Bár soha nem voltam vezetőségi tag, de minden rendezvényen ott voltam. A JAIK-nál kicsit nehezményeztem, hogy elég szűk kör volt az, akik irányították.

– *Kisajátították?*

– Pontosan. Ők döntöttek a programokról. De az egész JAIK egy nagyon pozitív dolog volt. És tetszett nekem, hogy az előadások előtt és után a kávéházakban közös beszélgetések voltak. Ezek nagyon jók voltak. Ezek olyan beszélgetések voltak, amilyenre korábban soha nem volt lehetőség olyan szinten s olyan emberekkel. Nagyon sok barátom volt, szlovákok is, magyarok is. De azokból kevés volt, akiknek hasonló volt az érdeklődési köre, mint az enyém.

– *Milyen meghatározó élményed van ebből az időből?*

– Nagyon meghatározó élményem volt a JAIK-ból Cseh Tamás többszöri fellépése. Cseh Tamás rebellisnek számított. De nemcsak ő volt itt, hanem például Bródy János. Itt el kell mondanom, hogy nem voltam vezetőségi tag a JAIK-ban, de ha valakit a kollégiumban el kellett szállásolni mint vendéget, mindig segítettem. Vagy amikor Dinnyés Jóskaék egy láda sörért eljöttek fellépni.

– Történelmi vonatkozású előadásra emlékszel-e?

– A JAIK-ban nem nagyon, hanem inkább Szencen voltak ilyenek. Szencen én a Szenci Molnár Albert közművelődési klubnak voltam a vezetője. Ez a Csemadok klubja volt, és oda rengeteg embert meghívtunk Magyarországról, például Vikidál Gyulát.

– Ezt a főiskola mellett csináltátok?

– Igen, ezt a főiskola mellett csináltuk. Nem maradtam ki a szenci életből sem, a pozsonyiból sem. Nagyon mozgékony ember voltam.

– Csemadok? Az csak Szencre korlátozódott vagy Pozsonyban is próbáltál a Csemadokban működni?

– Pozsonyban a Csemadokban nem, csak a JAIK-ban. A Csemadokban inkább Szencen.

– Rá akarok kérdezni arra is, hogy mikor tudtad meg, hogy a Csehszlovákiai Magyarok Jogvédő Bizottsága milyen tevékenység folytat. Mikor értesültél róla, kinek a révén?

– Tudtam a szervezet tevékenységéről. Egy évvel járt alattam Öllös Laci, Tóth Karcsi, Csanaky Nóra és Molnár Imre. Az övéké sokkal erősebb évfolyam volt a személyiségeket tekintve, mint a miénk. Sajnálom is, hogy nem egy évfolyamban voltam velük. Tehát tudtam róluk, Miklósról is tudtam, sőt Durayval találkoztunk is többször.

– Milyen körülmények között találkoztál először Durayval?

– A JAIK-ban. Szencen is találkoztunk különböző rendezvényeken.

– Előadást tartott? Vagy csak ott volt a háttérben?

– Igen, inkább a háttérben. Ott volt, megjelent, több esetben is tudok róla. Azt nem tudom, őt személyesen ismerték-e. Miklóssal én csak később kerültem kapcsolatba, de tudtam, kik vannak ebben a bizottságban, tudtam a tevékenységükről. De őszintén megmondom, engem akkor még nem nagyon érdekelt az olyan jellegű közéletiség, amely valamilyen módon politikai jellegű volt. Inkább az irodalom, a színház, a mozi érdekelt. Tehát lázadni, valami mást csinálni, nem ezeket a sablonszerű dolgokat. És valahogy az egész politikát és minden azzal kapcsolatos dolgot nem jó szemmel néztem. Lehet, azért, mert az otthoni meghatározó élmények olyanok voltak. Másrészt meg valahogy averzióm volt a politikától. A politikát, a politikai dolgokat kiskoromtól fogva figyeltem, sokkal jobban ismertem, mint bárki más, mert már gyerekkoromban is az első oldaltól kezdtem az újságokat olvasni, tehát nem fordítva, az utolsó oldaltól. Mindig figyeltem, tudtam a zsidókérdésről. De hogy aktív részese legyek ennek, az meg sem fordult a fejemben. Valahogy annyira piszkos dolognak tartottam. Hogy valaki bekapcsolódott a jogvédő bizott-

ságba, az nagyon nemes és pozitív dolognak számított, de számomra az is politika volt. Éppen ezért nem is közeledtem feléjük. Tudtam a tevékenységéről, de nem éreztem szükségét annak, hogy én ily módon politikailag elkötelezzem magam, vagy belemenjek egy ilyen politikai játszmába.

– *Ez meddig tartott, ez az averzió?*

– 1989-ig. Tehát figyeltem, meg volt a véleményem, de hogy bekapcsolódjak az ilyen jellegű tevékenységbe, attól mindig irtóztam és fáztam. Az aktív közéletiségtől és az aktív politizálástól averzióm volt.

– *1989-ben már dolgoztál?*

– Akkor már dolgoztam, igen. Befejeztem az egyetemet, 1983-ban kaptam meg a diplomát és két hónapig az Új Szónál fordítóként dolgoztam. Nagyon kemény éra volt. Ebben a tisztségben nem kellett a párttagság.

– *De egyébként az Új Szóban majdnem mindenki párttag volt?*

– Én tanítani akartam. Eltökélt szándékom volt, hogy magyart fogok tanítani. Sehol nem kaptam állást. Lett volna szlovák testneveléssel, sportkörrel, mindennel, de a magyar szakkal egyszerűen nem tudtam gimnáziumban elhelyezkedni. Alapiskolában nem akartam, gimnáziumban szerettem volna, de nem sikerült. Hitegettek. Akkor jött az ajánlat, pontosabban olvastam az Új Szóban, hogy fordítót keresnek. Elmentem s ott voltam két hónapig. Rögtön közölték velem, hogy igényt tartanak arra, hogy szerkesztő legyek, de be kell lépni a pártba. Akkor én azt mondtam, erre nem vagyok képes, nem vagyok hajlandó semmiképpen. S már akkor új állás után néztem. S teljesen véletlenül, a bátyám révén sikerült, aki akkor Somorjában épp a Szabad Földműves című hetilap főszerkesztő-helyettesével lakott egy lépcsőházban. Bátyám a Csemadokban dolgozott, s együtt utaztak az autóbuszon. Útközben azt mondja ez az úr vagy elvtárs, egyébként rendes ember a bátyámnak, hogy nem tudsz egy fiatal, aki elvégezte az egyetemet, s eljönne hozzánk, és nem merítené a beralapot. Hát ott van az öcsém, felelte a bátyám, most az Új Szóban van, de nem akar ottmaradni, mert be kellene lépnie a pártba. Azt mondta, jó, azt majd később elintézzük. Ő azt gondolta, hogy később én majd mégis belépek. Nekik a kimutatáshoz egy olyan ember kellett, aki fiatal, férfi és nem meríti a beralapot. Talán azért kellett, mert akkor az a pár ember, aki ott volt, jobban keresett, ha én nem merítem a beralapot. Nem tudom, hogy volt ez akkor, talán előnyös volt nekik. Nem is tudtam, hogy létezik olyan hetilap, hogy Szabad Földműves. Mert általában megrendelésre ment, a standokon nem nagyon lehetett kapni. És nem is nagyon érdekelt ez a téma. Elmentem a beszélgetésre, s ott azt mondták, beléphetek azonnal. Szeptember 15-én beléptem, s október elsején elmentem katonának. Úgy elmentem katonának, hogy azt sem tudtam, mit fogok csinálni, ha hazajövök, csak sejtettem. S mikor visszajöttem, tulajdonképpen akkor jöttem rá, hogy az újságírásban az embereket nem lehet megfogni, nem lehet mindent megírni.

Az első találkozásom a pártközponttal akkor volt, amikor írtam egy termelési riportot. Elmentem egy környékbeli cukorgyárba riportot készíteni, de úgy, hogy előtte nem beszéltem az igazgató elvtárssal. Ezért nagyon keményen kikaptam.

– Élvezted, hogy megragadtad az alkalmat?

– Igen. Hát írtam ott nagyon kemény dolgokat, s valahogy meg is jelent. Nem minden, de megjelent. Viszonylag korrekt volt a két vezető, néhány dolgot benne hagytak. Hát én akkor tudatosítottam, hogy itt nem lehet megírni dolgokat. Persze, nagyon kacsingattam a tanítás felé. S akkor megint hitegettek, és az újságírást úgy vettem, mint szükséges rosszat. Tehát halászatról, vadászatról, minden francról írtam, mert az irodalom rovata már foglalt volt, és ami maradt, azt kaptam meg.

– Meg amit senki nem akart írni?

– Pontosan. Volt egy termelési értekezlet, jobban mondva egy szerkesztőségi gyűlés, s emlékszem, hogy egy szerkesztő, akit 1968-ban kirúgtak az Új Szóból s ott dolgozott ennél a lapnál, a gyűlésen mindig aludt. A főszerkesztő mondta a mondandóját, és ez a bácsi, akit én nagyon szerettem, mindig aludt. Idős ember volt, a külpolitikai rovatot vitte, ennél a lapnál tehetett. Persze mindig tudta, mit lehet, és mit nem, nagyon óvatosan, tényszerűen mindent leírt, de nem kommentálta a dolgokat. A főszerkesztő mondja, hogy a következő héten Hans-Dietrich Genscher elvtárs érkezik Csehszlovákiába. Így, Hans-Dietrich Genscher elvtárs. Én rögtön felkaptam a fejem. Az idős úr, aki majdnem aludt, szemben ült a főszerkesztővel, és azt mondja, elvtárs ám a térded kalácsa. Hát ennyi volt, de ez elég volt. Az öreg nem magyarázkodott, aludt tovább.

A főszerkesztő olyan utasítást kapott a pártközpontban, hogy minket, fiatalokat nagyon keményen megpróbálták a párt felé irányítani. Voltunk ott ketten fiatalok, akiket szívesen láttak volna a pártban. De mi egyértelműen mondtuk, hogy nem. A pártba semmiképpen nem akartam belépni, de intenzív támadás vagy toborzás indult nem egy alkalommal. S a titkosrendőrségtől is megkerestek.

– Miért pont téged?

– Nemcsak engem, akár másokat is. Én úgy következtettem, hogy azért, mert nem voltam hajlandó belépni a pártba, és valamilyen módon szerintem meg akartak félemlíteni.

– Mert újságnál voltál?

– Meg akartak félemlíteni, mert azt mondták, itt mindenkit el lehet lehetetleníteni, mindenkire lehet kompromittáló anyagokat találni. Úgy kezdődött, hogy először behívtak minket, kettőnket beszélgetni. Konyak, kávé mellett arra céloztak, hogy információkat adni erről-arról, és én ezt rögtön elutasítottam.

– Konkrétan kiről akartak információkat?

– Konkrétan azokról akartak információkat, akiket én ismerek, az ismeretségi körömbbe tartoznak.

– Személy szerint?

– Konkrétan nevet nem tudok mondani, mert addig nem jutottunk el. Azt egyértelműen megmondták, hogy ha semmiképpen nem vagyunk hajlandók a kollégámmal, akkor egyrészt nem kell itt dolgoznunk, másrészt nem biztos, hogy a családknak vagy nekünk nem lesznek problémáink. Tehát megfenyegettek.

– *Ez körülbelül melyik évben volt?*

– Hát ezt nagyon pontosan meg lehet mondani, 1985-ben szereltem le, tehát 1987-ben lehetett.

– *Néhányszor behívtak, aztán abbahagyták a buzerálást?*

– Aztán ilyen szempontból abbahagyták, de a párttagságot többször is előhozták. Mondta a főszerkesztő, hogy be kell lépni, be kell lépni, mert ha nem lépünk be, nem bírja tartani, hogy itt legyünk. Mert ők úgy gondolták, hogy bár nem ismerik az előéletünket, de fiatalok vagyunk, férfiak vagyunk, tehát jó kádernek gondoltak bennünket. És csalódtak bennünk, mert nem voltunk hajlandók. Őket meg ezért állandóan nyomják, mert szerkesztői státuszban így nem nagyon lehet lenni. A főszerkesztő emberséges volt, nem nagyon akart velünk kiszúrni, de őt is támadták, kettős nyomás alatt volt. S ekkor megint előjött a párttagság. Csak akkor tud bennünket valahogyan megvédeni, ha a pártba belépünk. Nem léptünk be. Jött egy újabb dolog, mégpedig ott, ahol a VPN-központ volt.

– *A Jiráskován?*

– Nem is a Jiráskován, hanem a főutcán, a Zichy-kastéllyal szemben, ott is volt a VPN-nek irodája, tehát a Ventúrskán, igen. Ott volt egy újságírói tanfolyam. No és mivel elutasítottuk a párttagságot, az volt a feltétel, hogy ott elvégezzük ezt a kétszemeszteres valamit. Ez nagyon érdekes dolog. Megvan a könyvem, amikor oda beírtak bennünket. Anélkül, hogy jelentkeztem volna, egyszerűen a főszerkesztő, illetve a kiadó minket kettőnket benevezett erre az újságírói tanfolyamra, amelynek az volt a neve, hogy újságíró-továbbképzés. De természetesen olyan tantárgyak domináltak volna, mint marxizmus–leninizmus. Kezdődött volna októberben, 1989-ben. Az elsőre nem mentünk el, a másodikra elmentünk. Szóval egyszer elmentünk. Eltökélt szándékunk volt, hogy nem fogunk járni, de elmentünk megnézni. Már ki volt készítve a könyv nekünk. Én fogtam, s eltettem. A következő novemberben lett volna. Biztosan nem mentünk volna, mert eltökéltük, hogy nem megyünk. És már felkészültem, hogy ott kell hagynom a szerkesztőséget, munkát kell keresnem. S akkor jött a 89-es forradalom. Tehát az én szempontomból megmentésképpen jött.

– *Még mielőtt rátérnénk 1989-re, már érezni lehetett a szerkesztőségben 1989 első felében, hogy itt a változás szele? Beszéltek erről?*

– Igen, persze. A szerkesztőségben volt két-három ember, aki fogékony volt ilyen dolgokra. Szóval nem ért bennünket meglepetésszerűen. Aki azért figyelte a dolgokat, az tudta, hogy itt valaminek történnie kell. Amikor első ízben elmentünk a továbbképzésre, amit említettem, tulajdonképpen már akkor biztosak voltunk benne, hogy valami lesz, s csak idő kérdése.

– *Beszéltetek erről?*

– Beszéltünk, természetesen, de a vezetőség ezt semmiképpen sem akarta tudomásul venni. És amikor megtörtént, a szerkesztőségben nagyon gyorsan leváltották a főszerkesztőt.

– *Kik voltak azok, akik már korábban céloztak rá, hogy nem értenek egyet a rendszerrel, de egyszerűen féltették az állásukat, kompromisszumot kötöttek, mert egyszerűen valamiből meg kell élniük.*

– Volt egy idős újságíró, aki egyértelműen kiszolgált a régi rendszert, ilyen önkéntes határőrfele volt, ő volt az egyik legvonalasabb. A szerkesztők nagy részének, persze nem mindegyiknek, a hozzáállása kemény bolsevista beütésű volt. A vezetőségről emberileg nagyon nehéz véleményt formálni. Semmiképpen sem voltak karakán emberek, megpróbáltak ugyan nem ártani, de mindenképpen kiszolgálták a rendszert, az biztos. És nem nagyon akarták elhinni, például főszerkesztő és a főszerkesztő-helyettes, hogy megdől ez a rendszer. Nem vették komolyan, nem akarták elhinni. Ott ugyan másképp csapódott le az egész, mint egy napilapnál. Volt is egy cikk, ami már jelezte a Szabad Földműves hasábjain, hogy változások lesznek, bár az ilyen írásokat nagyon nehezen lehetett becsempészni a lapba.

– *Kik csempészték be ilyen írásokat?*

– Hát főleg a kollégám, akiről beszéltem, s akit szintén be akartak szervezni a pártba, jómagam, és volt még egy hölgy szerkesztő, aki most egyházi lapnál dolgozik, s aki a múlt rendszerrel kapcsolatban nem rejtette véka alá véleményét. Tehát mi voltunk az úgynevezett radikálisok.

– *Próbálkoztatok?*

– Igen, próbálkoztunk. Különböző módon. De soha nem tudtam megbocsájtani magamnak azt a tehetetlenséget, hogy ott vagy, meg akarod írni, és tudod, hogy visszaadják. Tulajdonképpen már magad tudod, mit lehet leírni. S ez szolgalelkűséghez vezet. Éppen ezért, mondom, soha nem gondoltam komolyan, hogy ottmaradok. Ha nem lett volna a reménysugár, hogy ez megváltozik, semmiképpen sem csináltam volna tovább. Elég gyorsan lezajlott ott a váltás. Jött 1989 novembere, nagyon gyorsan leváltottuk a főszerkesztőt és a főszerkesztő-helyettest. Otthagytuk őket állományban.

– *Ez hogy ment végbe? Gyűlést hívtatok össze?*

– Pontosan. Gyűlést hívtunk össze.

– *Ki volt az, aki összehívta?*

– Hát akiről beszéltem, én és a kollégám. Sőt a kiadónál, a Prírodánál is alakult egy bizottság, ott is mi voltunk a hangadók. Segítettünk nekik megfogalmazni a dolgokat. Sőt felléptünk a téren a kiadóvállalat nevében is.

- *Mint VPN-alapsejt?*
- Nem, nem. Úgy, mint a kiadóvállalat fiataljai.
- *De volt VPN-alapsejt is?*
- Igen volt, de én ebbe soha nem léptem be. Nem voltam a VPN tagja. De ennek a változásnak és a változtatásnak a kényszere és szükségessége egyértelműen kivitt bennünket a térre. És megpróbáltunk a lapon belül is valamit változtatni.
- *Mindenkit megnyertetek?*
- Mindenkit, nem volt gond tulajdonképpen, mert nem voltak elégedettek a főnökséggel amúgy sem. Tehát viszonylag könnyen ment. Inkább mi voltunk olyan puhák, puhányok, akik azt mondtuk, hogy hát emberileg meg satöbbi. Tehát hogy ne legyen ebből probléma.
- *Ők megpróbáltak egy kicsit mesélni, nem?*
- Igen, megpróbálták elmondani, hogy ők az új körülményhez is tudnának alkalmazkodni. De mi természetesen ezt nem hittük el. Azt mondtuk, hogy ezzel a vezetéssel nem lehet tovább folytatni, ezt egyszerűen így tovább nem mehet.
- *És akkor milyen döntés született?*
- Hát olyan döntés született, hogy átmentek szerkesztői státuszba. És jött egy új főszerkesztő, aki már a lapnál dolgozott, de abban az időszakban jött a laphoz, amikor a változások elkezdődtek, és neki voltak főszerkesztői tapasztalatai. H. Mészáros Erzsiről van szó, aki a Nőnek volt a főszerkesztője. Egyhangúlag őt javasoltuk, ő lett a hetilap főszerkesztője. Helyettese lett a kollégám.
- *Nevezd már meg!*
- Hát a Vas Gyuláról van szó.
- *Te is főszerkesztő-helyettes lettél?*
- Először nem, először mezőgazdász-közgazdász. Aztán létrejött egy kiadóvállalat, egy Gazda nevű kft., és akkor lett a hetilapból napilap. Ez egy nagyon érdekes folyamat volt. Elindítója Harasztiné Mészáros Erzsébet volt. A Szabad Földműves mintájára egy a vidéknek készülő, a gazdáknak is naprakész információkkal szolgáló lapot akart létrehozni. Tehát nem polgári napilapot, hanem valami olyat, amelyben megvannak az alapinformációk röviden, de gazdasági, mezőgazdasági, háztáji jellegű információkkal van tele. Ekkor én Budapestre az újságíró iskolára jártam. Mert volt akkor egy olyan lehetőség, hogy akinek nem volt újságírói végzettsége, de meg volt az egyeteme, Budapesten járjon az újságíró iskolába.
- *Ez 1989-ben, a forradalom előtt volt?*

– Ez 1989-ben a forradalom alatt és után volt.

– *Tehát éltél a lehetőséggel?*

– Igen, éltem a lehetőséggel. Ott voltam Pesten az újságíró iskolán, és elég keveset tartózkodtam itt. Akkor volt a hetilapból napilappá válás. Ezt egyértelműen én is támogattam, sőt amikor megalakult a napilap, én lettem a főszerkesztő-helyettes. Főszerkesztője Mészáros Jancsi lett, aki az Új Szóból jött el, és Haraszti Mészáros Erzs pedig a kiadó élére ment. Ő lett a kiadó, mi meg a napilap. Ez egy örült kezdeményezés volt.

– *Honnan volt anyagi fedezet erre?*

– Hát tulajdonképpen nagyon kevés volt, amit össze tudtunk dobni.

– *Saját zsebből?*

– Saját zsebből minimális összeget, mert nem volt mit. De mezőgazdasági szövetkezetek mint részvényesek szálltak be a buliba. A mezőgazdasági szövetkezetek voltak a kft. tulajdonosai, nekik voltak részvényeik.

– *Tehát nagyon gyorsan kellett a pénz, mert az állami támogatás megszűnt, ugye?*

– Igen. Ami miatt a napilap mellett döntöttünk, az az volt, hogy Haraszti Ersébettől az az információ jött, hogy az előfizetők táborát meg lehet tartani. Tehát hogy a hetilap előfizetői lehetnek a napilap előfizetői. Az előfizetők száma 20 ezer volt. Ha a napilapot kidobjuk a standokra, akkor ráfizetés nélkül el lehetne kezdeni. És ez tulajdonképpen az Új Szó számára is jó, mert egy nagyon jó körülmények között és nagyon becsületesen kiépített, jó szándékkal elindított lap volt, amelynek politikai szerepe is volt. Az Új Szó abban az időben egyértelműen a Független Magyar Kezdeményezés mellett tette le a voksot. De most itt nem kívánok az Új Szóról beszélni. Egy olyan napilapot szerettünk volna csinálni, amely egyrészt konkurencia lehetett volna az Új Szónak. Tehát Szabad Földműves Újság lett először is, és abból lett a Szabad Újság napilap. Ebben a szerkesztőségben voltak olyanok, akik az Új Szóból jöttek, mert ott valami miatt nem kellett, vagy ott nem akarták folytatni a munkájukat, ezt nem akarom nagyon részletezni.

– *Melyik évben volt ez?*

– 1990 közepén vagy a második felében. Tehát néhányan különböző okok miatt eljöttek az Új Szóból. Voltak mások is, akik más lapoknál dolgoztak. Elégé szedett-vedett társaság jött össze. Egy biztos, hogy a lelkesedés és a tetterekészség nem hiányzott. De ez nem volt elegendő. Ha a Szabad Újságot vagy a Szabad Újság elődjét, a Szabad Földműves Újságot és benne az én tevékenységemet értékelni kell, a szerkesztőség tagjaként, belülről nézve elmondható, mindenképpen pozitív szerepet töltött be a Szabad Újság napilapként. Az Új Szóban kicsit színesebbek lettek a zsánerek, megpróbáltak olyan területekre is elmenni, ami addig nem volt. Mivel feltűnt valami olyasmi, ami esetleg elméletben veszélyeztethette volna az Új Szó monopolhelyzetét.

– Azért mégiscsak mondd el, hogy ti kívülállóként milyennek láttátok az Új Szót!

– Az Új Szó elég fura módon alakult át közéleti napilappá. Volt baloldali lap, különböző megnevezése volt, de a fejlécen feltüntetett mondat nem mindig fedte a valóságot, illetve a lap tartalmát. Az Új Szóban, azt hiszem, nem történt meg az a rendszerváltás, amelyet meg kellett volna csinálni. Ennek nemcsak személyi, hanem elég bonyolult gazdasági okai is vannak. Az Új Szóban tulajdonképpen maradt a korábbi szerkesztőgárda, amely ugyan megpróbál valamit újítani, de az mindig kereten belül történt. Nem olyan jellegű újítás volt, amely megrengeti az egészet, és megváltoztatja a lapot, mint olyat. Arra nem volt lehetőség. Voltak abban az időszakban is nagyon korrekt újságírók. Egyrészt megpróbálták magyarázni a bizonyítványukat, megpróbálták valamilyen módon a múltat kibeszélni, kiírni magukból. Voltak újak, akik nyugodtan kezdhettek újat, mert nem volt olyan múltjuk, amiért esetleg magyarázkodásra szorultak volna. Eléggé vegyes csapat jött össze. De szerintem nagyon lényeges volt a gazdasági kötöttség. Egyrészt a hírlapterjesztő vállalkozáshoz való nagyon erős anyagi kötődés.

– Ráutaltság?

– Igen. Egyrészt az anyagi kiszolgáltatottság.

– Személyes elkötelezettség is szerepet játszott?

– Ez is közrejátszhatott. De azt hiszem, hogy abban a struktúrában, ami akkor országos viszonylatban volt, nem lehetett egy országos napilapnál, ami azelőtt a párt napilapja volt, nem lehetett egyik pillanatról a másikra az egész szerkesztőgárdát a gondolkodásmóddal, a megnevezéssel együtt kicserélni. Másodsorban nagyon fura módon jelentkezett ez a váltás. Én például nagyon nehezményeztem, hogy egyes emberek, egyes szerkesztők, bármilyen beosztásban is, akik azelőtt egyértelműen erős baloldali kötődésűek voltak, most átestek a ló másik oldalára. Olyan írásokkal jöttek, amelyek tőlük nem voltak hitelesek. Azt gondolták, úgy alkalmazkodnak az új körülményekhez, hogy egy kicsit megváltoztatom a szótáramat, az idézeteimet, az utalásaimat, a címeimet, a nem tudom én mit, egy kicsit mosakszom, és akkor minden rendbe jön. Ezt így nem lehet rendbe tenni. Ez több emberre vonatkozik.

– Akik átmentek az Új Szóból a Szabad Földművesbe, nyilván egy konkrét állásponttal mentek át. Ezt az álláspontot már te is érzékelted, mint a Szabad Földműves munkatársa? Ők mivel nem értettek egyet? Erről tudnál valamit mondani?

– Egyrészt a vezetéssel, a stílussal, ahogyan a vezetés a munkatársakkal bánt, illetve ahogyan az új körülmények között új módszerekkel, kézi vezérléssel próbálta folytatni azt, amit gépi vezérléssel csináltak valamikor. Sokan azt mondták, hogy nem tudtak kibontakozni, nem tudták önmagukat megvalósítani az Új Szóban. Azért, mert ilyen a rovatvezető, ilyen a főnök, a kiadásvezető, a vezetőség és ilyen az Új Szó. Sokan így vélekedtek. Kívülállóként azt mondhatom, hogy az Új Szó szerepét majd csak egy bizonyos idő távlatából lehet korrekt módon megítélni. Mindenkit

érnek különböző hatások. Amikor volt az FMK, illetve volt a kettős magyar koalíció, az Új Szó egyértelműen az FMK mögé volt felsorakozva. És itt jön a Szabad Újság szerepe, amely megpróbálta felvállalni azt a feladatot, amiről beszéltem, másrészt kompenzálni Új Szó egyoldalú támogatását, amelyet az FMK-val kapcsolatban kinyilvánított és nem is rejtett véka alá.

– *A Szabad Földművesben ezek a munkatársak és hát ti is milyen vonalat próbáltatok kialakítani?*

– Természetesen ott sem sikerült mindent úgy megvalósítani, ahogyan azt az ember elképzelte. Egyrészt volt a Jó Gazda Kft., amely az egészet kiadta, aztán a Madách-Posonium, amely átvette. Tehát mindig függött a kiadótól és a részvényesektől. Mivel állami támogatást nem kapott – volt ugyan egy időszak, amikor kapott, de jelentéktelen összegről volt szó –, valahogyan elő kellett az anyagiakat teremteni. Ez a kiszolgáltatottság oda vezetett, hogy azokat az elképzeléseket, amelyeket az Új Szóban ezek az emberek meg akartak valósítani, és itt meg akartak csinálni, nem lehetett megcsinálni. Másrészt pedig a példányszámot nem sikerült megnövelni. A hiba ott volt, hogy nem volt igaz a hír, hogy a hetilap állandó előfizetőit automatikusan át lehet írni a napilap előfizetőire, mert a hírlapterjesztő vállalat ezt nem vállalta. Ígéretet tett, de nem csinálta meg. És elkezdődött a kunyerálás, keresgélés, a pénzhajszó.

– *Pártoktól is kunyerált a Szabad Földműves?*

– Pártokat is megszólított, de pártoktól nem kapott pénzt. Megszólított mindenkit, természetesen. A kettős koalíciót is megszólította, de a két párt sem volt olyan helyzetben, hogy adjon. Én csak arról az időszokról beszélek, amikor ott voltam, a többit nem tudom, hogyan volt, és arról nem is akarok nyilatkozni. A Szabad Újságról addig tudok véleményt mondani, amíg ott voltam. A lap 1992 tavaszán leállt, majd következett egy olyan időszak, amikor nem jelent meg, és aztán lett belőle hetilap. Én akkor mentem el. Többek között felmerült az is, hogy én legyek a főszerkesztő és valamilyen programot csináljak. Elképzelésem volt is, de volt ennek anyagi vetülete, amelyet a kiadó nem tudott biztosítani. Aztán voltak különböző magyarországi kísérletek, amikor megpróbáltunk nem pártoktól, ezt hangsúlyozom, tehát nem pártoktól, hanem bizonyos részvénytársaságtól pénzt szerezni. Annak viszont az lett volna az ára, hogy egy külön számlára lehetett volna csak áthozni a pénzt. Tehát nem a kiadó, hanem kimondottan csak a Szabad Újság külön számlaszámára. Mivel ezt a számlaszámot a kiadó nem volt hajlandó külön biztosítani, így nem került sor olyan anyagi támogatásra, amelyre egyértelmű ígéretet kaptunk Budapesten. Tehát ez a támogatás nem jött, és külföldi injekcióval nem sikerült megoldani a Szabad Újság megjelenését.

– *Azért tudni lehet, hogy milyen személyekhez kötődik ennek a lehetőségnek a meghíúsulása. Kik voltak azok, akik ezt végül is megakadályozták? Kiadók?*

– Abban az időben a Madách-Posonium volt a lap kiadója, és Dobos László a Madách-Posonium Kft. igazgatója nem járult hozzá, jobban mondva nem tette lehetővé azt, hogy így legyen. Ő ragaszkodott a kiadásához, természetesen mindent

megtett vagy próbált, de ez esetben óriási hibát követett el. Ezáltal meg lehetett volna teremteni az anyagi hátterét a lapnak, amely aztán profi módon próbálhatott volna konkurálni az Új Szóval.

– *Bennfentesként te úgy láttad, netán attól tartott a kiadó, hogy idővel függetlenedhet a Szabad Földműves és a kiadó elveszíti felette az ellenőrzést, esetleg a kiadásai lehetőséget is?*

– Szerintem a kiadó azért nem reagált erre a felkérésre, s azért nem akarta a külön számla nyitását, mert ezáltal lehetetlenné vált volna a számára, hogy a lap apróján a kiadói tevékenységére különböző anyagi forrásokból pénzt szerezzen. Taktikai szempontból és kiadói saját szempontból akár meg is érthetem, de semmiképpen sem tudom támogatni és elfogadni azt, hogy önös érdek miatt egy lap megjelenését vagy felfuttatását megakadályozta a kiadó azáltal, hogy nem tette ezt lehetővé. Én akkor jöttem el a Szabad Újságtól. Megvártuk a kampányt, a kampány mint olyan végig lement, nem zártuk be külön a kapukat. A pénz már elfogyott, mégis mindenki ott volt, végig dolgozott. És amikor nyilvánvaló volt, hogy a kiadó nem hajlandó külön számlát nyitni, és a magyarországi támogatásnak így nem lehetett érvényt szerezni, nem lehetett megvalósítani, akkor döntöttem el, hogy elmegyek a Szabad Újságtól.

És akkor érdekes módon az Együttélés keresett meg, hogy nem akarok-e odamenni sajtótitkárnak. Az Együttélés után pedig az MKDM kérdezett meg. Pedig azt megelőzően soha egyetlen pártnál sem voltam, nem voltam párttag. Természetesen támogató aláírást adtam s egyértelműen a magyar koalíció pártján voltam. Ezzel a két párttal szimpatizáltam, de nem voltam tagja egyiknek sem. Akkor az Együttélésben volt egy megbeszélés, azt mondták, esetleg szívesen vennék, ha odamennék, de tudatták velem azt is, hogy az elnök úrnak talán más elképzelései vannak. Várni kellett, tulajdonképpen húzódott a dolog, és választ nem kaptam.

– *Tehát nem láttál okot arra, hogy ellentmondj vagy ne tegyél eleget a meghívásnak?*

– Nem láttam okot, mert nem voltam elkötelezve pártnak. Én a szlovákiai magyar politizálás tekintetében egyértelműen a koalícióra tettem le a voksomat – úgy is, hogy nem léptem be –, egyrészt a Szabad Újságban kifejtett tevékenységgel, másrészt pedig minden megnyilvánulásomban. Azt követően az MKDM megszólított, megkérdezték, hogy nem akarok-e sajtótitkárként dolgozni. Ez, mondom, nem okozott gondot nekem, s úgy gondoltam, megmaradok az MKDM-ben is független emberként. Munkaviszonyban leszek az MKDM-ben sajtótitkárként, de nem lépek be sehova, nem kötelezem el magam. Nagyon rövid idő eltelte után láttam, micsoda naivitással gondoltam én azt, hogy el lehet menni egy pártba úgy dolgozni, hogy független maradjak. Bárhova elmentem, mondtam valamit vagy nyilatkoztam valamit, hát mondták, ez MKDM stb. Igen, egy bizonyos idő elteltével el kellett döntenem, hogy vállalom az MKDM-et és az vállal-e engem. Aztán az MKDM legfelsőbb szervei, illetve országos választmánya tett egy javaslatot, hogy legyek szóvivője a mozgalomnak.

– *Mikor?*

– Ez körülbelül fél évvel az után volt, hogy sajtótitkárként a mozgalomhoz kerültem. 1992 augusztusában kerültem a mozgalomhoz, és év végén már az országos választmány ülésén javaslatot tettem, és maximális támogatottsággal szövívője lettem a mozgalomnak. Ezt követően a mozgalom vezetői közül többen mondták, hogy jó lenne, ha vállalnám, hogy az MKDM-ben tag legyek, és ha esetleg valamikor választásra kerül sor, akkor a választásokon való indulást is. Megmondom őszintén, nagyon sokáig vacilláltam, és amikor eljutottunk odáig, hogy előrehozott választások voltak 1994-ben, még mindig nem voltam biztos magamban, hogy el akarom-e magamat így is kötelezni. Tehát, hogy a mozgalomnak aktív tagja legyek, nemcsak szimpatizánsa, nemcsak támogatója, hanem tagja. Mert a párttagság, még ha mozgalomról volt is szó, mindig averziót váltott ki belőlem. A párttag mindig behatárolt körülmények között gondolkodik, nem szerettem a pártot, mint olyat és a pártosságot. De mint mondom, akkorra már egyértelműen tudatosodott bennem, hogy nem lehet kivonni magát senkinek, hogy közéleti szerepet vállaljon. Nem azért, mert annyira fontos embernek vagy nélkülözhetetlennek tartom magamat, abszolút nem erről van szó. Hanem egyrészt mert láttam, hogy a szlovákiai magyar politikai- és közéletben ki mindenki vállal szerepet, és ezek között a nagy mellszélességgel szerepet vállaló emberek között mennyi a nem hiteles ember, mennyi az, aki köpönyeget váltott, megváltoztatta a véleményét, aki egyik napról a másikra a vörösből abszolút fehér lett. Gondolkodása ugyan nem változott meg, de szolgalelkűen belépett és megpróbálta valamelyik mozgalom szekerét tolni karrierista módon. Nagyon nem tetszett nekem az, hogy a szlovákiai magyar közösségben elkezdődött az olyan pártoskodás, amely nem az értékrendek egymással szembeni vagy egymás elleni versenyét hozta volna. Ez nem tetszett. Nagyon komoly kifogásaim voltak ilyen személyeket illetően az MKDM-ben is, de főleg az Együttélésben.

Utólag azt mondom, nagyon okos döntés volt, vagy a sors, a véletlen hozta úgy, hogy végül is az MKDM-hez kerültem és az MKDM-nél vállaltam munkát. Mert a mozgalomnak az olvasható politizálása, másrészt pedig a nyilvánvalóan korrekt, a magyarságából semmit föl nem adó, meg nem alkuvo és semmiképpen sem radikális és fölösleges kijelentéseket nem produkáló szárnya erősödött föl. És az MKDM támogatottsága, illetve a helyi szinten való megerősítése azt eredményezte, hogy egy kis szerény mozgalomból a magyar koalíció vezető erejévé nőtte ki magát. És én örülök annak, hogy ha csak nagyon kevéssel is, de hozzájárulhattam ehhez. Mindig büszke leszek, hogy ilyen körülmények között ezt vállaltam, és büszke vagyok arra, hogy engem is vállaltak és felkértek. Tehát maradtam.

Most visszatérek a választásokhoz. Még két héttel a lista lezárása előtt sem voltam benne biztos, hogy indulni fogok a választásokon. Nem afölött vacilláltam, hogy most MKDM vagy nem MKDM, hanem hogy párt vagy nem párt. Ha valaki indul a választásokon, az már egyértelmű elkötelezettséget jelent. És az a bizarr helyzet állt elő, hogy amikor azt mondtam, hogy igen, akkor én még mindig nem voltam a mozgalom tagja. Se helyi szinten, se sehol. Akkor váltam hivatalosan a mozgalom tagjává alapszervezeti szinten is, amikor a választásokat követően már parlamenti képviselő voltam. Akkor már tisztességtelennek tartottam volna, hogy indulok egy mozgalom listáján, nem függetlenként, hanem a mozgalom színeiben, és nem vállalom aktív szerepet helyi szinten, területi szinten, hanem csak országos szinten. Ez abszolút inkorrekt lett volna. Azóta rendszeresen bekapcsolódom az alapszervezeti tevékenységbe, a területi tevékenységbe, tehát megpróbáltam ezt

korrektül, tisztességesen csinálni. Hogy mennyire sikerült, ezt nem minősítem, ennek az eldöntése nem énám tartozik.

Amit fontosnak tartottam, amikor az MKDM-hez kerültem, s talán ebben van egy kis szerepem, amiről talán nem illik beszélni, hogy azzal is kicsit hozzájárultam a mozgalom népszerűsítéséhez, hogy voltak ismerőseim, volt ismeretségem bizonyos szakmai körökben, a sajtóban. Az MKDM-nek szerintem itt volt nagy hiánya, hogy bár korrektül és olvashatóan politizált, de nem láttatta magát. A médiákban nagyon szerényen szerepelt vagy nem szerepelt, és nem tartotta fontosnak ezt a szereplést.

– *Visszatérve 1990 időszakára, amikor a Szabad Földműves megpróbált képet adni a szlovákiai magyar történeésekről, mely pártok álltak hozzá a legközelebb? Politikai személyiségek próbáltak-e segíteni a lapnak? Szlovákiai magyar közéleti személyiségek próbáltak-e segíteni vagy éppen hogy ártottak a lapnak?*

– Hát erről sok újat nem tudok mondani, de megpróbálom esetleg részletezni azt, hogy a lap létrejötté egyértelműen az Együttélés–MKDM vonal mentén valósult meg. Ha a szerkesztők nem is voltak párttagok, de a gondolkodásmód, a barátok és az ismeretségi kör egyértelműen ehhez a gárdához kötődött. Semmiképpen sem lehet azt mondani, hogy független volt ez a lap. Szlovákiai magyar viszonylatban nem lehetett akkor figyelmen kívül hagyni, hogy van egy kettős pólusú politikai és közélet. Hogy van az FMK és a holdudvara, az az erő, amely 1989-ben a Nyilvánosság az Erőszak Ellennel megpróbált valamit, amely végül is nem úgy sikeredett. Sok minden nem úgy valósult meg, ahogyan elképzelték, és sok mindent most már másképp csinálnának, ha odakerülnének. Mert a szándék tisztességét és tisztaságát nem vonom kétségbe, a gyakorlati megvalósításból viszont arra következtetek, hogy nem mindig jöttek be a számításaik nekik sem. Tehát volt ez a kettősség, és ebben a kettősségben az Új Szó egyértelműen, mint mondtam, az FMK mellett tette le a voksot. Ezt az egyoldalúságot semmiképpen sem tartottam, tartottuk helyesnek. És megpróbáltuk egy kicsit megbontani, szerettünk volna valami módon enyhíteni rajta. Mindenképpen pozitív szerepet töltött be a Szabad Újság, még hogyha sokak szerint egyoldalúan is és csak a kettős koalíció prizmáján keresztül. Persze azt a hibát elkövette a Szabad Újság, hogy a hírek nem mindig hírek voltak, hanem magyarázatok is voltak benne, ami óriási hiba volt. De itt jött ki mindenből, hogy egyszerűen véleményt formáljon, még akkor is, ha esetleg ez a sajtóetikával nem mindig volt összhangban. És ez hiba volt. Tudom, hogy ez nem volt rendjén, de megtörtént. Ugyanez előfordult az Új Szóban is. Kicsit óvatosabban, enyhébben, dörzsöltebben, de ugyanez megvolt, csak nem ennyire direkt módon.

– *A Szabad Újság, Szabad Földműves munkatársai körében volt-e olyan íratlan szabály, hogy lehetőleg függetlenek legyenek, ne legyenek semmilyen mozgalom aktív tagjai? Vagy pedig ez nem volt elsődleges fontosságú?*

– Nem volt. Nem is lehetett ilyen megkötés, mert eléggé heterogén társaság volt az. Volt, aki valamilyen hetilaptól, volt, aki az Új Szóból jött, volt, aki hosszú idő után ismét elkezdte ezt a pályát, szóval eléggé vegyes csapat jött össze. Ilyen megkötés tehát nem volt. Ideológiai megkötés sem volt, de azért biztos, hogy semmiképpen

sem érezte volna ott jól magát olyan ember, akinek mondjuk merőben más a politikai véleménye, mint annak a gárdának, amelyik a lapnál volt. A csapat elvileg befogadott volna olyan embert, aki megpróbál másképp gondolkodni és megpróbál autonóm, szuverén módon, személyiségeként megnyilvánulni. De nem hiszem, hogy ennek a lapban nyoma lehetett volna, tehát hogy egy másfajta személyiség meg tudott volna valósulni. Mert az a személyiség nem is érezte volna jól magát ebben a közegben és ezek között a körülmények között, eleve nem is próbálkozott volna a Szabad Újságban. Amikor a Szabad Újság megjelentette a programszövegét, amikor közölte, hogy mi és hogyan akar lenni, a politika szintjén egyértelműen elkötelezte magát a kettős koalíció mellett. Tehát nem hiszem, hogy ép elméjű akár függetlenként megnyilvánuló újságíró is úgy jött volna oda, hogy ezt figyelmen kívül hagyja. Ilyen nem fordult elő és nem is voltak kísérletek rá. Bár nem tudom, ha személyekre lebontjuk, voltak azért olyanok, akik másként vélekedtek, de olyan rovatokhoz kerültek, olyan rovatokban vállaltak munkát, ahol ez nem fejeződött ki. Például Talamon Alfonzot – isten nyugosztalja – semmiképpen sem lehetne a kettős koalíció emberének nevezni. Ő egy független gondolkodó, értelmiségi, író, művészember volt, sajnos csak volt. Ő szintén ott volt a lapnál, de mondjuk a sportrovatban dolgozott.

– Tehát megalakult a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, utána az Együttélés is. Ennyi idő távlatából hogyan látod, melyik mozgalmat támogatta a lap szerkesztőinek a többsége? Vagy a lap segített-e egyik vagy másik mozgalomnak?

– Persze, persze. A két párt közül egyértelműen az Együttélés volt a domináns, amelynek a tartalom szempontjából is sokkal több hely jutott a lapban. Ez adódott az akkori erőviszonyokból. Az Együttélés erősebb volt, erősebben megnyilvánult, bár később alakult. Másrészt az ott szereplő személyiségektől nem volt idegen a publicitás, az, hogy megnyilvánuljanak, ismerték úgymond a dörgést, hogy mindez hogyan működik. Míg az MKDM-ben olyan emberek vállaltak szerepet, akik korábban a háttérbe szorultak, a periférián voltak. Bár egyértelműen többre lettek volna hivatottak, de egyrészt az ideológiai problémák miatt, hogy nem voltak hajlandók a pártba lépni, a párthoz kötődni, másrészt nem tudtak úgy érvényesülni, hogy karriert fussanak be valahol, tehát nem is lehettek annyira ismertek. Az MKDM-nek kifutási időre volt szüksége ahhoz, hogy ezt a lemaradást pótolja. De a Csemadoknak is jelentős volt a szerepe. Az Együttélés és a Csemadok összefonódása a kezdeti időszakban teljesen evidens volt. Aki erről mást állít, az nem mond igazat. Később egy kicsit kerületenként változott a helyzet, abban az időben viszont ez teljesen egyértelmű. Sőt teljesen össze is fonódott bizonyos körülmények között a két szerep, ami nem volt mindig szerencsés.

A lapban is teljesen egyértelmű és nyilvánvaló volt, hogy az Együttélés, az Együttélés vezetője és vezetői kaptak nagyobb teret. És megmondom őszintén, ők jobban is érdeklődtek a lap iránt, és a lapban való történések is jobban izgatták őket. Az MKDM is természetesen érdeklődött, és az MKDM sem szorult ki a lapból. De például az MKDM nem tartott rendszeres sajtóértekezleteket, tehát azokat a dolgokat sem használta ki, amelyek adottak lettek volna. Nagyon szerényen azt gondolta az akkori MKDM-vezetés, hogy így is lehet, szépen, nyugodtan, publicitás nélkül, a médiák segítségével. Nem lehet, nem lehet. Egyértelművé vált, az is kell, hogy a pártot, a párt vezetőit, a képviselőket ismerjék. Hogy ne csak az adott

körzet ismerje őket, ahonnan lejárnak, vagy ahonnan származnak, hanem a médiának keresztül mások is. A párt ismertetni tudja az elképzeléseit, tudjon beszámolni az eredményeiről, és tudja a véleményét prezentálni. Az akkori Szabad Földműves Újságban az Együttélés nagyobb teret kapott, s valahogy az igény is nagyobb volt az ő részükről a megnyilvánulásra. Ez nem mesterségesen irányított folyamat volt, hogy az Együttélés vagy a kiadó részéről valaki vagy a főszerkesztő azt mondta volna, hogy most az Együttélést kell nyomni. Sokkal egyszerűbb volt megszólaltatni az Együttélés vezetőit, politikusait, képviselőit, mint az MKDM vezetőit, akiknek ugyanúgy volt véleményük, de vagy azért, mert kevesebb tapasztalatuk volt, vagy azért, mert nem tartották fontosnak, vagy pedig azért, mert szerepek voltak, s nem akartak villogni, nem akartak az előtérbe kerülni, ők ritkábban jutottak szóhoz a lapban. 1992 közepétől, nyarától az MKDM megpróbált egy kicsit nyitni a sajtó irányában. És már nemcsak a Szabad Földműves Újság és a Szabad Újság, hanem az Új Szó, a rádió magyar adása, a televízió magyar adása és más médiumok irányába is. Itt van például a külföldi sajtó. Nem beszéltünk arról, hogy a magyar koalíciónak csak az egyik szárnya, csak az Együttélés volt például az anyaországban prezentálva. Az MKDM nem nagyon volt ismert, nem nagyon volt lehetősége arra, hogy ismertesse az elképzeléseit, hogy külföldön is megmutatkozzon. Az MKDM nagyon okosan lepipálta az Együttélést, nagyon okosan beágyazódott az európai struktúrákba, tudta azt, hogy külpolitikai vonatkozásban nincs esélye annak, aki nem tudja megtalálni a nemzetközi partnereit. Az UCD és az EDU felé irányulás egyértelmű volt, és nem volt kétséges. Míg az Együttélés részéről ez a lavírozás, hogy most nagyon széles tömegmozgalom, amelyben balos beütés is van, meg konzervatív beütés is van, meg minden van, az MKDM malmára hajtotta a vizet. Az MKDM ilyen szempontból ügyesebben beágyazódott és szerepet vállalt a nemzetközi szinten. Ennek ellenére paradox módon a sajtóban és a külföldi sajtóban csak az Együttélés kapott teret.

– Tudjuk, hogy 1990 közepe táján már érezhetők voltak a feszültségek a kettős koalíción belül. Tehát nem volt rózsás a helyzet. Ez hogy nyilvánult meg a Szabad Földművesben? Visszatükröződött-e a lapban, hogy nem minden stimmel a koalíciós partnerek között? Hogy az MKDM vezetése az Együttélés vezetőinek nem minden lépésével ért egyet, s ugye ezek az Új Szóban és más hazai lapokban megjelentek.

– Amikor például interjúk formájában megpróbáltuk a különböző véleményeket, a koalícion belüli különböző véleményeket megfogalmazni, abban nem volt hiba. A hivatalos anyagok vagy a reakciók is mindig megjelentek, akár az egyik pártirodából, akár a másikból jöttek. De az eseményeket, a történéseket mindig az Együttélés részéről magyarázták.

– Tehát több helyet adott a lap az Együttélésnek?

– Pontosan. De el kell mondani, hogy ők hajlandók voltak a véleményüket kifejteni, írni, publikálni, bejönni, telefonálni.

– Aktívak voltak?

– Igen. X esetben előfordult, hogy az MKDM-be többször kellett telefonálni, amíg végül is valakit rá lehetett beszélni arra, hogy mondjon valamiről véleményt. Óvatosabbak voltak, lassúbbak, és kevésbé akartak, tudtak, mertek, nem tudom, melyik szó a megfelelő ide. Nekem kívülállóként az volt a véleményem, hogy az MKDM nem eléggé nyitott, nagyon is és kizárólag egy bizonyos rétegre orientálódik, ami nem perspektivikus. A politikai mozgalom az politikai mozgalom, keményen állást kell foglalnia. És azért politikai mozgalom, hogy a politika és az élet minden területén vállalja fel a problémákat és próbálja azokat megoldani. Próbálja meg a választópolgárok érdekeit érvényre juttatni és képviselni. Az MKDM abban az időben nagyon óvakodott attól, hogy esetleg nyisson, és nagyon szűk csoportra orientálódott, ami a tagbázis szempontjából nem volt rossz, de a továbbhaladás szempontjából elégtelen volt. Nem volt eléggé vonzó ahhoz, hogy a fiatalokat, az értelmiséget és azokat, akik meg tudnak és meg mernek nyilvánulni, s akik húzóemberek lehetnek, azokat valamilyen módon magához csalogassa. Természetesen én nem becsülöm le Julis nénit meg Jani bácsit, természetesen szükségünk van rájuk, és nagyon jó, ha tudják, hova tartoznak és hova kell a voksukat adni, és ki mögé kell felsorakozni. De egy politikai mozgalomnak elképzelhetetlen a tevékenysége anélkül, hogy ne gondoljon a pártépítésre, hogy már én is ezt a szót használjam. Arra, hogy az adott régióban meg kell találni azokat az embereket, akik hiteles emberek, akik a maguk környezetében olyan tekintélynek örvendenek, hogy ha ők kiállnak és mondanak valamit, akkor azt tudják, hogy azt a mozgalom mondta. S ilyen módon a mozgalom nem egy imaginárius valami lesz. Ezeket az embereket meg kellett találni, és ezeknek az embereknek föl kellett vállalniuk ezt a szerepet. S ez kezdődött el a mozgalomban. S az akkori vezetés nagyon okosan megkezdte a nyitást. Az MKDM-ben akkor voltak problémák, nem kis problémák voltak. Ez is rányomta a bélyegét arra, hogy óvatos volt az MKDM. Óvatos volt, mert nem akart egyrészt a mozgalmon belül újabb vitákat, másrészt a meglévő vitákat is valahogyan kezelni kellett. Tehát ez nagyon bonyolult helyzet volt.

– *Mivel tudjuk, hogy a Szabad Földműves kiadója Dobos László vezetése alatt működött, aki az Együttélés képviselője volt, teljesen logikus a kérdés, hogy ezt a helyzeti előnyt nem próbálta-e kihasználni az Együttélés a maga számára. Főleg azért, mert az MKDM gyenge volt, a saját belső problémáival volt elfoglalva. Másrészt az MKDM belső gondjait az Együttélés nem próbálta-e esetleg bevinni a lapon keresztül a köztudatba? Erre volt-e esetleg példa?*

– Biztos, hogy volt ilyen, de ez nem jellemző. Mert nem kellett ilyesfajta igyekezetet kifejtenie a kiadónak se, és itt most nemcsak Dobos Lászlóra gondolok. Mert ezek az adottságok, másrészt azok az emberek, akik kapcsolatban voltak az Együttélés embereivel, a természetes kapcsolatokat továbbra is építették, és arra alapozva végezték a munkájukat. Az MKDM-ben sokáig tartott, amíg kikristályosodott, hogy tulajdonképpen kik azok, akik egyértelműen vállalják a politikai vezetést és azt nyíltan fővállalják, tehát a sajtó hasábjain is. Az Együttélésben ez a probléma már régen megoldódott. Tehát ha a kérdésed az, hogy volt-e ilyen, akkor igen, voltak ilyenfajta utalások, elképzelések, de nem nyilvánultak meg, mert nem kellett meg nyilvánulniuk. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy például az 1992-es választások során a kampányra sokkal nagyobb figyelmet fordított az Együttélés a koalíción belül, mint az MKDM a koalíción belül.

– Ez anyagi előnyt is jelentett a lapnak?

– Természetesen, hiszen a lapnál a hirdetések nem kis összeget jelentenek.

– Most azért kérdezem ezt, mert sajtóforrásokból tudjuk, hogy az Együttélésnek több anyagi eszköze volt abban az időben, mint az MKDM-nek. Ezzel is magyarázhatók a fentiek?

– Igen, ezzel is magyarázható. A másik dolog meg az, hogy az MKDM nagyon óvatosan bánt az anyagiakkal azért, mert nem volt, másrészt meg más szempontokat tartottak fontosnak. Nem tartották olyan fontosnak a sajtóban való megjelenést. Míg az Együttélés azáltal, hogy többet hirdetett a lapban, többet volt ott, többet is áldozott és fordított a lapra. Természetesen ezzel is még inkább helyzetbe hozta önmagát. Ebből adódott, hogy a lap lassan, de biztosan az Együttélés irányába mozdult el, s a későbbiek folyamán ez már teljesen evidensé vált.

– A baloldaliságot mennyire vállalta fel a Szabad Földműves és a Szabad Földműves munkatársai?

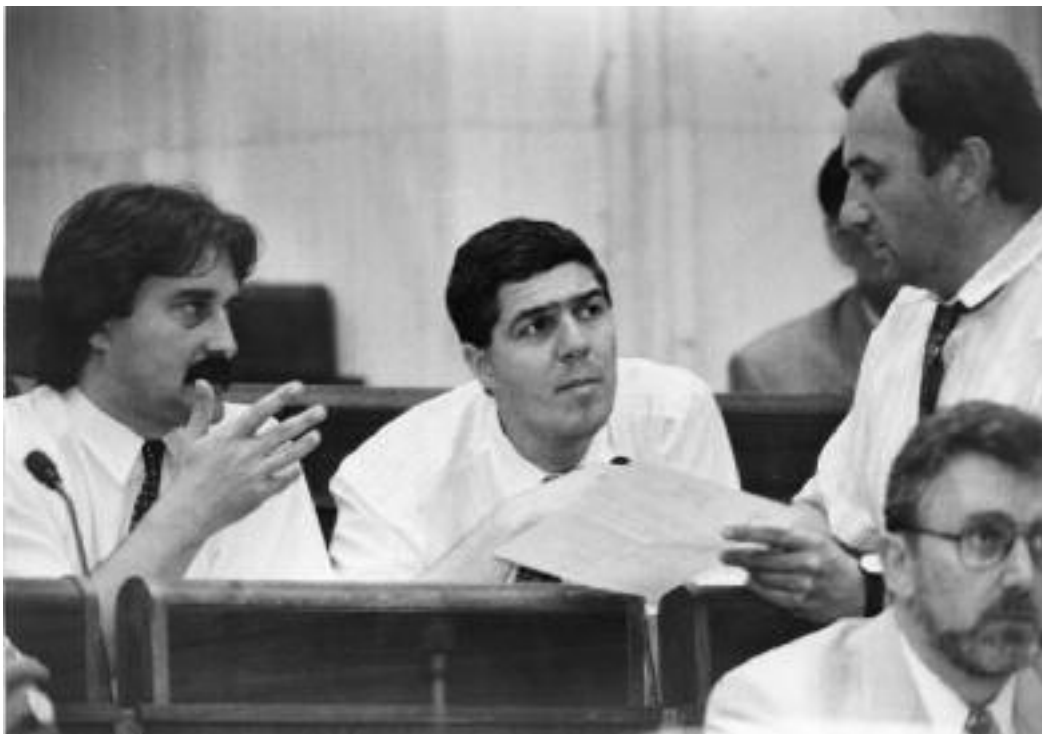
– Hát nem nagyon tudták felvállalni, de ez egy skizofrén helyzet volt. Voltak nagyon fura helyzetek, azt hiszem, egyes embereknél ezek személyes tragédiák és személyes meghasonulások voltak. Mert nem volt divatos a baloldaliságot felvállalni, a Szabad Újságban és a Szabad Földműves Újságban deklaratív módon mindenki elhatárolta magát a baloldaliságtól, de azért a baloldali gondolkodás egy-két embernél előjött. Előjött a problémák megközelítésében, a kézi irányításban, a cikkírásokban. Ezek a dolgok megvoltak és elég parázs vitát eredményeztek a szerkesztőségben belül is, mert másoknak nem tetszett.

– Mi volt a megoldása ennek a kettősségnek? Hogyan oldódott ez meg az idők folyamán?

– Nem oldódott meg. Az idő oldotta meg ezt a kettősséget, mert ezek az emberek majdnem száz százalékban elmentek a laptól vagy a koruk miatt, vagy az anyagiak miatt, vagy mert látták, hogy egyszerűen ilyen körülmények között nem tudják megvalósítani azt, amit elképzeltek. Tehát ezzel a kérdéssel nem tudott senki megbirkózni azok közül, akik baloldali orientáltságúak voltak.

– Köszönöm a beszélgetést.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

Bárdos Gyula, Bugár Béla, Csáky Pál és Köteles László

A. Nagy László, Bauer Edit és Bárdos Gyula

CSOMA LÁSZLÓ

1956. október 13., Tiszacsernyő. Református lelkész. A királyhelmeci magyar gimnáziumban érettségizett. 1975–1980 között elvégezte a prágai Károly Egyetem Komenský Evangélikus Teológiai Karát, majd 1980-ban Deregnőn lelkész lett. 1989–1990-ben a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom egyik szervezője a Tőketerebesi járásban, a Szlovákiai Magyar Református Lelkészegyesület egyik alapítója (1990), jelenleg elnöke, 1993-tól a Református Újság főszerkesztője.

– László, megkérnélek, beszéljessünk először arról, hogy hol születtél, milyen családból származol, milyen hatások értek gyerekkorodban, amiket fontosnak tartasz.

– Gazdálkodó és iparoscsaládból származom, a nagyszülők mindkét ágon gazdálkodók voltak a Felső Bodroghözben, két különböző községben, Battyánban és Szolnocsán. A születésem körüli légkörre 1956-ban, október 13-án, nagyban rányomta bélyegét a magyarországi forradalom. Gyermekkorom meghatározó élménye, ahogy a szülők, nagyszülők beszéltek az 50-es évek eseményeiről. Nemcsak 1956-ról, hanem azzal kapcsolatban is ahogy a család megélte a különféle változásokat. Anyai nagyapám Battyánban egy nagyon érdekes élményt hordott magában és közvetített folyton a család felé. Az 1938-as mozgósítás élményét, amikor csehszlovák katonaként társaival szökni próbált a már felbomló hadseregből. Majd elfogták, aztán elítélték és valószínűleg ki akarták végezni, mígnem egy szlovák, de magyarul tudó katona megsúgta nekik, hogy menjenek, nem lesz a kijárat közelében. Ekkor nagyon érdekes helyzetbe kerültek, cseh egyenruhában a magyar vonalak felé menekültek. A szlovák katona, mikor már biztonságos távolságban voltak, mégiscsak riadóztatott, és tűzpárbaj alakult ki a fejük fölött. Úgy kiabáltak a magyar oldal felé, hogy szöknék és legalább ők ne lőjenek. Hál istennek, sikerült átjutniuk a másik oldalra. S ami meghatározó még emellett, hogy Horthy kassai

bevonulásakor cseh egyenruhában nagyon jól tudták alakítani a hadifogoly szerepét. A magyar szökött katonák, akik életük kockáztatásával menekültek a csehszlovák hadseregből, cseh hadifoglyokként vonultak egy díszbevonuláson, és a kassai polgárok egy része köpködi és durván szidalmazza őket, mint valamikori megszállókat. Na, itt szakadt el a cérna nagyapámnál is, és az egyik ismerős valakit úgy hirtelen szájon teremtett, mondván, hogy te megszólalni sem akartál magyarul éven keresztül. Ebből lett egy olyan bonyodalom, hogy végül is a kormányzó elé vezették, ahol elmondhatta, hogy mi a problémája, mi a gondja. S ő elmondta, és kapott egy nemzeti zászlót, és ennek révén nem a hadseregbe, hanem a határ-csendőrséghez sorozták be és képezték át a magyar hadsereg tagjaként. Így nem került a frontvonalra, hanem később a málenkij robot keretében volt lehetősége két és fél éven keresztül tanulmányozni az új rendszer mélységét. A jó Isten megtartotta, 1948-ban hazajött 48 kilósan. Mindenesetre folyamatos élmény volt kérdezni az ottani tapasztalatokról, és nagyon megrázó dolog volt, amit mondott. Nem beszélve arról, hogy az anyai nagyanyám, aki Kárpátaljáról, Szütréről származott, a 60-as években megközelíthetetlen volt. Anyai nagyapám családja a szövetkezete-sítéskor belépett a szövetkezetbe. Nagyapám látta, hogy mi van a Szovjetunióban és tudta, hogy itt sem lehet elkerülni a dolgokat. Apai nagyapám viszont kicsit más ember volt. Alacsony, fűrge ember lévén az első világháborúban a huszároknál szolgált. A húszas években Amerikát is megjárta, és amikor sor került a kolhozosítás-ra, hát bizony a szekérlőcsöt használta eszközül az egyik rendőr ellen, aminek több hónapos börtön lett a vége. Mindent elvihettek az udvaráról, de a lovát, azt nem akarta adni.

Hozzá tartozik még az egészhez, hogy a 40-es években az anyai nagyapám szintén börtönben volt. Ő viszont a magyar börtönben ült azért, mert a jegyző valamilyen alkalommal igazságtalanul osztotta a segélygabonát, és ő ez ellen felemelte a szavát. Ennek következtében volt szerencséje a magyar börtönt megpróbálni. Tehát mind a ketten börtönviseltek voltak a maguk módján. Mind a ketten becsületes gazdálkodó emberek voltak, akik pár hektáron gazdálkodva tartották el a családjukat. És a gyerekkorom egyik meghatározó élményei voltak ezek a családi történetek.

1956-ban, amikor a keresztapám, édesanyám öccse éppen katonai szolgálatát töltötte, a család azon rettegett, hogy bevetik-e őket Magyarországon, vagy nem. Ejtőernyősöknél szolgált, de nagy köd lévén azokban a napokban, valahogy nem kerültek bevetésre. Az egész család attól félt, hogy magyar ellen kell harcolni magyarnak. A képhez még az is hozzátartozott, hogy a két fél pártállása, már az anyai és apai ág pártállása, egyértelmű volt. Apai nagyapám, aki Amerikát megjárta, folyton hangoztatta, hogy ez a rendszer össze fog dőlni. Igaz, sokan nem vették komolyan azért, mert útban Amerika felé még Svájcban is megállt, és aztán azt mesélte, hogy Svájcban a szekérral fölhajtanak a padlásra. Ettől a faluban egypáran kelekötyának nevezték, így nem volt teljesen hiteles, amit ő mondott. Mindaddig, amíg 1978-ban magam is meg nem láttam, hogy Svájcban tényleg föl lehet hajtani a padlásra.

Ami számomra még meghatározó élmény volt a 60-as években, az az 1967. júniusi izraeli-arab háború. Már csak azért is, mert a családban mind a két oldalon nagyon élő volt a zsidók iránti szimpátia. Nagyapám bíróként próbálta menteni a faluban egyetlen zsidó család vagyonát, akiket koncentrációs táborba hurcoltak és az értékeesebb dolgokat nálunk rakták le. És hála istennek a három lány és az

édesapa visszajött a koncentrációs táborból és megtalálta a nálunk hagyott javait. Az értéktelenebb dolgokat bizony a faluban széthurcolták. Mindig érdekelt ez a dolog. Már csak azért is, mert ha gyerekként bementem Janovics bácsi üzletébe, nyugdíjas koráig ott dolgozott, mindig kaptam tőle cukrot, és mindig elmondta, hogy a te nagyapád... Ez volt a másik meghatározó dolog a családban.

Ugyanez a szimpátia, az üldözöttekkel kapcsolatos fájdalmas tehetetlenség érzése a másik családban is ott volt. Apai nagyapámat külön bosszantotta, hogy ő, aki az első világháborúban az orosz frontot is megjárta, hiába mondta a falu lakosságának, hogy ne menjetek a málenkij robotra. Menjünk ki az erdőbe, bújjunk el arra a pár napra, aztán majd átmege az egész. Még a sógora sem hitt neki. Három évet töltött málenkij roboton. Ő pedig kiment az erdőre, és nem került a málenkij robotra. Tehát ennyire vegyes élményekkel teli volt a gyermekkorom.

– *Te ezek szerint battyáni vagy?*

– Félig.

– *Hol születted?*

– Szolnocszában laktak a szüleim, aztán összekülönböztek az öreggel és elköltöztek Battyánba. Én Tiszacsernyőben születtem a kórházban, és akkor a szüleim Battyánban laktak. Aztán 1957-ben visszaköltöztek Szolnocszába. Az aktív gyermekkorom az Szolnocska. Viszont két-háromhetes nyári tartózkodás Battyánban mindig nagy élményt jelentett nekem.

Visszatérve 67-re, érdekes dolog volt hallani, ahogy nagyapámék mesélnek, hogy ezek aztán elintézték az arabokat stb. Érdekes módon, mivel a Szovjetunió nagy arabtámogató volt, egy kis revánsot éreztek 56-ért. Egy kis revánsot az egészért, amit az előző évtizedekben magukban hurcoltak. És ezt a revánsot az izraeli hadsereg adta meg. Volt a faluban egy egyszerű méhészt-gazdálkodó atyafi, aki esténként hozzánk járt rádiót hallgatni. A Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja kötelező esti műsor lett, mégpedig úgy, hogy este összejött a család, eljött az a bácsi, ráhangoltak az Amerika Hangjára, és hallgattuk az esti nagy híradót, hogy mi megy a világban. Ez számomra akkor lett veszélyes, amikor szokásommá vált. Már nélkülük is. A 70-es években úgy mentem reggel iskolába, hogy ha jól emlékszem, a negyed hetes Amerika Hangja hírösszefoglalóját meghallgattam, és ezzel az erősödéssel mentem.

– *Hová jártál gimnáziumba?*

– Királyhelmece. Tolvaj Bertalan lányával, Anikóval és Szabó Béla bácsi fiával, Bécivel jártam egy évfolyamba. Még egy-két emberrel összejártunk, születésnapoztunk, megbeszéltük, meghánytuk-vetettük a dolgokat. Egészen addig, míg jött egy izraeli konfliktus 1973-ban, amikor a bennünket pártelnökként tanító tanárunk elmondta, hogy hát ez most reváns. Megmutatták az arabok, hogy győztek! Csak hát én már fel voltam vértelve a negyed hetes Amerika Hangja híradásából, és tudtam, hogy azért Kairót délről csendesesen veszélyeztetik az izraeli csapatok. Nem hallgattam tovább, mondtam, hogy hát álljunk meg, az egy dolog, hogy áttörték a vonalat, a másik dolog meg az, hogy az izraeliek hátulról bekerítették őket. Ebből

olyan perpatvar támadt, hogy honnan veszem én ezeket a híreket, meg aztán hogy ezek hazudnak. A tanárra hivatkoztam: A tanár elvtárs mondta, hogy jól kell tájékozódni. De az osztály kiállt mellettem, legalábbis ez a kis csapat. És érződött, hogy formálódik egy véd és dac szövetség: ha valaki a közösséghez tartozik, akkor meléállunk. Így jutottunk el 75-ben az érettségéhez.

Bennem már évek óta érlelődött, hogy teológiát szeretnék tanulni. Pedig volt egy korszak, jó fél év, amikor nagyon elutasító voltam vallás, egyház meg egyebekkel szemben. Végül második gimnazistaként elmentem a lelkészemhez, és elmondtam, hogy teológiát szeretnék tanulni. Ugyanis valahogy úgy éreztem, hogy ott kapok egy olyan szabad területet, ott olyan ismeretekhez, olyan lelkiséghez, szellemi-lelki, eszmei háttérhez jutok, ami leginkább megfelel annak, aki vagyok.

– Az egész család református?

– Igen. Mindenki. Nagypám két nővére ment katolikushoz férjhez, az egyik Amerikában, a másik itt, Szolnocskában. De őket egy időre kitagadta a család. Valójában tiszta református a háttér. Az érdekesség továbbá az volt, hogy a lelkészem elküldte a jelentkezésemet a teológiára, s mivel nem tartoztam a leggyengébb tanulók közé, sőt a középestől jobb tanuló voltam a gimnáziumban, az osztályfőnöknőmnek és másoknak is érthetetlen volt, hogy azt mondtam, nem megyek főiskolára. Az nem létezik, mondták, ők beírják, megyek jogra. Aláírtam, és bent volt a jelentkezésem a jogra is. De előbb-utóbb azért kiütközött a dolog, hogy valójában teológiára jelentkeztem. Akkor behívatott az igazgató, hogy az egyiket vissza kell mondanom, kettőre nem lehet jelentkezni. Kijelentettem, hogy a jogot visszavonom, mert én teológiára akarok menni. Kért, gondoljam meg, és holnap jöjjenek vissza. Azt válaszoltam, hogy én holnap is ezt fogom mondani, de hát ha ön úgy gondolja, akkor holnap elmondom még egyszer. És másnap elmondtam még egyszer. És hát így zűr lett, mert a legtöbben azt az utat választották, hogy a második felvételre mentek, tehát a nyári felvételre, mikor már az iskolának nem jelentett problémát. Én viszont úgy egyenesen, bele a közepébe. Aztán volt másfél hónapom, ami egy nagyon érdekes iskolába járás volt. A polgárnevelés-tanár például azzal állt elő, hogy hiába volt nekem három egyesem, polgáriból nemcsak azt kell nézni, milyen jegyei vannak a diáknak, hanem azt is, hogyan viszonyul az ország államrendjéhez. Pedig én még néptáncos is voltam majd fél évig. Mindenféle aktivitásban benne voltam. De ez már akkor semmit nem számított. Az iskolát képviseltem történelmi, irodalmi versenyeken. És erre bementék, hogy négyest kapok polgáriból. No, erre fölzúdult az osztály. És a vitában eljutottunk egészen odáig, hogy a kapitalista történetírás hazudik. Erre én kirobbantam, és mondtam, hogy csak a kapitalista hazudik, és a szocialista igazat mond? Mert hol, melyik történelemkönyvben lehet arról olvasni, hogy itt civil embereket elhurcoltak málenkij robotra? Az nem igaz, válaszolta a tanár, mert csak a katonákat vitték el. Az én nagypámat otthonról, az eke szarva mellől vitték el, nem volt katona. És nemcsak őt, hanem ezreket, replikáztam. Erre ő, hogy az nem igaz, vegyem tudomásul. És akkor megint jött ez a csapat, amelyikről beszéltem, a kis közösség. És mindenki mellém állt. A tanár hirtelen nem tudott mást tenni, mint ránk ripakodott, hogy fogjátok be a szátokat, ha érettségizni akartok. Vártam, hogy egyáltalán fogok-e érettségizni, vagy mi történik? De hála istennek szlovákból kettesem lett, a többiből egyes. Az érettségiből nem lett gond. Az osztályfőnöknőm ma is él, és jó a kapcsolatunk, csak szívta a fogát, hogy

jaj, jaj. Nem mondott ő semmi rosszat. Érdekes háttérzöngék voltak ezek, s kicsit úgy érzem, hogy féltettek. Nem tartottak elég taktikusnak, hogy így egyenesen bele-vágtam a közepébe. Azért kicsit érződött az is, megbecsülik, hogy az ember kimondta azt, amit gondolt és érzett. Aztán leérettségiztem, és egy hét múlva jött a felvételi a teológiáról Prágából.

– *Hogyan emlékszel vissza a prágai teológiára?*

– Teljesen más környezet volt, mint amit addig ismertem. Találkoztam egy nyelvvel, amit nem ismertem, és azon a nyelven kellett latint, hébert és görögöt tanulnom. Nagyon érdekes volt, és fantasztikus szabad embernek éreztem magam. Nehéz érzékelteni, mit jelentett a tudat, hogy teológiára mentem, és fölvettek a teológiára, miközben ez a rendszer engem az ellenségének tud. Én pedig, ha nem is vagyok forradalmi ellensége a rendszernek, de az vagyok, amiben hiszek, azt viszem tovább, amit a család széles lelki, szellemi és emberi háttéréből bennem összegyűlt. Ez fantasztikus érzés volt 1975-ben, a husáki éra kellős közepén.

75-ben mentem Prágába, és másodévesként szinte első kézből került kezünkbe a Charta 77. Van egy fényképem mind a mai napig 1977-ből, amikor a szemínáriummal szemben levő ház falára valaki felírta, hogy Éljen a Charta 77!, és két rendőr igyekszik lemeszeli a feliratot. Én a szobám emeleti ablakából fényképeztem az egészet. Az 1977-es év nagyon sokat jelentett azért is, mert éreztük, hogy mindez a valami körülöttünk és közöttünk történik. Igaz, nem írtuk alá a Chartát, mert az elsődleges dolognak azt tartottuk, hogy befejezzük a tanulmányainkat és gyülekezetbe kerüljünk. Prágában természetesen ott voltak azok az eltiltott lelkészek is, akik politikai magatartásuk miatt nem lehettek szolgálatban. Találkoztunk velük, elmeséltek dolgokat. Természetesen egész más világ volt ez, mint a mi megfélemlített szlovákiai kisebbségi magyar világunk. S bár tudtuk, hogy a prágai világból sok mindent nem lehetett majd áthozni Dél-Szlovákiába, éreztem, hogy a szolgálatba kikerülve nagy fontossága lesz annak, hogy közösséget erősítsen, esetleg létrehozzak. Közösségeket létrehozni, ahol emberek beszélgetnek, ahol emberek dolgokat csinálnak, amely erősíti a magyarságtudatot, amely szabadabb légkört teremt az emberek számára, még akkor is, ha ez nem fog tetszeni az államnak.

Kikerülésemet megelőzően 1978-ban két fontos dolog történt. Az egyik, hogy két diáktársammal együtt eldöntöttük, meglátogatjuk Nyugat-Európát. A nagy elhatározásban azt se tudtuk, hogy kell ezt elkezdeni. Az egyik kollégánk elmesélte, hogy be kell adni a kérvényt a devizára, aztán ezt-azt. Ketten innen, Keletről voltunk, a harmadik Nyugatról. Beadtuk a kérvényt, és vártuk, mi történik. Egyszer kapok az édesanyámtól egy levelet, aki azt írja, hogy fiam, talán burokból születél, mert megkaptad a devizakiutalást. Akkor még nem tudtam, hogy mi történt. Aztán később kiderült, a kollégám édesapja jó kapcsolatokkal rendelkezett, szeretne volna, ha a fia Nyugatra látogat, de egyedül nem akarta engedni. Így én lettem az útítárs. Ettől függetlenül fővillanyozódtunk, és szurkoltunk, hogy a harmadik társunk is jöhessen, mivel ő tudott jól németül. No, ő nem kapta meg. Innentől kezdve szorgos némettanulásba kezdtem, a barátom angoltanulásba, hogy mégse vesszünk el az úton. 1978-ban Prágában került sor egy nagy békekonferenciára, ahol Ausztráliától Kanadáig a világ számos pontjáról voltak olyan lelkészek, akik vagy békepapok voltak, vagy ezt a dolgot használták ki arra, hogy kapcsolatokat

keressenek és teremtsenek. Bennünket, diákokat kirendeltek ilyen papírhordozgatóknak, mikrofontartónak és egyebeknek, s ez nekem nagyon jó lehetőség volt a kapcsolatteremtésre. S az Egyesült Államoktól Kanadáig vagy Ausztráliáig római katolikus lelkésszel és mindenféle felekezetű lelkésszel sikerült kapcsolatot teremtenem. Lett olyan kapcsolatom, amelyik évtizedekig élt. Az egésznek az volt a lényege, hogy az ember tájékozódott, közöttük járt, szétnézett, hallgatta a dolgokat, és amikor már látták, hogy nem rájuk telepített emberekről van szó, őszintebben is beszéltek. Nagyon sok érdekes benyomást szereztem az afrikaiaktól és másoktól is. Számomra megdöbbentő volt, hogy hét magyar református püspök volt jelen, ami nagy ritkaságnak számított abban az időben. És amikor egy fényképet akartam róluk készíteni, alig lehetett összerelnie őket. Mígnem a mi akkori püspökünk, Varga Imre mindenkit személyesen megkért, hogy nyugodtan álljatok oda, nem lesz semmi, csak szeretnénk egy fényképet. Ez egy szomorú tapasztalat volt, hogy ott vannak naphosszat, de a hét magyar református püspök nem mer egy asztalhoz leülni.

Azt követően nemsokára elindultunk Nyugat-Európába. Bécs, Svájc és Észak-Olaszország volt az útvonal. Két hetet töltöttünk ezen az úton. Emberekkel találkoztunk, ottani magyarokkal is, meg nem magyarokkal is, mikor kívül, egyszerű svájci állampolgárokkal. Jó volt. Kinyitotta az ember szemét. Utána 80-ban fejeztem be a teológiát, és mindezekkel a hátam mögött kerültem ki ide, Deregnőre, ebbe a gyülekezetbe.

– Azonnal idekerültél? Azóta nem voltál sehol?

– Nem, rögtön idekerültem. Mindig volt bennem olyan, hogy egyszer esetleg majd valahova elmegyek. De mikor hívtak, nem mentem. Akkor már úgy éreztem, hogy nem megyek. A kihelyezésemet követő öt hónap szolgálat után behívtak katonának, s így 1981 március végén elkerültem a seregbe. Mivel a papírjaim Prágában voltak, az ottani kiegészítő parancsnokság intézte a behívásomat, s így házas emberként Prágától csak 120 km-es körzetbe helyezhettek. Pilzentől 20 km-re, de Deregnőtől 800-ra. Nős voltam, kihelyezésem előtt megnősültem. Feleségemmel gimnazista koromban ismerkedtem meg. Ő katolikus volt, de konfirmált, mert református lelkész felesége nem lehet más felekezetű. Az apai ág görög katolikus, az anyai római katolikus, de ez nem jelentett igazán problémát. Viszont ugyanaz a lelkiség, ugyanaz az eszmei háttér volt bennük, annyival megtoldva, hogy a család még inkább sokszínű volt, mivel az édesanyja magyar, az édesapja, Maicher nevezetű, valószínűleg valamikor elszlovákosodott német származású volt. A család inkább polgári háttérű, Királyhelmece, Nagymihály, Gálszécs és Munkács, ez volt az a négy pont, ahonnan származott.

81-től 83-ig a seregben voltam. A kiegészítő parancsnokságon még Prágában be kellett írni, kinek hova vannak kapcsolatai és merre járt. Az akkori pontosságra jellemző, hogy bevezették a papírjaimba, hogy teológiára jártam öt évig, de nem fejeztem be. Holott már kihelyezett lelkész voltam. Összekeverték az egyik évfolyamtársammal, aki tényleg nem fejezte be a teológiát. S kihelyeztek egy harci alakulathoz, egy légvédelemi egységhez Pilzentől 20 kilométerre délre, az egyik legforróbb ponton. Úgy gondolták, ha nem vagyok lelkész, tehát nem fejeztem be a teológiát, akkor majd ott valahogy átnevelődöm. S mikor helyben kiderült az igazság, már nem tudtak velem mit csinálni. Egy hétig álltam a folyosón, ugye, engem

is zavart, hogy majd 900 kilométerre van tőlem a feleségem, és én ott. Tanácsstalanok voltak, hogy most mi legyen velem. Mondtam, küldjenek haza, nélkülem is meglesznek, higgyék el. Azt nem lehet.

– *Te rendes katonai szolgálatra mentél?*

– Két év közlegényként. Az egyik sorakozón majdnem elvesztettem a fejemet. Az egyik mélynövésű, vézna gyerek, aki viszont nagyon jó futballista volt, kötekedett velem, hogy állok, mint állok. Megfordultam, fölemeltem, falhoz nyomtam és azt mondtam, ha nem tartod a szádát, fiú, innen le se jössz. No, ettől szent nyugalom szállt a kötekedőkre. Elkönyveltek mint olyan embert, aki esetleg falhoz vág. Végül a parancsnokságon is eldöntötték, hogy ahol én semmilyen titkos dologgal nem kerülhetek kapcsolatba, az a konyha. Tehát élelmiszerraktárnoknak tettek meg azzal, hogy ha jól viselem magamat, akkor még könyvelő is lehet belőlem. Elmentem a konyhára, s bizony egy fél évig otthon sem voltam, folyamatos benti szolgálat. Reggel fél hatkor keltem az ellátás miatt. De mégiscsak éreztem, jó, hogy ott vagyok. Folyamatosan derült ki, miért is jó. Nem egy se szlovákul, se csehül nem tudó gyerek került oda, akit hát sehol nem tudtak hasznosítani, betették konyhai szolgálatra. És észrevették, hogy én magyar vagyok. S én bízattam őket, ne félj, csináld meg a munkádat, itt főlöszleges szekírozás nem lesz. Az egyik birkózni tanított, mert ifibajnok, második helyezett volt Fülekről, a Torpis Jóska, tiszta kis méregzsák. Fél évet húzott le mellettem, és lehiggadt, utána került egy munkaalakulathoz. Meg mások is Pozsony mellől. Mikor megtudták, hogy van ott egy lelkész, aki magyar, igyekeztek megkeresni és bejönni egy-egy beszélgetésre. Szlovákok is, például a századorvos, aki hívó ember volt, meg tiszték, akikben azért ott volt a hit vagy legalábbis az emberség. Hadd ne mondjam, hogy vasárnap nem volt kimenőm sohasem. De ez nem zavart különösebben. Mindig küldött valakit a jó Isten, akivel a bibliáról, hitről, emberségről lehetett beszélni.

Egy alkalommal egy nagyon tragikus eset folytán még a zászlóaljparancsnok is megjelent egy vasárnap az irodámban. Ugyanis az történt az egyik kihelyezett őrponton, hogy egy nő miatt az egyik cseh fiú karácsony előtt öt méterről keresztüllőtte a katonatársát. Amikor hazavitték temetni Ólubló mellé, elment a zászlóaljparancsnok, aki, ugye, azt gondolta, ott majd nagy igényt tartanak a katonai dolgokra. A szülők viszont félreállították, mondván, nem tudott vigyázni a fiunkra, és itt egyházi temetés lesz, és nem a hadsereg lesz a főszereplő. Ez egy cseh környezetből érkező ember számára megdöbbentő volt. Ekkor kezdett el érdeklődni az iránt, hogy mi ez a bennünk lévő hit. Mondtam neki, nézze, két gimnázium van Szlovákiában, amelyikből a legtöbben mentek teológiára, az egyik az ólublói, a másik meg a királyhelmeci. No, én a királyhelmeciből jöttem. És aztán nagyon jól elbeszélgettünk, sok mindent magyaráztam neki. Épp egy teológiai könyvet olvastam, mikor bejött. Megnézte, s még ígérte, hogy máskor is lejön, mert érdekes dolgok, amiket mondok, de aztán nem jött.

A nyár folyamán aztán megpróbáltak behúzni egy bagatell ügybe. Érdekes volt, hogyan játszották meg az egészet. Szombaton éjszaka kimenőt kapott egy nagyobb adag közkatona és megismerkedtek valamilyen lányokkal. Mi sem természetesebb, behozták őket az alakulathoz. A főszakáccsal együtt a konyhába mentek, s mivel a zászlóaljparancsnok meglepte őket, a kivizsgálásnál büntetlenséget ígértek az egyik vétkesnek, ha azt vallja, hogy én is ott voltam a társasággal. Ám egyikükben

feltámadt a lelkiismeret és megmondta, hogy én nem voltam köztük. Végül azért, mert ugyan nem voltam ott, de tudtam róla, három nap feltételes elzárást kaptam három hónapos próbaidőre. Hát voltak ilyen kis allűrök a seregben.

Végül 83-ban leszereltem. Visszakerültem ide, és azonnal templomot javítottunk. Pályázat, állami támogatás nem létezett, nyugati támogatás sem, de közadakozásból mégis rendbe tettük a templomot. Az akkori pénzben majdnem fél millió koronát fizetett ki a gyülekezet a templom külső-belső felújítására. Én csak néztem. Ebben teljesen tapasztalatlan voltam, csakis az Úr vezetett. Akkor döbbentem rá, hogy ha az ember nem azon morfondírozik, hogy hogyan meg miként, hanem van hite, és a gyülekezetben vannak hívő emberek, akkor bármi megtörténhet. Eredetileg három évre volt tervezve a templom javítása, és két és fél hónap alatt elkészült az egész. Ez erőt adott a továbbiakban.

Hozzátartozik még az egészhez, hogy 1978–79-ben Debrecenbe kaptam egy ösztöndíjat, ahol bizonyos fókig megint egy másik egyház, egy másik ország, másik társadalom képe rajzolódott ki az ember előtt. S ott találkoztam először azzal, hogy mit magyarkodsz. Prágában nem találkoztam ezzel, ott mindenki megértett, még a csehek is. Ők szinte élvezték a magyar nótákat vagy népdalokat. De Magyarországon megkaptam, hogy mit magyarkodsz. Nagyon tanulságos volt az ottani tartózkodásom. A közösségformáló szerep abban is megnyilvánult, hogy egy pár lelkész elkezdtünk összejárni. Hetente összejártunk, egy római katolikus plébános és három-négy református lelkész. Mindig más parókián. Valójában csak az ígéről beszélgettünk, de bizonyára ez is feltűnt másoknak.

1983-ban Deregnőn csődbe jutott a Csemadok. Mivel itt a gyerekek 80 százaléka szlovák iskolába járt, a hittanon állandó probléma volt a magyar olvasás és a magyar történelem ismerete, magyar versek, irodalom és egyebek. A nyelvhátaron lévén, nagyon elkötelezetten igyekeztem ezeket a gyerekeket másfelé fordítani. Végül a presbitériummal beléptünk a Csemadokba. Az egyik presbiterem lett az elnök, én voltam a titkár, de ott volt a vezetőségben a pártelnöknő, tanítók és mások. Kialakult egy közösség, akik elkezdték a Csemadok munkáját szervezni. Voltak vicces kedvű ismerősök, akik azt mondták, hogy Deregnőben nincs Csemadok, csak Csomadok. És elkezdtünk kirándulásokat szervezni, először országon belül, aztán országon túl. Egészen addig, hogy 1987-ben már Bécsbe szervezetünk kirándulást. De addig még sok minden egyéb történt.

Ebben a régióban az egyházmegye félig szlovák, félig magyar anyanyelvű volt. És volt egy egyezség, hogy az egyik választási ciklusban magyar, a másikban szlovák lesz az esperes. 1982-ben ezt fölrugták, szlovák lett az esperes, de azzal a jelszóval, hogy tud magyarul. 85-ben, mikor ez az esperes súlyos betegség következtében elhunyt, akkor már automatikusan szlovákot akartak állítani. Nem beszélve arról, hogy volt egy hosszabb időszak, amikor püspökhelyettesek irányították az egyházat, nem lévén püspök. Akkor én az egyik gyűlésen voltam bátor elmondani, hogy van egy ilyen egyezség, kétszer már megsérült ez az egyezség, mi keresztyének vagyunk, a világ előtt példát kell mutatnunk a keresztyéni együttélésből, nemzetiségi együttélésből, miért akarunk mi változtatni? A gyűlés után az egyik atyafi megszólított, hogy nem lesz ez jó, ne csodálkozzak, ha majd megkeresnek. Miért, mi rosszat mondtam? Igaza lett, megkerestek. Hogy hát most mi bajom van nekem? De nem egyháziak kerestek meg, hanem a titkosrendőrség. Ma sokan azt mondják, miért nem utasítottuk el velük a kontaktust. Hát azért, mert nagy-nagy naivítás azt gondolni, hogy azt csak úgy el lehetett volna utasítani. No és 1985-ben

nagyon megijedtem, ezt el kell mondanom. Megpróbáltam elmagyarázni, hogy én azt mondtam, nekünk, keresztyéneknek példát kellene mutatni abból, hogy a szavunk érvényes, a hitünk érvényes, és nem feszültségeket terjesztünk. Igen ám, de az érdekesség az volt, hogy hirtelen megakadt az esperesjelölés folyamata. Viszont elszaporodtak a följelentések ellenem ilyen-olyan ürüggyel. A feléségemmel megbeszéltük, hogy most mégis mi lesz, csináljam, ne csináljam? Ő egy kérdéssel válaszolt: Tudnál mást csinálni, mint amit a hited diktál? Ez óriási erőt adott és bátorított. Éreztem, a feleségem mellettem van, és ő úgy gondolja, hogy csakis a hit alapján, bibliai alapon kell vinni a dolgokat, ugyanúgy, ahogy én is gondoltam. Ez nagy erőt adott mindahhoz, ami következett.

Akkor már nyilvánvalóvá vált, hogy annak a felszólalásnak az eredményeként a magyarok jó része egyre inkább elzárkózik attól, hogy rábólintson az állam által tálcán felkínált jelöltre. Ez nagyon meglepte az akkori vezetőket, főleg az államiakat. Ugyanis 68 után addig az egyházban ilyenekkel nem találkozott. Ezt követően három éven keresztül nem volt esperesünk. Viszont mindenféle feljelentésekkel megpróbálták kikezdeni. Az egyik ilyen feljelentés oka az volt, hogy Komáromban a lelkészszentelésen díszmagyarban tüntettem Komáromban. Ennek az volt az előzménye, hogy az akkori szlovák püspökhelyettes, aki a ceremóniát vezette, azt mondta a felszentelendő 25 lelkész előtt, hogy mindenkinek szlovákul kell mondania az esküt. Én pedig azt mondtam erre, hogy én úgy tudom, egyházunknak két hivatalos nyelve van, s elegendő lesz az esküt csak magyarul mondani. Lett egy kis vita ebből. Így mentünk be a templomba, ahol akkor egyedül én viseltem Bocskai-ruhát a lelkészek közül. És mikor kijöttünk, már jött az egyik atyafi mondani, hogy tűnjünk el, mert jön a rendőrség. Mért, otthon nem talál meg? Nem tűnök én sehová, ha valakinek baja van, kérdezzen meg itt. És el is jöttek megkérdezni itthon, hogy mi volt ez a díszmagyaros tüntetés. Megmutattam, ami nekem van, az nem díszmagyar, már 1980 óta hordom minden egyházi ünnepségen, ebben esketek, keresztelek stb. És megmutattam az egyik könyvből, hogy néz ki a díszmagyar. Ezt konstataálták, majd azt kérdezték, miért nem mondtam szlovákul az esküt. Erre azt mondtam, hogy mivel hívő emberként Isten előtt tettem esküt a szolgálatra, ezért Isten mindenhatóságát tudva Istennek nincs szüksége, hogy két nyelven tegyem az esküt, ő ért magyarul is. Ekkor a jegyzőkönyvet vezető szlovák tiszt azt kérdezte, hogy írhatja-e azt, hogy mivel a lelkész hisz Isten mindenhatóságában, fölöslegesnek tartotta a szlovák esküt is elmondani. Mondom, nyugodtan írhatja. Vállalom bárhol, bárki előtt. Így került az ő jegyzeteibe, hogy a lelkész hisz Istenben. Ezzel az ügy lezárult.

Csak én 1987-ben a Csemadokkal már odáig merészkedtem, hogy akkor még Nagymihályban egy kis utazási irodába bementem és azt kérdeztem, nincs-e valami nyugat-európai csoportos kirándulásuk. Mondták, hogy van egy december eleji kirándulás, amire senki nem akar menni, 25 helyük van Bécsbe. Erre én összeszedtem 25 embert, már az előleget is befizettük, amikor megjelent a titkosrendőrség, hogy hova akarom vinni a Csemadokot lelkészként. És hogyan lehetek én Csemadok-titkár? Én úgy tudom, hogy büntetlen előéletű ember ebben az országban akár még köztársasági elnök is lehet, válaszoltam, függetlenül attól, hogy teológus vagy nem. Hát igen, persze, lehet. Én Csemadok-titkár vagyok, és mi minden évben megyünk kirándulni. Most Bécsre céloztuk meg. Hát abból semmi nem lesz. De igen, mondom én. Végül is másfél hónapos huzavona után kilenc útitársammal együtt kiengedtek Bécsbe. Miért pont kilenc személyt engedtek, nem tudom. A többiek márciusban mehettek, 1988 elején, akkor már nélkülem.

Persze Bécsben is történt egy meglepő esemény. Az utolsó estén a hajón, mert szovjet hajón volt a szállás, bejelenteti az egyik útitársam innen, a faluból, hogy ő nem jön haza. Próbáltam kérdezni tőle az egyik kollégával, aki szintén ott volt a hajón, hogy van-e egyáltalán valami kapcsolatot, vagy nyelvet beszélsz-e? Kiderült, hogy a disszidálás a teljesen bizonytalanba való ugrást jelentené a számára, s csupán azért akar kinn maradni, mert nem vették fel a képzőművészetire. Végül is aztán a beszélgetés hatására hazajött. A nagyobb meglepetés az volt, amikor januárban berendelték a töketerebesi titkosrendőrségre kihallgatásra. Vittem a hároméves lányomat is. Ők rögtön azzal kezdték, hogy minek hoztam a lányomat? Visszakérdeztem, talán már nem megyek haza? De hát nem arról van szó, csak hát a gyerek zavar. Dehogyan zavar, mondom, vittem rajzlapot, ő majd rajzolgat. S akkor kérdezték, miért nem mondtam, hogy Bécsben valaki kinn akart maradni. Nekem erre az volt az első önkéntelen reakcióm, hogy miért tartozom én önöknek beszámolósi kötelezettséggel. Egyébként is, tudják, hogy nekem, aki most másodszor voltam kint, hányszor jutott eszembe, hogy nem jövök haza? Legalább százszor. És mégis hazajöttem. Ez volt, és ezzel úgy csend lett.

– Az esperesválasztás végeredménye mi lett?

– Az, hogy nekem akkor a fellépésemmel sikerült megállítani az esperesválasztás folyamatát, számomra jelzésértékű volt, hogy érdemes határozottan ellenállni. S az igazat megvallva, a hatalomtól való félelmem egyre inkább eloszlott. Aztán 1988-ban eljutottunk oda, hogy mégiscsak lesz esperesválasztás. S halljunk csodát, két jelölt lehet! A hatalmi manipuláció egyik lényeges eleme az volt, hogy a magyar jelölt ellenjelöltjeként azt a szlovák lelkészt állították, akivel együtt szerveztük a szlovákokat. Félelmetes dolog volt. Magyaráztam neki, hogy ne vállalja a jelölést, de ő ennek ellenére elvállalta. A magyar jelölt kapta a szavazatok 70 százalékát. No, akkor kezdett nevem lenni. És akkor jött a püspökválasztás kérdése is. Kit fogadnánk el? Nyilvánvalóvá vált, hogy ők, az állami szervek akkor, 1987 őszén, 1988 tavaszán szlovák püspököt akartak Szlovákiában a 90 százalékban magyar reformátusokból álló református egyház élére. Megmondták a nevet, én nem akarok nevet említeni, nincs annak értelme. Megmondták a nevet. Én akkor azt mondtam, kérem, hogy akarnak önök egy 90 százalékban magyarul beszélő egyház élére olyan püspököt, aki nem tud magyarul? De hát hogy megtanul. Ezt már mint esperes is ígérte, 12 éve volt rá, és nem tanult meg. És mit tudnának tenni ellene? – kérdezték. Például nem fizetjük a járandóságokat. És maga sem fizetné? – kérdezték. Én lennék az első, hiszen ismernek. Ezután elkezdtek neveket mondani, ki jöhet számításba. És kiről mit gondolok. Mondtam, ez is jó, az is jó, amaz is jó. Még aztán a később megválasztott püspök nevével is előjöttek, aki hosszú időn keresztül félre volt állítva, mert Nyugat-Európában állítólag mondott valamit, ami nem tetszett az itteni hatóságnak. De még akkor rá is kérdeztem, mikor jöttek ezzel a névvel. Azt mondtam, én úgy tudtam, ő nem vonalas. Nem, mondták, most már minden rendben van. Hát utána kiderült, hogy miért volt minden rendben, de ebbe nem kívánok most belemenni. Mindenesetre volt egy jó érzésem, és a mai napig is van, mivel Isten valamire fölhasznált. Fölhasznált arra, hogy amit mások talán nem mertek egyértelműen megmondani, azt velem kimondatta. Biztos, hogy a késő életem tanított. Egy a hetvenes éveiben járó nagyon tapasztalt bölcs kollégám azt mondta, Lacikám, fejjel még a falnak, nem veszed észre? Azt mondtam neki,

Sándor bátyám, egyszer-kétszer már majdnem orra estem, mert azt mondták, hogy fal van, én nagy lendülettel mentem, hogy áttörjem, és nem volt fal. Vagy legalábbis nem volt olyan vastag.

Így értünk el 1988-ba, amikor is megválasztották a magyar esperest, s megválasztották a magyar püspököt. S hálát adhattam az Istennek, hogy ebben valamilyen módon engem is felhasznált. És akkor jött a gondolat, hogy nem a nagy helyek a fontosak, hanem a lélek jelenléte, a hit és a helytállás.

– *Az 1989-es forradalom előtti időkből milyen események ragadtak meg benned?*

– 1989-ig úgy jutottunk el, hogy 1987-ben Bécsben aláírták az emberi jogok chartájának a különféle egyezményeit, s azokban többek között a szabad hittanoktatás joga is benne volt. A vajáni alapiskolában akkor a szülők 80 százaléka beíratta hittanoktatásra a gyerekeit. Majd a járási szervek az ősz folyamán kiküldték a tanárokat, tanítókat, hogy a szülőket mindenáron bírják rá a beíratás visszavonására. Meg is történt, visszavonták. De bennünket 1989 február közepén, mint általában azokban az években, összehívtak a járási nemzeti bizottságra minden más felekezet lelkészeivel együtt, s elmondták, hogy már itt van a kommunizmus, és hogy nekünk, papoknak és az egyháznak már nem sok van hátra. Ilyen és hasonló dolgokat mondtak. A végén, amikor feltették a szokványos kérdést, hogy van-e valakinek még kérdése, én szót kértem. Felálltam, és megkérdeztem az ülést vezető Mendel úrtól, ki a felelős azért, hogy a Töketerébessi járásban, a vajáni iskolában a nemzetközi szerződést megszegve akadályozták meg a szabad hittanoktatást. Mendel úr erre azt mondta, ez nem igaz, honnan szedem én ezt? Mire mondom, hogy a szomszéd faluban, Deregyőben szolgálók, és tudom, hogy ez történt. Majd fölállt a vajáni lelkész, és megerősítette, amit mondtam. Az érdekes az, hogy magyar lelkészek, családos emberek álltak fel. Mendel úr viszont elkezdett dühöngeni. Mondtam, énrám ne dühöngjön, ezt a szerződést nem én írtam alá, hanem Lubomír Štrougal, aki az ország miniszterelnöke, és hát szerintem be kellene tartani, hogyha egyszer alá van írva. Mert ha én egyszer aláírok valamit, akkor betartom. És akkor jött a válasz, hogy vegyem tudomásul, hogy ők a hatalmon nem osztoznak, mert ők a néphatalmat képviselik, én pedig nem tudom, mi vagyok. Válasz nélkül nem maradt. Én pedig azt mondom önnek, hogy mi nem kívánjuk az önök hatalmát. Önök kívánják a miénket. De maguk azt nem kaphatják meg, mert a mi hatalmunk Istentől van, maguk meg nem hisznek benne. No, ezzel le is csengett a gyűlés. Viszont nem véletlenül, ugyanis a katolikus oldalról nyíltszíni tapsot kaptunk, de nem akármilyet. A 89-es évben történt további közszereplésemet valójában ez befolyásolta, legalább is részben.

89-ben a Csemadokkal eldöntöttük, hogy október első hétvégéjén deregyői kulturális napokat tartunk. Nem jelentettük be a járáson, a járási Csemadok szervezetnek, de megszerveztük a kulturális napokat. Koncsol László volt az egyik előadó, Varga Béla régész Magyarországról a másik, Bogoly János a harmadik. Péntektől vasárnapig terveztük, s a befejezést az jelentette volna, hogy a templom előtti parkban lévő emlékművet megkoszorúzzuk, emlékezve az aradi vértanúkra is, noha az első világháborús emlékmű. Elég annyit mondanom, hogy látszólag simán ment minden, de péntek délelőtt beállított egy öttagú küldöttség a járásról, benne a titkosrendőrségi tiszt, a járási kulturális osztály vezetője, szóval némelyiket nem is tudom, ki volt. A lényeg az volt, hogy hát ez így nem mehet. Mondtam,

dehogynem, most már mit csináljak, mindjárt kezdődik, öt órakor. Végül eljutottunk egy olyan kompromisszumig, hogy csak a koszorúzás marad el, azt majd november 27-én a falu felszabadulásának az alkalmából rendezzük meg. Le is mondtam a koszorúzást, itt volt Koncsol László, megerősítheti. A szomszéd szobában ebédeltünk vasárnap, a család és Koncsol. Ekkor megjelent egy autó, kiszállt belőle négy úriembernek kinéző személy, az egyikben felismertem a titkosrendőrségi tisztet, és sétáltak a parkban. Aztán Koncsol kiment hozzájuk, és beszélgetett velük, hogy nyugodjanak meg, itt nem lesz semmi. De ők legalább egy másfél órán keresztül sétálgattak.

S jött november 17-e. De még előtte bizonyos csatornákon eljutott hozzám, hogy a következő évben valószínűleg két lelkésznek megvonják a szolgálati engedélyét. Az egyik a mostani helmeci katolikus plébános, a másik pedig én leszek. Ő Rákóczi emléktáblát állított Borsiban a templomban. Hát az ember mit tud ilyenkor tenni, imádkozik. Érdekes ugye? Megjött november 17-e. November 23-án még föl hívtam a járási kulturális ügyosztály vezetőjét, hogy akkor jönnek-e koszorúzni. De azt a választ kaptam, hogy hagyjak nekik békét. Nem jöttek koszorúzni. Mi koszorúztunk. Aztán november 29-én volt egy lelkészgyűlés Pozsonyban, ahol már nagyon határozottan körvonalazódtak a dolgok az egyház álláspontjával. De volt egy jó adag óvatosság, ami 1968 öröksége volt. Mi van, ha nem sikerül a fordulat, akkor megint gond van az egyházban stb. Mindenesetre ahogy hazajöttem, azon a hétfőgén kaptam egy telefonhívást, hogy hétfőn menjek be Terebesre. Mondtam, hogy én csak közlelkész vagyok, menjen az esperes. Ő mégiscsak esperes. Föl hívtam az akkori esperest, ígérte, hogy meggondolja. Föl hívtam a katolikus plébánost, hasonló választ kaptam. Végül mind a kettő lemondott, és nem jöttek. Egyedül voltam kénytelen menni s felvállalni az alakuló VPN-ben az egyház képviselőt. A szlovák katolikus lelkész közösség is úgy látta jónak, hogy mivel ők nem vállalhatnak közszereplést, én képviselhetném az egyházi vonalat. Így kerültem a 89-es események sodrába.

– *A járási VPN összetétele nemzetiségi szempontból milyen volt?*

– Vegyes volt még. Bizonyos ideig én úgy láttam, nagyon össze kell fognunk a szlovák résszel. Másrészt volt egy jó adag tolerancia. Ugye tudni kell, hogy Keleten a vallásos emberek és a lelkész szava azért mégiscsak döntő. És sok dolgot sikerült megvalósítani abban a félévben, amikor kooptálással lehetett embereket beemelni a járási nemzeti bizottságok különféle szerveibe, képviselő-testületébe. Akkor körülbelül 60 százalékban voltak a járási képviselő-testületben a magyarok és 40 százalékban a szlovákok. És ezt hosszú ideig nem vették észre. Csak akkor kezdett furcsa lenni, amikor abban a félévben én voltam a VPN képviselő-testületének a vezetője, vagy nem tudom hogy nevezték akkor, nem emlékszem rá, és sikerült keresztülvinni, hogy öt magyar iskolát nyitottunk újonnan a terebesi járásban. Zétényben, Ladmócon és Abarán sajnos azóta már bezárták az iskolákat.

– *Ezek az iskolák 1990. szeptember 1-jén nyíltak meg?*

– Igen. És sikerült keresztülvinni a járási nemzeti bizottság tanácsának a határozataként azt is, hogy a járás területén 20 százalékos arány felett magyar falutáblák kerüljenek ki. Persze én soha nem forogtam ezekben a körökben, elég gyenge információim voltak a terebesi hatalmi viszonyokról. Meg éreztem is, hogy ez nem

az én területem. De határozottan igyekeztem képviselni a magyarokat. Viszont volt egy érdekes momentum a választások előtti időszakban. Marián Čalfa, az akkori szövetségi miniszterelnök úr megszólított, hogy én, aki Deregyőn, ahol az ő nagybátyja is él, református lelkész vagyok, nem akarok-e politikai pályára lépni. Megköszöntem az ajánlatot, s kijelentettem, hogy én lelkész akarok maradni. A hétköznapi istentiszteletek mindig komoly lelkierőt adnak ahhoz, hogy az egész napi csatározások után az ember összeszedje magát. Nem beszélve arról, hogy Mikó püspök akkor közölte, ősztől egyéves ösztöndíjat kapok Zürichbe. És én úgy gondoltam, nekem ezen a vonalon kell továbbmenni.

– Az egyházat mennyire mozgatta meg 1989, már amikor világos volt, hogy lesz új parlament, új kormány, törölték az alkotmányból a párt vezető szerepét? Ez milyen hatást váltott ki a lelkészek között vagy egyáltalán az egyházon belül?

– Az egyházon belül két dolog volt. Az első, hogy aránylag vékony volt a fiatal nemzedék rétege. Nagyon kevesen, öten-hatan végezhettek volna egy-egy évfolyamban, de volt úgy, hogy egy vagy kettő végzett. Mindenesetre voltak az aktív lelkészek, akik valamilyen módon igyekeztek a gyülekezeti életet erősíteni. Itt az egyházi közélet is mozgalmasabb volt, mint mondjuk egy gömöri körzetben. Hetente három istentisztelet volt, hétköznapi és kettő vasárnap, hittanoktatás és egyebek. Voltak gyülekezeti kirándulások is, igaz, a Csemadok örve alatt, de gyülekezeti kirándulások voltak. 1988-ban például elmentünk kirándulni Losoncra. Háromnapos hétvégi kirándulás volt, Rimaszombatban aludtunk, majd mentünk tovább Losoncra és Alsósztrégovára. És szombaton délután már itt voltak a titkosrendőrök a pártelnöknőnél, hogy hogyan engedhette meg, hogy a pap elvigye az embereket a lőcsei búcsúra. Nem tudtak különbséget tenni Levoča és Lučenec között. A szomorú, hogy a pártelnöknő is megkérdezte, most mondja már meg, melyik a Levoča? Mondom, az a Lőcse. És maguk hol voltak? – kérdezi. Losoncon, ami Lučenec.

Az egyház helyzete persze nem csupán azért volt nehéz, mert vékonyult az ifjú lelkészek rétege, s azok is 500 kilométer hosszan szétszórva, 4-5 gyülekezetben szolgáltak. De az idősebb lelkésznemzedék sem volt jó helyzetben, hiszen bennük ott élt a második világháború és a 68 utáni trauma. A hontalanságot, az egyházi javak államosítását megélt, a kollektivizálást megtapasztalt nemzedék talán a szükségesnél is óvatosabb volt. Akik 68 után végeztek, bátrabban szóltak, esetleg fogtak össze egy-egy egyházi ügy érdekében. Lehet, hogy tapasztalat hiányában próbáltak és mertek lépni. Tehát a maguk régiójában fölléptek a változások érdekében, szót emeltek gyűléseken, összejöveteleken.

A lelkési közösségre, az egyházra hirtelen, ha szabad azt mondanom, pár hónapon belül rászakadt a szabadság. Volt olyan lelkész, akit megkérdeztem valamiről, és azt mondta, hogy előbb meg kell kérdeznie a püspököt. Aztán ez a hirtelen jött szabadság sokakat elbizonytalanított, hogy meddig mehetünk. Kérdés volt, hogy létrehozhatunk-e iskolákat, vagy kezdhetünk intézményrendszert felépíteni, sajtót létrehozni. Hogy tényleg meddig terjed ez a szabadság.

A másik nagy gond az anyagi háttér megteremtése volt. Az egyházi javakat, iskoláépületeket 1949-ben elvették. Nálunk a gyülekezet szerette volna visszakapni a volt egyházi iskoláját azon a címen, hogy azt nem arra használják, amire államosították. Egy ügyvéd megsúgta, miként lehetséges ez. De a pénzügyminiszter jóváhagyása kell hozzá. És én ezt a pénzügyminisztert idehívtam Deregyőbe, és

elmondtam neki, hogy a gyülekezet szeretné visszakapni az iskolát. Ezt a pénzügyminisztert akkor úgy hívták, hogy Michal Kováč. És 1990 őszére vissza is kaptuk az iskolát. Majd egy év múlva, 1991-ben már kimondta a gyülekezet, hogy létrehoz egy tanulmányi központot. A fiatal nemzedék egyes tagjai mertek ismét az évszázados református hagyományok szerint önállóan gondolkodni és kezdeményezni. Érzékelték, nemcsak az a fontos, hogy mit mondanak „földről”, hanem legalább annyira fontos az is, mire van igény és lehetőség. Hogy az igények szerint éljünk a lehetőségekkel. Így volt ez Deregnőben is. Szabad kezdeményezésre jött létre végül 1990-ben a lelkeszi egyesület, ami már húszéves. Vagy ilyen módon hoztuk létre az országos terjesztésű Református Újságot. Volt lelkesz, aki azért nem terjesztette a gyülekezetében, mert nem kapott rá utasítást az előjárótól. Az idősebb korosztályban rengeteg beépült lelki fék volt. Nem elítélni akarom őket emiatt, csak érzékeltetni, hogy a tapasztalataik nagyon-nagyon óvatossá tették őket mind egyházi, mind nemzeti vonatkozásokban. Itt, Deregnőn 1994-ben újraindítottuk a Szeretnaptárt, majd egyházi kiadványok megjelentetésével folytattuk. Fölpezsdült az egyházi közélet bizonyos fokig.

1992-ben létrejött két szlovák egyházmegye, ami végül is a szlovákok számára az önrendelkezésnek az a fokozata volt, amelyet 1920-as évektől igyekeztek megvalósítani. Nyugatról akkor szemrehányásokkal illeltek bennünket, hogy ez nacionalizmus, hogy ennek micsoda egyházszakadás lesz a következménye. Ez mutatta, hogy nagyon is csak politikai téren gondolkodtak, és nem a hit terén.

1990 nyarán valójában befejeződött a közéleti szereplésem, utána már sokkal inkább az egyházi közélet felé fordultam. Két szemesztert elvégeztem a zürichi egyetemen, főleg egyháztörténelemmel foglalkozva és járva Svájc különböző kantonait egy ottani ismerős német ajkú családdal. Nem mondom, hogy tudatosan kerültem a magyar emigrációt, de tudatosan nem kerestem a magyar emigrációval a kapcsolatot. Úgy gondoltam, azt kell megtanulnom, amit ott jól csinálnak. Így fogalmazódott meg bennem egy konferenciaközpont létrehozásának a szükségessége. A tanulmányi központ felépítésében a gyülekezet teljes mértékben mellém állt. Azóta konferenciák sora valósult itt meg, kiváló lehetőség ez az egyházi és közéleti tevékenységre.

– *Van még valami nagyon fontos dolog, amit elmondanál ebből az időszakból?*

– Ami engem megdöbbenett pontosan a 90-es választásokkal kapcsolatban, és ezt fontosnak tartanám, hogy az újonnan alakult magyar politikai erők, illetve az azokban tevékenykedő személyek nem feltétlenül a jó erkölcsök szerint politizálnak. Én mint meghívott tag voltam a VPN-ben, nem léptem be hivatalosan soha. Nagyon elszomorító volt, amikor egyik alkalommal Kassáról jövet az autóban azt hallottam a rádióból, hogy arra szólítják fel a magyar választókat, ne szavazzanak az FMK-ra, mert az már megszűnt, és mindenki szavazzon az Együttélésre. Aki ezt a felhívást közzétette, az az 1989 decemberében tartott járási kommunista párt-aktíván a karhatalom bevetését indítványozta a tüntetőkkel szemben.

– *Ha jól emlékszem, téged nem is nagyon szerettek ezek a körök.*

– Nem. Nagyon nem szerettek. Mind a mai napig fenntartásuk van velem kapcsolatban. Én nem tudtam és nem akartam sohasem eszmei áramlatok uszályába

kerülni, mindig a magam meglátásai szerint értékeltem dolgokat. Nem volt ez más-ként akkor sem, amikor az említett „aktivista” veréssel fenyegetett meg a parókia udvarán, ha el merem mondani 1989 decemberi kommunista magatartását.

– Jó, ezt itt zárjuk le. Köszönöm a beszélgetést.

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

Égnek a gyertyák Kassán 1989 decembere végén

Nyári Ifjúsági Tábor a Szorsok alatt 1971-ben

A kerékpártúra megállója Rimaszombatban 1977-ben

DITTEL LAURA

1970. szeptember 21., Kassa. Az eperjesi vendéglátó-ipari szakközépiskolában érettségizett (1988). A kassai Šafárik Egyetem Közigazgatási Karán szerzett egyetemi oklevelet. 1990-től aktív tagja különböző környezetvédő szervezeteknek. Szepsiben önkormányzati képviselő is volt. 1995-től a Kárpátok Alapítvány igazgatója Kassán.

– Légy szíves, mondjál valamit magadról!

– Kassán születtem, Szepsiben lakom, s jelenleg a Kárpátok Alapítvány igazgatója vagyok. Négyéves koromig Mecenzéf és Stósz között egy vadászházban laktunk ami a „Čierna Moldava” nevű völgyben van. Utána Jászóra költöztünk, ahol tíz évig éltünk, és csak aztán jöttünk Szepsibe, 14 éves voltam, amikor ideköltöztünk.

– Hol jártad az iskoláidat?

– Alapiskolába Jászón jártam, annak ellenére, hogy nyolcadikos koromban már itt laktunk, Szepsiben. Befejeztem Jászón a 8. osztályt, utána vendéglátó-ipari középiskolába mentem Eperjesre, ahol mindenki érdekes kelet-szlovákiai dialektussal beszélt, és eleinte nem értettem őket egyáltalán. Majdnem két hétig tartott, amíg meg tudtam érteni mindent, amit mondanak, de a többről nagyon jó emlékeim vannak. Sőt, később nagyon jól megtanultam a tájszólást és még ruszinul is tanultam a lányoktól a kollégiumban. Jó iskolába jártam, érdekes dolgokról tanultunk. Szerettem tanulni. Amikor negyedikes voltam, elköltöztem a kollégiumból, mert elég rossz körülmények közt laktunk egy volt kolostorban. Három barátnőmmel egy

privát helyre mentem, és onnantól fogva szabadabb életet éltünk, megismertünk egy kicsit másféle dolgokat is.

– *Diákmozgalmak voltak akkoriban Eperjesen?*

– Voltak, de én nem voltam soha valami aktív. SZISZ-tag voltam ugyan, mert mindenki az volt, de nem voltam tagja egyáltalán semmilyen külön szervezetnek, nem volt semmi funkcióm. Nem, nem is emlékszem, hogy valamikor is részt vettem volna valami ilyesemben.

– *1989-ben érettségiztél?*

– 1988-ban érettségiztem és azután jelentkeztem főiskolára, de nem vettek fel, ezért dolgozni kezdtem Jászón, az ottani Szociális Otthonban. Egy olyan intézményben, ahol az öregek otthonával volt kombinálva az elmebetegek intézete. Ott voltam kerek egy évig, mint diétás nővér. Nem dolgoztam közvetlenül a lakókkal vagy páciensekkel, nem voltam ápoló, hanem irodai munkát végeztem. Főleg a konyhával és a főzéssel kapcsolatos dolgokat intéztem. Előkészítettem az étlapot, négyféle diétával, rengeteg különféle betegünk volt, ilyenek. És egy év múlva újra megpróbáltam a főiskolát. Újra nem vettek fel nappalira, fellebbeztem, és felvettek levelező tanfolyamra. Akkor keletkezett az első problémám, mivel a munkaadóm nem értett egyet azzal, hogy levelező tanfolyamra járjak. Féltek, hogy nem fogom tudni elvégezni a munkámat. Úgyhogy választanom kellett, vagy megyek főiskolára, és otthagynom a munkám, vagy feladom a főiskolát a munka miatt. Természetesen a főiskolát választottam. Beadtam a felmondást. Kerek egy évig dolgoztam az intézetben. Amikor kiléptem, ez pont 1989-ben történt, egy ideig munkanélküli voltam, és csak tanultam. Ahogy elkezdtem a főiskolát, csak tanulással foglalkoztam.

– *Az 1989-es eseményekbe hogy keveredtél bele?*

– Nagyon érdekes módon. Tulajdonképpen az első novemberi nap után, ahogy elkezdődtek az események Prágában, a szüleimmel folyton néztük a tévét, el sem mozdultunk előle, mindent tudni akartunk. Én már akkor éreztem, hogy szeretnék valamit csinálni. Helyi szinten is biztos lesz valami, és szeretnék ott lenni, szeretnék mindig a dolgok mellett lenni. Úgyhogy nyitott szemmel jártam a városban, hátha megmozdul valami, és akkor én is csatlakozom. Magamtól nem kezdeményeztem talán semmit. Túl fiatal voltam még és nem nagyon ismertem senkit, mivel nem jártam itt iskolába. Gondolom, hogy ha része lettem volna az itteni diákkörnek, akkor aktívabb tudtam volna lenni. De itt, Szepsiben az események csak pár nappal a prágaiak után kezdődtek. A természetvédők irodájában lett egy találkozóhely, ahol azok az emberek jöttek össze, akik szerettek volna valamilyen módon aktívak lenni. Én úgy kerültem közéjük, hogy ismertem a természetvédőket Szepsiben. Akkor még nem voltam aktív, de ismertem őket, és egyszer csak bementem. Szóval, ahogy megalakult a VPN, bementem az irodába és mondtam, hogy én is szeretnék segíteni. Tulajdonképpen majdnem az első naptól benne voltam a munkában. Nem tudom, hogy milyen nap volt, nem tudom a dátumot, de egész biztosan rajta lesz a magnófelvételen. Vagyis nem a magnófelvételen, hanem a videofelvételen. Ugyanis aznap, amikor először bementem az irodába, volt egy esti talál-

kozó. Rengeteg ember jött el akkor a főtérre Szepsiben. A találkozót egy érdekes tribünről én és Mihályi Molnár László vezettük. Én voltam az, aki szlovákul konferált és szlovákul beszélt, Molnár Laci meg magyarul. Jöttek az emberek, felszólaltak. Mindenki elmondta, hogy mit gondol az egészről. Mi felolvastuk a VPN-nyilatkozatot. Szóval ez egy ilyen első nap volt, amikor először jöttek az emberek támogatni a dolgot, és először volt lehetőségük felszólalni, véleményt nyilvánítani. Ebbe csöppentem bele rögtön az első napon.

– *Ki mindenki szervezte?*

– Konkrét neveket akarsz?

– *Igen.*

– A vezető ember Zsolner Ákos volt, mellette Süle Péter és az elején Miro Fulín. Ő is természetvédő, később aztán ő nem volt aktív, csak az elején, akkor, amikor megmozdultak a dolgok. És Molnár László, és vele, azt hiszem, két-három diák a magyar gimnáziumból. Ezek voltak a legelején azok az emberek, akik dolgoztak. Pár nap múlva természetesen csatlakoztak a többiek. Többen voltunk.

– *Erről az első nagygyűlésről beszélhetnél bővebben.*

– Nagyon érdekes volt, mindenki tele volt energiával. Mindenki nagyon örült, egy kicsikét féltünk is természetesen, mert mindenben benne volt a félelem, hogy hátha nem jön ki, nem sikerül, és mi lesz velünk, hogyha az egész csődöt mond. Viszont mindenben erősebb volt, azt hiszem, az, hogy valamit tenni akar. Aztán néztük a tévében az eseményeket Prágában, s azok energiát adtak mindenkinek, hogy nem vagyunk egyedül. Ez az első esti míting kint volt az utcán. Nagyon tetszett nekem, mert rengeteg ember összejött. A hangszórón keresztül informáltuk az embereket, hogy mikor lesz. Este 5-kor vagy 6-kor kezdtük, és ahhoz képest, hogy az emberek olyankor jönnek haza a munkából, rengetegen összejöttek. Nem tudom pontosan megmondani, hogy mennyien lehettek, de tele volt az egész tér Szepsiben, ahogy magam előtt látom, rengeteg ember állt ott. Aki tudott, mindenki eljött. Egy traktor vlecskáján álltunk, arról szónokoltunk. Az volt a tribün. Volt egy kézzel írott transzparens, már pontosan nem emlékszem, hogy mi volt rajta. A mikrofont a Helyi Nemzeti Bizottság adta. Nem mondom, hogy nem lettek volna ellene az egész dolognak, de megtettek mindent, hogy meglegyen mindenünk ahhoz, hogy ott, a téren fel tudjunk lépni. Sokolovsky elvtárs – azelőtt ő volt a tanácselnök, polgármester – bár megrögzött kommunista volt, de azt mondta, hogy mindenkinek joga van kifejezni a véleményét. Segített minket. Érdekes volt, hogy az emberek nem féltek kijönni és megmondani a véleményüket arról, amik történtek. Gyakran szóaltak fel diákok, felszólaltak olyan emberek, akiket régi szepsiekként mindenki tiszteltben tartott. Ezek az első napok olyanok voltak, hogy mindenki meg akart szólalni. Azt hiszem, fontos volt, hogy mindenki szóhoz is jusson. Aztán később, amikor már kicsit lehűltek a kedélyek, akkor már természetesen egész más volt az egész, de az elején így nézett ki. Mindenki jó érzéssel ment haza, mindenki örült, mindenki tele volt bizakodással. A szüleim például ahhoz a generációhoz tartoznak, akik átérték 1968-at, és nagyon féltek, de nagyon örültek is, hogy valami megmozdult.

– Következő napok tele voltak munkával. Reggeltől estig dolgoztunk, folyton készenlétben álltunk. Kaptunk egy telefonkészüléket, lehúztak a kultúrháztól egy vonalat. Meg voltunk győződve, hogy lehallgatják. Az első napokban szerintem le is hallgatták. Mindig hallottunk benne valami érdekes kattogásokat. Felhívásokat írtunk, informáltuk az embereket, folyton beszéltünk a hangszóróba az eseményekről, mik történnek. A kassai VPN-központból kaptuk az információkat, azokat továbbítottuk az emberek felé. Mindent igyekeztünk lefordítani magyarra, mert természetesen minden szlovák nyelven jött, és mi igyekeztünk közvetíteni az embereknek, akik nem beszélnek szlovákul, hogy azok is megértsenek mindent, hozzájuk is eljussanak az információk, úgyhogy ezekkel foglalkoztunk.

Utána elég hosszú ideig azzal foglalkoztunk, hogy a romániai reformátusoknak gyűjtöttük a segítyt. Amikor Romániában is megmozdultak a dolgok, rengeteg ember ebbe volt bevonva, a segélydologba. Pénzt meg ruhát gyűjtöttünk. Még előtte a VPN-nek is gyűjtöttünk pénzt. Folyton ott voltunk az irodában, az emberek jöttek, panaszkodtak, elmondták a problémájukat. Úgy használták ezt az irodát, mint valami panaszkodóhelyet. Gyakran tudtunk segíteni, de a legtöbb esetben nem tudtunk, csak meghallgattuk őket. Általában jó volt, az emberek hozták a támogatást, kifejezték a véleményüket, ha nem is tudtak sok pénzt adni mondjuk a VPN működésére, de legalább eljöttek szólni, hogy hát tetszik nekik ez az egész. Ez egy olyan időszak volt, amikor mindig nyitva volt az ajtónk és hallgattuk az embereket, gyűjtöttük tőlük az információkat, továbbítottuk az információkat.

– *Ki dolgozott még ott állandó jelleggel?*

– Állandó jelleggel senki. Én sem olyan pozícióban voltam, hogy az egy fizetett funkció lett volna, nem volt fizetett funkció soha, de dolgoztam. Minden reggel elmentem hétkor és este hétkor meg hazamentem. Hiába voltam munkanélküli, nem is fordult meg a fejemben, hogy munkát keressek.

– *Nem is kötött munkahelyre gondoltam, hanem arra, ki volt ott rendszeresen, be voltatok-e osztva?*

– Nem voltunk beosztva. Munkaidőben természetesen azok voltak ott, akiké az iroda volt. A természetvédők irodájában voltunk, megtértek minket elejétől fogva, és nagyon aranyosak voltak. Bár a forradalom alatt legalábbis az első hetekben mi többen voltunk, mint a természetvédők, és nagyon útban voltunk nekik, most már tudom. Süle Péter állandó dolgozója volt a természetvédő-irodának, úgyhogy ő naponta ott volt. Zsolner Áki továbbra is Kassán dolgozott, de munka után mindennap eljött, és este folytattuk a munkát. Hozta az információkat, hozta a munkát, mit kell megcsinálni.

Az első fontos lépés az volt, hogy megszerveztük a helyi referendumot arról, hogy az emberek elfogadják-e a jelenlegi tanácselnököt, vagy pedig nem, egy másikat szeretnének helyette. Ez elég nagy munka volt. Egyrészt nem voltunk teljesen biztosak benne, hogy megengedi-e a törvény az ilyesmit, szóval utána kellett járni, mert annak idején nem volt valami gyakori dolog, hogy egy településen valaki referendumot szervezzen. De megcsináltuk, megszerveztük, tulajdonképpen egy pár

ember szervezte meg, és egy hétvége alatt lefolyt a referendum. Az is nagyon tetszett nekem, ahogy az akkori tanácselnök, Sokolovsky elvtárs fogadta a dolgot. Előre megmondta, hogy elfogadja a referendum eredményét, akár pozitív, akár negatív lesz. És a referendum eredménye az ő számára negatív lett. Szóval tetszett nekem, hogy betartotta a szavát és visszalépett, otthagyta a funkcióját.

– *Térjünk még vissza a referendumhoz.*

– A referendum hétvégén zajlott le, gondolom péntek, szombat, vasárnap. Természetesen előre informáltuk az embereket, hogy miről van szó, miért van ez. A hangszóróban egyfolytában mentek az információk, majdnem nonstop. Azt akartuk, hogy minél többen eljőjenek, egyrészt hogy érvényes legyen, másrészt hiteles legyen az eredménye. Szerettük volna, ha mindenki eljön. Komolyan rengetegen eljöttek. Aztán természetesen majdnem egész éjjel számoltuk a választécédulákat. Az eredmény nyomán a tanácselnök visszalépett a tisztségéből, s helyére Zsolner Áki lépett.

Még a referendum előtt kezdett a helyi VPN két részre oszlani. Az egyikbe azok tartoztak – most Zachariáš Pisti szavát fogom használni –, akik csak rombolnak, de nem gondolnak arra, hogy mi lesz azután. A másik csoportot azok alkották, akik inkább háromszor meggondolták, hogy rombolni, vagy nem rombolni. Ha rombolni, akkor mit, és inkább azon gondolkoztak, hogy mi lesz azután. A két rész, azt hiszem, egyforma erős volt. Zsolner Ákos azokhoz tartozott, akik romboltak. Zsolner volt a vezetője annak a csoportnak, amelyik mindenáron és gyors változásokat akart. Ami mondjuk az elején nagyon is jó volt, szükség volt egy olyan energikus emberre, aki nem sokat gondolkodik, nem sokat teketóriázik azokon a dolgokon, amiken nem kell.

Az egyik ilyen fő kérdés a referendum volt. Zsolner Áki csoportja mindenáron gyorsan meg akarta valósítani a referendumat, de nem nagyon gondolkozott azon, hogy mi lesz, ha nem lesz tanácselnök. A másik csoport viszont elejétől fogva látta, hogy fönáll a veszély, hogy nem lesz senki, aki vezesse a várost, és olyan helyzetbe kerülünk, hogy helyi választásokat kell csinálni. Én magamat nem tudom, hogy hová soroljam, mert tulajdonképpen mindig Zsolner mellett dolgoztam, én voltam az első számú asszisztense, aki végrehajtotta, amit mondott, de egy idő után már nekem sem tetszett mindegyik határozata vagy szóval minden egyes gondolata. Most utólag ha visszagondolok az egészre, úgy látom, túl fiatal voltam ahhoz, hogy bárkinek is nemet mondhattam volna, főleg nem egy felnőtt embernek, akit már régtől ismertem, és akit respektáltam. Egy idő után azonban azt kezdtem érezni, hogy a másik csoportnak van igaza, s hogy inkább azon az úton kellene menni. Szóval lassabban rombolni, és többet gondolkodni azon, mi lesz ezután. Eközben azonban a másik csoport, amelyik Zachariáš Pisti körül alakult, teljesen abbahagyta a VPN-ben való munkálkodást. Sajnos nem tudom megmondani, hogy pontosan mikor történt ez, azt sem tudom, hogy három vagy öt hónapra az első napoktól.

– *Végül is a régi tanácselnök mikor mondott le?*

– A referendum után.

– *Melyik hónapban?*

– Nem tudom. Borzasztó rossz vagyok a dátumokat illetően. Úgy emlékszem, egy hétre a referendum után már nem volt tanácselnök. Hogy hogyan volt megoldva a kooptált tanácselnök kérdése, mikképpen volt a tanácselnök megválasztva, szintén nem tudom. Úgy rémlik, mintha kerekasztal-tárgyalások eredménye lett volna, de nem vagyok benne biztos. Tudom, hogy annak idején rengeteg kerekasztal-tárgyalásunk volt, még előtte nagygyűléseket tartottunk. Az elején, ugye, az utcán találkoztak az emberek, aztán később szerveztünk két-három nagygyűlést a nagyteremben. Meghívtuk rá Szepsi minden lakosát. Aki tudott és akart, mindenki eljőhetett. A gyűléseken elhangzottak fel voltak véve magnószalagra. Általában aktuális problémákról volt szó. Mindig történt valami Pozsonyban, történt valami máshol. Ugyanúgy, ahogy az első gyűlésen kint az utcán, a későbbi nagygyűléseken is gyakran megszólaltak olyan emberek, akik személyes vagy családi problémáikat akarták megoldani, tisztázni. Voltak olyanok, akik felszólaltak, hogy hét éve nincs lakásuk. Szóval ilyen dolgok. De ez teljesen normális volt, nem csak Szepsiben, mindenhol ez volt. És azt hiszem, ezzel mindenki számolt, ez egy ilyen időszak volt, mindenki beszélt. Ezekre a nagygyűlésekre általában mindenki meg volt hívva a városi hivatalból, a város képviselői, a tanácselnök és a legközelebbi munkatársai, akik mindig eljöttek és végigülték a gyűléseket, amik néha órákig tartottak és általában nagyon fárasztók is voltak, de ezek az emberek végigülték, és ott voltak, felkészülve arra, hogy esetleg válaszolni is kell a kérdésekre, amelyek feléjük irányulnak. Hajlandók voltak válaszolni. Gyakran részt vett a gyűléseken Vitéz Erika is, aki az akkori prágai parlamentben volt képviselő. Emlékszem rá, hogy mindig az első sorban ült, piros kabátka volt rajta.

A nagygyűlések után kezdődtek a kerekasztal-tárgyalások. Azokon általában 10-15 ember vett részt. Most nem tudom megmondani pontosan, hogy ki mindenki volt ott. Legfőbb emberek Zsolner Áki, Zakariás Pisti, Nagy Ildikó, Bocskorás, a keresztnévére nem emlékszem. Ő már nem lakik Szepsiben, kb. harminc év körüli fiatalember volt. Egy idő után aztán megjelentek új emberek, a fiatalabbik Ötvös, neki sem tudom a keresztnévét, Ötvös Lórinak a fiatalabbik testvére. Ő volt egyébként Zsolner Ákos egyik kinézett embere, hogy esetleg aktívabb lehetne a helyi politikában. Később úgy tűnt, tetszik is Ötvösnek a gondolat, és gyakran eljárt hozzánk. De nem mindenki tartotta őt elég erős személyiségnek arra, hogy valami komolyabb funkciót töltsön be. Nem tudom, még kit kellene megemlítenem. Gacek úr, Konderla Géza, Lükő úr, vagy 10-15 ember. Ha jól emlékszem, én egy kerekasztal-tárgyalást sem hagytam ki, mindig ott voltam. Hogy miről tárgyaltunk, arról sajnos pontos információt nem tudok mondani. Ha látnám az anyagokat és a jegyzőkönyveket, egész biztosan vissza tudnék emlékezni mindenre, de így fejből nem tudom. Amire emlékszem, főleg a referendummal és a város vezetőségével kapcsolatos, illetve azzal, hogy kik fogják betölteni a fontos pozíciókat. Nemcsak a város első emberéről beszéltünk, de a képviselő testületről is. Ezek már komoly politikai tárgyalások voltak.

– *Ha azt mondd „kerekasztal”, akkor ott az akkori forradalmárok, VPN-esek önmagukkal tárgyaltak?*

– Igen, de ezek a kerekasztal-tárgyalások tulajdonképpen akkor voltak, amikor nem volt már egység a VPN-ben. Amikor már több volt a vélemény, több volt az elképzelés, akkor próbálkoztunk ilyen kerekasztal-tárgyalásformával, hogy így dönt-

sűk el a fontos dolgokat. Általában, ha olyan dolgokról volt szó, ami a várost érintette, vagy hasonló kérdésekről, amibe másokat is be kellett vonni. Olyankor meghívtuk a tanácselnököket meg más illetékeseket is. Általában el is jöttek. Szóval nem volt olyan, hogy ellenségeskedés vagy valami ilyesmi. Azt hiszem, eredményesek voltak ezek a találkozók. Abban az időben voltak, amikor már mindenki építeni szeretett volna. Szóval ez már az építés ideje volt.

– *És a Csemadokkal volt valami kapcsolatot akkoriban?*

– Mármint nekem személyesen?

– *Igen.*

– Nem, nem, én tulajdonképpen semmi helyi szervezetnek a munkájában nem vettem részt, aminek több oka volt. Az egyik oka az lehetett, hogy nem jártam középiskolába Szepsiben, és nem éltem itt középiskolás életet. Szombat, vasárnapokra jártam haza...

– *Elnézést, félreértés, én úgy gondoltam, hogy amikor 1989-ben elkezdődtek ezek a forradalmi dolgok, az akkori szepsi VPN-nek volt-e kapcsolata a Csemadokkal? Ők bekapcsolódtak-e a szervezésbe? Volt-e ebben valamilyen komolyabb változás?*

– Természetesen igen. Nem hangsúlyoztam, de azt meg kell mondani, hogy a forradalmat Szepsiben a természetvédők és a csemadokosok kezdték. Ez a két szervezet alakította a forradalmárok csoportját, ennek a két szervezetnek a vezető emberei. A természetvédőknél Zsolner, Süle Péter, a Csemadoktól meg Molnár Laci, Zachariás Pisti, Nagy Ildikó. Szóval a csemadokosok a természetvédőkkel csínlálták a forradalmat Szepsiben. Ez így volt.

– *Hát, legalábbis ahogy nekem mesélték, voltak a Csemadokon belül is elég kemény csaták, nagyon forradalmi jellegű csaták, a szervezeten belül a régi káde-rekkel.*

– Biztos voltak ilyenek. Ami egyébként várható volt, hiszen a Csemadok egy nagy szervezet volt, különféle embereket fogott össze, fiatalokat, idősebbeket, kommunistákat, nem kommunistákat. Úgyhogy azt hiszem, ez teljesen normális, teljesen természetes dolog volt. De nem vettem részt ezeken a tárgyalásokon, és nem tudom pontosan, hogyan folytak le, csak tudom, hogy kifelé ezek a viták nem nagyon mutatkoztak meg. Szóval általában olyan dolgok voltak, amit maguk között beszéltek meg.

– *Mondjál még valamit a további emlékeidből.*

– Nagyon nehéz visszaemlékezni. Aztán elkezdődött az az időszak, amikor mindenki rájött, hogy hát sokáig volt forradalom, most már valamit csinálni is kellene. Az elején rengeteg ember járt be a VPN-irodába, az utcáról beugrottak, szóval ez egy ilyen időszak volt. Aztán egyre ritkábban jöttek, minden visszatért a normális kerékvágásba. Mindenki visszatért a saját munkájához, a mindennapi életéhez. És

mi is észleltük az irodában, hogy már nincs ránk olyan igény, mint korábban. Úgy-hogy elkezdtünk más dolgokkal is foglalkozni.

Az egyik fő változás az volt, hogy a VPN-iroda elköltözött a természetvédő-irodából, és egy külön helyiséget bérelt, külön helyiséget kapott. Ez nagyon érdekes volt, mert a kommunista párt volt helyisége lett a VPN irodája. Ugyanazon a folyosón volt, ahol a természetvédő-iroda, de egy külön terem, és attól a perctől sok minden megváltozott. Részből annak az eredményeként, hogy az emberek már nem voltak képesek együtt dolgozni a csak a rombolásra törekvőkkel. Tulajdonképpen ezért kellett a VPN-nek egy külön helyet találni. És attól a perctől, hogy más irodába költözött, én már nem dolgoztam a VPN-ben. Akkor már a másik csoportnak voltam a tagja, vagy egyiknek sem, nem tudom, de emlékszem, hogy attól a perctől már nem dolgoztam ott. Mindez hónapokkal az után történt, hogy elkezdődött a forradalom, szóval hosszú folyamat volt, míg idáig eljutottunk. Akik a VPN-ben maradtak, az már egy nagyon kis csoport volt Zsolner Ákos körül. S a VPN-nek ekkor talán már nem is volt olyan ereje vagy nem is volt olyan szava, mint az elején. Ez már abban az időben volt, amikor politikai pártok alakultak, amikor már a különbségek nagyok voltak, azt hiszem, még a választások előtt.

- Ez a másik csoport hogy nevezte magát, egyáltalán hogyan dolgoztatok ott?

- Nem volt ennek külön megnevezése. Azt hiszem, senki nem akarta, hogy így legyen. Nem volt ez előre előkészített dolog, hogy valaki valamilyen puccsot készített volna, vagy valami ilyesmi. Természetes folyamat eredménye volt a szétválás, s a másik csoport később felolvadt különféle politikai pártokban, általában a magyar pártokban. Szóval azok, akik annak idején kiváltak, inkább a magyar pártok felé hajlottak, és most majdnem mind Együttélés-tagok. A VPN amúgy is megszűnt, úgy-hogy mindez teljesen normális dolog volt.

A legnagyobb problémák az első demokratikus helyi választások alatt keletkeztek, amikor, azt hiszem, összesen öt jelölt volt a polgármesteri funkcióra, és már több politikai párt működött a városban. Ebben az időben a VPN már elég gyenge volt. Valahogy nagyon kis csoport volt Szepsiben a VPN, de annak ellenére koalícióban indult, négy politikai párttal és mozgalommal együtt állított egy jelöltet. A VPN vezette koalíció jelöltje Zsolner Ákos volt. Ő volt addig a kooptált tanácselnök, és egyben kandidált is a polgármesteri funkcióra, mert ettől fogva polgármesternek nevezték a város vezetőjét.

- Melyek voltak azok a pártok, amelyekkel koalícióban indult a VPN?

- A Zöld Párt, a Roma Párt, a Vállalkozók Pártja, nem tudom a többit. Talán összesen öt volt, úgy emlékszem. Ennek a koalíciónak volt Zsolner Ákos a jelöltje. Azonkívül természetesen volt még egy párjelölt, Zachariás István, az Együttélés jelöltje. Nem tudom, hogy koalícióban indult-e az Együttélés, vagy egyedül, de tudom, hogy Zachariás volt az Együttélés jelöltje. S volt még két-három jelölt, a politikai pártokat nem tudom megnevezni, de meg tudom mondani a neveket: Vavra Imre bácsi és Benke Éva. Azt hiszem, mégiscsak négy polgármesterjelölt volt. Mivel ez volt az első demokratikus helyhatósági választás, mindenki készült, mindenki úgy próbálta csinálni a dolgát, hogy az jól sikerüljön. Mert ez az első lehetőség volt, hogy megmutassuk, részt tudunk venni egy demokratikus választásban civilizált

ember módjára. Igyekeztünk mindent úgy megszervezni, hogy ne legyen probléma. Megalakult a városi választási bizottság, amelynek én lettem az elnöke.

És most jutok lassan a problémához, ami a választások során előadódott. Azt hiszem, két vagy három órával azelőtt, hogy megkezdődtek volna a választások délután kettőkor, a tanácselnök összehívott egy utolsó gyűlést, ahová meghívta a választási bizottság tagjait. Tele volt a nagyterem, megkaptuk az utolsó instrukciókat. És akkor felszólalt két roma szépsi férfi, és panaszkodtak, hogy az egész roma-tábor bekarikázott választási cédulákat kapott. Nagyon fel voltak háborodva, mert úgy találták, lealacsonyító valami, hogy úgy gondolják róluk az emberek, ők nem képesek saját maguk választani.

A probléma az volt, hogy a bekarikázott jelölt Zsolner Ákos volt, és még plusz öt ember képviselőnek a koalícióból. Mint a városi választási bizottság elnökének, nekem kellett gyorsan megoldani a helyzetet. Szóval újból kellett nyomatni a választási cédulákat, rohanni értük Kassára. Meglehetősen zűrés volt az a nap. Még el sem kezdődtek a választások, és már egy ilyen problémával kellett megküzdenünk. Természetesen az újságírók mindent megtudtak, mire visszajöttem Kassáról a cédulákkal, már itt ült három, és várták, hogy nyilatkozzunk, mi van, mi történt. És természetesen másnap az újságban benne volt, hogy Szepsiben nem volt teljesen rendben minden a választásokkal kapcsolatosan.

– *Ezzel az ügygel kapcsolatban senki ellen nem indítottak eljárást?*

– Nem, nem. Lehet, hogy senki nem is akarta kezdeményezni. Nem hiszem, hogy valakinek lett volna kedve hozzá. A választások aztán természetesen rendben lezajlottak. Zachariáš Pisti magasan a többiek fölött nyert, és ebből adódott a következő probléma. Mivel Zsolner Áki nem nagyon tudta elviselni, hogy nem ő lett a polgármester, nem ő nyerte meg a választásokat. Magához hívta azokat az embereket, akik az ő koalícióját képviselték a választási bizottságban, és egyszerűen nem engedte, hogy ezek az emberek aláírják a jegyzőkönyvet. És azt sem engedte, hogy odaírják, miért nem írják alá. Szóval nem tudtunk időben elmenni Kassára az eredménnyel. Meglehetősen sokáig tartott, amíg rábeszéltük Zsolnert, engedje őket, hiszen ez törvényes úton történt. Ezzel végződött ez az éra. Ez az utolsó rossz élményem.

– *A választások után még dolgoztál?*

– A város munkájában aktívan részt vettem, de nem politikai téren. Nem jelöltettem magam képviselőnek, nem is akartam képviselő lenni, de a várossal nagyon sokat együttműködtem. Voltam bizottsági tag, a városi építészeti és környezetvédelmi bizottságban dolgoztam több évig. Úgy vettem, kötelességem, ha itt lakom, és tudok valahol segíteni, akkor ezt csinálnom kell. Ez elég hosszú ideig tartott. Nem voltam egyedül, rengetegen voltunk. Fontos, hogy legyenek ilyen emberek, mert nélkülük, azt hiszem, a város nem jutott volna oda, ahol most van. Természetesen nem csináltam volna ezt bármilyen körülmények közt, szóval elég fontos volt nekem az, hogy a polgármester egy olyan ember, akivel együtt lehet működni, és aki mindig hajlandó volt együttműködni másokkal, és nagyon jó volt vele együtt dolgozni. Természetesen ezek mindig olyan tisztségek és munkák voltak, amelyek nem voltak fizetve, tehát önkéntes munka volt.

– Politizáltam én aztán még egy ideig, de amikor feloszlott a VPN, akkor valahogy a zöldek felé hajlottam, és alapító tagja lettem Szepsiben a Zöld Pártnak. Nagyon kevesen voltunk egyébként, összesen lehettünk tízen Szepsiben. Nem tudom azt sem pontosan megmondani, mikor alakult a párt, csak tudom, hogy országos pártként alakult meg, a cseh országrészben és Szlovákiában egyaránt működött. Országos szinten eléggé sokan voltunk, részt vettem az alakuló kongresszuson. Utána részt vettem a párt különféle bizottságainak a munkájában. Azt hiszem, elég aktívan dolgoztam, egy ideig gazdasági ellenőr is voltam. Visszagondolva azonban úgy érzem, hogy a választásokon való részvételen kívül nem csináltunk semmi olyasmit, amiről érdemes lenne beszélni. Talán egyetlen dolgot, elindítottuk a kampányt a hacsavai rétek védelme érdekében.

Ájfalucska fölött van egy karsztvidék, a hadsereg területe volt, ott gyakorlatoztak a katonák, betonbombákkal bombázták a területet. Mi, kihasználva, hogy erős párt vagyunk, kampányt indítottunk, és rengeteg aláírást gyűjtöttünk az ellen, hogy a hadsereg ezen a természeti szempontból értékes területen gyakorlatozzon és tönkre tegye. Petíciót nyújtottunk be a föderális honvédelmi minisztériumba, és sikeresek voltunk, elértük, amit akartunk.

Nem tudom, most milyen ott a helyzet. Úgy hallottam, újra visszaállítják a régi rendet. De akkor a hadsereg évekig nem gyakorlatozhatott ezen a területen, amely az UNESCO által védett különleges természetvédelmi terület, egyfajta bioszféra rezervátum. Ez volt a helyi Zöld Párt egyetlen nagy győzelme. Azt hiszem, ennyi volt az én politikai pályafutásom.

– Köszönöm a beszélgetést.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

Dittel Laura a „vlecskán” szónokol 1989 novemberében

GÁL MILÁN

6

1958. szeptember 17., Ipolyság. Villamosmérnök. Az ipolysági magyar gimnáziumban érettségizett 1977-ben, 1982-ben a pozsonyi Műszaki Főiskolán szerzett mérnöki oklevelet. A Transpetrol Rt. elektrotechnikusa volt, majd 1999–2003 között beruházási, illetve informatikai igazgatója. 2003-tól az ipolysági kórház igazgatótanácsának elnöke, 2007–2008-ban a kórház igazgatója. 1989-ben a Független Magyar Kezdeményezés majd a Magyar Polgári Párt vezetőségi tagja, több éven keresztül az ipolysági helyi csoport elnöke volt.

– Légy szíves, mutakozz be!

– Gál Milán vagyok, 39 éves, ipolysági lakos. Ipolyságon születtem. 1989-ig, egy Ipolyságtól 15 kilométerre levő községben laktam, ugyanis odavalósi vagyok. Friss ipolysági lakos vagyok, még tíz éve sincs, hogy a városba költöztem.

– Az, hogy 1989-ben Ipolyságra költöztél a 89-es eseményeknek köszönhető? Előre láttad, hogy novemberben mi fog történni, vagy véletlen ez az egybeesés?

– Ez inkább véletlen, bár annyira nem is, mert lakásgondok voltak otthon. Próbáltam mérlegre tenni az anyagi helyzetemet, házat építeni vagy beköltözni Ipolyságra. A döntés úgy történt, ahogy történt. Az új lakótelep új része éppen akkor készült el, 89 januárjában vagy februárjában. A vállalatomon keresztül jutottam hozzá a szövetkezeti lakáshoz.

– Mi a foglalkozásod?

– Elektrotechnikus vagyok, jelenleg a TRANSPETROL részvénytársaságnál dolgozom. A telemetria részlegén egy telemetrikus csoport vezetője vagyok.

GÁL MILÁN

– Családod van-e?

– Igen, három hónapos a kisfiam.

– A szüleid mivel foglalkoznak vagy foglalkoztak?

– A szüleim munkások voltak. Négyen vagyunk testvérek, édesanyám élete nagy részében háztartásbeli volt, mert a gyerekek nevelésével foglalkozott. Apám pedig gyerekkorában megsérült a kezén a háborúban, ezért később leszázalékolták, rokkantnyugdíjas. Hosszú évekig a nemzeti bizottságnál dolgozott kisegítőként, levélkézbesítő és kisbíró volt. Régen az ilyen kisegítőket kisbíróknak hívták. Utána tíz évig az ipolysági kórházban volt kapus. Csak olyan munkát tudott elvállalni, amelyet az egészsége megengedett.

– Általában mindenkinek az életében van egy-egy olyan személy, aki nagyobb hatást gyakorol rá. Neked ki volt az a személy, akinek a nézeteire adtál?

– Konkrét személyt nem tudok említeni. Én mindig meghallgatom a másikat, aztán döntök, hogy számomra mondott-e valami újat. Ha igen, akkor azt igyekszem beépíteni a gondolataimba, elképzeléseimbe. Szeretek széles körben tájékozódni, sok embernek a véleményét meghallgatni, s ezek befolyásolják a véleményemet, és természetesen saját elképzeléseim is vannak.

– Ez érvényes a szüleidre is? Tehát hogy rád olyan hatással ők se voltak, ami egyértelműen meghatározta volna az életedet?

– Bizonyos szempontból nem érvényes. A szüleim dolgoz, kis jövedelmű emberek voltak a hatvanas években, de családi házat tudtak építeni, s ebből a szempontból igen, a szüleim a példaképeim.

– A szülőkről beszélünk, akkor megkérdezem, jelen volt-e nálatok a családban például este vacsora közben vagy máskor a politika? Tehát volt-e szó mondjuk a Csemadokról, 68-ról vagy más eseményekről szoktatok-e beszélgetni?

– Túl sokat nem. A mi családbunkban nem nagyon politizáltak. Nem is voltak se politikusok, se funkcionáriusok, párttagok a családban. Paláston inkább egyszerű falusi emberek voltak az ősök is. A szövetkezetesítés és azok a „nagyyszerű találmányok” eléggé közelről érintették őket, s mintegy letargiában éltek. Látták, hogy nem tudnak semmit csinálni, és soha nem politizáltak, egyszerűen ignorálták a politikát.

– Tévénézés, rádióhallgatása, újságolvasás volt a családban? Tehát hazajöttél, fogtad a Pravdát, Új Szót, Kis Építőt s vacsora után elolvastad te vagy a szüleid. Ilyen volt?

– Igen, bár említettem, hogy kis jövedelmű család voltunk, de az Új Szó járt, és a hatvanas években számomra és a család számára is az Új Szó, a Kossuth, illetve a Petőfi Rádió alapvető hírforrások voltak. Aztán kb. tízéves koromban, de lehet, még előbb észrevettem, hogy a szüleim, főleg az apám egy másik érdekes adót is behangolt, ami fűtült, magyarul beszélt, érdekes zenét sugárzott, a Teenager part-

yt, a zenék között sok hírt sugárzott. A Szabad Európa Rádió volt, ezen nőttem fel. Tízéves koromtól egy kis elektronikus voltam, ugyanis az apám volt a falu rádiójának a javítója. Tévé még nem nagyon volt, s én ellesegettem tőle a szerelést. Aztán később egy rádiót egyedül megjavítottam, ezt az apám visszaküldte, hogy nincs annak semmi baja. Így közel kerültem a javításhoz, 12 éves koromban kezdtem el magam is, amikor ő abbahagyta és rám bízott mindent. Udvari hangosítást csináltam, mivel a fiatalok a zenét hangosan szeretik, de a hírekre sem halkítottam le. Még ma is megmosolygom, hogy négy-öt szomszéd is hallotta a faluban a Szabad Európa rádiót, de senki nem szólt semmit. Aztán később hallottam, hogy volt, akit ilyenért meg is hurcoltak, de nálunk ilyen nem volt, pedig szombat–vasárnap délután az egész falu a Szabad Európát hallgatta.

– *Mielőtt még áttérnénk a teljes lényegre, mondd el, hogy milyen iskolákat végeztél.*

– Az alapiskola kilenc évét Paláston jártam, természetesen magyar iskolába, utána az Ipolysági Magyar Tanítási Nyelvű Gimnáziumban érettségiztem, majd a Pozsonyi Műszaki Főiskola Elektrotechnikai Karára kerültem, ahol 1982-ben végeztem.

– *Tehát mérnök vagy.*

– Igen villamosmérnök.

– *Pozsonyba jártál főiskolára. Van ott valamilyen diákklub, ha jól tudom, a József Attila...*

– Igen, a JAIK akkor is működött. Én csak résztvevő voltam, de aktívan nem kapcsolódtam be a tevékenységébe, úgy értem semmilyen funkciót nem töltöttem be, de figyelemmel kísértem a rendezvényeket, a megbeszéléseket, el-el jártam az összejövetelekre. Azt hiszem, szerdán vagy csütörtökön vendégek is voltak, volt egy érdekes beszélgetés Balczóval, Kósa Ferenc filmrendezővel. Balczónak akkor jelent meg egy filmje, Kósa Ferenc forgatott egy dokumentumfilmet, aminek elég nagy volt a visszhangja Magyarországon is, és a nem magyarországi magyarok körében is. Erről voltak viták. Nem jártam rendszeresen a klubba, havonta egyszer megjelentem, szóval ennyi volt a kapcsolatom.

– *Említettetd, hogy a rendezésben nem, de a rendezvényeken részt vettél. Művelődési táborokba el szoktál járni?*

– Nem, mindig technikai beállítottságú voltam, s ezekkel nem foglalkoztam.

– *Az ifjúsági szervezetben, a Csemadokban dolgoztál-e?*

– A pionírszervezetben és a SZISZ-ben igen, mert hát az ember nem válogathatott, ezekben mindenféle funkción átmentem. Ezeket a jobb tanulóknak végig kellett járni. Aktív szerepem nem nagyon volt, általában a kisebb csoportoknak voltam a vezetőségi tagja vagy ellenőre, vagy ilyesmi. Sokat dolgozni nem kellett, s ez a munka engem nem nagyon érdekelt, mert ahogy már mondtam, mindig technikai beállítottságú ember voltam és vagyok.

– A Csemadokban sem?

– Nem, ott sem vettem részt aktívan.

– A kommunista pártnak tagja voltál?

– Nem.

– *Hogy élted meg 1968-at? Nem voltál még idős, de azért gondolom, emlékszel valamire?*

– Igen, 68-ban tízéves voltam. Mint falusi gyerek, könyvhöz nem nagyon jutottam, bár akkoriban nyílt meg a könyvtár is Paláston. Azelőtt az egyedüli lehetőség, hogy az ember az iskolai könyvein kívül is olvasson, lényegében csak az újság volt. Már gyerekkoromban olvastam az Új Szót. Nem akarok nagyképű lenni, de én szerettem az Új Szót olvasni. Mindig elolvastam benne még azokat a dolgokat is, amiket nem értettem, a politikai cikkeket is. Elolvastam a sportot, egy-két cikket, ami érdekelt, aztán a többi. Érdekeltek a politikai információk, mert szerettem, ha tájékozott vagyok. Természetesen amit az akkori sajtó írt, abból voltam informált, és a Szabad Európa Rádióból, mivel tévé nem volt. Ezek voltak a hírforrásaim. Elég élénk volt a közélet akkoriban a faluban. A szomszédok este átjöttek egy pohár borra, vagy mi mentünk hozzájuk, s mi, gyerekek hallgatóztunk, hogy miről beszélnek a felnőttek. Az út mellett ülve napokon át figyeltük a páncélozott autók felvonulását itt, a Léva és Kürtös útvonalon.

– *Volt valamilyen kapcsolatok a 70-es, 80-as évek ellenzéki embereivel?*

– Sajnos nem.

– *Jogvédő bizottság vagy a magyarországi ellenzék?*

– Nem, nem volt senkivel. 89-ig aktívan nem politizáltam, hogy például szerettem volna irányítani, kisebb, szűkebb körben, vagy valahol, úgy abszolút nem politizáltam, s ha igen, akkor csak passzívan, tehát hogy érdekeltek a hazai, a magyarországi és a világpolitikai események. Például tudtam tizenöt éves koromban az ugandai köztársasági elnökről, Dél-Amerika bármelyik jelentős politikusáról, aki a napi sajtóban szerepelt. Ilyen szinten politizáltam. Aktívan 89-ig egyáltalán nem.

– *És 89-et követően? Eljött 1989 november 17-e. Ezt hogy élted meg?*

– Egy kicsit talán mégis visszamennék fél vagy egy évvel. Ez jött magától. Figyelve a magyarországi eseményeket, a világpolitikai eseményeket, valami már nem volt rendben, valami már mozgott, csak én sem tudtam, s gondolom többen sem, hogy mi is lesz, de éreztük, hogy valami nincs rendben. Elég gyakran jártam akkoriban Budapestre színházba, focimeccsre, szórakozni, mert nincs messze, csak 80 kilométerre. Az utcák, a pályaudvar tele volt könyvesbolttal, asztalokkal. Szerettem vásárolni az olcsó füzeteket is. Egyszer, a Nyugati pályaudvaron történt, ránézek egy ilyen füzetre, két vagy három kiadvány volt egymás mellett. Cseh és szlovák nyelven

írott kiadvány volt, egy szamizdat füzet, amelyet a cseh emigráció adott ki. 15-20 forintért megvettem. Aztán már kezdtem ezeket keresni. Szintén a Nyugati pályaudvaron, talán ugyanazon a helyen találtam egy másik kiadványt, abban volt a Néhány mondat politikai pamflet és 150 név, akik már aláírták ezeket a dolgokat. Akkor kezdett érlelődni bennem, hogy meg kellene mozgatni a dolgokat, meg kellene mondani, hogy én a másik oldalon állok. Aztán, ugye, ott voltak a Panoráma elleni szervezett tiltakozások. Ipolyságról is elment egy tanítónőnek a levele az Új Szóba, hogy főlháborította a Dubčekkal készült interjú. Bosszantottak ezek a dolgok, hogy vannak emberek, akik ilyenre kaphatók. A barátaimnak elkezdtem ezeket a füzeteket kölcsönözgetni. Ma már nincsenek meg, mert a 90-es évek forgatagában valaki nem adta vissza, sajnos elkallódtak. Ehhez jöttek aztán a konkrét események 89 őszén. A munkából hazatérve az időről megfélelkezve hallgattam a Szabad Európa adását. Közvetítették a prágai eseményeket, s bizony az első napokban nem volt egyértelmű, hogy merre fog billenni a dolog. S drukoltam, bírják ki még a tüntetők, mert ha az elán csökken, akkor még visszaszerveződés is előfordulhat. Amikor már lényegében eldőlt a küzdelem, az az általános sztrájkra való felhívás volt.

– *Visszatérünk még az általános sztrájkra, de előtte mondd el, hogyan fogadtad te, a családdal s a munkahelyeden hogyan fogadták ezeket a 89-es eseményeket?*

– A munkahelyen volt három-négy ember, akikkel a füzetek révén, ahogy már említettem, félrevonulva megbeszéltük a dolgokat, politizáltunk, ekkor már többet is. Minden egyes cikket naponta fél-egy órában megvitattunk, mikor mennyit sikerült lecsípni a munkaidőből. Megbeszéltük, kinek mi a nézete róla. De ez csak pár emberből álló csoport volt.

– *S november 17-e után? Mi történt a munkahelyen? Még a TRANSPETROL-nál volt?*

– Igen, ez egy prágai székhelyű vállalatnak volt az üzeme, 82-től dolgoztam ott, akkoriban egy számítógépközpontnak voltam a vezetője.

– *A munkahelyen hogyan fogadták? Mi volt az első órákban, napokban, hetekben?*

– Az első napokban az emberek visszafogottak voltak, és feszült volt a hangulat. Senki sem mert erről nagyobb csoportban beszélni vagy nyíltan valamit csinálni. Az első megmozdulás éppen az általános sztrájkra való felhívás elhangzása volt. A merészebb emberek számára az volt az impulzus. Lökést adott, hogy valamit konkrétan is csinálni kell. Én reggel 6 órakor mentem be a munkahelyemre – ehhez tudni kell, hogy nálunk az üzemben állandó, 24 órás szolgálat van –, azok, akiknek akkor szolgálatuk volt, már elkezdtek valamit, s reggel félénken megszólítottak, hogy nekem mi a véleményem, s hogy a mi részlegünk hogyan fog reagálni. Természetesen mi is bekapcsolódtunk a sztrájk szervezésébe, ami, ha jól emlékszem, 11 órára volt meghirdetve. Az emberek többsége passzívan állt ezekhez a dolgokhoz.

– *Te részt vettél a VPN vagy az FMK megszervezésében? Ha igen, akkor hogy zajlott le ez, milyen szerepet vállaltál?*

– Én részt vettem az FMK megszervezésében. Az FMK egyik alapítójának és agilis mozzgatójának, Hunčík Péternek az apja abban az időben ennél a vállalatnál dolgozott, s az első napokban vele kapcsolatba kerülve kaptuk a közvetett információkat Pétertől. Számomra az első kapocs a politika felé Hunčík úr volt. Az első napokban az apján keresztül, majd ketten-hárman, Zachar István, Nagy Sándor, akik abban az időben szintén itt dolgoztak, felvettük a kapcsolatot magával Péterrel is. Tőle kaptunk a kérdéseinkre választ abban a tekintetben, hogy mivel mi párttagok soha nem voltunk, tulajdonképpen hogyan kell ezt csinálni. Hogy szervezzük meg önmagunkat, lényegében mit csináljunk. Segítséget kértünk, hogy tudassuk másokkal, ez a mozgalom Ipolyságon is aktivizálódik. És ennek alapján a 25-i sztrájk után, még novemberben beindult az egész.

– *Hogy történt a megszervezése? Kikkel, milyen helyszíneken?*

– A megszervezés úgy történt, hogy ezzel a két úrral, akiket már említettem, próbáltunk kapcsolatokat keresni itt, Ipolyságon, tehát városi szinten valamilyen formában. Hárman próbáltuk aktívan csinálni, mozzgani a dolgokat, keresve a kapcsolatot Ipolyság más üzezeivel, az iskolákban a pedagógusokkal. Az lett az eredménye, hogy december 19-re sikerült úgy összehozni, hogy megalakult a helyi csoport, amely írásos dokumentumot adott ki nyilatkozat formájában.

– *Szerveztetek valamilyen nagygyűlést Ipolyságon vagy a környező falvakban?*

– Igen. Ezek kb. a karácsonyi ünnepek előtt voltak, sajnos a dátumokra már pontosan nem emlékszem, bár van otthon egy kis archívumom is, ami most egy kissé zilált. Egy kis idő kellene, hogy kronológiai sorrendben összerakjam az egészet. Én ebben elég aktív szerepet játszottam, lényegében minden megmozduláson jelen voltam, s úgymond a dokumentációt is én vezettem, vagy ha más írta a megbeszélés jegyzőkönyvét, akkor is nekem adták le. Tehát a VPN jegyzőkönyveinek a másolatai, az FMK által szervezett megbeszélések jegyzőkönyvei, a jelenléti ívek nálam találhatóak meg. Nagygyűlést napi rendszerességgel nem szerveztünk. Akkoriban az események olyan gyorsan zajlottak, emlékszem rá, volt olyan három hét, hogy mindennap koordinációs tanács volt, tehát munkából hazajövet naponta elkezdtük, s este 9-10 órakor mentem haza. Ezek főleg a VPN, FMK és a helyi nemzeti bizottság és ennek az elnöke között folyt.

– *A főtereken, tereken szerveztetek nagygyűlést?*

– Igen, de főleg Ipolyságon. Nem volt akkoriban idő, hogy falukra kimenjünk, s még egyszer ismétlem, mi nem gyakorló politikusok voltunk. Akiket említettem, mind műszaki ember, aki a politikában abszolút nem volt jártas, s a szervezési kérdésekben is teljesen kezdők voltunk. Ezt meg kellett tanulnunk, s nem volt se időnk, se energiánk, hogy szélesebb régióban is tudjunk kezdeményezni.

– *Eléggyé gyér számban voltak. A közönség is ilyen gyér számú volt ezeken a nagygyűléseken?*

– Nem. Nagyon-nagyon nagy számú közönség volt. Manapság, ha egy politikai párt 30 embert el tud vinni Ipolyságon egy gyűlésre, az már nagy dolog. Akkor nem volt ritkaság a 100-120 ember az FMK rendezvényein. Nem fértünk el a kibérelt vagy kölcsönkapott teremben. Ez jó érzés volt, s nagyon jó visszagondolni rá.

– *S a nagygyűlésen, a téren milyen számú közönség volt?*

– Nem vagyok én statisztikus, de a tér tele volt csoportokkal, emberekkel.

– *Akkor ezres számban lehetett?*

– Szerintem az ezres számot túllépte, lehet, hogy sokkal több volt.

– *Akkoriban a hírszerzés hogy ment? Figyelted a tévét, rádiót, sajtót? Innen szerezted az információkat?*

– Igen, de akkorra már kialakult az információs rendszer az FMK és a VPN központjával telefonon keresztül és személyesen is. Akkoriban találkoztam azokkal a politikusokkal, akik aztán később az FMK és a VPN csúcavezetésébe kerültek, velük személyes kapcsolatba kerültem. Hetente, két hetente Pozsonyban találkoztunk, mert a munkámból kifolyólag is gyakran mentem Pozsonyba, s mindig szakítottam időt arra, hogy informálódjak, hogy információs anyagot hozzak le, hogy tudjunk a történeteikről, hogy mi a következő lépés, mik a tervek stb.

– *Tehát Pozsonnyal jó volt a kapcsolat. Hunčík Péter nevét említetted. Volt még valaki, akivel tartottátok a kapcsolatot?*

– Igen, akkoriban ismerkedtem meg, bár többüket látásból ismertem a JAİK-ból, Öllös Lacival, Tóth Karcival stb. Személyesen addig nem ismertük egymást. Akkor ismertem meg A. Nagy Lacit, Fedor Gált, Zajacot s a többi VPN-es vezetőt is, de mindenre nem is emlékszem, hiszen nagyon sokan voltunk, s konkrét nevekre nem emlékszem.

– *Szóval innen volt az információ. A munkahelyednek köszönhetően is sokat jártál föl Pozsonyba.*

– Igen, akkor már szervezetten mentek a dolgok, az eseményeknek megfelelően. Sok energiánkat lekötöttek. Akkoriban volt a helyi nemzeti bizottságok és képviselő-testületek rekonstrukciója, a kommunista párt helyeire új emberek kellettek. Ahogy említettem, napi rendszerességgel tanácskoztunk. Húsz százalékot akartak nekünk adni, de ez megfordult, s húsz százalék maradt nekik.

– *Légy szíves, fejtsd ki bővebben, hogy ez hogyan zajlott. A dátumot, ha emlékszel, s az egész eseményt, ha lehetne részletesebben.*

– Ilyen távlatból már nem nagyon emlékszem, de azt hiszem, 90 januárjában vagy februárjában zajlottak ezek az események. Több mozgalom, párt, helyi csoport alakult, már nem is emlékszem mindegyik nevére. A legjelentősebb természetesen az

FMK és a VPN volt. Nem dicsekedni akarok, de nagyon rövid időn belül az FMK meghatározó tényezővé lépett elő. Pontosan azért, hogy akkoriban ezek a dolgok gyorsan mentek, sok ember került oda, és bizony csak az emberek józanabbik felének a higgadtságán múlt, hogy rendben lezajlottak a dolgok. Eléggé agresszív emberek is megjelentek ebben az időben, agresszív követelésekkel.

– *Például?*

– Hát mondjuk, mi szerettük volna ezt az egész folyamatot kulturáltan csinálni, és nem tartottuk méltónak, hogy a tanácskozások hangneme bizonyos szint alá süllyedjen. Erre gondolok. Aztán, a nemzeti bizottság életét megbénító igények, akkori szóval, kisöpörni az épületet, stb. Mi inkább egy rövid lejáratú folyamatnak voltunk a hívei, s ez is elég sok energiánkat elvett akkoriban. Ennek a folyamatnak az lett a vége, hogy lemondott a HNB elnöke.

– *Önszántából?*

– Igen, illetve is. Egy átmeneti időszakra el tudtuk volna őt fogadni, sőt személy szerint én jónak tartottam volna, ha egy rövid, átmeneti ideig még vezeti a hivatalt, mert nem voltunk felkészülve káderekkel. Mi technikusok voltunk, nem törekedtünk funkciókra. Senki nem jelentkezett, hogy én most ez azért csinálom, mert ki akarom túrni a HNB elnökét, és be akarok ülni a helyére. Egyikünk sem akart ilyen funkciót vállalni. Azért csináltuk, mert úgy éreztük, hogy így a helyes. Tehát nem voltunk arra felkészülve, hogy a végrehajtó hatalomba beültessünk embereket. A képviselő-testületben természetesen követeltük a helyeinket, de úgy, hogy a végrehajtást, azokat az embereket, akik ott vannak még felügyeljük. Nem voltunk mi erre fölkelésülve, csak a helyzet úgy hozta, hogy a személyeskedő vitáknak is az eredményeképpen a HNB elnöke lemondott, s pillanatok alatt új elnököt kellett a helyébe kooptálnunk. Akkor már hála istennek akkora volt az FMK súlya és tekintélye, hogy a jelöltje minden gond nélkül, minden szempontból átment, és megszereztük ezt a pozíciót is.

– *Ki volt az a személy?*

– Orbán Dezső. Két ellenjelölt volt, neki volt 10 szavazata, a másik kettőnek 5. Kb. ilyen volt az arány a végső szavazásnál.

– *Hogy zajlott le, ki kezdeményezte a helyi önkormányzati ülést, amikor a képviselőket, a helyi polgármestert, akkor még a HNB elnökét kooptáltátok?*

– Elég ügyesen belejöttünk ezekbe a dolgokba. Voltak szövetségi gyűlési határozatok, illetve törvények, az alkotmánytörvényeket kellett gyorsan módosítani. Megszülettek a megfelelő rendelkezések helyi szinten is. És most pontosan nem emlékszem, hogy hányas számú törvény vagy alkotmánymódosítási törvény volt, s meg volt a terv, hogy mi a folyamata ezeknek a dolgoknak. Amikor december 19-én megalakultunk, a HNB elnökénél bejegyeztettük magunkat, hogy ez a csoport létezik, és követeljük – ez ilyen módon ment akkoriban –, hogy minden egyes lépésről tájékoztassanak bennünket, és minden döntéshez ki kell kérni a véleményünket. Ezzel nem is volt probléma, az

akkori vezetés ezt akceptálta. És úgynevezett kerekasztal-megbeszélések jöttek létre, amelyekről az előbb szoltam. Ennek a folyamatnak az lett az eredménye, hogy lemondattuk a képviselő-testület egy részét.

Egy érdekesség is történt. Az akkori párt még nem nyugodott bele a dolgokba. Ugye, ezek a szavazások, hogy úgy mondjam, formálisak voltak, de meg kellett, hogy történjenek, hogy a törvényes rendelkezések be legyenek tartva. De akkor is tudtuk, és ma is tudjuk, hogy csak formálisak voltak. A kerekasztal-megbeszélések eredményei voltak, és mindenki garanciát vállalt, hogy az általuk delegált képviselők be fogják tartani az egyezséget. Két fordulóban történt a képviselő-testület megújítása. Az első fordulóban még egy kicsit kisebbségben maradtunk, mert még erős volt a párt, akkor csak húsz százalékot akartak átengedni. Akkoriban 45-50 volt az arány, még kisebbségben volt az ellenzék. S a következő fordulóban – tulajdonképpen csak két hétig tartott, nem volt ez hosszú folyamat – a VPN két képviselőjét nem kooptálták. Pontosan ez a kommunista többségű helyi parlament. Mi igyekeztünk az adott szavunkat teljes mértékben betartani, s nem emlékszem rá, hogy valamikor is amiatt konfliktusunk lett volna, hogy valamilyen megígért lépést, feltételt nem tartottunk volna be.

– *Tagja lettél te is a helyi képviselő-testületnek?*

– Nem.

– *A végrehajtó hatalomban sem vettél részt akkor?*

– Nem. Az első ciklusban nem. Újra ismétlem, hogy én ezt miért csináltam. Úgy gondoltam, ilyen szempontból nem fogok soha belépni még a helyi politikába se.

– *Milyen volt a szlovákok és a magyarok viszonya akkortájt?*

– Jó, kimondottan jónak mondanám. A helyi VPN is érezte, mivel Ipolság magyar többségű város, s látni is lehetett az emberek reakcióiból, a gyűléseken való részvételből és a támogatottságból, hogy mi vagyunk az az erő, amelyik itt meghatározó szerepet játszik. Azok az emberek, akik a VPN-t az első körben irányították vagy mozgatták, úgy gondolom, ezzel teljes mértékben tisztában voltak, s ennek tudatában, tehát a lehetőségeiket felmérve kommunikáltunk.

– *Tehát jó volt a viszony a VPN és az FMK-t képviselő emberek között?*

– Igen, ott is ez volt szerintem a helyzet. Nem emlékszem semmilyen széthúzásra abból az időből.

– *A Csemadokban akkor mi történt? Hogyan viszonyult a dolgokhoz helyi szinten?*

– A Csemadokban is megindult egy mozgás, mert ott is pártkáderek voltak a vezetésbe beültetve. Mi akkoriban, megmondom őszintén, a Csemadokot teljesen leírtuk, ez, azt hiszem, nemcsak ipolsági dolog volt, hanem egész Szlovákiára jellemző. Pontosan azért, mert ott pártkáderek voltak, nagyon átszótt és nagyon bebátyázott szervezet volt ebből a szempontból a Csemadok, s mi leírtuk.

Emlékszem egy érdekes epizódra, ahogy a túlbuzgó vezetés kopírozta az országos történéseket. Anélkül, hogy nekünk szóltak volna, rekonstruálni akarták a vezetést a Csemadok évváró gyűlésén, az volt akkoriban a tisztújító gyűlés. Szóval ott tudtam meg, amikor felolvasták az új vezetőség névsorát, hogy négyen-öten mi ott ebben szerepelünk. Most arról beszélek, amit én csináltam. Határozottan kikértem magamnak és elutasítottam ezeket a tegnapelőtti módszereket, ezekkel én semmiféle kapcsolatot nem akartam. Tudtunkon kívül, anélkül, hogy megbeszéltük volna, csak hogy jól mutasson, kreáltak egy új vezetőséget. Persze csak papíron, s minket, ha jól tudom, a távollétünkben meg is választottak az új vezetőségbe. Többen elutasítottuk ezt, s nem vettünk részt a Csemadok munkájában.

– *Szűk egy évtized után hogyan értékeled az akkori lépésedet?*

– Nem bántam meg. Az akkori helyzetben helyes lépés volt. A Csemadok vezetősége részéről ez nem a munka javítását célozta, nem az egész átszervezésére irányult, hanem szerintem kifelé akartak mutatni valamit, kozmetikáztak, nesze nektek, itt van, vigyétek. Ezt a két dolgot véltem akkor is felfedezni benne, és most is ez a véleményem. Nem csináltuk rosszul. Lehet, hogy a szándék jó volt, csak a módszerrel volt gond, amire mi elhamarkodottan vagy kicsit indulatosabban reagáltunk, mint kellett volna. Ez az egész tevékenységre érvényes. Kijelenthetem, hogy visszatekintve sem tudnék olyat említeni, amiről úgy gondolom, hogy teljesen elrontottunk. A módszerek, a pillanatnyi hangsúly, a hangnem és a türelmetlenség lehet, hogy módosításra szorult volna, de lényegében mást egy dologban sem tudnék főlemlíteni.

– *Szóval nem vettetek részt a Csemadok rekonstruálásában, hanem inkább az FMK megszervezésében. Ez hogy zajlott? Csak itt, Ipolyságon, vagy kimentetek a községekbe is? Ha volt ilyen, az hogy zajlott? Ismerős emberek után mentetek, vagy valamilyen felhívás alapján szerveztétek az embereket?*

– Főleg Ipolyságon zajlott. Most 90 áprilisa körül lehetünk. A környező falvakból az embereket, akikkel kapcsolatban voltunk, az ipolysági szervezetbe írtuk be, vettük fel tagként. Maximum hat faluról van szó, akik Ipolyságra jártak dolgozni, pedagógusok, üzemi munkások. A nagyobb rendezvényeken a tagság is részt vett, nemcsak a vezetőség, gondolva, hogy ezt továbbviszik a saját lakhelyükre, s ott esetleg ők szervezik a dolgokat. 90-ben nem tudtunk olyan munkát kifejtetni, hogy szervezetten elkezdjük volna a falvakat szervezni. A legtöbb helyen megalakult a VPN helyi szervezete, s nagyrészt magyar emberek voltak benne, mert ez főleg magyarok lakta vidék. Emlékszem, hogy például a szülőfalumban, Paláston az emberek a VPN neve alatt futottak, s csak később lettek az FMK vagy az MPP tagjai. Jó volt a kapcsolat a két szervezet között, ha az egyik szervezett valamit, meghívta a másikat is. Az összejövetelek kilencven százaléka közös volt. Egy szervezetként működött itt az FMK és a VPN.

– *Említetted, hogy időben 1990 áprilisában vagyunk. A te pályafutásod hogyan alakult tovább? Maradtál az FMK-ban?*

– Igen. Akkoriban többször is kijelentettem, hogy soha nem voltam párttag és soha nem is leszek. Csak hát az ember ugye azért mond ilyeneket, hogy később meg-

változtassa, korrigálja a nézetét. Úgy gondolom, hogy valamilyen formában az embernek oda kell állnia a dolgokhoz. Nagy hiba volt, s most is az, amit a napokban is lehet tapasztalni, hogy az ember azt mondja, engem ez nem érdekel, nem mondok semmit. Akkor visszatérünk a 40-es 50-es évekbe. Mindig vannak olyan emberek, akik kihasználják, hogy a tömegek meghunyászkodnak. Nekem az a véleményem, hogy nem volt helyes ekkor tőlem sem, hogy úgy gondoltam, ha az akkori FMK-szerveződés a későbbiekben szervezetté válik, én majd külsős leszek. Figyelemmel kísérem és elmegyek a rendezvényeire, elmondom a véleményemet is, de nem leszek aktív irányítója a dolgoknak.

– *De az lettél. Miért?*

– Miért? Hát ezt hozta az idő vagy az ismerőseimnek, kollégáimnak az akarata, hogy nem lehetett abbahagyni.

– *Nem azt mondtad magadnak, hogy én már itt maradok, hanem rákényszerítettek, tehát külső hatásra maradtál?Vagy volt benned olyan meggyőződés, hogy maradj?*

–Úgy mondanám, hogy ez a körülmények összjátéka volt. Minden összejött. Én nem akartam vezető lenni. Se politikai, se más. Ez is úgy jött, s én úgy éreztem, ha mi, az akkori társaság abbahagyjuk, akkor az, amit képviseltünk, abbamarad. S ezt én nem akartam, s ma sem akarom. Ma sincsenek ambícióim ezen a téren, de azt semmiképpen sem tudnám elfogadni most se, hogy az, amit mi akkor képviseltünk Ipolyságon és környékén, abbamaradjon.

– *Arról beszéltünk, hogy hogyan zajlott a vezetők váltása a helyi önkormányzatban. Az állami igazgatásban, illetve a munkahelyeden ezek hogyan történtek?*

– A munkahelyen lényegi változás nem történt. A vezetés szinte azonnal felismerte a helyzetet, van, aki számításból, aki nagyon ügyes volt, van, aki meggyőződésből vagy vágányváltásból felismerte a váltás szükségességét, és így nagy cserék a káderek közt nem történtek. Ha jól emlékszem, egy igazgató lett leváltva, de ő is inkább szakmai és kommunikációs gondok miatt, s mert előbb erre nem kerülhetett volna sor.

– *S az államigazgatásban? Azt hiszem, itt volt körzeti hivatal.*

– Az államigazgatáshoz véletlenül kerültem. A 90-es években lett átszerveve. Előtte ősszel, illetve nyáron központi és helyhatósági választások voltak, s akkor megszülettek a megfelelő körülmények az átalakításhoz. Az államigazgatás és a községi igazgatás bizonyos hatáskörei megmaradtak, illetve a régi HNB és a megfelelő szerveinek egy része maradt az államnál, a másik része pedig a községi önkormányzat kezébe került. Szükség volt egy helyi államigazgatási rendszer kialakítására. Itt már kikerültünk Ipolyságról, mert ezt járási szinten, a lévai politikai csoportosulásokkal kellett megoldani. 1991 elején beindult az államigazgatási szerv működése, s természetesen a vezetői pozíciókat emberekkel kellett feltölteni. Több javaslat is volt, és engem nagy örömmel tölt el, hogy Zachar Pista az FMK jelöltjeként került a körzeti elöljáró hivatal vezetői székébe.

– Ha jól emlékszem, te is vállaltál valamilyen funkciót.

– Igen. Ez aztán úgy jött, végeredményben az lett mondva, s ezt már csak illusztrációként említem, hogy most már nem hagyatsz itt bennünket. Én is irányítottam ezeket a folyamatokat, s akkor most már ténylegesen is vegyek részt benne. Feladtam az állásomat az előző munkahelyemen, a számítóközpontban, s 91 májusában kerültem a körzeti hivatalhoz mint körzeti ellenőr vagy ilyesmi. Akkor is arra törekedtem, hogy funkcióm csak a harmadik vonalban legyen, ne az irányításban. Aztán az idő úgy hozta, hogy a körülmények hatására az előjáró helyettese lettem.

– *Maradjunk 1990-nél. Említettük már, hogy hosszú évtizedek után akkor voltak az első parlamenti választások. Ebből te hogy vetted ki a részedet? Szervezted a kampányokat, illetve indultál mint képviselő, akár önkormányzati, akár parlamenti listán?*

– Igen. Akkoriban már megalakult a többi szlovákiai magyar párt, mozgalom is, azt hiszem az MKDM, az Együttélés is bontogatta a szárnyait. Az első választásokon koalícióba léptünk velük. Megírtunk egy koalíciós szerződést, és közös listát állítottunk föl Ipolyzágon, közös polgármesterjelöltünk is volt. A környéken nem mondhatnám, hogy nagy szervezőmunka folyt volna. Nem volt időnk se, el voltunk foglalva a saját ügyeinkkel, mert hát ezt csak pluszként, nem főfoglalkozásban, hanem a szabad időnk rovására csináltuk. Ezért nem volt időnk, hogy még nagyobb méretekben, szisztematikusan szervezzük a környéken az eseményeket. Volt ilyen, de nem rendszeres, hanem egyedi módon vagy csak esetenként. A választásokra közös listánk volt a másik két magyar mozgalommal, és ez abszolút többséget jelentett a helyi képviselő-testületbe.

– *Jelöltetted te is magad?*

– Igen, bekerültem a képviselő-testületbe és a szűkebb, úgymond tanácsba, a városi önkormányzat tanácsába. Azt hiszem, ma is működik egy ilyen szűkebb testület. Volt egy érdekessége a dolognak, ugyanis én ma is úgy érzem, hogy a koalíciós partnereink elszabotálták a polgármester-jelöltünket. Nem tudom, említettem-e, hogy a mi jelöltünk akkor vereséget szenvedett. Egy független jelölt lett a polgármester (dr. Zsolnay Ernő – a szerk.), ő a jelenlegi is. Ezt akkor is, és most is úgy érzem, hogy a koalíciós partnerek szabotálták el, tehát nem teljesítették a vállalt dolgokat, és a közös jelöltet nem támogatták.

– *Mi lehetett ennek az oka? Csak azért, mert FMK-s volt, vagy a személyével kapcsolatban voltak kifogásaik?*

– Azért, hogy ő legyen a jelölt, hosszú csatározások voltak, de úgy emlékszem, a többi jelölttel kapcsolatban is kemény viták folytak. Bennem egy kicsit rossz szájízűt hagyott a dolog, már akkor is szinte öltük egymást. Nagyon nagyok voltak az ellentétek, és a számok tükrében mindenki a legtöbb helyet akarta megszerezni, stb. Mi természetesen a súlyunknak megfelelően nem akartunk kisebbségben maradni, s úgy éreztük akkor is, hogy azok az emberek, akiket felvonultattunk, akiket próbáltunk jelöltetni, olyanok ellenében maradtak ki, akik a helyüket, amint azt az idő is

bebizonyította, nem állták meg. Nem jártak a képviselő-testület üléseire, az egész hozzáállásuk passzív volt. Ez bennünk keserű szájját hagyott, mert a mi embereink, akik vállalták volna, összehasonlíthatatlanul jobbak voltak, mégis kiestek már a koalíciós megbeszéléseken.

– *Mi lehetett az oka?*

– Nem tudom. Azt hiszem, ránk ragadt a fölülről jövő ellentét, ott is öltre menő viták folytak az Együttélés és az FMK között, és mi is megvívtuk a magunk csatáit itt, Ipolyságon. Ugyanolyan ellenszenvvel a másik iránt, s ugyanolyan jelzőkkel. Tehát ez is okozta. Azt szerettük volna, hogy a mi jelöltünk, az FMK által delegált személy legyen a közös jelölt, s a partnerek egy része, az Együttélés egy része ezt azzal viszonzta, hogy elfogadta és aláírta a közös listát, kinyilvánította a támogatást, viszont a szavazás eredménye azt mutatta, hogy a polgármestert ők szabotálták el. A leadott szavazatokból látható volt, hogy az Együttélés jelöltjei és a független polgármester voltak karikázva.

– *Átugrottad a parlamenti választásokat. Hogyan vettél részt a kampány megszervezésében, rajta voltál-e a listán?*

– Nem, 90-ben nem voltam rajta a listán. Itt már kimentünk Ipolyságról. A központi irodában megbeszélve megszerveztünk a környéken az akkori lehetőségekhez mérten megfelelő számú választási gyűlést. Ez főleg a nagy falvakat jelentette, tehát négyről-öttről lehetett szó. Például Paláston, Szakállason, de máshol is voltunk, főleg a nagy községekben, ahol több szavazatra lehetett számítani.

– *Kik jártak az akkori képviselő-jelöltek közül az ilyen kampánygyűlésekre?*

– A. Nagy Lászlóra, Zászlós Gáborra emlékszem, de hogy melyik faluban voltak, arra nem emlékszem. Ezek a gyűlések a VPN-nel közösen voltak szervezve, akkoriiban közös listán indultunk, tehát VPN-es jelöltek is voltak.

– *Emlékszel valamelyik VPN-esre?*

– Nagyon sokan voltak itt, nemcsak választási gyűlésen, konkrétan nem is tudom. Itt volt Peter Zajac, Fedor Gál, Ladislav Košťá, aki egy időben igazságügyi-miniszter volt. Hogy melyik volt választási gyűlésen és melyik nem, arra már nem emlékszem.

– *A te státuszod hogyan változott meg az úgynevezett rendszerváltást követően?*

– Nem tudom pontosan, jól értem-e a kérdést. Azt hiszem, nálam a változás pontosan azt hozta meg, hogy egy kicsit mozgalmasabbá vált körülöttem a világ, s egy idő után azt vettem észre, hogy itt-ott kíváncsiak a véleményemre. De ez nemcsak rám vonatkozik, mert többen is ezt mondják. Lényegében kíváncsiak lettünk egymás véleményére, én is a másokéra, s ennek a folyamatnak az lett az eredménye, hogy bekerültem a politikába, a helyi közigazgatásba, s otthagytam az állásomat, ami lényegében a szakmám is volt. Mikor én Ipolyságba jöttem, itt is volt egy föltételem. Nyilvánvaló volt, hogy a régi adminisztrációnak az újjászervezése, az újnak

a kialakítása nem történhet meg a számítástechnika alkalmazása nélkül. Az államigazgatás szervezése teljesen a nulláról indult, nem volt értelme a régit felújítani. Tehát rögtön az elején a számítástechnika nagymértékű alkalmazására került sor, s én itt láttam a helyemet. Semmiképpen sem akartam a munkám otthagyni egy kimondottan adminisztratív állás miatt, ilyenért nem mentem volna el soha. Csak ennek az ötvözetnek a létrejötte után vállaltam, hogy lényegében ennek a hivatalnak egy műszaki-technikai szervezését fogom biztosítani, s amellet pedig még egy kis politikai funkció is párosul hozzá.

– *Tehát azt mondtad, oké fiúk, leszek az előljáró-helyettes, de nekem számítógép is kell.*

– Igen, így is lehet értelmezni, de mondom, lényegében akkor már nyilvánvaló volt, hiszen erről már beszéltünk, hogy a hivatal is, és az egész közigazgatás rendszere a számítástechnikára alapult. A pozsonyi központtal, a belügyminisztériummal is voltak kapcsolatok az FMK-n keresztül, tehát láttuk, hogyan lesz ez kiépítve. S teljesen nyilvánvaló volt, hogy a hivatalokban számítógép-hálózat fog létrejönni. A kommunikációs rendszert, a telefonokat is be kellett biztosítani. Tehát az irányt láttam, volt róla szó, és számítván rá, hogy ez létre fog jönni, akkor döntöttem úgy, ahogy döntöttem.

– *A 90-es választások után részt vettél valamelyik politikai párt munkájában?*

– Igen, részt vettem 89-től a FMK-ban, s utána az MPP-ben. Semmilyen más pártban nem működtem sem azelőtt, sem azóta. Jelenleg is az MPP-ben tevékenykedem.

– *Milyen minősítésben, milyen funkcióban?*

– A helyi csoport elnöke, járási elnökségi tag, országos választmányi tag vagyok. Már évek óta halmozom a funkciókat.

– *A mostani eszeddel hogy látod az 1989– 90-es eseményeket?*

– Az én számomra jó irányba történt változást hoztak, vagy hogy is mondjam. Szóval engem most inkább nem is a 89-es események foglalkoztatnak, hanem az azóta történtek és a jelenlegiek, illetve a jelenlegi helyzet. Még egyszer kellene annak a kis mozgásnak, elánnak az emberekben lennie. Talán hacsak a negyede lenne bennük, nem itt lennénk, ahol vagyunk. Újra visszaestünk a 70-es évek vágányaiba. Megy minden tovább. Tudjuk, vagy legalábbis remélem, hogy az emberek többsége tudja, nem jó ez, nem így kellene lenni, de nem mondjuk ki. Értem itt a mi alatt mind a szlovák, mind a magyar társadalmat. Talán a magyarokat még egy kicsit mozgékonyabbnak, magunkat egy kicsit elégedetlenebbnek tartom. Mert most elégedetlennek kell lennünk. Bánt, hogy nincs az a 89-es lendület. Az már nem lesz, de legalább egy része meglehetne, s akkor ezek az emberek, akik most irányítják a politikát, harmad-, ötöd- vagy tizedrendű politikai garnitúrát is mondhatnék, akkor ezek nem tudnának megélni. S a jelenlegi kormányzó hatalom ebből él, tudja nagyon jól, hogy az emberek most letargikusak, minden mindegy alapon,

majdcsak lesz valahogy s ehhez hasonló nézetekre alapozva élnek.

– Valószínűnek tartom, hogy nem tudtam minden kérdést föltenni, amelyre valahol benned van a válasz. Most azt kérdezem, mi az, amit még szeretnél elmondani a 89–90-es eseményekkel kapcsolatban, amire talán nem kérdeztem rá, de úgy érzed, hogy nagyon fontos lehet.

– Azt hiszem, a lényegről beszéltünk. Részleteiben olyan mozgékony volt az az időszak, hogy valamikor talán még regényt is lehetne írni róla. Azt hiszem, lényegében mindent elmondtunk.

– Meg van-e még a kapcsolatod azokkal az emberekkel, akikkel 89 végén elindítottad az FMK szervezetét? Megmaradtak-e az MPP-ben itt, Ipolyságon?

– Igen, kapcsolatban vagyunk, bár akkor ez nagyon széles alapokon indult. Később aztán sokan lemorzsolódtak, az Együttélésbe, az MKDM-be mentek, egy részük abbahagyta az aktív politizálást. Nem tudom, említettük-e a számokat, de 1989-ben az akkori FMK kezdeményezésénél 15 ember volt, és emlékszem rá, hogy a 90-es áprilisi közgyűlésen kb. 109 ember vett részt, akik az akkor érvényes lapot kitöltötték, tehát akiket tagnak számítottunk. Ebből 20-25-en voltak a környező falvakból, de az ipolysági csoport tagjai voltak. Azóta ez sokat változott. Ma már nehéz valakit aktívan bekapcsolni a helyi politikába.

– Remélem sor kerül rá. Köszönöm a beszélgetést.

– Én is köszönöm, hogy elmondhattam.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

Klubtalálkozó Stószon 1973-ban

Kerékpártúra a Tisza partján 1981-ben

GOMBÍK RÓBERT

1949. július 30., Nagybossány. Római katolikus plébános. Komáromban érettségizett, majd két évet Zsolnán tanult, és a pozsonyi római katolikus szemináriumban 1975-ben pappá szentelték. Szencen volt káplán, miután a Charta 77 aláírásáért vizsgálat indult ellene és 1978-ban papi hivatásának gyakorlásától is eltiltották, 1985-ig csak segéd munkásként dolgozhatott. Ezt követően Kisgyarmaton (1986–90), Királyréven és Zsigárdon (1990–2010), majd Komáromszentpéteren lett plébános.

7

– Kezdjük azzal, hogy mikor születettél, hol születted, milyen családban, milyen hatások értek gyerekkorodban.

– 1949. július 30-án születtem Nagybossányban, s azóta is sokan kérlik, hogy miért ott.

– Az hol van?

– Nagybossány Nagytapolcsány mellett. A válasz nagyon egyszerű. Édesapám postamester volt, és ahol ügyes postás kellett, úgy látszik ügyes volt, oda tették. A bátyám a mai Szerbia területén, Gádon született a háború alatt, 44-ben. Akkor épp ott volt postamester az édesapám. Aztán a legidősebb testvérem meg Újvárbán. De Nagybossányban csak a születésem után hét hónapig voltunk. Utána Komáromba költöztünk. 1950-ben ott alapítottak új postát, és édesapámat bízták meg, hogy hozza létre ezt az intézményt.

– Édesanyád?

– Az édesanyám barti származású, édesapán tardoskeddi volt. Édesanyám a gyerekekkel törődött, próbált dolgozni is, mert nagyon nehéz idők voltak 47–49-ben.

GOMBÍK RÓBERT

De nem tudott szlovákul, így hiába próbálkozott Újvárbán telefonistaként. Beteges volt, és ez kihatott arra, hogy gyerekkoromban megtanultam mindent önállóan csinálni. Igen korán önállósultam. Édesapámmal elég gyakran főztünk, édesanyám kezelésen volt, vagy fürdőben nagyon sokszor, és így főzni is megtanultam. Mikor Zsigárdon voltam, az első időben igen sokat főztem, míg volt kutyám. Együtt ettünk. Aztán mikor nem volt, akkor már nem főztem.

– *Ez hogyan függ össze a kutyával, a kutyának is kellett főzni?*

– Egy személyre nem tudok főzni. Mindig annyi volt, hogy ketten ettük két-három napig.

– *A családotod egyébként honnan van, már úgy érteve, hogy a dédszüleid meg a nagyszüleid mivel foglalkoztak?*

– Ők földművesek voltak Tardoskedden, az édesanyám részéről a nagyszüleim Barton laktak. Nekik igen jól ment a soruk, mert a nagyapámnak malma volt.

– *Birtoka is volt?*

– Volt valami, igen. Nem nagy, de volt. Molnár volt, és azoknak általában jól ment a soruk. Gyerekkoromat, a szünidőket mindig náluk töltöttem Barton. Libákat, kecskéket is legeltettünk, és a természetet megszerettem.

– *És Tardoskedden, ott valami nagyobb birtok volt?*

– Nem volt túl nagy, csak pár hektár. A tardoskeddi nagyszülőket nem ismertem. Nagyapám 1939-ben halt meg. Üküknagyapja értékes és kiváló ember lehetett, mert Mária Terézia nemesi rangra emelte. A nagymamám 53-ban meghalt.

– *Aztán eladtátok a földeket, vagy még mindig megvannak?*

– Tardoskedden másfél hektár földje van mind a három testvérnek. Nem bővelkedtünk anyagiakban, de mindig megvolt, ami kellett. Szüleim 1944-ben Gádon laktak, ahol a bátyám született. Az oroszok olyan gyorsan elfoglalták a várost, hogy a szüleim csak „egy szál gatyában” mentették az életüket. Ekkor változott meg az életfilozófiájuk és többé soha földi kincseket nem gyűjtöttek. Boldogan éltek, mert szeretetben éltek. Így tudtuk elviselni édesanyám betegségét. Harmincéves korában jött az első infarktusa, aztán gyorsan a második, harmadik, és 58 éves korában meghalt. Amit nagyon sajnáltam, mert mások, ugye, ha már plébániára kerültek, ott volt az édesanyjuk, és nekem ezzel sok problémám volt. Egészen másként alakult volna az életem, ha lett volna ilyen hátterem. Megtanultam mosni, sőt a szemináriumban vasárnap délutánonként stoppoltam a zoknijaimat, abszolút önálló voltam. Tizenegy éves koromban már egyedül utaztam.

– *Az iskoláid hol kezdődtek?*

– Iskolába Komáromban kezdtem járni. Nem tudom, milyen okból, szlovák iskolába írtattak. Nem tudtam egy szót sem szlovákul, de nem nevettek ki, nemzetiségi problémák Komáromban nem voltak.

– *Édesapád a postamesteri tisztsége miatt gondolhatta úgy, hogy szlovák iskolába illik adni téged?*

– Meglehet. Azok olyan furcsa idők, nehéz, kemény idők voltak.

– *Te mikor kezdtél iskolába járni?*

– 1955-ben.

– *Milyen volt az iskola?*

– Az emlékek általában mindig szépek, mert a rosszról megfeledkezik az ember. Nem minden rosszról. Jó volt, jó gyerekkorom volt, nagyon szerettem a természetet. Amikor tehettük, kint voltunk a barátokkal a Dunánál vagy a Vágnál. Teljesen más volt még akkor a természet. Minden szabad időnkent kint töltöttük. Nemcsak nyáron, télen is. Kibicikliztünk, halászgattunk, fürödtünk, játszottunk. Jó volt.

– *Kik tanítottak? A tanítók milyenek voltak az alapiskolában?*

– Szerencsém volt, jó tanítók voltak. Az osztályfőnököm egy idősebb tanító néni volt, nyugdíj előtt állt, és nagyon türelmes volt velünk.

– *A tanítóid szlovákok voltak?*

– Igen.

– *Magyarul azért tudtak, nem?*

– Arra nem emlékszem.

– *Jó tanuló voltál?*

– Eleinte igen. Még a gimnáziumban is, csak a vége felé valahogyan elfajult a dolog. Kiváltképpen azért is, hogy az osztályfőnök rám ült. A bátyám csinált egy bakit az iskolában, valamelyik tanító nénivel szemtelen volt, és el akarták áztatni. De rákapcsolt, jó agyú volt, piros diplomával végzett Zsolnán a vasúti főiskolán. Nekem ez nem sikerült, tehát nem jól végeztem, de ez nem izgatott. Bekerültem én is a zsolnai vasúti főiskolára.

– *Mondjál azért valamit a gimnáziumról is! Komáromba jártál szintén szlovákba. Ott milyen tanárok voltak akkoriban? Azt szeretném megkérdezni, hogy milyen szellemi hatások értek, olvasmányok, egyebek. Valami élményed van erről?*

– A tanárok szakmailag jók voltak. A szellemi fejlődésünkkel akkor sem törődtek, akárcsak ma. Abban az időben már sokat olvastam.

– *Miket olvastál?*

– Először, a gimnázium előtt vadnyugati regények voltak, a Winnetou, Old Shatterhand. Tetszett, hogy az igazságért és a szabadságért harcoltak. Túl korán kezdtem olvasni a nagy klasszikusokat. Teljesen elragadott például Dosztojevszkij. Minden könyvet elolvastam. Nagy befolyással volt rám a Pompei, egy város utolsó napja című könyv, aztán Sienkiewiczről a Quo Vadis, Mike Waltari könyvei és más hasonló történelmi könyvek, amelyek főszereplői keresztények voltak. Ez és az imádság tett olyanná, amilyen vagyok. Igyekszem szeretni Istent és szolgálni, segíteni embertársaimat. Ebben az időben kezdtem olvasni a bibliát. Édesanyám is nagyon sokat olvasott, jegyzetelt, több füzetet teleírt, amelyeket még most is olvasgatok, mivel aktuális és mély gondolatokat tartalmaznak. Csodálom édesanyámat, sok mindent neki köszönhetek, de édesapámnak is, mert ő is nagyon tehetséges ember volt. A komáromi postát ő alapította, ő vezette. Az igazgatói posztról, amit természetesen fölkínáltak neki, lemondott. Nem akart soha vezető lenni, én sem.

– *Otthon volt könyvtárak?*

– Volt, de szegényes. Könyvtárba jártunk. A különleges könyveket a könyvesbolt tulajdonosa, Ďumbier úr szerezte meg.

– *Magyarul olvastál vagy szlovákul, vagy vegyesen?*

– Vegyesen.

– *És milyen könyveket szerettél inkább, a magyarokat vagy a szlovákokat, mármint olvasni?*

– Cseheket. A cseh fordítások voltak a legjobbak, és azokat szerettem. A szlovák iskola nagyon sok kárt tett bennem. Hiányosságaim voltak a magyar történelemből és irodalomból. Beszereztem a lexikonokat a magyar történelemről, és a sok munkám mellett igyekeztem pótolni a hiányosságaimat.

– *Elmentél Zsolnára, azt mondtad, hogy Zsolnára jelentkezted.*

– Még valamit szeretnék a gyerekkoromból megemlíteni, az 56-os forradalmat. A szüleim másként gondolkodók voltak. Arra emlékszem, hogy édesapám rendszeresen beszámolt a történelekről a családban, és aztán láttam a képeket a kirakatokban, a fölakasztott embereket meg mindenféle ilyen szörnyűséget. A forradalom első napjaiban is szokásom szerint kimentem a Duna-partra, ahol a gáton fel voltak sorakozva a csehszlovák tankok, és az ágyúcsöveik a túloldalra, Magyarországra voltak irányítva. Sírva jártam közöttük és kértem, menjenek vissza a kaszárnyákba.

– *A csehszlovák hadsereg volt felsorakozva, tehát ott álltak a határon?*

– Igen, erre emlékszem. És már ott lehetett látni, hogy a gondolkodásom másfelé fejlődik, mint a hivatalos irányzat volt.

– *Szüleidnek mi volt a véleménye 56-ról.*

– Az, hogy forradalom, szabadságharc volt.

– *Rádió, gondolom, volt otthon.*

– Igen, hallgattuk a rádiót. De visszatérve kérdésedre, 1967-ben érettségi után Zsolnára kerültem, ahol volt két barátom. Az egyik magába zárkózott, filozófiai beállítottságú, gondolkodó volt, a másik meg Karol Mora. Ezt a nevet soha nem felejttem el. Ő egy olyan ezredes fia volt, aki a második világháború alatt Angliában alakult csehszlovák hadseregben volt tiszt. Mikor ez a tiszt hazajött, a kommunisták őt is meghurcolták, mint mindenkit, aki onnan hazajött, és ezért a fia abszolút rezsim-ellenes volt. Általa is megerősödött bennem az ellenállás a szocializmussal szemben. És soha nem felejttem el a 68-as, 69-es éveket. Mora az egyik szervezője volt a diákmegmozdulásnak Zsolnán. A szobánkon tanácskoztak. És azok a demonstrációk meg amiket még csináltunk, az észbontó volt.

– *Miket csináltatok?*

– Énekeltünk, jelszavakat skandáltunk, egy szív egy lélek voltunk. Orosz zászlót is égettünk a főtéren, bár 69-ben az oroszok már itt voltak.

– *Mikor fejezted be a főiskolát?*

– Két év után otthagytam Zsolnát, mert nem ment a matek. Nem is tudom, hogy kerültem középiskolán fizika–matek osztályba, amely műszaki főiskolára készített volna elő. Ez nálam nem sikerült. Humán beállítottságú voltam, s lassan megérett bennem a tudat, hogy nekem mást kell kezdenem. Kezdtém érezni az Isten hívását a papi hivatásra. Nem tudom, hogy ez hogyan jött. Azt tudom, hogy az édesanyám azért imádkozott, hogy az egyik fia pap legyen. A legidősebb testvérem az 50-es években jelentkezett volna a teológiára, de nem sikerült neki. Nagyon nagy volt a nyomás a családra. Közben agyhártyagyulladásra kapott és sokáig beteg volt, nehezen érettségizett. A főiskolát ő is elvégezte, villamosmérnök lett.

– *Te otthon kemény vallásos nevelésben részesültél?*

– Soha nem kényszerítettek. De az édesanyám mélyen vallásos volt, és tudta szelektálni a mindenféle más irányzatokat. Szüleim nem voltak babonások, sem fanatikussok, józan, reális keresztények voltak. Nagy szerencsém, hogy ilyen szüleim voltak. Vallásosságuk természetes módon szívárgott át a lelkembe.

– *Templomba jártál?*

– Igen. Pubertáskoromban volt egy krízis, az normális mindenkinél. Aztán emlékszem, hogy hosszú időn keresztül a vasárnapi szentmisén, máskor nemigen, olyan göröcsöket, gyomorgöröcsöket kaptam, hogy ki kellett mennem a templomból.

– De miért?

– Nem tudom. Ahogy visszagondolok, talán azért, hogy a gonosz el akart távolítani a templomtól. Hogy egyszer majd ne legyek pap, nem tudom.

– Aztán két év után otthagytad a főiskolát, és úgy döntöttél, hogy a papi pályára lépsz. Hogyan történt ez? Szüleiddel megbeszélted?

– Magam döntöttem. Édesanyámnak bejelentettem, ő nagyon örült. Mert pont fél évvel azelőtt az esperes úr mondta neki, hogy hát három fia van, s egyet sem adott papnak. Édesanyám azt mondta, még nincs későn. Édesapám azt mondta, jaj tudod, meggondoltad jól, hogy mit csinálsz? Tudta, hogy a papi élet nem könnyű, és pláne még a kommunizmusban. De mégis!

– Ez hányban volt?

– 1969-ben. Egyébként, ha nem 69-ben jelentkezem, soha nem vettek volna föl a szemináriumba. 1990-től, a fordulat után persze már igen. A kommunista rendszerben a szemináriumba közvetlenül csak érettségi után lehetett menni, szakközépiskolás vagy főiskolás már nem mehetett.

– De miért?

– Ez volt a nem írott szabály, ez önkényes szokás volt. A létszám is meg volt adva, 22-23 embert vettek föl. 1969-ben a normalizáció még nem érte el a szemináriumot, akkor 126 főt vettek fel. Ez hallatlan volt. De hallatlan volt az is, amit velünk az öt év alatt műveltek. Nem volt egy nyugodt napunk. Művileg különféle stresszes állapotokat váltottak ki bennünk, kiváltképpen a vizsgák körül, hogy ne tudjunk készülni.

– Miért csinálták ezt? Hogy elmenjen a kedvetek?

– Igen.

– Sikerült nekik?

– Az ötödik osztályra még mindig 96-an maradtunk. Akkor pedig kitalálták, hogy mindenkinek önkéntesen kell jelentkeznie a katonasághoz, mert másképpen nem lesz felszentelve. Akkor 96-an bevonultunk a katonasághoz, vagyis csak a toborzó irodába, és bejelentettük „nagy lelkesen”, hogy mi azonnal teljesíteni akarjuk polgári kötelességünket. Csak hármunknak nem volt orvosi papírja, vagy csak mi hárman voltunk egészségesek, de nekünk hármunknak ténylegesen be is kellett vonulnunk. Életem egyik legnehezebb pillanata volt, amikor 1975. június 3-án bevonultam katonának, miközben június 6-án szentelték az osztálytársaimat.

– Titeket a szentelés előtt vitték el katonának?

– Igen, a szentelés előtt. Azonban tisztességes volt a szemináriumi előjáróktól, hogy nekünk hármunknak megengedték a teológiai tanulmányaink befejezését, és megkaptuk az abszolutóriumot. Csak a szentelés maradt el.

– És hol volt ez a szeminárium?

– Pozsonyban.

– Akkor ott kik tanítottak, hogy zajlott ott az élet abban az időben?

– Abban az időben nagyon sehogy. Mert a normalizáció elérte a szemináriumot is, tehát a jó tanárokat mind kirúgták, az előjárókat kicserélték. Példaként említeném, hogy a latint egy irodakukac közgazdász tanította, aki egyben a szeminárium fűtője és bevásárlója is volt egy személyben. Ezért latinból hiányosságaim vannak.

– Akkoriban pedig még latinul kellett misézni?

– Már nem, a vatikáni zsinat után bevezették a népnyelvet a liturgiába.

– Mesélj erről a szemináriumi életről! Milyen társaság volt ott? Honnan verbuválódtak a hallgatók akkoriban?

– Egész Szlovákiából. Friss érettségizők is, meg olyanok, mint én, akik más iskolából jöttek. Voltak mérnökök, egy orvos és olyanok, akiket az 50-es években nem vettek fel, illetve kidobtak a szemináriumból valamilyen koholt államellenes vád alapján.

– 1968 valószínűleg sokaknak adott lökést, hogy papi hivatást válasszon.

– Egy-két esetben talán, de többségében nem. Ami engem illet, csodálkoztam, hogy Isten ilyen lázadót hív a szolgálatába. Soha nem bírtam az igazságtalanságot, a hazugságot, ha az embert semmibe vették. 1968-ban tartóztattak le először. Egy gyerekkori barátommal magyar Komáromban, amikor arra vonultak az orosz katonák, hát nem hagytuk szó nélkül. Ugye, 18 évesek voltunk. És 15 perc múlva letartóztattak. Valaki beköpött minket a rendőrségen, és elvittek. Jól megijesztettek, mert azt mondták, hogy minimum 3-5 év börtönt kapunk.

– De mit csináltak?

– Hazaküldték őket. A nemtetszésünket fejeztük ki azért, hogy megszállták az országunkat. Letartóztattak. A barátom édesanyjának volt ismerőse a rendőrségen, és így sikerült sértetlenül hazajutni. Este tíz órakor jöttek értünk a hídra a csehszlovák rendőrök és hazavittek.

– A hídon voltatok?

– Nem, a városban, de a hídra kivettek a magyar rendőrök, és ott átvettek a csehszlovák rendőrök.

– *Titeket akkor Magyarországon tartóztattak le?*

– Igen, Magyarországon. Visszatérve a szemináriumhoz, nemcsak a jó professzorok, hanem a könyvek is hiányoztak. Ezért aztán rengeteget jegyzeteltünk, sokat másoltunk. Végül annyira tarthatatlan volt a helyzet, hogy a komcsik engedélyeztek egy nyomdát, persze nagy felügyelet alatt.

– *Hát az nagy dolog volt akkor!*

– Igen. Így aztán némi anyaghoz jutottunk, de ezek csak kivonatok voltak.

– *Voltak kapcsolataitok a csehek vagy Magyarország felé?*

– Semmilyen kapcsolatok nem voltak engedélyezve.

– *Teljesen zárt közösség volt?*

– Teljesen zárt. Mint egy üvegház.

– *És hogy a szemináriumon kívül kommunizmus van, az ott mennyire érződött? Érezni lehetett azt bent a szemináriumban?*

– Hogyne, mindig kitaláltak valami helyzetet, ami idegfeszültséget okozott. Időről időre elhíresztelték, hogy elbocsátások lesznek. Aztán meg is történt, egyet-kettőt kidobtak. Az ember nem volt biztos még a felszentelés éjszakája előtt sem, hogy föl lesz szentelve. Voltak olyan esetek is, hogy a felszentelés napján azt mondták, te nem. A többi ment, ő nem.

– *Ezt ki engedélyezte?*

– A püspök határozta el, de az állam engedélyezte, kit lehet, és kit nem lehet felszentelni. Pontosabban az oktatási minisztérium egyik államtitkára, aki a titkosrendőrség irányítása alatt állt, ő döntött a sorsunkról.

– *És nem volt olyan eset, vagy tudsz olyan esetről, hogy beszerveztek volna valakit? Mert a megfigyelésnek az a lényege, hogy bentről kapjanak információkat.*

– Voltak ilyen esetek. Ez egy nagyon kényes téma számomra is. Nem tudom, olvastad-e, 2006-ban készített velem interjút Vrabec Mária, amely megjelent a Vasárnapban. Abban az interjúban beszéltem először a nyilvánosság előtt arról, hogy velem is történt egy szörnyűség. Nem voltunk semmire figyelmeztetve, kiképezve, sem felkészítve hasonló helyzetekre. Most ha valaki jönne, elküldöm, de akkor nem lehetett elküldeni. A titkosok engem is meglátogattak, mondván, csak beszélgetni akarnak. A félelem eluralkodott fölöttem. Már egyedül voltunk az édesanyámmal, hát erről nagyon nehéz beszélni.

– *Ha nem akarsz róla beszélni, nem kell.*

– Akarok, mivel ebből okulhat a jövő generációja. Nem tudjuk, mi vár rájuk. Ettől a tehetől már meg akartam szabadulni. Azért adtam interjút Vrabec Máriának, amit az egész ország elolvashatott. A visszhang váratlan és megdöbbentő volt. Sokan felhívtak telefonon és gratuláltak. Papok, sőt Kassáról egy orvos is. Visszatérve oda, hogy megkerestek a titkosok, és azt mondták, ha pap akar lenni, nem tehet államellenes dolgokat. Mi semmi mást nem kívánunk, csak tartsa be a törvényeket. Akkor aláírtam egy papírdarabot, hogy amíg a lelkiismeretem megengedi, addig mindenben együtt fogok működni az állami hatósággal. Ott van az archívumban az a cetli, egy kitépett oldal volt egy füzetből. Mondták, hogy ezt írjam alá. Ezt a cetlit aláírtam. Igazán nem voltam tudatában annak, hogy ez azt jelenti, hogy aláírtam az együttműködést a titkosrendőrséggel. Nem is vettem úgy.

– *Hányadéves voltál akkor?*

– Ez a fölszentelés előtt volt.

– *Már a katonaság után?*

– Nem. De nem hagyott aludni ez a dolog. Nap mint nap erre gondoltam. Majdnem minden éjszaka. Aztán mikor értesültem 1977. január 7-én a Chartáról, egy pillanatig sem gondolkodtam. Itt van a lehetőség ledobni minden láncot, amitől nem tudtam a gyávaságom miatt szabadulni.

– *Te azonnal aláírtad, mikor megtudtad?*

– Azonnal mentem a barátommal Prágába, hogy megtudjuk, miről is van szó. A dokumentumokat, amit Prágában kaptunk, áttanulmányoztuk, és néhány hónappal később aláírtuk. 1998 májusában volt nyilvánosságra hozva, bár sokkal hamarabb írtam alá. A prágaiak védeni akartak minket, s tán arra is gondoltak, hogy visszalépünk.

– *Térjünk még kicsit vissza oda, hogy aláírtál a titkosoknak. Mi történt utána, az ŠtB megkeresett téged ezt követően?*

– Időnként, minden két hónapban, és akkor persze hogy kérdezgettek.

– *És miről kérdezgettek?*

– Mindenféléről. A kollégákról, erről-arról, hogy viselkednek. De soha semmit nem mondtam. Mindig falaztam, mindig düh volt bennem, mikor együtt voltunk. Olyan dühös voltam, hogy meg tudtam volna őket fojtani.

– *Honnan jöttek ők?*

– Pozsonyból.

– *És kik, a neveikre nem emlékszel?*

– Egyikre nagyon emlékszem, Adamčíknek hívták. Igazából megfigyelés alatt tartottak. Később megtudtam, hogy a bazini káplán baráti körében volt egy Adamčíková nevű személy, és annak a bátyja volt. Ő volt rám állítva.

– *Ezek a beszélgetések kifejezetten az egyházat érintették? Esetleg a magyar ügyeket is, vagy más területet is?*

– Nem, az egyházat, csak az egyházat.

– *Elmondta ezt akkor valakinek?*

– Ezt a szégyent? Ez volt az egyetlen titok, amit a világon senkinek, még a testvéremnek sem mondtam el, még a legjobb barátomnak sem.

– *De aztán kiderült.*

– Igen, nem tudtam mit csinálni vele, mert gondoltam, hogy jóvátettem az egészet. Úgy is érzem. Ez is volt az egyik oka annak, hogy soha nem törekedtem élvonalba, mert lett volna lehetőség mondjuk a politikába is belemenni stb. De egyrészt a hivatásomat szerettem, másrészt mindig tudatában voltam a bűnömnek. Mert akárhogy vesszük, akárhogy is akarnám szépíteni, gyáva voltam, gyöngé voltam. Aki nem élte át azokat az időket, és nem volt benne azokban a dolgokban, nem is sejtheti, milyen nehéz volt. Nem volt senki, akivel tanácskozzon az ember. Most ha problémám van, fölveszem a telefont és megbeszélem a problémát. A későbbiekben, miután már aláírtam a Chartát, voltam 8-9 órás kihallgatáson is. Hogy ez mit jelent, azt Szlovákiában csak néhány tíz ember tudja elképzelni, akik részt vettek ilyesfajta üldözésben. De akkor már erős voltam. Nem törtek meg.

– *Ott már téged mint az ellenzékkal együttműködőt hallgattak ki?*

– Én már paragrafus alatt voltam a szocialista rendszer felforgatásáért. Ez a leg súlyosabb paragrafus volt, a 98-as. Ez alapján volt később elítélve Havel és társai is, és mi lettünk volna az elsők.

– *A békepapi mozgalom mennyire érintett? Hogyan volt ez kommunikálva a papok között abban az időben?*

– A békepapi mozgalom valójában abból állt, hogy egyes papok az állam emberei voltak. Gondolom, a legtöbben ők is emberi gyengeségből, gyávaságból tették. Voltak, akik karrieristák is lehettek, mert aki békepapi volt, annak jó plébániája volt, dokortust szerezhetett, utazhatott Nyugatra. Tehát mindenfélék vagyunk. Az az ok is lehetett egyeseknél, hogy támogatást kaphattál a templom, a plébánia felújításához. Engedély nélkül még egy bojlert sem volt szabad felszerelni a plébániákon.

– *Papi körökben tudni lehetett, hogy ki a békepapi és ki nem?*

– Igen, mert ezek gyűléseken felszólaltak, beszéltek, barátkoztak az egyházi titkárral, ő volt az ŠtB meghosszabbított keze.

- *Ezeket ti, papok elítéltétek?*
- A fiatalok mind elítéltük.
- *A békepapság inkább az idősebb generációra volt jellemző?*
- Igen, persze kivéve egynéhány fiatal papot.
- *Vagyis az ötvenes-hatvanas években meghurcolt generáció volt inkább érintett?*
- Igen, akik már meg voltak hurcolva, azokra könnyebb volt ráijeszteni. Akikkel beszéltem, egyik sem helyeselte a rendszert, csak hát a gyávaság! Nem tudták fölfogni, hogy egy embertelen rendszernek a cinkosává válik az ember. Ezen őrlődtem én is sokáig, míg meg nem szabadultam ezektől a láncoktól. Mert ez embertelen rendszer volt. Amikor 1989-ben kezdődött a bársonyos forradalom, egy békepap kapott egy állami kitüntetést, 1989. november 24-én. Ő tépegette le a pulóveremről Havel képét. Tíz év múlva az új rendszerben kapott egy új állami kitüntetést a bátorságáért a kommunizmus évei alatt. Személyesen az államelnök tűzte ki a mellére. Ezért is maradok háttérben. Mert sok minden egy nagy cirkusz és komédia volt és gyakran még most is az.
- *Te hogyan értesültél a Charta 77-ről?*
- Rádióból. Rendszeresen hallgattam a Szabad Európát, akkor is, ha zavarták. Aztán Amerika Hangját. A Szabad Európa életetett s töltött el reménnyel, örömmel és elszántsággal. Mindazt, amit éreztem, azt ők kimondták és megerősítették. A szamizdatok is tartották bennem a lelket, aztán Koncz Zsuzsa, Illésék a politikai dalaikkal. Ezek is növelték bennem azt a magatartást vagy életstílust, amit aztán vállaltam.
- *Voltak korábban is kapcsolataid ellenzékiekkel?*
- Nem. Mi fiatal papok voltunk, igyekeztünk a hivatásunknak élni. Csak hát a sok-sok viszontagság!
- *És a földalatti egyház?*
- Nem, az mind csak utána jött, amikor megfosztottak az állami működési engedélytől.
- *Azt magyarázd el, hogy hogyan lehetett a Chartát aláírni!*
- Nagyon elkezdett dobogni a szívem, amikor 1977. január 7-én éjszaka meghaltam a szövegét. Január 9-én a tévében bemutattak egy Charta-ellenes kirohantást. Szó volt ott Pavel Kohoutról is, és nem tudom, miért, de a lakcíme is megjelent a képernyőn. Azonnal fölírtam, fölhívtam a bazini káplánt, Zajíček barátomat, hogy sürgősen találkozunk kell. Elmondtam neki, hogy föl vagyok háborodva, és Prágába akarok menni. Megyek veled, mondta, s másnap mise után autóba ültünk.

Egész éjszaka sűrűn havazott, reggel fél hétkor érkeztünk Prágába. Lopódkodtunk, mert Kohout címe a svájci nagykövetség volt, ott lakott. Gondolkoztunk, figyelik, nem figyelik, megyünk. El voltunk szánva. Sikerült is bemenni, reggel talán a rendőrök aludtak, nem tudom, de aludt Kohout is. Vártunk egy kicsit, sétáltunk még, kilenc órákor visszatértünk, és akkor fogadott. Nagy volt a meglepetése. Nem tudta eltitkolni a meglepetését. De hitt nekünk. Talán hihető volt a megjelenésünk. Sokat beszélgettünk, ott volt a Patočka fia is. Adott originál nyomtatványokat meg egy pár magyarázatot hozzá, és így nagyon boldogan hazatértünk.

– *Ti ott azt alá is írtátok?*

– Nem. Otthon leültünk, áttanulmányoztuk, az élményeket feldolgoztuk, megbeszéltük röviden, de komolyan, hogy tudatában vagyunk annak, hogy mi lesz, amikor aláírjuk. Nem nagyzolok, ha azt mondom, hajlandók voltunk az életünket is adni, annyira el voltunk szánva. A Charta a saját törvényeink és a helsinki egyezmény megsértéséről, illetve betartásának a fontosságáról beszélt. Persze hátsó szándékként ott volt a kommunista rendszer megdöntése. Meghoztam a legfontosabb, jövő életemet gyökerestől megváltoztató döntésemet, s aláírtam. Ezt követően egy évig figyeltek.

– *Csak figyeltek?*

– Igen, szedték össze az anyagokat rólunk, meg figyelték, kikkel találkoztunk, mit csináltunk, beszélünk. Lehallgattak, a postámat felnyitották.

– *A társadat is megfigyelték?*

– Igen, mind a kettőnket. Együtt kezeltek bennünket. Egy külön akciót dolgoztak ki ellenünk, amelynek a fedőneve Kniha volt. Ennek keretében akartak négyünket lekapcsolni: Krčméryt, Hana Ponickát és minket, kettőnket. Ponickát, bár lázadó író volt, az akcióból végül kihagyták. Ránk viszont ránk törtek egy reggel, sok mindent elvittek, és bevittek minket is. Tőlem ugyan sok dolog nem került a kezükbe, mert eléggé elővigyázatos voltam. A székek ülőkéje alá volt erősítve a kompromittáló anyag. Házkutatás után azokon a székeken ültek. Ott volt az anyag a fenekük alatt. Hát volt ijedtség! Mert mi mindenkivel beszélünk, akivel csak tudunk, még a ministránsokkal is. Ez volt a meggyőződésünk.

– *Honnan kaptatok anyagokat, szamizdatot?*

– Csehországból. Már megvolt a kapcsolat, tökéletesen működött. Dana Nemcová is volt kétszer nálam a férjével, gyerekekkel. Körutakat csináltunk Szlovákiában, értékes embereket akartunk meggyőzni a Charta támogatásához. Egyszer aludt nálam Václav Malý is. Kapcsolatban voltunk Miroslav Kusýval. Ő volt Dominik Tatarkával az első aláíró Szlovákiában. Mi nem sokkal később követtük őket. Mi voltunk az elsők, akik a prágaiakkal fölvevük a kapcsolatot.

– *A nyolcvanas évek alatt gyakorlatilag folyamatos volt ez a kapcsolat?*

– Igen. Két és fél-három évig nagyon intenzív volt.

– *Mikor tartóztattak le másodszor?*

– 1978. február 28-án.

– *Miért?*

– Mert nem fértünk a bőrünkbe. Hát ez nagyon komoly volt. Reggel megállt a Volga a plébánia előtt, följöttek, csöngettek, titkosrendőrség, házkutatási parancs, és mindent átkutattak. Aztán Komáromba mentünk, ott volt egy garzonos az édesanyám után. Ott is elvégezték a házkutatást, ott se találtak semmi komolyat. Az írógépeket lefoglalták, persze a vallásos irodalmat, azt el is kobozták, nem is adták vissza. Többsége Rómából volt, szentírások és más könyvek, tanulmányok.

– *Le is tartóztattak?*

– Igen.

– *És mennyi ideig tartottak fogva?*

– Ez nagyon érdekes. Hogy mi is volt a háttérben, az kiderült a Nemzeti Emlékezet Intézetének archívumából. A csehek hátráltatták a szlovák titkosrendőrség aktivizálását, mert ők minket totálisan likvidálni akartak. Bezárni, hogy mindenkinek elmenjen a kedve. Tíz évig terjedő börtönbüntetés volt a felső határ a büntetőtörvény 98-as paragrafusa alapján. Csakhogy két hónappal azelőtt volt Husák Nyugat-Németországban, ahol kijelentette – az újságírók, ugye, zaklatták a Charta miatt –, hogy a Charta miatt soha senki nem volt és nem lesz elítélve Csehszlovákiában. Tudjuk, hogy Havelék aztán fél év múlva hivatalosan nem a Charta miatt voltak elítélve. Más koholt vádak voltak. Aztán amikor letartóztattak bennünket, a Szabad Európa minden két órában hírt adott rólunk. Nagy volt a nyomás a hatalomra, Pavel Kohout azonnal bement a rendőrségre, először engem és minket tartóztassanak le, mondotta. Én adtam oda nekik a Chartát. Védelmünkre kelt több más chartás is. S Prága sem akarta kiterjeszteni a Charta körüli örületet Szlovákiára. Nem akarták a szlovák állóvizet felkavarni. Nem kellett nekik hősök és vértanúk Szlovákiában. Bár a tárgyaláshoz már minden el volt készítve.

– *Emeltek vádat vagy csak fenyegetőztek vele?*

– Emeltek vádat. Két napig voltunk előzetesben, mondhatom, ott nagyon jól éreztem magam. Aztán átvittek a Justicsákba. Úgy nézett ki, hogy onnan ki nem jövünk sokáig. Két nap után azonban, nagy meglepetésünkre, szabadon engedtek. Prága nem egyezett bele a perbe. Kivette a szlovák titkosrendőrség kezéből az ügyet. Később aztán hívtak kihallgatásra. A vád megmaradt, a mai napig nem vonták vissza. A mai napig ott van a vádirat valahol.

– *Te nem kezdeményezted a visszavonást?*

– Nem. Ezek nagyon nehéz idők voltak. Mi tudtuk, hogy kemény lesz, de nem tudtuk, hogy ilyen kemény. Ez olyan, mint amikor az ember tudja, hogy a tűz éget, de mikor megégett, akkor tudja valójában, mi az égés. Kegyetlen volt, mert akkor Szlovákiában mi voltunk az elsők, a legrosszabbak. Huszonnégy óras megfigyelés alatt álltunk. Akárhova mentem, mindenhol vagy civil autó, vagy provokatív rendőrautó ment lassacskán utánam. Ha látogatóba mentem bárhová, a rendőrautó is kísért. Aztán hazakisért. A postámat természetesen fölbontották, a telefonom lehallgatták, és titkos házkutatásokat is végeztek. Ezt onnan tudtam, hogy megtanultuk, hogyan kell csinálni. Mindig egy cérnadarabkát tettem az ajtóba, és ha láttam, hogy le van esve, tudtam, hogy látogatóim voltak. Meg kell azt is említenem, hogy sok ember mellettem állt és támogatott. Amikor eltűntem, letartóztattak, a hívek mentek a plébániára kérdezni, hol a káplán. Nem kaptak kielégítő választ, ezért másnap már buszokkal akartak menni Nagyszombatba érdeklődni, hogy hol vagyok, mi van velem, és hogy a püspök miért nem csinál semmit. Csak azt akartam mondani, hogy sokan tudták, mit csinálok.

– *Hol voltál te akkor?*

– Szencen, szenci káplán voltam. Meg kell említenem, hogy elterjedt, mit tettem, ezt nem lehetett eltitkolni, a prédikációból is lehetett érezni. Fölfigyeltek a pozsonyi ellenzék képviselői is, például Janko Budaj. Meglátogattak, és fölvevük a kapcsolatot. Az a hír járta, hogy a vasárnapi szentmisén több pozsonyi autó volt, mint akármilyen más. Janko Budajjal nagyon jó kapcsolatban voltunk. Sokszor meglátogattam őket Pozsonyban, és amikor a későbbiekben nehezen találtam állást, ő kölcsönözte nekem a saját könyvét, még megvan most is, hogy a fűtői vizsgát le tudjam tenni. Le is tettem sikeresen. Még a legelején magához vett az építkezési vállalatához.

– *Téged akkor kirúgtak a papi állásodból?*

– Igen, kirúgtak egyik napról a másikra.

– *Mikor hazajöttél Pozsonyból, rögtön utána?*

– Nem, utána még hagytak. Szeptember 15-én jött a rendelet, hogy este már nem végezhetem a misét. Azonnal ki kellett költözködnöm a plébániáról, nem volt hova mennem. Ahogy az egész életemben, Isten most is megsegített. Azonnal jelentkezett egy öreg asszonyka, 76 éves volt, és magához vett. Mondták is neki, hogy nem félsz, elveszik a nyugdíjadat és meghurcolnak miatta. Hát nem félt.

– *Ezt csak úgy magától?*

– Igen. Mindennap járt templomba, s mivel este már nem tartottam a szentmisét, ment a plébániára érdeklődni, hogy mi történt. Láta, hogy csomagolok, erre felajánlotta, menjek hozzá. Ez egy fantasztikus özvegyasszony volt, Gabriela Martisovának hívták. Munkát meg egy mérnök ajánlott fel, Radzo nevezetű, egy hívó családból. Segéd munkásként dolgoztam nála egy építkezési vállalatnál a rakárban. De megfáztam, tüdőgyulladást kaptam, fél évig beteg voltam, kórházakba

jártam. Ebben az időben is, és utána is nagyon nagy segítségem volt néhány család. Galgóczyékat meg kell említeni, és a fiukat, a zselízi esperes Rudi Galgóczyt, ő volt a főministránsom. Akármikor jöttem, mindig tudták, mit kell csinálni. Az első az volt, hogy kitették az ételt az asztalra. Akárhova mentem, mindig tudták, hogy éhes vagyok. De mindenhowan segítettek, ugyanúgy, mint a Kollárik család. A kántorom a Robi barátom volt. Mindenben segített a nővérével együtt. Az édesanyjuk nagyon kedves asszony volt. Édesapjuk akkoriban halt meg. Aztán eléggé otthon éreztem magam Heriban Lászlónál, a magyarbéli plébánosnál. Hozzá is akármikor mehettem. Ő most Naszvadon plébános. Voltak még többen, akik nem féltek, és miattam meghurcolták őket. Kollárik Róbert nagyon tehetséges művészlélek volt, miattam nem vették föl sem a konzervatóriumba, sem a zeneművészeti főiskolára. Ő rendszeren megsínylette.

– *De hát ennek tudatában volt, gondolom?*

– Igen, csak én sajnálom, hogy nem lett belőle nagy művész. Lehetett volna.

– *Aztán a betegség után mi történt veled?*

– Ez nagyon érdekes volt. Mivel az előző munkahelyemre már nem mehettem vissza, munkát kezdtem keresni. Mert akkor kötelező volt a munka, és mindig kellett valami igazolást hozni, hogy van munkahelyem. Voltak olyan napok, amikor reggeltől estig jártam munka után. Mikor kérdezték, mit szeretnék csinálni, mondom, takarítótól, kertésztől az igazgatóig akármilyen állást vállallok. Hát mindenfélét csináltam, de két hét után rendszerint megjelentek a titkosok és azt mondták, ilyen börtöntöltelék, ilyen lázítót, ilyen gazembert howan foglalkoztathatnak. És általában mindig elbocsátottak. Egy helyen voltam hosszabb ideig, talán egy évig. A püspöki kórháznak volt egy kirendeltsége Dunajská Lužnán, egy gyermekkórházban voltam mint karbantartó. Később tudtam meg, hogy miért dolgozhattam ott. Bár nővérek is voltak, azt nagyon figyelték, de ők is figyelmeztetve voltak. Nem is keresték velem túlságosan a kapcsolatot. De a vezetője ennek a kis kórháznak egy kedves nővér volt, aki kivetkőzött és együttműködött. Tehát azért is, mert felügyelet alatt voltam. Ott mindent csináltam, fűtő is voltam, jól jött a vizsga, bár gyakran futott a nővére éjszaka, hogy megfövkünk, uram. Mert féltem, nehogy fázzanak, és mindig jól megraktam a kazánt. Mindent csináltam. Ha az asztalnak kiesett a lába, meg kellett megcsinálni, ha a vécé csöpögött, azt is nekem kellett megcsinálni.

Később egy eléggé jó helyet kaptam ismeretség által. A szenci vendéglátó üzem igazgatója befogadott, és télen recepciós voltam az Amur Hotelban. Majd a tó másik felén, az északon is ilyen elszállásoló recepciós voltam, nyáron meg a kempingben voltam amolyan kiscfőnök. Közben Pozsonyba kerültem. Nagy volt a nyomás itt is, ezért ki is cseréltem a szenci lakást pozsonyira. Barátom, Jozef Valček Szencre, én pedig Pozsonyba mentem. Nekem jól jött Pozsony, ott a központban lehettem, így szorosabbra fűződött a kapcsolatom Mikloškoval és Ján Čarnogurskýval. Amikor ügyvédet kerestünk, senki nem akart vállalni, és valaki azt mondta, hogy próbáljátok meg a Čarnogurskýt. Ő sokáig gondolkodott, majd azt mondta, idem do toho. Vállalta. Meg kellett fizetnie érte, mert fél év múlva kirúgták az ügyvédi kamarából.

– *Ő akkor már aláírta a Chartát, nem?*

– Nem, ő csak később, öt évvel később. Valójában általunk ismerkedett meg a Chartával. Ezt meg is említette egy párszor.

– *És hogyan fizetett meg ezért?*

– Kidobták az ügyvédi kamarából.

– *Azért mert főlvállalta?*

– Igen. Persze amúgy is szálla volt a rendszer szemében. A későbbiekben, mikor már chartás volt, a lakásán volt egy nagy találkozó. A vezető személyiségek mind ott voltak, csak Havelt kapcsolták le a prágai állomáson. Nagyon érdekesek, föl-emelők és tanulságosak voltak ezek a kapcsolatok és a találkozások. Aztán kaptam egy bevásárlói állást egy gimnáziumi konyhán, a Vazovován. Gumirádlival jártam a környező üzleteket és hoztam a főzéshez való alapanyagokat. Közben találkoztam a diákokkal, akikkel kapcsolatban voltam a földalatti egyházban.

– *A földalatti egyház mit jelentett?*

– Elsősorban dr. Krčméryt. Hozzá jártam és bekapcsolódtam a fiatalok gondozásába. Foglalkoztam az alapiskolásokkal, középiskolásokkal és a főiskolásokkal is. Találkoztunk, persze ez mind titokban történt. Akkor is fenyegetett a két és fél év börtön. Mert ha pap engedély nélkül imádkozott akár egy miatyánkot valakivel közösen egy lakásban, ahol voltak fiatalok, akkor ez nagy bűntény volt.

– *Lakásokban találkoztatok?*

– Lakásokban, igen. Lelkigyakorlatok, lelki beszélgetések és lelki vezetés zajlott. Nyáron a kirándulások voltak a legszebbek. Természetesen ez is abszolút konspirációs dolog volt. Egész hétre fölvevük a vállunkra mindenünket, és egy hétig le nem mentünk a faluba, csak jártuk a hegyeket. Olyan vezetőink voltak, akik ismerték a helyeket, hol lehet táborozni, ahol nyugodtan végezhetjük a munkánkat.

– *Mekkora csoportok voltak ezek?*

– Elég nagyok, kb. 20 tagúak.

– *De neked misézned nem lehetett?*

– Házakban miséztem, vagy kint a fatönkön, amikor kirándultunk.

– *Már ezeken az összejöveteleken?*

– Igen. A hétköznapiak nagyon keservesek voltak. Amikor hazajöttem a munkából hat órákor fáradtan, valami vacsora, aztán nyolc óra körül a kis asztalkánál elkészítettem a misére a dolgokat, és hát nemegyszer sírva miséztem térdre állva. Később VI. Pál mondta egyszer, hogy egy ilyen papnak a miséjén szeretett volna ott lenni. A misékkal kapcsolatban nagyon érdekes dolgok történtek, ezt el kell mon-

danom. Ez igazán nagyon furcsán hangzik, de megtörtént, mikor Légen voltam kórházban. Kértem az igazgatótól, hogy a kórházban parkolhasson az autóm. Megengedte. Minden vasárnap kimentem a határba. Majdnem mindig megtörtént, hogy állatkák közeledtek, nyulak, fácánok, őzikék és egyszer-egyszer olyan közel voltak az autó körül, hogy ezt olyan kis csodának tartottam. Akkor is általában mindig könnyezve miséztem az autón. Ezt nem lehet elmondani. Soha nem veszítettem el a hitemet és a reményemet. Sőt, olyan erős volt bennem, hogy már tizenöt évvel Gorbacsov föllépte előtt mondtam, Moszkvából fog jönni a változás. Mindig bíztam abban és most is bízom, hogy a gonoszság fölörli önmagát. Gyakran sokat meg kell szenvedni érte ártatlanoknak, millióknak és millióknak, de végül mindig föltornyosul a gonoszság, a sok-sok bűn, s akkor valaminek történnie kell. S valami kirobban, mint forradalom vagy háború. Változás jön. Nem mindig hozza meg a jót, vagy csak egy kis időre. Valaki mondta 91-ben, hogy ellopták a forradalmunkat. Hát úgy volt.

– *És 1989 előtt mennyire érezted, hogy lesz változás? Hogyan ért téged 89?*

– Nem csodálkoztam túlságosan. Mert én mindig láttam azt az óriási erőt a diákokban és a művészekben.

– *Visszavettek a papi állásodba?*

– Itt megint történt valami, amibe tulajdonképpen belehúztak. Megmondom, mi történt. 1984-ben látogatni kezdett a barti származású Burián Laci bácsi egy osztálytársammal, hogy nem akarnék-e visszamenni a pasztorációba. Hát vonakodtam, de aztán Bartal Károly, az újbíri esperes kényszerhelyzetbe került. Húsvét körül nagyon sok volt a munka, nem volt, aki gyóntasson. Egy káplánja volt három helyett. Beleegyeztem, hogy megyek segíteni Újbírába. Kaptam két hétre engedélyt. Aztán kaptam megint egy hétre engedélyt, aztán megint két hétre. Csak úgy, hogy kisegíthessek. Aztán egy hónapig nem kaptam, két hétig megint kaptam, aztán két hónapra nem kaptam. Akkor Laci bácsi azt mondta, gyere hozzám Szőgyénbe. Ott laktam a plébánián, ő pedig Barton. Ott miséztem, persze engedély nélkül.

– *Már úgy, hogy a híveknek?*

– Igen vasárnaponként és hétköznap is. Ott-tartott engem egészen 1985. január 1-ig. Akkor ő lett a párkányi esperes, és kellett neki káplán. Engemet kért káplánnak. Nagy nehezen megadták, mert volt felügyelet. Aztán egy év múlva, mert kicsit a terhére voltam biztos, mivel mindenféle látogatóim voltak, ezért odaadták a legrosszabb plébániát, ami volt a környéken, Kisgyarmatot. Nagyon kedves nép volt, nem szenvedtem hiányt semmiben sem, és jól éreztem magamat. Ott ért 1989. Ott látogattatok meg ti is engem, a három Laci és a Károly.

– *1989-et hogyan dolgoztad fel magadban?*

– Én nagyon nagy örömmel, de ez csak egy-két hónapig tartott. Mindjárt észrevettem, hogy itt olyan erők is vannak s fognak előtérbe kerülni és előtérőni, amelyek nem jók. Meccsart amikor először hallottam beszélni és beszéltem vele, már érez-

tem, hogy ez nem lesz jó. Szomorú lettem. Sokan, akik sokat tettek a változásért, kiléptek vagy kimaradtak a politikából önkéntesen, mert látták, hogy mi történik, és inkább máshogyan akarták végezni a munkájukat.

– Még talán arról beszéljünk, hogy milyen aktivitásaid voltak 89-ben. Bekapcsolódtál-e a régi társasággal, Čarnogurskýval, Kusýval az eseményekbe? Megszólítottak téged, hogy valami szerepet vállalj?

– Nem, én már azelőtt is kijelentettem, hogy a papi hivatásomnak akarok élni. Mindig tudtam vagy sejtettem, hogy a politikában gyakran olyan lépéseket kell tenni, amelyek a lelkiismeret határát súrolják vagy átlépik.

– És az egyházon belül, ott is elindult valami mozgás?

– 1968-ban nagyobb volt a mozgás. Akkor létrejött a DKO-mozgalom az egyház megújulásáért. Céljai közé tartozott az is, hogy csökkentse a papi békemozgalom által okozott károkat. 1989 után ilyen nem volt. Nagy volt a csend. Ha valakivel találkoztam, aki engem elítélt és néhány éve még földbe tiport, széles mosollyal közeledett hozzám. Soha senkinek egy szemrezenéssel sem mutattam, hogy valami problémám lenne vele. Isten nagy ajándéka, hogy megvan bennem a megbocsátás, már azért is, mert imádkozom mindennap, bocsásd meg nekem bűneimet, ahogy én is megbocsátom... Tehát én ezt komolyan veszem. Az igazi imádság nemcsak szavak, hanem tettek is. Mindnyájan rá vagyunk szorulva Isten irgalmára, mert mindnyájunknak van mit bánni vagy szégyelleni, kinek kevesebb, kinek több. Nem ítélek el senkit, és soha nem haragudtam. Megértem, ha valaki félt, mert én is tudtam, hogy mi a félelem. Én is megéltem és bakit is csináltam. Hála az Istennek, talpra álltam.

Az egyházon belüli mozgáshoz még annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy az egyház hierarchikus intézmény. Ha mindenféle „szélnek engedelmeskedne”, ide-oda hajlongna, nem maradt volna meg kétezer éven át. Már rég nem létezne. Az egyházban nem az emberi erők döntenek el a jövőt. Az emberi gyarlóságból okozott botrányok és problémák ellenére túléli a demokráciát. Olyan emberrel, aki komolyan állítaná, hogy a mai demokrácia az emberi fejlődés csúcsa és szabadságának a biztosítéka, szóba sem állnék.

– Rehabilitáltak téged, vagy más módon rendezték-e az ügyedet az egyházon belül?

– Sajnos nem, mert a főnököm kezébe jutott 1992-ben egy olyan felhívás is, amely őt lemondásra szólította fel, s amelyen az én nevem is alá volt írva. Tehát nemigen szerethetett. A belső emigráció folytatódott. Látván, hogyan fejlődik az úgynevezett demokrácia, megjegyezték, inkább ültél volna a fenekeden és imádkoztál volna. Így csöndben maradtam. Belefáradtam a magyarázkodásba. Hisz a hülye is láthatta, hogy a forradalmat ellopták.

Két évvel ezelőtt átvette az egyház vezetését az új érsek. Előtte nem kellett magyarázkodnom. Gondolom, csendes rehabilitációként megkaptam a szentpéter-i plébániát, ami szívem titkos vágya volt. Bár ez egy új kihívás, egy új kezdés. Fiatal pap után jöttem, féltem, hogy nehezen fogadnak el, de a fordítottja történt, befo-

gadtak. Mindennap Isten szeme elé tárom, kiváltképp az esti imában mindazokat, akikkel életemben találkoztam, akik valamit jelentettek jóban-rosszban, akik rám voltak vagy vannak bízva. El tudod képzelni, hogy az esti imádságom milyen hosszú?! Hidd el, hogy akikért rendszeresen imádkozom, azokkal olyan könnyű fölvenni a kapcsolatot a későbbiekben is. Mintha el sem váltunk volna. Én nagyon hiszek az imádság erejében. Ezért továbbra is sokat imádkozom a politikusokért, a világ hatalmasaiért, a művészekért, a közügyekben tisztséget vállalókért, a szabadkőművesekért, és azt mondom, Istenem, mennyi közöttük a sátánfióka, kérlek, térítsd meg őket! Küldj nekünk fölvilágosult, bátor és bölcs vezéreket! Ne hagyd teljesen kárba veszni azt a sok szépet, ami ezen a világon van!

– Köszönöm a beszélgetést.

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

Gombík Róbert

Karel Kryl és Ivan Hoffman

Szvorák Katalin és Szabó Gábor

GRENDEL LAJOS

1948. április 6., Léva. Író, szerkesztő, egyetemi oktató. A lévai gimnázium magyar tagozatán érettségizett (1966), a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar-angol szakos tanári oklevelet szerzett (1973). 1973–1990 között a pozsonyi Madách Könyv- és Lapkiadó szerkesztője, 1990–1992-ben az Irodalmi Szemle, 1991-től a Kalligram Kiadó kiadóvezetője, 1992–1994 között a Kalligram folyóirat főszerkesztője volt. 1997 óta a Komenský Egyetem magyar tanszékének adjunktusa. A rendszerváltás idején a Független Magyar Kezdeményezés egyik alapítója, a szlovák Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom Koordinációs Bizottságának tagja, 1990 tavaszán az FMK kooptált pozsonyi parlamenti képviselője volt.

– Lajos, kezdjük azzal, amivel mindenkinél kezdeni szoktuk: mit adott neked a család, a város, az iskola ahhoz, hogy közéleti ember lettél?

– Talán azzal kezdeném, hogy lévai értelmiségi családból származom. Az apám jogász volt, bár a jogászai hivatását a kommunista rendszerben nem gyakorolhatta. Az akkori terminológia szerint osztályellenségnek számított. Családunkat, nagyon leegyszerűsítve, keresztény nemzeti középosztálybeli családnak lehetne nevezni, erős konzervatív szemlélettel, nagyon markáns értékrenddel. Ebben az értékrendben központi szerepe volt annak, hogy mi magyarok vagyunk, magyar értelmiségiek vagyunk, és ez valamiféle feladatot is ró ránk, abban az értelemben, hogy egy magyar értelmiségnek példát kell mutatnia. Hogy konkrétabb legyek, nagyon sok lévai magyar értelmiségi, apám jó ismerősei és barátai is, rossz néven vették azt, hogy engem apám magyar iskolába íratott be, mondván, hogy ezzel az én esetleges vagy lehetséges karrieremet nagyon megnehezíti. Az apám válasza erre akkor az volt, hogy hát ki írassa be magyar iskolába a gyereket, ha nem ő. Ő magyar értelmiségiként úgy érezte, példát kell mutatnia, bátorítania kell azokat a magyar szülőket, akik esetleg haboztak, gondolkodtak, hogy magyar iskolába írasák-e a gyereket. Léva nagyon kicsi város volt akkor, amikor én kisdíák voltam az ötvenes években, majdnem mindenki mindenkit ismert, és annak akkor még való-

ban volt üzenete és jelentősége, ha egy magyar értelmiségi magyar iskolába küldte a gyerekeit.

– Ezek a dolgok megfogalmazódtak otthon is, téma volt a magyarság, a politika a családban? Vagy tartás kérdése volt, olyan természetes dolog, amiről nem beszélünk?

– Nem volt ez természetes dolog, valóban téma volt, hiszen, mint említettem, apám sok közeli magyar ismerőse és barátja szlovák iskolába íratta a gyerekét.

– Annál is inkább, gondolom, téma lehetett, mert Léva és környéke magyarságát nagyon megkaszált az, ami 1945 után történt.

– Így van, a 45 utáni lakosságcsere nagyon súlyosan érintette nemcsak Lévát, hanem az egész Garam völgyét. 1948 után gyakorlatilag majdnem minden azelőtt színtiszta magyar községben kisebbségbe került a magyarság. És szép lassan el is sorvadt. Egy olyan folyamat indult el a lakosságcserével, amelyet legfeljebb megfékezni lehetett, de megállítani már nem. Tehát ilyen értelemben persze ez tartás is volt, vagy kiállás valamilyen értékrend mellett. Hozzá kell tennem azt is, hogy én otthon a családban nagyon alapos történelmi műveltséget is kaptam. Nem az iskolában szereztem meg elsősorban azt a történelmi tudást, ami véleményem szerint a nemzeti identitásnak az egyik legfontosabb tényezője, hanem otthon. Egyrészt a családban, másrészt abban a baráti körben, amelyben az én családom mozgott.

– Ha úgy vesszük, szerencsés generáció tagja vagy, mert mire beleértél a középiskolás korba, a hatvanas évek elején itt is elkezdődött egyfajta társadalmi mozgás. Ez pedig egy olyan fiatalember számára, aki érdeklődik a világ dolgai iránt, kedvező közeg lehetett, hiszen már lehetett szabadabban beszélni erről-arról.

– Így van, és a lévai gimnázium nagyon szabad szellemű gimnázium volt a hatvanas években. Sok olyan témáról lehetett az osztályban órákon, akár történelem órán szabadon beszélni, amelyek néhány évvel korábban még nemcsak hogy tabunak számítottak, hanem egyenesen veszélyesek voltak. Tehát én egy olyan időben, időszakban lettem gimnazista, amikor országosan is erjedés vagy liberalizáció ment végbe, s szabadabb szellem kezdett érvényesülni. Ezt nem nevezném a szó valódi értelmében vett szólásszabadságnak, de azért a nyíltabb beszédet már nem követte megtorlás. Emlékszem rá, hogy például a történelemtanárom, a hatvanas évek közepén vagyunk, egy alkalommal behozta az osztályba a Révai lexikonnak a Magyarország címszó alatti fejezetében található néprajzi vagy nyelvi térképét, és azon kijelölte a mai Magyarország határait, és erre a néprajzi térképre hivatkozva magyarázta el, hogy mennyire igazságtalan volt a trianoni békeszerződés. A hatvanas évek közepén egy állami gimnáziumban ilyesmit kimondani, azért ahhoz egy kis bátorság is kellett. Bárki följelenthetné volna.

– Meglepődve olvastam az életrajzodban, hogy mikor feljöttél Pozsonyba az egyetemre, természettudományi szakon kezdted, két évet jártál matematika-fizikára. Minek köszönhető ez?

– Tulajdonképpen akkor én még nem döntöttem el, hogy igazából hogyan tovább. Említettem, hogy apám jogász volt, de a hivatását nem gyakorolhatta. Ő unszolt vagy terelt abba az irányba, hogy valamilyen természettudományi szakot válasszak, mondván, mérnökökre, természettudósokra minden rendszernek szüksége van. Míg aki bölcsészkarra vagy jogra megy, az hamar megütheti a bokáját. Tehát ez sokkal biztonságosabb pálya. Én nagyon szerettem a matematikát, és éppen ezért nem is kellett megerősokolnom magamat, hogy matematika–fizika szakra jelentkezem. De legalább annyira szerettem az irodalmat is, és a történelmet is. És az alatt a két szemeszter alatt, míg matematika–fizika szakra jártam, kiderült, hogy azért az irodalom és a történelem jobban érdekelt a matematikánál, és valószínűleg nem fogom a matematika szakot elvégezni, mert annyira azért nem érdekelt. Úgyhogy ez volt az oka a pályamódosításomnak.

– *Közrejárthatott ebben a JAIK is, amely akkoriban – 1964 januárjától – már működik Pozsonyban, s ha jól tudom, te korán bekapcsolódtál a tevékenységébe? Sőt, egy Nagy Lacival készült interjúban valami olyasmit olvastam, hogy ti együtt voltatok benne abban, hogy 67-ben megbuktattátok Durayt JAIK elnöki tisztségében?*

– Ez különben nem 67-ben történt, hanem 69-70-ben, és nem buktattuk meg, mivel Duray akkor már nem volt elnök, Nagy Laci volt az elnök. Duray Miklóssal az volt a bajunk, hogy állandóan beleszólt abba, amit csináltunk. Volt nekünk ilyen-olyan, jobb vagy rosszabb elképzelésünk arról, hogy milyen legyen a JAIK arcú-lata, és ez Miklósnak nem mindig tetszett, és olykor afféle második elnökként viselkedett. Úgyhogy meghívtuk Miklóst Nagy Laci albérleti szobájába egy jó kolbászos vacsorára, hárman vagy négyen lehattunk, és megkértük, hogy hagyjon minket békén. Ha amúgy sem elnök, akkor ne viselkedjen elnökként, és ne irányítson bennünket. Nem volt ez buktatás, csak baráti figyelmeztetés. Miklós mindig is erősen autoriter személyiség volt, ezt tudjuk.

– *Vissza a JAIK-ra! Hogyan látod te a JAIK szerepét 1968 szlovákiai magyar előkészítésében meg az egész klubmozgalomban?*

– Szerintem nagyon nagy szerepe volt, mert olyan intézmény volt, amely összehozta a magyar egyetemistákat, sőt középiskolásokat, szakközépiskolásokat is. Talán ekkor, 1967–68–69-ben volt a fénykora. A JAIK szabad fórum volt, tehát kényes kérdésekről is lehetett ott beszélni. Felelősségre lehetett vonni vagy kényes kérdéseket lehetett föltenni a kicsit megcsontosodott Csemadok-funkcionáriusoknak. Fontos társadalomtudományi, művészeti és irodalmi kérdésekről lehetett eszmét cserélni. Volt egyfajta összeforrasztó szerepe. Fontos gócpontja volt az akkori pozsonyi magyar egyetemistáknak.

– *A pozsonyi magyar egyetemisták hogyan élték meg 1968-at?*

– Erről én sajnos nem tudok beszélni, mert éppen 68-ban nem voltam Pozsonyban. Amikor átléptem a természettudományiról a bölcsészkarra, egy évet kihagytam. És ez az év éppen a 67–68-as iskolai év volt, úgyhogy én 68-at Léván éltem meg, nem Pozsonyban.

– És Léván, oda a magyarok jöttek be?

– Igen.

– Ez azért érdekes dolog, mert sokfélét hallani arról, hogy hogyan fogadta a helyi lakosság a bevonulókat, a bevonuló magyar honvédséget, főleg egy olyan városban, mint Léva.

– Hát azt kell hogy mondjam, nem fogadta lelkesedés őket. Voltak néhányan, akik nagyon örültek, de igazából a lévai magyarság többsége nagyon ambivalens érzésekkel viszonyult hozzájuk. Az emberek valahol érezték, hogy ezek a magyar katonák, akik most bejöttek, nonszokásra vissza is fognak menni. Nyilvánvaló volt, nem azért jöttek, hogy visszacsatolják Lévát Magyarországhoz. Ezt a variációt néhány naiv magyar emberen kívül senki sem gondolta komolyan. És ha visszamennek, akkor megint rajtunk, lévai magyarokon fog csattanni az ostor. Azonkívül a lévai magyarság, sőt a szlovákiai magyarság többsége is rokonszenvezett azzal, amit később Prágai Tavasznak neveztek el. Tehát az akkori reformkommunista kurzussal.

– Te jártál 1968 előtt egyetemre, és jártál 68 után, már ide a magyar tanszékre, ahol szintén változások történtek. Turczelt akkor váltotta Csanda.

– Nem, Csanda Sándor, azt hiszem, 69 őszén jött, de ha jól emlékszem, csak a hetvenes években lett tanszékvezető.

– Érezted-e a különbséget az egyetemen a 68 előtti egyetemi világhoz képest, vagy ezt így nem lehetett érezni?

– A magyar tanszéken ezt nem lehetett érezni. Más tanszékeken igen. Mondjuk a filozófia tanszéket, azt szinte teljesen likvidálták. Ott szinte mindenkit kicseréltek. Többek között Miroslav Kusýt, aki az egyik ikonja volt a tanszéknek 1968 előtt és még talán egy-két évig azután is. A magyar tanszéket ennyire durván nem érintette a normalizálás, gyakorlatilag ugyanazok a tanárok tanítottak bennünket, akik 68 előtt is a tanszéken voltak. És hát ez a szabadabb szellem a magyar tanszéken azért érezhető volt az úgynevezett normalizáció elején is. Aztán hogy később hogyan alakult, azt nem tudom. Én 1973-ban végeztem.

– Mihez kezdte az egyetem befejezése után?

– Elvittek katonának, méghozzá két évre. 1973 augusztusában beléptem a Madách Könyvkiadóba, aztán fél évvel később elvittek katonának. A Madáchban 1992-ig voltam, az utolsó két évben már úgy, mint az Irodalmi Szemle főszerkesztője.

– Illetlenség lenne, ha egy Kossuth-díjas íróval legalább pár mondatot nem beszél-nénk az irodalomról is. 1979-ben jelent meg az első köteted, a Hűtlenek, majd 1981–82-ben a trilógiádnak az első része. Hogyha így nézzük, akkor egy töretlen írói karrier rajzolódik ki előttünk. Hiszen a novellásköteted jó visszhangot kapott, a trilógiádat meg sokan máig az életműved csúcsának tartják. Tehát gyorsan elismert író lettél. Hogyan élted meg íróként a diktatúrát? Hiszen kívülről úgy néz ki,

hogy az író nagyon szabad ember belülről, tehát ha valaki számára a diktatúra szoros, akkor egy írónak mindenképpen az. Másrészt az írónak vannak olyan lehetőségei, amilyenek egy átlagembernek nincsenek, hiszen tud sorok között üzenni. Te hogyan élted meg a normalizációt, az egész 1970-es, 80-as éveket?

– Ez egy nagyon érdekes és nagyon bonyolult kérdés. Ugyanis a Madách Könyvkiadó egyfelől állami intézmény volt, tehát a Madách Kiadó nézve is ugyanúgy kötelező volt a hivatalos kulturális politika érvényesítése, ahogy minden más kiadó vagy folyóiratra nézve is az volt. Be voltunk szorítva egy cellába, minden könyvkiadó, minden folyóirat. A kérdés az volt, hogyan tudunk az ilyen nagyon kemény politikai, irodalompolitikai és ideológiai elvárásokkal szemben színvonalas könyveket is kiadni. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a Madách Kiadóban, az akkori Madách Kiadóban a főszerkesztőtől, illetve korábban még az igazgatótól a korrektorkig volt egy hallgatólágos megállapodás. Erről ott ennyire nyíltan soha nem beszéltünk egymás között, de volt egy íratlan szabály, hogy amennyire csak lehetséges, igyekszünk minden értékes és tehetséges szerzőnek a művét valamilyen módon, sokszor kompromisszumok árán is, megjelentetni. Megjelentetett nálunk, hogy csak egy példát mondjak, Tóth Lászlónak az Istentelen színjáték című verseskötete. Három évig feküdt a kiadóban úgy, hogy a szerkesztőség a főszerkesztő támogatásával, a főszerkesztő Fónod Zoltán volt, mégiscsak átverekedte a cenzúrán. Még az Štb is beleütötte az orrát, hogy ez a kézirat ne jelenhessen meg. Vagy ilyen volt néhány íródiás fiatalnak az első kötete is. Például Talamon Alfonzé vagy Farnbauer Gáboré. Ezekért a kötetekért, ezeknek a köteteknek a megjelenéséért elég hosszú közelharcot kellett vívni, és ez csak úgy volt lehetséges, hogy a kiadó főszerkesztője, akkor már Duba Gyula volt a főszerkesztő, és a szerkesztőség összehárta a sorait, és hát végül is ezeket a csatákat megnyertük. Voltak aztán könyvek, amelyeket persze nem lehetett kiadni. Ilyen volt Janics Kálmán kézírata, amelyet egyszer csak az igazgató ott talált az asztalán, és gyorsan visszaküldte postán. Amit jól is tett, mert másnap megjelent az Štb illetékes elvtársa, és kérte a kéziratot, ami már akkor nem volt a kiadóban. Az irodalompolitikai szempontból kényesnek tekinthető kéziratokat sikerült még azok között a nehéz körülmények között is megjelentetni. Nem mondom, hogy ez valami óriási ellenzéki manifesztáció volt. Ez szívós aprómunka volt.

– Ha már a Madáchnál vagyunk, más ott dolgozó vagy odalátogató ember is nagyon pozitívan nyilatkozott arról a szellemiségről, ami a 80-as évek második felében a Madáchban uralkodott. Mondanál pár nevet, kik voltak ott, és mit jelentett az, hogy ott mindenről lehetett beszélni, ott minden szóba kerülhetett.

– A legelső helyen én Mayer Juditot említeném, a kiváló nyelvművelőnk. Ő lett az osztályvezetőnk, a szlovákiai magyar irodalomrészleg vezetője azután, hogy Zalabai Zsigát elűldözték onnan. Azért említem Mayer Juditot az első helyen, mert amikor balhé volt, mindig ő vitte el a balhét. Ő tartotta a hátát, tehát mint főnök konfliktusos helyzetekben odaállt mellénk. De említhetném Fónod Zoltánt is, akit szintén azért távolítottak el a kiadóból, mert egyszer-kétszer összezördült a pártközponttal. Konfliktushelyzetekben ő is mindig a szerkesztőség mellé állt. És aztán a fiatalok, Balla Kálmán, Szőke Edit, Cséfalvay Eszter, később Tóth Karcsi. Mi csináltuk a balhét, de a főnökeink megvédték. Egyébként most belegondolva, hogy ott mi min-

denről beszéltünk, és milyen szabad szájúan... Ha belegondolok abba, hogy ott poloskák voltak, márpedig föltételezem, hogy voltak, akkor azoknak, akik lehallgattak bennünket, semmiféle illúzióik nem lehettek afelől, hogy mi hogyan gondolkozunk a rendszerről meg az irodalompolitikáról meg az irodalomról.

– *Most nem tudom ki, talán Szabó Rezső mondta, hogy annak idején azt gondolta a madáchosok kapcsán, hogy Grendel az biztos a Jogvédő Bizottság tagja, mert az úgy viselkedik, Tóth Karcsiról meg nem gondolt volna ilyet. Tehát rosszul gondolta, de annyit tudni rólad, hogy 1982-ben, amikor a Duray-per folyt, a kihallgatottak között voltál. S hát nem véletlenül kerül az ember a kihallgatottak közé. Erről tudnál-e valamit mondani?*

– Nekem nem volt közvetlen kapcsolat a Jogvédő Bizottsággal, de tudtam róluk Nagy Laci révén. És arról is szó volt, hogy ha esetleg valami okból akadályoztatva lesznek, akkor esetleg számítanak rám. De ez nem történt meg, és én közvetlen kapcsolatba a Jogvédő Bizottsággal soha nem kerültem. Úgy kerültem az Štb látókörébe, hogy abban az időben elég gyakran találkoztam, találkoztam Duray Miklóssal. És hát Duray figyelték, ez nyilvánvaló. És elég sokszor elmentünk valamelyik közeli kávéházba elbeszélgetni. Na, most nyilvánvalóan ebből következtethettek az Štb illetékei arra, hogy én is tagja vagyok a Jogvédő Bizottságnak. Elég kellemetlen ügy volt egyébként. Most persze erről már anekdotikusan beszélek... Ülsz a szerkesztőségi szobádban reggel, éppen iszogatsz a reggeli kávédat, és akkor megjelenik ott egy pofa. Egy viszonylag fiatal, bajszos, kicsit kreol bőrű pofa, és az én első gondolatom az volt, te úristen, már megint egy dilettáns. A dilettáns pedig odajött az asztalomhoz, előhúzott egy igazolványt, és azt mondta, hogy menjek vele. Akkor már láttam, hogy ennek a fele sem tréfa. És elvittek a Február utcára, és ott cirka másfél-két órás kihallgatásban volt részem. Ami igen furcsa volt, mert azok, akik kihallgattak, helyenként megdöbbenően tájékozatlanok voltak. Megkérdezték például, hogy a Csemadok az mit jelent. Hát, mondom, a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége. Aha, nem, nem – mondták –, a csehszlovákiai magyarok klubjai. Mondtam, az nem, tessék utánanézni. Egy fiatal szlovák ügyvéd vezette a kihallgatást. Én meg nem kértem tolmácsot. Aztán, hogy mit kerestem én a Magyarok Világszövetségének valamelyik pécsi kongresszusán 1982-ben, és miről beszéltem ott Monoszló Dezsővel. Hát először is, én semmilyen magyarok világszövetségének a kongresszusán nem voltam, és Monoszló Dezsőt személyesen nem is ismertem. Ebből láttam azt, hogy nincsenek igazán tájékozva a dolgainkban.

– *Te valamikor a nyolcvanas években beléptél a pártba. Ennek van valami publikus magyarázata?*

– Elsősorban pragmatikus okokból. Egy pártgyűlésen sokkal többet el lehet érni a szerkesztőségben, mint csak úgy pártönkívülként.

– *Igazából ennek azért van jelentősége, mert volt a Tóth Laci-féle ügy, amikor kirakták őket az Irodalmi Szemléből. És tudom, hogy akkor készítettetek valami petíciót. És gondolom, hogy te azért voltál azok között, akik ezt felvittétek a pártközpontba, mert párttag voltál. De egy érdekes momentum a történetnek, hogy Zalabai nem is adta át Váleknek ezt a petíciót.*

– Nem Válekhoz mentünk, hanem az Írószövetség elnökéhez, Solovičhoz. És valóban, hát nem tudom, hogy történhetett ez meg, de amikor már ott voltunk, már bent voltunk az Írószövetségben, akkor a Zsiga azt mondja, jaj, nincs nálam a petíció. Attól függetlenül azért elmondtuk, ha petíció nem is volt, elmondtuk az Írószövetség elnökének, amit a petícióban írásba foglaltunk, aki természetesen azt mondta, hogy majd ő ennek az egész ügynek utánanéz. Ezt csak azért mondta, hogy lerázzon bennünket, ez nyilvánvaló volt.

– *Ez már a nyolcvanas évek végén lehetett?*

– Nem, ez a nyolcvanas évek elején volt, ha jól emlékszem, 80-ban vagy 81-ben.

– *A nyolcvanas évek végén neked íróként már számos olyan kapcsolatod volt, akár Prága felé vagy Budapest felé, amelyet a hatalom ellenzéki kapcsolatnak is minősíthetett.*

– Igen. Akivel én úgy a nyolcvanas évek végén egy kicsit közelebbi kapcsolatba kerültem a cseh ellenzékiek közül, az Bohumil Doležal volt, és az ő kis csoportja, amely nem tartozott a Charta '77 alá, hanem azzal párhuzamos ellenzéki csoportosulás volt.

– *Akkor te közvetítettél az itteniek és közöttük, mert ha jól tudom, Öllösék voltak ott, vagy te vitted őket Prágába?*

– Igen, én ismertem meg Bohumil Doležalt, és én tartottam vele a kapcsolatot. És aztán megbeszéltünk egy találkozót Prágában. Erre, azt hiszem, 1987-ben került sor, amikor Balla Kálmánnal és Öllös Lacival hármásban, vagy talán Tóth Karsci is velünk volt, már nem emlékszem, meglátogattuk őket. Ők is hárman voltak, és ez a kapcsolat aztán meg is maradt.

– *Ez már a direkt politizálás terepe volt?*

– Ez már a direkt politizálás terepe volt. Igen. Itt már nem arról volt szó, hogy jó-e az a vers, vagy rossz, hanem kimondottan politikai témákról beszéltünk. És többek közt kisebbségi kérdésről is. Bohumil Doležal nagyon tájékozott volt a szlovákiai magyar ügyekben. Ez annak is köszönhető volt, hogy magyar felesége volt. Kitűnően megtanult magyarul, majdhogynem anyanyelvi szinten beszélt magyarul. És nagyon alaposan beleásta magát a szlovákiai magyarság történetébe. S olyan megdöbbenő dolgokat mondott például, hogy nekünk itt területi autonómiát kell kiharcolnunk, vagy hogy mekkora bűn volt az, amit a szudétánemetekkel szemben a csehek elkövettek.

– *Ez azért elég meglepő lehetett egy szlovákiai magyar ember számára, hiszen egy szlovák értelmiségitől nem nagyon hallhatott ilyesmit. S akkor elmegy Prágába, s egy cseh értelmiségi ezeket mondja?*

Igen, sokkolt is egy pillanatra. Az embernek ilyenkor átfut a fejében, pláne abban a paranoiás világban, hogy Jézus Mária, ez nem provokáció véletlenül?

– Gondolom, nem arról beszéltek a politika kapcsán, hogy mi lesz a rendszerváltás után. Hiszen, mint magad is mondtad, akkor igazából nem lehetett látni a rendszer végét. Ha jól sejtem, inkább arról volt szó, hogy a rendszer keretein belül mit lehet tenni, a rendszer kereteit hogyan lehetne fellazítani?

– Igen, pontosan erről volt szó. Persze nem biztos, hogy mindenki így gondolta. Én azt hiszem, hogy Tóth Karcsiék, Öllös Laci, Sándor Nóra azért ebben radikálisabbak voltak. Én nem hittem abban, hogy a rendszer megváltozhat. Én abban hittem, hogy – ugye 68 volt az ifjúkorom alapvető, meghatározó élménye – valami hasonló folyamat játszódhat le ismét. Erre mutatott az is, ami a Szovjetunióban kezdődött akkoriban Gorbacsovval, ami a Szovjetunióban zajlott a nyolcvanas évek második felében.

– Most, ahogy ezt mondtad, hogy Karcsiék radikálisabban gondolkoztak, jut eszembe, hogy neked köztes szereped lehetett. Volt egyrészt a 68-as nemzedék, amely még hitt abban, hogy a párt meg tud újulni, és tulajdonképpen a rendszerváltást is úgy képelték el, hogy azt a párt vezényli le. És volt egy másik tábor, a Karcsiék, akik sokkal radikálisabban gondolkodtak. S ezt a kettősséget tükrözte az a két memorandum, amely ekkoriban megszületett. 1988-ban Karcsiék megfogalmazták a maguk memorandumát, amit nem is a pártnak adtak át, hanem az állami szerveknek. És ezt te aláírtad. De aláírtad azoknak a 68-as csemadokosoknak is a memorandumát, akik viszont a pártnak adták át a saját javaslataikat. Te mind a kettőt közel érezted magadhoz?

– Persze, mind a kettőt, azért írtam alá. Nem hittem abban, hogy jön egy radikális rendszerváltás. Én tulajdonképpen csak 89 végén kezdtem abban binni, hogy tényleg rendszerváltás lesz, és nem a régi rendszernek valamilyen átszabása.

– A nyolcvanas évek végére esik a PEN Klub megalapítása is. Mondjál erről valamit!

Arról én nagyon keveset tudok, mert nem vettem részt benne, azt Balla Kálmán szervezte. 89 tavaszán kezdte Balla Kálmán szervezni a szlovákiai magyar PEN Klubot, s szlovákiai magyar írók lettek volna a tagjai. Az egyik FIK-találkozón kezdeményezték, azon én nem vettem részt, nem voltam itthon, nem is tudtam róla, vagy elfelejtettek szólni nekem. Közben elkezdett a szlovák PEN Klub is újjáalakulni, és engem beválasztottak a szervezőbizottságba. Ebből nézeteltérések is származtak, mert Balla Kálmán és Tóth Karcsiék azt hitték, hogy hátba támadtam őket azzal, hogy a Peter Zajac szervezte PEN Klubhoz csatlakoztam. De végül is aztán a szlovákiai magyar PEN Klub kezdeménye befulladt, és a magyar írók egy része is később a szlovák PEN Klubnak lett a tagja, melynek aztán a kilencvenes évek végén néhány évre én az elnöke is lettem.

– 1988–89-ben te több memorandumot aláírtál, s azon kevés szlovákiai magyarok egyike voltál, aki aláírta a Néhány mondatot is. Történt ez néhány héttel azt követően, hogy Érdemes Művész címet kaptál. Ez számomra nagyon furcsa dolog, mondjál erről valamit. Ez a korabeli világ abszurditása, vagy mit lehet erre mondani?

– Nem. Akkor azt a bizonyos Érdemes Művész kitüntetést sok olyan személy kapta meg, akikkel szemben a rendszer korábban ellenséges volt. Akkor kapta meg Lasica is, meg Satinský is, aztán az egyik legjobb szlovák filmrendező, Dušan Hanák. Ma már nem emlékszem mindegyik prominens személyiségre. Látható volt, hogy a rendszer gesztusokat próbál tenni az értelmiség felé, mert, mondom, abban az évben szinte csupa olyan ember kapta meg ezt a kitüntetést, akit a rendszer korábban nem kedvelt. Most ami a Néhány mondatot illeti, azt valóban aláírtam, és ebből lett egy kis perpatvar is a Madáchban, mert nyilvános pártgyűlést hívtak össze, egy illető, aki akkor a gazdasági főnök volt, és nagy pártember, követelte, hogy vonjam vissza az aláírást. De nem vontam vissza. Néhányan a kollégáim közül, bár kicsit bátortalanul, de mellém álltak. A Néhány mondat nem valamilyen reformkommunista kezdeményezés volt, hiszen a Charta '77 kezdeményezte, s egyértelműen ellenzéki nyilatkozat volt. Azért is volt a hatalom reakciója annyira hisztérikus. Az, hogy valaki a Charta '77-nek a petíciójához csatlakozott, már egyértelműen a rendszerrel szembeni állásfoglalás volt.

– *Lassan elérünk 1989-hez. Előtte megkérdezném, hogy te végül is, valahol nyilatkoztad, vagy valaki írta rólad, hogy apolitikus típusú író vagy. Hogy jön akkor ehhez az, hogy 89-ben tulajdonképpen teljesen direkt módon beléptél a politikába. Ez az értelmiség oly sokszor hangoztatott felelőssége, vagy egyszerűen a helyzet így hozta? Olyan helyzet volt, amit nem lehetett elkerülni?*

– Én nem mondanám azt, hogy apolitikus író vagyok, inkább úgy mondanám, hogy az irodalmat és a politikát igyekeztem mindig különválasztani magamban. Az irodalom nem attól lesz irodalom, hogy az író elmondja a rögeszméit a társadalmi kérdésekről. Az irodalom a művészetek egy ága. A politika meg valami teljesen más. Az embernek több éne is lehet, ahogy nekem is van egy írói énem, és van egy közéleti énem is. A politika mindig izgatott, ez nálunk családi hagyomány volt. Amikor Léván, a házunkban összegyűltek apám barátai, akkor ott politizálás ment nyakra-főre. És én azokat gyerekként végighallgattam. És izgatott, érdekelt a politika. Tehát az, hogy 89 novemberében egy időre közvetlen résztvevője lehettem a politikai eseményeknek, nem volt egészen véletlen. Más kérdés, hogy elsősorban mindig írónak tartottam magam, és ezért a politikai pályafutásom nagyon rövid ideig tartott. Én döntöttem úgy, mégpedig céltudatosan, hogy nem leszek hivatásos politikus.

– *Hogy mi történt 1989. november 18-án Vágsellyén, azt nagyon sokan elmondták. Az eddig elmondottak alapján teljesen nyilvánvaló, hogy te miért voltál ott...*

– Meg még valami. Nekem néhány félig-meddig ellenzékinak tekinthető szlovák értelmiségivel elég jó kapcsolatom, mondhatni baráti kapcsolatom volt. Említhetném itt Feldeket, Peter Zajacot is említhetném, Bútorát is említhetném, tehát azokat az embereket, akik aztán novemberben és decemberben mozgatói voltak a történéseknek. Nekem sokkal szorosabb kapcsolatom volt velük, mint a többieknek.

– *Én azt akartam kérdezni, hogy ha másoknál megnéztem, hogy mire emlékeznek rád Vágsellyével kapcsolatban, Hunčík azt mondta, hogy a Grendel mindenbe belebeszél, mindenről volt véleménye. Valaki más pedig arra emlékezett veled kap-*

csolatban, hogy a Szigetivel elcseréltétek a cipőtöket. Tebenned mi maradt meg erről az estéről?

– Valóban mindenbe belebeszéltem, az egy nagyon izgalmas éjszaka volt. Mert hát igazából akkor kellett megfogalmaznunk a programunkat is, meg azt, hogy most majd hogyan tovább Független Magyar Kezdeményezés. Egyébként a leghosszadalmasabban talán azon vitatkoztunk, hogy mi legyen a mozgalmunk neve.

– Volt olyan is, hogy párt vagy nem párt. Állítólag te is azok között voltál, akik azt mondták, hogy párt nem lehet, hiszen egyetlen párt van. Vagy nem emiatt, de nem akartátok, hogy párt legyen?

– Úgy emlékszem, hogy én egy Charta '77-szerű polgárjogi mozgalomnak képzeltem el a miénket. Semmi esetre sem politikai pártnak. Meg hát akkoriban általában valahogy ódzkodtak Magyarországon is attól, hogy pártnak nevezzék magukat, a párt elnevezést nagyon igyekeztek ott is kerülni. Rossz volt az akusztikája annak a szónak, hogy párt. Később aztán az volt az elképzelésem, hogy legyen valami nemzeti liberális párt, a liberális is benne legyen, meg a nemzeti is. És azt hiszem, hogy ha volt valami szemléletbeli különbség, mondjuk köztem és azok között a barátaim között, akik viszont az SZDSZ-szel vagy a későbbi SZDSZ-nek az akkori prominenseivel álltak szoros kapcsolatban, akkor az éppen ebben állott, hogy én azt gondoltam, nem elég liberálisnak lenni, hanem a nemzeti értékeket is hangsúlyozni kell a programban is, és a párt elnevezésében is.

– Ez Vágsellyén is szóba került?

– Ott, Vágsellyén is előjött, sőt nagyon hangsúlyosan jött ez ott akkor elő.

– Végül is a helyzet mindent felülírt. Mert ti úgy mentetek el onnan, hogy most akkor elindítottok az útjára egy emberjogi mozgalmat, és mire másnap felébredtetek, kiderült, hogy ebből nagyon gyorsan valami pártot, politikai mozgalmat kell csinálni.

– Erre nem voltunk fölkészülve egyébként, váratlanul ért, azt hiszem, mindnyájunkat. De világos, hogy azt kellett tenni abban a helyzetben. A valóság nagyon gyorsan fölülírta azt, amit mi ott, azon az éjszakán elképzeltünk a közeli jövőnkéről.

– Számodra a következő napok nagy élménye az lehetett, hogy bekerültél abba a körbe, ami nem messze tőlünk, itt, a pozsonyi művészkertben alakult, tulajdonképpen a VPN magjába. És aztán a koordinációs bizottság tagja lettél, oda már az FMK jelölt téged. És ami fontos, hogy a 22-étől beinduló nagygyűléseken egyike voltál a szónokoknak. Ez egy óriási gyors váltás lehetett az addigi világgal szemben. Hogyan élted meg, hiszen akkor még bizonytalanok voltatok, hogy mi lesz belőle, lecsap a hatalom vagy nem? Milyen emlékeid vannak ezekből a napokból?

– Nagyon jó emlékeim. Érdekes módon én nem féltem attól, hogy a hatalom le fog csapni. Pedig hát utólag kiderült, azért azt is fontolgatták, hogy a hadsereget bevetik. Borzasztó jó érzés, felszabadító érzés volt. Szorongató érzés is, mert nem

vagyok hozzászokva, hogy nagy közönség előtt beszéljek, nemhogy még egy akkora tömeg előtt, amilyen ott, az SNP téren akkor, azokban a napokban összecsőült.

– Ez nehéz vállalás volt?

– Nem, nem volt nehéz vállalás, én ezt örömmel vállaltam.

– *Mennyire játszott benne szerepet, hogy téged jól ismert a szlovák értelmiség?*

– Persze, ezért is választottak engem. Engem a szlovák értelmiség vagy ennek a reformértelmiségnek vagy az ellenzéki értelmiségnek egy része ismert. Elég ismert író voltam.

– *Már akkor meg volt a trilógiád szlovákul is.*

– Igen, már megvolt szlovákul is, és elég gyakran jelentek meg írásaim szlovák lapokban. Tehát ebből a társaságból, az ős-FMK-ból valószínűleg én voltam a legismertebb magyar. Ezt azért ki kellett használni. Azt, hogy aki ott kimegy a szónoki emelvényre és a magyarok nevében beszél, az azért egy kicsit ismert ember legyen.

– *Az egyik dolog az, hogy ki kell menni a tribünre. A másik viszont, gondolom, hogy végeláthatatlan viták voltak valahol egy épület valamelyik termében, ahol már hatalomról volt szó. Erre hogyan emlékszel vissza? Ebben részt vettél? Volt benned fegyelem, hogy ott üljél és végighallgasd ezeket?*

– Igen, volt bennem fegyelem is, de azért ha csak lehetett, nem mentem el a gyűlésekre. Nagyon sokat jártam vidékre akkoriban, az első hetekben. Örültem, ha nem kellett a koordinációs bizottságban ülni, mert ott aztán tényleg annyi koncepció ütközött, ahányan voltak. És az ember néha át se látta, hogy most akkor miről is van szó. Én nem szeretem a túlságosan akadémikus vitákat, és az volt véleményem szerint a VPN-nek is, és az FMK-nak is a vesztesége, hogy túl akadémikus, túl értelmiségi volt az egész mozgalom, s túlságosan elhanyagolta a kapcsolatot azokkal, akik majd a választópolgárai lesznek.

– *Te az FMK-nak az egyik vezető embere voltál. Akkor is láttad már ezt, vagy csak most látod így?*

– Akkor is éreztem, és akkor is elmondtam ezt, meg azt is, hogy nem lehet a nemzeti kérdést teljes egészében átpasszolni az Együttélésnek vagy az MKDM-nek, de főleg az Együttélésnek. Voltak konfliktusaink. Én már 1991 végén, ezt most nem azért mondom, hogy hencegjek vele, de megjósoltam, hogy akkorát fogunk bukni a választásokon, hogy megnézhetjük magunkat. És főleg azért, mert a nemzeti kérdésben, az úgynevezett magyar kérdésekben nem vagyunk képesek empatisabbak lenni.

– *Ezt csak olyan értelemben érzed, hogy az FMK a saját programjában meg az emberek felé nem tudta kommunikálni ezt, vagy olyan értelemben is, hogy nem is tudta következetesen képviselni a szlovák partnereivel szemben, tehát hogy jobban a sarkára állhatott volna néhány kérdésben?*

– Persze, jobban a sarkára állhatott volna a VPN-nel szemben is. Kiadtunk egy közös nyilatkozatot, ami ehhez nagyon jó alap lett volna. 1990 januárjában írtuk hárman, Sándor Nóra, Ján Langoš és én. Ennek a nyilatkozatnak a szelleméhez ragaszkodni kellett volna a későbbiekben is, mert alapja lehetett volna egy kiegyenlített magyar–szlovák kapcsolatnak. Főleg amíg Jano Langoš élt. Ő azon kevesek egyike volt, aki a magyar problémának a jelentőségét nagyon jól látta, és rendkívül konciliáns volt az irányunkban. Ebben is demokrata volt. Nem mindegyik VPN-es volt demokrata, ha magyar kérdéshez értünk.

– *A VPN-nek ebben a hősi korszakában téma volt-e a magyar kérdés? Hogyan emlékszel vissza erre?*

– Hogyne! A legnagyobb csalódásom és kiábrándulásom az volt, hogy Mečiarnek mint belügyminiszternek egyre nagyobb lett a szava a VPN-ben. Valamikor 1990 kora tavaszán a VPN vezetősége összehívott egy találkozót a VPN és az FMK vezetői között annak az ürügyén, hogy Mečiar állítólag valamilyen Érsekújvárbán szerveződő magyar összeesküvésnek a dokumentumát találta az asztalán. És hogy ennek a szála az FMK-hoz vezetnek. Na, hogy Mečiar hányszor és mi mindent talált az asztalán, ma már tudjuk. De ez volt az első, amit az asztalán talált. Akkor még nem tudtuk, hogy időről időre mindig talál majd valamit az asztalán, ha valami disznóságon töri a fejét. És akkor összeültünk, nem tudom hányan lehetünk, négyen-ötven az FMK-ból és négyen-ötven a VPN-ből, és éles vita alakult ki. Kikértük magunknak, hogy mi a VPN háta mögött valamiféle szlovákellenes összeesküvést szervez-nénk a VPN ellen. Senki nem állt mellénk a VPN-ből. Ha jól emlékszem, Mečiar mellett jelen volt Ladislav Kováč, aki akkor, azt hiszem, az oktatási miniszter volt. Aztán, ha jól emlékszem, ott kísértett Marian Húška, de ott volt Budaj is és még valaki a VPN vezetői közül. Csak úgy süttött a bizalmatlanság belőlük. Pedig még csak két vagy három hónap telt el november óta, amikor minden klappolt közöttünk, minden rendben volt, minden olajozottan működött. Nagyon hamar sikerült főleg Mečiaréknak, a Mečiar–Húška társaságnak köszönhetően a VPN többi vezetőjében is fölkeltetni a bizalmatlanságot irányunkban.

– *Ez azt is jelenti, hogy az FMK légüres térbe került? Elveszítette igazi kapcsolatát a választóival, nem értette meg ezt a dimenzióját a politikának, másrészt viszont elveszítette kapcsolatát a VPN-en belül?*

– Nem teljesen, mert azért a VPN-nek is voltak olyan vezetői, akik nem ültek fel a mečiar trükköknek, Fedor Gál, Martin Bútora vagy Peter Zajac vagy a már említett Ján Langoš. De érezhetően ennek ellenére is lehűlt a viszony köztünk 1990 tavaszára. Még akkor is, és annak ellenére is, ugye, hogy közös listán indult a VPN és az FMK. De már az akkor figyelmeztetés kellett volna hogy legyen az FMK számára, hogy az Együttélés több mint nyolc százalékot szerzett a választáson, az MKDM-mel együtt. Nem örülök neki, de nem hagyhatom szó nélkül, fogadást kötöttünk a választások napján, hogy ki hány százalékot szerez. Akkor én azt mondtam, hogy az Együttélés–MKDM több mint nyolc százalékot fog szerezni, s ezért kiröhögtek. Egy üveg pezsgőben fogadtunk, s hát, mit tesz Isten, megnyer-tem a fogadást. Szerintem az FMK hibája az volt, hogy nagyon hamar elveszítet-te a realitásérzékét.

– Ha már említetted az Együttélés–MKDM-et, te hogyan élted meg azt, hogy 89 végén elkezdett hasadni a magyar érdekképviselő, amit te mint liberálisan gondolkodó ember valószínűleg természetesnek tartottál. Te, akit a Csemadokhoz is szoros kapcsolat fűzött, hogyan láttad ezt? Zavart téged ez a történet?

– Zavart. Nekem az volt a véleményem, hogy rendben van, legyenek más mozgalmak, legyenek más pártok is, de legyen egy nemzeti minimum. Ha már ezeregy kérdésben teljesen más is a véleményünk, legalább ebben a nemzeti minimumban, tehát abban, hogy melyek az alapvető stratégiai érdekei a szlovákiai magyarságnak, legalább ebben egyetértsünk. Függetlenül attól, hogy milyen a világnézetünk és hívők vagyunk-e vagy nem vagyunk hívők. Ez az, ami sajnos, nem jött össze. Hogy kinek a hibájából, azt már nem az én dolgom megítélni, mert én 90-től kezdve, de főleg 91-től ritkábban vettem részt a napi politikában.

– Amikor 1990 februárjában kooptált képviselőként be lehetett kerülni a parlamentekbe, tehát a prágaiba meg a pozsonyiba, akkor az FMK jelöltjeként a Szlovák Nemzeti Tanács képviselője lettél. Ez azzal is járt, hogy öltönyt kellett fölvenni, jól nevelten be kellett ülni a padsorba. Olyan értelmiségiként, aki addig inkább kávéházakba járt, mint hivatalos helyekre, hogyan élted ezt meg?

– Ha azt mondanám, hogy szenvedtem tőle, az túlzás lenne, de nagyon nem rám szabott feladat volt. Le is vontam belőle rögtön a tanulságot. Mert ugye júniusban voltak a választások, és amikor összeállították a VPN–FMK listát, engem hosszú ideig győzködött Fedor Gál, hogy igenis kerüljek olyan helyre, ahonnan be lehet jutni. Én meg azt mondtam, az istennek se! Aztán született egy kompromisszum, hogy feltettek ugyan a listára, de olyan helyre, ahonnan biztosan nem jutok be.

– De fél évig mégis képviselő voltál...

– Ez csak néhány hónap volt, február, március, április...

– Tettél valami érdemlegeset?

– Nem, semmilyen, semmilyen történelmi tett nem fűződik a nevemhez. Hogy mekkora bohózat egyébként a parlament, azt viszont megtapasztalhattam.

– Még egy dolgot talán. Abban az időben vetődött fel a Jókai Egyetem ügye. Ha jól tudom, te az oktatási bizottságnak voltál a tagja. Biztos besoroltak téged is valami bizottságba.

– Én, ha jól emlékszem, a kulturális bizottságban voltam.

– De az egyetem ügye fölvetődött, emlékszel rá? Ez váltotta ki az első komoly szikrákat magyar–magyar viszonylatban.

– Nem, erre nem emlékszem. Dereng valami, hogy volt valami sajtópolémia is az Együttélés és az FMK között ez ügyben, de a részletekre már nem emlékszem.

– Te már az első választások után nem kerültél be a parlamentbe...

– Gyakorlatilag befejeztem a politikai pályafutásomat. Még ottmaradtam az FMK vezetésben, és időről időre felbosszantottam a fellépéseimmel a többieket.

– Az ellentmondásodról jut eszembe, hogy valamikor 91-ben felszólaltál a kassai Fábry Napokon, hogy az FMK-nak ki kellene lépnie a kormányból, mert Mikloško meg Čarnogurský elment Husák temetésére. Ez olyan nagy jelentőségű dolog volt, vagy inkább a politika elvszerűségéről szólt?

– Ebből is látszik, hogy mennyire alkalmatlan vagyok politikusnak. Ezt én az első mérgemben mondtam, mégiscsak főlháborító, hogy csupán azon az alapon, hogy Husák is szlovák volt, a volt ellenzékiek demonstratívan elmennek a temetésére.

– 1991-től kezdte eltávolodni a politikától, de akkor már az Irodalmi Szemle a szerkesztője voltál.

– Gyakorlatilag 90-től, az első választások után engem már nem nagyon érdekelt a politika. Még volt egy-két „szalonképtelen” megnyilvánulásom, így amikor 90 júniusában a kormányalakítási tárgyalások elkezdődtek, egy FMK-ülésen azzal bősztettem fel néhány barátomat, hogy azt mondtam, az FMK-nak semmi szín alatt nem szabad belépnie egy olyan kormányba, amelyet Mečiar vezet. Hát nem arattam nemhogy osztatlan sikert, de semmilyen sikert sem.

– Előbb azt mondtad, alkalmatlanság. Viszont ez a megjegyzésed a politika éleslátásodról tanúskodik.

– Hát lehet, hogy néha a kettő szinkronban van. Vak tyúk is talál szemet. Vagy a politikai éleslátás az, ami alkalmatlanná tesz arra, hogy vérbeli politikus legyél?

– És aztán 1991 áprilisában alapítottátok meg a Kalligramot mint kiadót, majd 1992-ben főszerkesztője lettél az azonos nevű folyóiratnak. Ezzel tulajdonképpen egy új korszaka kezdődött az életednek, a direkt politizálástól mentes korszak. Bár azért az írásaidban elég sokszor visszatérsz a rendszerváltáshoz.

– Igen, csak egy dolog politikusnak lenni, és egy másik dolog közéleti embernek lenni. A közéleti embernek nincs úgy megkötve a keze, mint egy pártpolitikusnak. És engem a pártpolitizálásban tulajdonképpen az zavar a leginkább, hogy nagyon meg van kötve a kezem, a párt érdekeit kell elsősorban szem előtt tartanom. S ha nem is elsősorban, de nagyon oda kell figyelni a párt érdekeire is. Míg egy közéleti ember, aki pártonkívüli, sokkal szabadabban elmondhatja a véleményét, legfeljebb nem fog tetszeni egyeseknek. A közéleti kérdések természetesen azután is foglalkoztattak és a mai napig is foglalkoztatnak.

– Ahogy olvagattam, amit 89-ről nyilatkoztál, gyakran egy kicsit a szkepszist éreztem ki a szavaidból. Olyanokat mondtál, hogy ami legjobban zavar téged a 89 utáni fejlődésben, az a szabad rablás, a szélsőséges nacionalizmus, a magyar elitek válása. De nyugtass meg, azért pozitívan látod 89-et.

– Persze, de sajnós mindaz, amit itt említettél, hát az együtt jár azzal, ami történt. Az egészét tekintve természetesen korszakos eseménynek látom 1989-et, s boldog vagyok, hogy aktív részese is lehettem. Más kérdés, hogy ezek a jelenségek, tehát ami a privatizáció körül történt, meg ami a nacionalista demagógiát illeti, ezeket akkor is szóvá kell tenni, azt hiszem, ha az ember alapjában véve egyetért mindazokkal a változásokkal, amelyek 89 novemberében elkezdődtek.

– *Annyit kérdeznék még, nem tudom gondolkoztál-e azon, hogy ha nem történik meg 1989 novembere, akkor most hol lennél. Ugyanezt a pályát futottad volna be?*

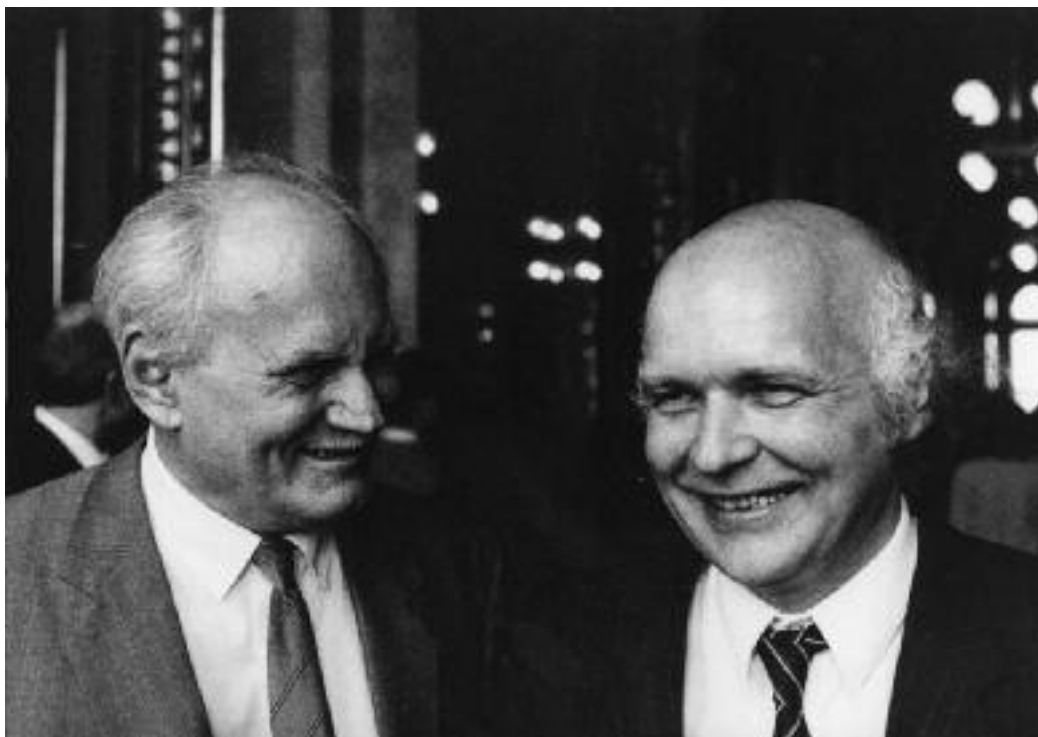
– Érdekes kérdés, így kapásból azt tudnám rá válaszolni, hogy valószínűleg regényeket és elbeszéléseket írtam volna továbbra is. Végül is megmaradtam írónak. A professzionális politizálás csak egy rövid kőzjáték volt az életemben. Visszatértem az írói pályához, és nem bántam meg.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

Grendel Lajos Václav Havellel a Nap szerkesztőségében 1990-ben

Göncz Árpád és Grendel Lajos

GYURGYÍK LÁSZLÓ

9

1954. június 18., Ipolyság. Szociológus, egyetemi oktató. Az ipolysági magyar gimnáziumban érettségizett (1973), a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán szociológusi oklevelet szerzett (1985). Az 1980-as években bekapcsolódott a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága munkájába, a rendszerváltás után a Remény című katolikus hetilap egyik alapító szerkesztője és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom alapító tagja, a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport alapítója és szervező titkára volt. 1992-től tudományos kutatómunkával, a szlovákiai magyarság demográfiai helyzetének vizsgálatával foglalkozik. A komáromi Selye János Egyetem oktatója.

– *Laci, mondjál valamit a családi háttéről és a felnőttkorod előtti évekről!*

– Ipolyságról származom, és Ipolyságon jártam alapiskolába is, és gimnáziumba is. Ez a kisváros volt az, ami meghatározó volt az életemre sok szempontból. Ami a családi háttérrel illeti, édesapám munkás volt, édesanyám szakácsnő a mezőgazdasági iskolában. Édesapám különböző munkahelyeken dolgozott. Otthon, a családi házban öten éltünk együtt, a két szülő, az öcsém, Tibor és azonkívül az apai oldali nagymamám. Ővelük így, öten éltünk egy régebbi családi házban.

– *Az Ipoly mente erősen katolikus vidék. A tiétek vallásos család volt?*

– A családban mindenki katolikus volt. Ami a vallásosságot, a vallásgyakorlást illeti, az azért egy kicsit vegyesebb volt. A szüleimről nem igazán mondható el, hogy különösebben templomba járók lettek volna, a nagymamám viszont igen. Ő volt az, aki sokkal inkább vallásos volt. Ehhez még az is hozzátartozik, hogy az apai oldalon a nagymamám, illetve az édesapám eredetileg evangélikusok voltak, s csak később tértek át a katolikus hitre.

– *Mennyire volt része a családi mindennapoknak, beszélgetéseknek a politika?*

– Volt egy nagybácsim, akihez nagyon gyakran ellátogattunk, kétszáz méterre lakott a feleségével tőlünk, és ő nagyon intenzíven érdeklődött a politikai kérdések iránt. Amikor ötven méterre voltam a házuktól, már hallottam, hogy bömböl náluk a Szabad Európa, amely így az én tizenéves koromban rendszeres információforrás volt számomra, az Amerika Hangjához hasonlóan. Ezek a rádióállomások nagymértékben formálták a véleményemet arról, hogy milyen is ez a társadalom, mi az, ami elfogadható belőle, s mi az, ami nem.

– Légy szíves, mondjál valamit az iskoláidról is. Milyen emlékeid vannak az alap- és középiskolás éveidről?

– A város központjában laktunk, az alapiskola szinte a szomszédban volt. Az alapiskolából inkább a felső tagozatos éveim maradtak számomra emlékezetesek. Volt néhány jó tanárom, akikre visszaemlékszem. A történelem, a matematika és a fizika, ezen belül pedig elsősorban az elektrotechnika érdekelt. A kísérletek, a logikus gondolkodás és múltunk megismerése vonzott. De ehhez kellett olyan személyiségek, akik ebbe az irányba tudtak vezetni. A gimnázium és az alapiskola épülete akkor még egymás mellett voltak, így a gimnáziumot szinte ugyanott folytattam, ahol az alapiskolát befejeztem. Itt már inkább a fizika és a matek volt az, ami megfogott. Érdekes módon még az osztálytársaim között is többen voltak, akiket szintén ezek a tárgyak vonzottak, s a szokásos délutáni időtöltéseink mellett olykor matekoztunk is együtt.

– Hogyan alakult tovább az életed az érettségi után?

– 1973-ban érettségiztem. A gimnáziumi éveim alatt nem alakult ki egyértelműen, hogy mit is szeretnék ezután csinálni, tanulni. Ugyanúgy érdekelték a természet-, mint a humán tudományok. És talán a nyelvek a legkevésbé. A gimnázium után a pozsonyi műegyetemre, elektrotechnikára jártam fél évig. Ezt otthagytam, és utána volt még egy kisebb kalandozásom, két évig jártam egy kétéves felépítményire, egészségügyi szakközépiskolába röntgenlaboránsi szakon. A szakközépiskola elvégzése után megszólított a kétéves katonai szolgálat a nyugat-csehországi végeken, Stříbro városkában, és utána kerültem fel Pozsonyba. Ott dolgoztam, és bekapcsolódtam a József Attila Klub munkájába. Sőt egy ideig nem formális vezetője voltam a klubnak.

– Mikor volt ez?

– 1978 őszén jöttem vissza a katonaságtól, és utána már huzamosan Pozsonyban voltam. Ekkortól kapcsolódtam be a JAIK munkájába, s rövid időn belül a jogvédő bizottsággal is kapcsolatba kerültem.

– Már egyetemistaként?

– Nem, ekkor röntgenlaboránsként dolgoztam.

– Kik voltak akkor a JAIK körül?

– Hát itt volt a Molnár Imre, akivel még az ipolysági gimnáziumban kerültem szorosabb kapcsolatba. Ő a JAIK-ban egy meghatározó személyiség volt, viszont vele ott csak rövidebb ideig dolgoztam együtt, nem sokkal később elment Szegedre. A klub vezetésében többen részt vettek: Zobor Rozi biokémikus, a férje, Horváth Pali fogorvos. Az elnök, Visegradsky Vili vegyészhallgató volt. Ha jól emlékszem, abban az évben, amikor odakerültem, már ő is végzett és távozott Pozsonyból. Az ezt követő időszakban néhányan, akik szerveztük a JAIK-ot: Braunsteiner Glória volt az elnök, Reicher Szidónia a pénztáros, akikre most emlékszem. Persze Magyarországról Molnár Imre folyamatosan szervezte a magyarországi előadókat. Ez az időszak nagyon intenzív időszakát jelentette a JAIK-nak. Ez alatt azt értem, hogy ha jól emlékszem, a korábbi időszakban hetente egy műsoros estet szerveztünk, az ezt követő időszakban hetente folyamatosan két programot tudtunk biztosítani. Ez az időszak egyrészt folyamatos közelharcot jelentett a Csemadok járási, városi vezetésének egy részével, akik féltették az állásukat. Mivel tudták, hogy a klubot megfigyelik, ezért félték, hogy a túl kemény programok az ő számukra kellemetlen következményekkel járhatnak. Tehát itt egy folyamatos belső küzdelem volt a JAIK között és, mondhatnám, hogy az állásukat féltő Csemadokosok között.

– *Kikre emlékszel ebből az időszakból, akik meghívott előadóként, vendégként felléptek a klubban?*

– Az előadók köre igen tág volt. Voltak visszatérő előadók mint Dinnyés József énekes, aki magát daltulajdonosnak titulálta, Kobzos Kis Tamás, a Kaláka együttes, Cseh Tamás, az Egyetemi Színpad előadói, de neves természet- és társadalomtudósok, kutatók is. Úgy emlékszem, hogy a műegyetem hallgatói is tartottak egy élvezetes előadást a lézertechnikáról.

– *Mikor lettél egyetemista?*

– A röntgenlaboránsi időszak körülbelül két évet tartott, és utána 80-ban felvételiztem szociológiára. Ez a két év behatárolta az érdeklődési körömet annyiban, hogy láttam, valamiféleképpen a társadalmi kérdések azok, amelyek elsősorban rám szabódtak vagy rám szabattak. És szerencsém volt, bekerültem a Comenius Egyetem szociológia szakára, ahol 1985-ben fejeztem be a tanulmányaimat.

– *A szociológia nem volt egy tipikus nemzetiségi szak, hiszen a szlovákiai magyarok vagy pedagógusnak, vagy Nyitrára mentek mezőgazdaságira, stb. Voltak rajtad kívül más magyar hallgatók a szakon?*

– Persze, például Lampl Zsuzsa, aki két évvel korábban végzett, mint én. Ő is rendszeresen megfordult a JAIK-ban. Vele is sokat beszélgettünk társadalmi kérdésekről, ami ilyen értelemben motivált engem.

– *Említetted, hogy te már gyakorlatilag az egyetemi éveid előtt, rögtön mikor felkeültél Pozsonyba, kapcsolatba kerültél a jogvédő bizottsággal. Hogyan történt ez a kapcsolatfelvétel, és miben állt ez a kapcsolat.*

– Tulajdonképpen ez az egész úgy alakult, hogy a JAIK-ot szerveztük, valaki szólt, hogy figyelj, most megyünk az egyik klubtagnak a lakására, ott lesz a Duray, Szabó Rezső stb., és esetleg jön még egy előadó Magyarországról. Tehát akik valamit próbáltak tenni abban az időben a legális keretek között, bizonyos munkák során megismerték egymást, közülük néhányan a jogvédő bizottsággal is kapcsolatba kerültek. A kvázi legális tevékenység keretében szerzett vagy kialakult bizalom biztosította az esetleges meghívást a jogvédő bizottság munkájába vagy tevékenységébe. Ezek a kezdeti időszakban olyan spontán, egyszerű dolgok voltak, mint részvétel egy beszélgetésen vagy előadáson egy magánlakáson. Az ilyen előadások leginkább akkor szaporodtak meg, amikor Imre már Magyarországon volt, és küldte a különböző másként gondolkodókat. A dolog másik oldala viszont az volt, hogy Pozsonyból is jártunk át többen és részt vettünk különböző magyarországi rendezvényeken, tehát a szabadegyetemek rendezvényein, Szegeden, Pesten, különböző helyeken. Ez a nyolcvanas évek eleje, illetve a hetvenes évek vége, nemcsak az egyetemi éveim alatt zajlott, hanem már előtte is.

– A Duray-per idején te már kapcsolatban voltál Durayval és a bizottsággal. Hogyan láttátok ti ezt akkoriban? Ott voltál esetleg a tárgyaláson?

– Az egyik napon ott voltam a tárgyaláson, igen.

– A Duray-perre nehéz volt bejutni, mert, úgy tudom, hogy feltöltötték a sorokat jogász hallgatókkal, és csak kevés olyan ember mehetett be a tárgyalóterembe, aki nem a hatalom részéről volt ott. Mennyire emlékszel erre?

– Nem emlékszem pontosan, lehetséges, de nem biztos. Valahogy úgy szerveztük meg a dolgot, hogy beosztottuk, az egyik nap az egyik ismerős, a másik nap a másik ült be a tárgyalóterembe, és valószínűleg valami olyasmit csináltunk, hogy elmentünk már korán, hogy biztosan bejussunk.

– És egyetemistaként nem érzékeltétek ezt veszélyként?

– De igen, egyértelműen. Duray két alkalommal volt börtönben, és amikor ezek a folyamatok elkezdődtek, voltunk néhányan, akik kapcsolatban álltunk egymással, akik tudtunk egymásról, szállítottuk egymásnak az információkat. Volt egy házaspár, akitől jöttek az információk. És jöttek az információk arról, hogy most XY-t vittek el kihallgatni, vagy XZ-t keresték a rendőrök. Akkor, amikor Duray letartóztatták, a rendőrség a megfigyelési eredmények alapján sorban megkereste az egyes személyeket, akik Miklóssal kapcsolatban voltak. Erről nekünk már voltak információink. Aki később került a látószögükbe, az jobban fel tudott készülni, hogy mi várható, mi a stratégiájuk, milyen módszerekkel dolgoznak.

– Te kaptál valami visszajelzést, beidéztek az egyetemen, vagy jelezte-e a hatalom neked, hogy tilosban jársz?

– A rendőrség többször megkeresett. Volt egy vagy két alkalom, hogy Ipolyságon is, mert ez pont a nyári szünetben történt. Volt egy olyan eset, hogy megkerestek Ipolyságon az ipolysági rendőrségtől, hogy Pozsonyban akarnak az elvtársak meg-

hallgatni. Emlékszem, pont vizsgára mentem, elsős voltam, mondom, vizsga után lesz időm, hiszen délig lemegy a vizsga. Érdekes volt, hogy a Februárkára kellett menni, és ott meg nem tudtak arról, hogy most nekem náluk jelenésem van. Viszont pár nappal később megjelentek Ipolyságon. Valószínűleg sokszor káosz volt a szervezési tevékenységükben.

– *De ez neked aztán az egyetemi éveid alatt nem jelentett nehézséget?*

– Hát volt egy nagyon kellemetlen dolog: egy alkalommal a dékáni hivatalban kérészt az egyik rendőrtiszt. Az előadóterembe jött utánam a tanulmányi osztály munkatársa kicsit olyan elnyűtt ábrázattal, hogy a dékánhoz kell mennem. Nem nagyon tűnt hihetőnek, amikor a dékán irodájában a titkosrendőr először meakulpázott, hogy most ilyen módon keresett meg, de hogy nem tudott másképpen elérni. A lényeg az, hogy utána volt egy-két ilyen kihallgatás, de egy idő után abbamaradt az egész dolog. Mondhatom úgy, hogy mikor Durayt első alkalommal bevitték, utána voltam benne ebben a szórásban. Mikor már a második alkalommal került be, akkor már nem.

– *Te 1985-ben végeztél, utána hogyan folytatódott az életpályád?*

– Igen, 85-ben végeztem az egyetemen, és utána a pozsonyi agrárgazdasági kutatóintézetben dolgoztam. Volt annak egy társadalomtudományi részlege, ahol szociológusok, politológusok közgazdászok, közöttük bukott 68-asok is dolgoztak. Egész érdekes dolgokkal foglalkoztunk itt, urbanizációs folyamatokkal, a településszerkezet változásaival, de az agrárszférában bekövetkezett munkahelyi balesetek elemzésével is. Kérdőíves kutatásokat csináltunk, szövetkezeteket mértünk fel. Azért esett a választásom erre a helyre, mert az egyetemi éveim alatt a Szlovák Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetében segédmunkatársként voltam ösztöndíjas, s ez hozzásegített ahhoz, hogy átlássam a lehetséges szociológiai munkaköröket. Eleve láttam azt, hogy számomra leginkább elfogadható munkahelyet az ágazati intézetek jelenthetnek, pont olyanok, mint a mezőgazdasági minisztérium említett kutatóintézete.

– *Ezekén a helyeken sok értékes ember lehetett elszúrva, mert itt nem voltak annyira szem előtt.*

– Így van. Látni kell, hogy az 1968 utáni időszak egyik jellemzője az volt, hogy voltak munkahelyek, amelyek határozottan ideológiai helyek voltak. Az akadémia többé-kevésbé ilyen volt. Ott nagytakarítást végeztek. Viszont az ilyen ágazati munkahelyeken jó számban voltak olyanok, akiket 68 után kicsaptak a pártból, de itt még úgy ahogy ellehettek. Például volt egy idős kolléga, akit a körön belül docensnek hívtak, mert 68-ig az egyetemen politikatudományt tanított, ám túl aktív volt 68-ban. Szintén volt egy másik kolléga, szociológus, akit annak idején az akadémiáról küldtek el, némi kitérő után idekerült. Ide még azért befért, mert ezt ideológiailag még a legkevésbé kötött szellemi munkahelyek egyikének tekintették.

– *Meddig voltál ebben az intézetben?*

– 1985 őszén kerültem be, és gyakorlatilag két szakaszban voltam ott, mert 1988-ban másfél évre saját elhatározásomból távoztam az intézetből. Mivel ezt megelőzően megnősültem, és lakáshoz szerettem volna jutni. Az ilyen értelmiségi munkahelyek nem igazán tudtak lakást biztosítani. Viszont pont egy JAIK-os kapcsolatom révén hozzájutottam ahhoz az információhoz, hogy a lakáskezelői vállalatok fűtői viszonylag gyorsan szolgálati lakáshoz juthatnak. És akkor 1988 tavaszán elmentem a pozsonyi 4-es kerületbe fűteni, és karácsony előtt már az új lakásban laktunk. Mint fűtő jutottam lakáshoz Dévényújfalun, és Lamacson fűtöttem. Közben folyamatosan tartottam a kapcsolatot a kutatóintézettel. Tehát elmentem fűteni, s a lakáshoz jutásért cserében alá kellett írnom, hogy tíz évig fűtőként fogok dolgozni. Viszont a jogász ismerőseim az mondták, hogy ez a szerződés nem érvényes, mivel az átkosban volt egy olyan törvény, hogy ha valakinek van egy adott végzettsége, akkor azt ki kell használni, és hogyha az illető nem olyan munkakörben van, mint amilyen a végzettsége, akkor abban az esetben az ebben a pozícióból kötött munkajogi szerződések érvénytelenek. Magyarán mondván, a tíz évre szóló munkaszerződésem nem kötelez semmire, tekintettel arra, hogy felsőfokú végzettségem van, ott pedig betanított munkásként dolgozok. Persze ha a vállalat felkínált volna valamilyen felsőfokú végzettséget igénylő állást, akkor köteles lettem volna ott tovább dolgozni. Viszont erre nem került sor. 89-ben, egy hónappal a változások előtt, november elején mentem vissza dolgozni az agrárgazdasági kutatóintézetbe.

– A nyolcvanas évek második felében azért Csehszlovákiában is beindultak valamiféle folyamatok, amelyek elkezdtek bomlasztani a rendszert. A szlovákiai magyarság körében fontos iskolái voltak ezeknek a folyamatoknak a művelődési táborok és más hasonló rendezvények. Be tudtál ezekbe kapcsolódni, illetve folytattad-e akkoriban a tevékenységedet a Jogvédő Bizottságban?

– Visszatérve annyit, hogy mikor Pozsonyba kerültem és röntgenlaboránsként dolgoztam, az egy viszonylag szabad keretet jelentett a számomra. Egyrészt hogy a JAIK-ot szerveztem, nyaranta részt vettem a különböző táborokban, kerékpártúránkon. Ez eleve biztosított egy olyan baráti kört, amellyel ma is tartom a kapcsolatot. Nagyon sok olyan emberrel ismerkedtem meg akkoriban, akikre a mai napig mint fantasztikus emberekre tekintek, s akiknek nagyon sok mindent köszönhetek emberi meg egyéb vonatkozásban is. A röntgenlaboránsi pályám alatt kapcsolódtam be a Jogvédő Bizottság munkájába. Az egyik oldalon részt vettem a bizottság által fogalmazott levelek megbeszélésében, másrészt a terjesztésében is. Például egy alkalommal Csáky Palihoz vittem leveleket, amiket aztán ő terjesztette tovább a környéken kocsival. Duraynak akkor az volt az elképzelése, hogy a hatalom felé valamiféleképpen prezentálni kell azt, hogy itt nem egy személy dolgozik, hanem egy szélesebb kör van, és ha egyugyanazon a napon az ország különböző pontjain kerülnek postára a levelek, akkor ez valamiképpen jelzi azt, hogy itt nem egy ember futkározik a terepen.

– Amit a hatalom úgylis tudott egyébként.

– Persze, de valamiképpen az is tudott volt, hogy van egy ember, akinek a szerepe ebben az egészben sokkal meghatározóbb, mint a többieké. Aztán voltak komikus történetek. Például a Kovács Tibiék vittek leveleket Nagyszombatba, és leszakadt

a postaláda, és a nénikével, aki szintén egy levelet dobott be ott, reszkető kézzel együtt vitték be a postára a postaládát és benne a nem tudom hány tucat jogvédő bizottsági levelet. Ilyen élmények is voltak ebben az időszakban. A másik oldalon a bizottsági munka egyfajta kapcsolattartást is jelentett Magyarországra felé. Levelet vagy egyéb küldeményt átvinni, hozni stb., ez jelentett bizonyos fokú kockázatot, hiszen nagyon nagy mértékben ellenőrizték azt, hogy ki mit visz, főképp azoknál a személyeknél, akik rajta voltak a listán. Tudatosítani kellett, és tudatosítottuk is, hogy az, amit viszünk vagy valaki mással küldjük át, milyen kockázattal jár. Ezzel kapcsolatban is van egy történetem. Végzős hallgató voltam és a szakdolgozatomat az ingázás témaköréből írtam. Magyarországon abban az időben összehasonlíthatatlanul több empirikus kutatás folyt, mint Szlovákiában. Imre révén eljutottam több budapesti szociológiai kutatóhelyre, és több helyen kaptam kéziratokat is. Amikor ezeket hoztam haza, a határon kirámoltatták a hátizsákomat. És a kéziratok fennakadtak a rostán. A határőrök, gondolom, megfelelő segítséggel és igen hosszadalmasan derítették ki, hogy a nálam talált kéziratok az MSZMP Társadalomkutató Intézetében készültek, és nem szamizdat kiadványok kerültek elő.

– Valaki olyasmit mondott nekem, hogy röntgenlaboránsként te fénymásoltál bizonyos dokumentumokat? Vagy rosszak az információim?

– Ennek a részleteire már kevésbé emlékszem, de a laborban volt sötétkamra, itt különböző dokumentumokat lefotóztam, illetve készítettem belőlük másolatokat. Abban az időben a dokumentumok másolása sokkal körülményesebb volt, mint napjainkban. A ma használatos technikai eszközök nem léteztek, s a ma kissé mulatságosnak tűnő eszközöket pedig szigorúan felügyelte a hatalom. Így a dokumentumok fáradságos gépelése mellett a fotózás jelentett egy gyorsabb, de drágább lehetőséget.

– Amikor már az intézetben, illetve amikor fűtőként dolgoztál, tudtad ezt tovább folytatni?

– Amikor fűtőként, illetve az intézetben dolgoztam, ez alatt az időszak alatt is kapcsolatban voltam Miklóssal. Duray munkahelye közel volt az én munkahelyemhez. A VÚEPP (Agrárgazdasági Kutatóintézet) a Trenčianskán volt, a Miklóse pedig, a Geostav, a nagypiac közelében. Akár egy ebédszünet alatt is átugortam hozzá, ha szükséges volt. A másik dolog, ami még erősítette a kapcsolatunkat, egy magánéletbeli vonatkozás volt. Amikor megnősültem, Pozsonyban a vár fölött laktunk albérletben, és amikor Durayék kimentek az USA-ba, a megvásárolt, de még be nem lakott házukban laktunk egy darabig. Mintegy háromnegyed évig laktunk ott, amíg nem kaptunk lakást.

– Hogyan emlékszel vissza erre a 89 előtti egy-két évre, amikor már beindultak a mozgások?

– Akkor egy kicsit az események peremére kerültem, megnősültem, 1988 novemberében megszületett a legnagyobb lányunk. De például mikor Duray kiment Amerikába, a Jogvédő Bizottság ülései több alkalommal nálunk voltak, a Miklóstól kölcsönkapott házban. Ez körülbelül addig tartott, amíg ebben a házban laktunk.

Varga Sándor, Tóth Karcsi, Öllös Laci és még nem tudom, ki mindenki jött akkor össze néhány alkalommal.

– Ezeken a jogvédő bizottsági üléseken Duray hiányában ki volt az, aki a vezető szerepet vitte?

– Mikor Duray elment, Sándort bízta meg, hogy ő legyen a...

– Azt tudom, hogy őt bízta meg, de ő ezt be is tudta a gyakorlatban tölteni?

– Én úgy látom, hogy Karcsi sokkal markánsabb volt ebből a szempontból.

– Nem volt-e érezhető, hogy mi a különbség abban, amit a Varga Sanyiék akarnak, vagy amit a Tóth Karcsiék. Mert ők azért egy kicsit másként gondolták ezt a munkát.

– Én ezt kicsit olyan generációs eltérésként is értelmeztem. Látni kell, hogy ebben az időszakban ugyan gyakran találkoztunk nálunk, de több fejleménynek nem voltam közvetlenül részese. Egyrészt családi okokból, no meg a fűtői munka sem tette lehetővé, hogy olyan szabadon szervezzem a délutánjaimat, mint azok, akik standard munkaidőben dolgoznak. A 12 órás éjjel-nappali műszakokra járás egy teljesen más életvitelt jelentett. Valahol ez volt az ára annak, hogy lakáshoz tudtunk jutni. Ezért ebben az időszakban a bizottsági munkában kevésbé vettem részt. A másik oldalon viszont azáltal, hogy a kutatóintézetrel is kapcsolatban voltam és később oda visszakerültem, láttam például azokat a mozgásokat, amik a szlovák társadalomkutatók körén belül, így a szociológusok körében is történtek. Már a rendszerváltás előtti hónapokban voltak olyan konferenciák, kezdeményezések, ahol elég komoly kritika nyilvánult meg a szociológusok egy része felől a fennálló kommunista hatalommal szemben, amely bírálathoz a demokratizálást, egy emberarcúbb társadalmat sürgettek.

– 1989 novembere előtt te érezted azt, hogy itt valami változás készül?

– Most lehet, hogy furcsán hangzik, de igen. Belegondolok abba, hogy ott vagyunk a nyolcvanas években, a nyolcvanas évek közepén elkezdődik valami a Szovjetunióban. Jön Gorbacsov, és jön a peresztrojka. És érezhető volt egy olyan furcsa helyzet, amit talán úgy lehetett jellemezni, hogy a csehszlovák elvtársak nagyobb elvtársak, mint a szovjet elvtársak. Tehát próbálták fékezni azt, amit lehetett. De ugye ennek a régióknak a fejlődését elsősorban az határozta meg, ami a Szovjetunióban történt. Ezt már nem lehetett megfékezni. Hogyha itt a fejük tetejére állt is Husák és a garnitúrája, ezeket a folyamatokat már nem lehetett lefékezni. A másik dolog, elfelejtettem mondani, az egyetemi éveim alatt a baráti körünknek, akik kötődünk a jogvédő bizottsághoz, volt egy sajátos élettapasztalatunk. Ha úgy tetszik, tanulmányi utakra jártunk a Magyarországon kívüli tágabb régiókban is. Ugye a magyarországi viszonyokat láttuk. Például emlékszem a Mozgó Világ kerekasztalokra az egyetemi éveim alatt, amikor a Mozgó Világ egy nagyon markáns folyóiratként volt jelen a magyar közéletben, és különböző fórumok voltak, ahol a hatalom képviselője ott volt és diskurzust folytatott a Mozgó

Világ szerkesztőivel, és ott voltak a különböző egyetemek hallgatói. Érezhető volt egy teljesen más mozgás, ami ugye nálunk, Csehszlovákiában, Szlovákiában legalábbis Pozsonyban nem volt jellemző. Itt egy lefagyott légkör volt. A pozsonyi diákeveknek talán egy-két ilyen felvillanásnyi momentumra volt, mint például a V-klub, amely nagyon jó filmklub volt, s ahol lehetett valamit meríteni, de társadalmi kérdések nem igazán voltak jelen.

De elmentünk több alkalommal Lengyelországba is, a Szolidaritás-rendezvényekre, az általános sztrájkra, meg különböző helyeken ott voltunk a diákok között, ahol valami történt. Felmentünk Gdanskba, Varsóba. Ott volt akkor többek között Kovács Tibi, Gyurcsík Iván és Bodnár Marika. Én két alkalommal mentem különböző összetételű felállásban több napra. És láttuk, hogy ott mi van, létezik egy más-fajta viszonyulás is az adott rendszerhez

– Az 1988. március 25-ei gyertyás tüntetéshez fűz-e valami?

– Nem, nem voltam ott. Tudom, hogy mikor volt, hogyan zajlott, de akkor hazautaztam valamilyen okból.

– 1989. november 17-én Prágában elkezdődött a forradalom, és ettől függetlenül 18-án Vágsellyén megalakult a Független Magyar Kezdeményezés, s utána egy-két nappal később már Pozsonyban is elkezdődtek a tüntetések, a kulcsrázás és mindaz, ami ehhez hozzá tartozik. Hogyan láttad te ezeket a dolgokat akkoriban, hogyan élted meg ezeket az első napokat?

– Annyit tennék még hozzá, hogy a sors szerencsés játéka következtében pont november elsejétől mentem vissza a kutatóintézetbe. Két héttel a változások előtt már újból értelmiségi munkakörben voltam, ami lehetőséget adott a kollégákkal beszélni arról, hogy mi minden történt az alatt a másfél év alatt, amíg én a kazánházban pihentem. A kutatóintézetben viszont már érezhető volt a belső diskurzusok hatása. Amikor elmentem az intézetből, egy lefagyott légkör volt ott, 89 novemberének az elején pedig már folytak a diskurzusok. Érezhető volt, hogy valami megváltozott, hogy a szociológus társadalomban az év folyamán különböző fórumokon, konferenciákon már teljesen más diskurzusokra került sor, mint korábban. Meg hát abban az időszakban már a keletnémet menekültáradat ügyei is hatottak. A magyar tévének igencsak pozitív kihatása volt a szlovák területekre is, a Panoráma, Dubček-interjú, lehetne sorolni ezeket a dolgokat. Ezek nem múltak el nyomtalanul. És ne felejtjük el, hogy Pozsonyban a lakosság nagy része nézi azért a bécsi tévét, és érti is a nyelvet, tehát nem lehetett hermetikusan elzárni az életet úgy, ahogy az korábban volt.

Vágsellyén 18-án volt Tóth Lajosnak a születésnapja, amelyen ott voltam, de nem maradtam ott az éjszakai folytatásra.

– De meghallgattad az előadásokat?

– Meghallgattam az előadásokat és az esti vonattal mentem haza. És amikor arról volt szó, hogy a Karcsi lakásán folytatódik a dolog, azon én már nem voltam jelen.

– *Milyen érzésekkel menték haza erről a születésnapról, egyszerű születésnap ünnepségként élted meg, vagy több volt ennél?*

– Nem, mindenképpen több volt. Mert ha belegondolok, sokkal nyíltabb volt a légkör, és menet közben már jöttek az infók, hogy kezdődik valami Prágában. Itt valami történik, itt valami olyan változás van, aminek a következményei nem egyértelműek, de egy nappal később már nem ugyanúgy fogunk fölkelni, mint előtte. Aztán elkezdődtek a tüntetések, a Hviezdoslav téren az első időszakban és aztán a Partizánoknál az SNP téren, ott rendszeresen. Ezeken részt vettem, emlékszem többek között Grendel fellépéseire. A fő sztár abban az időszakban Jano Budaj volt a speciális sapkájával meg a többiek, kulcsok csilingelése. Ennek sokkal halványabb változatát éltük meg a munkahelyen, mert ott is volt mozgás.

– *Egy ilyen értelmiségi munkahelyen hogyan fogadták, hogyan nézték ezeket az eseményeket?*

– Az értelmiségi munkahelyen voltak párttagok, voltak volt párttagok és voltak nem párttagok, akik között nagyon érdekes diskurzus zajlott ebben az időszakban. Az egyik kolléga, aki kizárt párttag volt, dicsérte a változásokat, de egy szociáldemokrata irányban történő elmozdulásként tartotta őket elfogadhatónak. De látni kell, hogy abban az időszakban a szlovák társadalom, a másként gondolkozó nem hivatalos szlovák társadalom nem volt homogén. A kizárt párttagok zömmel inkább szocdem irányultságúak voltak. Volt egy kereszténydemokrata, keresztény típusú csoport, a Čarnogurský-félék. És például ezek a kizárt párttagok nem igazán tartották volna szerencsésnek, ha pont a kereszténydemokrata irányban menne el az egész. Mert ők úgy gondolták, hogy létezik egy emberarcú szocializmus, csak annak az állampárt valami módon elfuserálta a megvalósítását. Nem a keresztény elveket kritizálták Čarnogurskýékban, hanem azt, hogy a retorikájuk sok szempontból a Tiso-féle szlovák államra, illetve annak a megnyilvánulásaira emlékeztette őket. [...]

– *Meg lehet azt mondani, hogy te mikor érezted azt, hogy no, itt most már egy visszafordíthatatlanul döntő változás van, tehát ez már rendszerváltás, ez már forradalom. Mert az emberek, én úgy gondolom, az első napokban tanácsstalanok voltak, és nem tudták, hogy mi lesz. Volt egy lelkesedés, de azért volt egy óvatosság is.*

– Én egy dologban nem hittem. Nem hittem abban, mert ugye jöttek a különböző, ilyen-olyan infók, hogy a rendőrség, hadsereg, milícia be fog ebbe avatkozni, én nem hittem abban, hogy ez bekövetkezik. Akkor, amikor már a prágai tüntetések lefolytak, ahogy lefolytak, beavatkozott a rendőrség, de mégis az egész dolog más-képpen zajlott, mint korábban. Így mire Pozsonyban beindult az egész, meg elkezdődtek a tüntetések, akkorra egyértelművé vált, hogy itt már túlléptek a változások egy olyan kereten, amit még vissza lehetett volna fordítani. Másrészt nem volt meg a rendszernek az a legitimitása és az a háttérereje, amivel ezt meg tudta volna csinálni. És a másik oldalon a párton belül is érezhető volt, hogy gyakorlatilag ők már tudják, hogy ezt nem lehet úgy folytatni, mint eddig.

– *Te mikor léptél túl azon, hogy csak egyszerűen szemlélője legyél a dolgoknak, amikor már úgy gondoltad, hogy neked azért valamibe bele kell kapcsolódnod?*

– Ez egy kicsit vegyes volt. Egyrészt itt volt a kutatóintézet, itt voltak a családi körülmények, és kerestem a helyemet ezek között a viszonyok között. Egyet tudtam, hogy ismerem magamat annyira, hogy ne aktív politikus legyek. Akkor is kutatónak, szociológusnak éreztem, tartottam magamat, aki elkötelezett a társadalmi változások iránt. És valamiféleképpen kialakult bennem egy kép, hogy a szlovákiai magyar közegben, amikor már lehetőség adódik egyfajta szerkezetátalakulásra, mi az, amire szükség lenne. Ettől függetlenül azonban az első hónapokban, gyakorlatilag már december végétől, január elejétől benne voltam a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom alakításában.

– *Hogyan kerültél bele, valaki megszólított?*

– Ehhez tudni kell, hogy az egyetemi éveim végétől és utána egyházi kisközösségbe jártam. Ez a kisközösség összejött a mi albérleti lakásunkban, ott is összejött, ahol laktunk, a Durayék házában. Már a fordulat után néhányan Ausztriából jöttek át hozzánk, és elhívtak Bécsbe egy rendezvényre, ahol a keresztény demokrácia elveiről volt szó. Kapcsolatok hasonló vonalon Magyarország felé is voltak. És akkor már jöttek a visszajelzések. Egy alkalommal, azt hiszem, ez a pozsonyi VPN-házban volt, átjött Bécsből Kaltenegger Éva. A lényeg az volt, hogy keresztény módon gondolkodó, társadalmilag elkötelezett fiatalokkal akart találkozni. Ezen a megbeszélésen ott volt Berta Éva, ott volt Ordódy Dini, és akkor ott beszélgettünk ilyen dolgokról. És erre pár héttel később jön tőlük a telefon, hogy egyházi folyóiratot szeretnénk csinálni, van-e kedved csatlakozni. Ez előtt két egyházi vonatkozású cikket írtam az akkor induló, az FMK-hoz kötődő Napba, ha jól emlékszem a szlovákiai egyházi helyzetről, illetve az állampárt által támogatott papi békemozgalom megszűnéséről. Ők meg már egy másik vonalon kezdték szervezni a szerkesztőséget. Ilyen kapcsolathálón keresztül alakultak a dolgok.

– *A szlovákiai magyar politika a keresztény irányból kezdett el legnehezebben szerveződni, mert eleinte ott az sem volt világos, hogy most ennek a szlovák kereszténydemokrácia mellett kell szerveződnie, vagy teljesen különálló irányvonalként. Csak ahogy én látom, tulajdonképpen maguk a szlovák kereszténydemokraták adtak kosarat az első verziónak?*

– Magyar körökben is volt egy kis támogatottsága annak, hogy a szlovák kereszténydemokrata mozgalommal kell egyesülni. Ha jól emlékszem, Hammerlik Richárd későbbi képviselő képviselte ezt a vonalat, de mások, például Zilizi Tihamér is hasonló módon vélekedtek. Ebben az időszakban keresztény beállítottságú értelmiségiek, civilek, de papok is a szenci plébánián jártunk össze. Egy alkalommal jött egy megkeresés a szlovák mozgalom részéről, és Lamacson Ivan Čarnogurskýval tárgyaltunk több órán keresztül. Részünkről ott volt többek között Szócs Feri is, de azzal jöttünk el, hogy ez a diskurzus megerősített bennünket abban, hogy ez az út nem biztos, hogy a mi utunk.

– *Te akkor nem is annyira a pártszervezésből vetted ki a részedet, hanem azzal erősítetted a mozgalmat, hogy te lettél a Remény című lap szerkesztője.*

– Úgy mondanám, hogy az első hónapokban benne voltam a pártszervezésben, pontosabban a pártszervezést az alapító kongresszusig folytattam. Egyet látni kell, hogy a legrosszabb helyzetből, ahogy említetted, a kereszténydemokrata mozgalom indult, hiszen itt volt legkisebb mértékben jelen és a legkevésbé megszerveve az értelmiség. Egyértelmű volt, hogy az Együttélés a Csemadokra épít, az FMK pedig főképp a fiatal egyetemistákra stb., a jogvédő bizottság bizonyos tagjaira. És a legnagyobb tömegeket bizonyos mértékig mégis a kereszténydemokrata mozgalom tudta megfogni, hiszen háttérként ott voltak a plébániakörök, a még valamennyire értelmiségiként gondolkozó ministránsok, papok stb.

– *Volt benned valamiféle kétely abból a szempontból, hogy melyik vonalhoz csatlakozz, hiszen a másik kettőhöz számos dolog kötött téged. Az FMK-ás vonalhoz valószínűleg az életkorod, az, hogy egy csomó emberrel működteél együtt korábban azok közül, akik azt a vonalat csinálták. Az Együttéléshez köthetett volna Duray személye, aki bizonyos mértékig ebbe a világba bevezetett téged, és hát szerintem fontos ember volt a te szocializációd szempontjából. Volt-e benned valami kétely, hogy hova kell állni? Vagy neked ezek az irányok akkor nem egymással szembenállóként jelentek meg, tehát nem okozott ez problémát?*

– Nem okozott gondot. Mondok egy példát: amikor beindult az FMK lapja, mindjárt az első hetekben két cikket is írtam bele. Az első időszakban rendszeresen bejártam a Nap szerkesztőségébe. Számomra ez nem jelentett törésvonalat, a törésvonalak később kezdtek jelentkezni. Én úgy láttam, hogy az a természetes, hogy a szlovákiai magyarság politikai életét alapvető mértékben három irányvonal tudja lefedni. Egyik oldalon itt van a liberálisan gondolkozó fiatalság, itt van egy jelentős keresztény értelmiség, és ezenkívül pedig mondhatni, hogy itt vannak Együttélés hívei, ahová az egykori párttagoktól kezdve a csemadokosokon, tanítókon, polgármestereken át sokan tartoztak.

– *Kik azok, akik szerinted a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom szervezésében meghatározó szerepet játszottak?*

– A kereszténydemokrata mozgalom szervezésében kettősség volt. Volt egyrészt egy papi kezdeményezés, amely nem véletlen, hogy Szencen jött össze. Többek között itt volt az azóta már meghalt Harsányi Gyula, aki szenci prelátus volt, Koller Gyula, akkori boldogfai plébános, ma Pozsonypüspökin lakik, és az azóta elhunyt egyházfai plébános, Paxy László. Valahol innen indult a kezdeményezés egyik szála. A másik oldalon pedig ott voltak a valamilyen módon egyházasan gondolkodó választások, és az ő részükről is beindult egy kezdeményezés. És a kettő találkozott.

– *És közülük kit tudnál mondani?*

– Ott volt Szócs Ferenc, Földessy László, ide kapcsolódott be a szervezőtevékenységével Rajczy László. A kezdeti időszakból Bugár Bélára nem emlékszem. Azt hiszem, hogy vele az alakuló kongresszuson találkoztam először. De ebben a szakaszban Csáky Pali sem volt benne az események közepében. Egyet kell látni, hogy az események sűrűje itt volt Pozsony környékén. Máshol is voltak helyi kezdeményezések, de azok az országos fejlemények szempontjából kevésbé voltak meghatározóak.

– *Mikor alakult meg az MKDM?*

– Az alakuló kongresszusra valamikor március–áprilisban került sor.

– *Ott már kialakul az MKDM struktúrája. Az első elnöke, tiszteletbeli elnöke Janics Kálmán lett. Természetes folyamat volt, hogy Janics odakerüljön, részt vett ő egyáltalán a szervezésben?*

– Nem vett részt a gyakorlati szervezésben, ő fel lett kérve. Mert ugye volt egy alappoznat. Ha megnézzük, az Együttélésben volt egy egyértelmű személyiség, Duray, ugyanígy elfogadott egyértelmű személyiségek voltak az FMK-ban. Viszont a keresztény körökben nem volt senki olyan nagy autoritás, aki valamiféleképpen képviselni tudta volna az egészet. Ezért esett a választás Janics Kálmánra. Többen felkeresték őt, közöttük Püspöki Nagy Péter is. Ebben az időszakban Püspöki személye az alakuló mozgalmon belül meghatározó volt. Püspöki ugyan Budapesten élt, de a hétvégeken otthon volt, és így folyt be a helyi eseményekbe.

Az alap gondolat az volt, hogy kell valaki, aki valamiféleképpen hiteles, elfogadott személyiség, olyan autoritás, aki korábbi tevékenységével biztosítja, hogy a pártnak legyen elfogadottsága. Kell egy olyan elismert személyiség, akit elfogad a szlovákiai magyarság. Ilyen személyiségként merült fel Püspöki is, aki később egy ideig sajátos módon vett részt a mozgalom formálásában. Mint az MKDM független főtanácsadója igen nagy befolyással bírt a kezdeti időszak fejleményeire. Kvázi függetlenként, de tanácsadóként vet részt a mozgalomban. Hogy rá miért esett a választás, ebből adódott: mint elismert történész korábban papi szemináriumba is járt. A kereszténydemokrata mozgalom alakulásánál, az első időszakban egyértelmű volt a vallásos kötődés. Tudjuk, hogy a nyugat-európai kereszténydemokrata pártokban a kereszténydemokrácia és a vallásos hitélet között nincs különösebb kapcsolat. Ezekben a pártokban inkább a keresztény elvek jelennek meg valamilyen formában. Nálunk volt egy átmeneti szakasz, amikor kereszténydemokratának lenni azt jelentette, hogy vallásos az illető. S még egy törésvonal van. Látni kell, hogy elsősorban katolikusok tartoztak ide, a reformátusok inkább az Együttélés felé hajlottak.

– *Hogy láttad te belülről azt a folyamatot, amelyik már kezdett kialakulni ekkor, februárban, márciusban azzal, hogy megjelent a szintéren az Együttélés, és szembefordult az FMK-s vonallal, és már az 1990-es első júniusi szabad választásokon két külön táborban indultak a magyar pártok. Ezt te hogyan élted meg?*

– Onnantól kezdve, hogy elmentem lapot csinálni, engem az igen nagy mértékben lekötött. Az én dolgom az volt, hogy elsősorban szervezési kérdésekkel foglalkozzak. Egy olyan terjesztési módszert dolgoztam ki, melynek segítségével a lapot a hagyományos postai terjesztésnél sokkal olcsóbban tudtuk eljuttatni az olvasóhoz. De olyan kérdésekkel is foglalkoztam, melyek a lap profiljával voltak kapcsolatosak. Viszont volt egy véletlen, ami mégse hagyta, hogy a közélet politikai fejleményeiből kimaradjak. A Remény szerkesztősége egy folyosón, szomszédságban volt az Együttélés irodájával. Pozsonyban, az egykori Kristály bár fölött az egyik emeleten egymás mellett két iroda volt, az egyik részben volt a lap szerkesztősége, mellettünk pedig az Együttélés irodája. Az Együttélés irodájában szervezőtitkárként dolgozott Gyurcsík Iván. Elsősorban a vele tartott kapcsolat révén láttam át a politikai fejleményeket.

– Pártpolitikával nem foglalkoztam. Ez tartott 1992-ig, és 92-ben elkerültem a Reményből, pontosabban kiraktak a Reményből, és akkortájt hoztuk létre a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoportot. Ebben az időben az Ivánnal együtt elkészítettünk egy jelentést a szlovákiai magyarok helyzetéről. Én demográfiai és szociológiai szempontból, ő pedig politikai, jogi szempontból készített egy anyagot, amiből később elég sokat dolgozott, felhasznált a magyar politikai világ. És ekkor indul a Mercurius Csoport tevékenysége, megjelentek az első kötetek. Még egy mozzanat, ezt megelőzően. Ebben az időben volt egy próbálkozásunk, hogy mégse szakadjunk el teljesen a pártoktól. Iván megkereste a 92-es választások után létrejött Együttélés–KDM frakciót, hogy most akkor milyen jó lenne, ha lenne nekik egy háttérintézetük vagy valamiféle tudományos háttérük, ami segítené a munkájukat. A jelenlévő képviselők részéről felmerült a kérdés, ugye, ez pénzbe kerül? A pozitív válasz után, mármint, hogy ennek anyagi vonzata is van, részükről a dolog elvesztette aktualitását. És akkor félretettük ezt a gondolatot, és a Mercurius keretén belül próbáltam a tudományos tevékenységet megszervezni.

– *Még térjünk vissza egy-két dologra: az egyik a Remény. Mondtad, hogy felkérést kaptál valamikor, 1990 elején, hogy indulni fog a lap.*

– A Remény új lap volt a rendszerváltás után. Nem volt előtte katolikus lap. Volt egy próbálkozás 68-ban, és annak az élén is Koller állt. És aztán 68 befellegzett, és nem lett lap.

– *Felkérést kaptál, hogy legyél ennek a főszerkesztő-helyettese, a főszerkesztő Koller volt. Te, aki soha nem foglalkoztál újságírással, egész más helyről jöttél, könnyen belementél ebbe. Nem volt ez részedről ugrás a sötétbe? Illetve otthagytad az intézetet, ami mégis magasabb státuszú munkahely, mint egy szerkesztőség.*

– A csapat, akik hívtak, akik ott voltak, azért gondolták, hogy menjek oda, hogy átlátom a helyzetet. Átlátom azt, hogy milyen itt az egyházi helyzet, látom a különböző összefüggéseket, ami valahol egyfajta társadalomtudományi ismeretet jelentett. Én jeleztem nekik, hogy nem voltam előtte soha újságíró. Igaz, hogy írtam cikkeket, tanulmányokat, de ez teljesen más dolog. Ám bizalmat kaptam a részükről, és a nekem szánt feladat az volt, hogy segítsék formálni a lap profilját, megtalálni azokat a fő dolgokat, témákat, amivel foglalkozni kell, és hogy mindenképpen jó, ha van ott egy olyan ember, aki látja azt, hogy ebben a társadalmi közegben mi az, amit az itteni szlovákiai magyar keresztényeknek az asztalára kell tenni. Mi az, ami olvasható lesz, mi az, ami valamiképpen több lesz, mint egy hitbuzgalmi lap. Tehát ezek voltak az ő részükről azok a válaszok, amelyek engemet valamiféleképpen megnyugtattak, hogy nyugodtan belemehetek ebbe a próbálkozásba. Aztán, hogy másképp alakult a dolog, az egy más történet.

– *Mennyire érzed sikeresnek ebből a szempontból a tevékenységedet, a két évet, amíg ott voltál a Reményben?*

– Ez nagyon érdekes dolog, mert ez a pálya mindannyiunk számára, mindkét félnek, akik ott voltunk, a papoknak és a civileknek is, nagyon sajátos helyzetet jelentett, mert korábban ilyen nem volt. Ugye az átkosban az egyház elszigetelt módon működött. A papok bizonyos értelemben el voltak szigetelve a hétköznapi élettől, az emberektől, nagy részük állandó megfigyelés alatt élt. Másképpen mondva, a hétköznapi életben nem voltak munkajellegű kapcsolatban a papok és a hitüket gyakorló emberek. S azt is látni kell, hogy az egyház rendi társadalomként működött. Úgy kell elképzelni a katolikus egyházat a rendszerváltás előtt, és sok helyen ma is, hogy van a pap, aki olyan, mint egy nemes, és egy síkkal, egy renddel lejjebb vannak a többiek. Van egy jezsuita ismerősöm, aki egy alkalommal azt mondta, hogy sajnos nagyon sok pap ma is úgy gondolkozik, hogy a pappá szentelés révén a papok a mindentudás karizmáját is megkapják. Tehát egy plébános a falu élén, a falu papjaként nemcsak az egyházi kérdésekhez ért, ő tudja legjobban azt is, hogy kell a templomot szigetelni, hogy kell megoldani a kivilágítást. Minden kérdéshez ő ért a legjobban, mert ő a pap. A lapban is ez a kettős világlátás jelentkezett, és ahogy most látom, ez igen komoly kihívást jelentett a papi és civil félnek egyaránt. És hát ennek lett az eredménye, hogy bizonyos idő után nekem onnan távoznom kellett.

– Egy kicsit még az MKDM belső ügyeiről beszéljünk, hiszen azért abban az első választási ciklusban, 90-től 92-ig az MKDM-en belül elég sok volt a vita. Mondjuk, botrányok, de nem voltak ezek igazából botrányok. Két komoly probléma volt, az egyik az Együttéléshez való viszony, a másik meg bizonyosfajta személyes ellentétek. Püspöki és a pártvezetés között. Ezekről tudnál-e valamit mondani?

– Még egy másik mozzanat is van. Az MKDM és az FMK között is volt egyfajta feszültség. Erre a történetre emlékszem, mert akkor ott voltam azon a találkozón. Még a választások előtt és még a Remény előtt volt, hogy az FMK-s vezérkar szeretett volna találkozni az MKDM-es vezérkarral. Az FMK érezte, hogy van egy jól képzett értelmiségi rétege, de valahogy nem nagyon voltak körülötte tömegek. És valamiféle olyan szimbiózisban gondolkoztak egyesek, hogy a kettőnek az előnyeit egyeztetni lehetne: az MKDM-s tömegek és az FMK-s értelmiség együttműködésében. Ezen a találkozón kiderült, hogy nem biztos, hogy ez működőképes. És utána ilyen próbálkozásra később már nem került sor. Ami az MKDM–Együttélés kapcsolatát illeti, ott szintén látni kell, hogy az Együttélés az MKDM-nél markánsabb, nemzetibb vonalat fogalmazott meg. Az MKDM nemzetileg szintén elkötelezett volt, de mindezt keresztényi keretbe gondolva. Másrészt ebben az időszakban az MKDM még nem volt igazi párt a szónak abban az értelmében, hogy nem ideológiai alapon, hanem vallásos alapon közelítette meg az egyes kérdéseket. Azaz igazából a vallásos embereknek egyfajta gyülekezete volt. Emlékszem az alakuló ülésre, ahol többségében vallásos kérdések jelentek meg.

– Ha jól emlékszem, az MKDM első programjából számos olyan dolog hiányzott, ami egy igazi párt programjában benne van. Például határozottan a nemzetiségi kérdéshez sem szóltak hozzá pártprogramszerűen.

– Emlékszem olyan mozzanatokra, mikor különböző tisztségek betöltéséről volt szó, és egyes vidéki küldöttek olyan kérdésekkel fordultak egyes személyek irányá-

ba, akik jelöltek voltak, hogy milyen gyakran jár templomba, milyen gyakran jár gyónni, áldozni meg hasonlók. Itt egy tisztázási folyamatnak kellett még elkezdődni, zavaros volt a fejekben, hogy most mi is az, hogy keresztény politizálás.

– De olyasvalamit nem lehetett érezni, hogy az MKDM keresi az útját? Hogy főleg Janicson keresztül, aki gyakorlatilag 1938 körül indult közéleti emberként, hiszen az Új Életben már akkor kezd publikálni, ami akkor egy katolikus szellemiségű lap volt, és a háború alatt végig publikált. Hogy ő kvázi történészként igyekezne visszanyúlni a két háború közötti Országos Keresztényszocialista Párt tradícióihoz? Nem éreztétek, hogy Janics részéről volna egy ilyen törekvés?

– Janics gyakorlatilag nem volt benne az egészben, Janics szimbolikus személyiség, tiszteletbeli elnök volt. Azért nem volt elnök, mert elnök az, aki valóban teljes lényével képviseli a programot és az ügyet, s ő nem ilyen volt. Koránál fogva sem lehetett az.

– Akkor ki volt az igazi vezér?

– Ebben az időszakban sajátos helyzet volt. Mondhatom úgy, hogy volt egy motor, Rajczy Laci, és egy más valaki kezében volt a távirányító. A kezdeti időszakban ez Püspöki Nagy Péter volt. Az alakuló ülés utáni időszakban kezd megváltozni a dolog, majd jön egy kritikus szakasz, Szőcs Feriék kiszorítása a mozgalmából.

– Az miért történik?

– Mert Szőcsék voltak azok, akik úgy látták, hogy az Együttéléssel közelebbi kapcsolatot kell ápolni.

– És belülről nem éreztétek úgy, hogy az Együttélés le akarja nyelni a pártot? Vagy ez nem fogalmazódott meg így?

– Ezt én így nem látom, mondom, egyrészt már nem voltam ott. Egyértelműen érezhető volt, hogy elbeszél egymás mellett a két mozgalom. Olyan értelemben, hogy az Együttélés valahol lenézi az MKDM-et, pont amiatt, hogy nem igazi politikai tömörülés, még kiforratlan struktúrákkal. Az MKDM-ben meg azt nézik, hogy az Együttélésben mennyi kommunista van, meg hasonló. Szóval ezek is valahol benne voltak. Két különböző világ találkozott. És hát kellett egy hosszú időszak, amíg valahol egymásra találtak, hogy egymást meg tudják érteni, hogy miről is van szó. Az Együttélés kezdeti időszakában, az első garnitúrában egy csomó kilépett párttag volt. Néhányan nem is közkatonaként voltak jelen. És az MKDM-sek számára ez egyfajta botránykőként jelentkezett, hogy mit akarnak ezek itt. Ezeket a mozzanatokot is látni kell. Mindezek a folyamatok nagyon rövid egy-két hónap alatt zajlottak az első választások időszakában.

– Még arról, hogy 92-ben fordulatot vett az életpályád, hiszen otthagytad a Reményt, és megalapítottad a Mercuriust, amely a mai napig fontos tudományos csoportosulás. Onnantól kezdve egyre inkább a tudománynak, a szociológiának élsz. A Mercurius fontos láncszem a szlovákiai magyar tudományosságban, hiszen

még nem köintézmény ugyan, de már a szellemi potenciál összpontosításának az eszköze.

– Ez előtt még mondanék egy-két apróságot, ami hiányzik ebben a mozzanatban. Az alatt az időszak alatt, amíg a Reményben voltam, a politikából ugyan kivonultam, a politikában nem voltam benne, de részt vettem más, mondhatni, olyan társadalmi szeleteknek a létrehozásában, amelyeket fontosnak éreztem. Például ilyen volt a Csehszlovákiai Magyar Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, melynek két éven át vezetője voltam, vagy a KIK, a Keresztény Ifjúsági Közösség, melynek kialakításában az első szakaszban részt vettem.

Visszatérve a Mercuriushoz, látni kell, hogy a tudományos élet előzménye már a rendszerváltás előtt ott volt a Madách tájékán, abban, ami ott történt, Tóth Karcsiék próbálkozásaiban a szlovákiai magyar tudományos intézmény létrehozatalára. A Mercurius 1992-ben alakul. És most lepereg előttem az eltelt időszak, van már magyar párt, vannak ilyen és ilyen egyesületek, de az égvilágon semmi nincs, ami a tudományos életet felölelné. A Mercurius létrejöttének előzménye, hogy 1991-ben valamikor karácsony előtt összejöttünk néhányan Popély Gyula igazgatói szobájában a pozsonyi magyar gimnáziumban. Többek között Vadkerty Katalin, Szarka László, Végh László és talán Gyurcsík Iván voltunk jelen. Itt merült fel a szlovákiai magyar társadalomtudományosság helyzete. S ennek a találkozásnak lett később kézzelfogható eredménye egy tanulmánykötet a szlovákiai magyar tudományosságról, mely meg is jelent a Kalligram Kiadóban. Tehát már ekkor foglalkoztatott bennünket a gondolat, hogy próbáljuk meg létrehozni a szlovákiai magyar tudományosság szervezeti kereteit. Na és utána tavasszal kezdtünk el többen összejárni és végigbeszélni egy kutatócsoport megalakításának a lehetőségeit, Vadkerty Kató néni, Gyurcsík Iván, Végh Laci, és ezt követően hoztuk létre tavasszal a Mercurius Csoportot. Ebben az időben már működött az Illyés Alapítvány is, így kutatási pénzekre is lehetett pályázni. Vadkerty Katalin ekkor már dolgozott A reszlovakizáció című munkájának a kéziratán, ez jelent meg a Mercurius Könyvek első köteteként. A Mercurius Csoport filozófiája nagyon egyszerű volt. Összefogta azokat a kutatókat, akik anyagi háttér nélkül, független egyéni harcosokként ténykedtek a terepen. A csoport felépítésének a meghatározója az volt, hogy minimális szervezeti struktúra mellett a megpályázott anyagi keret lehető legnagyobb részét a kutatási tevékenységre fordítsuk. És ennek jegyében működött hosszú ideig a csoport. Az Illyés Alapítvány meghatározó támogatása mellett Frideczky János segítségével volt kiemelkedő, aki az infrastrukturális háttérrel is biztosította számunkra. 1993-tól sorban jelentek meg az egyes kötetek.

– *Hány könyvet is adtatok ki?*

– 14 kötet jelent meg. Különösebb szerénytelenség nélkül elmondhatom, hogy ezek a munkák alapmunkáknak számítanak a mai napig nemcsak a szlovákiai magyar társadalomtudományban. Köteteink 2006-ig jelentek meg folyamatosan. Ekkor megszűnt az Illyés Alapítvány, és ezzel eltűnt az a forrás, amelyből a kutatásainkat finanszírozhattuk. Folyamatosan, évről évre jelentek meg az egyes alapmunkák. Az alapideológiánkhoz hozzátartozott az is, hogy kölevest főzünk, tehát hozott anyagból dolgozunk, abból főzünk, ami van, azoknak a kutatóknak próbálunk elfogadható ösztöndíjat biztosítani a tevékenységhez, akik tudnak és szeretnek dolgozni.

– *Hogyha nem lett volna 1989, akkor te most Pozsonyban a mezőgazdasági kutatóintézetben dolgoznál és a szövetkezetek statisztikáit csinálnád?*

– Nem tudom megmondani, egy biztos, hogy a 89 előtti világ egy teljesen más logikára épült fel, többek között tervgazdálkodásos alapon működött. Távozásom előtt az intézetben a távlati tervekben szerepelt, hogy a közeljövőben én is megkezdem a kandidátusi tanulmányaimat, ezt ma doktori iskolának nevezik. Ebben az esetben viszont közgazdaságtudományból kellett volna tudományos fokozatot szereznem.

– *A személyes prizmádon keresztül milyen jelentősége van számodra 1989-nek? Neked mit jelent 89?*

– Azt jelenti, hogy 89 előtt csak eleve beprogramozott, meghatározott, becsatornázott pályákon tudtam mozogni, jó esetben a felkínált menüből, alternatívák közül választhattam. Az ember ilyen körülmények között vagy megtalálta a helyét, vagy nem. 1989 után viszont megnyílt egy terep, igen sok kockázattal, rengeteg bizonytalansággal, de mégis lehetőséget adott arra, hogy magam is alakíthassam, formálhassam azokat a kereteket, amelyekben tevékenykedni akarok, aktív cselekvőként aktív részeseként ezeknek a folyamatoknak. 1989 előtt, amikor elmentem az agrártudományi kutatóintézetbe dolgozni, akkor az tűnt még a leginkább járható útnak az adott keretek között. A rendszerváltás után pedig lehetőség adódott arra, hogy időközben szociológiából doktoráltam és kutatásaimban azokkal a témákkal foglalkoztam, foglalkozok – így az asszimilációs folyamatokkal is – amelyek érdekelnek.

– *Amivel 89 előtt biztos, hogy nem foglalkozhattál volna.*

– Akkor és azzal semmiképpen sem.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

HIMMLER GYÖRGY

10

1954. szeptember 12., Ipolyság. Pedagógus, művelődés-szervező, publicista. Az ipolysági magyar gimnáziumban érettségizett (1974), majd 1979-ben a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelem–filozófia szakos tanári oklevelet szerzett. 1981-től a párkányi gimnázium tanára, 1982 óta a párkányi Balassi Bálint Klub vezetője, 1992–2008 között a Párkány és Vidéke önkormányzati lap főszerkesztője volt. A rendszerváltást követően a Független Magyar Kezdeményezés, ill. a Magyar Polgári Párt vezetőségi tagja, párkányi helyi csoportjának elnöke.

– Azzal kezdeném, hogy amióta téged ismerlek, amellett, hogy kiváló történelem-tanár vagy, mindig is közéleti ember voltál, erőteljesen mozogtál abban a térben, ahol vagy, jelen esetben Párkányban. Most is nagyon sok mindent csinálsz a Párkány és Vidéke Kulturális Társulásban, a Szikince fesztivált szervezed és sok minden egyebet. Honnan a késztetés, hogy ne csak a szakmádnak élj, hanem a közéletnek is, van-e ebben valamiféle családi indíttatás?

– Azt gondolom, hogy ez alapvetően alkati kérdés, de az iskoláimnak is sokat köszönhetek. Amikor gimnazista voltam Ipolyságon, ott sok minden történt szellemi tekintetben. Akadt néhány jó tanárom, akik felhívták a figyelmemet a közéleti, irodalmi dolgokra. Volt valami intellektuálisan izgalmas is a levegőben, ami a hatvanas évekből maradt a városban. Tagja voltam a József Attila Irodalmi Színpadnak. Vas Ottóval minden évben szerepeltünk a komáromi Jókai Napokon. Volt aztán egy kiváló magyartanárom, Korpás Pál, aki amellett, hogy a magyar irodalmat magas szinten és bennünket gondolkodásra serkentve tanította, nem felejtette el felhívni a figyelmiinket a közélet dolgaira sem. Maga is közéleti beállítottságú ember volt, a szó legnemesebb értelmében. Volt aztán ott egy Honti Közművelődési Klub nevű informális értelmiségi csoportosulás, amelybe gyakran eljártam és különböző érdekes előadókat hallgattam, beszélgettünk közéleti

HIMMLER GYÖRGY

emberekkel, irodalmárokkal, néprajzosokkal, írókkal, sok mindenkivel, akik rányitották a szememet mindarra, ami körülöttünk történik.

– *Mikor is volt ez?*

– A hetvenes évek első felében voltam gimnazista, a második felében pedig egyetemista Pozsonyban. Itt is kaptam sokféle ösztönzést. Szinte elsős koromtól ott voltam a József Attila Klub körül Szarka Lacival és másokkal, akik akkoriban szervezték a klub rendezvényeit, műsorait. Persze nemcsak Pozsonyban mozogtunk, hanem gyakran eljártunk Pestre is, ahol összejártunk az ELTE hallgatóival. Pesten szabad szellemiséggel, egy egészen más mentális közeggel találkoztam. Az egyetemi klubok levegője más volt, mint a hivatalosság fullasztó levegője. A hetvenes és nyolcvanas évek klubmozgalmi életében szerepeket is vállaltam. A nyolcvanas években mint a párkányi Balassi Klub vezetője a klubtanácsnak is elnöke voltam.

– *Milyen klubtanácsról van szó?*

– Létezett a Csemadok kebelében egy klubtanács, amely a közművelődési klubok szervezőit, vezetőit fogta össze. Ennek volt a tagja Tóth Lajos, a sellyei Vörösmarty Klub vezetője, Bajnok István, Hornyák István, Csáky Károly, Puntigán József és sorolhatnám a neveket. Próbáltuk függetlenné tenni a kezdeményezést az akkori Csemadok hivatalos irányvonalától, az ott ülő csinovnyikok azonban igyekeztek ellenőrzés alatt tartani ezeket az informális folyamatokat, mi pedig próbáltuk a mozgásterünket bővíteni, és szabad szellemiségű rendezvényeket, táborokat szervezni. A Nyári Művelődési Táborokról beszélek, amelyek legtöbbször Örsűjfalun valósultak meg vagy Somodiban. A gimesi táborok is emlékezetesek voltak, ezeket már akkor is a nyitrai egyetemisták szervezték. Itt adott találkát egymásnak az a 200-300 ember, aki minden ilyen rendezvényen megjelent akkoriban. A nyolcvanas évek vége felé már egészen ellenzéki hangulata volt a mozgalomnak. Mondhatnám azt is, hogy törvényen kívüliek voltunk, mert hát nem mentünk el a pártbizottságra megkérdezni, hogy milyen rendezvényeket szervezhetünk, hanem összeültünk néhányan és megterveztünk, megszerveztük ezeket a művelődési táborokat.

– *Voltak-e ütközések közöttetek és a Csemadok-vezetők között? Kaptatok olyan visszajelzéseket, hogy ezt már mégsem kellett volna?*

– Persze, többször is előfordult ilyen, mert a Csemadok a hivatalosságot képviselte, és nekik megmondták a pártszervek, hogy meddig lehet elmenni és meddig nem. Mi azonban ettől relatíve függetlenül működtünk, bár formailag ugyan a Csemadok kebelében működött a klubtanács. Akik ott összegyűltünk, sokkal szabadabb elvű, szabadabb gondolkodású, nyitott emberek voltunk, s nem nagyon hagytuk magunkat bepréselni a hivatalosság ketreceibe. Érdekes volt megfigyelni, hogy a csinovnyikok mennyire nem tudtak mit kezdeni az idealizmusunkkal.

– *Akkoriban Magyarországról rendszeresen hívtatok előadókat, legalábbis a népi-ellenzék tipikus képviselőit, akik sűrűn megjelentek ezeken a nyári művelődési táborokon. Kít emelnél ki ilyen szempontból?*

– Aki először eszembe jut, az Halász Péter, aki a Magyar Népművelési Intézetnek volt hosszú ideig az igazgatója, azt hiszem, ma is ott dolgozik. Néprajzos, aki keresztül-kasul bejárta és ismerte a Kárpát-medencét. A Honismereti Szövetség elnöke volt, és a Honismeret című lap főszerkesztője. Igen mozgékony, nagy tudású, sokoldalú értelmiségi ember, aki nemcsak eljár a rendezvényeinkre és segített a szervezésben, hanem összehozott néhány emberrel az akkori magyarországi ellenzékéből. Nemcsak a népnemzetiből, mert a nyolcvanas évek második felében az akkor szerveződő Fidesz és SZDSZ köréhez tartozók közül is sokan eljártak a táborainkba. Németh Zsolt szinte az összes nyári művelődési táborunkban ott volt és segített bennünket. Vagy Horváth Misi, aki éppen az egyik művelődési táborban lelte halálát egy motorbalesetben. Ő a Szabad Kezdeményezések Hálózatának volt az egyik fontos embere. De említhetném Csík Ibolyát vagy Béki Gabit, aki az SZDSZ-nek hosszú ideig parlamenti képviselője is volt. És persze a népnemzeti ellenzékéből Lezsák Sándor vagy Püski Sándorék is eljártak a klubjainkba, a művelődési táborokba. Ebben a közegben formálódott a demokrácia értékei iránti fogékonyságom, a nemzetfelfogásom, a liberalizmusom.

– *Öllös Laci írta valahol, hogy ezek a művelődési táborok azért nagyon fontosak, mert a 89 utáni magyar értelmiség, a politikai elit itt szocializálódott. A te szavaid is valahol igazolják ezt.*

– Ez abszolút mértékben igaz, legalábbis a politikai elitünk egy jelentős részére. A mi közgondolkodásunkat a művelődési klubok és táborok valóban jelentős mértékben alakították. Ezek a klubok alulról építkező helyi közösségek voltak, ahová értelmiségi alapállású emberek jártak el, akik nem a hivatalos gondolkodást képviselték, vágytak valami értelmesebb világmépre, valami másfajta szocializálódásra. Ha meg akarnám határozni, hogy mi is volt az, ami leginkább vonzotta az embereket ezekbe a klubokba, az ott uralkodó szabad levegő volt az. Pedig tudtuk, hogy a hallgatók között ülnek besúgók is.

– *Lehetett tudni, hogy kik voltak azok?*

– Persze, voltak erre utaló jelek, most pedig már a Nemzeti Emlékezet Intézetének dokumentumaiból tudjuk, hogy kik voltak azok.

– *Ezekben a táborokban azért szerintem 87–88-ig olyan nagyon direkt politizálás nem folyt. Csak később jöttek elő olyan dolgok, amelyek aztán direkt politikai akciókba is bevitték a táborozókat. Emlékszel ilyen momentumokra, aláírásgyűjtésre, tüntetésre vagy tiltakozásra?*

– Most nem tudnám pontosan megmondani melyik évben, de 87-ben vagy 88-ban Őrsújfalun volt egy ilyen. Ott már fogalmazódtak meg kiáltványok, petíciók, amelyeken keresztül tudtára is adtuk a hivatalos kormánzatnak meg a pártvezetésnek a véleményünket. Elsősorban a kétnyelvűség és a magyar oktatásügy kérdése jelent meg bennük. Egy nagyon eklatáns példa az a kezdeményezés, amit 89 májusában indítottunk el az érsekújvári járásban Juhász József, Rocco, Nagy Imre és jómagam, amikor a kétnyelvű oktatás bevezetését először kezdeményezték a párt-szervek. Ekkor megfogalmaztunk egy petíciót, amelyet alá is írtunk, be is nyújtot-

tunk az akkori járási nemzeti bizottság elnökének. Tehát nem a pártszerveknek, hanem az illetékes államigazgatási szervnek. Megvan a dokumentuma, publikálták azóta több helyen is. Ezt a petíciót akkor az Érsekújvári járásban mintegy 1500 ember írta alá, közte több száz pedagógus és párttag is. A legfontosabb „javaslatunk” az volt, hogy a kétnyelvűség jelenjen meg mindenütt, ahol a magyar kisebbség jelen van, hivatkozva a Helsinki Alapokmányra meg, pimasz módon, a párthatározatokra is. A magyar nyelvű oktatás fejlesztését is „követeltük”. Arról volt szó, hogy nagyon sok középiskolában iszonyúan nehéz volt magyar osztályokat indítani. Annak ellenére ugyanis, hogy sok magyar gyerek jelentkezett, mégis szlovák osztályokba terelték őket. Egyszerűen nem nyitottak magyar osztályokat vagy csak tessék-lássék alapon. És hát több ilyen jelenségre felfigyeltünk Újvárban és Párkányban, főleg a szakközépiskolákban. Ebből óriási balhé lett, és elkezdődött az agymosás. Csoportonként behívtak mindenkit a munkahelyi pártbizottságra, főleg a párttagokat, pedagógusokat és úgymond elbeszélgettek velünk, hogy mi a bajunk, miért nem tetszik nekünk a pártpolitika meg egyéb sületlenségek. Mi, ugye, pókerarccal mondtuk a magunkét, hogy hát mi nem támadjuk se az államot, se a pártot, mi csak szeretnénk, ha megvalósulna az, amit a párt is képvisel, azaz a kétnyelvűség meg a magyar nyelvű oktatás. Aztán 89 őszén felpörögtek az események. Akkor Érsekújvárba hívtak bennünket, az érsekújvári és párkányi gimnázium azon tanárait, akik aláírtuk, illetve terjesztettük ezt a petíciót. Ott a párt ideológiai titkára próbált a lelkünkre hatni, hogy hát micsoda dolog ez, miért nem bízunk bennük, miért nem hozzájuk fordultunk, mi ez a tőlük független kezdeményezés, stb. Természetesen példát akartak statuálni, és néhányunkat ki akartak rúgni az állásából, többek között engem is. Éppen november 17-én volt, amikor engem meghallgatásra berendeltek a kerületi nemzeti bizottságra és ott felajánlották, hogy fogadjak el egy tanári állást Léva mellett egy szlovák szakmunkásképzőben, merthogy képtelenek oda ilyen szakos tanárt beszerezni. Én erre azt mondtam, hogy ha elmegyek oda, akkor viszont Párkányban nem lesz ilyen szakos tanár, s akkor ebben mi a ráció. Írtak egy jegyzőkönyvet, és ennyiben maradtunk. Azzal búcsúztam tőlük, hogy nézzék, én tisztában vagyok azzal, hogy ha maguk engem el akarnak távolítani az állásomból, akkor ezt meg is tudják csinálni. De vegyék tudomásul, hogy én ezt minden törvény adta eszközzel meg fogom maguknak nehezíteni. El voltam rá szánva, hogy esetleg valamiféle látványos tiltakozást fogok megvalósítani. Például bemegyek reggel az iskolába, leülök a tantestületiben a helyemre, ott fogok ülni, amíg az óráim, úgymond, tartottak volna, ott fogok ülni, aztán hazamegyek. Mindaddig, amíg karhatalommal el nem távolítanak, vagy valami ilyesmit. Erre már nem került sor, mert november 17-én éjszaka elindult a lavina és ezt az egész cirkuszt elsöpörte, utána pedig már nem volt alkalmuk az illetékeseknek arra, hogy eltávolítsanak bennünket.

– Mindez már Párkányhoz köthető. De hogy került az ipolysági egyetemista Párkányba?

– Az egyetemi éveimben még visszajártam Ipolyságra. Utána pedig Léván dolgoztam két évig történészként a Barsi Múzeumban, igaz ebből egy évet a hadsereg vett el, az értelmes életemből. A múzeumban áporodottság volt, és nem sok készletet éreztem arra, hogy a párt különböző kerek évfordulóira kiállításokat rendezek. 1981-ben kerültem Párkányba, ahol épp egy történelem–filozófia szakos

tanárt kerestek. S mivel én eredetileg is tanítani akartam, kaptam az alkalmon. Nem mintha a muzeológusi, helytörténetírói vénám kimúlt volna, de azt gondolom, hogy attól mozgékonyabb vagyok, mintsem egy múzeumban üljem végig az életemet. 1982-ben Párkányban néhány barátommal létrehoztunk egy művelődési klubot, amely a Balassi Klub nevet kapta, mert a névadással is demonstrálni akartuk az Esztergommal való együvé tartozásunkat. A klub a mai napig működik és a mai napig a vezetője vagyok. Talán nem fog hazabeszélésnek tűnni, de ha a hetvenes években a sellyei Vörösmarty Klub, akkor a nyolcvanas években a mi klubunk volt egyike azoknak, amelyben a legpezsgőbb élet folyt.

– *Mitől, mi az, ami ezt mondatja veled?*

– Az, hogy nemcsak helyben figyeltek fel ránk, de a klub egyes rendezvényeire sok mindenki eljárt Léváról, Komáromból, Vágsellyéről is, tehát sok olyan rendezvényünk volt, amely távolabbról is vonzotta a érdeklődőket. Akinek a nyolcvanas években volt érdemi és persze nem hivatalos mondanivalója, azok közül sok mindenki megfordult itt. Hogy csak néhány nevet említsek, László Gyula, Benda Kálmán, Szarka László, Katona Tamás, Domokos Pál Péter, Halász Péter, Kósa László, Janics Kálmán, majd Csoóri Sándor, Duray Miklós vagy a Forrás Kör a maga irodalmi műsoraival és sorolhatnám. A szlovákok közül pedig Karol Wlachovský, Martin M. Šimečka, Július Satinský, Peter Schutz. Ezek az előadások, az előadók-kal való beszélgetések egyfajta katalizátorai is voltak az itteni közgondolkodásnak.

– *Hunčík Pétertől meg a másoktól is hallottak alapján Ipolyságot egy nagyon mozgalmas, szellemileg nagyon aktív városnak látom, ahol sok minden történt. Ezzel összehasonlítva milyen volt Párkány mielőtt a te generációd elkezdte szervezni a Balassi Klubot és az itteni közéletet?*

– Igazán pontos képet erről nem tudnék alkotni, de úgy érzem, valójában egy kicsit alvó város volt Párkány. Ipolyság polgáribb hagyományból nőtt ki. Párkány a háború előtt egy provinciális kisváros volt, ahol voltak egyesületek, kulturális szervezetek, mint mindenütt, de Ipolyság ebből a szempontból sokkal pezsgőbb város volt. Mégiscsak vármegye központ volt, Párkány meg Esztergom árnyékában élt. Érdekes módon Párkány mindig is igyekezett megőrizni a maga provinciális identitását Esztergommal szemben, talán egyfajta önvédelemből. Össze is fonódott Esztergommal, meg azért igyekezett is saját önképet alkotni. Ma is érzem ezt a távolságtartást.

– *Annyi mindent csináltál, szinte biztos megfigyeltek, írtak rólad jelentéseket. Eszedbe jutott 89 után valamikor, hogy megnézd, kikérd, mi van rólad az állambiztonsági iratokban?*

– 1989 után az első parlamenti választásokon az FMK parlamenti jelöltlistáján szerepeltem, és mint minden képviselőjelölt, én is „lusztráltattam” magamat. Ezen az van, hogy nincs bejegyzés rólam. Ezt akkor Prágában állították ki. A Nemzeti Emlékezet Intézetének a honlapján viszont az a bejegyzés szerepel, hogy megfigyelt személy voltam, mint „magyar nacionalista”. Ez mosolyra fakasztott.

– 1989-re visszatérve, nagyon kevés olyan emberrel beszéltem, aki azt mondta volna, hogy ő 89-ben előre tudta, mi fog történni. Te itt éltél, a túloldalon Magyarország, ahol azért már volt mozgolódás, Esztergomban addig is voltak kapcsolataid. Érezted-e, hogy valami történni fog? Vagy téged is meglepetésszerűen ért, ami abban az időben történt?

– Éreztem is, meg nem is. A hétköznapiak realitásai azt mondták velünk, hogy ez a rendszer nem fog olyan könnyen és gyorsan megváltozni. Utólag lehetnének okosak, hogy ott volt a levegőben, éreztük, de egy kicsit bele voltunk fojtva a provincializmusunkba, ami nem engedte meg nekünk, hogy tágabb összefüggésekben lássuk a dolgokat. Sokasodtak azonban azok a jelek, amelyeknek éppenséggel kiolvasható lehetett volna az üzenete, hogy itt valami erjedésnek indult, itt valami változni fog. Hogy ez milyen ütemben fog megtörténni, mikor fog megtörténni, erre természetesen senki nem mert volna megesküdni. A történelem már csak ilyen. A változás reménye inkább egy belső érzésként élt bennem. Azt mondogattam magamban, hogy ez egy abnormális állapot, ez nem maradhat így, ennek meg kell változnia. Egyetemistaként majd később olvastam Szoltsenyicint, a magyar ellenzék műveit, Konrád György Antipolitikáját, a cseh politikai emigráció és a disszidens írók szövegeit, Havelt, Šimečkát. Ezek megerősítették ezt az érzést. A nyolcvanas évek végén pesti, esztergomi barátaink hátizsákban csempészték át a párkányi kompon a cseh disszidensek Nyugaton kiadott írásait, mi pedig itteni postahivatalokban adtuk fel fiktív feladók címével a csehországi ellenzék címeire. A csomagokból kivettem pár darab Svědectví című folyóiratot, minikönyveket és magam is elolvastam ezeket. A dolog egyértelmű volt. Arról szóltak, hogy ennek a rendszernek előbb-utóbb befelellegzik. 1997-ben jártam Prágában és a Károly Egyetem aulájában megnéztem a Charta 77-ről szóló emlékkiállítását. A paneleken többek között láthatók voltak azok a skiccek, rajzok, amelyeket az állambiztonsági szolgálat ügynökei akkor készítettek, mikor Havelt és társait figyelték. Ha az ember mai szemmel megnézi ezeket a kézzel rajzolt skicceket, azt mondja, hihetetlen, hogy ezek milyen amatőrök voltak. Szóval eszméletlen dolog visszatekintve látni azt, hogy egy nagy légvár volt az egész, és csak a félelem tartotta egyben, amely benne volt a zsigereinkben. Tudtuk, hogy bajunk is származhat belőle, de mi már az a nemzedék voltunk, amelyet a 68 utáni normalizáció nem érintett meg annyira, hacsak nem a szüleinken keresztül. Tudtuk, hogy Tóth Lajost állandóan zaklatják, meg másokat is, az Štb behívhatja őket. Velem igazából ilyen atrocitások nem történtek. Történt azonban olyan eset, hogy egyszer meghívtuk Balczó Andrást. A helyi pártfamulusok megneszelték, hogy Balczó nagyon vallásos ember, és meg akarták akadályozni, hogy előadjon. Meg is tiltották a maguk módján. „Megüzenték”, hogy ne merészeljük megtartani az előadást a Balassi Klubban, mert abból bizony bajunk származhat. Megtanakodtuk, mi legyen, és azt mondtuk, ha már egyszer meghívtuk, nem csinálhatjuk meg, hogy lemondjuk a szereplését. És kivittük az előadást Szalkára. Az egész párkányi társaság kivonult Ipolyszalkára, és az ottani kultúrházban hallgatta meg Balczó András előadását. Aki persze nem arról beszélt, hogyan is lett Münchenben öttusázó olimpiai bajnok, hanem arról, hogy család, hit, és hogy a csoda bennünk van Isten által. A helyi vezetőknek gőzük sem volt arról, hogy kinek adnak teret, könnyen meglehet, hogy utána kaptak érte fejmosást.

– Hogyan élted meg a 89-es napokat, mire emlékszel vissza? Számodra hogyan kezdődött a forradalom?

– Talán ezek után nem véletlen, hogy a helyi események egyik irányítója lettem. A történet azzal kezdődött, hogy megfosztottak az osztályfőnökségtől és az állásomból is el akartak távolítani.

– *Apropó, el akartak távolítani az állásodból. Érezted, hogyan csapódik le ez az iskolában a diákok között? Úgy ismerlek, hogy mindig jó kapcsolatod volt a diákokkal. Őszinte voltál velük, és ők is veled. Az osztályoddal biztosan jó kapcsolatod volt. Kaptál visszajelzéseket?*

– Természetesen, az osztályom, a diákjaim kiálltak mellettem, és ez erőt adott. Mindazonáltal igyekeztem lebeszélni őket arról, hogy értem nyilvánosan bármit is tegyenek, mert nem akartam bevonni őket ebbe a dologba, nem akartam, hogy bántódásuk legyen. Mindenesetre nem irigyeltem azt a kollégát, aki elvállalta utánam az osztályfőnökséget, amiért is egyszerűen elutasították őt. Ő tudja, hogy miért tette. Ítélet nincs, én mindenesetre nem szeretnék megélni ilyen elutasítást a diákjaimtól.

– *Most térjünk vissza 89-hez.*

– Néhány nappal a prágai események után Párkányban is elkezdődtek a tüntetések. Az elején sok helyen lamentáltak, hogy bekapcsolódjunk, ne kapcsolódjunk be, végül teljesen spontán módon fölpörögtek az események, és egyszeriben azt tapasztaltuk, hogy az egész város ott áll a városháza előtt és követeli a városi vezetők lemondását.

– *Valaki csak szervezte ezeket!*

– Igazából ketten voltunk a szervezői, egykori tanítványom, Cselédka Attila, aki egyetemista volt akkor, és jómagam. Arról a vágsellyei összejövetelről érkeztem az események forgatagába, amely Tóth Lajos születésnapján volt. Ott már érződött, hogy most már valaminek tényleg történnie kell.

– *De nem tudtál arról, ami ugyanazon az éjszakán történt Tóth Karcsiék lakásán?*

– Tóth Karcsiék lakásán nem voltam jelen, csak a születésnapjára összejövetelen. De a Független Magyar Kezdeményezés tevékenységébe értelemszerűen az elejétől fogva bekapcsolódtam, és Párkányban is az FMK-t képviseltem. Attilával tagjai voltunk annak a bizottságnak is, amely a hivatalos városi vezetőkkel tárgyalt és benyújtotta nekik a helyi követeléseket, kik mondjanak le, stb. Aztán jöttek ezek a kooptálások.

– *Ez furcsa szituáció lehetett. November 17-e előtt egy tanár voltál, kívül a hatalmon, ekkor pedig egy pillanat alatt olyan pozícióba kerültél, amelyben tulajdonképpen befolyásolhattad azt, hogy mi fog a városban történni. Kit váltanak le és kit nem. Hogyan élted meg ezt, hiszen személyes egzisztenciákról, pozíciókról is szó volt. Sok volt a konfliktus a városban?*

– Természetesen voltak ebből konfliktusok, de tudni kell, hogy mi offenzívában voltunk, a helyi hatalmasok pedig deffenzívában. Próbálták menteni a menthetőt, és

próbáltak helyezkedni. Látták, hogy bajban vannak, és keresték a módját, hogyan kerüljék el a katasztrófát vagy legalábbis hogyan tompítsák azt. Azt a megoldást választották, gondolom másutt is, hogy a szerveződő helyi ellenzékbe bejuttattak néhány Štb-ügynököt, akik próbálták úgy irányítani a dolgokat, hogy legalábbis szülessen valamiféle olyan kompromisszum, mint amilyen kormány szinten Čalfa kormányfővé való kinevezését eredményezte. Ez többé-kevésbé sikerült is nekik.

– *Milyen pártok indultak még mindjárt a kezdetén? Ti az FMK-s vonalat elindítottátok, veletek egy időben már a VPN is megindult? Azt magyarok vagy szlovákok csinálták?*

– Azt nagyrészt szlovákok indították el. Voltak közöttük olyanok, akikről tudtuk, hogy ügynökök voltak azelőtt is, meg azután is, különben nem tölthettek volna be vezető pozíciókat a papírgyárban vagy másutt. Voltak aztán olyanok, akik őszintén gondolták, meg olyanok is, akik ki akartak kaparni maguknak valami gesztenyét, s végül olyanok, akik a normalizáció éveiben ki lettek csapva a pártból, és a sértettségüket próbálták ily módon gyógyítani, vagy elégtételt akartak maguknak szerezni. A legfőbb városi vezetők lemondtak, mert látták, hogy nincs más lehetőség, de azért maradt ott emberük a titkár személyében, és ideiglenesen ő irányította a város ügyeit. Amikor pedig jöttek az első választások, a VPN helyi csoportja talált olyan embert, aki sikerrel indulhatott a polgármesteri székért. Úgy érzem, hogy ott munkált legtöbbjünkben a félelem, nehogy egy magyar ember kerüljön a polgármesteri székbe.

– *Mikor kezdődött Párkányban a hasadás a magyar táboron belül? Hogyan érzékelte ezt?*

– Az első demokratikus választásokon már megjelent ez a probléma. Ekkor a kereszténydemokraták, az Együttélés és az FMK is bekerült a helyi képviselő-testületbe, amelyben még az FMK alkotott többséget. A legtöbb gond a kereszténydemokratákkal volt. Volt olyan eset, hogy a kereszténydemokraták együtt szavaztak az SNS képviselőivel.

– *A bárszonyos forradalom napjaiban és azt követően is mindenütt volt egy általános követelésrendszer, amit tüntetéseken követeltek. Volt-e Párkányban valamilyen speciális dolog, ami abból adódott, hogy itt van egy csonka híd, vagy ennek a városnak olyan hivatalos neve van, amilyen. Mik voltak itt a specifikumok ebben az időszakban?*

– Amikor Romániában beindultak az események, szerveztünk egy szolidaritási tüntetést a templom előtti téren, amelyre hatalmas tömeg gyűlt össze. Ugyanabban az időpontban Esztergomban is szerveztek egy szolidaritási tüntetést tőlünk teljesen függetlenül. Ezen a napon egyfajta csoda történt. Egy ponton az események úgy alakultak, hogy a két tömeg Párkányból és Esztergomból teljesen spontánul, összehívás nélkül elindult a csonka hídra. Így a szolidaritási tüntetés a híd újjáépítéséért való tüntetéssé változott. A dolog másik érdekessége, hogy itt ezt az FMK és a Balassi Klub szervezte, Esztergomban pedig a Balassa Társaság, amellyel mi régóta kapcsolatot tartottunk fenn. Ott állt a két tömeg a két parton, közöttünk a nagy semmi, és követeltük a hidat. A híd újjáépítését. Tulajdonképpen ezzel kez-

dődött a hídépítés. A kommunizmus évtizedei alatt a híd Párkányban nem azt jelentette, hogy átmehetek a másik partra, hanem a hídpresszót. Volt fönt a hídcsonkon egy resti, ahova pilzeni sörre meg rántott sajtra lehetett eljágni. Igaz, nem sok helyen lehetett pilzeni sört kapni akkoriban Szlovákiában, főleg vidéken nem, de azért egy híd alapvetően nem erről kell hogy szóljon. Gondoljunk bele, 45 év telt el a hídtalanság állapotában! Az itt élők már alig emlékeztek arra, hogy valamikor normális kommunikáció meg közlekedés zajlott a két város között. Ettől mesterségesebben elszakítani két partot tényleg lehetetlen találni. Ezért volt a híd a legfontosabb követelés, amely folyamatosan napirenden volt, és vártuk azt a két kormányt, amely majd újjá tudja építeni. És hát 2001-ben eljött ennek az ideje. Mondhatnám, hogy a hatalomváltás mellett ez volt a legfontosabb témája a párkányi forradalomnak. Voltak azért, akik félték tőle, főleg szlovák nacionalista körökben, de értelmes ember nem tiltakozhatott ellene.

A hídnak azért is különleges a jelentősége számunkra, mert Párkány az egyetlen olyan felvidéki magyar város, amely egy jelentős magyarországi város tőszomszédságában van, egy fontos kulturális és oktatási központtal szemben leledzik, s ez sok lehetőséget kínál számunkra. Ez óriási előny, és sokszor nem aknázzuk ki. A hídtalanság kicsit tovább él a fejekben.

– *A forradalom után, még az első választások előtt előjött a nacionalizmus, a szlovák–magyar ellentétek. Párkányban minek kapcsán bukkant a felszínre?*

– A választások után a magyar és az SNS-es képviselők között voltak a legélesebb viták a testületben, de a többi szlovák képviselő sem rajongott példának okáért az utcanevek megváltoztatásáért. A város eredeti nevének visszaszerzése kérdésében pedig egyértelmű volt a választóvonal magyarok és szlovákok között. A Párkány és Vidéke akkori számaiból jól nyomon követhető mindaz, ami az ügyben történt. Mindenképpen beszélnünk kell a párkányi népszavazásokról, bár a Fórum Társadalomtudományi Szemlében megírtam a történetüket.

– *Ettől függetlenül beszéljünk róluk itt is!*

– Az első népszavazás a város eredeti nevének a visszaállításáról szólt. Az igazság az, hogy elkéstünk vele egy kicsit, hagytuk, hogy a városi nemzeti bizottság akkori titkára elszabotálja. Amikor a tornaljaiak megcsinálták, talán nekünk is több lehetőség lett volna rá.

– *Mikor lett volna rá lehetőség? Felvetődött mindjárt a forradalom napjaiban?*

– Az első teendő az volt, hogy lecseréljük a régi garnitúrát. Ez a népszavazás nálunk 1991-ben volt, Tornalján és még egy-két helyen pedig már 1990-ben megcsinálták, amikor még sodró ereje volt a változásoknak. 1991-ben azonban már egy egészen más politikai konstelláció volt. Mi 1991 szeptemberében hoztuk azt az önkormányzati határozatot, amelyben a sikeres népszavazás nyomán kérelmeztük a város hivatalos nevének Štúrovórról Parkanra való változtatását. Ekkor a Čarnogurský-kormány volt hatalmon, ők azonban nem foglalkoztak az üggyel, mert kényelmetlen volt számukra, és ráhagyták a következő kormányra. Mečiarék pedig egyszerűen lesöpörték az asztalról.

– Magyar körökben egyértelmű, bár a magyar kereszténydemokrata képviselőknek volt egy érdekes szavazásuk ezzel kapcsolatban, amikor is a népszavazás ellen foglaltak állást az SNS képviselőivel együtt, de ezt inkább nem kommentálnám. Mindazonáltal az 54%-os részvétel legitímálta a népszavazást, amely tehát érvényes volt, de egyben azt is jelentette, hogy minden harmadik párkányi magyar nem ment el szavazni. Az itt élő magyarság egyharmadát vagy nem érdekelte az ügy, vagy azt gondolta, hogy most ne kavarjunk, legyen inkább békesség. Úgy gondolom, hogy megérne egy szociológiai kutatást ennek a jelenségnek a vizsgálata. Aztán jött az akadémia helynévtani „szakmai” bizottsága, amely egyhangúan elutasította a névváltoztatási kérelmünket. A Mečiar-kormány pedig azt mondta, hogy az állampolgári érdek előbbre való, mint a helyi érdek. Ez volt a hivatalos indoklásban, amit a belügyminisztériumtól kaptunk.

A második párkányi népszavazás 1998-ban volt. Ezt az váltotta ki, hogy a Mečiar-kormány ismételtelen elutasította a közvetlen elnökválasztással kapcsolatos népszavazási kezdeményezést, egyébként törvényellenesen. Emellett a NATO-tagság is tárgya volt a szavazásnak. Ekkor azt mondtuk, hogy Párkányban mi önkormányzati kezdeményezés formájában megvalósítjuk az erről szóló népszavazást. Négy kérdése volt a népszavazásnak: 1. Egyetért-e azzal, hogy Szlovákia belépjen a NATO-ba? 2. Egyetért-e azzal, hogy a Szlovák Köztársaság területén atomfegyvereket telepítsenek? 3. Egyetért-e azzal, hogy a Szlovák Köztársaság területén támaszpontokat létesítsenek? 4. Egyetért-e azzal, hogy a Szlovák Köztársaság elnökét a Szlovák Köztársaság polgárai közvetlenül válasszák? Tudtuk, hogy ez kabaré a maga nemében, mert ugye a NATO-ba nem egy város lép be, hanem egy ország, és nem a helyi önkormányzatok dolga eldönteni, hogy belépjen-e, avagy sem. A Mečiar-kormány belügyminisztere írt nekünk egy levelet, hogy gondoljuk meg, mit cselekszünk, mert figyelmeztet bennünket, hogy túllépjük a törvényesség kereteit, stb., és hogy ők majd megteszik a szükséges intézkedéseket, ha nem térünk észhez. Mi erre azt írtuk vissza, hogy ő minket ne figyelmeztetgessen semmire, mert neki ez nem hatásköre. A belügyminisztériumról szóló törvény ugyanis neki nem ad olyan jogosítványt, hogy ő bárkit is figyelmeztetgethessen. Soha akkora sajtóvilvánossága nem volt Párkánynak, még japán lapok tudósítói is jöttek a városba. Mi azt mondtuk, hogy nem törvényellenes a kezdeményezés, miközben mindenki érezte ennek az abszurditását. Az önkormányzati törvény ugyanis kimondja, hogy mikor köteles kiírni helyi népszavazást az önkormányzat és mikor írhat ki. A törvényben azonban volt egy passzus, hogy ezt megteheti „egyéb fontos ügyekben” is. Mi úgy gondoltuk, hogy ez az egyéb fontos ügyek kategóriájába tartozik, és ennek alapján megrendeztük a népszavazást. A szükséges részvételi arány ugyan nem jött össze, de óriási sajtóvisszhangja volt, éppen ezért nem is mertek beavatkozni az állami szervek, mert tudták, hogy tele lenne vele a világsajtó. Ha beavatkoznak, és netán valakinek még bántódása is esik, akkor az világraszóló botrány lett volna. Így inkább nem kockáztattak, hanem kivárták az eredményt, ami után nem kellett az ügygel tovább foglalkozni, mert a népszavazás érvénytelen volt.

– 1989 után hogyan alakult nagy vonalakban a három magyar politikai párt viszonya? Az első választásokon már eleve külön tábort alkottak, aztán a másodikban még nagyobb ellentétek voltak. Hogyan emlékszel vissza ezekre a dolgokra?

– Helyi szinten ezek nem is pártok, inkább klikkek voltak, ennél fogva meglehetősen komolytalan politizálás folyt helyi berkekben. Egyrészt sok mindenhez hiányzott a szakértelem, a pártok nem vagy csak ritka esetben vonultattak fel olyan embereket, akik szakmailag is helyt tudtak állni az önkormányzati munkában. Inkább csak improvizáltak, ritkán tematizálták a történeteket, rosszabb esetben pedig személyi ellentétek mentén oltották ki egymás energiáját. Úgy érzem, hogy Párkányban a képviselő-testület a legtöbbször kényszerpályán mozgott, és a helyi történetek mozgatója igazából a polgármester és a csapata volt. Nem állítom, hogy minden tekintetben rosszul teljesítettek a magyar pártok, mert azért születtek jó döntések. Sok esetben azonban a magyar pártok leragadtak a személyes ellenségeskedések, a klikkjátékok szintjén, és ez nagyon kontraproduktív volt. Most már látjuk, hogy mi mindent mulasztottunk. Az elmúlt húsz év talán legnagyobb önkormányzati mulasztása, ami az egész városvezetés, de leginkább a polgármester terhére róható, hogy nem teremtettük meg az ipari parkot akkor, amikor az megvalósítható lett volna. Ez hosszú időre meghatározza az itt élő emberek életének a keretét és a város további fejlődését. Most isszuk a levét, amikor bezárt a papírgyár, s amikor Magyarországon is kevesebb a munkalehetőség.

– *Azt mondtad, hogy az első parlamenti választásokon ott voltál az FMK–VPN-listán. Meddig voltál benne ilyen szinten a nagypolitikában?*

– Soha nem viseltem parlamenti vagy kormányzati tisztséget, de tagja voltam az FMK ügyvivőtestületének, majd az MPP országos választmányának.

– *Ez meddig tartott?*

– Ameddig létezett az MPP.

– *Hogyan viszonyultál az egyesülés kérdéséhez?*

– Az volt a véleményem, hogy ez nyilván szükségszerű és a réalpolitika szintjén elkerülhetetlen, de úgy láttam, hogy a fúzió után felhígult a magyar párt. Sok értékes ember, akinek továbbra is ott lett volna a helye a politikában, éppen a pártfúzió miatt vagy annak következtében hullott vagy vonult ki belőle. Ennek én nem örültem, mert úgy gondolom, hogy az MPP köre, az itt élő magyarság értelmiségének legfelkészültebb részét képezte.

– *Neked meg se fordult a fejedben 89 novembere után, hogy pályát válts? Hogy itt a lehetőség, hogy elmenj hivatásszerűen politizálni? Akár helyi vagy regionális szinten? Hiszen akkoriban lasszóval keresték az embereket a különböző posztokra.*

– Helyi szinten gondoltam erre, hiszen a második szabad választásokon indultam polgármesterjelöltként, de alulmaradtam.

– *Csak az MPP állt mögötted?*

– Igen, az MPP jelöltjeként indultam.

– Volt veled szemben még Együttéléses és független jelölt is.

– Ez volt az egyetlen alkalom, hogy elindultam egy ilyen posztért. A többi magyar párt azonban nem támogatott, bár az ő jelöltjüknek nem volt semmi esélye. A mi lett volna ha kérdése viszont értelmetlen. Lehet, hogyha az első választásokkor indulok, akkor sikerebben szerepelhettem volna.

– *Mi a titka annak, hogy egy olyan polgármester van Párkányban, aki egy vegyesen lakott városban függetlenként gyakorlatilag 1990-től a polgármesteri székhelyben tud maradni?*

– Talán az egyik oka éppen az, hogy egy vegyes lakosságú városról van szó. Aztán itt született, itt nőtt fel, itt őt mindenki ismeri. Együtt kézilabdázott, együtt járt iskolába az itteni választópolgárok többségével, ő a bementő a focimeccseken. Szlovák nemzetiségű, és lehet, hogy sok magyarnak nem tetszik, hogy ennél fogva a magyar érdekek nem érvényesülnek kellően, de sokak számára így is elfogadható. Kétségtelen, hogy karizmatikus egyéniség, akiről elég sokan úgy vélekednek, hogy közülük való. Mindezt összeadva, összejön az eredmény.

– *Ha megnézzük a te pályádat, azt látjuk, hogy 89 előtt tanárember és a helyi kultúra, közelet szervezője voltál. S ha megnézzük most, 2010-ben a helyed, tanárember és a helyi kultúra és közelet szervezője vagy. Látszólag rajtad semmit nem mozdított a rendszerváltás. Mégis, hogy érzed, mit változtatott az életeden?*

– Mikor legutóbb Somorján összejöttünk a rendszerváltás huszadik évfordulóján, Tóth Karcsi azt mondta a köszöntőjében, hogy 1989 milyen hihetetlen mértékben megváltoztatta az életünket. Utána én odamentem hozzá, és azt mondtam neki, hogy ide figyelj, Karcsi!, ti igen nagy bajban vagytok, ha a rendszerváltás lényegesen megváltoztatta az életeteket. Én akkor lettem volna nagy bajban, ha nem jön 1989. Az én életem akkor változott volna nagyot.

Én ezt úgy élem meg, hogy belsőleg akkor is ugyanaz az ember voltam, és most is ugyanazt érzem. S van egy olyan érzésem, mintha egy kicsit lebegnék az egész fölött. Ez inkább csak egy belső érzés, nincs köze a politikához, inkább csak az én habitusomból adódik. Tettem, amit a belsőm sugallt. 89 előtt sokan figyelmeztettek, hogy vigyázz, mert figyelnek, bajod lehet. Volt bennem félsz, hazudnék, ha tagadnám, de igyekeztem távol tartani magamtól a félelem szülte érzéseket, nem engedtem közel magamhoz ezeket a fenyegetéseket. Tudtam, hogy a félelem betegség, amely megbénít. Ez nem hősiesség, csupán egyfajta magatartás. Hogy miből fakad, arra keressenek magyarázatot a lélekbúvárok, ha van hozzá kedvük. Úgy éreztem, én ilyen vagyok, nekem ezt kell csinálnom, nekem ezt így kell csinálnom, ez tartja meg a belső egyensúlyomat. Az élet olyan, amilyen, de ha belül rendben vagyok, akkor majd a külső életemet is meg tudom valahogy oldani.

– *Mi az, ami nem valósult meg abból, amit 89-ben vártál, mi az, ami miatt csalódottság, hiányérzet támad benned? És mi az, ami szerinted a rendszerváltás legnagyobb hozadéka?*

– Azt vártam tőle, hogy organikusabban helyükre kerülnek a társadalmi viszonyok. Persze tudom, történelemtanárként is tudnom illik, hogy vannak folyamatok, amelyek lassan érnek célba, előtte csinálnak néhány vargabetűt. Sokszor jut mostanában eszembe Lampedusa. A párdúcának az a szentenciája, hogy a dolgok időnként csak azért változnak meg, hogy olyanok maradhassanak, mint voltak. Sokszor úgy érzem, ahelyett, hogy elindult volna a változásokkal egy organikus fejlődés, egy természetes kiválasztódás, megint a kontraszelekció kezd elhatalmasodni intézményeinken. A megcsontosodott érdekek és a velük járó megalkuvás sokszor aratnak ideig-óráig tartó győzelmeket afölött, ami előbbre vihetné a dolgokat. A legnagyobb pozitívuma pedig az, hogy társadalmi értelemben is szabad emberként élhetek.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

Himmler György 1989. november 18-án Vágsellyén

Tömegtüntetés Párkányban

Himmler György Alexander Dubčekkal és Gémesi Károllyal

KOLÁR PÉTER

11

1947. február 3., Kassa. Gépészmérnök, színházigazgató. A kassai magyar ipariskolában érettségizett (1966), a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészkarán mérnök-tanári oklevelet szerzett (1974). Ezt követően a kassai ipariskola tanára, a Csemadok Kassa-vidéki és városi titkára lett. 1990–1996 között és 1999-től a Kassai Thália Színház igazgatója, közben 1996–1999 között a Csemadok főtítkára, ill. elnöke volt.

– Először arra kérném, mondja el röviden, milyen családból származik, mivel foglalkozott 1989 előtt.

– Mind apukám, mind anyukám pedagógusok voltak. Édesapám a Csallóközből származott, édesanyám Közép-Szlovákiából, egy Fülek melletti kis faluban született, gyermekkorától Losoncon élt. Szüleim szegény sorsú családból származtak, ennek ellenére mindketten elvégezték a pozsonyi tanítóképző főiskolát. Zoboralján kezdték a tanítóskodásukat. Gímesben házasodtak össze 1932-ben. Néhány év múltán Kelet-Szlovákiába kerültek. Vékén, Királyhelmeceen, Szinyérben, majd nyugatabbra, Péderben, Somodiban, Vendégiben tanítottak. Következésképpen, meglehetősen jól ismerték egész Dél-Szlovákiát a Csallóköztől Bodrogközig, hiszen az évek hosszú során végigvándorolták az országot. A második világháború alatt apukám katonai behívót kapott. Kezdetben sorstársaival együtt a Don-kanyarban harcolt, majd elsősorban származása és kifogásolható magaviselete miatt munkaszolgálatba került. Anyukám 1944-ig különböző településeken tanított, majd magántanítónként Losonc bolgár származású városparancsnoka, Sztobjanov ezredes lányainak a képzésével foglalkozott. 1944-ben származása miatt marhavagonba pakolták. Végigjárta a különféle haláltáborokat Buchenwaldtól Theresienstadton keresztül Auschwitzig. Itt érte a háború vége. Apukám ezalatt „befejezte a munka-

KOLÁR PÉTER

szolgálatát” és katonaszökevényként igyekezett hazajutni. Egyik sorstársával, a bodrogházi Hajdú Laci bácsival közösen 1944 nyarán értek Királyhelmece, ahol a helyi református lelkész, Főző László tiszteletes és családja bújtatta. 1945-ben több év elteltével találkozhatott újra a feleségével, édesanyjával. Én is majdnem Királyhelmeceen láttam meg a napvilágot, de szüleim éppen Kassán jártak, amikor a várhatónál korábban megszülettem. Így lettem kassai polgár. Kassához addig, szüleim számos helybéli ismerőse ellenére, nem sok közünk volt, hiszen a családból senki sem lakott vagy dolgozott e kelet-szlovákiai városban.

1945-ben Csehszlovákiában megszűnt a magyar szó. Magyarságuk miatt – királyhelmecei sorstársaikhoz hasonlóan – szüleimet is szeretnék volna kiebrudalni az országból. Korábbi viszontagságaikra való tekintettel felmentést kaptak. A feltétel a szlovák nyelvvizsga volt. Amennyiben levizsgáztak szlovák nyelvből, engedélyezték számukra, hogy szlovák vidéken tanítsanak. Apukámnak, aki jól beszélt szlovákul, ez nem okozott különösebb gondot, anyukám viszont a konyhanyelven kívül alig értett ezen a nyelven. A vizsga előkészületei során azonban rátalált egy olyan emberséges szlovák professzorra, aki megengedte, hogy szlovákból latinul vizsgázzon. Miután a nyelvvizsgát édesanyám latinul, édesapám szlovákul szerencsésen letette, a ma már Késmárk részét képező Kisszalókon, Malý Slavkovban folytathatták pedagógusi tevékenységüket. Egyébként ezen a kis településen akkoriban nem sok igazi szlovák lakott, hanem elsősorban görökök éltek, akik jobban beszéltek németül és lengyelül, mint szlovákul. Miután a magyar iskolák újjáalakultak, Késmárkról a Rimaszombati járásban lévő Csíz fürdőbe költöztünk.

Az én történetem tulajdonképpen itt kezdődik. Itt eszméltem a világra, néhány korábbi emléken kívül első élményeim ehhez a településhez kötődnek. 1949–50-ben a faluban megalapították a Csemadokot, és a magyar kultúra újrakezdhetette felindulását. Miután szüleim az iskolán kívül folyamatosan csemadokos környezetben tartózkodtak, kisgyermekkorom óta időm nagy részét én is a legkülönbefélebb próbákon és rendezvényeken töltöttem. Úgy hiszem, hogy ez az időszak meghatározó volt egész életemre, itt és így kerültem kapcsolatba a magyar kultúrával.

– *Kisgyerekként tudott arról, ami a szüleivel az ötvenes évek elejéig történt? Beszédtéma volt ez a családban?*

– Természetesen igen. Nem titkolta ezt senki. Minden a szemünk előtt történt. Az ötvenes évek eleje sem volt nagyon könnyű. A háborút követően apámról előkerültek olyan iratok, amelyek szerint 1938 előtt azért figyelte őt a csehszlovák rendőrség, mert állítólag magyar nemzeti szellemben nevelte a gyermekeket. A királyhelmecei járásbírósról viszont előkerültek olyan 1940–42-es keltezésű feljelentések, amelyek szerint a „magyarok alatt” állítólag cseh nemzeti szellemben nevelte a nebulókat. Figyelemreméltó, hogy a feljelentők ugyanazokat a szavakat használják, egyszer magyar, másszor meg cseh vonatkozásban. Ez talán abszurdnak tűnik, pedig csak a besúgók és feljelentők egyenmentalitásáról tanúskodik, ami nemzeti-ségüktől független volt.

Az ötvenes évek elején mind apukámat, mind anyukámat folyamatosan megpróbálták más környezetbe, kevésbé központi községbe helyezni. Emlékszem egy esetre, amikor beállított a rimaszombati, pontosabban akkor még a tornaljai tanügyi hivatal előjárója, és huszonnégy órán belüli azonnali elköltöztést próbált a szüleimre erőszakolni. Gömör községbe kellett volna átköltöznünk. Mint gyermeknek

felejtethetetlen lett, ahogy anyukám előszedte a fapapucsot, amivel Auschwitzból szabadult, és szó szerint azzal verte ki őt az udvarunkból. Az akkor éppen intézkedő Ziman nevezetű tanfelügyelő korábban a Hlinka Gárda egyik vezetője volt. A hatalom csodával határos módon visszakozott, így aztán Csízben maradhattunk egészen addig, amíg a szüleim 1965-ben, illetve 66-ban nyugdíjba nem vonultak. Apukám időközben Tornalján kapott állást, ahol alapítója és első igazgatója lett a magyar gimnáziumnak. Egy-két év elteltével „magyarkodása” miatt kirúgták. Utána megint Csízben tanított. Évekkel később újból felkérték őt az igazgatóságra. Az 1956-os magyarországi események kiszámíthatatlan folyományaként 1957-től 61-ig a tornaljai gimnázium igazgatója lett.

Ennek következtében az én csízi sorsom is másként alakult, mint a legtöbb helybéli gyereké. Hiszen Csízben csak első osztálytól ötödikig lehetett tanulni, nem volt nyolcéves, később kilencéves iskola. Osztálytársaim általában Rimaszécsre jártak, én azonban édesapámmal Tornaljára. Onnan heti három alkalommal a rimaszombati zeneiskolába utaztam. Napi beosztásom 10-12 éves koromban a következőképpen nézett ki: reggel hatkor elutaztam Tornaljára, onnan kora délután elvontoztam Feledre, ahol általában vártam egy-két órát a rimaszombati átszállásra, délután, estefelé Gabonás Tibor hegedűőrája és Horváth Juci néni elméleti oktatása után elindultam hazafelé, ahová úgy este tizenegyre érkeztem meg. Ma is csodálkozom, hogyan bírtam. Ezt ma aligha viselném el. Akkoriban még szombaton is volt oktatás. A hét hét napjából haton szinte csak utaztam, tanultam, zenéltem. De lett eredménye is, mert zenei szempontból is jócskán előrejutottam. 1959-ben Dolný Kubínban, Alsókubinban volt az országos zenei verseny, ahol hegedűkategóriában megnyertem az országos vetélkedőt.

Ezeknek az emlékezetes éveknek korán vége szakadt. Édesapám megbetegedett, többször is infarktust kapott. Tornaljáról újból Csízbe vonult vissza. Emiatt én is otthagytam Tornalját, és Rimaszécsen fejeztem be az akkor már kilencéves iskolát.

Sorsom újabb fordulatot vett. Gyerekkoromban minden érdekelt, tehát a műszaki fejlődés is. Ennek ellenére inkább a kultúra állt hozzám közelebb, mind a zene, mind az irodalom. Mivel a kassai magyar ipariskoláról az a hír járta, hogy a műszaki végzettségen kívül magas szintű humán oktatást is biztosít, ezért szüleim tanácsára oda jelentkeztem. Rengeteg felvételiző volt, ennek ellenére sikerült bekerülnöm. 1962-től 1966-ig tehát kassai iparista lettem. Közben természetesen a kultúrát is aktívan műveltem. Abban az időben két jelentős magyar táncscsoport működött Kassán. Az egyik az Új Nemzedék Népi Együttes volt. Maga a táncscsoport 1961-ben alakult, 62-től én a zenekarban játszottam. Ennek előzménye, hogy tornaljai tanulmányaim alatt ott is működött egy nagyon jó iskolai táncscsoport. Ezzel a táncscsoporttal 1958-ban Prágában országos versenyt nyertünk, ami abban az időben nem volt kis teljesítmény, hiszen cseh és szlovák együttesekkel kellett összemérnünk az erőnket. Az együttes művészeti vezetője a gömöri Takács András volt, aki a későbbiekben sok magyar együttes és a folklórmozgalom egyik országos szintű vezetője lett. Kassán az Új Nemzedékben működtem, amely akkor nem tartozott közvetlenül a Csemadokhoz, és párhuzamosan a Csemadok táncscsoportjában is zenéltem, amelyben elsősorban iparista diákok tevékenykedtek. A két csoportnak egy közös zenekara volt. Annak én lettem cigányzenei kifejezéssel a prímása. Természetesen a zene annyi időmet elvett, hogy másra gyakorlatilag már alig maradt időm. Ha visszaemlékszem arra is, hogy a szinai népi együttes is megkért, segítsék nekik, mivel szintén nem volt zenekaruk, elképzelhető, hogy mennyit

rohantam egyik helyről a másikra. Az egyik tanárom szavamat vette, hogy az érettségiről nem fogok hiányozni. Mert sajnos a kultúra miatt korábban rengeteg órát kihagytam.

Maga az iskola abban az időben nagyon színvonalas volt, és olyan műszaki tanárok neveltek minket, akikhez a humán műveltség is nagyon közel állt. Ez alapvetően meghatározta az akkori iparista diákok gondolkodását és életútját. Emellett persze a műszaki tudnivalókat is el kellett sajátítanom. Amennyiben nem tanultuk volna meg jól ezeket is, a későbbiekben nem tudtunk volna helytállni a főiskolán. Azt hiszem, hogy amikor később Kassán a főiskola első osztályába kerültem, azért tudtam az első évet minden probléma nélkül elvégezni és mással is foglalkozni, mert csak elő kellett vennem az iparista füzeteket, és azokban a kilencven százaléka ott volt mindannak, amire a főiskola első osztályában szükségem volt.

Néhány mondatban érzékeltetném az akkori „politikai tevékenységemet” is. A korabeli társadalmi közegben, aki valamilyen téren aktív volt – én például a kultúra területén –, azt szinte automatikusan besorolták valamilyen titzstségbe a Csehszlovák Ifjúsági Szövetségben. Akkoriban annak gyakorlatilag minden fiatal tagja volt. A propaganda pedig elérte, hogy az ember abban a hitben éljen, hogy az ifjúsággal és a társaival közösen valami jót cselekedhet a közösségért. Az ipari igazgatója, Schulz György mérnök – akit ma is nagyon sokan emlegetnek a hajdani iparisták közül – művelt és igazságos ember volt. Nagyon szerette, amit csinált, és szinte vakon hitt az akkori politikai rendszerben. A sors iróniája, hogy éppen ez a rendszer volt az, amelyik koholt vádak alapján idő előtt nyugdíjazta. Számára a legnagyobb kitüntetésnek számított, ha valaki a párt tagja lehetett. Ezért a legaktívabb diákokat jutalomként automatikusan felvette a szervezetbe, meggyőzte őket arról, ha igazán valami jót akarnak tenni, akkor azt a kommunista párt tagjaként tehetik meg leginkább. 1966-ban néhány kollégámmal, iparistákkal közösen én is jutalomként kerültem a pártba. Mivel az igazgatót mi nem azért tiszteltük, mert a „főnökünk” volt, hanem mert nagyon rendes, korrekt és értelmes embernek tartottuk, ebbe automatikusan beleegyeztünk és hittünk abban, hogy jót cselekszünk. Ő volt az egyik „kezesünk” és még egy-egy tanárunk azok közül, akik szintén aktívan részt vettek a magyar kultúra terjesztésében. Ezzel a lépésünkkel részben a vesztünkbe rohantunk, hiszen közeledett az 1968-as esztendő és az ezt követő „normalizáció”.

– Még mielőtt 1968-ra rátérnénk, megkérdezem, hogy a szülei nem kifogásolták-e ezt a lépését?

– Nem. Anyukám soha nem volt semmilyen pártnak a tagja, semmiféle pártba nem volt hajlandó belépni. Azt mondta, hogy neki van saját elképzelése és meggyőződése. Erről semmiféle párt, felettes szerv vagy egyéb miatt nem hajlandó lemondani. Édesapám viszont, ha jól emlékszem, 1930-tól volt a Szociáldemokrata Párt tagja. A Szociáldemokrata Párt 1945-ben vagy 46-ban egyesült a Kommunista Párttal. Apukám így lett a Kommunista Párt tagja. 1945-ben, mivel magyarul szólt fel egy gyűlésen, kapott néhány hetes elzárást a kassai fogházban. 1951-ben vagy 52-ben viszont kizárták a pártból, majd valamiért visszavették. Az okát nem tudom. Gondolom, valamiféle nemzetiségi ügy lehetett a háttérben. Már maga az a tény, hogy magyar iskolát, gimnáziumot hozott létre ott, ahol korábban nem volt, gyanússá tette. A kérdésre visszatérve, édesapám azt mondta, hogy ez az én dol-

gom, és a kérdés csak az, hogy a párttagságból adódó esetleges lehetőségekkel hogyan tudok élni. Ez alatt természetesen nem azt értette, hogy a saját érdekében, hanem a köz érdekében. Nem frázisként, hanem szó szerint értette, hiszen egész életével bizonyított, egyébként anyagi és minden egyéb szempontból bizonyosan előbbre juthatott volna, s nem halt volna meg vagyontalanul hatvanéves korában.

Még visszatérnék 1966-hoz. Akkor költözött az egész család Kassára. Volt egy húgom, aki szintén ebben az évben érettségizett. Hogy együtt járassunk tovább iskolába és valahogy könnyítsünk a sorsunkon – apukám ekkor már nagyon beteg volt –, mind a ketten a kassai műszaki főiskolára jelentkezünk. A húgommal egy osztályba kerültünk. Neki azonban egyáltalán nem tetszett a műszaki pálya. Tudniillik gépészeti szakon folytattuk a tanulmányainkat, annak ellenére, hogy én például közben tovább folytattam a zenei tanulmányaimat is az esti konzervatóriumban. Tanárom, Kunovjánék révén, aki egy Brünn melletti morva ember volt, bekerültem a Strojár elnevezésű szlovák népművészeti együttesbe. Ő volt ott a zenei vezető, én meg így lettem egy szlovák zenekar prímása. Ennek köszönhetően ismerkedtem meg a szlovák és részben a cseh népzenevel. Közben természetesen az Új Nemzedékben és a Csemadok táncsoportjában is aktívan működtem.

1968-ban megpróbáltunk az ifjúsági szövetségen belül magyar szekciót létrehozni. Országos viszonylatban megalakult a Magyar Ifjúsági Szövetség, ennek a kassai részlegét szerveztük meg. A Magyar Ifjúsági Szövetség tehát Kassán is elkezdte működését. Sajnos a tevékenységre csak néhány hónap állt rendelkezésünkre. A kassai vezetőségében, illetve szervezőbizottságában én is ott voltam. A kassai ifjúságot tömörítő Új Nemzedék klub már 1962-től működött. Ez alkotta a kassai MISZ alapját. 1968 végén felvetődött, hogy jó lenne Fábry Zoltánról elnevezni a klubot. Meglátogattuk Stószon Fábry Zoltánt, aki annak ellenére, hogy engem jól ismert, majdnem kidobott a társaimmal együtt. Még meg se haltam, és már emléket akartok állítani nekem? – dohogott. Nagyon ellenére volt, hogy róla nevezzük el a klubot. 1969 végétől mégis Fábry Klub néven működünk tovább. Ő kapta meg az egyes számú tagsági igazolványt. Ezután megengyhült, de ennek ellenére a néhány hónappal később bekövetkezett haláláig emlegette az ellene elkövetett „merényletet”. Ez az epizód is azok közé tartozik, amelyekre az 1968–69-es számtalan esemény közül jó emlékezni, amint a cenzúrázatlan beszélgetésekre is Zoli bácsival.

– *Mennyire tartották a kapcsolatot a pozsonyiakkal?*

– A klubokon keresztül folyamatosan és intenzíven együttműködtünk. Ha jól emlékszem, a József Attila Klubnak minden szerdán volt összejövetele, ahová fanatizmusunkban Kassáról hetente elutaztunk, hogy a legfrissebb hírekről tájékozódjunk. A klub már akkor is itt működött, ebben a Csemadok-épületben, ahol most beszélgetünk. Általában Pozsonyban kellett aludnunk. Ehhez kapcsolódó fura élmény: a Csemadokkal szemben lévő Tátra Szállóban kerestünk szállást, ahol akkor még nemcsak szobát, hanem ágyat is lehetett bérelni, természetesen teljesen ismeretlen szobatársakkal. Az ágybérlet számomra akkor még teljesen ismeretlen fogalom volt. 13 koronába került egy ágy. Ehhez viszonyítva a mai szobadíj kifizethetetlennek tűnik. Szóval abban az időben nagy volt az összefogás a szlovákiai magyar fiatalok között. Ami a legfontosabbnak számított, tudomást szerezhettünk arról, hogy

mi történik Prágában az Ady Endre Körben, mit tervez Pozsonyban a József Attila Klub, mi a helyzet a brünni Kazinczy Klubban, s elterjeszthettük, hogy az Új Nemzedék Kassán milyen rendezvényeket valósít meg.

1968-ban Kassán elindítottuk egy kis közlőny kiadását, amelyet teljesen manu-fakturális módszerekkel hoztunk létre. A fedőlapját többnapos munkával, fényké-pészeti módszerrel „gyártottam”, egyik lapot a másik után. A szöveges részt néhá-nyan közösen szerkesztettük. Sajnos csak két-háromszáz példányban jelent meg és annak elkészítése is legalább három napba telt. A4-es méretű papírra nagyítot-tam, amihez csak a legnagyobb ismerettséggel sikerült hozzájutni. Ma percek alatt készek a színes képek, de akkor még a fekete-fehérral sem volt könnyű dolgunk. Ugyanígy nem volt könnyű megfelelő sokszorosító mechanizmust szerezní, hiszen az akkori lehetőségek nagyon kezdetlegesek voltak. Komolyabb géphez hozzájutni az állandó megfigyelés miatt szinte lehetetlen volt. Maradt tehát a Csemadok húszas évekből származó „gépe”. Minden egyes oldalt egyenként sokszorosítottunk. Alapja egy finom, a mai szűnyoghálóhoz hasonlító szita volt. A szitára ráhe-lyeztük azt a vékony papírhártyát, amire rágépeltük a szöveget. Ez alá tettük az A4-es méretű nedvességszívó irodai papírokat, amelyekre nyomdafestékes hengerrel kézzel, külön-külön minden lapra ráhengereltük a szöveget. Ha elképzeljük, hogy alkalmanként több ezer oldalt kellett ilyen módszerrel létrehozni, szinte megma-gyarázhatatlan, honnan vettük azt az energiát és fanatizmust, hogy a végtelen munka ellenére elkészítettük a „hírlapot”, és elküldtük, eljuttattuk nagyon sok emberhez.

1968-ban merült fel az a gondolat is, hogy Kassán színházat kellene létesíteni. Hát persze ez sem volt könnyű dolog. A városban már a Csemadok megalakulásá-tól kezdve működött egy nagyon jó amatőr színjátszó csoport. Eltettük a plakátokat a kassai színjátszó és esztrádcsoportról, amelyek bizonyítják, hogy az ötvenes években a Kassai Állami Színházban valósultak meg azok az előadások, amelye-ken ezek vettek részt. Mikor az Állami Színház kevés volt a maga ezeregyszáz férő-helyével, többször a kétezeröttszáz sportcsarnokban kellett előadni a produkciót, amelyek színvonala mai szemmel ugyan megkérdőjelezhető volna, de az semmi-képpen sem lehet vita tárgya, hogy ennyi ember vett részt akkoriban Kassán a magyar nyelvű előadásokon. Az viszont szomorú, hogy manapság bizony a 220-230-as férőhelyű Thália Színházban nem minden este fogynak el a jegyek. Emlékszem abból az időből, amikor még nem létezett a hivatásos magyar színház, olyan színházi előadásra, amelyet a sportcsarnokban rendeztünk, és a Csacsifogat című zenés vígjáték több mint háromezer eladott jegye ellenére szinte üldöztek a nézők a további helyek miatt. Az ember ma elgondolkodik, hogy mi történt Szlovákiában egyrészt magyar szemszögből nézve, de általánosságban is. Ma miért nincs ilyen lelkesedés a kultúra iránt? Legfeljebb talán ha Pavarottit vagy nem tudom, kit hoznánk, akkor lenne ekkora jegyhiány. Kassán ma már szinte lehetetlen ilyen méretű magyar rendezvényeket megvalósítani.

Szóval a kassai közönség abban az időben nagyon ki volt éhezve a hivatásos színházra. Nem volt véletlen, hogy 68-ban, amikor sok minden új is alakult, ismé-telten felvetődött az igény, hogy hivatásos magyar színházat kell létrehozni Kassán. Igazi szervezőképes magyar színházi szakember akkor nem volt a városban. Mert más egy amatőr együttes, még ha az nagyon sok embert mozgat is, és más egy hivatásos együttes, ahol folyamatos és művészi szempontból nézve magasabb szintű tevékenység folyik. 1968-ban előkészületek történtek a színházalapítás

érdekében, de egészen 1969 elejéig, amikor a láthatáron feltűnt Beke Sándor, aki akkor már a Magyar Területi Színházban dolgozott Komáromban, nem sok minden történt. Ő volt az, aki szakmailag is képes volt kézbe venni a dolgokat. Persze nagyon sok vita volt abban az időben arról, hogy ha alakul még egy hivatásos magyar színház Szlovákiában, az önmagában jó-e? Az is kérdés volt, hogy ennek a színháznak az alapításánál részt vesznek-e olyan színészek, akik már profinak számítanak. További dilemma volt a megfelelő iskolai végzettség kérdése és a tapasztalat. Ha az ilyen kritériumoknak megfelelőek eljönnek Komáromból, az miképpen fogja befolyásolni a Magyar Területi Színház további sorsát? A kételyek olyan szintig fokozódtak, hogy amennyiben a Magyar Területi Színházból eljön hat-nyolc színész, akkor ezzel tönkretesszük a már meglévő egyetlen magyar együttest is, és nem marad egy sem. Mi úgy gondoltuk, hogy a komáromi színháznál marad annyi színész – hiszen akkor nagyon jó gárdája volt a MATESZ-nek –, hogy az is működni fog, és a kassai színház is beindulhat. Persze ez csak az egyik kérdéskör volt a sok közül. Pénzre is szükség volt, hivatalos engedély is kellett, mert anélkül tulajdonképpen nem indulhatott még abban az időszakban sem intézmény, hiába volt viszonylag szabadabb a politikai közeg.

Elsősorban Beke volt az, aki művészi téren próbálta a színházat megszervezni, és ő volt a nagy kombinátor, aki az egészet irányította. A kassai ifjak, az akkori főiskolások, pontosabban a Fábry Klub és az Új Nemzedék Klub vezetői és tagsága voltunk azok, akik ennek megpróbáltunk megfelelő nyomatékot adni. Összegyűjtöttünk harmincötezer aláírást. Úgy vélem, ez nem volt kevés. Néhány embert sikerült az akkori politikai vezetésből is meggyőzni, hogy szükség van a színházra. A Szlovák Nemzeti Tanács alelnöke volt Szabó Rezső, tárca nélküli miniszterként a kormány tagja Dobos László, a Szlovák Nemzeti Tanács nemzetiségi osztályának vezetője Tolvaj Bertalan. Ők voltak azok, akik a kérdést politikai szintre emelték. Még egy dolog hiányzott, az anyagiak. A Csemadoknak akkor Kassán volt egy Kassa-vidéki titkára, Dvorcsák Jánosnak hívták, akit halála után sem szeretnék megsérteni, de a kultúrához nem sok köze volt. A jóindulat azonban megvolt benne ahhoz, hogy ő és még néhányan beültek a Csemadok ősrégi autójába, járták a vidéket, szövetkezeteket, állami gazdaságokat, nemzeti bizottságokat és magánembereket, s akkori pénzben számolva közel egymillió koronát gyűjtöttek össze a színház indulásához. A szlovák kormány végül úgy döntött, nem bánják, induljon a színház, de pénzt nem adnak. Akkor viszont mi mondtuk, pénz van. A következő kérdéskör a színházterem volt. Mi váltig állítottuk, hogy terem az van. Nem lódtottunk, hiszen egyrészt a Csemadok műkedvelő csoportja az akkori kassai katonai helyőrségi Dukla moziban, a valamikori Veritasban működött. Figyelemreméltó, hogy egy cseh parancsnok révén éppen a katonasággal voltunk viszonylag jó kapcsolatban. Schulz György, a magyar ipariskola igazgatója pedig közölte, hogy az iskola kultúrtermét, illetve tornatermét felajánlja ahhoz, hogy átépítve megindulhasson benne a színház tevékenysége. Addig, amíg nem épül fel egy új magyar színházépület Kassán, ebben a teremben kamaraszínház működhet.

1969 tavaszán és kora nyáron történt mindez. Az újnemzedékesek és más fiatalok anélkül, hogy különösebben megfontoltuk volna, nekiálltunk átépíteni az ipariskola tornatermét. Annyit tudtunk Bekétől, hogy a színpadnyílást meg kell nagyobbitanunk. Nekiálltunk szétcsáványozni a falakat. Persze, akár össze is dőlhetett volna az épület, de hát ezzel akkor mi nemigen törődtünk. Egyéves átépítési serénykedés után, amelybe aztán a leendő színészek is bekapcsolódtak, maga a

helység úgy-ahogy elkészült. Akkor úgy gondoltuk, hogy ez ideiglenes hely lesz, mert 1970-ben, sőt már 1969-ben elkészültek az új kassai magyar színház tervei. Ennek a színháznak a kassai Domonkos tér mögött lévő későbbi bolhapiacra – most is üres ez a terület és semmire sem használják – kellett volna felépülnie. Azt sajnos már 1970-ben sejtettük, hogy ebből túl könnyen nemigen lesz építkezés. Mivel a színház eredeti neve a Vox Humana – Emberi Hang – lett volna, 1970-ben ezt az elnevezést nagyon sürgősen lefújta az akkori szlovákiai kulturális és pártvezetés. Hogy ne kelljen se magyarul, se szlovákul kiírni, és mindenki számára mégis teljesen világos legyen, hogy miről van szó, tulajdonképpen ezért kapta a színház a Thália elnevezést. A Thália, mint a színház mitológiai istennője, anélkül, hogy hozzátennénk, hogy színház vagy divadlo vagy akármí, magát a színházat jelenti. Nem sokan tudják, de ez volt a Thália elnevezésének elsődleges oka.

1970 második felében világossá vált, hogy az új társulatot rövid úton meg akarják szüntetni. Önálló színházként pedig semmiképpen sem működhet. Ez a szándék volt az oka, hogy a Magyar Területi Színházhoz kapcsolták. Komáromból igazgatták az intézményt, onnan irányítottak mindent, háromszázötven kilométer távolságból. Azokat a lakásokat, amelyeket a gyűjtésből vettünk annak idején, a klub berendezését, egyáltalán mindent, amit adományokból vettünk, az állam tulajdonképpen kisajátította. A szlovák kulturális minisztériumból 1970-ben a színházra szabadítottak egy ellenőrzést. A vizsgálat alapján kimutatták, hogy saját tulajdonú lakással állami intézmény vagy vállalat nem rendelkezhet. Tizenkét lakás volt akkor a színház birtokában. Olyan kompromisszum született, hogy a lakásokat átadták a lakásszövetkezetnek. A színészeknek be kellett lépniük a szövetkezetbe, és még egyszer ki kellett fizetniük a lakás árát, úgy, mint a többi szövetkezeti tagnak. Így az összeg, amit összegyűjtöttünk, segített ugyan a színház megalapításában, de az állam rátette a kezét. Tehát a szlovákiai magyarság által adományozott pénzek „viszakerültek” az államhoz.

A színház hivatalosan a Magyar Területi Színház Thália Színpada elnevezéssel működhetett, de úgy gondolták, hogy ennyire magára hagyatva úgy sem fog tudni egy-két évnél tovább fennmaradni. Feltűnést keltve bezárni nem szükséges, úgyis elsorvad. Hogy, hogy nem, elsősorban a színészeknek és a többi dolgozónak köszönhetően nem sorvad el, hanem kifogástalanul működött. Nagyon szép előadások születtek. A színház, értve alatta a MATESZ-t, dramaturgiai terve egy évadra általában tíz produkció volt. Az akkori elvárások szerint a tízben voltak hazai szlovák, magyar, szovjet, szocialista, klasszikus stb. írók művei. Általában úgy alakult, hogy hat bemutatóra Komáromban került sor, a többire Kassán. A komáromiak kivették a hat tűrhetőnek ígérkező darabot, Kassának megmaradt négy, ami általában a következőképpen nézett ki: egy szlovák író, egy szovjet író, népi demokratikus szerző és még ami esetleg maradt. Nagyon tanulságos volt, hogy nemegyszer egy-egy ismeretlen, például szovjet író kiemelkedő művet írt. Ezekből az ismeretlen darabokból kiváló előadások születtek. Érdekes lenne ilyen szempontból is elemezni a színház első huszonöt évét. Amikor 1994-ben a színház megalakulásának 25. évfordulójára kiadtunk egy kis történelmi almanachot, akkor döbbsenünk rá, hogy milyen nagyszámú kiváló előadást sikerült abban az időszakban létrehozni.

Visszatérve az eredeti témához. A 69-es megalakítása óta én folyamatosan kapcsolatban voltam a Tháliával. Ahogy az várható volt, 1969-ben kipenderítettek a pártból, és bár párhuzamosan ezzel a főiskolán még nem azonnal kaptam útilaput, de ez is elkerülhetetlenül várható volt. Ahogy mondják, a paragrafus nagyon kacs-

karingós. Ezt használták fel. Akkoriban minden főiskolásnak joga volt sikertelen vizsga esetén háromszor újból próbálkozni. A törvény azonban kimondta, hogy ezt a jogot a dékán vagy a rektor megvonhatja. Meg is vonta, s így egyetemi tanulmányaim elhanyagolása miatt zártak ki az egyetemről.

– *Ekkor hányadéves volt?*

– Harmadik évfolyamba jártam. Harmadik végén kellett kimaradnom. Kérvenyeztem, hogy folytathassam esti levelező tagozaton. Jóval később meg is kaptam rá az engedélyt úgy, hogy második évfolyamban folytathattam volna az 1970–71-es tanévben. Az értesítést 1971 végén kaptam meg. Az esti levelező tagozat azonban nem öt, hanem hatéves volt. Veszítettem volna két évet, plusz még egyet, összesen tehát hármat. Közben nem is jártam, járhattam az órákra, hiszen mindig a színház vagy a Csemadok körül szorgoskodtam. Kassa városa akkor vált önálló járássá és lett önálló jogú város-járás. Ekkor vált ki a Csemadok városi bizottsága is a járásiból és kapott egy jó épületet a város központjában, a Lenin utcának nevezett főutcán. Ez lett a bástyája mind a Tháliának, mind a kassai magyar kultúrának. A klub és minden egyéb ott működött. Ez persze szemet szúrt egyeseknek, s 1973-ban ki is penderítették onnan a Csemadokot és minden egyebet, ami nem tetszett, mert túlságosan veszélyesnek ítélték, gondolom, a magyar koncentrálódást. Az, hogy külföldiek, magyarországiak is jártak oda, különösen nyugtalanította az akkori illetékeseket.

Visszaemlékszem, hogy a helyiségek megtartása érdekében mindent megtettünk, hogy a gyanút eltereljük magunkról. Például 1970 nyarán meghívtuk a szovjet katonai helyőrség fiataljait egy találkozóra. Persze megideologizáltuk, hogy mi barátkozni akarunk. Úgy hiszem, komoly gondot okoztunk a szovjet katonai városi vezetésnek, mert ellentmondani nem akartak, de azért sem lelkesedtek, hogy a fiataljaik velünk találkozzanak. A végén mégiscsak kialakult a dolog. Húsz kiskatonája eljött, akikkel aztán megvalósítottuk ezt a mai napig emlékezetes találkozót. Mert a dolog vége az lett, hogy a mieink átvették az uniformisokat, mi lefényképeztük őket a szovjet katonai egyenruhákban. Ennek következtében az egyenruhák meggyalázása miatt soha többet nem engedték ki szerencsétleneket a városba. A közlegények megpuhításával egy időben a másik helyiségben a parancsnokokat igyekeztünk vodkával eláztatni. Sikerült! Ezt csak mint érdekességet említem, hogy mi mindent megpróbáltunk a törzshelyeink megmaradásáért.

– *Mivel indokolták a kizárását a pártból?*

– A kizárást tulajdonképpen konkrétan semmivel. Összehívtak minket a legnagyobb előadóterembe, az összes főiskolást, és felolvasták azoknak a nevét, akiket kizártak. Persze mindenki igyekezett megtudni, hogy mégis mivel indokolják. Én is írásban kértem magyarázatot, s beadtam egy kérvényt. Papírforma szerint ugyanis lehetett felvilágosítást kérni és felülvizsgálati kérelemmel élni. Nem volt nagy remény, hogy választ kapunk. Válasz helyett utólag mindenkit behívtak az átigazoló bizottság elé. Érdekes felidézni, hogyan nézett ki az átigazoló bizottság. Benne volt a főiskolai pártszervezet elnöke, akit úgy hívtak, hogy Pavol Kačmár. Helyet foglalt a „bandában” a rektorhelyettes, Rudolf Sámson. Ő egyidejűleg a Matica slovenská kerületi elnöke és a kerületi pártbizottság tagja is volt. Az már szinte lényeg-

telen hab volt a tortán, hogy a marxizmus-leninizmus tanszék vezetője is ő volt. 1968–69-ben ő volt megbízva az egyetem vezetése részéről az ifjúsági szervezetek felügyeletével. Az átgázoló bizottság a fejemre olvasta a választ: azért zártak ki, mert a marxizmus-leninizmus nemzetiségi politikáját félreértelmezem, jobboldali opportunista vagyok, ezenkívül jobboldali szervezkedésekben és a Magyar Ifjúsági Szövetség szervezésében is részt vettem. Miközben az indoklást hallgattam, eszembe jutott, hogy a táskámban lapul egy úti parancs, amelyet Sámson írt alá korábban, s amelyben az egyetem képviselőjében a Magyar Ifjúsági Szövetség szervezésével kapcsolatos összejövetelre küldött ki Pozsonyba. Elővettem az úti parancsot s meglehetősen ironikusan elmondtam, hogy én arról nem tehetek, hogy ezek az urak itt – és nem elvtársakat mondtam, ami nagy felháborodást váltott ki a bizottságban – annak idején elküldtek engem Pozsonyba. Legalább néhány kellemetlen percet sikerült okoznom a rektorhelyettes úrnak. Természetesen én saját elhatározásomból utaztam a fővárosba, de ha azt az egyetem még finanszírozni is hajlandó volt, miért ne fogadtam volna el. Ez az incidens persze megosztotta az átgázoló bizottságot, s elég nagy vita alakult ki. Ha az iskola küldött, akkor most ki a felelős ezért az egészért? A későbbi események folyamán ennek a vitának azért lett jelentősége, mert Rudolf Sámson aztán szintén kizárták a pártból. Az illető úriemberről érdekességképpen még egy adalék: 1968-ban volt egy diáktalálkozó a kassai Művészetek Házában. A Matica slovenská részéről fő előadó a rektorhelyettes, vagyis Sámson volt, az iskolaügy részéről Matej Lúčan, az akkori kormány iskolaügyi megbízottja. Lúčan olyan kérdést is kapott, hogy a magyarokkal mi lesz a jövőben? Cinikus és kétértelmű választ adott: ők is megkapják, amit érdemelnek. Ilyen hangnemben zajlott az összejövetel. Az eredménye az egyetemisták nemzeti öntudatának soha nem látott felívelése volt. Bementem az egyetem kollégiumába valamilyen tanulmányi ügyben. Az ügyeletes diákok nem voltak hajlandók kiengedni addig, amíg be nem lépek a Matica slovenskába. Közöltem velük, telefonálok haza és beköltözöm az internátusba, hogy ne kelljen kimennem, de belépni nem vagyok hajlandó. Néhány ember azok közül, akik onnan, a kassai Műszaki Főiskoláról indultak ma a Szlovák Nemzeti Párt tagjai. Ha jól tudom, például Slota is onnan indult, ott járt főiskolára. Én nem ellenőrizhettem le, de nem kevesen ezek közül már akkor magukban hordozták a későbbi magyarellenességet, amit az akkori állami és politikai vezetés is bőszen táplált.

A hatvanas évek klubmozgalomhoz kapcsolódó tevékenysége volt a nyári ifjúsági tábor, a NYIT, amelyben minden évben részt vettünk. Ez nagyon fontos rendezvény volt, már azért is, hogy ott szinte egész évre előre meghatároztuk, hogy mit akarunk a klubjainkban tenni. Tehát a nyári ifjúsági találkozók nagyon komolyan befolyásolták a szlovákiai magyar ifjúság tevékenységét.

Kassához visszatérve, a hatvanas években, 1968-ig a Csemadok nagyon jól működött. Volt egy épületünk, amit 1949-ben „örökbérletbe” kapott a szervezet Kassa városától, az akkori polgármestertől, Simai Bélától, aki viszont a veje volt annak a Madzsar József egészségügyi népbiztosnak, aki a Magyar Tanácsköztársaság egészségügyi vezetője, az alkoholizmus elleni harc élenjárója volt. A későbbiekben nem felelt meg a szovjet elvárásoknak, s ezért a harmincas években valahol Szibériában kivégezték. Ennek a veje volt Simai Béla, aki a Csemadoknak adta azt az épületet, amit korábban Olympiának neveztek. 1969 őszén ezt az ingatlant elrekvirálták a Csemadoktól. Ahogy már említettem, a város közigazgatási átszervezésének a következtében ez idő tájt alakult meg a

Csemadok Kassai Városi Bizottsága. Az átszervezés egyúttal arra is jó eszköznek bizonyult, hogy megfoszthassák a helyi Csemadokot, elsősorban a kassai magyarokat a megszokott székhelyüktől, mivel a kassai Csemadok élére kinevezett elnökség pártcsoportjának a megítélése szerint a városban addig működő helyi szervezet jobboldali tömörülés volt. Akkoriban Kassán a Csemadoknak hatezer tagja volt. A szervezet elnöke, Halász Józsi bácsi aranyos és közkedvelt emberként volt ismert. A hatalom elképzelése az volt, hogy amennyiben a Csemadokot megfosztják központi székhelyétől, nem lesz hol találkozniuk az embereknek, nem lesz helyük és lehetőségük a született kassai polgárokhoz illő tevékenység kifejtésére. A Csemadok városi bizottságát pedig azzal a céllal alapították, hogy a normalizáció segítségével megalakult városi pártszervezet felügyelete alatt fog politikailag megbízható tevékenységet kifejteni. Ezt az elképzelést csak részben sikerült véghezvinniük, mert amikor a Fő utcai épületet megkapta a városi bizottság, akkor azt a fiatalok vették kezelésbe, és nem a főntről kinevezett városi bizottság. A háttérben nagy politikai harc folyt. Sajnos egy-két évvel később az erősebb diadalmaskodott, és legalább tíz évre visszaesett a Csemadok tevékenysége. Csak a nyolcvanas évek elejétől lehetett újból erőteljesebben működni, akkor vált intenzívebbé újból a Fábry Klub és a Csemadok tevékenysége is. A tíz év alatt viszont olyan változások következtek be Kassa nemzetiségi és nemzedéki összetételében, amelyek visszafordíthatatlan károsodást okoztak az itt élő magyarságnak.

Visszatérve az eredeti történethez, a főiskolát abbahagytam. Még nem tudtam, hogy végérvényes-e a kizárásom, vagy sem, nem kaptam semmiféle visszajelzést. Akkor kerültem először munkaviszonyba a Csemadokkal. 1969-ben kilenc vagy tíz hónapig az akkoriban alakuló városi bizottság instruktoraként működtem. Ez azért volt jó, mert közben szervezhettem a színházat és az ifjúsági mozgalmat is. Azt már említettem, hogy esti levelező tagozaton folytathattam volna a kassai tanulmányaimat, de ez többéves veszteséggel járt volna. Akkor jött az ötlet, hogy mi lenne, ha megpróbálnám Magyarországon. Sikerült is úgy-ahogy Pesten elintéznem az önköltséges tanulmányokat. Persze ehhez is a pozsonyi minisztériumból kellett volna hivatalos engedélyt kapnom. A minisztérium azonban nem bólintott rá. Nem hallgathatom el Rácz Olivér miniszterhelyettest, aki családunk barátjaként adhatott volna engedélyt az önköltséges tanulmányokra, de azt, ki tudja milyen okból, nem tette vagy tehette meg. Annak ellenére, hogy mint író, tanárt és gondolkodót nagyra becsültem, rendes embernek tartottam, aki a fiataloknak, ahol tudott, segített, velem kapcsolatban akkor nem állt a helyzet magaslatán. Végül egyik ismerősöm kiadott egy sokszorosított engedélyt, amelyen szemet szűrő vörös pecsét volt. Hogy senki sem írta alá, azt a pesti minisztériumban sem vették észre. Lényegében tehát engedély nélkül elindultam Budapestre azzal, hogy az 1970–71-es tanévet a Műszaki Egyetemen folytatom. Gyorsan kiderült, hogy ez nem ilyen egyszerű. Kilenc különbözeti vizsgát kellett ahhoz letennem, hogy a tanév második félévétől másodikban folytathassam a tanulmányaimat. Vesztettem két-három évet, de úgy gondolom, hogy így utólag is meg kell köszönnöm a Kačmároknak és Sámsonoknak, hogy megpróbálták ellehetetleníteni. Mert őszintén mondom, másként eszembe se jutott volna, hogy Kassáról Budapestre menjek és nappali tagozaton folytassam a tanulmányaimat.

Persze közben sok családi problémát is le kellett küzdenem. Apám már nem élt, anyukámnak kis nyugdíja volt, a húgom még mindig húzta valahogy a főiskolán, majd magától feladta. A nagybátyám Budapesten élt, de akkor halt meg a felesé-

ge, és hát nem voltak olyanok a körülményei, hogy komolyabban segíteni tudott volna. Krimibe illő volt a helyzetem. Elmentem Budapestre, megpróbáltam albérletet találni. Akkor persze az árak még sokkal alacsonyabbak voltak, de az én pénztárcámhoz képest egyszerűen megfizethetetlenek. Talán még ágybérletet tudtam volna szerezni a város peremén. Az ágybérlet nálunk ismeretlen fogalom volt. Pesten mindennapos. Érzékeltetőül: például egy munkás éjszakai műszakra jár, ezért ezt a napszakot nem tölti otthon. Az ő üres ágyában éjszaka én aludhattam volna. Nappal viszont ő aludt ugyanebben az ágyban. Ilyet azelőtt el sem tudtam képzelni, hogy ilyen is létezhet, ágybérlet! Nagyon szomorú és érdekfeszítő volt ez az időszak, mert egy csomó olyan dolgot láttam, amit korábban soha. Nyomortelepeket, nyomornegyedeket, elesett embereket Budapest szélén, amit leghitelesebben talán József Attila írt meg. Korábban csak abból gondoltam, hogy egyáltalán léteztek valamikor ilyenek, mert ők, Attila és testvére, József Jolán szölköltek róla imitt-amott.

Végül valamelyik diák, akinek már volt Budapestről áttekintése, említette, hogy a Várban a Szentháromság-téren – ez közvetlenül a Mátyás templomnál van – található a Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karának egy kollégiuma, ahol húsz-harminc ágyas szobák vannak. Oda úgy bemehetsz, hogy észre sem veszik, hogy ott vagy, mondta. Elmentem. Vesztenivalóm nem volt. A diákok sorban álltak az ágy-neműért. Kerestem egy szobát. Az emeletes ágyak között az egyik felső üres volt, és beálltam a sorba. Csak annyit kérdeztek, hogy melyik szobába megyek, nevem, anyja neve. Bemondtam, átvettem az ágyneműt és beköltöztem a kollégiumba.

Körülbelül már egy hónapja laktam ott, amikor a portásnál üzenetet találtam: este hétre hív az igazgató raportra. No, mondom, akkor sokáig már nem leszek itt. Valahogy rájöttek, hogy egyrészt gépészmérnökre fogok járni, majd, ha megcsinálom a különbözeti vizsgákat, ez meg villamosmérnöki kari kollégium. Este megjelentem az igazgatónál. Nagy mosollyal fogad. Kérdezi, fiam, te felvidéki vagy? Már a szó, hogy felvidéki – akkor ez az elnevezés még nem volt szokásban, korábban igen, akkoriban pontosan nem. Mondom, úgy is lehet mondani. És tudod, hol van Királyhelmece? Persze hogy tudom. Mellette van egy község, Véke. Tudod, hogy hol van? Persze hogy tudom, ott tanított apukám annak idején. Hát ne mondd, tényleg ott tanított? Bemutatkozott – addig azt sem tudtam, hogyan hívják az igazgatót, mert számomra nem volt lényeges. Kajla Béla vagyok, onnan telepítettek ki 1946-ban. Kiderült, hogy a szüleimet is ismerte. Maradj csak itt, ki veszi észre!? De egyet megkövetelek. Minden este gyere el hozzám, és beszélgetünk. Ő akkor, mint megtudtam, a válása miatt éppen elhagyatott volt, s magányos. Hiányzott a beszélgetőpartner. Ezek után esténként több órán keresztül hallgathattam a panaszait és jóindulatú elmélkedéseit. Néhány hét után mondom magamban, kénytelen leszek innen hamarosan elköltözni, mert ezt nem fogom a végtelenségig bírni. Lehet, hogy ma már másképp gondolkodnék, de egy fiatal diáknak örökös lelki problémákat hallgatni nem igazán jó szórakozás. Az igazgató úr ennek ellenére vitán felül rendes ember, jó vitapartner és igazi hazafi volt.

A krimi azonban ekkor kezdődött. Két héttel megismerkedésünk után egy újabb üzenetet kaptam a portára. Ezen és ezen a napon, ekkor és ekkor legyenek a Kálvin téri református templom lépcsőjénél. Ismeretlen aláírás. Elmentem, bár halvány sejtelmem sem volt, hogy miért kellene ott lennem, de ha az ember kap egy üzenetet ... Lehet, hogy ma már meggondolná mindenki, de akkor még a találkozástól való félelem nem volt nagyon szokásban. Miután álltam a lépcsőn, megállt mellet-

tem egy Mercedes. Kiszállt a sofőr, hozzám lép, Kolár Péter úrhoz van szerencsém? Mondom, igen. Legyek szíves beülni az autóba. Kinyitja az ajtót, beültem, halvány sejtelmem nem volt, hogy hová indulunk. Már elhagytuk Budapestet. A helység-névtábla alapján Pécelre értünk. Autózás közben a gépkocsivezető egy szót sem szólt. Megálltunk egy kastélyszerű épületnél. Kiszálltam, kinyitotta a kaput, betesékelte egy nagy várószobába, hogy néhány percet szíveskedjek várni, rögtön jön a nem tudom, hogy szólította, talán nagyságos úr. Mondom magamban, hol vagyok én, Magyarországon vagy nem? Meg is jelent egy feketébe öltözött úriember. Valahogy úgy kell elképzelni, mint az Abigél című filmben az iskola igazgatóját. Bemutatkozott, hogy Túrós Aladár vagyok. Bemutatkoztam én is, noha ő tudta az én nevemet. Halvány sejtelmem nem volt, hogy ki ő. Bemutatkozott, hogy a magyarországi református egyház szeretetszolgálatának az egyik vezetője. Már csak azt nem értettem, hogy ez hogy függ össze velem. Rögtön el is magyarázta. Annak idején, amikor apukám Tornalján volt a gimnázium igazgatója, a városban szolgált egy Urbán nevezetű református lelkész. Hat-hét gyermeke volt. Akkor a papgyerekek nemigen járhattak nemhogy főiskolára, de gimnáziumba se nagyon. Édesapám, mint a gimnázium igazgatója megszervezte, hogy mindannyian leérettségizhettek, s utána „inkognitóban” elküldte őket továbbtanulási céllal Olmützbe, Pízenbe s máshová. A kérdőívbe beírták, hogy hivatalnokcsalád, jó káder stb. Szóval így fejezte be majdnem mindegyik gyerek a főiskolát. Én a hajdani gyermekek közül többen jó viszonyban voltam. Mikor Túrós úr, Urbán tiszteletes feleségének a bátyja megtudta az egyik gyermektől, hogy Pesten vagyok nem éppen irigylésre méltó körülmények között, ahogy kifejtette, szeretné legalább részben viszonzni azt a segítséget, amit édesapámtól feje kockáztatásával kapott annak idején a család. Felajánlják, hogy az egyháznak van egy szeretetotthona Pest közepén, a Váci utcából nyíló Havas utcában. Amennyiben elfogadom, ott biztosítanak számomra szállást és étkezési lehetőséget. Éppen üresen áll egy alagsori szoba, de kapok egy külön kulcsot a Váci utca felől, s ha elfogadom, ott lakhatok. Mondtam, hogy köszönöm szépen, de én ezért semmi ellenszolgáltatást sem tudok pillanatnyilag garantálni. Biztosított róla, hogy erről szó sincs, a támogatásra szó szerinti szeretet alapon kerül sor. Felírta az igazgatónő nevét, akit Lengyel Irénnek hívtak. Menj el oda, nézd meg, ha elfogadod, annak nagyon örülnék.

Az autó visszavitt. Becsengettem, jött egy idős néni, beengedett. Elmondtam, hogy az igazgatónőt keresem. Bevezettek hozzá. Négykor indultunk ki a városból, este hétkor, vacsoraidőben jutottunk vissza. Mivel az időpont most nem alkalmas beszélgetésre, szeretettel várnak vacsorára. Utána majd mindent megbeszélünk. Nagyon szép kis éttermük volt. Az első percekben nem tudtam mire vélni, hogy miért van korábban még múzeumokban is alig látott gyönyörű bútorokkal berendezve. Odaültetett maga mellé a főasztalhoz. Először azt hittem, hogy filmforgatáson vagyok. A környezet nagyon feszélyezett. Mondom magamban, ide se jövök többet, ez nem nekem való hely. De azért a vacsorát elfogadtam. Utána elbeszélgettünk. Valószínűleg erre már fel volt készülve az Irénke néni, mert elmondta, hogy annak fejében, hogy ezt a segítséget felajánlják, ők az égvilágon semmit, még azt sem várják el, hogy én velük közösen étkezzem. Azt csinálom, amit akarok, amit jónak látok. Kapok egy kulcsot a mellékbejáratához, és egyenesen bejuthatok a szobámba. De mivel valahonnan megtudták, hogy gyomorfekélyem volt – jól tudták –, az mindenképpen kötelező, hogy rendszeresen étkezzem. Itt úgyis öregeknek főznek, kötelező az étkezés, a koszt jót tehet. Emma néni a szakácsnő. Ha étkezési

időpontban nem vagyok ott, beteszi az ételt a sütőbe, hogy meleg maradjon. Ha megjövök, onnan kell kivennem, mert ha nem, azért ki fogok kapni, mondta tréfásan Irénke néni. Úgy döntöttem, mindent elfogadok. Megkérdeztem, hogyan tudom én ezt viszonzni. Majd, ha egyszer lesz pénzed, majd, de most semmi, ne is beszéljünk róla. Elbúcsúztam Kajla Bélától a kollégiumban, és bevonultam a Havas utcai menhelyre, a református szeretetotthonba. Ezzel egy egész életre szóló élményhez jutottam.

Rövidesen kiderült, hogy ez egy olyan „elit” szeretetotthon volt, ahol azok kaptak elhelyezést, akik a háború utáni rendszer megítélése szerint sem követtek el megbocsáthatatlan bűnt, s akik már az Osztrák–Magyar Monarchiában is a felső tízezerhez tartoztak. Azokhoz az értelmiségi körökhöz, amelyekből a miniszterek, miniszterek feleségei és más előkelőségek kerültek ki. Visszacsoptentem néhány évtizedet a történelemben. A lakótársaim excellenciás uramnak, kegyelmes és méltóságos asszonynak szólították egymást. Természetesen nekem is meg kellett tanulnom, hogy kinek milyen megszólítás dukál. Akkoriban, az én korosztályomból, úgy hiszem, már senki sem tudta, hogy ki a kegyelmes, az excellenciás, nemzetes vagy nagyságos asszony vagy úr. Fantasztikusan érdekes és értékes emberekkel ismerkedhettem meg. Olyan emberekkel találkoztam, akikért azért volt kár, mert nagyon sokat tudtak volna tenni 1945 után is Magyarorszáért, de egyszerűen nem kaptak rá lehetőséget. Laktak ott idősebbek is, például Szivi bácsi. Egyszer elkapott a folyosón: Őcsém, azt mondják, te kassai vagy. Mondom, igen. Hát, én amikor utoljára ott voltam a Jóskával... Jóskával? Melyik Jóskával? A Ferenc Jóskával. Kiderült, hogy a testőrparancsnoka volt Ferenc József őfelségének, ami annak idején nem volt kis tisztség, gondolom.

Nagyon szépek voltak az ott töltött hónapok. Jól felkészülhettem a vizsgákra, sikerültek a különbözőzeti megmérettetések. 1971 februárjától a következő évfolyamba járhattam, másodikba. A szeretetotthonból azonban nem akartak elengedni. Ahol annyi idős ember volt, mint ott, igen nagy szeretet vette körül a fiatalokat. Azért mondom többes számban, mert az otthonba olyan fiatal papnövendékek, diakónusok és diakonisszák is jártak, akik segítettek az ott lakó beteg, mozgásképtelen vagy nagyon idős embereknek. Ezeknek én is nyújtottam némi segítséget és vigaszt. Annak ellenére, hogy nagyon jól éreztem ott magam, ahol szinte családtagként fogadtak be, mégis úgy gondoltam, hogy azért csak jobb lenne az osztálytársakkal együtt lakni. Megpróbáltam bejutni a kollégiumba.

Ennek akkor igen bonyolult volt a módja egy felvidéki önköltséges diák számára. De valahogy el kell kezdenem az ügyintézkést. Azt azonban tudtam, ha az ember azzal állít be, hogy szeretné itt lakni, akkor a részletek ismeretében kapásból kirúgnak. Gondoltam egyet. Véletlenül jó ismeretségben voltam Ortutay Gyulával, akire ma már általában csak politikusként emlékeznek. Mi, mármint a kassai klubosok vele mint néprajzkutatóval tartottuk a kapcsolatot. Ortutayt egy alkalommal úgy hívtuk meg Kassára, hogy szerveztünk számára egy kelet-szlovákiai körutat. Nagykaposra mentünk. Már a színpadon kellett volna lennie, azonban nyoma vészett. Sehol az égvilágon nem találtuk. Én is kerestem s végre megtaláltam. Elnézést érte, a mosdón elromlott a zár, és becsukta magát. Onnan szabadítottam ki őt. Ez neki mulatságos, emlékezetes élményévé vált, amin utólag jót nevetett. Évekkel később még emlékezett rá, s én is. Egy életem egy halálom, gondoltam, meglátogatom Ortutayt, aki akkor, ha jól emlékszem, civilben az Elnöki Tanács tagja vagy elnöke volt. Kifürkésztam, mikor tartózkodik a MTA Országház utcai épü-

letében, eredeti munkahelyén, és bejelentkeztem. Azonnal fogadott. Elmondtam, hogy segítséget kérek, mert valahogy be kellene kerülnöm a kollégiumba, de az nem egyszerű dolog. Arra lennék kíváncsi, nem ismeri-e a budapesti Műszaki Egyetem valamelyik vezetőjét, akivel el lehetne érni valamit. Leültetett, elmondtam a kálváriámat, és csak annyit kérdezett, Perényi Imre a rektor? Mondom, a Perényi. És nem ad neked kollégiumot? Mondom, nála nem is voltam, be sem jutok a rektorhoz, de még a közelébe sem. Behívta a titkárnőjét és megközelítően a következő levelet diktálta: Kedves Imrém, hogyan gondoljátok, hogy egy utolsó afrikai bantu négernek is adtok elhelyezést a kollégiumban, és egy – ez így volt – felvidéki magyar gyerek nem kap egy ágyat nálatok? Hát te hogyan építet a szocializmust? Ez egy félmagán levél volt, amely azért rávilágított arra is, hogy egyes politikusok igencsak másként gondolkodtak és tettek a háttérben, mint a nagy nyilvánosság előtt. Azt mondja a titkárnőnek: Tegye be borítékba, címezze meg, Perényi Imre rektor elvtársnak. Nekem pedig a következőt mondta: Menj le az egyetemre, de ne add oda a levelet senkinek, csak Perényinek! Hát ugye a tartalma miatt is, nem lett volna jó, ha máshová kerül. Rögtön futottam az egyetemre. Magyarországon azokban az években sokkal, „feudálisabb” volt a társadalmi rendszer, mint Szlovákiában. Mert Kassán ha be akartam menni a dékánhoz, bekopogtam, aztán bementem. Ha a rektorhoz, akkor mondjuk a titkárnőhöz kopogtam be, de az megkérdezte, hogy elég-e, ha holnap fogad a rektor elvtárs. Bizony, Budapesten nem lehetett csak úgy bejutni egy dékánhoz, nem beszélve a rektorról. Első titkárnő, második titkárnő, hivatszolgá, titkárságvezető, milyen ügyben, mit szeretnék, majd elintézi ez vagy az, nem tartozik a rektorhoz stb. Bementem az első titkárnőhöz, mondom, levelet hoztam a rektor úrnak. Hagyjam ott, majd odaadja. Nem, csak a kezébe lehet adni. Kitől hozta? Ortutay elvtárstól. Azonnal beljebb ment egy helyiséggel. Rövidesen kijött és beljebb invitált. Mondom a magamét ott is. Na, gondoltam, az Ortutay név majdnem olyan, mint Salamon Béla jelenete, a ha én egyszer kinyitom a számat. Jó diák lévén itt már azzal kezdtem, hogy Ortutay úrtól hoztam egy levelet a rektor úrnak. Egy pillanat, s beljebb ment még egy szobával, majd kijött. Onnan a titkárságvezető jött elő. Ortutay úrtól hozta a levelet? Legyen szíves átadni, beviszem. Én pedig mondom a magamét: rá van írva, hogy saját kezébe. Akkor parancsoljak. Bekerültem minden műszaki egyetemista urához, a rektorhoz. Átadtam a levelet. Elolvasta s elvörösödött. Elintézzük a dolgot, mondja, csak nem olyan egyszerű, mint amilyennek látszik. Erre nincs megfelelő jogszabály. Mert hiába írja az Ortutay úr, hogy bantu néger meg minden, arra van törvény, mert fejlődő országok könnyen támogathatóak, de egy határon kívüli magyar diákkal mit lehet kezdeni, ha önköltséges és nincs szlovákiai minisztériumi engedélye. Ha nincs államközi egyezség stb., akkor hivatalos segítséget nem lehet adni. Ennek ellenére javasol egy megoldást, bemutat a rektorhelyettesnek, Laszity Radomírnak, aki magyarországi kisebbségi. Ő majd kitalál valamit. A rektorhelyettes jó partnernek bizonyult. Először elpanaszoltuk egymásnak a nemzetiségi problémáinkat, s megegyeztünk, hogy két-három nap múlva ismét meglátogatom, addig megpróbálnak valamit kitalálni. Az akkori jogrend azonban hivatalos lehetőséget nem biztosított. Azt még csak el lehetett intézni, hogy feketén bekerüljek a kollégiumba, az étkezés azonban már nem volt szimpla ügy. Azt már csak magyarországi lakcímmel lehetett megoldani. Kitaláltak egy nevet, és én hivatalosan is kollégista lettem. A rektorhelyettes feketézett azért, hogy szállást kaphassak a kollégiumban és étkezési jegyet a menzán. Igaz, fájó szívvel, de elköltöztem a Havas utcai szere-

tetotthonból, és elfoglaltam helyemet a BME Münnich Ferenc nevét viselő kollégiumában.

Életem új szakasza következett. Nagyon érdekes tankörbe jártam. Négyen voltunk Szlovákiából, úgy, hogy ketten a prágai főiskolán és minisztériumon keresztül kaptak kiküldetést, az egyik lány, aki korábban szintén a kassai ipariba járt, a szlovák minisztériumban kapott ösztöndíjat. Én pedig elfoglaltam a helyemet a tankörben. Négyen voltunk Szlovákiából, öten Vietnamból, egy algériai berber fiú és tíz magyarországi. Így állt össze a tankör.

Visszakanyarodom 1973-ra. Ekkor már úgy nézett ki, hogy befejezem az egyetemet. Ezt azért mondom, mert mellette már megint elkezdtem sok minden egyebet csinálni. Tudniillik, úgy látszik, a betegségeim közé tartozik, hogy nem bírom ki anélkül, hogy valamit ne szervezzek. Mivel akkor más lehetőségünk nem volt, megszerveztük a Szocialista Ifjúsági Szövetséget és megalakítottuk a budapesti alapszervezetét. Fél évvel később létrejött a magyarországi ügynevezett hlavný výbor, főbizottság. Sohasem neveztük így, de papíron ez volt. Ennek ürügyén összegyűjtöttük a Magyarországon tanuló diákokat. Több mint háromszázan tanultak akkor Pesten. Aztán volt még egy külön részlegünk. Százhalombattán akkor építették az üzemet, és kb. ötszáz fiatal dolgozott ott Szlovákiából. Szlovákiaiak építették. Velük is kialakult egy laza kapcsolat. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy különféle irodalmi és kulturális műsorokat szerveztünk, színészeket vittünk le hozzájuk Budapestről, a Sebő együttestől kezdve, akik ez idő tájt kezdték a táncházmozgalmat.

– Ez a szervezés a szlovákokat és a magyarokat is érintette?

– Az igazság az, hogy kb. húsz-harminc szlovák anyanyelvű diák lehetett Magyarországon. A többiek magyar nemzetiségűek voltak. A szlovákok közül egyiknek a nevét említeném, Segeš Vladonak hívták. Amikor Pesten az Eötvösön tanult, öt szót sem tudott magyarul. Tolmáccsal vizsgázott az első évben. Később vele volt a legnagyobb probléma, mert nem volt hajlandó visszajönni Magyarországról Szlovákiába. Megtanult tökéletesen magyarul. Olyan közelinek érezte magához Magyarországot, hogy egyszerűen nem tudtuk rábeszélni, jöjjön haza.

Szóval az egyetemi éveknek meg a környezetnek nagyon nagy hatása lehet. Nem mindenre, de a legtöbb emberre igen. Komolyan mondhatom, Pesten nem volt annak idején semmiféle nemzetiségi problémánk, mármint a diákok között. Igaz, jobban visszaemlékezve azért volt egy-két eset. Csehszlovákia későbbi főkonzuljának volt két lánya. Ikrek voltak. Az elvtárs szlovák ember volt, aki a mai értelemezésben talán az SNS-nek lehetne a tagja. Két lányát az egyetemi évek viszont teljesen megváltoztatták. Szlovák–magyar szakra jártak az Eötvösön. Az egyik az egyetem után egy jugoszláviai fiúhoz ment férjhez, a másik egy lengyelországihoz, és mind a ketten Magyarországon maradtak. Ebből alakult ki a probléma, mert az apjuk, mármint főkonzul, rajtunk akarta elverni a port.

A másik eset pedig a következő volt. A szlovákiai fiatalok a nagykövetség kereskedelmi kirendeltségén jártak össze, az akkori Rózsa Ferenc utcában. A felújított épületben nagyon szép helyiségek voltak. A portás egyszer nagyon felbőszült azon, hogy mindig magyarul beszélünk egymás között. Elkezdett üvöltözni, hogy ez csehszlovák felségterület, itt másképpen, mint az állam nyelvén tilos beszélni. Mi másnap rögtön panaszt emeltünk a nagykövetnél. Dvorský nevezetű volt a nagykövet, akit rendes embernek ismertünk. A főkonzul Havasi nevezetű volt. Nevéből is

következtetni lehet, hogy nem kifejezetten szlovák származású volt. Nem is arról volt szó, hogy valaki szlovák vagy magyar, de úgy gondoltuk, ha magyar, akkor remélhetőleg megérti a magyar diákokat is. Dvorský nagykövet, Havasi főkonzul és a pártelnök, a Nagykaposról származó Notin Károly másnapra behívták a portást, és első lépésben fél évre megvonták a prémiumát azzal, hogy ha még egyszer ilyesmi történik, azonnali hatállyal repül haza.

Ezt az esetet azzal szeretném kiegészíteni, hogy aztán a vége nem a portás hazaküldése, hanem Dvorský nagykövet eltüntetése lett. Az akkori bírák vezetés hazahívta gyűlésre, és többet nem láttuk. A felesége egy rövid ideig még ottmaradt. Notin pártelnök búcsúzott el tőle elutazása előtt. Notint is úgy tüntették el, hogy három napon belül már nem ő volt a kultúrattasé. Ezek az akkori körülmények között rendes emberek voltak. Igyekeztek mindent úgy csinálni, ahogy a lelkiismeretük diktálta. Sajnos aztán később – ez időben körülbelül 1973-ra esik – megjött az új nagykövet. Moravecről megtudtuk, hogy Lenin-díjas, és Csehszlovákia nagykövete volt a koreai háború idején Koreában, a vietnami háború idején Vietnamban, és különféle szolgálataiért kapta a Lenin-rendet. Nem volt szükség nagy fantáziára, hogy kikövetkeztessük, körülbelül hová kell sorolni. Dvorský rendkívüli és meghatalmazott nagyköveti beosztása ellenére emberként viselkedett, akihez szabad bejárásunk volt. Támogatása odáig terjedt, hogy amíg átépítették a Rózsa Ferenc utcai kereskedelmi kirendeltséget, addig a klubösszejöveleteinket a főkonzulátuson tarthattuk. Mivel a sok odalátogató diák miatt nem fértünk el, megengedte, hogy a szekrényeket is kirakjuk az előszobából. Ez mai fejjel szinte elképzelhetetlen, mert a konzulátus végül is egyfajta belügyi munkahely volt, amit fokozottan kellett volna védeni. S hetente itt voltak a műsoraink. 1970-től 73 elejéig olyan emberek dolgoztak a konzulátuson és a nagykövetségen, akikkel együtt lehetett működni, és akik emberként viselkedtek. Aztán megjött a Moravec.

Az ifjúsági szövetség főbizottságának a vezetőjévé még korábban, titkos szavazással engem választottak. Ezért először nekem kellett találkoznom az új nagykövettel. Mondanom sem kell, hogy előtte már a főkonzult is hazahívták. Ekkor lépett a helyére az új főkonzul, Petrína, akinek a lányairól már említést tettem. Az új főkonzul elmagyarázta, hogy a jövőben be kell tartani a protokoll szabályait, s elmondta, hogy az mivel jár. Miután belépek a nagykövet irodájába, tisztes távolságban meg kell állnom, s csak olyan közel szabad mennem, amennyire a kinyújtott karomnak szüksége lesz a kézfogáshoz. Ő az ablaknál lévő kanapén ül majd, én vele szemben, hogy az ablakon beszűrődő fény engem elvakítson. Nekem csak részben szabad látnom az ő arcvonásait, hogy ne tudjam kikövetkeztetni a reakcióit a beszélgetésünk alatt. Korábban mindezekről fogalmam sem volt, mert az előző garnitúra ilyennel abszolút nem törődött. Ellenkezőleg, sok mindent elérhettünk náluk és az ő segítségükkel. Például elértük, hogy az akkori deviza- és valutabevallást igazoló nyomtatványra ne kelljen minden ízben okmánybélyeget ragasztanunk. Az ötvenkoronás okmánybélyeggel egyhavi magyarországi turistatartózkodásra jogosító nyomtatvány helyett megtette az iskolaügyi minisztérium bélyegzője is, azért viszont minden esetben Pozsonyba, esetleg Prágába kellett utaznunk. Ott lepecsételték ugyan, de nem minden felhang nélkül, s ezzel szolgálati útra mehettünk Magyarországra. Véleményünk szerint ez végtelenül bonyolult eljárás volt. Kigondoltuk, hogy az A4-es összehajtott valutalapba beragasztunk egy harminc sorból álló megvonalmazott mellékletet, amelynek minden sora egy utazást ér. A beragasztott mellékletet a nagykövetség lepecsételte, a nagykövet aláírta, s mi gya-

korlatilag korlátlanul utazhattunk oda-vissza a határon keresztül. Igaz, időbe telt, amíg a határon már nem csodálkoztak rá az új módszerre, de az akkori néhány határátkelőhelyen hamarosan megszokták az utazó diákok új találmányát. A nagykövet minden egyes lapot aláírt, amivel nagyban megkönnyítette az akkori diákok sorsát. Úgy hiszem, ez volt a normális, és nem az, hogy külön engedélyt kelljen kérni minden úthoz.

Miután belépett az új főkonzul, összehívta a diákokat. Először a budapestieknek mondta el, hogy majd ő megmutatja, ez a határ igenis határ, és amíg létezik Csehszlovákia, és létezik Magyarország, mindaddig ez nem lesz sétálóhely, sem korzó, és ez a határ létezni fog. Bífaknak megfelelő ember volt. Azért említtem Bífakot, mert ez után a bejelentés után – valószínűleg jó kapcsolatban lehettek – havonta egyszer megjelent a párt fent említett ideológiai főmuftija, és fejtárgítót, előadássorozatot tartott arról, hogy mit hogyan kell értelmeznünk, és bár igaz, hogy Magyarország meg Csehszlovákia is szocialista ország, de azért Magyarország az nem annyira szocialista... Szóval ezen talán nevetünk manapság, de akkor ez elég komoly megállapítás volt. Mi persze igyekeztünk ezekről az előadásokról meglógni, de elég nehéz volt. A főkonzul következő lépése az volt, hogy kitalálta, le kell adnunk az útleveleket, mint a vietnamiaknak. Ezt aztán a minisztérium segítségével végül sikerült megakadályoznunk. A korábban megszokott betétlapkorszaknak azonban vége szakadt. Ezután már turistaként vagy hivatalos minisztériumi pecséttel kellett utaznunk.

Visszatérve a tanulmányaimra, 1973 végén barátaimmal felfedeztünk egy hirdetőtáblát az egyik egyetemi hirdetőtáblán, hogy az utolsó tanulmányi évre féléves tartózkodásra, valamint diplomamunka-előkészítésre lehet jelentkezni a Szovjetunióba, konkrétan Moszkvába. Feltétel a viszonylag jó előmenetel, tehát közepes vagy inkább annál jobb tanulmányi eredmény és az orosz nyelv megfelelő szintű ismerete. Öten utazhattak. Jelentkeztünk az egyik osztálytársammal, aki szlovákiai magyar gyerek volt, de a prágai České vysoké učení technické, szóval a Cseh Műszaki Egyetem küldte ki budapesti tanulmányokra. A lecke könyvet kellett leadni, amiből viszont nem derült ki, hogy ki honnan származik. Mondhatnám, tévedésből elkezdtek ott velünk oroszul beszélni. Mi részben szlovákul gagyogtunk velük, de az hasonlított az oroszhoz. A válogató bizottságnak úgy tűnt, hogy a magyarországi diákokhoz képest mi perfekt orosz tudással rendelkezünk. Kettőnket és még három magyarországi diákot kiválasztottak. Utána derült ki, miután a hirdetőtáblára kiírták, hogy kik mehetnek, hogy mi nem vagyunk magyarországiak. Némi vita után úgy döntöttek, ha el tudjuk intézni magunknak a kiküldetést, akkor nem lesz semmi kifogásuk az utazás ellen, mert a feltételek nem állampolgársághoz, hanem bizonyos ismeretekhez kapcsolódtak. Számunkra némi fejtörést okozott, hogyan oldjuk meg a helyzetet. A Szovjetunióba csak úgy kiutazgatni nem lehetett. Ezenkívül mivel akkor már én is ösztöndíjas voltam, nem kerülhettem ki a szlovák oktatásügyi minisztérium jóváhagyását. Az ösztöndíj előtörténete miatt azonban újból meg kell szakítanom a visszaemlékezésemet s kb. egy évvel korábbi eseményre utalni.

1972. december 30-án a nagykövetségen keresztül kaptam egy táviratot, hogy 31-én – munkanap volt – jelenjek meg a Kassai Városi Pártbizottságon. Nem volt hozzá nagy kedvem, de gondoltam, legalább hazamegyek szilveszterre. Bementem a pártbizottságra. A következőkkel fogadtak: kivizsgálták korábbi párttagságom ügyét. Kiderült, hogy az a csoport, akik minket, egyetemistákat kizártak s az egye-

temi tanulmányaink befejezését is okozták, jobboldali opportunisták maffiának voltak a tagjai Sámson rektor úr részvételével és vezetésével. Éppen ezért mindenki visszakapja a párttagsági könyvét, s az enyémet külföldi tartózkodásom idejére letétbe helyezik, mivel párttagsági könyvet nem lehet kivinni az országból. Ez a vizsgálócsoport ténylegesen utánajárt, hogy kivel mi történt az utóbbi években. Mivel én már Magyarországon voltam, nekem a minisztériumon keresztül utólag megadták az engedélyt az egyetemi tanulmányok folytatásához s 1973-tól elismerték az ösztöndíj-jogosultságomat. Ezzel a pénzügyi és a magyarországi tartózkodással összefüggő kérdéseim megoldódtak.

A moszkvai tanulmányokhoz visszatérve, barátommal, osztálytársammal a következő taktikát eszeltük ki. Én meglátogatom a pozsonyi minisztériumot, Kollégám, Zsebik Albin Prágában tesz látogatást. Ő Prágában elmondja, hogy én a szlovák minisztérium diákjaként engedélyt kaptam a moszkvai tanulmányokra. Én pedig majd Pozsonyban beadom, a csehek, milyen érdekes, elengedik a diákjukat Moszkvába. Sikerült a két minisztériumot meggyőznünk. Mind a kettő megadta az engedélyt azzal, hogy még az ösztöndíjat is átutalják az illetékes nagykövetségre. Megvették a repülőjegyeket. Nekem Kassáról Pozsonyba, majd onnan Prágába kellett repülnöm. Prágából ment Moszkvába a gép.

Moszkvában szorgalmasan kezdtünk tanulni, de hamar rájöttünk, hogy sokkal okosabb, ha inkább kirándulásokkal meg városnézésekkel múlattuk az időnket. A diplomamunkát nagyjából ki kellett dolgozni, mert ott volt a diplomamunka-vezetőnk, aki ezt megkövetelte és ellenőrizte. Egyébként inkább csak orosz nyelvórákra jártunk. Ez az egy tantárgy volt kötelező, semmi más nem. Úgynevezett kiscsoportos oktatás volt. Nagyon művelt, érdekes nő tanította az orosz nyelvet. Rendkívül jó módszerrel tanított. Összeraktak több országból lévő tanulókat annak érdekében, hogy egymás között ne tudjanak csak oroszul beszélni. Így jött össze a mi orosz csoportunk is. Hogy magunkkal kezdjem, Albinnal mi voltunk benne szlovákiai magyarok, akik elvileg magyarok voltunk – Magyarországról küldtek ki bennünket. Volt két cseh diák, akikkel nem lett volna szabad csak oroszul megértetni magunkat, mivel minket úgy vettek, mint magyarországiakat. Volt két orosz, de úgy orosz, hogy valahonnan Távol-Keletről, Üzbegisztánból származtak, nem nagyon tudtak oroszul. S voltak ketten Romániából, mind a ketten erdélyi magyarok. Ennek következtében mi oroszul nagyon ritkán beszéltünk volna. A tanárnőnk azonban nagyon szépen megkért bennünket, ne legyünk annyira tiszteletlenek, hogy ő ne értse, miről csevegünk egymás közt. Ha együtt vagyunk, legyen az összekötő nyelv az orosz. A tanárnőnek feledhetetlen neve volt, Ikonnyikova. Nagyszerű pedagógus volt, nagyon jól tanított. Nem a nyelvtan volt oktatásának a lényege, hanem a konverzáció, beszélgetés. Nem voltak hagyományosak a tanórák. Múzeumba, moziba jártunk, színházba és állatkertbe. A nyelvtanulás ugyanakkor még szórakoztató is volt. Karikatúrákat tartalmazó könyvekből oroszul kellett a saját szavainkkal elmondanunk, hogy az ott lévő alakok milyen tulajdonságokkal rendelkezhetnek. A lényeg a minél több beszéd volt. Valami ilyesmit lenne jó bevezetni nálunk is az angol vagy a német nyelv tanulásánál. Persze szükséges egy alapvető nyelvtudás ahhoz, hogy az ember aztán továbbfejlődjön. De sokkal jobban előreviszi a dolgot a konverzáció, mint a száraz nyelvtan. Az is kell természetesen. Ikonnyikova viszont a beszélgetéseinket javította nyelvtanilag annak idején Moszkvában, s az ember azt sokkal jobban és könnyebben megjegyezte. Kár, hogy az elmúlt húsz-huszonöt évben nagyrészt már elfelejtettem az orosz nyelvet, mert azóta alig volt rá szükségem.

A tanulás közben persze rájöttünk, hogy a Szovjetunióban utazgatni is lehet, persze módjával. A külföldieknek külön dékáni hivataluk volt az egyetemen. Ott találkoztunk egy olyan fiatalemberrel, aki hajlandónak mutatkozott arra, hogy idegenvezetőként kalauzoljon bennünket. Megígérte, amennyiben megszervezzük, oda mehetünk kirándulni, ahová csak akarunk. Nem egyénileg, mert valakinek azért felügyelnie is kell ránk, s ezzel talán többet is mondott, mint kellett volna, de vállalta, hogy elkísér bennünket. Húsz-harminc embert kellett összeszednünk a kiránduláshoz. Az egyetem vezetése megígérte, hogy ez esetben anyagilag is hozzájárul a nagy Szovjetunió megismeréséhez. Persze nekünk is be kellett fizetnünk egy szimbolikus összeget. Harminc rubel volt a beugró, akkoriban ez háromszáz Csehszlovák koronának felelt meg. Úti célként a Kaukázust és a kaukázusi köztársaságokat, Örményországot, Grúziát, Azerbajdzsánt választottuk. Első osztályú szállodák, vonat, repülő, minden, amit el lehet képzelni. Annak ellenére, hogy tudtuk, bárhová nem utazhatunk, elővettük a térképet és kijelöltük, hová szeretnénk menni. Mint külföldi diákoknak, akik szerették volna megismerni az említett helyeket, ezzel az egyébként a Kaukázusból származó fiatalemberrel bárhová elmehettünk. A Szevan-tótól kezdve Bakuban az olajkutakig, Törökország határára, amit egyébként még az oroszoknak sem volt szabad megközelíteniük, kis híján a bibliai Ararát hegyéig elmentünk, pedig az, a kis és nagy Ararát már Törökországban van. Szóval mi ezzel foglalatostokdunk a tanulmányi idő alatt. Később elutaztunk Leningrádba, majd Zagorszkba is. Itt volt hajdanán a cárok egyházi központja. Körülbelül hetven templom van egy akkora területen, mint Pozsony belvárosa. El lehet képzelni... fantasztikus látvány a rengeteg hagymakupola. A templomokban Andrej Rubljov festett körülbelül kétszáz festményt, ikont. Nem tudom, hogy sok ember járt-e ott. Nekünk ilyen szempontból szerencsénk volt. Mikor azt említettem, hogy mindezt Kačmárnak és Sámsonnak köszönhetem, akkor arra gondolok, hogy ezekre a helyekre soha sem jutottam volna el az ő szemétségük nélkül. Sem pénzem, sem lehetőségem nem lett volna rá. Oda akkoriban bárki nem juthatott el. Sajnos 1974 nyarának az elején kénytelenek voltunk hazautazni Budapestre, ahol befejeztük a diplomamunkánkat.

1974. december 18-án ért véget a szép életünk. Bárhogy húztuk az időt, a diplomamunkát be kellett adnunk. Próbáltunk magyarázkodni, hogy még nem készült el. Moszkvától Budapestig elveszett a posta. Mindent bevetettünk, hiába. December 18-án leállamvizsgáztunk. 1975. január 1-től pedig bekerültem első munkahelyem taposómalmába. A bosszantó az volt, hogy amennyiben az ember már elvégzett egy külföldi egyetemet, részben állami pénzen, az ország ennek legalább eszmei visszatérítésével törődhetett volna. Az államnak teljesen mindegy volt, hogy konkrétan ki hol dolgozik. Pedig úgy gondoltuk, hogy valami hasznót is hozhattunk volna Csehszlovákiának. Én gépészmérnöki karon atomerőművek tervezését tanultam. Nem hiszem, hogy Szlovákiában öt-tíz embernél több volt 1975-ben, aki atomerőmű szakon végzett, és akinek lehetősége lett volna saját szemével atomerőművet látni, mint például nekem Voronyezsben. Nem azt mondom, hogy a világ teteje volt az ottani erőmű, mert láttuk a rendetlenséget és a káoszt, de működött. Az alapokat megtanultuk. Kísérleti atomerőmű sem volt mindenütt, nem beszélve arról az atomreaktorról, amit a budapesti Műszaki Egyetemen építettek, ahol mi minden héten gyakorlatozhattunk. Ez volt akkoriban az egyetlen ilyen berendezés Közép-Európában. Tudásom ellenére 1974 januárjában bekerültem egy kassai tervezőintézetbe, ahol azzal hitegettek, hogy majd áprilisban lesz

valami komoly munka. Futballpályát kell tervezni, a futballpálya épületeit. Mondtam, hogy ez engem túlságosan nem érdekel. Február elején már más munkahelyet kerestem. Ott legalább kézzelfogható elfoglaltság volt. A kassai fűtőerőmű második blokkját kellett megtervezni. A fűtőerőmű elég bonyolult dolog. A kassaiba egy turbinát is terveztünk. Felvettem, hogy ezt a berendezést folyékony hidrogénnel lehetne hűteni. Láttam ilyet Moszkvában, de a világban nagyon sok helyen használták már ezt a módszert. A reakció a következő volt: fel akarod robbantani Kassát? Láttam, hogy ebből semmi se lesz, mert ha valami újat akarok csinálni, akkor azt nem veszik komolyan, és szakmailag nincs semmi jövője az embernek. Csak a befutott, kipróbált úton haladhattunk, az újat senki sem merte támogatni és felvállalni. Ez volt jellemző Szlovákiára 1975-ben. A nagyobb baj az volt, hogy ez a szemlélet a későbbiekben sem igen változott.

Közben fokozatosan „visszakapcsolódtam” a kassai kulturális életbe. Újra segítettem a Thália és a Csemadok tevékenységét. Kassán akkoriban elég sok minden működött, énekkar, táncsoportok, irodalmi színpad, a Szép Szó. Sok sikert értünk el. Ebben az irodalmi színpadban még szerepeltem is, bár nem prózával, hanem hegedűvel. Később elsősorban szervezési dolgokkal foglalkoztam. A tervezőintézetből, hogy több időm legyen a kultúrára, a magyar ipariskolába mentem tanítani. Egész 1980-ig okítottam ott a tanulókat. 1980-ban adódott a lehetőség, hogy a Csemadokba kerülhetek titkári tisztségbe. Nem is a titkári funkció vonzott. A fontos az volt, hogy mivel időm nagy részét úgyis a Csemadokban töltöttem, tudtam, hogy hivatásosként több időm jut a magyar kultúrára. Reméltem, hogy sikerül talán valami jobbat és szebbet szervezni Kassán. Úgy gondoltam, nem állapodhatunk meg az 1970-es, 80-as időszak szintjén. Mert 1970 előtt – mint már említettem – virágzott a kassai magyar kultúra. 1970 előtt több ezer tagja volt a Csemadoknak. 1980-ra a regisztrált tagok száma háromszázra csökkent – ezek voltak azok az emberek, akik a kulturális együttesekben, csoportokban dolgoztak. Látható volt, hogy a kapcsolat a magyar lakossággal megszűnőben van. Én a Kassa-vidéki titkári tisztséget vállaltam el. Kassa nem tartozott hozzám. A továbbiakban is tanítottam az ipariskola esti osztályaiban, Szepsiben. Kassán is volt esti képzés, azonban mivel legtöbbször úgyis vidékre utaztam, Szepsiben egyúttal megtarthattam egy-két órát. A városi Csemadok-titkár Dvorcsák elvtárs volt, aki elsősorban azzal foglalkozott, nehogy a kassai magyar kultúra bajt okozzon. Ez számára nagyon kellemes funkció volt, mert amennyiben nem tett semmit, akkor az nagyszerű volt – persze a hivatalos szervek és az illetékes elvtársak számára. És ő általában nem csinált semmit. Amennyiben valaki más mégis dolgozott, akkor azt ő többnyire elviselte, feltéve, hogy az ő dicsősége lett, ha valamelyik csoportunk olyan sikert ért el, amely egyúttal a politikai elvárásoknak is megfelelt.

Korábban, 1977–78-ban megkerestek az Új Szóból, nem érdekelne-e a műszaki rovat vezetése. Talán érdekelt volna, mert hobiból elég sok műszaki érdekes-séggel is foglalkoztam. A humán meg a műszaki érdeklődést ötvözni is lehetett. Például a Kis Építőbe írtam cikksorozatokat a gyermekeknek az űrhajózás történetéről, majd a hajózás történetéről. Cikkeim jelentek meg különféle lapokban. Közben fényképeztem is.

A fényképezést még Csízben tanultam meg. A szomszédunkban lakott egy fényképész. Az ötvenes években fotósból még nem sok volt. Az illető úriember azonban jobban szerette a kocsmat, mint a fényképezést. Mivel látta, hogy érdekel a fotózás, megmutatta, hogyan kell előhívni a filmeket, és miképpen kell a papírképet

elkészíteni. Amíg ő a kocsmában mulatta idejét, a húgommal közösen megcsináltuk a fényképeket. Így aztán eléggé belejöttem még annak idején a fényképezésbe. Később Pesten, az egyetemen már komolyabban fényképeztem. Sajnos elvesztek azok a fényképek, amelyek különféle kiállításokra is elkerültek.

A fényképezést szerettem, de nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget neki, mivel ennyi felé szakadni nem lehet. Ha az ember a fényképezéssel szeretne foglalkozni, akkor gyakorlatilag minden egyebet fel kell adnia, mert az egy önálló művészeti ág. Ettől függetlenül mégis elég sokat fotóztam. Sok riportképem jelent meg a hatvanas-hetvenes években a magyarországi sajtóban ugyanúgy, mint az itteniekben. A fotózás segítségével olyan emberekhez is eljutottam, akikkel talán soha sem találkoztam volna. Fábrý Zoltánt említtem elsőnek, akivel kapcsolatomat a fotózás alapozta meg. Mi, akkori fiatalok sokszor ott tanyáztunk nála. De Fábrýn kívül még néhány ismert személy, Illyés Gyula, Latinovits Zoltán, akivel elég jó viszonyban voltam, ezért sok képet csinálhattam róla, mert nem zavarta a vaku; Berek Kati, aki mostanában sokat betegeskedik, agyvérzést kapott; Szemes Mari, ma már nem sokan emlékeznek rá; Darvas Iván, aki Tornaia mellől származik és főleg a 68-as dolgok érdekelték őt nagyon, így kerültünk igazi kapcsolatba; és még sokan mások, mint Iglódi István, Tordy Géza, Rátonyi Róbert, Töröcsik Mari stb. Mivel mindig volt nálam fényképezőgép, az ember persze kihasználta a lehetőségeket. Kissé sajnálom, hogy abbahagytam. Van vagy ötven-hatvanezer felvételem egy nagy bőröndben, ha még tönkre nem mentek azóta. Egyszer nem lenne rossz előszedni és feldolgozni őket, mivel sokból még nem készült semmilyen kép. Már arra sem emlékszem, ki mindenkinek az arca lapulhat ebben a barna bőröndben.

Visszatérve az Új Szóhoz, valószínűleg a fényképezés miatt jutottam eszébe az Új Szónak, illetve az akkori főszerkesztőnek, aki korábban a nagykövetségen is dolgozott Budapesten. Politikai szempontból nem volt a legjobb híre, ezért talán tanácsosabb lett volna távol tartani magam tőle, de úgy gondolom, hogy műszaki jellegű képzettségem és fotós gyakorlatom ezt a kapcsolatot politikailag nem befolyásolja különösebben. Hogy végül nem kerültem az Új Szóhoz, illetve nem kerültem Pozsonyba, az a következőnek tulajdonítható. Megkaptam a kérdőívet az Új Szóból. Ki kellett töltenem. Mindenre kíváncsiak voltak. Le kellett írnom az életrajzomat. Minden elkészült gond nélkül. Mellékletként azonban igazolásokat kértek azokról a helyekről, ahol valamikor diákként vagy alkalmazottként megfordultam. Bementem a kassai műszaki főiskolára is igazolásért. Onnan is szükségem lett volna egy pecsétre. És mi történt? Kiderült, hogy a pártelnök és a dékán Rudolf Sámson, akitől annak idején egypárszor már elbúcsúztam. Úgy gondoltam, hogy ettől az embertől nekem nem kell semmiféle pecsét, aláírás. Be se mentem hozzá. Ennek az egy igazolásnak a hiánya miatt az Új Szó nem tudta megkötni velem a szerződést. Lehet, hogy ez jó volt, lehet, hogy nem. Biztos, hogy másként alakult volna az egész életem, ha elköltözöm a szülővárosomból. Viszont nem viselhettem el azt a tudatot, hogy olyan ember előtt alázkodjam meg, aki korábban egy csomó ember vesztét okozta. Annak ellenére, hogy 1972-ben kizárták az akkori állampártból, 1978-ban megint ugyanott volt, sőt még magasabb helyre jutott, mint korábban. Azt hiszem, ez jellemző volt arra az időszakra. A világ akkor így működött.

1980-tól énekkarok, tánccsoportok, zenekarok stb. működését szerveztem, segítettem, tehát főleg kulturális vonalon tevékenykedtem. Ennek inkább kassai vonatkozásai voltak. Ami talán legfőképpen hozzám kapcsolódik, hogy az én hoz-

zájárással vagy vezetéssel sikerült felélnékíteni a kassai magyar kulturális életet. Nem mondom, hogy ez az egyetlen értékmérő. Háromszáz taggal vettem át a kassai Csemadok-szervezetet, miután a Kassa-vidéki titkárság mellett Kassa városi titkár is lettem. A két tisztséget párhuzamosan végeztem volna, csak az a bizonyos Kačmár, aki a normalizáció főkolomposa volt annak idején, s 1968 után a kassai egyetemen vezető szerepet játszott a diákok kikészítésében, ekkor már Kassa város ideológiai párttitkára volt. Ebből következően annak ellenére, hogy a Csemadok-központ vezetői és a kassai csemadokosok közül többen is próbálták keresztülvinni jóváhagyásomat a Csemadok kassai titkárává, a párt áldása nélkül nehéz volt bármilyen tisztséget betölteni. S az „áldás” a mai napig sem jött meg. Anélkül voltam városi Csemadok-titkár, hogy azt valaki pártvonalon jóváhagyta volna. Ennek megfelelő volt a viszonyom a városi pártbizottsággal.

A járási pártbizottsággal más volt a helyzet. Ott az akkori lehetőségekhez képest olyan emberek is dolgoztak, akikkel szót lehetett érteni. Pontosabban, azt mondták, hogy ha úgy gondoljuk, hogy ez nekünk jó, hogy a magyar kultúrát előbbre viszi, akkor csináljuk meg. Mindenesetre vigyázzunk arra, hogy bizonyos keretek között maradjunk. És mivel a járási pártbizottság sok mindenbe beleegyezett, ezért a városi már nem tudott beleszólni.

Nagy ritkaság, hogy én valakivel összerúgom a port, de Kačmár kivétel volt. Vele egyszer-kétszer komolyan összeveszttem. Érdekességből elmondok egy példát. Az irodámban az íróasztal mögött, tehát a hátam mögött a fő falon Ady képe volt látható. A szemben lévő oldalon, az ajtó fölött pedig a köztársasági elnök, a mindenkori pártfőtitkár lógott. Ez akkor még Husák elvtárs volt. A képet véletlenül a szovjet könyvesboltban vettem. Ők sem gondolhatták komolyan, de nekem nagyon tetszett, mivel fekete rámában volt. Készen vettem, nem én rámáztam. Szépen fölraktam az ajtó fölötti falra. Kačmár egyszer valamiféle ellenőrzés miatt állított be váratlanul. Kérdezi, hogy ki az ott, a hátam mögött. Mondom, Ady. Ki az az Ady? Egy nagy magyar költő. És miért nem ott van Husák elvtárs képe? És különben is, milyen színű a kerete? El akarom temetni, mi ez? Elkezdett üvöltözni. Mondom, így vettem készen. Legfeljebb menjen el a könyvesboltba, aztán ott tiltsa meg, hogy ezt így árusítsák. Nézze meg, oroszul van ráírva a másik oldalára. Lehet, hogy Moszkvában keretezik. Ne merjek vele szemtelenkedni! Én nem szemtelenkedek, ha meg akarja nézni, én leveszem, mindjárt megnézheti, hogy tényleg így van. És miért nem a fő falon lóg? Azonnal cserélje ki! Mondom, nem, nekem jó ott, ahol van, mert így munka közben látom Husák elvtársat, és engem ez inspirál. Vagy talán hátat fordítsak neki? Ebből aztán észrevehette, hogy milyen iróniával és gúnynyal beszélek. Elrohant. A helyettesével üzent, hogy ha még egyszer meglát a pártbizottságon, akkor nemcsak az ablakot fogom kivinni – mármint az üveget –, hanem kerettel együtt fog kidobni. Vészjósló üzenetét mindmáig nem felejtettem el. Így mentek Kassán a dolgok egészen 1989 őszéig.

1989. november elején kaptam egy meghívót november 16-ra Vágsellyére, mégpedig Tóth Lajos születésnapjához. Legalábbis ez volt a beharangozott találkozó ürügye. Sajnos nem mehettam el, mert éppen ekkorra, november 16-ra Bánffy György színművészt hívtam meg Kassára. A Széchenyi című monodrámat adta elő. Az nem lett volna illendő, hogy én elmegyek, ő pedig megjön. Tudni kell, hogy Bánffyt még régi budapesti időszakomból ismertem, sőt, ha jobban viszagondolok, még néhány évvel korábban találkoztunk először. A színházi előadás után a Hutník Szállóban pontosan arról beszélgettünk, hogy mikor lesz már végre

valami változás. Szerinte több év kell ahhoz, hogy itt bármi is megmozduljon. Én optimistább voltam. Véleményem az volt, hogy nálunk már olyan puszkaporos a levegő, hogy akár heteken belül történhet valami. Á, csak gondolod, nem lesz – válaszolta. Beszélgetésünkre 1989. november 16-ról 17-re virradó éjszaka került sor. November 17-én pedig beindultak a dolgok. Mondhatjuk, hogy ez véletlen volt. Sajnálom, hogy pontosan akkor nem mozdulhattam ki Kassáról.

Körülbelül egy héttel 17-e után, tehát kb. 23-án, 24-én aztán Kassán a magyar vonal is megmozdult. 1989 novemberében volt a Thália színház megalakulásának 20. évfordulója. A társulat első hivatalos bemutatójára 1969. november 21-én került sor, színházterem híján nem Kassán, hanem Gömörhorkán. Emiatt mi a színház megalakulásának a dátumát november 21-re tettük. Az ünnepséget – naptár nélkül a pontos dátumra nem emlékszem – gyakorlati és szervezési okokból hétvégére, tehát 23–24-re, de az is lehet, hogy 22-re tettük. Erre az évfordulóra a színház megalakulásának egyik főkolomposa, Beke Sándor is előkerült, aki közben áttelepült Magyarországra, és már minimum tíz éve nem volt Kassán. Az utcákon érezni lehetett, hogy most minden változóban van. Fiatalok és idősebbek beszélgettek csoportokba verődve minden utcasarkon. Beke, aki látta, hogy az általános mozgásban a kassai színházak is részt vesznek, azonnal átérezte, hogy itt nekünk is tennünk kell valamit. Valami jó darabot kell elővennünk, de magát a színházat is más útra kell irányítanunk, le kell téríteni a több mint két évtizedes beidegződésekről. A gyönyörű szép, napsütéses időben közben a kassai Fő utcán sétálgattunk fel s alá. Mondom, rendben, semmi kifogásom ellene, csak nekem a színházhoz hivatalosan nincs semmi közöm. Eljárok az előadásokra, együtt vagyok színészekkel és színpártolókkal, s ennyi. A színház akkori művészeti vezetője Gyüre Lajos volt. Gyüre Lajos, aki elsősorban humán beállítottságú ember, teljesen tanácstalan volt. Nem tudott dönteni, hogy a komáromi vezetés távirányításának tegyen eleget, vagy a helyi viszonyokra hallgasson. Mivel éppen egy bélyeggyűjtő tanácskozást tartottak Prágában, ő is a tűzfészekbe, Prágába utazott, a kassai történeteket a színészek saját belátására bízva. A színészek ezt olyan értelemben használták ki, hogy kinyilvánították: mivel Gyüre nincs, ezért Gyüre nem vezető többé. Ezek után meglátogattak a Csemadokban azzal a kéréssel, hogy vegyem át a színház irányítását és vezetését. Én azt válaszoltam, hogy rendben van. Egy feltételt azonban szabok. Abban az esetben visszalépek, ha az irányítást valahonnan távolról, Komáromból akarják majd végezni. Nem vagyok hajlandó felsőbb utasításoknak engedelmessé válni. Hivatalosan akkor veszem át az irányítást, ha az intézmény önálló jogi személyként működhet tovább. Amennyiben önálló lesz a színház, számolhattok velem. Természetesen ennek ellenére besegítettem mindenbe, amibe lehetett.

A bekövetkező események rövidesen háttérbe szorították az önállósítás kérdését. Nagygyűlések az utcákon, majd a színháztermekben, köztük a Tháliában is. Csehszlovákiában kezdtek ki- és átalakulni a dolgok, és Romániában is beindultak a folyamatok. Erdélynek segítségre volt szüksége. A gyűjtés élére a Thália és Csemadok állt. Rövidesen csatlakoztak hozzánk a kassai szlovák nemzetiségű polgárok is. A történetnek ez a része több fejezetet igényelne.

Beke Sándor néhány napon belül Kassára költözött. December elején elkezdtek a próbákat, mégpedig egy amerikai darabot, Nash Az esőcsináló című művét. A bemutatóra 1990. február elején került sor. Addig engem az egyik forradalmi hangulatú társulati ülésen igazgatóvá választottak. Persze a választás nem munkaügyi

kategória. Ezért jogilag ekkor még nem lehettem a színház alkalmazottja. A Csemadok mellett a színházat is irányítottam. Közben rájöttem, hogy hiába szabok én bármilyen feltételt az önállósítással kapcsolatban, ha én magam nem vágok neki, az ügyintéztést senki sem fogja elkezdni. A késés következtében könnyen lehet, hogy soha nem válik önálló létesítménnyé a Thália Színpad.

Ennek a folyamatnak természetesen komoly előzményei is voltak. 1989 augusztusában az önállóság kérdése, mint korábban már annyiszor, újból a felszínre tört. A megfelelő tárgyalásokra azonban nem került sor. Megbeszéltük Gyűrével, hogy nem várunk a sült galambra, tenni kell valamit. Ő hivatalos művészeti vezetői státuszban megpróbálta a kassai kerületi nemzeti bizottságon keresztül előre vinni az ügyet. Beadta a megfelelő kérvényt, de hát egy kérvénynek mindig az a sorsa, hogy beadják, aztán az illetékesek el is feledkeznek róla. A kerületi nemzeti bizottságon dolgozott akkor Máté László is, mint kerületi tanfelügyelő. Én Csemadok-titkárként annak a meglátásomnak adtam hangot, hogy fölöslegesen próbálunk ott tárgyalni, ahol nincs jogcím az önállósítás megadására. Ez országos szintű kérdés és feladat. Tanácsoltam, üljünk be az autóba, menjünk el Pozsonyba a Kulturális Minisztériumba. Mindketten kapargatták egy kicsit a fejüket, természetesen arra gondolva, hogy megkerülve mindenkit, az illetékeseket, a komáromi igazgatóságot – ahol akkor Takács Emőd volt az igazgató –, nem tanácsos pozsonyi tárgyalásokba bocsátkozni. Ha ti, mint állami hivatalnokok, nem meritek a felelősséget vállalni, én, mint Csemadok-titkár, megteszem. A Csemadok miért ne lenne jogosult egy ilyen közérdekű ügyet felvállalni. Én a Csemadok nevében vállalom, ti pedig, mint vezetőségi tagok, szintén ott lehettek. Nem ti kezdeményeztétek mint kerület, még csak nem is a MATESZ kihelyezett tagozata, tehát a kassai Thália Színpad, hanem én a Csemadok tagsága nevében. Elmegyünk s tanácsot kérünk, hogyan lehet önállósítani a színházat. Erre 1989 augusztusában került sor. Telefonon megbeszéltem a miniszterhelyettessel, hogy fogadjon bennünket, és eljöttünk Pozsonyba. A tanácskozás végkicsengése az volt, hogy nem is reménytelen az ügy. Érezni lehetett, hogy valamilyen lazulásra vagy inkább helyezkedésre már a minisztériumban is sor került. Az intézkedés a minisztérium részéről azonban novemberig nem folytatódott. Válasz – legalábbis Kassára – nem érkezett. Egészen 1990 februárjáig nem történt különösebb előrelépés csak az, hogy a Thália társulata és a színpártolók kinyilvánították, hogy a Thália a Magyar Területi Színházról független színházként fog a jövőben tevékenykedni, függetlenül attól, hogy a minisztérium beleegyezik-e, vagy sem.

– *A korabeli sajtó szerint Önök 1989 decemberében írtak egy nyílt levelet Chudík miniszternek.*

– Én úgy emlékszem, hogy ez már 1990 januárjában vagy februárjában történt. Nemcsak levelet írtunk, bonyolultabb volt a dolog.

Szóval 1989 decemberében megkezdődtek a próbák. Beke Kassára költözött. Mindennapos téma lett az önállósítás kérdése. Ezt könnyű kinyilvánítani, de sok mindenre van szükség hozzá. Kellott volna egy hivatali épület, próbahelyiségek, raktárak, gépjárművek, szóval minden, ami egy színház folyamatos léteéhez szükséges és amit tulajdonképpen a színház húszéves egzisztenciája alatt nem sikerült elérni. Bekével kitaláltuk a következőket – igazából talán nem is kellett kitalálni,

mert szinte adott volt. A Thália Színpad a magyar ipariskola épületében működött. Az iskola épülete mögött van egy másik iskolaépület, valamikor úgy hívták, hogy Hunyadi iskola, mivel az első Csehszlovák Köztársaság alatt a kassai magyarok adományából épült a Hunyadi utcában. Annak idején magyar iskola volt. Az épületben több terem és egy csomó helyiség van, s az egész alá van pincézve, ahol műhelyeket lehetett volna létrehozni. A Hunyadi iskola és az ipari között még egy kisebb épület is található. Korábban az is a magyar iskola fennhatósága alatt volt, és a hetvenes években a magyar ipariskola használta. Annak idején – úgy 1982 körül – a kerületi pártbizottságról olyan utasítás jött, hogy ezt a kisebb épületet és a nagyobb épületben lévő helyiségeket le kell adni a kerületi nemzeti bizottságnak, mert ezekben pionírházat hoznak létre. Az iskola akkori igazgatója, Boda Pál, akit később pechjére a népi ellenőrzési bizottság kerületi elnökévé neveztek ki, azt mondta, hogy nem adja az épületeket. Erre az akkori vezető párttitkár telefonált, hogy az iskola kap huszonnégy órát. Vagy az lesz, hogy leadják az épületeket, vagy a magyar iparit is megszüntetik, és akkor minden visszazáll az államra, beleértve a Tháliát is. Elképzelhető még egy lehetőség: nem szüntetik meg az iskolát, de az addigi öt párhuzamos osztályból a következő tanévben már nem engedélyeznek csak hármat. Az igazgatónak tehát adtak választási lehetőséget! Ennek következménye persze az lett, hogy végül kénytelen volt leadni a kisebbik épületet s a nagyobból az éttermen és a konyhán kívül mindent. Pedig ott az iparista tanárok titkos álma szerint kollégiumnak kellett volna lennie.

1989 decemberében kitaláltuk, hogy megszerezzük a Tháliának a nagyobbik épületet, a pionírházat. Nagyon jól és eredményesen működhetnének együtt az iskolával, mivel nekik műhelyeik is vannak, amelyekben díszleteket gyárthatnánk, s a két intézmény egy komplexumot alkothatna. Persze ennek rögtön elterjedt a híre, s azonnal beindult egy Thália-ellenes hangulat itt-ott magyarellenos felhanggal. Ez addig Kassára nem volt jellemző. A helyzetet egyesek igyekeztek félremagyarázni azon az alapon, hogy mi a szlovák gyerekeket ki akarjuk dobni az utcára, meg akarjuk szüntetni a fejlődési lehetőségeiket stb. Sok cikk jelent meg, rölapok, amelyek mindmáig megmaradtak. Próbáltuk magyarázni, hogy egyáltalán senkit nem akarunk kidobni, legkevésbé a gyermekeket. Elmondtuk, hogy maga a pionírház – amerről nem tudtuk elképzelni, hogy ezzel az elnevezéssel a későbbiekben még létezhet – részben működhet is ott. Persze nehéz volt erről bárkit meggyőzni. Összehívtak egy Thália-ellenes nagygyűlést az úgynevezett egyes városi kulturális központba. Nem igazán tudtam, hogy mit kellene ebben a helyzetben tenni. Felvenni a kesztyűt és vitatkozni nem tudni, hány emberrel? Az első ilyen gyűlésre elmentünk a tháliásokkal. A hangulat akkor még viszonylag tűrhető volt, meghallgatták, hogy mit mondunk. De az újságokban megjelent cikkek hangneme egyre ellenségesebb lett. Újból összehívták a nagygyűlést. Előre sejtettük, hogy ott sok száz ember lesz s a hangulat kifejezetten magyarellenessé válhat. Mert amíg a szülők azt hiszik, hogy a gyerekekkel tolunk ki, addig az érthető, hogy csemetéik érdekeit védik. De valakik ennek már direkt magyarellenos hangulatot akartak adni.

Erre az időszakra esett a Románia javára szervezett gyűjtés. Ezt a tevékenységet aktív figyelemmel kísérte Rudolf Schuster, aki akkor már a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke volt. Amikor Kassán tartózkodott, nap mint nap eljött a Tháliába, hogy érdeklődjön az eseményekről, nincs-e valamire szükségünk. Két óra alatt kapunk telefonvonalat, ami akkor még nagy dolog volt. Ő volt az első, aki a felállított urnába az első ezer koronát bedobta. Ez egy politikustól példaértékű, és az ő pozi-

tív viszonyulásának is köszönhattük, hogy harminchat kamionnyi segélyt indíthatunk Romániába a Tháliában felállított kerületi segélyközpontból.

Schustert már régebben is ismertem, még mint a kerületi nemzeti bizottság elnökét. Nem magánemberként voltunk kapcsolatban, hanem mint Csemadok-titkár, vagy inkább tágabban értelmezve a magyar kultúra képviselője. Ahol lehetett, igyekezett segíteni, berendezést, együttesek lehetőségeinek jobbításához felszerelés beszerzéséhez járult hozzá. A nyolcvanas évek közepétől korszerűbb felszereléssel sok Csemadoknak, mint a Tháliának, mert a Csemadok Schuster segítségével sok mindent tudott szerezni, a Thália csak a minisztériumtól kapott. A Kulturális Minisztériumot abszolút nem érdekelte a Thália Színpad sorsa. Schuster azonban negyedévenként összehívta a Csemadok-titkárokat, elmondtuk és leírtuk, hogy mire van szükségünk. Korábban volt videokamerája a Csemadoknak Kassán, mint a kerületi népművelési központnak vagy az országos népművelési intézetnek. Schuster minden ellenkező vélemény ellenére nemzetiségi szempontokat figyelembe véve sokat segített.

Itt térek vissza arra a bizonyos épületszerzésre, amely olyan nagy vihart kavart. Egy decemberi beszélgetésünk alkalmával Schuster javasolta, hogy ne helyi szinten vitatkozzunk, hanem tekintettel arra, hogy ezek az épületek végső soron az iskolaügyi minisztérium vagyonát képezik, forduljunk hozzájuk. A minisztériumban dolgozik egy magyar miniszterhelyettes is, mondta. Írjuk le, hogy mit szeretnénk, ehhez pozitív állásfoglalást ad a kerületi nemzeti bizottság – amit adtak is ténylegesen –, amiben leírják, hogy javasolják, a kérdéses épület kerüljön a Thália színház tulajdonába. A javaslatban voltak egyéb lényegtelen feltételek is, de ez nem volt érdekes. A lényeges az volt, hogy egyértelműen javasolják a minisztériumnak, hogy a vagyonátruházást tegye meg. 1990. január 2-án – az volt az első munkanap – ezekkel a papírokkal felfegyverkezve beállítottam az iskolaügyi minisztériumba. Pontosan ma már nem emlékszem, hogy hívták a miniszterhelyettest, talán Balognak. Vittem egy-két üveg pezsgőt újévi köszöntőül. Csak annyit szerettem volna, hogy a minisztérium üsse rá a pecsétjét a kérvényünkre, miszerint beleegyezik abba, hogy ezek az épületek átkerülnek a Thália színház tulajdonába, illetve az iskolaügyi tárcától a kulturális tárcához. A pecsétet megkaptam. Ezek szerint az épület tulajdonjogilag még ma is a Tháliáé, mivel azt a minisztériumból mindmáig senki nem vonta vissza. Tehát 1990. január 2-án megkaptuk az épületet. Persze ezután tovább kellett volna intézni a dolgot a földhivatalban, telekkönyvileg is átíratni az épületet a színház nevére. Sajnos ezen a ponton elakadtunk, hiszen a színház önálló jogi személyként még nem létezett.

A bonyodalmak azonban a minisztériumi jóváhagyással sem értek véget, mert a hír a minisztériumból valahogy nyilvánosságra jutott és még inkább ránk uszított az érdekelteket. Újból megkerestem Schustert, hogy mit tanácsol ebben a helyzetben? Menjünk oda, vitatkozzunk, veszekedjünk, verekedjünk vagy mi legyen? Miután Beke éppen nálunk rendezett, ezt az ügyet is megrendezte. A próbák szünetében átküldte a színészeket, hogy kopogjanak be udvariasan egy-egy helyiségbe, egy-egy mérőeszközzel vegyék fel a méreteit. Utána a helyszínen az ott lévők jelenlétében filozofáljanak arról, hogy itt majd elfér a szabóműhely, ott meg a nem tudom mi. Hiába próbáltam őt lebeszélni, hogy ezzel még inkább magunkra bősztjük az ellenfeleinket, mert az alkalmazottak még a saját helyüket is veszélyeztetve fogják érezni. Ő azonban ezt nagyon jól megrendezte, és a színészek ez esetben nagyon jól játszottak és szórakoztak. Szóval Schusternek az volt a tanácsa, hogy

egyszerűen ne is vegyünk tudomást az ellenünk folyó hecckampányról, ne vegyünk részt benne, ne alacsonyodjunk le az ellenfél szintjére. A nélkülünk összehívott gyűlés jóváhagyott egy a Szlovák Nemzeti Tanácsnak címzett levelet azzal a kérelemmel, hogy az semmisítse meg a minisztérium döntését. Mi írtunk egy másik levelet, amelyben kérjük, hogy az épületet adják át a Tháliának. Végül a parlament alelnökétől kaptunk egy levelet, amelyben közli, hogy mivel a Thália még nem önálló jogi szubjektum, ezért semmisnek kell nyilvánítani a korábbi jóváhagyást, egyébként az SZNT az ügyben különben sem illetékes. Világossá vált, hogy minél előbb el kell érni a színház önállóságát. Ekkor már 1990 februárját írtuk.

Az ügy azonban korántsem volt egyszerű. Lipták nevezetű volt a miniszterhelyettes, akivel megtárgyaltuk a problémát. Bár segítő szándékkal viszonyult az ügghöz, kiderítette, hogy ő is tehetetlen addig, amíg a komáromi anyaszínház el nem ismeri a létünket. Hiszen addig jogilag csak a MATESZ van, és a Thália nem létezik. Tehát egyedül a komáromi színház kezdeményezhette volna azt, hogy önállósítsák a kassai Thália színházat. Viszont a komáromi színház nem tudta kezdeményezni, mert ott akkor még nem volt kinevezett igazgató. Beke Sándor ekkor már megbízottként a MATESZ-nél dolgozott és engem 1990. február 16-val kinevezett művészeti vezetővé a kassai társulatnál. Ekkor jöttem el hivatalosan a Csemadokból és lettem a Thália Színpad művészeti vezetője s egyúttal rövid időre a közös színház igazgatóhelyettese. Mivel Komáromban időközben kiírták az igazgatói pályázatot, ezért az intézménynek éppen nem volt igazgatója, és a mindenkori Thália Színpad művészeti vezetője egyúttal igazgatót helyettesítő tisztségre került Komáromban. Ezt a lehetőséget nem hagyhattam ki, és az éppen illetékes felelős vezetőként kezdeményeztem a Kulturális Minisztériumban a Thália Színpad önállósítását.

– *A komáromi társulat részéről nem volt ellenállás?*

– Nem. Teljesen normálisnak vették az igyekezetünket. Ezenfelül a közösen végigdolgozott húsz év alatt kiderült, hogy a két társulat inkább segítheti egymást, nem kell egymás életére törni. Az, hogy egyes emberek között kisebb-nagyobb feszültség keletkezett, az magánügy volt, nem a két színházi társulat közötti probléma. Újabb tárgyalások következtek. Kihallgatást kértünk a minisztertől, Ladislav Chudíktól. Viszonylag sok pénzre volt szükségünk, mert semmivel sem rendelkezünk. Emlékszem, hogy szegény Chudík, a kiváló színész, nemzeti művész, a kelles, megértő és rendes ember, szinte elsüllyedve fotelijében kéréseink súlyától, mindent megígért. Tudta, hogy teljesítésük nem lesz egyszerű, mint ahogyan azzal is tisztában volt, hogy ő a művészeti kérdésekben otthon van, csak éppen kulturális miniszterként nem áll a helyzet magaslatán. Politikusnak túlságosan humánus volt. Elmondta, hogy ő annyit segítene nekünk, amennyit csak lehet, de sajnos azt sem tudja, hol áll a feje. Mert akkoriban olyan káosz volt a kultúra és főleg a színházak vonalán, amelybe nehezen tudott belelátni. Az érdemi tárgyaláshoz bekérte néhány munkatársát, jogászokat, színházi szakembereket. Ezek elmondták, hogy mi mindent kell végigcsinálni ahhoz, hogy önálló színház jöhessen létre. Szerintem Chudík értette a legkevésbé, hogy mit is kell csinálni. Végezetül biztosított minket arról, hogy amennyiben bármiféle segítségre lesz szükségünk, forduljunk ismételten hozzá. Erre azonban már nem került sor, mert közben lemondott. Otthagyta a tőle távol álló miniszteri pályát.

A minisztérium részéről tehát megvolt a jóindulat. Lipták miniszterhelyettes ellátott minket egy csomó jó tanáccsal. Kiírták a pályázatot a komáromi színház igazgatói helyére. Beke jelentkezett, természetesen meg is nyerte. Aki ismeri Beke Sándort, tudhatja, hogy nem könnyű ember. Abban a pillanatban, amikor igazgató lett – bármilyen közel állt szívéhez a Thália – a legkeményebb ellenféllé vált. Ha egy színház kettéválik, akkor a vagyon is megoszlik, a költségvetés is kettéválik. Beke a lehető legkevesebbet akarta adni Kassának a közös vagyonból. Persze, ami Kassán volt, azt nem lehetett elvenni. Viszont nagyon sok olyan dolog is volt, amit a két színház közösen használt. Például autóbusz. Hiába volt Kassán bejegyezve, de Komáromé, szóval a MATESZ-é volt. Nem részletezem. Sok apróságról volt szó. Megegyeztünk ugyan a költségvetéssel kapcsolatban is, de Beke még menet közben levonogatott néhány százezer koronát. Szóval szerette volna elérni, hogy minél kevesebbet vegyünk le a komáromi költségvetésből, mert véleménye szerint – s ebben igaza lehetett – egy újonnan alakuló színháznak biztosan könnyebben adnak támogatást, mint egy működőnek. Ha a Thália jóformán semmit sem kap, akkor is valahogy majd csak kivitatkozza a minisztériumi segítséget.

Újabb hivatalos találkozáskra a Kulturális Minisztérium vezetőivel 1990. május 5-én délután kettőkor került sor. Ez azért volt rendkívül fontos, mert a minisztérium vezetése átadott egy szándéknyilatkozatot, amelynek a lényege az volt, hogy a két intézmény megegyezése alapján létre jön az önálló jogalanyisággal rendelkező Kassai Thália Színház. Ezt mind a három fél – a MATESZ, a Thália és a minisztérium ellátta kézjegyével. 1990. július 4-én pedig a kulturális miniszter helyettesétől, Földvári úrtól átvehettem az új színház dokumentumait, az alapítólevelet és a statútumot.

A Thália Színház ettől az időponttól számítva működik önállóan, sok-sok problémával és nehézséggel övezve. Ez azonban már egy másik történet.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

A Thália 1989-ben

Bauer Edit, Duka-Zólyomi Árpád, Kolár Péter és Csáky Pál

KORPÁS PÁL

12

1940. december 16., Újlót – 2010. június 15., Ipolyság. Az érsekújvári magyar gimnáziumban 1958-ban érettségizett, a pozsonyi Komenský Egyetemen 1963-ban magyar-szlovák szakos tanári oklevelet szerzett, majd 2001-es nyugdíjazásáig az ipolysági magyar gimnázium tanára, 1990–1991-ben egyben igazgatója is volt. A rendszerváltás után két évtizeden át a Független Magyar Kezdeményezés, ill. a Magyar Polgári Párt, majd a Magyar Koalíció Pártja képviselője volt az ipolysági városi önkormányzati testületben.

– Beszélgetésünk elején szóljon a szüleiről, családjáról!

– 1940-ben születtem Újlóton, az Érsekújvári járásban. Szüleim földművesek. Apámnak 4 ha földje volt. Sosem lépett be a szövetkezetbe, nálunk ugyanis a szövetkezet nem alakult meg. Apám is, anyám is Újlóton születtek. Apám katonaidejéből egy évet Csehszlovákiában töltött, egyet pedig Magyarországon, amikor visszacsatolták ezt a területet Magyarországhoz. A világháborúban aktívan nem vett részt, ugyanis amikor elment az alakulatához, azzal küldték vissza, hogy az olyan ágyúk, amelyeket ő megtanult kezelni, most nincsenek a hadseregben, s így hazaküldték. 1945-ben, amikor átvonult a front a falunkon, megpróbálták az embereket fogságba ejteni az orosz katonák, ugyanakkor a nyilasok és a német katonák is. Keresték a munkaképes férfiakat. Az apám az erdőben bujdosott, illetve két napot egy barázdában feküdt, csak hogy ne vegyék őt észre. Így kerülte el a fogságot. Aztán mi is megéltük azt, amit sok szlovákiai magyar – ugyanis a falu lakosságának a 85%-a szlovák nemzetiségű volt –, hogy az utcán nem beszélhettünk magyarul. Szemtanúja voltam egy olyan jelenetnek is, hogy a fiatal gyerek ráköpött egy idős magyarra, aki magyarul beszélt, szólt az utcán. (...) Az édesanyám együtt dolgozott az apámmal a gazdaságban. Én azt hiszem, hogy mind a két szülőm hatott rám. Mindkettejüket nagy tisztelet övezte a gyerekek részéről. Azt hiszem, hogy

KORPÁS PÁL

komolyabb konfliktusok sem a szüleim között, sem pedig a szüleim és köztünk, gyerekek között nem voltak. Sem a gyerekkorban, sem pedig később. Édesanyám már nem él, 1990-ben halt meg, az apám 83 éves, és még kapál, dolgozik a szőlőben.

– Említette, hogy a szülei földművesek voltak. Ön hogy jutott arra az elhatározásra, hogy a pedagógusi pályára lép? Kinek a hatására?

– Sok mindent el kellene mondani. Én szlovák iskolába kezdtem járni 1947-ben, mert más iskola nem volt. Emlékszem, a tanító néni egy 17 éves lány volt, természetesen szlovák. A falubeli szlovák asszonyok meg akarták verni, mert a szlovák gyerekeknek rosszabb jegyük volt szlovák nyelvből, mint a magyaroknak. Történetesen nekem is egyetem volt, s hát ez vörös posztó volt a szlovák asszonyok szemében. Az addig jó viszony a magyarok és szlovákok között ebben a politikai helyzetben sajnos elmergesedett. Egy Barát nevezetű plébános is nagyon-nagyon szította az ellentéteket, a szlovákságot a magyarok ellen uszította, s volt ott még egy kántortanító, Križan nevezetű, az sem kedvelte nagyon a magyarokat. Úgyhogy tulajdonképpen még felekezeti inspirációja is volt ennek a magyar–szlovák ellentétnek. Nálunk a magyarok reformátusok, a szlovákok katolikusok, úgyhogy ez tetőzte vagy fokozta ezeket az ellentéteket. Néhány asszony elment az oktatási osztályra Surányba – az volt a járási székhely – s addig nem jöttek haza, míg nem kapták meg az engedélyt, hogy magyar iskola nyíljon a faluban. Úgyhogy az asszonyok ezt el is érték. A férfiak akkor még nem mertek menni. A 4. évfolyamot magyar tanítási nyelvű iskolában folytattam. Összevont osztályok voltak, olyan tanító néni tanított, akinek nem volt meg a képesítése, de azért sok mindent megtanultunk, s rengetegen elmentek közép- és főiskolára is. Még annyit szeretnék megjegyezni, hogy ebből a 10-15%-nyi magyarból sokkal többen végeztek főiskolát, mint a falu többségét alkotó szlovákok közül. Azután Besenyőbe, a szomszéd faluba jártam iskolába. Ott is elég tarka volt a tantestület. Nem akarom úgy mondani, hogy szedett-vedett, de volt házaló kereskedő a tanítók között, volt traktorista, aki leszállt a traktorról – 17 éves fiú volt –, s hát fizikát tanított. Mivel, ugye, traktorista volt, az akkori tanügyi szervek szerint elképzelhető volt, hogy valamit ért a fizikához. Elméleti tudása nem volt semmi, gyakorlati tudása olyan, amilyen lehetett egy 17 éves fiúnak. Egy mondattal jellemezném az akkori tanítókat: nagyon lelkesek voltak. Utána Érsekújvárra mentem, a 11 éves középiskolába – ez a mai gimnázium elődje. Ott egy kicsit már mások voltak a feltételek szakmai szempontból is. A tanítás színvonalas volt, s így felkészültnek éreztem magam arra, hogy főiskolán folytassam a tanulmányaimat. Szlovákul jól tudtam, a magyart is megszerettem, s úgy döntöttem, hogy szlovák-magyar szakos tanár leszek. A Komenský Egyetemre jártam 5 évig. Elvégeztem 63-ban. 1963-ban jöttem Ipolyságra, június 20-án kötöttem meg a szerződést az akkori oktatási hatósággal. Egy évet még azután katonai szolgálatban töltöttem, de azóta vagyok itt, Ipolyságon, s 34 éve tanítok az itteni gimnáziumban. Mindössze 40-50 napot hiányoztam a 34 év alatt. Most pillanatnyilag az a helyzet, hogy az igazgató úr, Šipőcz Marián felmondott. Egyelőre folyamatban van az ügyem. Szeretnék nyugdíjig még itt maradni, ebben az intézményben. Itt megnősültem, Ipoly menti lányt vettem feleségül. Két gyermekem van. Az egyik férjnél van, a másik most negyedéves főiskolai hallgató a Komenský Egyetemen, történelem-magyar szakos.

– Az elmondottakban elég gyakran elhangzott a politika kifejezés. Jelen volt-e a családban valamilyen formában a politika? Gondolok itt 1968-ra, a Csemadokra vagy egyéb dolgokra.

– Úgy gondolom, hogy a szlovákiai magyar, főleg ha értelmiségi, egyszerűen nem tudja magát elszigetelni a politikából. Mihelyt Ipolyságra jöttem, felvettem a kapcsolatot az itteni Csemadok-szervezettel, s már 1966-ban a Csemadok vezetőségi tagja voltam, de már a szülőfalumban is, 16 éves koromban beléptem a Csemadokba. Azóta, 16 éves korom óta vagyok Csemadok-tag. Ipolyságon 1968-ban komoly mozgás volt. Bizonyos tanulságokat is leszűrtünk. Rengeteg aktuális probléma adódott. Volt olyan hét, hogy kétszer is gyűlésezett a vezetőség. Sok lelkes támogatója volt a Csemadoknak. Persze voltak pozitív előzményei is itt a Csemadok életnek és ezt szerettük volna folytatni, de 1968. augusztus 20-a után az emberek fokozatosan kezdtek távolodni a Csemadoktól. Főleg azok, akik bizonyos karrierre pályáztak, mondjuk igazgatók vagy más tisztségviselők akartak lenni. Nem volt az jó pont, ha valaki aktívan dolgozott a Csemadokban, de azért itt kialakult egy olyan csapat, akik továbbvittük azt a munkát, amit a Csemadok az 50-es években és a 60-as évek elején végzett. Csaknem 25 évig, 1988 decemberéig a Csemadok titkáráként dolgoztam. Mondhatnám úgyis, hogy szinte mindenese voltam. Egyetlen vezetőségi gyűlésről sem hiányoztam, mert hát én hívtam össze a vezetőségi gyűléseket. 1988-ban kértem, hogy kiválhassak a vezetőségből, ugyanis úgy alakultak a dolgok, hogy a politika, ami azelőtt is benne volt a Csemadok életében, egyre jobban eluralkodott rajta. Talán a hatalom nagyon félt, elkezdte rugdosni mindazokat, akik a magyar kultúráért valamit tenni akartak. Ez megosztotta még a vezetőséget is, a vezetőségi tagokat is helyi és járási szinten. Szóval egy egészségtelen erjedés indult meg, ami aztán oda torkollott, hogy a Csemadok lényegében felbomlott. Nem helyi, hanem országos viszonylatra gondolok, mert szinte megbénult a Csemadok munkája. Akkor aztán jöttek a pártok, s próbálták átvenni a stafétabotot a Csemadoktól. Az, hogy a Csemadok és a pártok viszonya hogyan alakult, külön történet. El kell mondanom, hogy a pártokba sokszor teljesen tapasztalatlan fiatal emberek is beléptek, ill. feladatokat vállaltak. S néhányuknak az volt a legfőbb gondja, hogy a Csemadokot ócsárolják, pedig talán az lett volna az egészséges, ha összefogott volna már akkor a magyarság. Én nem azt mondom, hogy minden Csemadok-tag ill. vezetőségi tag vagy tisztségviselő használható ember lett volna abban az időben, de talán könnyebben átvészeltük volna azt az átállást, ha megvan a szerves folytatás. Nem azt mondom, hogy a Csemadokot át kellett volna formálni valamilyen politikai párttá, de nagyon hasznos lett volna, ha nem alakul ki az a kb. egy év, amikor – hogy őszinte legyek – elkecseregett harc folyt a Csemadok hívei és az új pártok bizonyos képviselői között.

– A Csemadokot említettük. Az Ön ifjabb korában léteztek-e mondjuk főiskolai diákkörök vagy művelődési táborok? Ha igen, akkor ezeken milyen mértékben vett részt?

– A szlovákiai magyarság művelődési tábora első alkalommal 1965-ben volt megrendezve Kőrösön, Rozsnyó mellett. Ott összejött kb. 50-60 értelmiségi, a prágai és a pozsonyi diákkör szervezte. Ott találkoztam először Duka Zólyomi Árpáddal, Duray Miklóssal és még másokkal is, akik ma is jelen vannak a szlovákiai magyar

közéletben. Aztán több ilyen nyári művelődési táborban vettem részt, többek között 1968-ban, amikor megfogalmaztuk a MISZ programját Varga Sándorral együtt. Sajnos aztán rövidesen jött augusztus 21-e, s így az egész tulajdonképpen a dugába dőlt. Utána, hát már tanár voltam, megnősültem 1970-ben, így ezeken a nyári táborozásokon aktívabban nem vettem részt, de amikor Ipolyságon volt egy nyári művelődési tábor, ott voltam a legfontosabb előadásokon.

– A Magyar Ifjúsági Szövetség egy elég érdekes momentum. Tudna arról bővebben mondani valamit, hogy mennyire kapcsolódtak be? Hogy fogtak neki, kinek az agyában pattant az ötlet és mik voltak a teendők.

– Valahogy 68 tavaszán indult egy ilyen mozgás, amikor Dubčekék elindították ezt a harcot az emberarcú szocializmusért. A lehetőségek egyre bővültek, és az ifjúság is elkezdett mozgolódni. Többek között Ipolyságon is volt egy ilyen, fiatalokból álló kultúrcsoport, akik a környező falvakat is meglátogatták, zenei műsorokat, eszt-rádműsorokat adtak. Én fiatal tanárként részt vettem több ilyen összezejövetelen, s valóban kezdett olyan egészséges kapcsolat kialakulni a Csemadok és a MISZ között. Azt hiszem, hogy valahol a fiókjaimban még vannak igazolványok is. Ipolyságon azokat, akik 68-ban gimnazisták voltak, beszerveztük a MISZ-be. Sajnos, 1969-től fokozatosan minden visszarendeződött, s ott folytatódott, ahol 68 januárjában abbamaradt. Ha jól emlékszem 1968 januárjában indult a pártban először a mozgás, változás, a változás igénye.

– Szó volt itt Dubčekről és a pártról. Ön tagja volt a kommunista pártnak?

– Én soha nem voltam tagja a kommunista pártnak. Ami a 68-as eseményeket illeti, otthon a nyári szünetben tudtam meg, hogy hogyan vonultak be a tankok Szlovákia területére. Az ipolysági helyzetről csak utána tájékozódtam, amikor idejöttem. Maradt is nyoma az egésznek, például a hídnak a korlátját az egyik tank teljesen deformálta, és tudomásom szerint az egyik tank bele is fordult az Ipolyba. Még annyit szeretnék 1968-cal kapcsolatban elmondani, hogy sajnos itt Közép-Európában minden ilyen társadalmi mozgás, átrendeződés azzal jár, hogy a nacionalista erők – hogy így mondjam – előbújnak a patkánylyukból s kezdik pengetni a húrjaikat. 68-ban is voltak olyan dolgok, amelyekre nem szívesen emlékszem. Föllángolt a magyarellenesség.

– Ha nem is szívesen emlékszik, 1-2 példát azért említhetne.

– Például el kell mondanom – s erre biztosan mások is emlékeznek –, hogy Dél-Szlovákiában szlovák nacionalista csoportok jártak, és megpróbálták felrázni a szlovákokat, nemzeti "önbizalmat" akartak gerjeszteni az állítólag elmagyarosodott, elnemzetlenedett vagy elfajult szlovákokban. Több ilyen csoport járta a Csallóközt is, de itt is találkoztunk különböző megnyilvánulásokkal. Többek között 1968-ban engem is felelősségre vontak, mert itt mint Csemadok funkcionárius követeltem, hogy az itteni ipolysági inasiskolában nyissanak magyar osztályokat. Aztán Lévára hívtak, ahol megpróbálták felelősségre vonni, de hát én, hogy így mondjam, visszavágtam.

– Említette, hogy egy rendezvény során találkozott Duka Zólyomi Árpáddal, Duray Miklóssal és másokkal. El tudná mondani, hogy kik voltak azok és tartotta-e a kapcsolatot ezekkel az emberekkel? Tehát gondolok itt a 70-es 80-as években az akkori ellenzékre, ha lehet ilyen megfogalmazást használni, tehát milyen volt a kapcsolata velük?

– Erről a találkozóról főleg őket említettem, persze megemlíthetem Szócs Ferencet is, aki most tudomásom szerint a Szlovák Tudományos Akadémia tagja, ott dolgozik. Mások nevét is lehetne említeni, de sokan vannak olyanok, akik később a közéletben fontosabb szerepet nem játszottak. Velük úgy tartottam a kapcsolatot, hogy amikor jöttek a különböző intézkedések a magyar iskolák ellen, akkor valószínűleg emlékezett rám Duray Miklós, s küldték a figyelmeztetést, hogy az oktatásügy megint mit készít a magyar iskolák részére, milyen intézkedésekkel próbálkozik. Ugyanis az alternatív oktatásnak mély gyökerei vannak a szlovákiai nacionalista környezetű oktatásügyben. Ők küldték a figyelmeztetéseket, és tudtam pl. 1984–85-ben tájékoztatni a kollégákat. Nem mondtam én olyan nyíltan ki, hogy küldtek nekem ilyen figyelmeztetést, de elmondtam, hogy mi készül, s ez talán fokozta az éberségüket, s talán sikerült, ha nem is egy szekértáborba tömörülnünk, de azért ez is és sok minden közrejátszott abban, hogy nem vezették be azt az alternatív oktatást. Még annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy a fiam, aki akkor kiskololás volt, megtalálta az egyik ilyen figyelmeztető levelet, elolvasta, és később azt mondta, hogy ez a levél ösztönözte őt arra, hogy történelmet tanuljon, mert kezdte őt érdekelni a politika és a történelem.

– Elhangzott az oktatásüggyel kapcsolatban néhány dolog. Azt szeretném megkérdezni, hogy volt-e önnek kapcsolata a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságával?

– Olyan kapcsolatom volt velük, hogy kiküldték az értesítéseket. De nem volt ez olyan oda-vissza kapcsolat. Az információkat úgy továbbítottuk a terepről, hogy amikor találkoztunk, elmondtuk, hogy mi a helyzet, de hivatalos levélváltás nem volt. Felülről a jogvédő bizottságtól, amikor megtudták, hogy mi készül, jött az információ, jelezték lefelé. A leveleken természetesen nem voltak aláírások. Emlékszem 1985-ben volt. Minden iskolában nagy volt a riadalom, főleg az igazgatók féltek, ugyanis elterjedt a hír, hogy különböző levelek érkeztek a jogvédő bizottság berkeiből, s szabályosan elkezdtek kutatni, hogy melyik az a tanító, aki ilyen információkhoz hozzájut. Ipolyságon nem volt az akkori titkosszolgálatnak sikere. Úgy tudom, hogy senkit sem sikerült leleplezni.

– Ipolyság, tudjuk jól, határváros. Ezzel kapcsolatban jut eszembe, volt valami kapcsolata az akkori magyarországi ellenzékkel vagy más érdekes magyarországi emberekkel?

– Nem minősíteném ezeket politikai kapcsolatnak, inkább baráti kapcsolatok voltak. A mi gimnáziumunknak több mint 30 éve van baráti kapcsolata a balassagyarmati Balassa Bálint Gimnáziummal. Ha jól emlékszem, 1964–65 óta tart ez a kapcsolat. Ez a sport, a kultúra stb. területén nyilvánul meg. Természetesen ilyen találkozásokkor elmondjuk véleményünket a politikáról is. Az a véleményem, hogy

nagyon hasznosak ezek a kapcsolatok, mert ösztönöznek bennünket és önbizalmat öntenek belénk, hogy egy magyarországi komoly oktatási intézménnyel van rendszeres kapcsolatunk. Kétszer, háromszor is találkoztunk évente, de más iskolákkal is, pl. a váci gimnáziummal is tartottunk főt kapcsolatot. Aztán pl. az ipoly-sági Csemadoknak – még most is él ez a kapcsolat, csak már nem virul annyira – volt kapcsolata a szalkszentmártoni Petőfi Múzeum Baráti Körével. Rendszeresen cseréltünk kulturális műsorokat. Ők is többször voltak itt. Egyszer például egy nyári művelődési táborban ők biztosították a főmüsört. Évente kétszer, háromszor találkoztunk, mindig egy busznyi Csemadok-tag vagy diák ment oda. Ők biztosítottak a gimnázium diákjainak szállást, alföldi körútra mentünk, meglátogattunk több várost, pl. Szalkszentmártont, Kiskőröst, Nagykőröst stb. Nagykőrösön még Arany János dolgozatjavító módszerével is megismerkedhettek a diákok. A mi pedagógusaink jártak különböző tanfolyamokra, ahol magyarországi előadók is voltak. Így ismerkedtem meg Czine Mihállyal, de több más magyarországi főiskolai tanárral, pedagógussal is. 1979-ben, amikor Móricz Zsigmond születésének 100. évfordulóját ünnepeltük, Czine tanár úr eljött Ipolyságra. A József Attila Irodalmi Színpadnak, amelyet Vas Ottó vezetett, három évtizedig volt egy Móricz-összeállítás, és ez elé a műsor elé mondott Czine tanár úr bevezetőt. Tele volt az akkori művelődési ház – ma Casablanca diszkó. Kb. 350–400-an voltak ezen az előadáson. Elmondom azt is, hogy a tanár úr egy kicsit késett, de az emberek türelmesen várták. Még annyit el kell mondanom, ez is fontos adalék, mert tudták az állambiztonsági szervek is, hogy Czine Mihály idejön, s fokozták az éberségüket. Ugyanis tudomásom szerint a tanár úr találkozott Dobos Lászlóval. Megbeszélést folytattak, s azt hiszem, ez csemege volt az állambiztonsági szerveknek, mert ő nagyon szókimon-dó volt, s már akkor is elmondta a véleményét. Nem uszított, de mi sem uszítottunk soha. Azt hiszem, mi mindig korrekt együttműködésre törekedtünk a szlovákokkal. Elmondok egy ilyesfélét is. Együtt ünnepeltük Ipolyságon Janko Králí születésének az évfordulóját. Április 24-e előestéjén közösen vonultunk a városháza elé, ahol Janko Králí mellszobra található, s ott közösen koszorúztak a magyar és a szlovák gimnazisták. Többször mondtam én is ünnepi beszédet magyarul is és szlovákul is, s a diákok mindkét nyelven szavalták a költő verseit. A magyarországi dolgokhoz még hozzáteszem, hogy a politikai élet akkor másképp zajlott. Most 1989 után nagyon sok párt alakult itt is, meg ott is, s ezeket a szálakat pártvonalon szövöget-ték. Abban az időben a pártot ebből megpróbáltuk kizárni. Az emberi kapcsolatok voltak dominánsak, s erre épültek a kapcsolatok a magyarországi és a szlovákiai magyarok között.

– *Lassan elérkezünk 1989 novemberének közepéhez. Mik voltak az első reakciók, amikor pénteken este a tévében mondtak valamit arról, hogy mi történt Prágában? Mi volt pl. az Ön első reakciója?*

– Igen, figyelemmel kísértük a TV adásokat, a helyszíni közvetítéseket. Számunkra ez újdonság volt. Számomra nem is annyira, mint a fiatal generáció számára. Én 1968-at megéltem, s bizonyos konzekvenciákat levontam, s tudtam, hogy a nagy lelkesedés nem szüli mindig meg a megfelelő eredményeket. '68-ban is óriási volt a lelkesedés, úgyhogy a mi generációnkat már egyszer lehűtötték, ezért kicsit józa-nabbul néztük, figyeltük ezeket a történeteket, amelyek nálunk '89-ben fokozato-san kialakultak. Egy kicsit színházi előadásnak is tartottuk, ahogy Csehszlovákia

különböző városainak főterein létrejött valami, a görög drámákhoz hasonló helyzet, ahogy a szónok szavaira a tömeg reagált. Valahogy úgy, mint ahogy a görög drámákban a kar válaszol az egyén kijelentéseire. Egy kicsit színházinak minősítettük, de azért fokozatosan kezdtük elhinni, még én, a szkeptikus is, hogy azért valami lesz itt. Jött aztán november, amikor már kezdett omladozni az a régi szocialista épület. Az az igazság, hogy elgyávultak a vezetők mind helyi, mind országos viszonylatban. Menekültek. Főleg azok menekültek, akik érezték, hogy csakis pártvonalon tölthettek be bizonyos tisztségeket, azért, mert volt pártkönyvük. Azt is el kell mondani, hogy azok között, akik abban az időben mint kommunisták részt vettek a közéletben, voltak azért karakán, becsületes emberek is. Rájuk én még most is fölnézek. A többség karrierista, haszonelvűséget tartotta szem előtt. Azt hiszem, hogy ilyen szempontból minden korban vannak a hatalmon levők között olyan emberek, akiket miután az a hatalom leomlott, azután is lehet tisztelni. Természetesen ez nem a többség, hanem egy nagyon kis százalékról van szó. Magyar vonalon is voltak, akik akkor is, kommunistaként is kiálltak a magyarság mellett.

Jött november 17-e, jöttek a diákmegmozdulások. A mi iskolánkban is levonultak a diákok, a magyarok is, a szlovákok is az étterembe. A szlovák igazgató ott volt, a mi igazgatónk, Csomor Béla, mivel tudta, hogy a 3. óra után lesz ez a diák-összejövetel, 10 perccel előbb befejezte az órát, s elhagyta az iskola épületét. Megijedt, nem volt felkészülve arra, hogy esetleg a diákok és a tanárok tömege elé álljon. Utána már sohasem jelent meg az iskolában. A szlovák gimnázium igazgatója odaállt a diákok elé, s néhány mondatot is elmondott. Még ki se fűtülték, mert volt benne annyi bátorság. Sajnos a mi igazgatónkat, nem tudom milyen okból, de bizonyára a félsz hazazavarta, s többet az iskolában nem is jelentkezett. Ő ugyanis az egész igazgatói működését, tevékenységét a párttagságára építette. Az ilyen emberek, akiknek talán más érdemük nagyon nem volt, megijedtek. Egy érdeme volt Csomor Béla igazgatónak, hogy magyar emberként vigyázott arra, hogy ne vonják össze a magyar iskolákat. Ha több ilyen érdeme lett volna, akkor azt hiszem, sem a tantestület, sem a diákság nem viszonyult volna olyan kritikusan az ő igazgatóságához.

Hogy utána hogyan alakultak a dolgok az iskolában? Hosszabb ideig nem volt igazgatónk, csak helyettes – Molnár Zoltán –, akit aztán megbízott igazgatóvá neveztek ki. Utána nagy nehezen a kollégák engem rászedtek, hogy vállaljam el az igazgatói funkciót, s én lettem az iskola igazgatója 1990 másik felében, egészen 1991. június végéig. Akkor jöttek létre az iskolatanácsok, és javasoltak, hogy engem nevezzenek ki. Akkor ugyanis így történt a kinevezés igazgatóvá. Sajnos ez már régen a múlté. Úgyhogy ezzel, a szerintem nagyon fontos törvénnyel, szegényebb az oktatásunk. Az így kinevezett igazgató tudta, hogy annak a közösségnek is felelősséggel tartozik, amely őt javasolta arra a tisztségre. Most ilyen felelősséget az igazgatók nem éreznek. Aztán jött egy újabb váltás, más igazgató, és hát sajnos azt kell mondanom, hogy 1995-ben történt meg az a nagy törés, s nemcsak a mi iskolánk, hanem a szlovákiai magyar iskolák életében is. Még egyet el akarok mondani. 1993-ban ünnepségsorozattal emlékeztünk meg az ipoly-sági gimnázium megalakulásának 80. évfordulójáról. Ekkor Tenczel István volt az igazgató. Két évig készültünk erre a nagyszabású ünnepségre. Négy dokumentumot adtunk ki, az irodalmi színpad történetét, egy ünnepi évkönyvet, az iskola történetét és egy antológiát, amelyben azoknak a volt diákoknak versei, prózái szerepeltek, akik az ipoly-

sági gimnáziumban végeztek. Most 1997-et írunk, s én, aki úgy érzem, hogy sok mindennek a kezdeményezője voltam, most egy kipenderített, kirúgott pedagógus vagyok. Várom a különböző szervek döntését, hogy hogyan folytassam szeptemberben, ugyanis július 31. után én már nem vagyok tagja ennek a tantestületnek. 1989 után érdekesen alakult a helyzet itt Ipolyságon. Létrejöttek a magyar pártok, amelyek, főleg a pártvezérek, a tapasztalatlanok, a hiúak, úgy gondolták, hogy ők találták fel a spanyolviaszt, nem voltak hajlandók az együttműködésre. Mindenki mondta és csinálta a magáét. Voltak a választások, s kétségbe voltunk esve, hogy hogyan alakul majd a magyar képviselők helyzete itt, milyen arányban választják meg a magyar nemzetiiségű képviselőket ide, a helyi képviselő-testületbe. Hosszú-hosszú küzdelmet kellett folytatni. Megmondom őszintén, ebben elég fontos szerepet próbáltam játszani, bár nem az én dolgom, hogy megítéljem, hogy mennyire volt ez a szerep fontos. Többször összejöttünk a mezőgazdasági iskolában és más helyeken, hogy valamilyen módon megpróbáljuk a különböző magyar pártokat valahogyan összehangolni. Ez sikerült is. Az első demokratikusan választott képviselő-testületben 90%-ban magyar képviselők voltak. A polgármester is magyar nemzetiiségű lett, akit aztán a következő választási időszakra is megválasztottak 1994-ben. Ekkor azonban már nem volt olyan sikeres a magyar képviselők bejutása a helyi képviselő-testületbe. Már elég jól működött az oszd meg és uralkodj elv, és sajnos nem sikerült olyan egységbe tömörülni, mint azelőtt.

– Erre még vissza fogunk térni, de maradjunk még pár mondat erejéig 1989-ben. Ha lehetne, még pár mondattal elmondaná, hogy miért csak '91 júniusáig volt igazgató a gimnáziumban?

– Én soha nem éreztem magam igazgató típusnak, ugyanis az igazgatói tisztség rengeteg adminisztratív munkával jár. Áttanulmányoztam, el tudtam végezni, de később az idegeimre ment a sok oktatással kapcsolatos törvény. Még a gazdasági törvényeket is végigböngésztem, de valahogy én úgy gondoltam, hogy nekem fő feladatam az, hogy ott legyek a katedrán, nem pedig az igazgatói szobában. Természetesen az igazgató, a jó igazgató mindent tud szervezni, irányítani, stb., de azért annyit el kell mondanom, hogy az alkotó és igényes igazgatókat nemcsak itt Ipolyságon, hanem általában nem nagyon szerették a tantestületek. Azok a pedagógusok, akik megszokták, hogy érdekeket főleg politikai hűségért vagy más szolgálatokért lehet szerezni, azok nem nagyon értették meg, hogy az iskolában a legfontosabb az oktatás, a tanítás. Én ilyen centrikus vagyok. Nevelés és oktatás – ez az én célkitűzésem, és úgy vettem észre, hogy néhány kollégám nem vette jó néven, ha én valamit következetesen megköveteltem oktatási téren, esetleg nevelési téren is. Nem voltak konfliktusaim, biztattak is, hogy vállalam továbbra is el ezt a tisztséget, aztán én úgy döntöttem, hogy mégsem vállalom. Láttam, hogy a tantestületben van 1-2 ember, aki képes ezt csinálni, így született meg a döntés, hogy Tenczel István lett az iskola új igazgatója. Ő az én tanítványom, a mi iskolánkban végzett, orosz-szlovák szakos, most már megszerezte a képesítést történelemből is. Persze voltak a kezdetben tapasztalatlanságból fakadó problémái, de később egész komoly áttekintéssel végezte a munkáját, s egy kicsit még az adminisztratív munkát is szerette, tehát azt is becsületesen megcsinálta. Őt azért váltották le, mert aláírta az alternatív oktatás elleni tiltakozó levelet. Részt vett azon az összejöveten, ahol ezt a levelet megfogalmazták. Sőt azt is elmondhatom, hogy innen

indult ki a kezdeményezés, hogy találkozzanak a magyar gimnáziumok igazgatói és fogalmazzanak meg valami tiltakozást, ill. hozzák nyilvánosságra, hogy mi is készülődik a magyar iskolák ellen. Akkor is titokban készítették elő ezt a dokumentumot, az oktatási tervet, s éppen az lepte meg őket, hogy még mielőtt hivatalosan az igazgatók elé terjesztették volna, már az igazgatók egy csoportja tudott róla, és hírt adott az egész szlovákiai magyar közvéleménynek.

– Most visszatérünk oda, ahonnan az előbb elkanyarodtunk, tehát 1989 végére ill. 1990 elejére. Részt vett Ön az akkori VPN ill. FMK megszervezésében? Akár országos, akár regionális, akár helyi szinten. Ha igen, akkor miért, ha nem, akkor miért nem? Ha igen, akkor kikkel, és hogy történtek az események?

– Őszintén bevallom, mindjárt az első lépéseknél nem voltam ott, amikor az FMK született, de a tanári karomból néhányan, pl. az igazgatóhelyettes ott voltak az alapító tagok között. Később én is bekapcsolódtam, de főleg olyan formában, hogy szerettem volna, hogy a magyarság egységét ezek a születő pártok ne bontsák meg, s ahogy már említettem, azon munkálkodtam, hogy lpolyságon a magyar pártok együttműködjenek. Még ma is az a krédóm, hogy nem szabad felaprózódnunk, s ezt mindenütt hangsúlyozom. Sem az oktatásügyben, sem a politikai életben. Nem azt mondom, hogy szüntessük meg ezeket a politikai pártokat, mozgalmakat, de ebben a pillanatnyi szlovákiai politikai helyzetben, légkörben egyszerűen nem tudom elképzelni, hogy hogyan lehetne biztosítani egység nélkül a szlovákiai magyarság jövőjét. Úgyhogy, amikor én elkezdtem úgymond politizálni, s az FMK helyi csoportjának a munkájában részt vettem, akkor is mindig az volt a célom, szándékom, hogy a magyar mozgalmak közötti kapcsolatokat szorosabbra kell fűzni, szorosabbá kell tenni. Később, mikor már megalakult az MPP is, az országos közgyűlésen Komáromban, Dunaszerdahelyen is mindkét alkalommal fel is szólaltam. Felszólalásaimban az oktatásüggyel foglalkoztam. Ami az FMK-t illeti – ugye az FMK az első parlamenti választások után kormánypárt volt – a politikai tapasztalatlanság sok hibát produkált abban az időben. Nekem nem tetszett, hogy egyszerre csak azt vettük észre, hogy akik minket képviselnek, nem a mi problémáinkkal foglalkoznak, hanem mennek a saját céljaik, ügyeik után. El kezdtek vállalatokat alapítani, különböző gazdasági társulásokat. Én mindig szociális beállítottságú ember voltam, s ezért ez valahogy nem tetszik nekem. Többször is elmondtam kritikusan a véleményemet, hogy nem helyes, hogy megfélelkeznek a választóikról, megfélelkeznek a szlovákiai magyar közösségről, s több időt szentelnek a saját ügyeik intézésének, mint a közösségi ügyeknek. Nem akarok közhelyeket mondani, de azt hiszem, hogy volt egy ilyen időszak az FMK életében. Ezek az emberek most is elég jó helyzetben vannak, akkor megalapozták a gazdasági hátterüket. Azt hiszem, hogy ez okozta azt a törést, szakadást is, és azokat az ellentéteket, amelyek aztán kialakultak az FMK és hát a többi magyar mozgalom között. Mikor készültünk 1992-ben és 1994-ben a választásokra, úgy alakult a helyzet, hogy sokáig nem tudtak a pártvezetők megegyezni abban, hogy hogyan próbálunk meg közösen fellépni. S ha már a pártokról beszélünk. Azt hiszem Mečiar ügyesen használta ki, hogy a magyar pártok, mozgalmak nem tudnak mindenütt megfelelően reagálni az alulról érkező igényekre.

– Kanyarodjunk még vissza pár mondat erejéig 1989 végére, ill. 1990 elejére. lpolyságon hogyan zajlott le az általános sztrájk?

– Én most pontosan nem emlékszem erre, de tudom, hogy több ilyen tüntetés volt. Az iskolában is szünetelt egy időre a tanítás, de részletesen, hogy mi minden volt a városban, arra nem emlékszem.

– *Akkor a helyi nagygyűlésekről mondjon pár mondatot. Kb. mennyi volt belőle, ki volt a fő szervezője, a VPN, az FMK, Csemadok vagy a Matica? Milyen sűrűn voltak lpolyságon demonstrációk, milyen volt a látogatottság, hányan vettek részt s egyébként is az egészről egy ismertetést, ha mondana.*

– Erről nagyon pontos ismereteim nincsenek, csak egy általános kép alakult ki bennem, hogy a főtéren szokott lenni az összejövetel. Ott szónokoltak szlovákul is magyarul is. Kezdetben a kommunistákat ostromolták, de aztán egyre inkább differenciálódott a szöveg. Attól függött, hogy ki adta elő. Mondhatnám úgy is, hogy azokban a hónapokban kikristályosodott az a képlet, ami ma is létezik. Már akkor megvoltak azok a lelkes emberek, akik eléggé széles és tarka skálán továbbviszik azokat a csírákat, azokat a gondolatokat, amelyek akkor megfogalmazódtak. Az elején a VPN és az FMK elég közel álltak egymáshoz, a nacionalizmus akkor még a háttérbe szorult. A fő ellenség a régi rendszer, a kommunizmus volt, de később már egymás között keresték ezek a mozgalmak az ellenséget. Néhányan, akik abban az időben a VPN tagjai voltak, ma elsőrangú nacionalisták, a HZDS tagjai, de némelyik eljutott egészen a Szlovák Nemzeti Párt szimpatizánsi státuszához. Úgy gondolom, hogy az egész társadalomnak a tapasztalatlansága, szervezetlensége vezetett oda, ahol most vagyunk.

– *A híreket hogyan szerezte akkortájt?*

– Én szenvedélyes újságolvasó vagyok, s hát megvásároltam a legfontosabb napilapokat. Olvastam az *Új Szót*, de az akkori szlovák lapokat is, legalább 3-4 lapot rendszeresen olvastam, az újak közül a *Verejnost*-ot és a *Napot*, tehát tudtam, hogy kb. milyen a hangulat, hogy milyen tarkaságban jelentkeznek ezek a különböző ideológiák stb. A tévét is rendszeresen néztem, emlékszem az akkori Panoráma műsoraira is, de erről nem akarok részletesen beszélni.

– *Milyen volt 1989–90 telén a kapcsolatuk Pozsonnyal?*

– Én az első 2–3 hónapban nem vettem részt a dolgokban, de ahogy emlékszem az FMK-sok közül többen rendszeres kapcsolatban voltak a pozsonyi vezetéssel. Többször megjelent körünkben A. Nagy László is a különböző gyűléseken, összejöveteleken. Tájékoztatta az ittenieket, hogy mi zajlik a központban a pártvonalon, tehát magyar mozgalmi vonalon és a kormányberkekben. Elég intenzív volt ez a kapcsolat, nemcsak a sajtón keresztül értesültünk, hanem személyesen is tájékoztattak bennünket a politikai helyzetről. Az akkori kapcsolatot jónak tartottam, de ahogy mondtam, később ez meglazult, amikor már más “feladatuk” volt a vezetőknél.

– *Ahogy említette, a pályafutásának kezdetétől részt vett a Csemadok munkájában. Mi minden történt 1989 után az itteni Csemadokban?*

– Én akkor már nem voltam akkor vezetőségi tag, de a Csemadok rendezvényein részt vettem. A Csemadok 1989 után a háttérbe szorult. Egy kicsit talán elnémították, megbénították a pártok, néhányan túlzottan hangoskodtak a Csemadok ellen. Ez tükröződött a korabeli sajtóban, a különböző írásokban is. Elindult egy párbajozás a Csemadok és egyes pártok között, pártfunkcionáriusok között.

– *Konkrétan tudna említeni valakit?*

– Konkrétan nem, végig kellene lapoznom a noteszomat. Azt hiszem az *Új Szóban* is voltak erről cikkek, voltak ilyen tálalások a Napban is, de nem akarok téves dolgokat mondani, ezért nem mondom, hogy kik voltak ezek, de fel lehet ezt kutatni. A Csemadok élet ahhoz képest, ami azelőtt volt – hogy rendszeresen tartottunk összejöveteleket, vezetőségi gyűléseket, évi terv volt, amely szerint dolgoztunk – teljes egészében felborult. Alábbhagyott a rendszeres kulturális, népművelő munka, s mindenki politizálni kezdett.

– *Milyen volt a szlovákok és a magyarok között a viszony ekkortájt Ipolyságon*

– Ezt is pontosan fel lehetne térképezni. 1990-ben talán jó volt a viszony, utána, amikor meg lettek választva a képviselőtestületek, már voltak bizonyos összekoccanások. Amikor jöttek az utcanév-cserék, több szlovák képviselő helytelenítette, hogy magyar nevek is bekerültek ebbe a jegyzékbe.

Furcsállották, hogy Rákóczinak vagy más magyar személyiségnek van utcája. Voltak komoly csaták is, többek között én is csatáztam, mert én a Vajanský utcában lakom, s megpróbáltam, de sikertelenül felvenni a küzdelmet azért, hogy ne legyen ilyen nevű utca Ipolyságon, mert tudjuk, hogy milyen volt a viszonya Vajanskýnak a magyarokkal. Mint szlovák szakos tanár, én ismerem a műveit, tudom, hogy néha kegyetlenkedett a magyarokkal. Ami a képviselő-testületi munkát illeti, azt hiszem, hogy mind 90-ben, mind 94-ben olyan képviselő-testület jött létre, amelynek az volt a legfontosabb feladata, célja, hogy megpróbálja megoldani az ipolysági helyi problémákat. Viták az utcanevekkel kapcsolatos zajlás után már nem nagyon alakultak ki. Voltak problémák az iskolák körül. Két szlovák alapiskola van. Én felszólaltam, figyelmeztettem a kollégákat, hogy a statisztikai adatok azt mutatják, hogy a jövőben egy iskolára való gyerek se lesz, s akkor egyes szlovák kollégák nacionalistának, meg nem tudom minek minősítettek. Akkor még a képviselő-testületnek is volt beleszólása ilyesmibe. Azóta már messziről köszöntenek, mert látják, hogy igazam volt. Hadd mondjam el, hogy azt is helytelenítem, hogy Ipolyságon két magyar alapiskola és két magyar gimnázium van. Az egyik egyházi, a másik állami. Tudomásom szerint ebben az évben 60 gyereket írtak mindössze magyar tannyelvű iskolába. Húsz évvel ezelőtt 110-120 volt a magyar iskolába beíratott gyerekek száma. Akkor elérték egy iskolába, ma már a 60 gyereknek két iskola kell. Véleményem szerint ez az oktatás rovására megy. Megszűnnek a fakultatív lehetőségek az oktatásban, s a gimnáziumhoz visszatérve, helyesnek tartanám, ha a két gimnázium összefogna, ugyanis a magyar oktatás rengeteget veszít anyagi szempontból is. Ugyanis van itt egy jó gimnáziumi épület, s ahogy a jelekből látjuk, az állami oktatási gépezet ezt a nagy hagyományú gimnáziumot le akarja építeni. Lényegében akkor a magyarságtól elveszi ezt a modern épületet is, és ha az egyházi gimnázium meg is marad, egy régi, nem erre a célra épült épület-

ben fogja folytatni a munkát. Ez az új épület pedig megmarad a szlovák gimnáziumnak. Kérem, mi magyarok így tudunk politizálni, egymást is elgázoljuk, hogy saját karrierünket biztosítsuk.

– *Remélem ez nem így fog történni, azonban én még szeretném megkérdezni, hogy maradt-e az FMK-ban, vagy kilépett-e onnan? Ha kilépett, miért, ha nem, miért? Átlépett-e más mozgalmába, vagy hű maradt az FMK-hoz?*

– Az MPP-nek vagyok a tagja. Nagyon sajnálom, hogy az ipolysági szervezet nem működik, nincs rendszeres munka, nincsenek rendszeres összejövetelek. Gondolom, hogy meghasonlott ez a csoport, ugyanis a csoport tagjai között ellentétek születtek, különböző ambíciók ragadták magukkal az egyes egyéneket. Nem beszéltük meg a sokszor teljesen ellentétes elképzeléseket, s én úgy veszem észre, hogy sokukkal én sem találkozni szívesen, s lehet, hogy nekik sem hiányzik az én társaságom. Itt lesújtott a magyar átok. Hogy csak egyet mondjak: az oktatási problémákról akartunk beszélni, a magyar iskolák felaprózódásáról, s akkor az egyik MPP-s azt mondta, hogy erről nem vagyok hajlandó tárgyalni, mert nálam ez lelkiismereti kérdés. Ha egyes párt, csoport tagjai között ilyen a viszony, hogy valaki egy bizonyos témát tabuként kezel, lelkiismereti kérdéssé nyilvánítja, s erről nem hajlandó beszélni, olyan ne vegyen részt a közéletben, ne vegyen részt párt munkájában. Ez is annak a jele, hogy teljes egészében a tapasztalatlanság irányította a helyi csoportot, de más felsőbb szintű szerveknek a munkáját is. Az a véleményem, hogy az új pártok, csoportok nem is tudatosították, hogy lényegében átvették a régi örökölt kommunista módszereket. Olyan értelemben, hogy egyes tagjai ezeknek a csoportoknak nem voltak képesek kommunikálni egymás között, ill. egyes tagok teljesen kisajátították maguknak a döntés, a véleményformálás privilégiumát. A demokratikus elveket teljesen mellőzték, nem vették figyelembe. Véleményem szerint ilyen kisvárosban, főleg nemzetiségi körökben, minden fontos lépést az oktatásügyben, a kultúra terén stb., a magyar pártoknak egyeztetniük kellene egymással, s nem egymás háta mögött cselekedni. Ez meghasonlottsághoz vezet és megbénítja a rugalmas közéletet. (...)

– *Térjünk ismét vissza 1990-hez. Hogyan tekint vissza az első szabad parlamenti és helyhatósági választásokra? Ön hogyan vette ki részét, ill. jelöltette-e magát valamilyen listán a parlamenti vagy a helyhatósági választásokon?*

– Már elmondtam, hogy megpróbáltunk valamilyen egységet létrehozni a helyi mozgalmak között. Lényegében ki is alakult egy olyan közös lista, amely a magyarság szempontjából sikeres volt. Az 1990-es választások sikeresek voltak. Én akkor kerültem az ipolysági helyi képviselő-testületbe. Olyan ambícióim nem voltak, hogy parlamenti képviselő legyek, mert én itt szerettem volna továbbra is tanítani Ipolyságon. Nagyon sikeresen szerepeltem az első választásokon. A megválasztott képviselők között a második helyen végeztem, én kaptam az egyik kollégám után a legtöbb szavazatot, az 1994-es választásokon pedig én lettem az első. Én kaptam a legtöbb szavazatot Ipolyságon. Milyen volt a munka? Részt vettem a kulturális munkában, és 1994-től én voltam az ifjúsági, oktatási, kulturális bizottságnak az elnöke. Úgy gondolom, hogy elég sokat vállaltok a közéletből. Többek között el kezdtem szervezni a Honti Napokat, minden fontos kulturális rendezvényen igyekszem részt venni.

– Innen most át is mennénk egy másik témakörre. Mennyiben változott meg az Ön státusza a rendszerváltást követően? Mennyire változott meg az élete, beosztása stb.?

– Azt hiszem, hogy több munkám van, s ennek örülök is. Nem vagyok exhibicionista, de sokkal többet szerepelek, s úgy gondolom, hogy elég sokat vállaltam az iskolában is. Vállaltam az igazgatóságot és hát a képviselő munkát is. Néha az ember még konfliktusba is kerül. Ami az anyagiakat illeti. Hát a pedagógusok fizetése nem sokat emelkedett, nem sokat változott, úgyhogy a mostani fizetés reálértékben kevesebb, mint '89 előtt volt. A lányom közben férjhez ment. Ő mérnök-ökonómus, a fiamról mondtam, hogy főiskolára jár. A feleségem könyvelő. Otthon könyvel, főleg magántulajdonú üzletek részére végzi a könyvelést. Ami az életszínvonalat illeti, az nem sokat változott. Szabadabbnak érzem magam, mint 1989 előtt, mert akkor olyan tehetetlenségi görcs is megkörnyékezett, de azt hiszem, nemcsak engem, hanem másokat is. Sajnos most is vannak olyan helyzetek, amikor sokan, s én magam is úgy érzem, hogy valahogy zsákutcába kerültünk, de egyébként megtalálom a módját, hogy valamilyen új lehetőségeket feltárjak önmagamnak is és hát esetleg a közösségnek is. Jónak tartom, hogy a városnak, az önkormányzatnak azért van bizonyos autonómiája, önállósága. Városi viszonylatban van egy lapunk, a kulturális élet, ha nem is olyan, mint amilyennek lennie kellene, azért működik. Talán annak ellenére is más a hangulat, hogy az embert naponta érik mindenféle lesújtó hírek. A leginkább az bosszant, hogy általános támadás indult a magyar iskolák, a magyar kultúra ellen. Bár azt hiszem, hogy az önkormányzat védelme alatt itt Ipolszágon, ebben a régióban valamit tudunk tenni a magyar iskolákért, a magyar kultúráért. Amíg az önkormányzatok nem építik le – mert vannak ilyen törekvések –, addig a helyi és a nemzetiségi kultúrát meg tudjuk őrizni.

– Ön hogyan értékeli az 1989-es eseményeket, illetve az akkori saját szerepét ezekben az eseményekben hogyan értékeli?

– Úgy gondolom, hogy az 1989-ben kibontakozó elképzelések valahogy eltorzultak. Nagyon szép gondolatokat fogalmaztak meg ott a különböző pártállású emberek, értelmiségiek, fiatalok, idősebbek. 1989-ben a pódiumról elhangzottak nagyon szép elképzelések, de azt gondolom, a valóság olyan, hogy nehezen képzelhető el, hogy olyan ideális formában valósuljanak meg azok az elképzelések, ahogy ott megfogalmazták. S ezért szinte szükségszerű volt, hogy az értelmiség – az írók, költők –, akik akkor megfogalmazták azokat az eszméket, később félreálltak, vagy rákényszerültek, vagy rákényszerítették őket, hogy félreálljanak, s gyakorlati, földhözragadt, én úgy mondanám, hogy a saját hasznukat mindig szem előtt tartó politikusok vették át az evezőket. Ők irányítják az életet. A gazdasági életben nyers kapitalista vonások jelentkeznek, s ez kihat az egész légkörre, hangulatunkra. Az ember újra olyan helyzetbe került, hogy az ember embernek ma inkább a farkasa, mint segítőtársa. Ez a pártok közötti viszonyra is vonatkozik. Nem jellemző kimondottan a magyar pártok közötti viszonyra, de mondjuk sok-sok párt kapcsolatára, szegények és gazdagok kapcsolatában ez érvényes. 1989 előtt is voltak ellentétek, de akkor megpróbálták valami módon elsimítani, elpalástolni, de most a maguk teljes nyersségében jelentkeznek ezek a különböző megnyilvánulások. Lehet, hogy ha Szlovákia csatlakozna Európa különböző szervezeteihez, akkor leépülnének

ezek a szélsőségek. Úgy gondolom, hogy csakis egy nagyobb közösség árnyékában lehet itt tartósabb, harmonikusabb és tartalmasabb életet mind gazdasági szférában, mind kulturális-szellemi szférában biztosítani. A szlovákiai magyarságnak szerintem csak az biztosíthatja a jövőjét, ha sok karakán és határozott fellépésű értelmiségi politikusa lesz. Jó értelemben Magyarországról és az összmagyarságtól is megkapja a megfelelő, egészséges inspirációkat, mert az összmagyarság nélkül ez a szlovákiai magyar töredék elveszíti maga alól az életéhez szükséges erkölcsi és kulturális talajt.

– *Beszélgetésünk végéhez közeledve, bizonyára van olyan dolog is, amire nem tettem fel kérdést és szeretné elmondani. Megkérhetem rá?*

– Én szeretném remélni, hogy Ipolyság a jövőben is megmarad iskolavárosnak, hogy Ipolyságon lesz mindig magyar középiskola, amely úgy, ahogy eddig is tette, neveli a régió magyar értelmiségét. Ami az én személyes életemet illeti – hát 3 évvel a nyugdíj előtt – érzek még magamban annyi energiát, hogy szeretnék még sok mindent megtenni itt a városban, és szeretnék egyet s mászt megírni is. Vannak olyan ambícióim is, hogy mint irodalmár megpróbálkozzok a bennem felgyülemlett ismeretek rendszerezésével, lehet, hogy valamilyen tankönyvet is írok, mert már többször is felkértek rá. Ha több időm lesz, lehet, hogy ilyesfélét is elvállalok. Természetesen a napi iskolai munka mellett ez nagyon nehezen képzelhető el.

– *Az 1989–90-es eseményekkel kapcsolatban, ha van olyan, amit el szeretne mondani, nagyon szívesen hallgatnánk.*

– Lehet, hogy már ismételni fogom a dolgokat. Én nem tudom elképzelni, hogy egyik évről a másikra egy társadalom lelkülete, egy társadalom élete gyökeresen megváltozhat. Én már 1968-ban, sőt 1948-ban gyerekként is tapasztaltam, hogy az ígéretek maguktól nem valósulnak meg. Ennyire optimista nem vagyok. Tudom, hogy csakis következetes munkával, kitartással, küzdelemmel lehet valamit elérni. Ezért merem kimondani bátran a véleményemet, hogy az az optimizmus és eufória, amely 1989–90-ben a hatalmába kerítette az embereket egy kicsit olyan olcsó, populista optimizmus volt. Vissza kell térni a mindennapi következetes munkához, alkotó munkához, s akkor talán jobb lenne ebben az országban. Persze feltétlenül szükséges, hogy megszűnjön ez a most gyökereket verni próbáló rendszer. Ennek a politikai rendszernek meg kell szűnnie. Kezdetben az emberi kapcsolatok egész jól alakultak. Később mikor kialakult mindenkinek az értékrendje s az érdekeit megfogalmazta, akkor elkezdtek bomlani az emberi kapcsolatok. Sajnos azt kell mondanom, az én szempontomból nézve 1989 előtt én nem voltam benne a hatalmi garnitúrában, de Ipolyságon az emberek közötti kapcsolatok jobbak voltak, mint manapság, vagyis 1989–90-ben elindult egy folyamat pozitív irányban, de utána egyre több negatívum bukkant fel ebben a folyamatban, és ma azt mondhatjuk, hogy az emberi kapcsolatok sokkal rosszabbak lettek, mint amilyenek '89 előtt voltak.

– *Miből adódhat ez?*

– Miből adódik? Hát itt folyik valamilyen rendszerváltás, de itt főleg a gazdasági életben zajlik egy nem természetes folyamat. Én inkább rablógazdálkodásnak

minősíteném a privatizációt. Az emberek kezdenek egymásra irigykedni. Két ember, aki valamikor egy esztergapadnál dolgozott, s most esetleg olyan helyzetben vannak, hogy az egyiknek van egy üzeme, mert valahogy oda csapódott, ahol osztották ugye a vagyont, a másiknak meg talán még munkája sincs. Szerintem ilyen gyors változásokat, amelyeket felülről is sürgetnek, meg ugye a nyugat is hajt bennünket, ezek megrontják az emberek közötti kapcsolatokat, és sajnos ezt már itt Ipolyságon is lehet tapasztalni. A vállalkozók egy része műveletlen, alacsony kulturális szinten van, s ebből az következik, hogy nagyon-nagyon nyersen próbálja a saját céljait elérni. Ezáltal pedig lemorzsolódnak a szponzorok. A változások kezdetén sok közösségi aktivitást szponzoráltak, ma művészet szponzort találni egy jó ügy érdekében... Ma sem az iskoláknak, sem a városi kulturális életnek nincsenek szponzorai, vagy alig vannak.

– Köszönöm a beszélgetést.

– Én is köszönöm, hogy meghallgattak.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

Hunčík Péter, Korpás Pál, Zachar István, Tóth Károly és Gyurovszky László 1990-ben

Korpás Pál és az ipolysági gimnázium tanári kara

Korpás Pál és Pázmány Béla

KOVÁCS LÁSZLÓ

13

1946. szeptember 18., Csütörtök. Pedagógus. A somorjai magyar gimnáziumban érettségizett, a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar–történelem szakos tanári oklevelet szerzett. 1970-től 1978-ig a nyitrai Pedagógiai Kar magyar tanszékének oktatója, majd a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum munkatársa, 1984-től a somorjai magyar gimnázium tanára, éveken keresztül igazgatója volt. A bársonyos forradalmat követően, 1990 tavaszán a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének alelnöke, a Független Magyar Kezdeményezés kooptált pozsonyi parlamenti képviselője és alelnöke lett.

– Mondjál valamit arról, honnan jössz, a családdról, a háttérrel, ami a közélet felé vitt.

– Csallóközcsütörtöki születésű vagyok. Az apámé iparoscsalád volt, anyám elég jó módú parasztszaládból származott. Anyai nagyapám kovács volt, náluk laktunk a nagyszülői házban. Amikor a téesz alakult, folyamatosan jöttek az emberek, hogy Pista, belépünk, vagy ne lépünk be. Mert a nagyapám olyan ember volt a faluban, aki tanácsot tudott adni. És hát végül is anyai részről ez a paraszti miliő vett körül. Az apám részéről viszont teljesen más, mert ő iparoscsaládból származott, cipész volt egész életében, abból élt, megmaradt a szakmájában. Ő társadalmilag nyitottabb volt, viszont egy irtó rebellis természet volt benne. Én semmi mást nem halottam gyerekkoromban, csak hogy mindig a kommunistákat szidta. Patócs Gábort, aki ugye az első köztársaság idején a kommunista párt oszlopos tagja volt. Mindig emlegette, hogy mért kellett annak kommunistáskodni, mikor olyan jó szakember volt. Szakmabeliek voltak.

De hát azért sok minden más is volt. A szülőket deportálták, meg az apósomékat is. 1945 őszén még csak a férfiakat vitték el. Ez apámban is mély nyomot hagyott. Rengeteg anekdota született arról, amit megéltek ott, Csehszágban.

Tanulmányaim idején például a történelemtanárom, Kindernay ezeket a rendszerrel szemben álló rebellis érzéseket még segítette is. Csupa olyan anekdotát

mondott el a tanítás közben a 60-as évek elején, 60-tól 63-ig jártam a somorjai középiskolába, ami szintén ilyenfajta érzéseket erősített az emberben. Egyetemi tanulmányaim ideje alatt viszont már teljesen tudatosan vettem részt olyan dolgokban, mint a JAIK megalapítása 1964-ben. Az alapító ülésen, összejövetelen még valami produkcióm is volt. Ady-paródiákat adtam elő. A bölcsészskarról az egész tanári kar kivonult akkor a JAIK megalakulásának az ünnepségére. Aztán 1967-ben bekerültem a JAIK vezetőségébe, ahol olyan emberek voltak, mint Duray vagy Nagy Laci, aki szintén akkor került oda.

Diákkorom egyik legnagyobb élménye egészen biztos, hogy 1968. március 15-e. A Petőfi-szobornál egy összejövetel volt, és én ott hallottam Szabó Rezsőtől a Csemadok állásfoglalását, amit fölolvastott. Emlékszem rá, utána Sima tanár úrral a nyelvjárástani órán még elemeztük, hogy milyen szép zárt é-ket használ Szabó Rezső. Ennek olyan következménye lett, hogy én, aki odahaza a szülőfalumban falusi könyvtáros voltam, a kezembe vettem a helyi Csemadok-szervezet vezetését. Nem volt ez tudatos választás vagy valami, hanem egyszerűen mindenki azt mondta, Laci, csináld. És akkor március végén ennek a Csemadok-állásfoglalásnak a támogatására nagygyűlést hívtam össze a faluban. Mindenféle elhangzott ott, már pontosan nem tudom, mi minden. Azt tudom, hogy a Csemadok állásfoglalásával kapcsolatos volt. Az érdekes az volt, hogy amikor a preverálások zajlottak 70-ben, s közben sok minden történt, és senki nem emlékezett rá, hogy én 68-ban mit mondtam, viszont az Ollé elvtárs, az nagyon is emlékezett. Mert amikor a leszerelés után egy rövid időre a Csallóközhöz kerültem, akkor ő azt mondta, hogy ebben az emberben nem lehet megbízni, mert ez ezt és ezt mondta Csütörtökben ekkor és ekkor.

– *Akkor te a 68-at otthon, Csütörtökben élted meg?*

– *Hogyné! 1968. június 28-án avattak tanárrá, azt követően rögtön egy hétre rá megkaptam a behívót, és augusztus 1-jén bevonultam katonának. Háromhetes katona voltam, mikor fogságba estem. Brünmben, a katonai akadémián szolgáltam, de tényleges katonaként.*

Az az igazság, hogy Turczel tanár úr, a tanszékvezető a pozsonyi tanszéken készítette nekem a helyet, és úgy is volt, hogy a leszerelés után majd a tanszékre kerülök. Csak hát a tanszéken is történtek egy és más dolog 1969-ben. Csanda lett a tanszékvezető, és nyilvánvaló volt, hogy én nem kerülök a tanszékre. Amikor leszereltem, semmi más helyem nem volt, csupán a Csallóköz című hetilapnál, ami egy évvel korábban, 68-ban alakult meg. Ott voltam állásban, és ott történt a preverálás, átigazolás is. Nem voltam párttag, engem nem kellett átigazolni, de aki nem volt párttag, annak is kellett igazolnia, mit csinált 68-ban. És én később mindenütt, Nyitrán, a főiskolán is azt írtam az életrajzomba, hogy 1968-ban a tényleges katonai szolgálatomat teljesítettem. Ezt senki sehol nem firtatta egyébként, de az Ollé elvtárs, az emlékezett rá, hogy én mit mondtam 1968 márciusában.

– *Mennyire volt az természetes, hogy egyetemre mentél? Voltak a családban értelmiségiek?*

– Tulajdonképpen nem. Anyám egyik nővére apáca volt, és tanítóképzőt végzett. Ő volt az egyedüli értelmiségi a családban. Az orsolyáknál végezte a tanítóképzőt.

Apám részéről teljes egészében iparoscsalád a miénk, anyám részéről pedig parasztok voltak.

– *Nem is volt e körül vita?*

– Nem. Apám nagyon határozott politikai egyéniség volt, egyébként pár évvel ezelőtt halt meg 95 éves korában. Ő mindig kiegyensúlyozott ember benyomását keltette. Például kijelentette, hogy őbelőle az apja nem akart semmit csinálni, ezért ő pedig taníttatni fogja a gyerekeit. A bátyám kereskedelmi középiskolába járt, én gimnáziumba mentem Somorjára, utána egyetemre kerültem. Apám ugyan azt szeretne volna, ha orvosira megyek, mert a Kotiers tanár úr, aki a legkedvesebb tanárom volt, ajánlott engem, mert a biológiából is nagyon jó voltam, de én nem akartam. Apám nem igen vette jó néven, hogy a bölcsészkarra megyek. No de az, hogy egyetem, az természetesen támogatást élvezett. Apám nagyon olvasott ember volt. A padláson zsákbak voltak a könyvek, mivel könyvespolc meg ilyesmi a mi házunkban nem létezett. De az apám időnként fölment a padlásra, és lehozott könyveket.

– *Említetted, hogy 1968-ban vonultál be kötelező sorkatonai szolgálatra. Hogyan folytatódott a pályád miután visszatértél a katonaságtól?*

– A leszerelés körül egy kis gond volt, mert egy hónapot ráhúztak velünk azzal az ürüggyel, hogy 68-ban egy hónapig gyakorlatilag semmit nem csináltunk, és így augusztus végén szereltem le. A lényeg az, hogy 1969 augusztusában szereltem le, és pedagógusi helyet akkor már nem lehetett találni. Mert akkor még a pedagógusokat elhelyezték. Nem volt más megoldás, a munkanélküli segély még nem volt kitalálva, dolgozni kellett. Egyszer Dunaszerdahelyen összefutottam Pongrácz Lajossal, aki a Csallóköz főszerkesztője volt, és így kerültem a Csallóközhöz. Gyakorlatilag 1969. szeptember 1-jétől egészen 1970 novemberéig ott voltam a lapnál. Az újságírói munka tetszett, jó munkatársaim is voltak, Tóth Laci, Mészáros Karcsi, később jött Berecz Józsi. De hát nekem nem voltak újságírói ambícióim. Én mindenféleképpen tanítani szerettem volna. S akkor jött egy ajánlat, hogy Nyitrán, a Pedagógiai Főiskolán elkezdődött az úgynevezett preverálás, ez már 1970-ben volt, és több tanárt menesztettek, a magyar tanszékről egészen konkrétan Telekit. Illetve állományban hagyták őt, de nem taníthatott. És szükség volt magyar szakosra. A tanszékvezető Szeberényi Zoltán volt, aki hallotta egy diákköri konferencián tartott előadásomat Budapesten. Ő is ott volt a hallgatókkal. És rám gondoltak. Eljöttek Dunaszerdahelyre, illetve maga Szeberényi jött el, hogy menjek Nyitrára. Na de a Csallóköz akkor járási lapként a párt lapja volt, és Nyári elvtárs kijelentette, hogy szó sem lehet arról, hogy elmenjek. Szeberényi pedig nem tudott mit kezdeni ezzel a dologgal, Nyári elvtársnak ő sem tudott parancsolni. Hanem egy nagyon érdekes fordulat állt be. Mert Ónody János, aki a marxista tanszék vezetője volt Nyitrán, eljött Dunaszerdahelyre, s föl hívtak engem is a Nyári elvtárhoz. Česť prácival köszönt, mert akkor az volt a köszönés köztük, de magyarul beszéltek mindvégig mind a ketten. A Csemadokban is ügyködtek, jó magyar embereknek számítottak. És Ónody Jancsi bácsi előadta, hogy hát erre a fiatalemberre ott szükségünk van. És akkor a Nyári elvtárs rögtön azt mondta, hogy hát miért nem ezzel kezdtétek. Úgyhogy 1970 novemberében, még a napra is emlékszem, 16-án volt, amikor fölvettek. És a 77-es tanév végéig, illetve gyakorlatilag szeptemberig ott vol-

tam állományban. Tehát a 70-es években én a legkedvesebb tárgyaimat, nyelvtörténetet, nyelvjárást oktattam, ami nekem mindig a szívügyem volt. Csak hát 1975-ben egy olyan helyzet állt elő, hogy a minisztériumban akkor készítették elő azt a tervezetet, amely a természettudományi tárgyak szlovák oktatását irányozta volna elő. Én ennek a tervezetnek a pontos tartalmát és lényegét nem nagyon ismertem, de az eredménye rögtön megmutatkozott Nyitrán, mert 75 szeptemberében a természettudományi szakokra a magyar tagozaton már nem vettek föl hallgatókat. Elkezdődött egy tiltakozási hullám, amely akkor még csak levelezésben mutatkozott meg. László Béla volt többek között a szervezőjük. És ezekben én is ott voltam. Egyéb más ügyek is adódtak.

Az 1976-os furcsa év volt. Arra emlékszem, amikor életemben először kerültem a titkosrendőrséggel kapcsolatba. Kassán volt egy kihelyezett részlege a tanszéknek. Mi, előadók jártunk ki, és ott jöttek össze a levelező hallgatók Kelet-Szlovákiából. És hát Gágyor Péter körül szerveződött akkor ott egy társaság. Az egyik alkalommal volt a Csemadokban egy hivatalos előadásom Rákóczi születésének az évfordulójára. És jelentés érkezett, hogy nemcsak Rákócziról volt szó ezen az előadáson. A lényeg az, hogy Nyitrán beszűkültek a keretek. A magyar tanszékre még vettek föl hallgatót, mert az akkori koncepció szerint a magyar nyelvet nyilván továbbra is magyarul oktatták volna. Végül úgy döntöttem, hogy eljövök a tanszékről. Csakhogy a tanítás nagy gondot jelentett, mert sehol nem kaptam helyet. Végül Dunaszerdahelyre kerültem a múzeumba.

– *Nincs benned hiányérzet amiatt, hogy a nyelvészeti pályafutásod nem teljesedhetett ki? Téged általában történelemtanárként tartanak számon, de aki jobban ismer, az tudja, hogy a nagy szerelmed a nyelvészet.*

– Van, azóta is van. Egészen komolyan foglalkoztam elsősorban a nyelvjáráskutatással. Hisz még később a Csemadokban is minden évben nyelvjárásgyűjtő-táborokat szerveztem egyetemisták számára. Nagyon sok ma ismert személy, például Bárdos Gyuszi is lelkes tagja volt ezeknek a nyelvjárásgyűjtő-táboroknak.

– *Életed fontos állomása, hogy amikor Nyitrán dolgoztál, a Zoboralján, Zsérén laktatok. Miért olyan fontos ez a falu számodra?*

– Hadd mondjam el a történetét, hogy kerültünk mi Zsérére. 1970-ben, az első évben amikor odakerültem, egy díványon aludtam a tanszéken. 71-ben, nyáron házasodtam meg. És hát a feleségemmel megegyeztünk, hogy utánam jön Nyitrára. Valami helyet kellett keresni, ahol tanítani fog. Be kellett adni a kérvényt, és a járási iskolaügyi osztálytól jött a válasz, hogy Zsérére helyezték őt. Miután a kinevezése megvolt, kimentem Zsérére, hogy körülnézzek, milyen ez a falu. Addig nem jártam ott, nem ismertem csak a szakirodalomból a Zoborvidéket. Meglepetés ért, mert az akkori MNV-elnök, Gál László irodájába bementem, érdeklődtem, és egy nagy Petőfi kép volt az irodájában. Mondtam, hogy a feleségemet idehelyezték. Ő pedig mondta, hogy az nem úgy van ám. Ha a felesége itt akar tanítani, itt is kell lakni. Mi meg úgy voltunk, hogy semmiféle földél nem volt a fejünk fölött, az volt a legfőbb gondunk, hogy milyen albérletet szerzünk majd Nyitrán. Hát akkor ideköltöznénk, mondtam. Volt egy üres tanítólakás, rögtön megmutatta. És ott laktunk Zsérén.

Életem legszebb évei voltak. Nem azért, mert fiatal voltam, hanem azért is, mert ott a tanítónak akkor még mindenesnek kellett lennie. De ezt az emberek nemhogy elvárták, hanem óriási tiszteletben is tartották a tanítót. Feleségemnek énekkara volt, én falusi könyvtáros voltam, színdarabokat tanítottam, a Csemadokban ügyködtem, amit lehetett. Mindenféle olyan tevékenységet végeztem, ami a művelődéssel, kultúrával kapcsolatos. Az emberek azóta sem felejtették el, mert akárhányszor visszamegyünk, mindig nagy szeretettel fogadnak. S azóta mind a ketten díszpolgárai lettünk Zsérének. Akárhányszor megyünk, mindig emlegetik a régi dolgokat. Meg aztán ott éreztem meg azt, hogy az a független státusz, amit a tanárság jelent, micsoda erőt jelent, nemcsak annak az embernek, hanem a közösség számára is. Engem még az akkori hivatalosságok is, a gyűlésen is ha megszólítottak, tanár úrnak szólítottak. Kezemben, ugye, hatalom nem volt, attól nem kellett félniük. A tudást meg természetes módon tisztelték, és ez, nyugodtan merem állítani, belső erőt adott az embernek. Az ilyen típusú függetlenséget én utána is mindig igyekeztem megőrizni. Ez is motivált például abban, hogy soha nem léptem be a pártba. No, Zsére ilyen tekintetben nagy iskola volt számomra, az egészen biztos.

– Biztos nem könnyű szívvel mentél a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeumba dolgozni, ahol egészen más légkör vett körül.

– Amikor 1977 elején a múzeumban először jelentkeztem, akkor még Marczell Béla volt az igazgató. Na és Béla bácsi nem tudta, hogy én nem vagyok párttag. Ő le akart mondani az igazgatóságról, és arra gondolt, milyen jó, hogy jön ez a gyerekek. Béla bácsi engem már ismert korábról is, 1968-ból, és borzasztó módon megörült, hogy lesz egy igazgatója a múzeumnak. Második beszélgetésünkkor mondja, mióta vagy te párttag. Béla bácsi, én nem vagyok párttag. Hú, nagy baj, akkor te nem lehetsz igazgató. Nyári Feri azt nem fogja engedni. Végül is annyiban maradtunk, hogy azért eljőnnék a múzeumba, nem igazgatónak természetesen, hanem munkatársnak. Közben Mag Gyula lett a múzeum igazgatója, de aztán ő is fölvelt engem 1977 őszén. Így kerültem a múzeumba. Itt viszont történészként a munkásmozgalom történetével kellett foglalkoznom. Ez számomra rendkívül kényes dolog volt, de végül is történésznek ez volt a feladata. Ki kellett járni falukra, emlékeket gyűjteni a munkásmozgalomról, ami helyett én dűlőneveket, nyelvjárást gyűjtöttem. De a helytörténeti munka azért kezdett érdekelni. Szülőfalum történetében is kutatni kezdtem, meg hát a középkori templomok történetét is akkor kezdtem megismerni.

– Van egy olyan érzésem, hogy a 70-es 80-as években ezek a dél-szlovákiai járási múzeumok egyfajta elfekvőként is működtek. Sok-sok értelmes ember, aki más helyre nem mehetett, volt ezekben eldugva, mivel úgy gondolta a hatalom, hogy ott nagy kárt nem tehetnek, és nem is vártak tőlük sokat.

– Ez így van. (...) Mellékesen, amíg a múzeumban voltam, akkor kezdtem népművelő előadásokat tartani, előszeretettel a legkisebb faluban is. Erre a múzeum mint munkahely ideális lehetőséget adott. A Csemadokon keresztül, természetesen, mert a szervezője ezeknek mindenütt a Csemadok volt. Emlékszem rá, amikor az István, a királyt bemutatták, s még csak lemez volt, készítettem egy előadást. Magnóra fölveltük a lemez anyagát, és tartottam hozzá egy előadást. A múzeumi

tevékenységnek ez a része az, aminek az alapján kezdtek ismerni engem a járásban. Nemcsak a volt tanítványok Nyitráról, akik aztán faluhelyen tanítottak.

– Te igazából született tanárember vagy, s az, hogy szeretted előadni, valahol ennek is a megnyilvánulása. A 80-as évek közepén aztán végül meg is találsz a helyedet, hiszen egy szarvai kitérő után a somorjai gimnáziumba kerültél.

– Már 82-ben beadtam az első kérvényt a járásra, hogy tanítani akarok. De hát nem voltak sikeresek ezek a kérvények, Nyári elvtárs még nagy ember volt, és nem igen szívelt engem több tekintetben sem. 82-ben adtam be az első kérvényt és végül 84-ben kerültem Szarvára, az alapiskolába. Horváth Lajos volt ott az igazgató, aki akkor még párton kívüli volt, egyedül az iskolaigazgatók között a dunaszerdahelyi járásban. De aztán Orosz Tibor, a somorjai gimnázium igazgatója – mert Somorjába is jelentkeztem többször, mikor Nyitráról eljöttem –, kijött a helyettestel, Galambos Ellával utánam, s rábeszéltek, hogy menjek a gimnáziumba. Így kerültem oda 1984. november végén. És a mai napig ott tanítok. Egyetlen kísértés volt. 1990-ben megjelent egy diákdelegáció, hogy menjek a tanszékre Pozsonyba. De akkor lettem igazgató, előtte választottak meg egy héttel, nem csinálhattam meg, hogy elmegyek. Igazából nem is sajnálom. (...) A lényeg, hogy én 84 végétől a somorjai gimnáziumban tanítok.

– Milyen volt történelem–magyar szakos gimnáziumi tanárnak lenni a 80-as évek második felében?

– Nekem kivételezett helyzetem volt Somorján. Nem tudom, hogy mondjam el ezt, az iskola vezetése rám fölneézett, nem tudom más szavakkal elmondani. Szerettem tanítani, és ezt meglátták. Nekem különleges gondjaim nem voltak. Becsuktam magam mögött az ajtót, és azt tanítottam, amit akartam. Máig hiszem és vallom, hogy egy tanár az órán, ha nem volt benne különösebb félelem, a nyolcvanas években is az oktatásba belevihette, amit akart. Nem száz százalékig természetesen, de azt, amit meg akart tanítani, és megvolt hozzá a felkészültsége, képessége, megtaníthatta akkor is.

– Az 1980-as évek második felében támadás indult a magyar nyelvű oktatás ellen a minisztériumból. Ez hogyan csapódott le az iskolákban?

– Az iskolában konkrét dolgokban nem jelent meg, mert ezek tervezetek voltak. Évet nem tudok mondani, de egyszer valamilyen tantestületi ülésen az igazgató a fogát szíva elmondta, hogy milyenféle tervezetek és elképzelések vannak, de ez nem valósult meg. (...)

– És mennyire érzékelted a 80-as évek második felében azt, hogy az ellenzék egyre láthatóbban jelenik meg a közéletben?

– A legvégén, 88-tól már inkább. Nagy Laci régi, gyerekkori barátom, Végh Laci is. Ő mondta a híreket, ami a minisztériumban volt, de szervezőmunkában nem vettem részt.

– Sem aláírásgyűjtésben?

– Abban igen, de ezek nem olyan dolgok voltak.

– *Aztán jött 1989 novembere, az FMK megalakulása. Hogy jössz te ebbe az egészbe?*

– 18-án is gyerekekkel voltam kirándulni Pesten. Amint hazajöttünk, és elkezdődött a nyüzsgés, onnantól kezdve részt vettem benne. Pontos dátumokat nem tudok ezzel kapcsolatban mondani. Az első dunaszerdahelyi összezejövetelen, ami a kultúrház előtt volt, már ott voltam, a másodikon fel is szólaltam. Attól kezdődően aztán rendszeresen jártam összezejövelekre. Szerdahelyre is, meg Pozsonyba is. Sőt, mikor itt, a községben megalakítottam az FMK szervezetét, attól kezdődően az FMK összezejövelein rendszeresen ott voltam szervezőként, s jártam falukra is.

– *Te nemcsak hogy bekapcsolódtál az FMK munkájába, de mikor a forradalom után kooptálással feltöltötték a parlamenteket, a prágait meg a pozsonyit, kooptált képviselő lettél.*

– Ez érdekes módon történt. Az előzményeiről mindenképpen szólni kell. Én a Csemadokban nőttem föl mint közéleti ember, mint ahogy a későbbi politikusok 90 százaléka ott nőtt föl. December legelején volt egy Csemadok-gyűlés Dunaszerdahelyen, a napjára már nem emlékszem. Ezen én, utólag visszagondolva, eléggé radikális módon léptem föl. Azt mondtam, túrhetetlen, hogy még mindig olyan kommunista parlamenti képviselők vannak, akik nem bennünket képviselnek. Erre éleződött ki a mondanivaló. Azon a gyűlésen még nem tudtuk, hogy ki jelölhet képviselőket. A kooptálás már megindult, csak mi még akkor Szerdahelyen nem tudtuk, hogy ki kooptálhat. Mert azt azért tudni kell, hogy ezek eléggé spontán módon zajló dolgok voltak. Ott, a Csemadok járási gyűlésen több felszólalás elhangzott, és kivétel nélkül mindenki azt javasolta, hogy ha valakit kooptálni lehet, és a Csemadok tehet rá javaslatot, akkor az én legyek. Emlékszem rá, vehemensen kiálltak mellettem olyanok is, akiket én személy szerint sose szerettem, de ismerték a múltamat. Például Presinszky Lajos, aki kerek perec azt mondta, hogy most már olyanok kellenek, akik nem voltak párttagok. Ez szó szerint így elhangzott. A lényeg, hogy akkor ott elfogadott a Csemadok járási gyűlés egy határozatot, hogy engem fognak jelölni. Ez december legelején volt. Ennek lett egy következménye. A gyűlésen kidolgoztunk egy javaslatot, hogy engem javasolnak kooptált képviselőnek valaki helyett, akit visszahívnak. Azt még nem tudtuk, hogy kit fognak visszahívni. Mert a visszahívásokat a VPN intézte. És hát egy Sárközy nevű tejfalusi fejőnőt hívtak vissza, és készen kínálkozott az alkalom. Csakhogy pár napon belül jött egy válasz a Csemadok-javaslatra, hogy a Csemadok nem jelölhet, mert az nem új struktúra, csak az új struktúrák, illetve a régi politikai pártok jelölhetnek. A régi politikai pártok közé akkor még a kommunista párt odatartozott. Az is jelölt. Tudjuk, hogy Bauer Győző így lett a kommunista párt részéről kooptált parlamenti képviselő. Magyar részről csak az FMK jelölhet, mert az egy új struktúra. És akkor az FMK-sok döntöttek arról, hogy engem fognak jelölni, mivel a Csemadok jelölt engem. No és ez megtörtént. Kidolgozták a háromsoros jelölést és beadták a VPN vezetéshez. Hanem utána! Nekünk akkor még nem volt telefonunk, a szomszéd tanító néni rohan át, s mondja, hogy gyere, mert a Budaj hív. Átmentem, és Budaj ott mondja telefonba, hogy holnap gyere föl Pozsonyba, mert kooptálni fogunk. Ezt én tudom, mondom. De más ügyben is föl kell jönnöd, mert

Szigeti azt mondta, hogy te leszel a kooptált tagok közül a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöke. Mondtam neki, hogy ne haragudj, de én nem leszek – ezt rögtön kapásból mondtam, nem is gondolkodtam rajta –, én nem lehetek a Szlovák Nemzeti Tanács alelnöke, mikor nem tudok szlovákul. Akkor viszont valaki mást kell keresni, kiabálta nekem szlovákul a telefonba. Aztán hogy ő mit mondott még a Szigetinek akkor ott utána, azt nem tudom. Hanem azt viszont tudom, hogy másnap Pozsonyból hazafelé jövet Barak, Világi Osz, Hunčík, akikre konkrétan emlékszem, megálltak itt, nálam. Nagy agitáció kezdődött. De én kitartottam, hogy én nem leszek alelnök. Szigeti azt kiabálta nekem, itt állt a konyhában, hogy pedig nekem holnap meg kell mondanom, hogy ki lesz az alelnök. Akkor merült fel, nem tudom, én mondtam-e ki először vagy más, Zászlós Gabi neve. Ismerték a többiek is őt a Csemadokból. Színdarabot is játszott, a hodosi Csemadok-szervezetben ügyködött. Én is csak Csemadok-gyűlésekről ismertem őt. És született egy döntés, hogy el kell hozzá menni. Fölkerekedtünk mindannyian, és megkerestük a Zászlóst. Nem tudta senki konkrétan, hogy hol lakik, de megkerestük, megtaláltuk. Ott már a hangadó nem én voltam. Szigeti volt a minisztercsináló. Ő ott előadta az egész históriát. Nekem utólag az a benyomásom, hogy Zászlós eleinte ódzkodott egy kicsit, hogy hát ő ilyet soha nem csinált, valami ilyen érvei voltak, mint mindenkinek természetesen, de nem zárkózott el a gondolatától. Ebből aztán már kimaradtam, nem tudom, hogy másnap vagy harmadnap mondta a Zászlós, hogy igen. Ez már Szigetinek az ügye lett.

– Képviselő lettél valamikor februárban. Ezt hogyan élted meg? A hivatalos struktúráktól addig mindig távol tartottad magad, a hátsó sorokban álltál. Most pedig ki kellett öltözni, oda kellett menni. Hogy élted te ezt meg?

– Nagyon nehezen. Mikor már minden elintéződött, hogy hát kooptált képviselő leszek, papírokat be kellett küldeni, ez mind lezajlott, és végül az első ülésen eskütételt kellett tenni. Akkor az még úgy volt, hogy mindenkinek eleve kijelölték a helyét, ahova ülni fog, nem volt még ilyen frakciós ülésrend. Frakciók se voltak igazából. Én úgy kerültem, hogy a bal oldalamon volt az idősebb Hamerlik, aki a kereszténydemokrata mozgalom részéről volt jelölve, a szlovák kereszténydemokrata mozgalom részéről, mert magyar még nem volt. Jobbról Nagy Laci volt mellettem, és négy sorral mögöttünk a Grendel Lajos. Az eskütétel úgy ahogy lezajlott. Nekünk csak azt kellett mondani, slubujem, felolvasták az egész szöveget.

Az első élményem az volt, Lacinak mondom, hogy az isten verje meg, én ma még nem ettem semmit. Mikor elrendelték az első szünetet, kimentünk, a Mihály kapu alatt volt egy ilyen tejbárféle, ott ettünk halsalátát. Lajossal meg más kalandom volt. Az már a következő plenáris ülésen történt. Lajos integetett nekem, hogy menjünk ki. Mondom, te, nem lehet kimenni. De aztán végül azzal is ki kellett menni. A Széplak utcán egy sörözőben kötöttünk ki, ott söröztünk, mert azt nem lehet türelemmel elviselni, amit ott kalótyáltak.

Komolyra fordítva a szót, ez a képviselőség, ez persze meglepetésként ért engem. Hogy mást ne mondjak, decemberben, amikor már teljesen nyilvánvaló volt, hogy januárban lesz a kooptálás, otthon voltunk. Apáméknál vasárnap mindig családi ebéd szokott lenni, az egész család összejött. És az asszony ebéd közben előhozta, hogy apu, mondta az apámnak, anyám akkor már nem élt, a Laci lehet hogy képviselő lesz. Apám megállt és azt mondja, hiszen akkor neked fog kelleni öltöny! Ez volt a reagálása az egész históriára. Lett is aztán öltönyöm.

Amit a képviselőségtől elvártam, ahhoz egy programot is csináltam. Nem akármilyen képviselő voltam, kidolgoztam egy programot, pontokba foglaltam, hogy mit szeretnék elérni. A baj ott kezdődött, hogy a kooptált képviselőket kérésüktől teljesen függetlenül beosztották valamilyen bizottságba. Engem a kereskedelmi és ipari bizottságba osztottak. Tiltakoztam én, rögtön mentünk a Schusterhez Lacival, de nem lehetett rajta módosítani. Viszont már akkor is a bizottságokban dőlt el minden. A plenáris ülések szereplések voltak akkor is, most is tulajdonképpen.

Ami számomra az egyik legfontosabb volt, az az új iskolaügyi törvény, illetve nem új, hanem a módosított iskolaügyi törvény elfogadása. A bizottságomban én voltam az előterjesztője. Képviselőségem egyetlen sikeres ügye az, hogy a javaslatomra bekerült a törvénymódosításba, hogy az iskolafönntartó szabja meg az oktatás nyelvét. Nem volt könnyű, de belekerült. És ez napjainkig érvényes. Tehát ha valaki egy magániskolát alapít, akkor az iskolaalapító határozza meg az oktatás nyelvét. Ebbe nincs kívülről beleszólás. A többi mind alapozó törvény volt, ott nekem kezdeményező szerepem semmi nem volt. Viszont ezeknek a törvényeknek, az új választási törvénynek, a községi választásokról szóló törvénynek, egyáltalán az önkormányzati törvénynek, mindnek át kellett mennie. S hogy ez megtörtént, abban nekünk, kooptált képviselőknek döntő szerepünk volt. Azt hiszem, hogy az az intézményrendszer, amit a kooptált tagokkal föltöltött parlament megalkotott, gyakorlatilag az működik ma is. Azóta már csak módosítások születtek. Az alapvető törvények a választási törvénytől kezdődően mind akkor született meg. Ilyen tekintetben, úgy gondolom, még ha csak botcsinálta képviselők is voltunk, úgy emeltek ki bennünket valahonnan, azért volt értelme a képviselőségünknek.

– *Miként élted meg azt, hogy már 1990 első felében, tehát képviselőséged idején megerősödött a nacionalizmus Szlovákiában, s ez bizonyos mértékig a Szlovák Nemzeti Tanács munkájára is kihatott.*

– Az első ilyen eset az ország új megnevezésének elfogadása körüli hercehurca volt. Az első nagy tüntetés március 3-án volt. A főtérről jöttek SNS-es tüntetők, és beengedték őket a megyeháza, az akkori szlovák parlament épületének az udvarára. Ez március 3-án volt, biztosan tudom. Szünet volt éppen az ülésben, és mentünk Lajossal egy kávét inni, más nyelvek szerint mást is ittunk. Akkor már a zárt udvaron vagy 30-40 ember üvöltözött. Nem volt tömeg, de ordítottak, mint a sakál. Ott álltunk és néztünk le a második emeletről Lajossal. És jött arra Mináč, és azt mondja a Lajosnak, be vagytok szarva, mi? Grendel meg azt mondta, majd ti is be lesztek. Erre a mondatra határozottan emlékszem. Utána rögtön összeröffenünk, hogy el kell menni a parlament elnökéhez, hogy küldje ki a tüntetőket. Tiltsa ki őket, még a szünetben, az elrendelt szünetben. Elmentünk Schusterhez, négyen voltunk, ezt biztosan tudom. Laci volt, én voltam, Lajos meg Zászlós Gabi. Nem, Csekes Erika is ott volt. Elmentünk Schuster irodájába, és ott előadtuk neki, Laci beszélt, ha jól emlékszem, vagy Zászlós, hogy mért engedték be őket, ezt nem lett volna szabad. És akkor azt mondta Schuster, hogy ehhez nekem semmi közöm, ez a belügyminiszter dolga, hogy beengedte őket. És Mečiar volt a belügyminiszter. Semmi gond nem volt, mert Mečiarnak is volt ott irodája. S akkor mentünk utána. Az meg röhögött szintén, szó szerint röhögött. Azt mondta, ez a parlament elnökének a dolga. Ez egy ilyen rossz élmény, de így történt.

– Ebben az időben te, mint a Csemadokból jött ember, aki egyben FMK-s, hogy érzékelted a szlovákiai magyar politikán belüli ellentétet. Gondolok itt az FMK és az Együttélés közötti viszonyra.

– Nagyon érzékenyen, két okból is. Egyrészt a pedagógusszövetségen belüli viszonyok, másrészt a falubeli történések miatt. Én, aki tősgyökeres csemadokos voltam, egy másodpercig sem gondoltam azt, hogy a Csemadokot erre ki lehet használni. Rögtön a forradalom kezdetén szerveztem itt, Gellében egy gyűlést. Itt vannak az aláírások, mindenki, az egész falu aláírta, hogy az FMK nyilatkozatával egyetért. De én ezt a Csemadoktól teljesen függetlenül csináltam. Sőt, itt kezdődött az én bajom. Mert én aztán a Csemadokot is abbahagytam. Azért, hogy senki ne mondja, belerángattam a Csemadokot ebbe az ügybe. Mert ez az én meggyőződése. Ami viszont ezután történt, azt nagyon nehezen viseltem. Különösképpen olyanoktól viseltem el nehezen, akik korábban a Csemadokban is mindig csak óvatosságra intettek, hogy nem szabad ilyet csinálni, azok lettek most a nagy hazafiak, és mondták, hogy ilyen hazaáruló meg olyan nemzetáruló. De ettől is jóval kényesebb kérdés volt számomra a pedagógusszövetség kérdése, mármint az FMK és a pedagógusszövetség viszonylatában.

– A forradalom után az FMK egyik alelnöke lettél, de a 90-es, első választásokon a közös VPN–FMK listán nem kerültél befutó helyre. Miért?

– Ha megengeded, ezzel kapcsolatban a következőket mondanám. Az 1990-es kampány idején egy újságrport készült velem. Azt már nem tudom, ki volt a riportter. Amikor megkérdezte tőlem, hogy a jövőmet hogyan képezem el, a következőt mondtam: Elsősorban a szakmámat szeretném folytatni, hisz magyar-történelem szakos tanár vagyok. Nemzeti kisebbségünket is szakmai kérdésekben szeretném segíteni az oktatásügyben, ezen belül a magyar oktatásüggyel szeretnék továbbra is foglalkozni. Az FMK oktatásügyi programjának egyik kidolgozója vagyok, amely kimondja, lehetővé kell tenni a gyermekeinknek, hogy a bölcsődés kortól egészen a felsőoktatásig anyanyelven művelődhessenek autonóm irányítással. Tehát inkább szakpolitikai ambícióim voltak. De van egy másik dolog is.

A választások kapcsán, a 90-es választásokra való főkészülés közben történt, amit mondok. Magára a tényre nem emlékszem pontosan, de az FMK-vezetés hozott egy határozatot valamiről, és azt mondta Tóth Karcsi, biztosan tudom, ő javasolta legalábbis, hogy ezt a határozatot meghoztuk, de nem szabad beszélni róla eddig meg eddig. És akkor én fölszóltam. Mi az, hogy nem lehet beszélni róla, ha eldöntöttük, eldöntöttük, mindannyian döntöttünk róla. Összegezve, nekem a politikának ez az oldala sose volt vonzó. Nem is tetszett. Előkereshetnék most egy olyan szöveget, amit az FMK első kongresszusán mondtam, ami már akkor nem tetszett nagyon sokaknak. Ez eligazít abban a kérdésben, hogy miért nem lettem végül politikus, vagy miért nem akartam az aktív politikai életben a későbbiekben részt venni. A lényege az, hogy majd újra jönnek a pártkáderek, és én nem akarok ilyen pártkáder lenni. Az utolsó mondatot hadd mondjam el, hogy „a Független Magyar Kezdeményezésnek mint liberális mozgalomnak vajon nem az-e az igazi szerepe, hogy segít a társadalomnak az új közösségi formák megteremtésében, hogy fölhívja a figyelmet a közösségi szerveződésekre, a társasági élet politikai kereteire, nemcsak felekezeti, etnikai de érdeklődési és érdek alapon szerveződő társa-

sági körökre. Ebben segíthetnek mozgalmunk képviselői s más demokratikus erők, mert itt van a rendszerváltás lényege.” Én tudatosan, valóban tudatosan döntöttem. Az FMK jelöltállító kongresszusa, akkor persze még nem így mondták, Komáromban volt. Még én vezettem az ülés első részét mint alelnök, de már jeleztem, hogy nem akarok a listán szerepelni. Lajos ott mondta azt az ominózus mondatot, hogy nemcsak húzó emberek kellene a pártba, hanem toló emberek is. És egyébként is, nekem volt egy komoly problémám. 1990-ben lettem igazgató a somorjai gimnáziumban, februárban. És én az iskolát komolyan is gondoltam. Akkor még nem tudtam, hogy az igazgatóság mi mindennel jár, de azt igen, hogy felelősséggel. Hogy ott vagyok, megválasztottak. Én ugyanis úgy lettem igazgató, hogy abszolút többséggel megválasztottak.

– *Erre még visszatérünk. Zárjuk le a nagypolitikai pályafutásodat! Ha jól tudom, 1992-ig még benne voltál az FMK vezetésében, de abban a kétéves ciklusban, mikor az FMK kormánytényező volt, már nem nagyon szóltál bele a nagypolitikába. 1992-ben vissza is léptél ilyen szinten.*

– Igen. Aztán még egyszer, amikor a Magyar Koalícióról az első koalíciós tárgyalások megindultak. Akkor még Laci telefonált, hogy menjek föl Pozsonyba, mert beosztottak egy bizottságba, amelyik a tárgyalásokat az FMK részéről folytatja. Ott azért aztán kiderült, hogy nem igen beszéltek egymással. Duray mellett ültem, a másik oldalról meg Laci ült. Ott már bizonyos megegyezésnek az előszele megvolt. Nem úgy kerültem oda, hogy én vittem bele ezt a szelet, de azért, így hízelgek magamnak, azért jó volt, hogy ott voltam. Mert én mindenkivel beszélő viszonyban voltam, akkor már nem voltam aktív politikus. Nem az én érdemem, korántsem – isten ments, hogy ilyet vindikáljak magamnak –, de ott úgy volt, hogy mindenki beszélt velem. Sikert is megkötni végül, amit sikerült megkötni. De az országos aktív politikától akkor már távol voltam. Az igazsághoz viszont hozzátartozik, hogy nekem nem is voltak soha politikai ambícióim. Ez viszont tény, kár tagadni. Sose voltak, még helyi szinten sem.

Helyi szinten, mit mondjak, nagyon rossz érzéseim voltak a politikával kapcsolatban. Elmondok egy esetet. 1989. december 5-én Gellében a templom előtt szerveztem egy nagy tüntetést Erdély megsegítésére. Ott ráéreztem olyasmire, ami nagy visszatetszést keltett bennem. Beszéltem, mondtam, amit mondtam, mint előtte való nap Szerdahelyen a nagygyűlésen a kultúrház előtt. Szidtam a Ceausescu-rendszert meg minden egyebet. És ott ráéreztem, hogyha azt mondanám most, hogy térdeljenek le és esküdjenek meg, bármire megesküdtek volna. Ez egy nagyon rossz érzés volt. Hogy lehet az, hogy ezek az emberek, akik közül eddig az egyik sunyított, a másik nem sunyított, most egyszeriben ilyenek lettek! Ha azt mondanám, hogy repüljünk föl a mennybe, akkor ott mindenki szárnyakat növesztett volna. Egyszerűen megrettentem attól, hogy így lehet az embereket manipulálni. Nekem ez nem tetszett. Nem ez volt a döntő ok, személyes döntéseim voltak, de hogy érzelmileg ez is hozzájárult, az biztos.

– *És akkor most beszéljünk arról, amit már említettél, hogy már 1989-ben, a rendszerváltás pillanataiban megkezdődött a magyar pedagógusszövetség szervezése. Milyen szerepet vállaltál ebben?*

– Hadd mondjam el, hogy az elején mindent a Csemadokban tudtunk elképzelni. Az volt a létező szervezet. Az iskoláink féltése meg minden egyéb, ez mindig benne volt a levegőben. Nem volt olyan ellenzéki módon gondolkodó ember, akinek ez ne lett volna valahol a tudatában. December 6-án volt az a nagy Csemadok-gyűlés, ahol Szabó Rezső állandóan piszkált engem, hogy most nektek kell fölszólalni, ti nem voltatok párttagok. De hát nem intézett az a gyűlés semmi lényegeset. Beszéltünk arról, hogy a pedagógusok a legjelentősebb társadalmi csoportosulás a Csemadokban, hogy ezt össze kellene valamilyen módon fogni. De ez akkor semmi konkrét megfogalmazást nem nyert. Én akkor bekerültem a Csemadok vezetésébe is, sose voltam addig az országos vezetés tagja, akkor bekerültem. Utána, ezt már nem tudom megmondani, hányadikán, úgy 10-e tájékán, országos vezetőségi ülés volt. Ott én, Neszméri Sanyi, Keszegh Pista, aki akkor még igazgató volt Komáromban, fölvetettük, hogy a Csemadok összehívhatná külön a pedagógusokat. A meghívót Neszméri küldte ki mint titkár. Tizenegynéhányunkat, akik a Csemadokban valamilyen funkciót töltöttünk be, kivétel nélkül pedagógusokat, összehívtak a Csemadokba. Ott már alakítottunk egy pedagógustestületet szóvivőkkel, ahogy akkor az szokás volt. Először is abban egyeztünk meg, hogy kell alakítani egy pedagógus szervezetet. Akkor még szakszervezetről beszéltünk, biztosan tudom. Többek között engem bíztak meg, hogy Gyurcsík Ivánnal, mert ő jogász, dolgozzunk ki valamilyen tervezetet. Kidolgoztam a tervezetet, aztán bővítettük. A lényeg az, hogy december közepén született egy döntés, és ez már nagyon fontos döntés volt, hogy meg kell alakítani az országos pedagógusszervezetet. A tervezet akkor már nagyjából megvolt, csak pontosítani kellett, jogi apparátussal kellett ellátni. Ez december második felében nagyjából el is készült. Kétszer vagy háromszor voltam fönt Pozsonyban ebben az ügyben, de részt vett benne mindenki Pék Lacitól kezdve, akik a szervezőbizottságban benne voltak. Végül ki kellett tűzni a megalakulás időpontját. Ott jött a javaslatom, hogy a megalakulás helye csak Nyitra lehet. A tanítóképzésnek az volt a bázisa. A tanítók 90 százaléka, aki addig tanított, Nyitrán végzett. Ezt elfogadták. Előtte két alkalommal elmentünk Ladislav Kováchoz megbeszélni, hogy egy szövetséget szándékozunk alakítani. Megmutattuk a tervezetet és meghívtuk az alakuló ülésre. Jött a kérdés, hogy ki mindenkit meghívni. Ebben nem tudtunk dönteni, ez az igazság. Erre sajtóközlemény jelent meg, hogy ekkor és ekkor van, és mindenkit meghívunk. Tehát nem személyes meghívók mentek az alakuló ülésre, január 13-án volt, hanem fölhívás.

A terem tömve volt, Duraytól kezdve mindenki ott volt. Duray akkor jött haza. Az ülés első részét én vezettem, még a minisztert is nekem kellett üdvözlőm. A miniszter mondott egy obligát beszédet, hogy irigylis a magyar pedagógusokat, arra emlékszem, azt mondta, megint ők a kezdeményezők, megint ők hozzák létre az első ilyen szakmai szervezetet.

Na és ott összecsaptak már a hullámok. Ugyanis szétvált két dolog, hogy szakszervezet nem lehet, mert a szakszervezeti jogok teljesen mások. Viszont szakmai érdekképviselői szervezetként létre lehet hozni. Nem dicsekvésképp mondom, de ez az én koncepcióm volt, nemcsak az enyém, de én voltam az, aki vehemensen kiálltam amellett, hogy a pedagógusszövetség alapszabályzata értelmében szakmai érdekképviselői szervezetként jöjjön létre. Megalakult. Választottunk megint szóvivőket meg egyebeket. Teljes vezetést nem lehetett választani, mivel még nem volt igazi tagság. Nagyon érdekes összejövétel volt az a nyitrai. Mindenki borzasztó szabadon beszélt. Akkor még nem volt se Együttélés, se kereszténydemokrata

mozgalom. És eljött az első kongresszus, amit össze kellett hívni ahhoz, hogy a végső szervezeti formáját elnyerje és bejegyezzék. A bejegyzés már zajlott, ami körül rengeteget kellett a minisztériumba járni. Többször voltam Pozsonyban Pukkaival meg Szkladányi Bandival ebben az ügyben. Végül is eljött a kongresszus, ahol már elnököt kellett választani. És akkor már kirobbant az ellentét a politikai mozgalmak között. A választás úgy zajlott, hogy Pukkai az Együttélés jelöltje volt. Nem tudom, mennyi szavazattal maradtam alul, így alelnöke lettem a pedagógus-szövetségnek. A szövetségbeli munkám alapvetően a struktúrák létrehozásában, tehát megszervezésében merült ki. 90-től a leváltásomig a vezetésben is aktívan részt vettem. A leváltásom után aztán már nem vállaltam semmit a szövetségben. Nem ellenzem most sem, nincs semmiféle averzióm, szó szerint elmaradtam. Nem zárt ki senki, abbahagytam, úgy, mint a Csemadokban.

– *Még egy dologról beszéljünk, a somorjai gimnáziumról. Annál is inkább, mert te az a pedagógustípus vagy, amit kevesen mondhatnak el magukról, hogy a nagybetűs Tanár. Téged Zsérétől kezdve Somorjáig és az ország más részén is nagyon sokan csak úgy ismernek, hogy a Tanár Úr. A te életedben a forradalom azért is hozott változást, mert rögtön felforgattad az iskolát és nagyon gyorsan igazgató lettél. Erről mondjál valamit. Illetve ennek aztán van utóélete.*

– Az én igazgatóságom is egy nagyon furcsa történet, mert tulajdonképpen valami olyasmi történt az igazgatóság kapcsán is, mint az egyéb dolgokban, hogy szó szerint azt mondták, ha eddig pofáztál, akkor most már csináld.

– *Abban a fél évben, míg képviselő voltál, bejártál az iskolába?*

– Rendszeresen.

– *Csak azért, mert nehéz elképzelni az összeegyeztetést.*

– Össze lehetett egyeztetni, akkor még össze lehetett. Akkor még nem hivatásos volt a képviselőség. Kaptam 1200 korona képviselői fizetést és elvittem otthonról kétezetet. Én nem mertem egyszer sem a képviselői igazolvánnyal utazni. A buszon ingyen lehetett volna utazni, de én szégyelltem. Megmondom, miért. Ezt a vörös igazolványt resteltem megmutatni. És volt olyan, hogy nem volt pénzem, megmondom őszintén, olyan családi viszonyok között voltam.

Amint igazgató lettem, jóval kevesebb órám volt. És volt is olyan, hogy a gyerekek gyűlést hívtak össze, hogy ne legyek igazgató, hanem tanítsak, amit Görcs Lajos mint diákkezdeményezést nagy nehezen leszerelt. Az iskolai önkormányzatok problémáját abban a programban, amit az FMK-ban kidolgoztam, nagy hangsúllyal szerepeltettem és komolyan is vettem. Amikor megalakult az iskola első önkormányzati szerve és az első választásokra sor került, magát az önkormányzati szervet én szerveztem meg. Aztán eljött az igazgatóválasztás ideje. A mi iskolánkban a következő volt a helyzet: Orosz Tibor igazgatónak nem volt rossz, de volt egy irtózatosan nagy bűne a társadalom előtt, hogy városi pártelnök volt. És a baj az volt, hogy talán még utolsó pillanatig is a Dudás parancsainak engedelmeskedett. Elmagyaráztam neki még november huszonvalahányadikán is, te, Tibor, most már nem kellene ezt, azoknak a hatalma már elmúlt, hidd el nekem. Laci, te még fiatal

vagy, mondta, te még ezt nem érted. Én úgy lettem igazgató, hogy engem ugyan akartak igazgatónak, de mögötte volt az is, hogy őt nem akarták. Ezt kár titkolni. Az igazgatóválasztás úgy történt, hogy az aulában két mítingre is összejöttek a diákok. Már első mítingen mondtam Tibornak, hogy muszáj beszélned hozzájuk. Nem. Aztán én beszéltem. Ez még novemberben volt. A diákok egyértelműen, szó szerint száz százalékgig engem akartak. És aztán a szülők is. A tantestületben 13-an vagy 14-en voltunk, egyetlenegy volt, aki nem mellettem szavazott, az összes többi igen.

Február 1-től voltam igazgató, mert januárban még a választások voltak. Nálunk abszolúte semmilyen problémát nem okozott a váltás olyan tekintetben, hogy a régi igazgató fúrt volna. Orosz Tibor megértette azt, hogy ő, mondjam így, törtenelmileg leszerepelt. Én meg őt teljes egészében a tantestület tagjának tekintettem. Az irányítás viszont nekem rendkívül bonyolult kérdés volt. A volt helyettest amíg lehetett, a következő választásig megtartottam. Aztán már nem lehetett volt párttag a helyettes, akkor aztán cseréltünk. Én az oktatás légkörét és a körülményeket próbáltam megteremteni. A pénzügyekhez különösképpen nem érttem, de kezdetben, úgy 1992-ig ezek nem is jelentettek különösebb gondot. Addig a pénzügyek úgy mentek, ahogy korábban, tehát csak adminisztráció kérdése volt. A szellemisége az iskolának biztos, hogy megváltozott, ezt merem állítani, azóta is mindenki emlegeti. Aztán mikor a politikával végképp fölhagytam, attól kezdődően az iskolaigazgatásnak is több időt szenteltem, koncepcionális ügyekben, a nyolcosztályos gimnázium meg minden egyéb dologban, tanmenetek, tantervek elkészítésében.

S akkor jött az 1995-ös év eleje, amikor először fölvetették az alternatív oktatást. Itt kezdődött igazgatóként is az én kálváriám. Mert ezt kezdettől fogva alapvetően elleneztem. Úgy kell érteni, hogy nem volt olyan gyűlés az iskolában, hogy én ne hoztam volna elő, és ne keltem volna ki ellene. Koncepcionálisan elmagyaráztam, hogy az alternativitás pontosan azt jelenti, hogy végül egynyelvű lesz az iskola. Ezt én előre látom. Nem is voltam én nagy tudós ebben, más is előre látta. Amikor eljött az idő, hogy már szorítottak bennünket, mert a közvetlen főnökeink, ugye, Miroslav Pius a kerületi oktatási osztály főnöke már jelezte előre, hogy ebben az ügyben minden kerületben külön kell dönten. És július 21-ére összehívta az iskolaigazgatókat. Telefonáltam Szigetinek, aki akkor igazgató volt Párkányban. Aztán Szigeti segítségével végigtelefonáltuk az összes igazgatót, hogy a magyar középiskolák igazgatói a kerületből előtte összejövének. Párkányban ültünk össze és megfogalmaztunk egy rezolúciót, egy kinyilatkoztatást, hogy nem kérünk az alternatív oktatásból, nem tartjuk helyesnek.

Húsz igazgató volt ott Párkányban. Elkezdtek megfogalmazni a rezolúció szövegét, és hát nem ment. Pék Laci is, meg én is azon a véleményen voltunk, hogy ilyen szöveget nem lehet tömegben fogalmazni. Aztán eldöntöttük, hogy néhányan ott maradunk s megfogalmazzuk, a többiek meg Szerdahelyen, ahová Pius az igazgatókat összehívta, aláírják, és ott, azon az ülésen közösen fogunk föllépni. Hárman voltunk érdemi szövegezők, Pék Laci, én és Szigeti Laci. Tenczel Pistát, az ipolysági igazgatót szó szerint azért fogtuk vissza, mert ő szlovák szakos volt, hogy a szlovák szövegben ne legyen valami gond. S azt mondta Pista, persze, ő is ottmaradt. Véglegesítettük a szöveget teljes egészében precízen és pontosan, szlovákosítottuk precízen és pontosan, este befejeztük a munkát és hazamentünk. Ja, és a Szolgai Miki, ő már akkor lemondott. Őt nem emiatt váltották le. Ő is ott volt, Szolgai Miki másnap reggel lesokszorosította a szöveget. És jött a meglepetés. Másnap reggel

abból a 20 igazgatóból, aki Párkányban még ott volt, három már nem írta alá. Ipóth Barna még aláírta. Mielőtt még Pius megérkezett volna, megegyeztünk, hogy Szigeti Laci fogja fölolvadni szlovákul. Így mikor Pius elkezdte a gyűlést és elmondja, hogy miért vagyunk itt, ez rögtön fölolvadásra kerül, és aztán már nem lesz miről tárgyalni. Így is történt egyébként. Amikor Szigeti fölolvasta a nyilatkozatot, Pius rögtön még nem ordított, hanem vitát indított. Tessék hozzászólni! Akkor már Ipóth Barna visszatáncolt, már azt mondta, hogy tulajdonképpen a szlovák órák számát kellene emelni. Ilyeneket mondott. Még egy nőszemély valami inasiskolából, nem jut eszembe a neve, ő is csatlakozott hozzánk. Maradtunk tizenhárman, akik végül is kiálltunk a nyilatkozat mellett, akik ragaszkodtunk ahhoz, hogy csak ennek a szövegnek az alapján vagyunk hajlandók tárgyalni. Mert azt kijelentettük, hogy ha ezeket a jogokat mind megkapjuk, akkor lehet beszélni az önkéntesség elvéről. Tehát mi nem azt mondtuk, hogy nem vagyunk hajlandók megvitatni az iskolában a szülőkkel az alternatív oktatást.

20-án volt ez a gyűlés, 21-én a 9 órakor érkezett postával már ott volt a visszahívásunk. Tehát nyilvánvaló, hogy már a 19-én Párkányban tartott gyűlés alapján döntött Pius. Mert csak azokat, akik ottmaradtak, azt a négyet váltották le. De hát ez nem lényeges. Viszont amit fontosnak tartok elmondani az ügyben, az az, hogy ott olyan falhoz szorított helyzetben voltunk, hogy nem lehetett mást csinálni. Én ezt nem tartom semmiféle hőstettnek. Hogyha az alternatív oktatást bevezetik, az óhatatlanul elsorvasztja az iskolákat. Ez egy olyan helyzet volt, amikor lépni kell, és ezt a lépést mi megléptük mindenféle hősiesség nélkül. Meg is lett az eredménye. Ugyanis az a tüntetéssorozat, ami utána elindult országszerte, az akadályozta meg az alternatív oktatás bevezetését. Ez nem a mi rezolúciónk, de nyilvánvaló hogy ez indította el.

– *Ha összegezni kell, a te életedben milyen helye van a 89-es rendszerváltásnak, az egész eseménysornak, ami akkor indult?*

– A legfontosabb helyen van. A magánéletemben is, a társadalom életében is egészen biztos, hogy rendkívüli jelentőségű. Nem úgy érve, hogy mi lett, mert hát nyilvánvaló, hogy egy mozgalomból nem lehet minden úgy, ahogy elindul. De azt hiszem, ha nincs 89, a társadalom már olyan vegetatív állapotba jut, hogy semmiféle megújulási készsége nem marad benne, tehát irtózatossá válnak a helyzetek. A magánéletemben meg végül is nem lettem semmi 1989 után. Mert hát az igazgatóság is púp volt a hátamra, mert én mindig tanár szerettem lenni.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

Kovács László beszédet mond

Az FMK egyik közgyűlésén: Gémesi Károly, Pirovits László, Kovács László, Sándor Eleonóra, Öllös László és A. Nagy László

L. JUHÁSZ ILONA

14

1960. március 18., Rozsnyó. Néprajzkutató. 1979-ben érettségizett a rozsnyói gimnázium magyar tagozatán, majd 2004-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen néprajz szakos oklevelet szerzett. 1986–1990 között a Csemadok rozsnyói járási titkárságán dolgozott, majd 1994-ig az Érsekújvári Honismereti Múzeum, 1994–1997-ben a komáromi Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztályának munkatársa, 1991–1998 között a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság titkára volt. 1997-től a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának etnológusa.

– A beszélgetés elején mondjal arról valamit, hogy hol születtél, milyen családból származol, mit adott neked az a hely, ahonnan elszármaztál.

– Rozsnyón születtem a kórházban, de a szülőfalum Rudna, ilyen értelemben rudnai születésű vagyok. Rudna négy kilométerre lévő település nyugati irányban Rozsnyótól. Ez egy bányásztelepülés, én is egy bányászcsaládból származom. Édesapám a helyi bányában dolgozott egészen nyugdíjas koráig. A faluban lényegében kettős életmódot folytattak, a jobb megélhetés érdekében a bányászok egy része földműveléssel és gyümölcsstermesztéssel is foglalkozott, ami azért, gondolhatod, nagyon megterhelő volt.

– Mikor gyerek voltál, éltek még a bányász hagyományok? Mindennapos volt, hogy a bányában dolgoznak az emberek?

– Mindennapos, a falu életében a bánya nagyon meghatározó volt. De nemcsak rudnaiak dolgoztak itt, hanem a környező falvakból is, főleg Kőrösből és a szomszédos Rekenyűfaluból, ami már szlovák település. Rudna ugyanis a szlovák–magyar nyelvhatáron fekszik. A bánya a nyolcvanas évek elejéig működött, akkor megszüntették a rudnai bejáratot, mert a föld alatt már nagyon messzire esett a

L. JUHÁSZ ILONA

vasérclelőhely, nem volt kifizetődő a bányászás. Ezután többen Rozsnyó-Bányára jártak dolgozni, ott folyt a kitermelés.

– Milyen falu ez a Rudna, kis falu vagy nagy falu, nemzetiségileg milyen összetételű, milyen hagyományai vannak?Valamit mondjál erről!

– Amíg én ott éltem, majdnem harmincéves koromig, nagyjából 900-700 között mozgott a lakosok száma, ami azt jelenti, hogy fokozatosan csökkent. A nemzeti-ségi összetétel annyiban változott, hogy az 1991-es rendszerváltás után pár százalékkal a magyarok száma túlsúlyba került, de később megint kevesebb lett. Szerintem a népszámlálási adatok nem a valóságot tükrözik, még mindig a magyarok vannak túlsúlyban, csak nem mindenki vallja magát annak. Mondjuk, ez nem csoda, először a magyar óvoda, utána pedig a magyar iskola is megszűnt a hetvenes években. Ez egy eléggé furcsa település, több szempontból is. Nagyon sokan települtek be a bánya miatt a faluba, ami elsősorban a nemzeti-ségi összetételt befolyásolta. Még Besztercebánya környékéről is jöttek, úgyhogy nagyon sok volt a betelepült, akik az úgynevezett kolóniarészben laktak.

– Akkor, gondolom, vallásilag sem volt homogén falu?

– Vallásilag is összetett volt. Katolikusok, evangélikusok meg reformátusok lakják a falut. Úgy lehetne mondani, hogy nagyjából egyharmad-egyharmad volt az arány, ami hol az egyik, hol a másik irányba tolódott el. De nem volt különösebben vallásos falu, talán a reformátusok mondhatók leginkább azoknak. A mi családuk evangélikus, de annak ellenére, hogy apu volt a kurátor, mi, gyerekek egyáltalán nem voltunk vallásosak.

– Említetted, hogy édesapád a bányában dolgozott. Volt a családban valamiféle értelmiségi hagyomány, voltak értelmiségiek a családban, vagy te elsőgenerációs értelmiség vagy?

– Igen, elsőgenerációs. De azt azért el kell mondanom, hogy apai nagyapám nagyon olvasott ember volt és nagyon jófejű gyerek volt annak idején. Az apja munka után kivándorolt Amerikába, és egy szerencsétlenség következtében meg is halt. Úgyhogy aztán nagyapám nem tanulhatott tovább, mert pénzt kellett keresni, ott voltak a testvérei is, kellett a kenyérkereső. Szinte haláláig nagyon sokat olvasott, gyerekkoromban sok mindenről mesélt, sokat tanultam tőle. Anyu nagyon jó tanuló volt, ő tovább tanult, a rozsnyói polgáriba egyedül járt be gyalogosan Körösből, ami kb. 7 kilométerre van Rozsnyótól. Ő Körösből származik, ahonnan szintén nagyon sokan gyalog jártak a rudnai bányába dolgozni.

Szóval úgy nézett ki, hogy anyu beteljesítheti a vágyait, de sajnos nem így alakult. Közbejött a kitelepítés, utána amikor visszajöttek, már másképp alakultak a dolgok. A mai napig se értek egyet a döntésével, s nem is tudom pontosan, miért nem szökött át Magyarországra, amikor az egyik rokonunk felajánlotta, hogy megszervezi az ottani tanulását, amikor nálunk még nem volt magyar nyelvű oktatás. Nagyon sajnálom, hogy így élte le az életét, sokkal többet érdemelt volna.

– A családban gyerekkorodban voltak-e közéleti témák? Emlékszel-e olyanra, hogy reagált valahogy a család arra, ami a politikában történt, mondjuk 1968-ban vagy a Husák-korszakban? Járt-e újság a családnak?

– Mi több újságot is járatunk. Például a Hét kezdettől fogva járt, nagyapámnak járt a Szabad Földműves, apunak a Tűzoltó, aztán az Új Ifjúság később az Irodalmi Szemle is, no meg persze az iskolában a Kis Építő meg a Tábornok, a szlovák Priateľ. Azt nem mondhatom, hogy a család különösebben belemélyedt volna a politikába, de azt tudtam, hogy apu nincs jó véleményrel a kommunistákról no meg főleg a milicistákról. Mert látta, hogy különféle előnyök miatt kik léptek be a népi milíciába, miféle emberek. Anyu inkább érdeklődött a politika iránt, mint apu, meg persze a történelmi összefüggésekkel is jobban tisztában volt. Rudnát nem szerettem, gerinctelen falunak tartotta, s nem is volt olyan összetartó közösség, mint a szülőfaluja, Kőrös. Bár háztartásbeliként élte le az életét, vagyis papírforma szerint nem volt értelmiségi, de én tulajdonképpen annak tekintettem. Annyira sajnálom, hogy nem fejezte be a tanulmányait! Nagyon széles látókörű volt és szinte erején felül támogatott minket, hogy mind a hatan, mert annyian voltunk testvérek, továbbtanulhassunk. Mindig örült a jó bizonyítványnak.

– Mondjál valamit az iskoláidról, hova jártál iskolába?

– Alapiskolába Rudnára jártam, összevont évfolyamok voltak elsőtől ötödikig. Átlagban húsz körül mozgott az osztály létszáma, míg oda jártam, később drasztikusan csökkent a szám, majd megszűnt az iskola. Egy közös osztályba járt valamennyi évfolyam, így eléggé problematikus volt a tanítás, egy óra alatt öt évfolyamot kellett foglalkoztatni. Sokszor aztán a nagyobbak foglalkoztak a kisebbekkel. Például én is foglalkoztam az elsősökkel, tanítottam őket olvasni meg számolni. Volt még két sokkal népesebb szlovák osztály. És az igazgató nagyon törekedett arra, hogy a magyar iskola lehetőleg minél előbb megszűnjön. Győzködte is a szülőket, elsősorban beiratkozás előtt. De ha valaki eredetileg szlovák iskolába íratta a gyermekét, aztán mégis meggondolta, s átíratta a magyar osztályba, akkor elment a szülőket győzködni, meg is haragudott rájuk. A gyerekek között is eléggé nacionalista hangulatot teremtett. Az volt a legaranyosabb, ha nagyszünetben összevesztünk valamin a szlovák osztályba járókkal, akkor mérgünkben képesek voltunk azt kiabálni egymásnak, hogy hülye tót, meg hülye magyar. Mindezt persze magyar nyelven.

– A szlovák osztályba járók milyen nyelvűek voltak?

– Hát egy-két kivétellel magyar anyanyelvűek voltak. Óra alatt tilos volt magyarul beszélniük, s ha mondjuk óra alatt megszólaltak magyarul vagy olyankor beszéltek magyarul, mikor ez az igazgatónak nem tetszett, akkor sokszor körmöst is kaptak.

– És a kisiskola után?

– Utána Rozsnyóra jártam, a Bányász téri alapiskolába. Abban az időben nagyon színvonalas alapiskola volt, jó alapokat kaptunk, s nagyon jól éreztem ott magam. Bekapcsolódtam mindenféle versenybe. Különösen szerettem Strausz Gizi nénit, a pionírvezetőt. Ő sokat tett azért, hogy az iskola lehetőleg minden versenyen jelen

legyen. Mondta, hogy nekünk kétszeresen kell bizonyítani, a magyar gyerekek is képesek ugyanarra, mint a szlovák tanulók. Aztán később a gimnáziumba kerültem, amit már akkor is Šafárik Gimnáziumnak hívtak, s közös igazgatású volt, minden évfolyamban csak egy magyar osztállyal. Egy ellenszenves, diktátor, Ján Barilla volt az igazgató, nemzetgyűlési képviselő, a járási ideológiai titkár jó haverja, akitől nemcsak a diákok, de a tanárok is rettegetek. Hogy úgy mondjam, nagyon nyomott volt a hangulat. Különösebben nem kedvelte a magyarokat se. Én a gimnáziumi éveimre nem nagyon szívesen emlékszem vissza, abszolút nincsenek szép emlényeim. Egyetlen tanárunk sem volt, aki egy kis önbizalmat adott volna vagy valami plusz dolgot kaptunk volna tőle. Alapiskolás koromban olvasmányaim alapján egészen másnak képzeltem el a középiskolát.

– *Mikor volt ez körülbelül?*

– 1979-ben érettségiztem, vagyis 1975-től jártam oda.

– *Akkor a város, az utcák, üzletek még magyar nyelvűek voltak?*

– Persze, sok helyen beszéltek magyarul, de azért már néhány helyen érzékelt lehetett a nacionalizmust. Azt nem mondhatom, hogy különösebben szerettem volna ezt a várost.

– *Mennyire volt kérdéses, hogy mi lesz érettségi után veled? Hogy hová mész tovább?*

– Én eleve, hogy úgy mondjam, buzgó mócsing típus voltam, az iskolában is bekapcsolódtam mindenféle versenybe. Gimnazista koromban színjátszó csoportot is szerveztünk a falumban. Alapiskolás koromban még pedagógus szerettem volna lenni. Azt hiszem, harmadikos gimnazista koromba döntöttem el, hogy népművelő leszek. És akkor volt két lehetőség, jelentkezhettem volna főiskolára, meg volt Pozsonyban egy ilyen kétéves felépítményi iskola, ahol kétéves népművelési szak is volt. Mivel hatan voltunk testvérek, úgy gondoltam, inkább felépítményire megyek, hogy mielőbb pénzt kereshessem, s aztán majd később esetleg elvégzem a főiskolát. Hogy népművelő legyek, az egy elkötelezettség volt nálam, világmegváltó terveim is voltak. A Csemadokkal is kapcsolatba kerültem, s az volt az álmom, hogy egyszer ott dolgozhassak. A falumban komoly elszlovákosítási tendenciák voltak, és olyan álmaim voltak, hogy majd én kicsit megakadályozom, megfékezem a folyamatot. És akkor elkerültem Pozsonyba, ahol öten voltunk magyarok az osztályban. Többek közt osztálytársam volt Bodri Nóri, aki a magyar adásban lett bemondó, a mai napig is a Pátria Rádióban van. Itt sokkal jobban éreztem magam, mint Rozsnyón, annak ellenére, hogy ez egy szlovák iskola volt. Sokkal nyitottabbak voltak a tanárok is, persze néhány kivétellel, és sokkal szélesebb látókörűek. Nekem az hiányzott Rozsnyón, hogy nem volt ott egy olyan egyéniség a magyar gimnáziumban, aki tudott volna a diákokra hatni. Amolyan gazdátlan báránykák voltunk. Nagyon szívesen emlékszem vissza az osztályfőnökünkre Pozsonyban. Ő egy cseh származású művészettörténész volt, ő tanította nekünk a művészettörténetet meg a világirodalom történetét is. Tanultunk zenetörténetet, sok komolyzenei lemezt meghallgattunk, ezt is nagyon szerettem. Szóval kaptunk művészetekből

egy általános műveltséget, persze, ha komolyan vette az ember a tanulást. Nekem ez az iskola nagyon sokat adott, sokkal többet, mint a gimnázium.

– *Kétéves volt ez az iskola. Utána mi történt?*

– Hát utána jött a nagy kérdés, hogy hol elhelyezkedni, ami azért nem volt problémamentes. És amit említettem neked, a Csemadokban is tevékenykedtem, jártunk a gombaszögi ünnepségekre plakátozni, miegymás, meg más téren is bekapcsolódtam a munkába. Szóval mikor hazajöttem, végül Szöllös Sanyi bácsinak, a Csemadok-titkárnak köszönhetően sikerült elhelyezkedni. A Csemadok egy olyan hely volt Rozsnyón, mint egy biztos pont a magyaroknak, meg Szöllös Sanyi bácsi személye is. Hozzá lehetett fordulni, tőle lehetett kérdezni, mert ő biztos útbaigazított. Neki köszönhetően a gömörhorkai cellulóz- és papírgyár üzemi klubjába kerültem népművelőnek. Ott dolgoztam öt évig, de azt el kell mondanom, hogy ezt az életemből amolyan elpazarolt öt évnék tekintem.

– *Mit csinál egy népművelő a gömörhorkai papírgyárban, ahol többségében fizikai munkások vannak, s etnikailag is vegyes a társaság? Mit lehet csinálni ott egy népművelőnek?*

– Sok mindent lehet, mert ez az intézmény volt egyben a falusi kultúrház, s a régió tekintetében is egy aránylag fontos hely volt, sok rendezvényt tartottak benne. Itt zajlott a gyárhoz kapcsolódó minden rendezvény, a nyilvános pártgyűléstől a nyugdíjastalálkozóig, a fúvószenekarok fesztiváljáig. Ott tartották például a Csemadok-rendezvényeket, a helyieket, a körzetieket is, és könyvtár is volt az épületben.

– *Öt évig bírtad ott?*

– Igen öt évig, mert nem volt más lehetőség. Aztán egyszer adódott egy olyan dolog, hogy felajánlották, nincs-e kedvem bemenni Pelsőcre a könyvtárba dolgozni. Elfogadtam az ajánlatot. Mert azt tudni kell, hogy Gömörhorkára nagyon problematikus volt az utazás. Amikor bekerültem Pelsőcre a körzeti könyvtárba, a gyerek-részlegnek lettem a vezetője, előadásokat is tartottam, szerveztem a gyerekeknek. Ezt eléggé szerettem, de ez sem elégített ki. Ott kilenc hónapig dolgoztam, és akkor Szöllös Sanyi bácsi, a Csemadok rozsnyói járási titkára felkeresett, hogy nem akarok-e a Csemadokba menni, mert Fábíán Edit, az elődöm elmegy.

Ezzel kapcsolatban még el kell mondanom, hogy amikor befejeztem az iskolát és hazajöttem, az akkori rudnai Csemadok-elnök felkért, hogy vállaljam el helyette az elnökséget a faluban, mert ő már le akar mondani. Mivel akkor ilyen világmegváltó terveim voltak, el is vállaltam, és nagyon nekiduráltam magam a dolognak. Rudnán a magyar iskola is megszűnt a 70-es években, így Csemadok-vonalon igyekeztem tenni azért, hogy a falunak a magyar jellege megmaradjon. Például az óvodába is elmentünk rajzversenyt szervezni, aztán a fiatalokat is nagyon sikerült a Csemadoknak megnyerni. Majdnem duplájára nőtt a Csemadok-tagok száma, miután elnök lettem. Irodalmi esteket is szerveztünk. Drenko Pista bácsi, egy műkedvelő irodalmár állította össze az irodalmi esteket, például Petőfi verseiből, ezzel járta a falvakat. Előadást tartott, közben mindig másvalaki felolvasott a helyiek közül egy versrészletet. Jól megkíníltam néhányszor, amikor a szlovák iskolá-

ba járó fiatalokat tanítottam normálisan elolvasni a magyar verseket. Létrehoztunk színjátszó kört. Az olvasópróbán is ez volt a gond, gyakran bizonyos szavak jelen-tésével sem voltak tisztában. Meg kell jegyezni, hogy se a pártszervezet elnökének, se a falu vezetésének nem tetszett, hogy a Csemadok beszippantotta a fiatalokat, a SZISZ meg nem működik. Úgyhogy ahol tudtak, keresztbe tettek, gyakran kerül-tem megalázó helyzetbe. El akarták venni a kedvemet, de éppen az ellenkezőjét érték el. Makacs természetű vagyok, csak azért sem adtam fel, ez még jobban ösz-tönzött a munkára. Mondjuk, a világot nem váltottam meg, s nem változtattam meg semmit, de azért megpróbáltam.

Szóval a Csemadokkal szorosabb kapcsolatba kerültem, gyakran bejártam a Csemadok Rozsnyói járási bizottsága titkárságára, ott voltam a fontos rendezvé-nyeken. Ez volt az én igazi életem, nem a munkahelyem. Gondolom, Szóllós Sanyi bácsi ennek a tevékenységemnek az alapján gondolt rám, amikor Fábián Edit hely-ére hívott instruktornak.

– *Ki volt akkor ott fölötted, ki volt a főnököd?*

– Ő, Szóllós Sanyi bácsi. A Csemadok járási titkárságán mindenhol hárman dol-goztak. Volt a titkár, az instruktor és az adminisztratív munkaerő. Az elnöké tiszte-letbeli funkció volt.

– *Mikor kerültél a rozsnyói Csemadokba?*

– Azt hiszem, 1986 januárjában.

– *Tehát a szocializmus utolsó négy-öt évét ott éled meg Rozsnyón. Milyen volt ott akkoriban a Csemadok tevékenysége? Kik voltak körülötted a városban? Mondj erről valamit!*

– Említettem az előbb is, hogy a Csemadok Rozsnyón nagyon fontos hely volt a magyarok számára. Amikor én is munkahelyet kerestem, oda fordultam. De akár kérvény megírása miatt is bementek az emberek, Sanyi bácsi, ha tudott, segített. Tulajdonképpen olyan pont volt, ahová a magyarok bemehettek és tanácsot kér-hettek, információt kérhettek, tájékozódhattak. A rozsnyói járásban 35 Csemadok-alapszervezet volt, és mi havonta jártunk ki ezekhez, ami eléggé megerőltető volt, de fontosnak tartottuk a személyes kapcsolatot, s rendszeresen felkerestük őket. Általában havonta voltak vezetőségi gyűlések, és aztán ott elmondhatták a problé-mákat. De volt olyan szervezet, ahol a rendezvényeket is mi szerveztük, például Mikolcsányban, ami már a nyelvhatáron fekszik. Még olyan tagja is volt a Csemadoknak, aki már alig beszélt magyarul. Nagyon furcsa dolgok voltak ezek. Tulajdonképpen néhány helyen régen megszűnt volna a szervezet, ha mi nem eről-tettük volna, hogy összejöjjenek s kezdjenek valamihez. Kis, elárvult falvak voltak ezek, s úgy állt a helyzet, hogy csak a Csemadoknak volt fontos, hogy megmarad-jon valamilyen közösségi, kulturális élet. Sok érdekes emberrel kerültem kapcso-latba, jót és rosszat egyaránt tapasztaltam.

– *Ha jól értem, benneteket sokszor olyan dologban is megkerestek, ami nem nem-zetiségi probléma volt, hanem oktatásügyi vagy más, amivel más hivatalhoz kellett*

volna menni. De a Csemadokba mentek, mert ott tudtak a problémáikról magyarul beszélni.

– Igen. És hogyha valakinek olyan problémája volt, amin lehetett segíteni, akkor Sanyi bácsi megpróbálta.

– *Mondjunk még azért valamit arról, hogy volt nektek egy nagy feladatotok, Gombaszög, ami a rendszerváltás után aztán nagyon gyors lejtőre került.*

– Gombaszög a Csemadok egyik legfontosabb országos rendezvénye volt, a rozsnyói járásban pedig a legfontosabb. A másik rendezvényünk a járási dal- és táncünnepély volt, amit a krasznahorkai vár alatt szerveztünk. Ez afféle kisebb Gombaszög, regionális rendezvény volt. A Gombaszögi Országos Kulturális Ünnepe – mert ez volt a hivatalos neve – papírforma szerint a Csemadok KB rendezvénye volt, ők döntöttek a műsorról és egyebekről, mi „csak” a kivitelezők voltunk. Szervezési szempontból mindent nekünk kellett bebiztosítani. Végigplakátoltuk a járást, de azon túl is, belépőjegyeket árusítottunk elővételében minden intézményben, üzemekben, szövetkezetekben, mindenhol, ahol szakszervezet működött, a szlovák üzemekben is, mint például Rőcén vagy Lubenyikon. Már számítottak rá, hogy megyünk, mert az alkalmazottak elvárták, a költségvetésben is szerepelt ez a kiadás. Nem mondhatom, hogy ellenséges hozzáállással találkoztam volna ebben a tekintetben. Persze egy-két helyen nem repestek a boldogságtól, s nem keseredtek volna el, ha nem megyünk.

Gombaszög nagyon nagy szálla volt a járási pártbizottság szemében, vagyis pontosabban az ideológiai titkár, Koreň Árpád szemében, aki magyar nemzetiségű volt, de a magyarok ellen hangolta a többi elvtársat is. Egyrészt azon fáradozott, hogy ezt a Gombaszögot, ezt a gombaszögi rendezvényt valahogy meg kellene szüntetni vagy legalábbis máshová áthelyezni. Nagyon ideges volt attól, hogy itt mindig rengeteg ember összejött. A szocializmus időszakában nem nagyon szerették a nagy tömeget. Már hónapokkal a rendezvény előtt, mikor nagyjából összeállt, le kellett adni a programot a belügyeseknek is. No és hát a hivatalos állami szervezetek vezetői is tagjai voltak a gombaszögi előkészítő bizottságnak, ami többször ülésezett. A rozsnyóiak hozzáállása pártvonalon ilyen negatív volt, no meg szerintem irigyelték, hogy szlovák vonalon ilyen tömegeket nem tudtak mozgósítani. A belügyeseknek több tiszteletjegyet is kellett adni, mert ez, úgymond, járt nekik. Nagyon sok titkosrendőr volt mindig Gombaszögön.

Törvényszerű volt, hogy 1989 után már nem töltötte be s nem is tölthette be azt a szerepet a rendezvény, amit addig. Ezt tudomásul kell venni, bármilyen nehéz, ha érzelmileg olyan nagyon is kötődünk hozzá. Abban az adott korban pótolhatatlan funkciója volt, de azóta megváltoztak a körülmények, megnyíltak a határok, megbukott a szocializmus. Ebbe nagyon sokan képtelenek belenyugodni, képtelenek tudomásul venni, ezért próbálkoznak újra meg újra egy olyan halott feltámasztásával, amelyik teljes életet élt, de hát eljárt felette az idő. Nyugodjon békében, de emléket őrizzük meg szívünkben, mert megérdemli.

– *Ha úgy vesszük, Gombaszög arról szólt, hogy a szlovákiai magyar dolgozók ott szabadon énekelhetnek, táncolhatnak, kifejezheték hálájukat a párt iránt. Ilyen alapon Gombaszög beleillett a párt kultúrpolitikájába. Érdekes, hogy az ideológiai*

titkár mégsem szerette. Vagy túlságosan neofita volt, aki bizonyítani akart a szlovákok előtt, hogy ő jobb szlovák, mint azok.

– Egyrészt neofita, túlbuzgó volt. De ő tulajdonképpen hitt is a pártban, olyan értelemben, hogy ő csak a párton keresztül tudott mindent elképzelni, és a neofita túlbuzgóság abban nyilvánult meg főleg, hogy igyekezett a Csemadoknak keresztbe tenni, Gombaszög ellen propagandát kifejteni. Egyszer majdnem le kellett szedni a színpadi díszítést, mert keresztet vélt felfedezni az egyébként keresztsezmes hímzés alapján készült díszleten. Koreň Árpád a rendszerváltás után öngyilkos lett, nem tudta elviselni, hogy elveszítette a hatalmát. Nagyon sok embernek vágta el a karrierjét, keserítette meg az életét, úgyhogy talán őt utálták legjobban a rozsnói járásban. Nehéz lehetett elviselnie, hogy már senkit se büntethet meg, ha szemébe mondták az igazságot, vagy telefonon hívogatták, hogy megmondják, milyen embernek tartják.

Gombaszög 89-ig nagyon fontos szerepet töltött be a szlovákiai magyar társadalomban, egyféle legális találkozója volt ez a magyarságnak. S nemcsak a néptáncról meg a népzeneről szólt, s nem is a párt ideológiai céljainak a kiszolgálása miatt tevékenykedtek az emberek a Csemadokban. Lehet, hogy voltak egypáran ilyenek is, de korántsem erről szólt. Ez egy ügy volt, ami ma már talán furcsán hangzik. Az, hogy volt Gombaszög, voltak a járási dal- és táncünnepélyek, más országos rendezvények, mint a Jókai Napok, a Csengő Énekszó, a Kodály Napok stb., lehetőséget adtak arra, hogy a csehszlovákiai magyarok kelettől nyugatig legálisan találkozhassanak, kapcsolatokat teremtsenek. Ezek a rendezvények azért nagyon fontos információs csatornák is voltak egyben. S ha nem lett volna Csemadok, akkor ifjúsági és művelődési táborokat se lehetett volna megszervezni, mert ehhez kellett egy háttérszervezet, egy hivatalos keret. És azért azt senki se tagadhatja, hogy az ifjúsági klubok fontos szerepet töltöttek be, nem is beszélve a művelődési táborokról.

Még visszatérve Gombaszöghöz, azt azért be kell vallani, ha mítoszromboló is, hogy a közönséget nem a néptánc meg a népdal érdekelte elsősorban, hanem az, hogy milyen könnyűzenei vagy rockegyüttes, illetve előadó jön Magyarországról. Általában ez volt az első kérdés akkor is, amikor a jegyeket elővételben árusítottuk. A nézőtér is ilyenkor telt meg, s ekkor készült a legtöbb fénykép is a rendezvényről.

– *A 80-as évek közepén azért már vannak mozgások, működik a Duray-féle Jogvédő Bizottság, küldözgeti a körleveleit, 1988-ban már vannak memorandumok stb. Ezek eljutnak Rozsnyóra, tudtatok ti minderről?*

– Persze, tudtunk ezekről, még Szöllös Sanyi bácsival, a titkárral is sok mindenről lehetett beszélni. Persze a Jogvédő Bizottságról nem cseréltünk eszmét. Akikkel baráti kapcsolatban voltunk, informáltuk egymást. Tudtuk nagyjából, hogy a kulisszák mögött milyen „bomlasztó” tevékenység zajlik.

– *Gondolom, Szöllös párttag volt, ilyen tisztségben elvárták, hogy párttag legyen.*

– Ez feltétele volt a titkári funkciónak. Ráadásul 68-ban egy kicsit ugrált, amit a nacionalista, vonalas elvtársak rossz néven vettek, úgyhogy aztán az orrára kop-pintottak, óvatosságra intették. De azért a körülményekhez képest, most így utólag

visszagondolva, elég sok mindent felvállalt. Például a Csemadok járási bizottsága többször írt levelet a kétnyelvűség megoldása ügyében a járási pártbizottságra. Persze aztán erre vagy nem érkezett válasz, vagy pedig azt írták, hogy minden a legnagyobb rendben, a kérdés meg van oldva. Ami a különféle memorandumokat meg a Jogvédő Bizottság anyagait illeti, arról már Sanyi bácsit nem tájékoztattuk, azt titokban szoktuk, most majdnem azt mondtam, hogy fénymásolni. Szóval titokban szoktuk sokszorozítani a stencilgéppel, azzal a fekete hártvás, kulimászos masinával, vagy pedig a még régebbi, kék indigós, szeszes módszerrel. Akkoriban még a stencilgéphez szükséges hártvát se nagyon lehetett beszerezni, elég problematikus volt, s a Csemadokban például nyilván kellett tartani minden egyes darabot. Persze, itt-ott azért feketén sikerült beszerezni néhányat.

– *Hogyan jutottak el ezek a dokumentumok hozzátok, kin keresztül?*

– Ez hozzánk konkrétan Ambrus Feritől meg Korcsmáros Lacitól. Egyszer például Sanyi bácsi, a főnököm elment Hosszúszóra gyűlésre, ami elég messze van Rozsnyótól. Akkor Ferivel megbeszéltük, hogy sokszorozítani fogunk az irodában. Nagyban tekertem a masinát, amikor megjelent az ajtóban Sanyi bácsi, mert elmaradt a gyűlés. Majdnem a földbe gyökerezett a lábunk. Én hirtelen azt mondtam neki, hogy Ferinek az iskolába kellene a másolatok, a gyerekekkel szerveznek valamit. De szerintem tudta, hogy nem arról van szó, mert akkor megnézte volna. Szerintem inkább nem is akart tudni a dolgról.

– *És amiket sokszorozítottatok, ezeket aztán kinek juttattátok el? Ismerősöknek?*

– Amit legyártottunk, azt Feri intézte. Meg aztán én is adtam megbízható ismerősöknek, s persze aztán körözött a dolog.

– *Ez inkább ilyen ösztönös dolog volt, nem szervezett?*

– Nem volt szervezett, ez ösztönös volt. Én ilyen szervezett dolgokban nem vettem részt, nem is tudtam ilyesmiről Rozsnyón. De ha le kellett gyártani valamit vagy aláírást kellett gyűjteni, akkor mindig vállaltam.

– *Volt-e például Rozsnyón visszhangja, hisz katolikus vidékről, püspöki székhelyről van szó, a 88-as pozsonyi gyertyás tüntetésnek? Emlékszel erre?*

– Persze, emlékszem, erről mindenről tudtunk, baráti körben terjedtek az információk. Ott bent, a Csemadokban is sok mindenről beszélgettünk. Ott sok mindenki megfordult. Mondjuk Sanyi bácsival nem lehetett nyíltan mindenről beszélni, mert ő azért óvatos volt, meg a nem kell fejfel menni a falnak álláspontot képviselte. Azért szerintem sejtette, hogy bizonyos dolgokkal itt-ott foglalkozunk, de úgy tett, mintha nem tudott volna róla.

– *Te jártál nagyobb országos Csemadok-gyűlésekre is. Emlékszel-e olyanra, hogy valamelyiken esetleg szóba került a magyar iskolák leépítése vagy olyan dolog, ahol a Csemadok már kicsit szembement az akkori hatalommal?*

– Voltak olyan kollégák, akikkel lehetett erről beszélni, de voltak olyanok, akikkel nem. Hivatalosan nem jött szóba az ilyesmi, egyik főtktár sem tűrte volna el szerintem, hogy Csemadok-fórumon ilyesmiről szó legyen. Azt azért tudni kell, hogy a Csemadok a hetvenes nyolcvanas években már nagyon nagy szála volt a hatalom szemében, de megszüntetni mégsem merték, pedig nagyon szerették volna.

1987-ben volt a Csemadok valahányadik országos közgyűlése. Akkor elhangzott egy-néhány olyan felszólalás, amely már kritikusabb volt. Én is részt vettem ezen a közgyűlésen, sikerült elérni, hogy küldöttként vegyek részt, vagyis legyen felszólalási jogom. Az instruktoroknak nem volt szavazati és döntési joguk a járási elnökségi üléseken sem. Amikor volt ez a bizonyos 87-es Csemadok-közgyűlés, engem akkor nagyon foglalkoztatott a kétnyelvűség kérdése. Úgy gondoltam, fel kellene szólalni a megoldása érdekében. Csak hát én nem mindig tudtam reálisan felmérni a helyzetet, impulzív alkat, afféle fejfel a falnak menni is hajlandó típus voltam, de tele kisebbségi komplexusokkal. Volt egy elképzelésem, hogy mi legyen a felszólalásom tartalma, de nem bíztam magamban. Ezért szoltam Ambrus Ferinek, hogy mit tervezek, s jó lenne, ha összehoznának egy anyagot Korcsmáros Lacival. És akkor ők megírtak egy olyan felszólalást, amit az irodalomnépszerűsítés témájába csomagoltak, arra épült. Az az igazság, hogy én túl óvatosnak tartottam, de aztán kiderült, hogy most se mértem fel reálisan a helyzetet. Amikor megmutattam Fábíán Editnek meg Rákay Anna doktornőnek, a két rozsnyói küldöttnek, Anna mondta, hogy azért számítsak rá, ez akár az állásomba is kerülhet. De ő nem akar lebeszélni, s egyébként is egy fontos problémáról van szó. Én nem éreztem olyan fajsúlyosnak ezt a dolgot, de ekkor inkább már a saját koncepciómról lemondtam, mégiscsak jobbnak láttam, ha nem azokkal a változtatásokkal, kiegészítésekkel olvasom fel, amivel eredetileg terveztem. Majdnem úgy alakult, hogy kimaradok, mert sok volt a jelentkező. Szerencsére Sanyi bácsi, a főnököm úgy intézte a dolgot, hogy bekerüljek, a rozsnyóiak is szóhoz jussanak. Persze ő a cím alapján azt gondolta, hogy az irodalomnépszerűsítésről lesz szó. Aztán meglepődött, láttam rajta, de egy szóval se mondta, hogy nem kellett volna ezt a dolgot feszegetni. Felolvastam a felszólalást, és utána érdekes reakciókat tapasztaltam egyes rozsnyói járási kiküldöttek részéről is. Bár nekem nem mondtak semmit, de visszahallottam, hogy azt mondták, nem kellett volna engedni, hogy felszólaljak, mert csak gondot okozok a Csemadoknak Rozsnyón. Mit mondjak, ez rosszul esett.

– *Semmiféle olyan hatás nem ért utána, ami negatív lett volna?*

– Aznap még a Panoráma is meginterjúvolt, sőt másokat is, később két-három felszólalást a Szabad Európában is felolvastak. A rozsnyói járásban fekete bárány lettem, főleg amikor a Panorámában lement a beszélgetés velem, amire egyáltalán nem vagyok büszke, mert az idegességtől még gondolkodni se tudtam normálisan, meg egyébként se szeretek nyilvánosan szerepelni.

– *Ezekben az emberekben, akik nehezteltek rád, mert kimondtál dolgokat, erősebb volt a párt iránti lojalitás, mint a Csemadok meg a magyar ügyek iránti lojalitás?*

– Igen, néhányban igen. Egyébként sem a Csemadok Központi Bizottsága részéről, sem a közvetlen főnököm részéről nem kaptam semmiféle fenyegetést, s egyik sem

mondta a szemembe, hogy ezt nem kellett volna. De azt tudom, hogy Koreň Árpád, a rozsnyói ideológiai párttitkár tombolt. A főnököm, Sanyi bácsi mesélte többek közt, hogy a május elsejei felvonuláson – én a sor elején mentem, a Csemadok tánccsoportja előtt – Koreň elvtárs a tribünön lázasan mutogatott rám néhány elvtársnak, hogy „tá je tá Juhászová”. Felkerültem a feketelistára, mert utána történt egy dolog, ami rádöbbenett arra, hogy figyelnek. Egy teljesen ártatlan dolog kapcsán, amikor a debreceni egyetem néprajzi tanszékének egyik tanársegédje, Zsupos Zoli Gömörben kutatott, s mielőtt visszautazott volna, még bejött hozzánk a Csemadokba. Mi szoktunk a debrecenieknek szállást szerezni, meg a hivatalos szlovák leveleket is mi írjuk nekik, ha valamilyen engedélyre volt szükségük a kutatáshoz. Szóval átadtam neki egy levelet, amiben gyerekek címe volt, s Gál Péternek küldtem Magyarországra, aki gyerekcímeket közvetített olyan gyerekek között, akik a világ valamelyik pontján élő más magyar gyerekekkel szerettek volna levelezni. A barátnőm, Demeter Lucia gyűjtötte össze ezeket a gyerekcímeket a pelsőci iskolásoktól, mert ő ott tanított. Azért küldtem a levelet Zsupos Zolival, mert úgy gondoltam, gyorsabb lesz. Akkor a posta eléggé lassan működött Magyarország és Csehszlovákia között. Aztán jött egy képeslap Gál Pétertől, hogy sajnálja, amiért ilyen kellemetlen helyzetbe kerültem. Csodálkoztam, mert fogalmam sem volt, miféle kellemetlen helyzetről van szó. Na de aztán kiderült, hogy tulajdonképpen Zsupos Zoli került kellemetlen helyzetbe miattam az Aggtelek és Domica közötti határátkelőn. Mert amikor megmutatta az útlevelét, behívták az irodába, s nem sokára megérkeztek a rozsnyói belügyesek is. Persze, ki kellett rakodnia a táskából, mert a levelemet legalulra tette abból a megfontolásból, hogy ne gyűrődjön össze. Szegény! Kihallgatták, mindenféléről kérdezték velem kapcsolatban, hogy például máskor is megbíztam-e valamivel, mióta ismer stb. Aztán Demeter Lucia barátnőmtől tudtam meg, hogy a pártbizottságon is foglalkoztak az ügygel. Az egyik koléganője mondta neki, akinek a gyereke szintén szerepelt a listán, a férje, Fazekas Árpád pedig a járási pártbizottság választmányi tagja volt, s őt hívták fel az ügyben. Egyébként ő Csemadok KB-tag volt a rozsnyóiak részéről. Nekem egy szót se szólt erről, amit egyáltalán nem tartok tisztességesnek. Kész röhej, hogy egy ilyen ártatlan dolgot így felfújtak.

Akkor döbbentem rá, hogy úgymond, komoly apparátus vigyázhat az ország biztonságára, ha egy bolhárból ilyen nagy elefántot tudtak kreálni. De az még jobban megdöbbenett, hogy olyasvalaki súgott nekik, aki ott volt a Csemadokban, amikor átadtam a levelet. Ez az igazán szomorú dolog! Álmomban se gondoltam volna, hogy még egy ilyesmit is besűg valaki, hiszen én nem is titokban adtam át a levelet, mert nem volt mit titkolni.

A hatalom különben nagyon jól volt tájékoztatva mindenről, ami a Csemadokban történik. Amikor egyszer például Öllös Laci, aki a 80-as évek második felében a Csemadok-központban dolgozott, és valamilyen chartás-találkozáson volt Prágában, és utána egyenesen Rozsnyóra jött, hogy egyébként teljesen legálisan a Csemadok jb történelmi-honismereti szakbizottságainak a tagjaival találkozzon, a belügyesek behívták Szöllös Sanyi bácsit, a főnökömet miatta. Nagyon ideges volt, amikor viszajött a Csemadokba s kérdezte, hogy miért jön Öllös Rozsnyóra. Aztán emlékeztettük, s ő elmondta, hogy miatta hívták be, mert tudják, kikkel találkozott Prágában, s kíváncsiak voltak, miért jött Rozsnyóra. Sanyi bácsi Lacinak is elmondta a dolgot, s persze miután Laci is megfelelően reagált, nem hitte, hogy Laci kapcsolatban van a chartásokkal, így megnyugodott. Szóval átvettük.

Amikor az erdélyi falurombolás ellen gyűjtöttem az aláírásokat, engem is beidézték a belügyesek kihallgatásra, még Sanyi bácsinak is be kellett jönnie. Szegény, úgy meg volt ijedve! Szó se róla, jól álcázta magát a besúgó, mert nem sikerült megtudnom, ebben az ügyben kitől kapták az információt. Igaz, nem is titkoltam az aláírásgyűjtést se különösebben, nem volt ez államellenes tevékenység. Röhej! Nagyon félhetett a hatalom, ha még ilyen ügyekkel is foglalkoztak az apparatcsikok meg a besúgók. Még kétszer élveztem a belügyesek vendégszeretetét, mind a kétszer jól megvárakoztattak, de legalább volt időm olvasni. Egyébként eléggé faramuci helyzet volt, mert az egyik kihallgatóm falumbeli, sőt utcabeli volt. Hát ilyen nagy rendező az élet.

– Hogy láttad te 1989-et, még a forradalom előtti időszakot? Érzékeltél valamit abból, hogy itt valami történik? Hiszen Prágában augusztus 21. alkalmából nagy tüntetések voltak!

– Persze, csak mi nem szervezkedtünk, legalábbis nem tudok róla. Én, hogyha valami olyasmiről volt szó, besegítettem. Ezekről a dolgokról tudtunk, és az volt nagyon furcsa, de gondolom előttem is köztudott, hogy amikor már megindult a nagy Szovjetunióban a peresztrojka, a glasznoszty, itt nálunk az elvtársak nagyon bekeményítettek. Ez az 1989-es népművelők napján Rozsnyón kimondottan szembetűnő és meglepő volt a mindig hangoztatott „Örök időre a Szovjetunióval” jelszó fényében. Ott is Koreň Árpád ideológiai titkár tartotta a beszédet. Rettenetesen vonalas beszéd volt. Éppen azon nevetgélünk, hogy már szinte szovjetellenes volt. Lehetett látni, érezelni, hogy idegesek az elvtársak, az 1989-es gombaszögi kulturális ünnepélytől, gondolom, még jobban be voltak rotyyantva, mint korábban.

– 1989. november 17-én megtörténik Prágában a diáktüntetés, utána megalakul a Polgári Fórum, majd a VPN, illetve azzal egy időben megalakul az FMK. Hogyan emlékszel vissza, hogyan kaptatok ti erről hírt, vagy mit váltott ki ez Rozsnyón, mit váltott ki a Csemadokban, abban a körben, ahol te mozogtál?

– Természetesen figyeltük a rádiót meg az eseményeket. És amikor a nagy általános sztrájk volt Rozsnyón a főtéren, mi is kimentünk. Akkor már nem Szöllős Sanyi bácsi volt a titkár, hanem Ötvös Sándor Gömörhorkáról. Ő úgy került oda titkárnak, hogy nem mindenkinek tetszett. Meg mi is más valakit szerettünk volna, Tököly Gábort, de őt nem fogadta el a pártbizottság, mert nem volt párttag, s nem is tetszett nekik. Aztán Ötvös Sándor lett a Csemadok-titkár, akiről el kell mondanom, hogy egyáltalán nem volt egy vonalas, begyepesedett agyú elvtárs, nagyon rendes, hogy úgy mondjam, ügybuzgó magyar ember volt. Az mondjuk más lapra tartozik, hogy nem volt titkárnak való. Szóval akkor ő is kijött. De amikor reggel bejött a titkárságra, elmondta nekünk, hogy előtte vívódott, kijöjjön-e majd erre a nagygyűlésre, vagy ne. Mindhárman ott voltunk, akik a Csemadokban dolgoztunk, a kolléganőm, Kuchta Ica is. A Csemadok jb elnökségi tagjai is valahogy hozzánk keveredtek, Fábián Edit, Gyömbér Zoltánné és a Tóth Sanyi, ő volt akkor a rozsnyói magyar alapiskola igazgatója. A Bányász téren sorra megszólaltak az üzemek, különféle társadalmi szervezetek képviselői, támogatásukat fejezték ki. Mi is felvettük Fábián Edittel, hogy a Csemadok nevében is állást kellene foglalni. Valaki elmondhatná, hogy egyetértünk a sztrájkjal, hogy támogatjuk a politikai változások-

kat. Csakhogy nem volt, aki kimenjen. Edit javasolta, menjek ki én. De mondtam, hogy nem én vagyok illetékes, én csak egy kis szürke instruktor vagyok. A végén mégis úgy döntöttem, felszólalok, szégyenszemre ne maradjon ki a Csemadok. És egy darab papírra Edittel ott összehoztunk magyarul-szlovákul egy pár mondatos valamit. Mivel nagyon nem szeretek nyilvánosan szerepelni, megkértem, hogy legalább lelki támaszként jöjjön ki velem, enyhítsen a feszültségemen a jelenlétével. Úgyhogy a nagy tömegnek elmondtam szlovákul meg magyarul a szöveget. És hát utána nagyon jó érzés volt arra gondolni, hogy senki sem fűtyült amiatt, hogy magyarul beszéltem, ugyanúgy megtapsoltak, mint másokat. Nacionalista megnyilvánulásoknak nyoma sem volt akkor.

– *Kik voltak a hangadók a városban? Minden városban voltak olyanok, akik az egészet mozgatták. Arra visszaemlékszel, hogy Rozsnyón kik voltak ilyenek?*

– Nagyon nehéz neveket felidézni, hihetetlen, hogy el tudja felejtetni az ember a fontos dolgokat is! Volt ott például egy egyetemista srác, értelmiségi vonalon pedig Tököly Gábor és Edita Kušnierová művészettörténész, aki a műemlékvédelmi hivatalban dolgozott. Az az igazság, hogy nem tudok már visszaemlékezni a nevekre, meg aztán ezek az emberek fokozatosan kikoptak a politikából, és 1990-ben el is költöztem Rozsnyóról.

– *Ez volt az első nagy tüntetés. Volt több ilyen tüntetés is?*

– Igen, ez rendszeresen folytatódott. Közben gyűjtöttük az aláírásokat az FMK és a VPN követeléseinek a támogatására. Ezzel kapcsolatban azért el kell mondanom, hogy mikor ezt követően volt Csemadok járási elnökségi ülés, javasoltam, hogy jó lenne, ha a sajtó útján mi is nyilatkoznánk, mármint ha a Csemadok írásban is közzé tenne egy nyilatkozatot. Azt mondták, nincs értelme, fölösleges, mert már állást foglaltunk az általános sztrájk napján. Én ezt alibizmusnak éreztem. Úgy gondoltam, fontos lenne, hogy maradjon írásos nyoma is a dolognak. Ilyen ügyekben nem szabad totojázni, vagy azonosulunk valamivel, vagy nem.

– *És felülről nem kaptatok Pozsonyból Csemadok-vonalon valami instrukciókat?*

– Nem, nem kaptunk instrukciókat. Akkor senki sem tudta nagyon, hogy mi legyen, mindenki azt tette, amit jónak látott, s néhány személy kivárálláspontra helyezkedett. Meg aztán nemsokára az amnézia tünetei is feltűntek.

– *Mit értesz ez alatt? Magyarázd meg ezt az amnéziát!*

– A sok rablóból pandúr lett, szóval ilyesmire gondolok. Hogy például Rozsnyón azok tépték el a leglátványosabban a pártkönyvecskéjüket, akik hasznat húztak a hatalomból. Szóval nagyon megszorodtak az 1989 előtti ellenállók, mint a partizánok 1945 után. De még visszatérve a járási bizottság elnökségi ülésre, az előbb említettem, hogy ott felszólaltam, hogy jó lenne, ha a Csemadok írásban is állást foglalna a változások mellett. És ott, azon a járási bizottsági elnökségi ülésen íratam alá azt az ívet, a támogatási nyilatkozatot az FMK és a VPN politikája mellett. Szörnyen meglepődtem, mert csak Gordon Laci írta alá. No meg persze Fábíán

Edit, de ő még korábban. Én úgy gondoltam, hogy mindenki alá fogja írni. Hogy úgy mondjam, pofára estem az elutasítás miatt. Nem gondoltam volna, hogy egyesek még mindig nem mernek állást foglalni. S még valami! Egy jó évtizeddel később Fábián Editet kizárták a Csemadokból! Azt hiszem, ez a lépés sok mindent elárul arról a mentális állapotról, ahová a szlovákiai magyarság jutott, illetve hogy egyesek a Csemadokban ugyanolyan módszereket alkalmaznak, amelyek ellen 1989-ben felléptünk. Ez az igazán szomorú dolog! Ez nagyon rosszul esett nekem. Ha valaki, akkor Edit nem ezt érdemelte! Persze, sokak számára volt kellemetlen az Edit kritikája, mert ő folyamatosan szóvá tette a hibákat. Egy nagyon értékes embert iktattak ki a közéletből, az biztos! Kevés ember tett annyit a Csemadokért mind járási viszonylatban, mind pedig a lakóhelyén.

– *És ha már említetted az FMK-t, azt kik hozták létre a városban, kik kapcsolódtak be először ebbe?*

– Rozsnyón az elején én gyűjtöttem az aláírásokat, meg Fábián Edit s a Csemadokban a kolléganőm is. Az FMK nevében már a második mítingen Korcsmáros Laci meg Ambrus Feri olvasták fel az FMK nyilatkozatát, de aztán az FMK Rozsnyón nem működött. FMK a rozsnyói járásban csak Tornagörgön alakult, meg Pelsőcön, máshol nem, legalábbis én nem tudok róla.

– *A Csemadokban Pozsonyban már december közepétől megjelenik, hogy erősen gondolkodnak azon, hogy a Csemadoknak valamiképpen párttá kell alakulnia, vagy egy olyan szervezetté, amelyik nemcsak kulturális, hanem politikai szervezetként is képviseli a szlovákiai magyarságot. Ebből ti észlelteket valamit?*

– Úgy hírek szintjén eljutottak az információk, talán hivatalosan is, sajnos nem emlékszem pontosan. Rozsnyón ez nem foglalkoztatott bennünket különösebben.

– *Mi az, ami még ebből a forradalmi időszakból benned maradt Rozsnyóról?*

– Az mondjuk nagyon bennem maradt, hogy amint említettem, az első nagygyűlésen s utána egy ideig végképp nem lehetett nacionalista megnyilvánulásokat tapasztalni a szlovákok részéről. Ez nagyon jó érzés volt. Már nem tudom hányadik összejövetel volt, ahol aztán előjött a dolog. Akkor már nem kint, a főtéren, hanem az Építők Klubjában voltak a nyilvános VPN-összejövetelek. Mi is elmentünk Fábián Edittel. Akkor ott többen hozzászóltak a dolgokhoz, no és felszólalt egy talán gömörpolomai fiatal szlovák nacionalista suhaj. Arról volt szó, hogy kellene valaki, aki naponta magyarra fordítaná, esetleg be is olvasná a városi hangoshíradóban a VPN híreit. Akkor naponta ilyen úton is tájékoztatták a város lakosságát a fejleményekről. És ennek kapcsán ez a suhaj kijelentette, hogy hát szerintem nem kell magyarul beolvasni semmit, meg hogy egyáltalán nem kell sehol magyarul beszélni. Nagyon fölmérgedtünk Edittel, de az nagyon jólesett, amikor Edita Kušnierová, aki a gyűlést vezette, szépen helyrerakta a felszólalót. Sajnos viszont nem volt senki, aki vállalkozott volna a fordításra és beolvasásra. Edit sem válalhatta, mert ő a könyvtárban dolgozott, onnan nem jöhetett el. Mivel nekem szabadabb mozgásterem volt, úgy döntöttem, elvállalom. Rádásul így, hogy a szlovákok kezdeményezték, nagyon szerencsétlen dolog és szégyen lett volna, ha nem élünk a lehetőséggel. Úgyhogy föl vállaltam, és jártam naponta fordítani és felolvasni.

– Ezek, amit beolvastatok, tulajdonképpen a VPN hírei voltak, és a te hangodon ment a városban?

– Igen, és mindent ott rögtön fordítottam le. Most vissza nem hallgatnám, semmi pénzért, mert biztos elsüllyednék szégyenemben. El tudod képzelni nyers fordításban az olyan szöveget, amit akkor kapok meg?! Na, ez ment magyarul. Úgyhogy a VPN nagyon korrektül viselkedett.

– Ez azt jelentette, hogy Rozsnyón nem két vonalon futottak a szálak, tehát egy szlovák VPN- és egy magyar FMK-vonalon, hanem csak a VPN-vonalon, amiben voltak magyarok is. Te is valamiképpen kapcsolatba kerültél akkor ezekkel az emberekkel?

– Nem nagyon. Én szervezett formában nem vettem részt a mozgalomban. Ha valamit meg kellett oldani, nem volt rá ember, akkor én elvállaltam, de olyan gyűlésekre nem jártam, ahol döntések születtek.

– Akkor a nagypolitikát inkább csak szemlélted?

– Szemléltem, meg amiben helyi szinten magyar vonalon segíteni tudtam, abban segítettem.

– Úgy tudom, hogy valamikor január elején volt Szencen a Csemadoknak egy fontos tanácskozása. Ott tulajdonképpen eldőlt, hogy a Csemadok nem alakul párttá. A következő hetekben Duray Miklós elkezd beutazni Dél-Szlovákiát, és elkezd szervezni egy másik mozgalmat az FMK mellett. Így jutunk az Együttélés megalakulásáig. Hogyan jutottak el hozzátok azok a hírek, hogy itt szerveződőben van egy új magyar mozgalom? Erről mit tudsz mondani?

– Ahogy említettem neked, én aktívan a politizálásba nem kapcsolódtam be. Szencen sem voltam, oda talán Ambrus Feri ment el, vagy ő sem, sajnos nem emlékszem már. A Csemadok járási bizottságot decemberben összehívtuk, új elnökség lett választva, és Ambrus Feri lett az új járási titkár. Akkor aztán végre sajtotban közzétettük a Csemadok állásfoglalását a változások mellett.

Még visszatérve az első időszakra, az nagy dolog volt, amikor kiderült, hogy hazajött Duray Amerikából. És megjelent a Nap, az FMK lapja. Lehoztak egy beszélgetést Duray Miklóssal, ahol azt nyilatkozta, hogy a Csemadokra nincs szükség, s hogy meg kell szüntetni. Fábián Edit volt az első ember, akivel erről beszéltem, és nagyon meg voltunk döbbenve, hogy hát Duray ezt nyilatkozta. De furcsa módon ezt a nyilatkozatot aztán nagyon hamar elfelejtettük, s az FMK-ra haragudtunk, ha a Csemadokot kritizálta. Ezt csak azért mondom, hogy az emberi agy milyen furcsán működik. Ezt a szelektív emlékezetet saját magamnak sem tudom megmagyarázni. Ugye Duray az ellenállót jelentette, mert ő nyilvánosan felvállalta a Jogvédő Bizottságot, mert őt ismerték, míg a többieket, akik a háttérben dolgoztak, nem. S persze börtönben is ült. Hogy megértsd, nekem az FMK valahogy úgy maradt meg az emlékezetemben, hogy ők fordultak a Csemadok ellen először, holott ez a valóságban nem így volt. Egyszerűen ez volt az érzésem, akkor ez jött le. És sértve éreztem magam, mert úgy éreztem, hogy én mint Csemadok-alkalmazott és még

nagyon sokan az adott viszonyok és lehetőségek között minden tőlünk telhetőt megtettünk, s nem ezt érdemljük. Egy dolog a felső vezetés, a másik a helyi gyakorlat. Persze néhány titkárságon besúgók is dolgoztak, de ott volt a tagság is, akik társadalmi munkában, szabad idejükben sok jó dolgot tettek. Nem lehet fekete meg fehér alapon szemlélni a Csemadokot. Ettől sokkal árnyaltabb a helyzet. Na és valamikor januárban telefonált Kolár Péter Kassáról. Ambrus Feri beszélt vele, s mondta nekem, hogy Péter kérdezi, mit szólunk ahhoz, egyetértünk-e azzal, hogy létre kellene hozni egy másik mozgalmat, pártot, mert az FMK politizálása rossz irányba visz. És hogy kellene egy olyan mozgalom, amely jobban tudná képviselni a magyar érdekeket. Ha egyetértünk, közzé tennének egy nyilatkozatot, amelyben kinyilvánítjuk, hogy egyetértünk azzal, hogy szükség van egy magyar pártra Szlovákiában. És hogy odaírhatja-e a nevünket? És akkor mi beleegyeztünk. És így került a nyilatkozat alá az én nevem is, ami pár nap múlva megjelent az Új Szóban.

– Ez mikor volt?

– Ez valamikor január végén vagy talán február elején? Nem tudom már pontosan. No és amikor ez lejött az Új Szóban, meg is lepődtem, mert ott volt például Gyimesi György neve is, ami nekem egyáltalán nem tetszett, mert jól ismertem a múltját. Utólag aztán kiderült számomra, hogy még cifrább ez a társaság, mint azt először gondoltam. Szóval meglepődtem, mert a nyilatkozat alapján úgy tűnik, mintha ezt mi együtt döntöttük volna el egy helyen. Én ezt a támogató nyilatkozatot kicsit más-ként gondoltam, nem gondoltam, hogy majd ilyen formában jelenik meg.

– Ha jól tudom, ennek a szervezkedésnek a nagy része Csemadok-vonalon futott, olyan embereket szólítottak meg, akik addig is aktívak voltak a kultúraszervezésben.

– Igen, tényleg Csemadok-vonalon ment, később aztán én is többet megtudtam erről.

– Mi lett a folytatása?

– Hát részéről nem volt folytatása. Nem jól mondom, mert valami azért volt. Én aktívan továbbra sem politizáltam, hanem Csemadok-vonalon dolgoztam, ugyan-úgy, ahogy előzőleg is. Ugye aztán elkezdtek az aláírásokat gyűjteni az Együttélés támogatásához, meg szerveztük a nagygyűlést, a legelsőt, ami a volt járási pártbizottság épületében volt. Az Együttélés első rozsnói gyűlését, ahová eljött Duray meg Gyimesi is. Én akkor találkoztam legelőször személyesen Duray Miklóssal, és jó benyomást tett rám, szimpatikusnak találtam, le is tegeződünk. Éppen ezért el kell mondanom, hogy számomra Duray Miklós életem egyik nagy-nagy csalódása lett. Akkor ott Rozsnyón álomban sem feltételeztem volna, hogy majd az elkövetkező húsz év alatt egyszer sem szólal fel magyar képviselőként a szlovák parlamentben. Egyszerűen nem tudok efelett a mai napig sem napirendre térni. Amikor 1989 előtt a kulimászos masinát tekerve a Jogvédő Bizottság anyagát sokszorosítottuk ott, a Csemadokban, egész másban reménykedtem.

– Mire emlékszel, kik szólaltak föl azon a rozsnói nagygyűlésen?

– Hát Duray meg Gyimesi, az biztos.

– A helyiek közül senki?

– Talán Ambrus Feri, meg lehet, hogy még más is, de sajnos nem emlékszem. Kár, hogy nem vezettem akkor naplót, mostanában nagy hasznát venném. Én nem politizáltam aktívan, nem jártam Együttélés-gyűlésekre Rozsnyón kívül, a Csemadok-munka nagyon elfoglalt, s engem a konkrét pártélet nem érdekelt. Addig sem, meg később sem. Annak idején természetesen az sem merült fel bennem, hogy belépjek a kommunista pártba, nagyon utáltam azt a bagázst. Amikor Szöllös Sanyi bácsi nyugdíjba készült, Lukács Tibor Csemadok-főtitkár elmondta, hogy arra gondoltak, én léphetnék helyébe. De annak az a feltétele, hogy belépjek a kommunista pártba. Felajánlotta, hogy elintézi, felgyorsítják a felvételemet, ha vállalom. Mondtam neki, hogy ha még el is vállalnám a titkári funkciót, akkor sem lépnék be a pártba, mert nálam ez elvi kérdés. Én a pártba nem lépek be se most, se később.

– Na de azért azt figyelted, hogy mi történik körülötted? Azt láttad, hogy a választások közeledtével két alternatíva bontakozott ki? Az FMK alternatívája, amely azt mondta, hogy igen, mi a VPN-nel együtt megyünk, és megpróbálunk először demokratikus viszonyokat teremteni, majd utána a nemzetiiségi kérdést rendezni. Az Együttélés–MKDM alternatíva pedig az volt, hogy külön magyar képviselet kell, és hogy először rendezzük a nemzetiiségi problémákat. Ezt láttad? Emlékszel ezekre a csatározásokra?

– Ezekről a csatározásokról a sajtóból értesültem, na meg a magyarországi tévéből, mert ahogy mondtam, Rozsnyón nem működött FMK. Egyébként én tényleg úgy gondoltam, hogy az Együttélés valamennyi Csehszlovákiában élő kisebbség képviselete lesz, s éppen ezért így együtt majd könnyebben célt lehet érni nemzetiiségi kérdésekben. Ami azt illeti, akkoriban már kezdtek felerősödni a nacionalista hangok Rozsnyón is, ezért gondoltam, hogy ez így lenne jó megoldás, a nemzetségek összefogása.

– És MKDM alakult Rozsnyón?

– Nem, MKDM sem alakult.

– Nem is volt erre igény egy püspöki székhelyen?

– Ez nem jött elő témaként. Ez egy iparvidék, ahol a baloldali hagyományok erősek voltak. És egy másik dolog is közrejátszott, elsősorban az, hogy Rozsnyón nagyon kevesen voltak magyarok, akik a kezdetekben aktív szerepet vállaltak a közéletben. Kevesen voltunk, ezt azért mindenképpen ki kell hangsúlyozni. KDH alakult, de MKDM nem.

– És azt mennyire érzékelted, hogy a forradalomnak nemcsak felső szintje volt, ahol lecserélték a köztársasági elnököt meg a kormányt, hanem a városokban is lejátszódott, hogy bizonyos tisztségekben lecserélték az embereket? A VPN jelölhetett helyettük meg az FMK. Rozsnyón történtek valami ilyen változások?

– Persze, voltak változások, csak én direkt módon nem érzékeltem. Ami Rozsnyót illeti, én a Csemadok ügyeivel voltam elfoglalva, és nem kapcsolódtam be a helyi politikai életbe. Persze a Csemadokban végeztünk a választásokkal kapcsolatos feladatokat. A falvakban Együttélés-alapszervezetek alakultak, és hát az alapszervezetekkel a kapcsolattartás járási szinten a Csemadokon keresztül folyt. Az Együttélés felhívásait a Csemadok-alapszervezeteknek mi küldtük ki, aztán ők is gyűjtöttek helyben támogató aláírásokat. Akikről úgy gondoltuk, hogy támogatói lesznek az Együttélésnek, azoknak küldtünk ki ilyen körleveleket.

– *Tehát az természetes volt, hogy a kampány idején ti, csemadokosok is sokszorosítottátok, ti is plakátoltátok az Együttélés propagandaanyagait? Gondolom a Csemadokban akkor az természetes volt, hogy gyakorlatilag az Együttélést segítitek.*

– Ezt mi természetesnek vettük. És hát a konkrét kulimunka elvégzésére nem nagyon akadtak jelentkezők. Kezdetben elsősorban a gimnázium néhány diákjára számíthattam, elsősorban Prékop Marira, ő volt a jobbkezem, meg a gömörhorkai Bacso Aranka. Az Együttélés plakátozását a járásban elsősorban én végeztem Józsival, a későbbi férjemmel nagyon idegfeszítő körülmények között, mert Józsi egy apolitikus alkat, állandóan morgott, de azért eljött velem, mert autó nélkül persze nem ment. De nagyon nem tetszett neki az egész, sokat morgott, vitatkoztunk. Ilyenkor mindig azt mondtam neki, csak a választásokig bírja ki, utána már egyáltalán nem akarok foglalkozni politikával még ilyen formában sem, de most valakinek ki kell raknia a plakátokat, s nincs más, aki ezt megtegye. A benzinköltséget is csak jóval később térítették meg, de én úgy gondoltam, hogy ha felvállaltam – persze, mint máskor, most sem volt más vállalkozó –, akkor végigcsinálom. Szóval Józsi sokat morgott, és azzal szórakozott, hogy a ragasztót legtöbbször a politikusok képére is rákenete, hadd ragyogjanak.

– *Ez azt jelenti, hogy esténként kimentetek és teleragasztottátok a várost?*

– Délutánonként, néha napközben munkaidőben is, igen. Nemcsak a várost, az egész járást.

– *És Rudna? Te, aki annak idején meg akartad váltani a falut, nem érezted úgy a 89-es forradalom után, hogy otthon most én leszek az, aki megváltoztatja a falut?*

– Én 1989 szeptemberében beköltöztem Rozsnyóra, a Csemadok-évvárón lemondtam az elnökségről, de még vezetőségi tag maradtam. Az FMK-t támogató nyilatkozatot aláírta a vezetőség, még a volt pártelnöknő, Rencsok Sándorné is, az óvoda egykori igazgatónője, akinek része volt a magyar óvoda megszüntetésében s Csemadok-vezetőségi-tagként a Csemadok fűrásában is. Olyan volt, mint egy beépített ügynök. 1989 után a helyi református gyülekezetben is vállalt funkciót egy időre. A községi krónikát ő vezette, de a Csemadok-szervezet tevékenységét az én tízéves elnökségi időszakomban nem örökölte meg, a SZISZ tevékenységét meg jól feltuningolta, ott a lánya is vezetőségi tag volt. Szóval a tízéves szerteágazó tevékenységünknek alig maradt nyoma ilyen formában.

Visszatérve, engem nem vonzott a konkrét politizálás, abban a faluban meg különösen nem, még abban az esetben sem, ha akkor nem költöztem volna el!

Egyáltalán nem voltak már illúzióim a világmegváltást illetően. Meg egyébként is, soha nem éreztem késztetést arra, hogy a falumban valamikor is politikai vonalon valamilyen konkrét szerepet vállaljak.

– *A Csemadok-munkában történt valami nagy változás a korábbi időszakhoz képest? Csemadokosként továbbra is ugyanazt csináltátok, mint a forradalom előtt?*

– Ugyanazt csináltuk, Gombaszög is még ugyanúgy zajlott le. Mondjuk, a program összeállításában már szabadabb keze volt a Csemadok KB-nak, de azt ugyanúgy ők döntötték el, mi csak a kivitelezők voltunk. Ugyanúgy jártunk jegyeket is árusítani elővételben. És 1990-ben még nem mondhatom, hogy gond lett volna a jegyelővétellel, a szakszervezetek ugyanúgy megvették. Nacionalista megnyilvánulással is csak egy esetben találkoztam. Másrészt 1989 első fele nagyon kaotikus volt, s a Csemadok KB se nagyon törődött velünk, legtöbben a politikával voltak elfoglalva.

– *Tehát Gombaszögnek azért komoly segítség volt, hogy 90-ig a jegyek egy jó részét a szakszervezetek felvásárolták.*

– Én konkrétan emlékszem, 120-125 ezer korona értékben adtam el jegyeket elővételben, ami azért nagy pénz volt akkoriban. De az előző években is kb. ugyanennyit. Ez eleve bele volt tervezve a szakszervezetek költségvetésébe.

– *1990-ben férjhez mentél és elköltöztél az Érsekújvári járásba, Köbölkútra, amivel párhuzamosan olyan szempontból is új korszak kezdődött az életedben, hogy ekkor kezdtlél erőteljesen a tudományos világ felé fordulni. Aminek a végeredménye az, hogy ma doktorátussal rendelkezel és néprajzzal foglalkozol. Én ezt a második életedet ismerem. S úgy ismerlek, hogy amellett, hogy rendkívül intenzíven foglalkozol a szakmáddal, azért nagyon erősen érdeklődsz a közélet iránt. Nagyon határozott véleményed van a közletről, mindenről, ami körülöttünk zajlik, és ezt nem is rejtet véka alá. Hogyan látod most 1989-et? Úgy általában mi a véleményed a 89-es rendszerváltásról?*

– Én nagyon örültem a rendszerváltásnak, és nem gondoltam, hogy ez már akkor, 89 késő őszen be fog következni. Bár észlelhetők voltak bizonyos jelek, de nem gondoltam, hogy az életem még aránylag korai szakaszában sor kerül erre. Örültem neki, és azért is igyekeztem minél több dologba bekapcsolódni, tenni, amit lehetett. Fontos volt számomra az ügy. Sosem szerettem az alibistákat meg az okoskodókat, akik mindig olyan nagyon tudták, hogy mit és hogyan kellene, de amikor el kellett mozdítani egy szalmaszálát, az már nehezükre esett. Most, 2010-ben úgy látom, magyar politikusaink részéről sok volt a pótcselekvés, sok a hangzatos szó, s az egykori kommunista módszerek is gyakran visszaköszöttek, a populizmus meg az utóbbi pár évben különösen felerősödött. Az a baj, hogy csak nagyon rövid távban tudtak gondolkodni, nem volt koncepciójuk, nem összefüggésekben látták a dolgokat, tehát nem is a lényegre koncentrálnak. Az értelmiség véleményére sem figyeltek oda kellőképpen, sőt egyáltalán. Szobor, emlékmű és kopjafaavatásokkal, szóvirágos beszédekkel, kesergéssel, sérelmi politizálással és bűnbakképzéssel

nem is lehet eredményeket elérni. Modern felfogásra van szükség, nem a romantikára kell alapozni, a realitásokból kell kiindulni. Nekünk itt kell élnünk, együtt a szlovákokkal, itt kell érvényesülnünk, ezt végre már tudomásul kellene venni, csak együtt megy. Ehhez kell megteremteni valahogy a feltételeket. Ha például végignézzük az MKP, de akár a korábbi három párt választási listáit, bizony, bizony, kezdetben alig voltak néhányan, akik éltek törvény adta jogukkal, hogy nevüket magyarul használják. Később többen lettek, de még ma is akad jó néhány, egyébként melldöngető szlovákiai magyar politikus, aki miközben, úgymond, harcba indul a jogainkért, ő maga azzal sem él, ami már régen megvan. Ezt egy politizáló ember egyszerűen nem teheti meg! És még valami, ideje lenne végre észrevenni, hogy a szlovákiai magyar társadalom nem homogén, sem politikai, sem egyéb szempontból nem gondolkodik mindenki egyformán. Ez még a szocializmus idején sem volt így, bár a kommunisták szerették volna. Jó lenne végre, ha a magyarság fokmérője nem az öncélú melldöngetés, a csalóka mítoszok élesztgetése, pátyolgatása, s az idejétmúlt délibábos és nevetséges tanok ismerete, sőt terjesztése, hanem a létrehozott konkrét, előremutató, a tényleges megmaradást szolgáló értékek és kezdeményezések lennének a mérvadók. Hagyjuk már az örökös sérelmi politizálást, az nem old meg semmit! Tehetlenségünket, lustaságunkat ne csak a szlovák nacionalisták mesterkedéseivel indokoljuk, gyakoroljunk végre önkritikát! És főleg, ne kiáltssuk ki a másikat nemzetárulónak csak azért, mert nem szidja a szlovákokat, hanem megpróbál velük normálisan együtt élni, együttműködni.

Visszatérve saját sorsomra. Addig emberekkel, hogy úgy mondjam, emberekért dolgoztam, de 1990 nyarán már tudtam, hogy én már nem akarok népművelő lenni, emberekkel dolgozni. Az engem ért hatások, személyes csalódások kiölték belőlem az akkori naiv lelkesedést. Életemnek azt a szakaszát lezártam. Az más kérdés, hogy az 1989-ben megalapított Csehszlovákiai Néprajzi Társaság ügyintézőjeként ezután tíz évet végigcsináltunk Józsival, mert ő volt az elnök. Mindezt sokat mérgelődve a passzív okoskodók és kritikusok miatt, de megint csak naiv lelkesedéssel, az 1991-ben megszületett gyerekem rovására, őt megrövidítve tettem. Utólag nagyon sajnálom, hogy nem neki szenteltem inkább a társaság dolgaira szánt rengeteg időt. Miután tíz év után letettük a lantot, sajnos a társaság rövidesen kimúlt, s eddig nem akadt, aki ismét feltámasztaná. Ez nagyon szomorú. Visszatérve az előző kérdésedhez, ma már csak a szakmámmal akarok foglalkozni, ami egyben a hobbim is, s ez nagyon jó dolog. Fontos, hogy szeresse az ember, amit csinál. Ez persze nem jelenti azt, hogy ha van véleményem, nem mondom el. Úgy gondolom, ha megszaporodnak az aggasztó jelenségek, reagálni kell rá, el kell mondanunk a véleményünket, olykor a nyilvánosság előtt is. Úgy vélem, hogy bizonyos határon túl, főleg ha ismét feltűnnek olyan jelenségek, amelyek egyszer már katasztrófához vezettek, egy értelmiséginek állást kell foglalnia, nem szabad hallgatnia. Fontos, hogy olyankor is megszólaljon közössége érdekében, ha véleménye ellenkezik a hatalmon lévő vagy akár a szlovákiai magyar politikai élet képviselőinek a véleményével, vagy akár a többségével. Ebben a tekintetben olykor az egykori harcias, de egyben naiv amazon még mindig előbújik belőlem.

- Köszönöm a beszélgetést.

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

LÁSZLÓ BÉLA

15

1940. július 4., Hanva. Matematikus, egyetemi tanár, professzor. A tornaljai magyar gimnáziumban 1957-ben érettségizett, majd a pozsonyi Pedagógiai Főiskola Természettudományi Karán 1961-ben matematika-ábrázoló geometria szakos oklevelet szerzett. 1963-tól a nyitrai Pedagógiai Kar oktatója, 1981-től docense, 1989–1993 között dékánhelyettese. 1999–2004 között a Konstantin Egyetem algebra és számelmélet tanszékének vezetője, 2004-től a Közép-európai Tanulmányok Karának dékánja. A rendszerváltást követően a Független Magyar Kezdeményezés és a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének alapító tagja, az 1990-es években a Magyar Polgári Párt, majd a Magyar Koalíció Pártja nyitrai járási elnöke volt.

– Milyen családból, honnét származol, mikor születted, mondj valamit a gyerekkorodról.

– Faluról származom, Hanva, ahol születtem, egy gömöri kis falu a Sajó mellett. Középparaszt családból származom, hat-nyolc hektár szántóföldünk volt. Falunk, a környék egyik legnagyobb faluja volt. Az emberek nagyon szorgosak voltak abban az időben, sokat dolgoztak. A családi háttér, visszaemlékezve, nagyon kellemes volt, mert öten voltunk fiútestvérek, a rokonság is elég kiterjedt volt, s nagyon összetartott, mind a munkában, mind egymás segítésében.

1940-ben születtem, én voltam a negyedik gyermek. A legidősebb bátyám Sárospatakon tanult, és a háború hazakényszerítette Sárospatakról. Fel is adta a tanulmányait, mert az új országhatárt légvonalban tőlünk három kilométerre húzták meg, tehát nem lehetett Magyarországon tanulni. Itthon maradt és ő is gazdálkodó lett, odahaza dolgozott a szövetkezetben.

Gyerekkoromból emlékszem a háborús évekre, amikor Magyarország irányából a Sajó völgyében jöttek át az orosz katonák. A háború után én még magyar iskolába kezdtem járni. Egy reggel édesanyám azt mondja, hogy nem kell fölkelnem, mert elvitték, kitelepítették a tanítót. Nem kell iskolába menni. Persze, ez szomorú helyzet volt. Ez is mutatja, hogy először a magyar tanítót vitték el, és az értelmisé-

LÁSZLÓ BÉLA

get telepítették ki. Azóta sem tudunk semmit a tanítónkról, aki több hanvai generációt tanított. Nem egyszerű tanító volt, hanem olyan falusi tanító, aki megtanította a gyerekeket fát metszeni, oltani, gyümölcsöt, zöldséget termesztani is. Az iskolakertben talán még most is megvannak azok a fák, amelyeket a gyerekek oltottak.

Ezután egy olyan időszak következett, amikor nem volt tanítás. Aztán jött egy szlovák tanítónő, akinek a beszédét nem értettük. Ő sem értett bennünket. A háború után, amikor újraindulhattak a magyar osztályok és a magyar tagozatok, Zagyi Gyula nevezetű tanító került a falunkba, aki szintén egy régi vágású tanító volt. Ő aztán Hanván újból megteremtette a magyar művelődés, oktatás alapjait. Ő volt az, aki először küldött el úttörőtáborba Besztercebánya mellé, ahol egy más világot is megismertem.

Az elemi iskolai évek után Rimaszécsre kerültem alapiskolába. Az újrainduló magyar iskolákba új tanerők jöttek, akik az elmúlt tíz évben nem taníthattak vagy nem tanulhattak magyar tanítóképzőkben. Volt két olyan tanítónk, aki Magyarországon végezte tovább a tanulmányait oly módon, hogy titokban átjárt az új államhatáron vizsgázni. Rimaszécsen az igazgató, Rigó László irodalomtanár, egy fantasztikus ember volt, lelkesen, magával ragadóan tudott tanítani. Több kiváló tanárunk közül szeretnék visszaemlékezni még Reisz Miklós kémia- és földrajz-tanárunkra, aki fiatal korában bokszoló és Papp László lelkes szurkolója volt. Akár jót tettünk, akár rosszat tettünk az iskolában, mindig megbokszolta a vállunkat.

Ami még a gyerekkoromra visszagondolva lényeges, hogy a falunkból nagyon sokakat kitelepítettek. Mi is rajta voltunk a kitelepítési listán, már csomagoltunk, de a kitelepítés felfüggesztése megmentett bennünket. A rokonságból több család is kikerült Morvaországba. Emlékszem rá, ahogy édesanyámmal mindig készítettük a csomagokat, küldtük a leveleket, küldtük a ruhaneműket számukra. Ezek az emlékek gyakran visszatérnek, hogy miért kellett az embereknek elhagyniuk az otthonukat, a rokonságot, a házukat, mindent. Szerencsére nem tartott soká ez a kegyetlen helyzet, visszakerültek és visszakapták a saját házukat.

Közben Kárpátaljáról áttelepítettek nagyon sok szlovákot, akik magyarul is tudtak, a mi falunkba legalábbis ilyenek kerültek. Ezekkel a szlovák emberekkel a falu nagyon jól megvolt. 1948 után nagyon gyorsan kiépítettek a számukra a falu mellett egy Új-Klenócnak nevezett, 8-10 házból álló falurészt, és ott laktak. Nagyon sok barátunk volt közöttük. 48 után, lényegében már korábban is, a szlovák tudás előtérbe került. Szlovákiához tartoztunk, és az emberek, főleg a fiatalok, szlovákul kezdtek tanulni. Olyan újságyszerű valamiből tanultak, gyertyafénynél közösen esténként. Mi, kisgyerekek is ott voltunk és megtanultunk néhány szót szlovákul, kezdtük a szlovák szavakat elsajátítani. Mikor betelepítették a szlovákokat, természetesen igyekeztünk velük szlovákul beszélni. Arra emlékszem, hogy a betelepült szlovákokkal én is szlovákul kezdtem beszélni. A szlovákok mindig dicsérték az édesanyámnak, hogy milyen jól tudok szlovákul, pedig ennek az ellenkezője volt az igaz. De ez az emberi viszonyulás nagyon lényeges volt abban az időben a nemzetiségi torzalkodások, a kitelepítések után. A szlovákok többsége, főleg a fiataljai, fokozatosan elmentek munka után más helyre, ahol iparban, a gazdaság más területein dolgozhattak, nem a mezőgazdaságban. És fokozatosan utánuk költöztek az idősebbek is, alig maradt a falunkban két-három szlovák család. Lényegében a mi falunk tiszta magyar falu maradt, ahol szlovák iskola ugyan volt két-három gyerekkel, de az utóbbi időben, azt hiszem, szlovák osztály nincs is.

– Még annyit kérdeznék a szüleiről, hogy ők szintén Hanváról származtak?

– A szüleim Hanváról származtak mind a ketten. Az édesanyám szüleit még ismerem, az édesapám részéről a nagyanyámat nem ismertem, ő korábban meghalt, de nagyapánkat ismertem. Nagyon jó kapcsolat volt a nagyszülőkkel, azért is, mert hát héttagú család lévén, dolgozni kellett, édesapámnak is, édesanyámnak is. Nagyanyám emléke nagyon mélyen rögződött az emlékezetemben. Egy kis szobában lakott a régi házban, a nagyszülők házában, és főleg mikor már főiskolára jártam, hazajártam meglátogatni. Fantasztikus asszony volt! Tudvalevő, hogy milyen nyugdíjat kaphattak a 60-as években. Mivel a családból egyedül én tanulhattam főiskolán, amikor elmentem meglátogatni, hogy hogy van a nagymama, mindig adott valami pénzt, pedig nem kívántuk tőle.

Van a nagymamától egy nagyon kellemes emlék, éspedig Tompa Mihálynak az 1870-ben kiadott összes költeménye, amelyet Arany János és társai szerkesztettek. Ezt őrzöm a mai napig. E gyönyörűen illusztrált kötetből nagyon sokat szavaltunk gyerekekként. Azóta is nagyon sokat olvasgatom.

További sorsom megalapozója azonban édesanyám volt, aki nagyon szeretett olvasni. A nagy családnak abban az időben bizony nagyon nehéz volt falun élni, de mégis, egyszerű petróleumlámpa mellett éjjelenként, már a család aludt, lekönyökölve az asztalra olvasott.

Talán még édesapámról is hadd mondjak néhány szót. Édesapám amint elvégezte az iskolát, gyakorlatilag 12 éves korától teljes egészében végezte a mezőgazdasági munkákat. 12 évesen már lovakkal szántott, vetett, dolgozott. Ő egy igazi parasztember volt, aki az elődöktől mindent megtanult, melyik földön mikor kell trágyázni, hogyan kell vetni, melyikbe mit, tehát egy olyan ember volt, aki a paraszti munka minden részét ismerte. Azért mondom ezt, mert amikor jött a kollektivizálás, bizony nagyon nehezen tudott megválni az állatoktól, és hát nem is akarta aláírni a szövetkezetbe való belépést. Persze öt gyerek volt. Jártak az úgynevezett hajcsárok a vidéken, akik a beadásokat gyűjtötték, és hiába teljesítettük a kiszabott kontingenst, ennek ellenére járták a padlásokat, ha volt egy kis malacka, ami karácsonyra hízott a családnak, azt is el akarták vinni. Néhány epizódját szeretném elmondani ennek a helyzetnek.

Mikor jöttek az autóval és a ház előtt megálltak, édesanyám elbújt. Nem tudta nézni, ahogy jöttek és követeltek és vitték el az állatokat. Egyszer a bátyáim és az unokabátyám, akivel egy udvarban laktunk, vasvillát fogtak, és nem engedték be a hajcsárokat. Szerencsére ez már valószínűleg olyan időszakban történt, amikor nem lett büntetőjogi következménye.

Már gimnáziumba jártam Tornaljára, amikor a különböző hivatalokban dolgozókat igyekeztek iskolázottabbá tenni, vagyis igyekeztek velük elvégeztetni a középiskolát, gimnáziumot. Mi, gimnazisták is fel voltunk kérve, hogy segítsünk, tanítsuk őket a tanítási óra után. Énnekem is volt két ilyen idősebb ember, akivel foglalkoznom kellett, matematikára tanítani őket. Egyszer az iskolából együtt sietve a buszra, találkoztunk édesanyámmal, aki bevásárolni jött Tornaljára. Utána édesanyám mondja, tudod, ki volt ez a férfi? Ez volt az, aki járt a padlást söpörni és a disznót elvinni. Megismerte édesanyámat, és ettől kezdve nem jött el az órára, többet nem találkoztam vele.

A kollektivizálás nagyon szörnyű dolog volt, mert édesapám nem írta alá, nem akarta aláírni a szövetkezetbe való belépést. És hát rendszerint jöttek autóval, vit-

ték be édesapámat a hivatalba, aztán föl a járásra is, győzögették. És egyszer édesapám eltűnt. Nem jött vissza. Kerestük, nincs sehol. Jó három-négy nap után jött vissza elcsigázva, éhen-szomjan. Állítólag fönt a hegyekben valahol kitették az erdő közepén őt, ha nem akarja aláírni a belépési nyilatkozatot, menjen haza pénz nélkül, minden nélkül. Több napon át gyalogolt haza. Ezek az emlékek valószínűleg olyan nyomokat hagytak bennem, amelyek talán az egész életemre kihatottak.

A kollektivizálás megtörtént ugyan, de volt egy időszak, amikor vissza lehetett kérni a földeket. Édesapám bátyja, András bátyánk, aki korábbanbírája is volt a falunak egy időben, ő visszakérte a földjét, de csak néhány évig bírta. A faluban volt egy kiváló kertész, aki kertészetet vezetett, és mi, fiatalok oda jártunk dolgozni az iskolai szünet alatt. Nyolc-tíz fiatal dolgozott ott, kapáltunk, termeltünk zöldséget, gyümölcsöt és jártunk eladni. Héti Géza bácsinak hívták a kertészt. Nem tudom, miért, de szerette, ha én megyek vele eladni az árut. Este fölkapoltunk egy kis teherautóra, és kora reggel fölmentünk az északi településekre. Nagyon hamar, 4-5 óra alatt eladtuk a kis teherautónyi árut. Ott is találkozott az ember a szlovák nyelvel. Jól jött, amit a betelepített szlovákoktól megtanultunk.

Ettől eltekintve, hiába tanultunk szlovákot már a gimnáziumban is három éven át, érettségi után is bizony a szlovák nyelvtudásom nagyon győnge volt. Amikor az egyetemre fölkerültünk, ez nagyon kevésnek bizonyult. Azon a vidéken érdekes módon nem volt erős a reszlovakizáció. Csak egy-két család reszlovakizált. Különbséget amiatt az emberek nem tettek egymás közt, hogy ki reszlovakizált vagy nem.

Édesanyám nagyon szeretett olvasni, és mindig említette, hogy ő tanítónő szeretett volna lenni. Édesanyám volt az, aki mindnyájunkat, mind az öt fiút arra ösztönözte, hogy tanuljunk. Amint említettem, legidősebb bátyám Sárospatakon tanult a később kitelepített tanító és a tiszteletes úr fiával. Ők mind a ketten ottmaradtak ismerősohánál Magyarországon. Emlékszem rá, hogy a bátyám nagyon sokszor nézegette a sárospataki indexét és nagyon sajnálta, hogy nem tanulhatott tovább a határ miatt.

A gimnáziumi évek Tornalján zajlottak, és ez nagyon meghatározó volt számomra. A mi évfolyamunk volt a második magyar gimnáziumi évfolyam. Az előttünk lévő évfolyamból kiváló diákok kerültek ki. Abba az osztályba járt például Cselényi László, aki irodalmi estéket szervezett, amelyeken ő volt az összekötő szöveg szerzője, mi pedig prózai szövegeket olvastunk fel, verseket szavaltunk. Az udvarban, ahol a magyar gimnázium két osztálya volt az egyik oldalon, a másik oldalon Pákozdi tanár úr lakott, aki azokat a diákokat, akik az ilyen estékről nem tudtak hazautazni, mind elszállásolta. Volt úgy, hogy 15 diák aludt nála. Egy olyan környezetbe csöppentünk bele, ahol kiváló diákok voltak.

Tornalján akkor, a nevére már nem emlékszem, mozgássérült újságárus volt, aki, nem tudjuk hogyan, milyen módon, de beszerezte nekünk a magyarországi könyveket, regényeket, irodalmi műveket, beszerezte a magyar újságokat, hetilapok, havilapok, és árulta nekünk pult alatt. Akkor, a háború után jelentek meg Magyarországon olyan kis sárga borítású és nagyon gyatra papírra nyomtatott regények, Jókai, Mikszáth és a többi klasszikus regényei, és ezeket mind megvettük. A mai napig ott vannak a könyvtárban összegyűjtve. Ilyen irodalmi élet és kultúrellet folyt akkor Tornalján. Ezt még megtette, hogy amikor mi kezdtünk, három fiatal ambiciózus tanárt helyeztek a gimnáziumunkba, Zsámbok Tamás földrajz-történelem, Cziczér János matematika-fizika és Pazderák Bertalan pedig magyar

nyelv és irodalom szakos volt. Ez a három tanár lényegében hosszú időre megszabta a magyar gimnázium irányultságát és színvonalát. Nagyon szerettük őket, fiatalok voltak, ambiciózusak voltak, okosak voltak, nagyon sokat adtak nekünk a gimnáziumi években. Cziczter tanár úr korábban meghalt, de Zsámbok Tamás Tornalján már a rendszerváltás előtt is nagyon lényeges ellenzéki tevékenységet folytatott. Pazderák Bertalant a 68-as események után elhelyezték keletre, Kassa felé, de visszajárt arra a vidékre. És hát emellett, mint említettem, Pákozdi tanár úr egy olyan egyéniség volt a gimnáziumi tanárok között, aki idősebb volt, Berlinben is tanult, ha jól emlékszem, és mindenhez értett. Talán érdekességként el lehet mondani, hogy olyan kerékpárt szerkesztett és hegesztett össze, amelyet lábbal is, és kézzel is lehetett hajtani.

Az alapiskolában nagyon szerettem a kémiát és a földrajzot. Mindenképpen kémikus szerettem volna lenni. A gimnáziumban nagyon alacsony szinten tanították a kémiát, ez is befolyásolta talán azt, hogy végül is nem a kémia irányába mozgultam el az érettségi után, hanem a matematika vagy az irodalom irányába. Nem az irodalmat vagy a történelmet, a humán tantárgyakat választottam, talán azért, mert ki ne próbálkozná verseket írni fiatal korában, gimnazista korában! Jönnek az első diákszerelmek, Cselényi meg mások is nagyon komoly irodalmi tevékenységet folytattak, hát én is próbálkoztam, és mikor összevettem a kollégáim verseivel, bizony, nagyon gyatrák voltak. Hiába szerettem az irodalmat, történelmet, tudatosítottam, hogy nem olyan adottságokkal rendelkezem, hogy irodalmi pályára menjek. Talán ez is befolyásolta, meg a tanárom is, hogy végül a matematikát választottam.

Abban az időben ábrázoló geometria nem volt a középiskolában, de ilyen szak nyílt, az új tantervek már előirányozták a bevezetését. Matematikatanárunk próbált e területen is foglalkozni velünk. Úgy látszik, fölfedezte az ábrázoló geometria iránti vonzalmamat, és ő ajánlotta, hogy menjek erre a szakra. Így a középiskolából ábrázoló geometria–matematika szakra kerültem.

56 őszére visszaemlékezve egy nagyon megrázó történet jut eszembe. 57-ben érettségiztem. Az érettségire készülve, késő éjszakáig tanultam, mint minden diák. Éjfél tájt arra lettem figyelmes, hogy mozgás van a faluban. Mi ez a mozgás? Az őszi zuhogó esőben az történt, hogy egy kapu mellett valaki rátalált egy fiatal lányra. Egy szál ruhában volt, átfázva, dideregve. Kiderült, hogy egy 18 éves lány, aki Magyarországról került ide. Az édesapja pilóta volt, szörnyethalt, erre az édesanyja fölakasztotta magát, őt pedig intézetben nevelték. Az intézet kapuját kinyitották, és mindenki arra ment, amerre látott. Ez a lány maga sem tudta, hogy került el Hanvára az országhatáron keresztül. A faluban nagyon sok család be akarta őt fogadni. Persze többször elvitték kihallgatásra, a lelkészünk, Szakall János református tiszteletes kísérte el, mert ő tudott némileg oroszul is, szlovákul is. Egyszer azt mondták neki, hogy nem kell a lánnyal mennie, mert csak rutinellenőrzést tartanak. És többet a lány nem került vissza. Ez olyan megrázó élmény volt, amely ráébresztett bennünket, hogy mi is történik Magyarországon. Fölkerülve az egyetemre, az ember ezek után teljesen másként értékelte és hallgatta a marxista-leninista előadásokat a kommunizmusról és a kommunizmus emberségességéről.

Említettem Szakall János tiszteletes urat, aki fantasztikus szónok volt. Olyan kitűnően prédikált a templomban, hogy amikor megnősültem, a nejemet is elvittem, hallgassa meg őt. Azok a tartalmas prédikációk, minden szívhez és minden ember érzelmeihez eljutottak. Szakall János tiszteletes úrhoz már egyetemistaként

is mindig ellátogattam, ha odahaza voltam, és mindig kellemes beszélgetést folytattunk. Olyan lelkipásztor volt, aki nemcsak kiváló szónok, hanem kiváló irodalomtudós is volt. Öröm volt hallani, ahogy mesélt és beszélt a magyar irodalomról és a magyar költészetéről. Nagyon sokat lehetett tőle tanulni.

Fölkerültem az egyetemre, és az első élményem a Švejk volt, akkor játszották a moziban. Minden mozi tömve volt. A Tatra moziban az első sorba kaptunk jegyet. Az egész mozi nevetett és jól szórakozott a Švejken, s én bizony nem értettem semmit a Švejkből. Elképzelhető, hogy ilyen szlovák tudással mit kellett végigszenvedni az első hetekben, hónapokban, hogy az ember az egyetemen megmaradjon. Először novemberben, mindenszentekre mentem haza látogatóba, és úgy mentem haza, hogy nem megyek vissza az egyetemre, mert annyira nem értettem még november elején sem az előadásokat, főleg matematikából, mert az egy külön nyelvezet. De ezt nem mertem megmondani a szüleimnek. Mégis visszamentem, és már kezdem érteni az előadásokat. Az első élmény az volt, amikor hosszú hetek után megértettem a függvény folytonosságát. Nagy öröm volt számomra. Talán ez volt az első pillanat, amikor úgy gondoltam, hogy akkor mégiscsak itt maradhatok az egyetemen, mégiscsak fog ez menni. Az első vizsgám éppen annál a tanárnál volt, aki az analízist tanította, s tudott magyarul, Magyarországon az első világháború előtt diákként matematikai verseny győztese is volt. Hlučil Károly professzor úr már idősebb ember volt. Ő vizsgáztatott, és a szókincsem még mindig nagyon gyatra volt szlovákból, s azt mondta, ha úgy gondolom, mondhatom magyarul is. Talán jó, hogy fölhozunk ilyen eseteket is, hogy akkor, a háború után, a kitelepítések, nemzetiségi konfliktusok után nem volt probléma a tanárnak azt mondani az egyetemen, hogy tessék, akkor magyarul is felelhet. Én elkezdtem hol magyarul, hol szlovákuul felelni. A kollégák nagyon kedvesek voltak, sosem éreztették velem, hogy nem tudok jól szlovákuul. Voltak szlovákok keletről is, nyugatról is, és Morvaországból is a csoporttársak között. Az első vizsgán egyest kaptam, és ez nagy dolog volt, hogy végül is a tanár megadta az egyest erre a feleletre. Ez a tanár egy fél év múlva, amikor újból vizsgáztam nála, azt mondta a vizsga után, hogy no lám-lám, már egészen jól tud szlovákuul. Ugyan akad-e most Szlovákiában egy olyan egyetem, ahol egy magyar diák, aki nem tud tökéletesen szlovákuul, a tanár azt mondja neki, no lám-lám, milyen jól tud már szlovákuul. Azt hiszem, nagyon ritka az ilyen eset.

Ezek azok az élmények, amelyek megmaradtak számomra, hogy mit jelent az emberség, mit jelent a tanári hozzáállás, megértés. Abban az időben, az 50-es évek végén az általános tantárgyak, mint a marxizmus-leninizmus, pedagógia vagy pszichológia tantárgyak vizsgáihoz még nem volt meg a szókincsünk. Megtudtuk, hogy a tanárok között többen tudnak magyarul. Vizsga előtt elmentünk hozzájuk, és megkértük, nem vizsgázhathánk-e náluk magyarul. Mindig beleegyeztek. Így magyar nyelven vizsgáztatott Gyurics professzor pszichológiából, Onódi tanár úr a politikai tantárgyakból, Vajcík professzor pedagógiából.

Az első év után bekerültem az Ifjú Szívekbe. Az ott töltött évek nagyon kellemesek voltak, azt hiszem, minden Ifjú Szív-es úgy emlékszik rá, hogy az egy fantasztikus időszak volt. Az egyetemi évek nagyon kellemesen zajlottak Pozsonyban. Ritkán jártunk haza, lényegében csak mindenszentekre és karácsonyra, vizsga után pedig februárban, utána már csak húsvétra. Az életünket Pozsonyban töltöttük, szombaton és vasárnap színházba, moziba, sporttalálkozókra jártunk, igazi diákéletet éltünk, a szórakozást is beleszámítva természetesen. Azt hiszem, a mai

egyetemista fiataloknak a többsége lényegében megvan fosztva ettől az élménytől, az egyetemista ételtől.

– *JAİK létezett már akkor?*

– Nem emlékszem, én nem voltam benne. Nem volt. Én 61-ben végeztem, azt hiszem, 64 után alakulhatott. Az akkori korszakot fémjelzi, hogy nem mi választottunk iskolát, hanem kihelyeztek a járásokra, ahol be is osztottak bennünket az iskolákra tanítani. Azt csinálták velünk, hogy aki nem fogadja el a kihelyezést, nem kapja meg a diplomáját. Persze mindenki aláírta. Engemet a rimaszombati járásba helyeztek ki. Az utolsó egyetemi évemet lényegében már a Műszaki Egyetemen töltöttem, ott tanítottam. Azokban az években Szlovákiában nagyon felduzzasztották az egyetemi hallgatók számát. Volt olyan év, amikor Szlovákiában több egyetemistát vettek föl, mint Csehországban, és kevés volt a tanár. Én az Építészeti Karon, Mede professzor úr tanszékén tanítottam ábrázoló geometriát, ahol felkínálták a tanársegédi állást is. Be is adtuk a kérelmünket, csak hogy közben életbe lépett az a párhatározat, hogy egyetemi állást csak két- vagy hároméves gyakorlattal rendelkezők tölthetnek be. Így augusztusban jelezték, hogy nem vehetnek föl, majd három év múlva újból jelentkezhetünk a tanársegédi állásra. Közben Rimaszombatból nagy nehezen elintézttem az elbocsátólevelet. Lényegében ezzel munkanélkülivé váltam, mert nem volt állásom. Innen elbocsátottak, oda meg nem vettek föl. Ez 1961-ben volt. Kitört a karibi válság. Minket, akik sorkötelesek voltunk, behívtak katonának. Szeptember elsejével be kellett lépni a katonasághoz. Akkor olyan hangulat volt, hogy kitörhet a harmadik világháború. Úgy búcsúztak el tőlem a szüleim meg mindenki, hogy háború lesz. Nem is törődtem többet az állással, elmentem katonának. Amikor két év után visszatértem, állást kellett keresnem. Tornalján akkor nem volt hely a gimnáziumban. Kassán a magyar gimnáziumban, Rácz Olivér volt az igazgató akkor, úgy kaptam volna ott állást, hogy az iparban is tanítok. Közben megtudtam, hogy Nyitrán tanárokat keresnek a magyar pedagógusképző tagozatra. Ide is beadtam a kérvényemet és felvettek.

– *Most már inkább a közéletiség irányában folytassuk abeszélgetést. Nyitrán mik voltak az alapproblémák a 60–70-es években?*

– Nyitrára 1963 őszén kerültem. Akkor már két-három éve működött a magyar tagozat, gyakorlatilag ki volt épülve. Éppen belecsöppentem a magyar pedagógusképzés nagyobb önállósága érdekében szervezett tanári akcióba, amely arról szólt, hogy mi legyen a magyar pedagógusképzéssel, mi legyen a szlovákiai magyar nemzetiségi kisebbséggel. Természetesen a pártállam abban az időben ezt leszerelte. Ha jól emlékszem, Kardos István, Pukkai László szervezték, akik akkor a Marxizmus-leninizmus Intézetben voltak, és a többiek is csatlakoztak hozzá. Nem tudom, hogy ez miatt-e vagy más oknál fogva, Pukkai László elkerült az egyetemről, Kardos Pista itt maradt 1970-ig.

1968-ban Nyitra mellett volt az országba augusztusban bevonult magyar csapatok parancsnoksága. Gondoltunk egyet tanárok többen, Szeberényi Zoltán, ott volt Kardos Pista meg talán Teleki Tibor is, taxiba ültünk és elmentünk a parancsnokságra. Persze a legmagasabb rangú tiszttel nem beszélünk, de hosszú ideig beszélgettünk velük az akkori eseményekről. Sokan találgatták, hogy mért men-

tünk oda, tiltakozni vagy barátságból üdvözölni őket? Mi a beszélgetést se így, se úgy nem folytattuk, tehát e között volt a mi beszélgetésünk. Ezt legjobban Szeberényi tanár úr fogalmazta meg most, az 50. évforduló kapcsán, hogy mi azt kértük tőlük, úgy viselkedjenek itt a magyar katonák, hogy ha majd elmennek innen, akkor nekünk ne legyen abból bajunk. Úgy tudom, hogy a magyarok részéről egész biztos, mindent fölvettek, amit velünk beszélgettek, nem adták át a szlovák hatóságnak. Így ennek nem lett semmi következménye.

68 után viszont folytak az egyetemen is a tisztogatások. Ennek keretén belül az egyetemen határozatot hoztak, hogy olyan könyveket nem lehet használni, amelyek szerzői ideológiailag nem megfelelők. Nekünk, tanároknak is kiosztották az egyes témából a tankönyveket, nézzük át, hogy szerzője és tartalma ideológiailag megfelelő-e az új pártszellemnek. A tanszéken egyedül voltam, aki azt mondtam, hogy én ezt nem fogom csinálni, én nem leszek részese egy kínai típusú kultúrforradalomnak. Persze ennek következményei is lettek, mert jött a komplex értékelés, amikor végül döntöttek mindenkiről, hogy az egyetemen marad-e vagy nem. A rólam elkészített értékelésben az volt, hogy el kell hagynom az egyetemet. A tanszéki értekezleten, ahol ezt ismertették, a tanszékről egyedül voltam, aki erre a sorsra jutott. És hát meglepett, mert úgy gondoltuk, hogy nem lesz ilyen problémám nekem sem. Az úgymond dubčeki irányzathoz kötődő dékán, Jozef Pastier professzor úr akkori támogatói közül néhányan ott voltak azon a tanszéki értekezleten, többek között a tanszékvezető is. No ezt használtam ki ösztönösen, amikor azt mondtam, hogy hát rendben, ha így ítélnék meg, de akkor az itt jelenlevő és tőlem sokkal inkább szocialista ellenes tevékenységet folytatott dékánhelyettesek és tanszékvezetők is kövessenek, ők sem maradhatnak itt, ha engemet kidobnak. Ez elhangzott, de a gyűlésen nyilvánosan nem lehetett megváltoztatni az előkészített szöveget. A találkozó után a tanszékvezető, idősebb kolléga jön utánam remegő kézzel, hozza a komplex értékelésemet és azt mondja, hogy hát írom át úgy, ahogy én jónak látom, a saját komplex értékelésemet. Így maradtam meg az egyetem kötelékében. Különben ha az az ösztönös felszólalásom nincs, el kell hagynom az egyetemet és valószínűleg sose kerülhettem volna vissza. Ezután világos volt, hogy az egyetemen ugyan ottmaradhattam, de a párthatalom kegyeiből kikerültem teljesen, mindig úgy tekintettek rám, hogy egy nem megbízható személy vagyok.

– *Te nem voltál párttag?*

– Nem voltam. Egy magyar kolléga, aki magyar párttagokat toborzott az egyetemen a 70-es évek elején, engemet is megkeresett, hogy nem akarok-e belépni a pártba. Bejelentkeztem, mondtam neki, csak tudatosítsa, hogy neki lesz kellemetlensége abból, ha az én kérvényemet ő fogja előterjeszteni, mert biztos nem hagyják jóvá. Úgyhogy nem is adott belépőlapot a pártba. Ekkor nem maradt számomra más út, mint a szakma irányába elmozdulni. Nemcsak ezért, hanem azért is, mert az egyetemen megkövetelték a szakmai előrelépést, fejlődést. Így hát elkezdtem járni ebben az időben Šalát Tibor professzor úr tudományos szemináriumára. A szakmai előrehaladás érdekében egy kicsit mélyebben elkezdtem a szakmában is dolgozni. Az amerikai matematikusok havilapjában rendszeresen megjelentettek problémákat, amelyeket meg lehetett oldani és a megoldásokat be lehetett küldeni. Egy ilyen probléma általánosításával kezdtem foglalkozni és egy konferencián referáltam először az eredményekről. Utána mondta Šalát professzor úr, hogy írom össze eze-

ket az eredményeket és adjam be a kisdoktori disszertációt. Így 1973-ban a pozsonyi egyetem természettudományi karán megszereztem az egyetemi doktori titulust. Ennek alapján a professzor úr azonnal elvitt az úgynevezett tudományos aspirantúrára, a mostani PhD doktori képzés elődjére. Ott viszont keményen kellett dolgozni. Kemény négy év volt a kandidátusi képzés, több vizsgával.

Itt is egy nagyon érdekes dolog történt. Akármilyen szakon is végezte az ember akkor a kandidátusi képzést, marxizmus-leninizmusból vizsgázni kellett. Ezt a vizsgát lényegében én már a 60-as években előképzésben megcsináltam. Amikor Pozsonyba bekerültem erre a képzésre, elvittem az igazolást, hogy én már egy ilyen hivatalos képzésen részt vettem, és a Marxizmus-leninizmus Intézet titkára elfogadta. A tanulmányok végeztével összegezték az eredményeket, és Michal Topolský, az intézet igazgatója, felfigyelt arra, hogy nem voltam nála vizsgázni. Hogyhogy, már kandidátus leszek, és nem voltam nála vizsgázni? Botrányt csinált. El is mentem a Marxizmus-leninizmus Intézet titkárához elnézést kérni, hogy miattam szidást kapott. De mindezenetre nem kellett még egyszer vizsgázni, és a nyelvvizsgát is ugyanígy elfogadták.

A 70-es években a helsinki folyamat egy olyan társadalmi és politikai gondolkodást indított el itt, Közép-Európában, amely végül elvezetett 89-hez. Emlékszem rá, a Charta 77-ről először a Szabad Európában hallottam. Látogatóba indultunk egy ismerősünkhöz. Az úton mesélem a nejemnek, hogy mi ez a Charta 77, mi van benne. Jött a helsinki folyamat, és hát jöttek azok a törvények is, amelyek a magyar nyelvű oktatás visszaszorítására voltak irányozva. Ezek életre hívták a Magyar Iskolák Védelmi Csoportját, amelyből megszerveződött a Duray Miklós által vezetett Jogvédő Bizottság.

Ezekbe a megmozdulásokba csak barátokon, ismerősökön keresztül lehetett bejutni. Én úgy a 70-es évek végén kerültem kapcsolatba azokkal a személyekkel, akik e területen, úgymond, már munkálkodnak. Hozzájárult ehhez a Juhász Gyula Ifjúsági Klub újraszervezése is Orosz Jenő, Kabla Jóska, Könözi Laci, Szépe Edit vezetése alatt. Ez volt az a négyes az agráregyetemről, amely a 70-es évek végén a JUGYIK-ot újból olyan szintre hozta, hogy a 80-as években ellenzéki műhely lett, a gímesei művelődési táborokon keresztül is. Emlékszem, Horváth Erzsébet tanító szakos hallgatóm kezdett beszélni arról, hogy mi zajlik a fiatalok körében. Elkezdtünk közösen gondolkodni, és így egymásra találtunk a JUGYIK vezetéssel, s együtt kezdtük a JUGYIK keretén belül, a Csemadok égisze alatt szervezni a gímesei művelődési táborokat, ahová bizony kemény ellenzéki személyeket hívtunk meg, írókat, költőket, akik már nagyon világosan és egyértelműen meg tudták fogalmazni a szocializmus, a kommunizmus problémáit, meg tudták fogalmazni az emberi jogokat számunkra a kisebbségi jogok kérdéseivel együtt.

– *Neveket nem tudsz mondani?*

– Hát a legnevezetesebb megmozdulás talán a Duna Körhöz kapcsolódik. Vargha János többször volt itt és beszélt a bősi és nagymarosi vízlépcsővel kapcsolatos ökológiai problémákról. Amikor Albert Gábor az Emelt fővel című könyv szerzője tartott előadást a gímesei táborban, több száz fiatal tapsolt, éljenzett. Fantasztikus élmény volt, hogy a diákok már akkor mennyire ráéreztek az ellenzéki problémára és mozgalomra! Emlékezetes volt a találkozás Domonkos Pál Péterrel, László Gyulával, Czeizel Endrével, Kis Gy. Csabával, Ormos Máriával, Jeszenszky Gézával és sok más neves tudóssal, közéleti személyiségekkel.

Kerestem a kapcsolatokat Pozsonyban is, és így jutottam kapcsolatba Gyurgyík Lackóval, Gyurcsík Ivánnal, Öllös Lászlóval, Tóth Károllyal, aztán Varga Sándorral és Duray Miklóssal is. Érdekes a Duray Miklóssal való megismerkedésem, ami lényegében még 68-ra nyúlik vissza, amikor Duray a Carltonban szervezett összejöveteleket. A részletekre már nem emlékszem, de tudom, hogy az egyik matematikai szeminárium után Znám István professzor hívott meg, hogy van egy ilyen találkozó, menjünk el. És ott találkoztam először Duray Miklóssal.

Duray Miklós tevékenysége ismerté vált a diákok között is, olvastuk, terjesztetük a Jogvédő Bizottság dokumentumait meg más magyarországi ellenzéki írásokat. Duray második bebörtönzése alkalmával felvetődött, hogy jó volna segíteni a családot, esetleg pénzzel is, egy szimbolikus összeggel. Azt hiszem, Simén András vetette fel ezt először. Akkor Nyitrán a JUGYIK egybeforrott a Csemadokkal, bálákat szerveztünk, és a bálókából beszédett nyereségből működtettük a JUGYIK-ot. Ebből pár ezer koronát felajánlottuk a Duray családnak. Én Pozsonyba jártam az egyetemre, ahol Duray Miklós felesége is tanított. Minden héten megálltam nála beszélgetni, hogy van Miklós a börtönben. Ez volt az az új kapcsolatfelvétel Duray Miklóssal, amikor a családjukhoz is közelebb kerültem. A családot aztán később többször meg is látogattam. Persze nem akarták átvenni a pénztámogatást, de végül mások is mondták, hogy ez egy szimbolikus összeg a fiatalok részéről, ezt illik elfogadni.

Amikor Miklós kijött a börtönből, kezdeményezte a diákokkal való találkozást, hogy megköszönje a támogatásukat. A Luxor kávéházban az első emeleten találkoztunk. Ekkor kezdődött a Duray Miklóssal való szorosabb együttműködésem. Hetente jártam Pozsonyba a matematikai szemináriumra. Vagy a munkahelyén, vagy a Dunaj áruházzal mellett, egy emeleten levő kávézóban találkoztunk. Így indult el a folyamat a Jogvédő Bizottság dokumentumainak a terjesztésével, megbeszélésével. Így jutottam el a dokumentumok kidolgozásához szükséges levéltári források keresése kapcsán Varga Sándor levéltároshoz. Tevékenységünk híre persze eljutott az egyetemi vezetéshez is, ahol jelezték, hogy ismerik ezeket a kapcsolatokat, de a 80-as évek közepén és második felében a glasznoszty beindulása után már olyan volt a helyzet, hogy nem rendeltek be a titkosrendőrségre beszélgetésre vagy kihallgatásra engemet. Duray Miklós készült Amerikába. A Miklóssal való beszélgetés során lényegében az én véleményem is az volt, hogy nem elég, hogy egy személy képviselje a Jogvédő Bizottságot, hanem ki kell lépni a háttérből, hogy nagyobb erőt demonstráljon. Bizonyára nemcsak ezért, végül létrejött a jogvédő bizottsági tagoknak egy találkozója, melyen 16-18-an vettünk részt, ahol megismerkedhettünk egymással.

– *Hol volt ez?*

– A vár alatt egy családi házban. Természetes, hogy a titkosrendőrség tudott erről a találkozóóról. Miklós készült Amerikába, és hát felvetődött, hogy mi lesz a dokumentumokkal? Én felajánlottam neki, hogy megpróbálom megszervezni a dokumentumok sokszorosítását, mivel sokszorosítási problémák voltak. Miklós a lengyel szolidaritás mintájára megtanított bennünket egy barátommal, Balkó Ferivel, hogy hogyan kell a sokszorosítást végezni, és itt, Nyitrán sokszorosítottuk két-három éven keresztül a Jogvédő Bizottság dokumentumait. Hetenként Pozsonyba járva, a dokumentumokat hátizsákban hordtam egy előre megadott helyre. Két

ilyen lerakódó hely volt. Az egyik egy háztömbnek a szénraktárában. Aztán úgy lát-szik, azt lefűlelték, mert egy másik hely valahol Ružinovban, már nem is nagyon emlékszem, hogy hol volt, egy panelház spájzába hordtam az anyagokat. De Miklós természetesen beleegyezett abba is, hogy ezeket a dokumentumokat saját magunk is terjesszük. Minden dokumentumot legalább 50-60 személynek küldtem szét. Ez két-három éven keresztül zajlott.

– *Ezt a sokszorosítást hol csináltátok?*

– A dokumentumokat Balkó Feri felesége, Veronika gépelte a saját lakásán, egy panelházban, és ott, a panelházban folyt a sokszorosítás is.

– *Itt Nyitrán?*

– Igen, Nyitrán. Én jártam oda a dokumentumokért. Itt, a mi lakásunkban tanított meg Miklós a sokszorosítás fortélyaira. Abban az időben a JUGYIK esti előadásaira, a művelődési táborokba neves személyiségek jártak. Akkor már folyt a cseh char-tások és a magyar demokratikus ellenzékiek közti kommunikáció, több ilyen kap-csolatteremtésben segítkeztem. Ebben az időszakban már több magyarországi ellenzéki összejövetelen is részt vettem.

Egy ilyen nagyon emlékezetes találkozó Kunfehértón volt, nem is tudom, melyik évben. Azért is emlékezetes, mert Kupa Mihály, a későbbi pénzügyminiszter is ott volt, tartott előadást. De azért is, mert a szövetkezet egy nagy vlecska dinnyét hozott a tábor központjába, lefordította, és egész héten dinnyetort ültünk. Úgyhogy nagyon kellemes volt.

Talán hadd említsek meg néhányakat, akik sokat segítettek nekünk. Ilyen volt Horváth Mihály, hatalmas termetű férfi volt, Simén András. Simén András egyike volt azoknak, akik a kerékpártúrákat szervezték itt, Szlovákiában több éven keresztül. És ő hordta át a könyveket is az egyetemista diákoknak, apránként hátizsák-ban.

– *Medvigy Endre?*

– Persze, Medvigy Endrével is kapcsolatban voltunk, többször járt itt, Nyitrán a JUGYIK-ban, a művelődési táborban. Abban az időben ismerkedtem meg például Halzl Józseffel. A rendszerváltás után aztán nagyon intenzívvé vált az együttműködésünk a Rákóczi Szövetség által. Már a 80-as években kialakultak azok az emberi kapcsolatok, amelyekre aztán a rendszerváltás után tovább lehetett építeni.

– *A diákok mennyire voltak bevonva?*

– Nyitrán gyakorlatilag a diákok csinálták az ellenzékiiséget.

– *Mit jelent ez a gyakorlatban?*

– Ők szervezték a gímesi művelődési táborokat, a rendszeres esti előadásokat. A fedőszervezetet a Csemadok alkotta. Meg kell említeni a Csemadok járási titkárát, Sándor Jánost, aki egy fantasztikus ember. Mert ezzel az ellenzéki diáktevékeny-

séggel annyi sok borsot törtünk az orra alá, és persze János bátyánk soha egy rossz szót nem mondott, és nem mondta azt, hogy fiúk, ne csináljátok. Mindent elviselt miattunk, elviselte a párttámadásokat, a titkosrendőrséggel való kommunikációt is, mi pedig csinálhattuk, amit jónak láttunk. Nem tudom, önélkül a JUGYIK a 80-as években végezhetett volna-e ilyen tevékenységet? A művelődési táborokon, heti találkozásokon, táncházakon túl, a 80-as években Szanyi Mária segítségével néprajzkört szerveztünk. Több néprajzos is kinőtt ebből, nem profi, hanem amatőr néprajzos. Tánccsoport volt, bábcsoportot szervezett a JUGYIK, kitűnően működött a színjátszó csoport. A színjátszóknak többek között Karyónét tanították be, és fantasztikus előadás volt. A gimesi művelődési táborban, ahol rendeztük, két tó is van. A kisebb tónál egy olyan verandaszerűség kinyúlt a tó fölé, és a Karyónét világítás alatt ott játszották a diákok. Fantasztikus siker volt. A bábcsoport járta a falvakat. A gimesi tábornak mindig része volt egy félnapos találkozó, tanítónőkkal meg szerveztük, és a környező falvakból behozták a gyerekeket autóbuszokkal, és a mi diákjaink, a bábcsoport előadást tartott, és foglalkoztak a gyerekekkel. A gimesi kastély udvarában zajlottak ezek az események. Nagyon kellemes és nagyon mély érzelmeket kiváltó események voltak ezek a találkozások.

– *Tudnál neveket mondani, akik aktívabban részt vettek a szervezésben?*

– Említettem az Orosz Jenő, Kabla Jóska, Könözi Laci és Szépe Edit társaságot. Utána Vörös Attila, a rimaszombati Vörös János költőnk fia volt egy időben a klub elnöke, utána Pónya Pali, ő is kiváló szervező volt, aki sajnos betegségben fiatalon elhunyt. Ugyanúgy Kabla Jóska is, aki falujukban a kultúrház építése közben olyan szerencsétlenül esett ki az ablakból, hogy megbénult, több éven keresztül tolókoszra szorult, az egyik Kosztolányi lány gondozta, akivel jegyben járt. A három Kosztolányi lány közül kettő Nyitrán volt diák, de mind a három neves biciklitúrás volt, és a JUGYIK-ban is nagyon aktívak. Utána jött egy újabb generáció, ez már a 80-as évek vége felé, Vörös Éva, Vörke alsó tagozatos pedagógus vezetésével egy fantasztikus csoport, ekkor lányok vezették a JUGYIK-ot, Lelkes Hajnalka, Szép Annamária Sidó Éva, Dolník Judit, Szabó Laci és még sokan mások. A 90-es évekig gyakorlatilag ezek voltak azok a diákvezérek, akik munkálkodtak.

– *A Ghymes zenekar?*

– A Ghymes zenekarnak az alakulása is nagyon érdekes. Szarka Gyula, az idősebb, alsó tagozatos tanítónak készült, amikor Nyitrára került. Után egy évre Szarka Tamás is alsó tagozatos hallgató lett Nyitrán. Rusznák Gábor Nyitrán dolgozott valamilyen üzemnél, ő már korábban is furulyált, de hát nem volt olyan művészeti szinten, hogy valamilyen együttest összehozzon. Mindenesetre talán ő is ösztönözte a zenekar létrejöttét. Rusznák Gáborral akkor a Csemadokban, a JUGYIK-ban együtt dolgoztunk. Mikor Tomi idejött, lassan kezdtek összejönni, együtt muzsikálni, mert Tomi volt az igazi zenetehetség.

Hangszereket kellett venni, emlékszem rá, hogy Szarka Gyula valahol szerzett egy kidobott nagybőgőt. A kidobott nagybőgőt a Csemadok pénzéből megcsináltattuk nekik, és ezen kellett a Gyulának játszani. Most is ennek a zenésze ő. Tehát így alakult a Ghymes. Persze táncházakban játszottak szinte hetente. Néptáncegyüttes is volt, annak a talpa alá zenéltek Szarkaék. Az egyetemi évek hamar eltelték.

Van még ennek a Ghymes–JUGYIK-nak egy hanvai vonatkozása is. 87-ben volt Tompa Mihály születésének a 170-ik évfordulója. Ebből az alkalomból Hanván szerveztem egy Tompa-élmékestet. Erre az alkalomra Szarkáék Tompa-verseket zenésítették meg, és a szavalókör diákjaival együtt elmentünk Hanvára. Minden házba sokszorosított értesítőt küldtem. A kultúrházba nem értek be az emberek, annyian voltak. Idős asszonyok, gyerekek, tele volt. Fantasztikus estét tartottunk. Rigó László, az alapiskolai igazgatóm tartotta a Tompa-előadást, akiről beszéltem. Megzenésített versek, szavalatok voltak. Mécsesekkel, mert a faluban lekapcsolták a villanyt abból az alkalomból, és ezért a kultúrházban is mécseseknél, gyertyáknál kellett az estét megtartani.

– *Emiatt kapcsolták ki a villanyt?*

– Igen. Így mentünk a közelben lévő Tompa-szoborhoz megkoszorúzni, és gyertyákkal, villanylámpákkal világítottunk. Így csináltuk a Tompa-megemlékezést 87-ben. A JUGYIK-nak van még egy hanvai vonatkozása, ha jól emlékszem, akkor jelent meg Szarkáék első lemeze, amelyet ott reklámoztunk is.

– *Sokan emlegetik a túráidat, hogy túrákat szerveztél Nyitrán.*

– Lényegében Orosz Jenőnek volt az ötlete, hogy a gímesi művelődési tábort túrával kezdjük. Simén András elhozta a vakok együttesét, vonattal elmentek Elefántra, Elefántról az erdőn keresztül a mi JUGYIK-osaink karon fogva vezették a vakokat. Milyen humánus dolog volt ez! A gímesi táborból minden alkalommal fölmentünk a gímesi várba, és a gímesi várban minden alkalommal előadást tartottunk a gímesi várról vagy más történelmi eseményről. Ez egy hagyományos gímesi túra volt. Ebben az időben, Orosz Jenő idejében kezdődött, hogy kötelező volt a diákoknak a május 1-jei ünnepségeken való részvétel. Itt kellett lenni, fel kellett vonulni. Másnap tanítás, tehát a diákok már nem mentek haza. Hát mit csináljanak délután? Kigondoltuk, hogy csináljunk egy túrát. Általában a felvonulás utána meg ebédelték a diákok, és akkor mentünk a Zoborra. Túráztunk és közben énekeltünk, közben vittük a történelmi könyveket, a tájékoztatókat, és felolvastuk, hol van Gerencsér, és egy kicsit művelődtünk is pihenés közben.

A millenniumi emlékműhöz március 15-én jártunk minden alkalommal. És ott is volt mindig egy műsor, visszafelé pedig a kőfejtőben, ahol a fiúk tábortűzet raktak, és a tábortűz körül énekeltek, szórakoztak. A mai napig tartanak ezek a március 15-i emléktúrák.

A gímesi művelődési tábornak van egy Esterházy Jánoshoz fűződő eseménye is. Ugyanis 90-ben, tehát a rendszerváltás utáni első művelődési táborban Molnár Imre segítségével megszerveztük, hogy Esterházy János lánya, Alice a férjével eljöttek a gímesi művelődési táborba. Ez egy olyan esemény, amely tényleg nagyon fontos volt a diákoknak. Megismerni, elbeszélgetni a lányával, aki elmondta az életét, hogy mit élt át, hogy szökött ki Magyarországról, hol él stb. Elmondta az eseményeket az apjáról. Ekkoriban a gímesi táborban mindig faragtunk kopjafát. Általában Nagyferencz Katalin szokta faragni Rimaszombatból. Ebből az alkalomból faragtunk egy tölgyfa keresztet is azzal, hogy kivisszük Esterházy János nyitraújlaki sírhelyére. Ő nem ott van eltemetve, de ott vannak eltemetve az elődei. És mi egy keresztet állítottunk E. J. felirattal, egy kis réz pléhre ráírva. A keresztet nem sike-

rült elkészíteni a tábor végére, de később Fehér Sanyival, aki Nyitra mellől származó régi JUGYIK-os, övele elvittük és felállítottuk azt a keresztet az Esterházy család sírjánál.

– *Miközben zajlik ez az élet Nyitrán, közben építik a magyar tagozatot. Erről hogyan tudnál valamit mondani.*

– 1974-ben a kommunista párt az úgymond tisztogatást, konszolidációt lényegében befejezte, tehát lezárta a 68-as eseményeket, és döntést hozott egy hosszabb távú nemzetiségi politikáról. Ez csak most, az események után sejthető. Mert mi másért történt volna az, hogy 1974-ben volt a nyitrai pedagógusképzésben utoljára meghirdetve a teljes terjedelmű fölvételi? Ezután már nem hirdettek magyar tanárképzést, csak elvétele tanulmányi szakokat. Négy év után, ugye, befejeződik a pedagógusképzés, és 78-ban beindították a törvénymódosítást, hogy a magyar iskolákban meg kell változtatni bizonyos tantárgyak oktatási nyelvét. Ez folytatódott egészen 83–84-ig. Lényegében ez idézte elő azt, hogy létrejön a Magyar Iskolák Védelmi Csoportja, majd később a Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága. Így tehát Nyitrán is korlátozták a magyar pedagógusképzést.

– *Hogyan korlátozták?*

– Úgy korlátozták, hogy 74 után nem indítottak tanulmányi csoportokat, csak egyes szakokat, végül a 80-as évek elején már csak alsó tagozatos tanítói szakot. Világosan látszott, hogy Szlovákiában magyar tanárképzést a hatalom nem akar. Azt akarja, hogy csak alsó tagozaton folyjék magyar nyelvű képzés, és fokozatosan fől számolja a felső tagozaton is a magyar nyelvű oktatást. Ennek egy jó módszere volt az, ahogyan azt az 1945-ös eseményeknél is láttuk, hogy a magyar iskolákról, iskolák bezárásáról nem született törvény, de a magyar tanítókat megfosztották állampolgárságuktól, ezért nem taníthattak. Nem volt tanító a magyar iskolákban, nem kezdődhetett a tanítás, megszűntek a magyar iskolák. Itt is valami hasonlót véltünk felfedezni, hogy majd nem lesznek tanítók, és fokozatosan szlovákok fogják a tantárgyakat oktatni. Erre felfigyeltünk mindjárt a 70-es évek végén, és látható volt, hogy ha egyelőre nincs is, de a közeljövőben magyar pedagógushiány lesz. Szerencsére ekkor már volt helsinki folyamat, volt Charta, volt Jogvédő Bizottság és jött a glasznosztj is. Ezek az események mind összekapcsolhatók azzal, hogy felszabadultabban kezdtünk gondolkodni a magyar kisebbség jövőjéről, a magyar kisebbség sorsáról. Gyakorlatilag a 80-as évek elején, a 70-es évek végén tudatosítottuk azt, hogy a magyar pedagógusképzést folytatni kell, még akkor is, ha a hatalom ezt meg akarja szüntetni.

Hogyan és milyen módon lehetett ezért küzdeni abban az időben? Lehetett küzdeni az egyetemen belül, hogy nyissanak a magyar pedagógusképzésben tanulmányi szakokat. Erre kevés esély volt, mert fönt a pártközpontban mondták meg az egyetemnek, hogy mit nyithat, mit nem nyithat. Hiába próbálkoztunk az egyetemen belül, nem jártunk sikerrel. Más utakat kellett keresni. Hetente rendszeresen jártam Pozsonyba a matematikai szemináriumra. Ezek általában délelőtt voltak. A délutánt Pozsonyban töltöttem, és kerestem azokat a kapcsolatokat, ahol ezeket elmondhatom. Ez a kapcsolat természetesen a Csemadok volt. Akkor Sidó Zoltán volt a Csemadok elnöke, és el kell mondani mindjárt az elején, hogy Sidó Zoltánnál

megértésre találtam ezekkel a problémákkal. Az oktatásügyi minisztérium nemzetiségi osztályán Fodor Zoltán és Fibi Sándor voltak, ott is teljes megértésre találtam. Segítőkészek voltak. Ott volt még a kormányhivatal nemzetiségi osztálya, ahol Sziegl Ferenc volt a vezető, s olyan kiváló emberek dolgoztak, mint Gyönyör József, Végh László vagy Mihály Géza. Ha jól emlékszem, a kormányhivatalban dolgozott Tóth Géza, s azt hiszem, Kvarda Jóska is ott kezdett dolgozni. Oda jártam be rendszeresen, ott mondtam el a bajunkat s a problémáinkat. És ezekkel a személyekkel nagyon jól együtt tudtunk dolgozni, mert a lehetőségeihez képest próbáltak segíteni. A segítségnek nem nagyon volt eredménye, nem is lehetett. De egyet azért sikerült elérni, hogy ezek a beszélgetések, kapcsolatok, nyomások a hatalomra, mondjuk így, azt eredményezték, hogy teljesen nem szüntették meg a magyar pedagógusképzést Nyitrán. Szakokat azért nyitottak, így tovább élt a remény.

– Azt mondjuk el, hogy amikor az utolsó négy év kifutott, akkor mennyi diák volt, és úgy a 80-as években átlagban mennyi?

– Tehát a 60-as években 150 körül volt a diákok fölvétele, a 70-es években lecsökkent olyan 60–80-ra. Ez elég is volt, mert lényegében az alapiskolák jól el voltak látva pedagógusokkal. El szoktam mondani, hogy a 70-es évek elején végzett felmérés alapján a magyar tannyelvű alapiskolák szakképzettség tekintetében jobban álltak, mint a szlovák iskolák. A 80-as évekre a hallgatók felvétele lecsökkent 20–30-ra, és a többsége azoknak is alsó tagozatos hallgató volt. A tanári szakokra a 80-as években gyakorlatilag már csak 8–10 hallgatót vettek fel. De mégis megmaradt, ez volt a lényeg. Ezekben az években már kértek tőlem a kormányhivatalban Gyönyör Józsefék meg Fibiék és a többiek is különböző dokumentumokat, kölcsönösen segítettek egymást. Sidó Zolival is nagyon sok bizalmas beszélgetést folytattam, hogy mit lehet tenni ez ügyben.

Ismeretes a Csemadoknak Duray Miklós második bebörtönzésével kapcsolatos állásfoglalása, illetve kiállása is. Ebben az időben, azt hiszem, 85-ben, készültek el az ismert iskolaügyi problémák kapcsán Fodor Zoltán és Fibi Sándor elemzései a helyzetről, hogy hogyan alakulhat a magyar iskolákon a pedagógusok száma, mennyire volna szükség. Ez nagyon jó dokumentum, a mai napig tudom használni belőle az adatokat bizonyos esetekben. Föl voltak dolgozva az alsó tagozatok, a középiskolák, hol vannak magyar iskolák. Nagyon jó anyag volt, előrelépés e tekintetben. Ekkor már a hatalom egy kicsit kezdte magát visszafogni.

Itt talán elmondanék egy kellemes vagy kellemetlen emlékemet is. Nem nagyon tudtunk segíteni a nyitrai helyzeten, habár sikerült kiharcolni az említett nemzetiiségi osztályokkal, hogy nyissanak tanári szakot. Meghirdettek két tanári szakot, és amikor eljött a felvételi ideje, nem készítettek külön dossziét a tanulmányi csoportoknak, ahova besorolják őket. Besorolták őket a szlovákok közé. Vagyis az egyetemen el akarták szabotálni az ügyet. Én ezt a fölvételi alkalmával vettem észre, és teljesen tehetetlen voltam, nem tudtam mihez kezdeni.

– Ez a magyar tagozat fölszámolását jelentette volna?

– Igen. Meghirdették, de nem akarták megnyitni. Nagyon fölháborított mindnyájunkat, és ekkor kaptam egy ötletet. Révész Bertalan barátom mondta, tudod mit, a pártközpontban van egy Tábi László nevezetű pártfunkcionárius Gerencsérrel,

keresd föl, hátha tud segíteni. Bementem a párt központi bizottságára, kértem Tábi László urat, beengedtek hozzá, elmondtam a panaszomat. Tábi László a jelenlétemben hívta fel a nemzetiségi osztályt, Fodor Zoltánékat, és a jelenlétemben mondta, hogy itt vagyok, mit mondtam, mi történik az egyetemen, és hogyha ez így van, akkor ez szabotázs, ezen javítani kell. Mire hazajöttem, ez egy hétfői nap volt, kedden az egyetemen már mindenki talpon volt, máris hívatott a dékánhelyettes, hogy miért kellett nekem a pártközpontba menni, hogy itt is el lehet intézni a dolgokat. Gyakorlatilag azonnal megnyíltak a magyar tanulmányi csoportok, amelyeket meghirdettek. Mindenkit odasoroltak, akinek a papírjaiban valami magyar vonatkozás volt. Odasoroltak egy Komrhel Zita nevezetű diáklányt is, akinek az apja, azt hiszem, cseh volt, végig szlovák iskolába járt, tudott magyarul. Őt is odatették, és ott kezdett járni a magyar előadásokra. A diáklányt meggyőztük, hogy maradjon, és ez a lány végig ott végezte a tanulmányait. Mi, magyar tanárok pedig szlovákul vizsgáztattuk őt. Ilyen helyzet is előfordult abban az időben.

A következő évben még egyszer próbálkoztam Tábi Lászlónál a központi bizottságon, hogy további szakokat nyissunk. Ugyan fogadott, de sajnos már ő sem tudott tenni semmit. Meggyőződése, hogy szeretett volna, mert az első alkalommal bebizonyította, de már nem tudott cselekedni ez ügyben. Bizonyosan egy magasabb szintről leszóltak neki is, hogy ne avatkozzon ebbe az ügybe. Így zajlottak a 80-as évek, egy állandó küzdelemben, állandó problémákkal kívül-belül. Kevés magyar diák volt, nekünk is szlovákul kellett tanítani. Több magyar kolléga ezért más munkahelyet keresett magának. Bálint Lajos is elment az egyetemről, Zalabai Zoltán is, hogy csak a matematikát említsem, és több más szakos kolléga is. Ebben az időben kezdtük csinálni azt, hogy ha nem hirdettek magyar tanulmányi csoportokat, de voltak magyar hallgatók, akik jelentkeztek szlovák csoportokba és nehézségeik voltak, akkor ezeket a hallgatókat összegyűjtöttük és külön órákat tartottunk nekik, hogy a szlovák előadásokat jobban meg tudják érteni. Egy-két szemeszter rendszeres konzultáció után a diákok nyugodtan végezték tovább a tanulmányaikat.

Ebben az időben több éven keresztül csináltam azt, hogy magyar előadásokat tartottam, és követeltem a tanszéken, hogy a hallgatóim már ne járjanak szlovák előadásokra, hanem én is vizsgáztathassam őket. Persze ez nem tetszett, ez partizánkodás volt, sértettem az iskolai előírásokat, de végül is az aláírást az indexben elfogadták. A nyolcvanas évek második felében drasztikus fellépésre a hatalom már nem mert vállalkozni. És így végül is sikerült megmenteni a magyar pedagógusképzést a 80-as években. Ezzel kapcsolatos egy nagyon markáns nyitrai föllépés, az 1988-as tiltakozás.

1988-ban lényegében a kezdeményezésemre, bár a tanár kollégák többsége még lebeszélte róla, aláírásgyűjtésbe kezdtünk a diákokkal a magyar pedagógusképzés visszaállítása érdekében. Az aláírásokkal beadtunk az egyetemre, hogy állítsák vissza a magyar pedagógusképzést arra a szintre, amelyen a 60-as években volt. Ez 1988 tavaszán történt, az itt lévő diákoknak szinte mindegyike aláírta. Hozzá tartozik a történethez az is, hogy csak két tanár írta alá, rajtam kívül még Pomsár Zoltán. Az egyetem udvarán az autóját bütykölte, javíttatta, és neki is elmondtam a kezdeményezést. Jól van, add ide, aláírom. Azt hiszem, ha jobban meggondolta volna, ő se írta volna alá. De mindenesetre két név volt, ő pedig párttag is volt. Jó volt, hogy nemcsak egyedül voltam tanár, de a diákok mind aláírták a kérvényt. Elküldtük az egyetemnek, természetesen semmi foganatja nem volt.

Ezután kérvényt írtunk az iskolaügyi minisztériumba, a szlovák pártközpontba, eredmény nélkül. A 70-es évektől 88-ig ugyanaz a személy állt a főiskolánk élén, Soták professzor, aki véghezvitte a párt határozatait, nem engedte a magyar pedagógusképzést kibontakozni. Őt 88-ban leváltották vagy lemondott, azt mondják, a mi tiltakozásunk következményeként, és hát új dékán került a főiskola élére. Amikor a minisztériumba és a pártközpontba írtunk, kijött hozzánk egy tárgyalásra a miniszterhelyettes, Macásek professzor. Ez a megbeszélés sem vezetett eredményre. Más egyetemről magyarul tudó oktatókat küldtek, hogy járjanak hozzánk ellenőrzésre, a magyar nyelvű előadásainkat ellenőrizték. Inkább ilyen irányban mozdultak el a dolgok. Két kolléga volt itt ellenőrizni az előadásainkat matematikából, egy Pozsonyból és egy Besztercebányából. Gondolom, más szakosok is voltak. A pozsonyi kolléga a rendszerváltás után írt nekem egy levelet, és elküldte azokat a dokumentumokat, amiket akkor az ellenőrzések alkalmával készített, hogy lássam, semmi rosszat nem írt rólunk. Kollégák voltak, mi ezt természetesnek vettük, s nem nagyon érdekelt, hogy mit jelentenek.

Abban az időben volt egy találkozó a legmagasabb pártvezetők, Kádár és Jakeš között, ahol szóba kerültek a nemzeti kisebbségek problémái is. Erre a találkozóra hivatkozva mi aztán írtunk a csehszlovák kommunista párt központi bizottságának egy tiltakozást. Közben már volt vagy kétszáz aláírója ennek a dokumentumnak. Ezeket a beadványokat az első beadványon kívül később mindig szövivők írták alá. Érdemes megemlíteni azokat a diákokat, akik a nevüket, címüket adták a dokumentumok alá. Érdemes megörökíteni azoknak a diákoknak a nevét, akik az aláírásukkal vállalták ezt a tiltakozást. Dolník Judit, Dolník Erzsébet menyje lett később, Szokolay Irén, Szép Annamária, Ignác Éva, Lelkes Hajnalka, Csenkey Tamás, Dunai Éva, Koncz Ingeborg, Farkas Zsuzsa, A. Szabó László, Vörös Éva, akit már említettem. Tehát ezek a diákok voltak azok, akikkel fokozatosan adtuk be a kérvényeinket, és szövivőként aláírták a dokumentumokat.

– *Következménye nem volt rájuk nézve?*

– Ezeknek nem volt közvetlenül következménye abban az időben, nem tudok róla, hogy a titkosrendőrség kihallgatta volna őket. Ezek a dokumentumok megvannak, elraktam mindegyiket. Utolsó beadványunkra a párt központi bizottságából Prágából, a központi bizottság irodájából az oktatásügyért felelős egyik referenset küldték el kivizsgálni az ügyet. Ezt a hölgyet Mlčochovánának hívták. A mi részünkről rajtam kívül jelen voltak a találkozón a szövivők, Dolník Judit, Ignác Éva, Szép Annamária, Vörös Éva, Szabó László és Csenkey Tamás. Egy jegyzőkönyv is készült. Ebben a jegyzőkönyvben már benne volt, hogy az egyetem jobban figyeljen a magyar pedagógusképzésre. A találkozó 89 januárjában volt, és 89 januárja után gyakorlatilag nem történt semmi. Jártak az ellenőrök, amiről beszéltem, de szeptemberben már több szakot nyitottak, mint korábban. Szeptemberben, ha jól emlékszem, nem 20-30, hanem 50 diákot vettek föl a magyar pedagógusképző szakokra. Tehát volt valami következménye az aktivitásunknak.

Viszont 89 szeptemberében engem behívatott az egyetem pártvezetése, és a fő funkcionáriusok jelenlétében közölték velem, hogy gondoljam meg a további tevékenységemet az egyetemen, mert hogy ezt így nem folytathatom, mert ha folytatom, akkor meg kell tőlem válni. Ez volt szeptemberben. Tovább jártam Šalát professzor szemináriumára az egyetemre. Znám István matematikus professzor kiváló

magyar ember volt, ő alapította a rendszerváltás után és vezette is a Szlovákiai Magyar Tudományos Társaságot, amíg ő élt, a Szlovákiai Magyar Tudományos Társaság is működött. Mikor panaszkodtam neki, hogy mitévő legyek, ő a maga frapáns palóc kiejtésével mondja, tudod, Béla, ne csinálj ebből semmit, nem soká tart már ez a rendszer. Ráhibáztott, mert 89 novemberére minden teljesen megváltozott.

A diákokkal kapcsolatban volt még egy kellemetlen esemény. Ha jól tudom, Halzl József szervezett Szentendrén vagy hol egy egyhetes felvidéki diáktalálkozót. Hat diákot én is elküldtem erre a találkozóra, de ez már belesett a tanév első hetébe. Tudjuk, hogy a diákok többsége az első héten még nem nagyon jár órákra. No de ezt megtudták, a diákokat kihallgatták. Úgy hallgatták ki, hogy az egyik helyiségben a magyar dékánhelyettes adta a kérdéseket, a szomszéd helyiségben voltak a titkosrendőrök, ahova a dékánhelyettes átjárt tanácsokért, hogy milyen kérdéseket tegyen föl. Somogyi Alfréd tiszteletes, akinek a felesége az említett hat diáklány egyike volt, akivel nyitrai kapcsolataim vannak régről, ő megírta ezt az esetet annak kapcsán, hogy az említett dékánhelyettes Koncsol László lemondása után elfogadta jelölését a Szlovákiai Református Egyház főgondnoki helyére. A diákokat feltételelesen kizárták az iskolából. A rendszerváltás után új dékán került a főiskola élére. A régit, a 68-ban elkergetett vezetőt visszahoztuk, és az első intézkedés az volt, hogy a diákok feltételes kizárását megszüntettük. Ez volt az első lépésem dékánhelyettesként.

– *Volt az a Memorandum 88. Erről te tudtál? Hogyan tudtál róla?*

– Ugye két memorandum született, a Jogvédő Bizottságé és úgymond a 68-asoké. A 68-asok dokumentumáról hallottam, és tudtam, hogy készül, a Jogvédő Bizottság dokumentumával kapcsolatban pedig Varga Sándorral meglévő kapcsolaton keresztül voltam informálva. Megegyezős alapján Duray Miklóst idehaza ő helyettesítette. Varga Sándortól szereztem információkat a készülők két dokumentum esetleges összedolgozására vonatkozóan. Én is azon a véleményen voltam, hogy a 68-as reformkommunista eszmék nem kaphatnak helyet a memorandumban. Az egyeztetésekről további részleteket nem tudok. Végül mindkét dokumentum megjelent, a Jogvédő Bizottságé először.

– *Hogy alakult a viszonyod Durayval utána? Egyáltalán, mi lett a Jogvédő Bizottsággal?*

– Miklós Amerikában volt. Kapcsolatban voltunk vele a 88–89-es nyitrai események kapcsán, többször jelezte nekem Miklós, hogy nyújtson-e nekem Amerikából védelmet, hogy fölállalja ezeket az eseményeket. Végül erre nem került sor, mert nem kerültem olyan helyzetbe, hogy szükség lett volna rá. Kapcsolatban voltam vele, rendszeresen telefonáltunk. Tudjuk, hogy Miklós éppen a 89-es események idején jött haza, hogy nem jött azonnal ide és az itt alakuló változásokban kezdetben nem vett részt. Kevés szó esik arról az összejövetelről, amely a Csemadok tanácstermében volt 89 novemberében. Ott szembesült először nyilvánosan az úgynevezett 68-asok és az új Jogvédő Bizottság körüli demokratikus fiatalok elképzeléseivel a jövő alakulásáról. Öllös László, Tóth Károly, Gyurcsík Iván, Gyurgyík László, A. Nagy László, Barak László és a többiek már nagyon felkészült, világos

elképzeléssel rendelkeztek a változást illetően. Én mint idősebb egyértelműen a fiatal demokraták oldalára álltam. Azoknak a barátaimnak, akik utána ott maradtak, mert fölkérték őket, hogy maradjanak ott külön tárgyalni, többnek személyesen is felrőttem ezt a magatartásukat, hogy most ez helytelen. Bizonyos helyzetekben, ha nem is értenek egyet mindenben, de egységesen ki kell állni a demokratikus változások mellett. Az ott maradt 68-asok nem jöttek velünk a kulcsos nagygyűlésre. Ez már jelzés volt a szlovákiai magyarok széthúzására, és előrevetítette a több pár kialakulását.

Még talán elfelejtettem elmondani azt, hogy a 80-as években megismerkedtem A. Nagy Lászlóval is. Vele úgy ismerkedtem meg, hogy amikor Nyitrán sokszorosítottuk a Jogvédő Bizottság jelentéseit és bizonyos anyagi kiadások voltak ebből kifolyólag, valami támogatást szereztek. Nagy Laci meghívott a lakására, ahol Varga Sándorral átadtak valamilyen összeget, én pedig továbbadtam a nyitrai sokszorosítóknak a kiadásaikra, papírra meg másra. Akkor ismerkedtem meg Nagy Lacival. Az Új Minden Gyűjteményen keresztül, amelyet Tóth Károlyék szerkesztették, már ismertem a nevét, azután a rendszerváltás előtt is többször meglátogattam őket és a családjukat, azért is, mert a nején keresztül tornaljai emlékeink is vannak. Ildikó Bába lány volt, és öccsét, Ivánt már előzőleg is ismertem, és így közös témákat is találtunk.

Duray Miklóssal januárban találkoztam. Ő keresett meg engem azért, hogy Nyitrán lesz az első járási Csemadok-konferencia Szlovákiában. Nyitra indította el a járási konferenciák sorozatát. Miklósnak az volt a véleménye, hogy meg kell próbálni a Csemadokot átranzformálni politikai mozgalommá, és arra kért engemet, hogy Nyitrán próbáljuk meg, megy-e ez, és hogy van-e ennek esélye.

– *Ez mikor volt, januárban?*

– Ez januárban volt. Azt hiszem, január 25-én volt a Csemadok járási konferenciája, a volt PKO-ban.

– *Hogy a Csemadok nem alakult párttá, az január 5-én dőlt el.*

– Lehet, hogy a Csemadok eldöntötte, de ezt én nem tudtam.

– *De Duray ott volt, és utána kezdték szervezni az Együttélést.*

– Akkor ez más fényben tünteti fel az eseményeket. Én Duray javaslatát felvettem a járási konferencián, és kudarcot vallottam, mert a Csemadok járási konferenciája úgy határozott, hogy nem. Még aznap, mikor ez a konferencia volt, késő este Miklós megállt nálam, elmondtam neki az események alakulását, és ő úgy reagált, hogy úgy látszik, nem megy a Csemadok átalakítása. Ez volt a kapcsolatunk beindulása Miklóssal, miután visszatért Amerikából.

A másik találkozásom Szőke József nyugdíjba vonulása alkalmából volt február 5-én vagy 6-án a Csemadokban tartott baráti összejövetelen. Előtte Varga Sándor miniszterelnök-helyettes irodájában tudvalevően már találkoztunk heten, akik a Jókai Egyetem létrehozásán kezdtünk munkálkodni. Ezen a találkozón a Csemadokban Miklós felrótta nekem, hogy mért csinálók ilyen kezdeményezést, hogy Sidó Zoltánnal meg másokkal egyetemet akarunk létrehozni. Hogy ez egy elhi-

bázott lépés. Ilyen beszélgetésem még nem volt Miklóssal, hogy ennyire kioktatott volna. Meg voltam lepődve. És az igazi meglepetés akkor jött, amikor ő is a hármak között volt, akik beterveztették az egyetem létrehozását a szövetségi parlamentben. Nem tudom, miért, de az Együttélés létrehozásánál azokat a személyeket, akiket én a sokszorosításba bekapcsoltam, megszólítottak, de Miklós engemet nem szólított meg, hogy nem akarok-e menni az Együttélésbe. A nejemmel egyszer Pozsonyban voltunk, akkor a Csemadok afféle találkozóhely volt, összejártunk oda, hogy mi is történik, hogy zajlanak az események. Oda készültünk éppen a feleségemmel, amikor találkoztam Miklóssal és Popély Gyulával. Gyula azt mondta, hogy ha én engedelmem magamat felírni a Független Magyar Kezdeményezés parlamenti slistájára, akkor azt a papírt ő az utcán fogja széttaposni. Ezt mondta nekem a nejem előtt. A nejem ilyenekhez nem volt szokva, hogy miért mondja ezt a Gyula. Ez történt, de ettől kezdve Duray Miklóssal valahogy teljesen megszűntek az emberi kapcsolataim. És azóta sem újultak föl. Őszintén megvallva, részemről történtek bátoratlan lépések ennek érdekében. Hadd mondjam el, többször is találkoztunk, és én szerettem volna felvenni vele a kapcsolatot, ápolni azt, ami addig volt. Többek között Nagykanizsán egy tanár kollégám nyári identitás szabadegyetemet szervezett, ahova fiatal kollégáimmal eljártunk. Miklós tartott ott egy előadást éppen azután, amikor az MPP-t kiszorították a magyar koalícióból, tehát a választások előtt, amikor Nagy Laci, Mészáros Lajos kerültek csak fel az MPP-ből a parlamenti listára. Ott, az előadás után kérdeztem, hogy Miklós, nem lehetett volna ezt korrektebben megoldani. Felrántotta a vállát, hogy így jött össze. Lényegében azóta Miklóssal nincs kapcsolatom, mondom, próbálkozás történt, de nem kaptam visszajelzést, hogy továbbra is ápoljuk baráti és családi kapcsolatainkat.

– *Hogyan zajlottak a november 17-e utáni események az egyetemen, illetve Nyitrán?*

– Nyitrán, mint másutt is, a rendszerváltás nagygyűlésekkel, diák-tanár összejövetelekkel kezdődött.

– *Mikor volt az első nagygyűlés?*

– Az első nagygyűlés november végén volt, nem tudom pontosan, melyik napon. Ezek a nagygyűlések aztán kialakult az a tanár- és diákvezetés, amelyet nevezhetünk forradalmi bizottságnak is, amely levezényelte az egyetemen a rendszerváltást. Ennek a csapatnak én is tagja voltam, és a mi magyar diákjaink felkészültségük révén azonnal tudták, miről van szó, és többségbe kerültek ezekben a diáktanácsokban. Úgy szedték össze a szlovák diákokat maguk közé, hogy jöjjenek a forradalmi bizottságba. Eltelt egy-két hét, amíg a szlovák diákok is magukra találtak, merészebbek lettek, és a diáktanácsokban átvették a vezetést. De mindenesetre ezeken a fórumokon, nagygyűléseken már az egyetem jövőjére vonatkozó koncepciók is megfogalmazódtak. Így visszaemlékezve, két vonalon folytak a munkálatok. Az első, levezényelni egy rendszerváltást, új vezetőséget választani a főiskola élére. A másik pedig, hogy mi legyen a főiskolával. Hisz a mi főiskolánk akkor egykarú intézmény volt, pedagógiai karnak nevezték. Tehát önálló volt, a dékánja lényegében rektori funkciót töltött be, de mégiscsak egy kara volt az intézménynek. Mindjárt kezdetben megfogalmazódtak azok a gondolatok, hogy a mi főiskolánk is

ambíciókat táplál az egyetemmé válást illetően. Tehát többkarú egyetemmé szeretett volna válni. Ez megmutatkozott mindjárt december elején. December 6-án volt egy nagygyűlés, ahol ki lett mondva, hogy az egyetemünk több karra fog osztódni. Az volt ebben az érdekes, hogy decemberben már a szlovák kollégák is kimondták a forradalmi tanácsban azt, hogy a jövőben a többkarú felsőoktatási intézményben Nyitrán számítanak a magyar pedagógusképzést szolgáló karral is. Ez egy nagyon pozitív jelenség volt. Gyakorlatilag ekkor már elkezdődtek a munkálatok az önálló intézmény, az önálló magyar felsőoktatás, kar koncepcióján.

Akkor teljesen törvénytelen állapotok uralkodtak a felsőoktatásban, azt hiszem, másutt is. A régi törvényeket, a kommunista rendszerben meglévő törvényeket nem akartuk betartani, nem is lehetett betartani az új fejlemények folytán, új felsőoktatási törvény még nem volt. A felsőoktatási intézmények új státútumokat nem tudtak elfogadni. Tehát egy olyan állapot volt, hogy a forradalmi bizottság ahogy eldöntötte, ahogy a nagygyűléseken eldöntötték, úgy folytak az események. A nagygyűlés többek között megszavazta, hogy leváltja a régi vezetést, és új vezetőséget kell választani az intézmény élére. Az új vezetőség választása úgy zajlott, hogy minden egyetemi hallgatónak és minden egyetemi dolgozónak volt egy szavazata. Itt abszolút többségben voltak a diákok. Le is folyt rendesen a választás, és ezen engemet a magyar ügyek dékánhelyettesévé választottak. A diákok eljöttek értem, hogy meg vagyok választva, mert hisz lényegében ők bonyolították le a választásokat. És éjjel amikor az eredményeket kihirdették, fölmentünk a Kálvária-hegyre, és ott ünnepeltük a magyar tagozat, mondjuk, forradalmi változásait.

Ebben az időben történt, hogy azt hiszem, Ivan Mačura, torna szakos kolléga fölkereste a 68-ban menesztett Jozef Pastier professzort, volt dékánt, és visszahoztuk Nyitrára. Néhány nagygyűlésen be is mutattuk őt. Nagyon megtetszett a pedagógusok nagy részének és főleg a diákoknak. Ő lett megválasztva az egyetem új vezetőjévé, dékánjává.

Jozef Pastierről el kell mondani, hogy a 60-as években a magyar tagozat, a magyar pedagógusképzés elszánt támogatója volt. Ő azon dolgozott akkor is, meg 89 után is, hogy a magyar tagozat teljes jogkörű önállósággal rendelkezzen, legyen minden a fejlesztéséhez. Neki köszönhető a 60-as években Nyitrán a magyar pedagógusképzés kiépítése arra a szintre, hogy el tudtuk látni az iskolákat magyar pedagógusokkal. Fantasztikus ember volt, és nem változott a nézete e tekintetben. Visszajött, és a mi intézményünkben is elkezdődött az új felsőoktatási rendszer kialakítása. Ezt követően a decemberi nagygyűlés határozata értelmében egy magyar kar is helyet kaphat az új intézményünk struktúrájában. Mi azonnal elkezdtünk dolgozni e kar koncepcióján.

– *Te hogyan fogtál hozzá ehhez?*

– Mivel dékánhelyettesnek választottak, ezért kialakítottam magam körül egy tanácsadó testületet, mely a diákokkal együtt nem volt egy pontosan meghatározott személyekből álló bizottság, de azok, akik aktívan gondolkodtak és segíteni akartak, mind helyet kaptak benne. És kezdtünk ezeken a koncepciókon dolgozni. Visszahoztuk a 68-ban elküldött tanárokat, mint Kardos Pistát, Kovács Zolit, Teleki Tibort, vissza is jöttek, tanítottak is még néhány évig az egyetemen.

– *Mi volt a koncepció?*

– A koncepció az volt, hogy a nyitrai felsőoktatási intézmény, amennyiben több karra bomlik, akkor egy kar a magyar tagozatot magában foglaló kar lesz, és ez teljesen el fogja látni a magyar pedagógusképzést. Önállóan fogja szervezni a magyar pedagógusképzést és a fejlesztést is. Ez a koncepció hamar kibontakozott olyan irányban is, hogy kidolgozásra került a konkrét tanszéki szerkezet tanárokkal együtt. Tudvalevő, hogy már januárban elkészült a komáromi Jókai Mór Egyetem koncepciója, és ez felgyorsította itt, Nyitrán is a folyamatokat. A dékánunk, Jozef Pastier annak volt a híve, hogy Nyitrán jó helyen van és Nyitrán meg lehet teremteni a kellő feltételeket a magyar pedagógusképzés számára, tehát nem volt híve annak, hogy Nyitráról a magyar pedagógusképzés elmenjen, azzal az ötlettel jött, hogy a mi főiskolánk Cyril–Metód Egyetemmé váljék magyar pedagógusképző karral. El is készült az egyetemen a Cyril–Metód Egyetem koncepciója, amelyet beterveztettek a nemzetgyűlésnek Prágában. A 68-as események után az alap- és középiskolai ügyek az egyes tagállamok hatáskörébe kerültek, a felsőoktatási intézmények megmaradtak központi irányítás alatt. A felsőoktatás rendszerén csak a federációs szövetségi gyűlés jóváhagyásával lehetett változtatni. Tehát oda kellett betervezni a Jókai Egyetem koncepcióját és a Cyril–Metód Egyetem koncepcióját is. Tudjuk, hogy a Jókai Egyetem koncepciója gyakorlatilag szavazásra sem került a szövetségi gyűlésben, de a Cyril–Metód Egyetem koncepciója is hasonló sorsra jutott. Ennek prózai oka van. A kar vezetése megkereste azokat a parlamenti képviselőket Nyitra környékéről, akiket meg lehetne kérni a betervezés feladatára. Találtunk is három ilyen képviselőt, akikkel megbeszéltük a koncepciót, mármint az iskola vezetésének tagjaként mondom ezt. De az időben zajlottak a különböző törvényhozási testületekben a képviselők kooptálása. Tehát a kommunista pártból odahelyezett képviselők az új politikai mozgalmak javaslatára lemondtak, és helyükbe új képviselőket kooptáltak. A nyitrai képviselők is kikerültek a parlamentből, és nem terveztették be a szövetségi gyűlésben a Cyril–Metód Egyetemet. Nekünk viszont nem szóltak. Habár a mi dékánunk nagyon sokat adott arra, hogy Dubčeknak volt a barátja, és bizakodott, hogy Dubček a szövetségi gyűlés elnökeként segíteni fog a Cyril–Metód Egyetem létrehozásában. De nem került sor sem egyikre, sem másikra.

Talán itt elmondanám azt, hogy még a február végén tartott magyar tagozati nagygyűlésen a tanárok és a diákok nagyon támogattuk a komáromi Jókai Egyetem létrehozását. Még az is fölvetődött egész komolyan, hogy a Jókai Mór Egyetem létrehozásának a megtámogatása érdekében a diákok és tanárok szimbolikusan Nyitráról gyalog lemegyünk Komáromba, hogy demonstráljunk a Jókai Egyetem létrehozása mellett. Ilyen idők voltak akkoriban! Nem láttuk akkor, csak sejtettük esetleg, hogy sem a Jókai Egyetem, sem a Nyitrai egyetem koncepciónának nincs sok esélye. Mert úgy tudom, már februárban Kusý professzorék, akik az új felsőoktatási törvényen dolgoztak, elvben megegyeztek abban, hogy a felsőoktatást is lehelyezik az egyes szövetségi államok hatáskörébe. Ez a megegyezés, ha jól tudom, olyan szinten volt, hogy a szövetségi gyűlésben akkor már nem volt esély arra, hogy elfogadjanak egy olyan javaslatot, amely szlovákiai egyetem létrehozására irányul. Azok a viták, amelyek a magyar közösségben zajlottak, hogy a szövetségi parlamentben ki, melyik párt támogatja, melyik nem a Jókai Egyetemet, teljesen fölöslegesek voltak, mert már korábban el volt döntve, hogy a szövetségi gyűlés nem fogja tárgyalni a Jókai Egyetemet, azt majd az új törvények szerint a szlovák hatóságok fogják tárgyalni. A Cyril–Metód Egyetem javaslata 1990 őszén aztán

a szlovákiai akkreditáción sem ment át, a Jókai Mór Egyetem pedig be sem lett tervezve jóváhagyásra. Abban az időben Ladislav Kováč volt az oktatásügyi miniszter. Ő is, valamint a később őt váltó Pišut professzor úr meg az akkreditációs bizottság első elnöke, Urban professzor úr is azon a véleményen volt, hogy a kisebb egyetemeket össze kell vonni és nagyobb egyetemi központokat kell létrehozni, ahol 15-25 ezer diák tanulhat. Mert csak az ilyen egyetemi struktúra lehet szakmailag versenyképes a nyugati egyetemekkel. Ennek a koncepciónak voltak támogatói a törvényhozásban is. Ez rányomta a bélyegét az akkori akkreditációs folyamatokra. Mivel a politikai változások úgy hozták, hogy az ezt a koncepciót támogató személyek később kikerültek a politikából, a hatalomból, ezért tovább folyt a szlovákiai felsőoktatási struktúra ösztönös alakítása, amely oda vezetett, ahol most is van.

– Beszéljünk arról, hogy honnan jött a Jókai Egyetem ötlete, mit tudsz te erről? Hogyan született az ötlet, és mik voltak azok az egyeztetések, amikről beszéltél?

– Az ötlet nem tudom pontosan, kitől vagy kiktől származik, csak sejtem. Ha jól emlékszem, január 5-én volt a Csemadokban egy találkozó, amelyen én nem voltam jelen, nem voltam meghíva, és ott bizonyos stratégiai elképzelésekről született döntés. Ha jól tudom, talán ott született döntés erről. Ott tett valaki javaslatot, hogy most, míg a kooptálások nem zajlanak le a szövetségi és a törvényhozó szervekben, hátha a kooptálások előtt meg lehetne próbálni még a régi kommunista képviselőkkel megszavaztatni egy ilyen törvényt. Azt hiszem, hogy ez volt az alapja a gyors előkészítésnek, és januárban létrejött egy találkozó ennek érdekében. Én akkor szereztem tudomást az elképzelésről, amikor megkaptam a meghívót a találkozóra. Varga Sándor, már akkor miniszterelnök-helyettes irodájában találkoztunk, emlékszem, heten voltunk ott. Mindnyájan kiálltunk amellett, hogy próbáljuk meg ezt az elképzelést véghezvinni a Jókai Egyetem létrehozása érdekében. Elkészült egy rövid koncepció, ami aztán február végén került beadásra a törvényhozásban.

– Mi volt a koncepció lényege?

– Nagyon egyszerű koncepció volt, ahogy én emlékszem rá. Írásban nekem nincs meg, lényegében a szlovákiai magyar pedagógusképzésre épülő egyetemnek készült, esetlegesen a jövőben több kar kialakítását is előrevetítette. De a gazdasági oldala is ki volt dolgozva, hogy mibe kerül, mennyi pénzt kell ráfordítani, hogy létre lehessen hozni a komáromi egyetemet. Ezenkívül beindultak a folyamatok Komáromban az infrastruktúra kialakítására. Ezeken a találkozókon én is részt vettem. Megnéztük a járási pártházat meg a többi intézmény épületeit is, amelyek megfelelőek voltak. Komáromban volt olyan infrastruktúra, ahol, mondjuk, azt a kis Jókai Egyetemet létre lehetett volna hozni.

– Nagyon sok vita volt körülötte, ezekre te hogyan emlékezel vissza? Ebben a nyitrai magyar kar mennyire jelent meg?

– Mindjárt az elején, de nem alternatívaként jelent meg, hanem úgy, hogy a Jókai Egyetem alapját a nyitrai magyar tagozat fogja alkotni. Sajnálatos, hogy a Jókai Egyetem elképzelése nagyon rövid életű volt, amint említettem, már februárban,

márciusban teljesen lekerült az asztalról. A Cyril–Metód Egyetem koncepciója tovább élt. Be is terjesztették a későbbi akkreditációs bizottsághoz, de az akkreditációs bizottság nem fogadta el. A magyar kar és a magyar egyetem, mint egymással szemben álló alternatívák, ha jól emlékszem, csak a 90-es évek végén, illetve a 2000-es évek elején jelent meg ebben a formában. Addig mi is, én is úgy gondoltunk, hogy a leendő egyetem alapját a nyitrai magyar pedagógusképzés fogja alkotni. 90-ben megalakult a Szlovákiai Magyar Tudományos Társaság is Znám István professzor úr vezetésével. Ebben a tudományos társaságban azonkívül, hogy különböző témákkal foglalkoztunk, egyik fő téma volt a szlovákiai magyar felsőoktatás. E tudományos társaság keretében a Csemadokban Pozsonyban szerveztünk egy nagy találkozót, szinte konferencia jellegű volt, ahol két bizottság alakult. Az egyik bizottság a leendő felsőoktatási intézmény koncepcióját volt hivatva kidolgozni, a másik bizottságnak pedig a gazdasági vonatkozásait, az infrastruktúráját és az anyagi körülményeket kellett volna fölmérnie. Az elsőnek én lettem a vezetője, a másikon pedig az akkori komáromi polgármester, Pásztor István.

– *Mikor volt ez egyébként, nem emlékszel?*

– Ez, azt hiszem, 91-ben volt. És akkor kezdtünk el ezen gondolkodni. Persze ezt már megelőzték azok a folyamatok, amelyek oda vezettek, hogy olyan gyorsan eldönteni és létrehozni akár kart, akár felsőoktatási intézményt már nem lehetett Szlovákiában. Már akkor beindult az erős kemény szlovák nacionalista politikai harc is, amelyek fékezték ezeknek a gondolatoknak a kibontakoztatását.

– *Neveket nem tudsz mondani, akik a koncepció kidolgozásában részt vettek?*

– Ez nem olyan bizottság volt, amelynek pontosan meghatározott személyek a tagjai, de természetesen voltak húzóemberek. Az egyik húzóember Znám István professzor úr volt, kiemelném Cornides István magyarországi professzort is, aki Nyitrához nagyon szorosan kötődött, Kulacs Dezsőt. De részt vettek ebben a pozsonyi egyetemeken magyar oktatói is, Hulkó Gábor, Bauer Győző és még sokan mások. A koncepció úgy készült, hogy néhányan dolgoztunk rajta, és aztán szélesebb nyilvános összejöveleteken megvitattuk. Ha jól emlékszem, a Csemadok helyiségében volt két vagy három egyeztetés a koncepcióról, a már elkészített anyag megbeszélése. És így fokozatosan kezdett kikristályosodni az a koncepció, ahogy a leendő egyetemnek ki kellene néznie. A három, illetve négy szlovákiai magyar politikai mozgalom, párt képviselői rendszeresen megjelentek ezeken a vitákon, és mindekelőtt az ő szembenállásuk akadályozta, késleltette a koncepció véglegesítését. Végül Kulacs Dezső pedagógus professzor urat kértük meg, hogy a kialakult viták és írásos dokumentumok alapján dolgozza ki, írja össze végre a leendő egyetemi koncepciót. El is készült egy olyan 80-90 oldalas munka, amelynek később egy rövidítettebb 15-20 oldalas változatát Kulacs tanár úrral Fűri Béla készítette el, aki akkor a Szlovákiai Magyar Tudományos Társaság titkára volt. Mind a két változat megtalálható többek között nálam, Fűri Bélánál is.

– *Térjünk még vissza a 89-es dolgokra! Abban az időszakban a diákok mellett a színészek is elég aktívak voltak. Ez hogy nézett ki Nyitrán? Mennyit tudsz erről? Mennyire vettél részt a járási mozgásokban, a zoborralji eseményekben?*

– Miután megválasztottak dékánhelyettesnek, ez nagyon lekötött. 1990 januárjától a különböző népi megmozdulások már nem voltak olyan intenzívek Nyitrán sem. Én a magam részéről nem emlékszem, hogy itt, Nyitrán valami olyan megmozduláson vettem volna részt, amelyet a színészek és mások szerveztek. Mindenesetre kapcsolatban voltunk. A kezdeti nagygyűléseken az egyetemeken is megjelentek a színészek közül is, már nem tudom a nevüket, de tudom, hogy ott voltak, szónokoltak és beszéltek. Tehát mindenképpen volt kapcsolat a színészek, a nyitrai értelmiség és az egyetem között a 89-es változások során.

– *Politikai körökkel kikkel álltatok kapcsolatban? Gondolok itt a főiskola kapcsán Pozsonyra?*

– A főiskola kapcsán itt, Nyitrán nem volt olyan politikai csoportosulás, amellyel akkor mondjuk a leendő magyar karral vagy a magyar pedagógusképző karral kapcsolatban vitát tudtunk volna folytatni. Az agráregyetemen viszont volt több olyan magyar oktató, akikkel e témáról tudtunk beszélni. Ugyanis az a Kováč és Pišút miniszterek által képviselt felsőoktatási filozófia, amelyről az előbb beszéltem, amelyet az Urban professzor által vezetett akkreditációs bizottság is követett, a Cyril–Metód Egyetem terve nem ment át. A jóváhagyási folyamat keretén belül azonban felvetődött, hogy ha Nyitrán egyetemet szeretnénk létrehozni, akkor a két felsőoktatási intézmény, az agráregyetem és mi, egy közös egyetemet hozunk létre. Ezt javasolták. Ebben az irányban el is indultak a megbeszélések. Ez 90 őszén történt. Beindultak a tárgyalások és megbeszélések, hogy is nézzen ki az új nyitrai egyetem. Ennek az igazi vonulata akkor következett be, amikor 1992. február 27-én a KDH-sok javaslatára jóváhagyta a pozsonyi parlament a nyitrai egyetemet, amely a két felsőoktatási intézmény összevonásából jött volna létre. Ekkor viszont már nagyon intenzíven beszéltünk arról is, és készítettük a koncepciót, hogy a nyitrai egyetem keretén belül jöjjön létre az önálló magyar pedagógusképző kar. Ez a törvényben nem jelenhetett meg, mert az akkori törvények nem engedték meg, hogy az a karokról is szóljon. Ezért külön határozat született, amelyet az akkori miniszter, Pišút terjesztett a parlament elé, hogy a parlament határozatban szólítsa fel a leendő nyitrai egyetemet, hogy hozzon létre a magyar pedagógusképzés számára egy önálló egyetemi kart, és pedig a Nemzeti Kisebbségi Kultúra Kara néven.

A politikai körökben erről a koncepcióról és arról, hogy milyen legyen a szlovákiai magyar felsőoktatás, a három párt létrehozása után sajnos megoszlottak a vélemények. Már akkor is, amikor a Szlovákiai Magyar Tudományos Társaságban folytak a tárgyalások a koncepcióról, ott is megjelentek a három párt képviselői, akik ha nem kellett, akkor is ellentmondtak egymásnak. Nem alakult ki sajnos egy egység, amely nagyon gyorsan előre tudta volna vinni ezt a koncepciót. Ez nagyon sajnálatos volt, mert nem volt nagy különbség a nézetekben. És nem volt más lehetőség, mint az, amelyet a Szlovákiai Magyar Tudományos Társaság kidolgozott. Ezt kellett volna mind a három politikai mozgalomnak fölállalni és képviselni. Akkor lehet, hogy nem a 2000-es évek derekán, hanem már a 90-es évek elején is létre lehetett volna hozni az önálló felsőoktatási kart. Én sokszor szoktam mondani, hogy ennek a lehetőségnek a nem kihasználása okozta jó tízéves veszteséget a szlovákiai magyarság már nem fogja behozni. Mert akkor, amikor még nem volt bolognai folyamat, normatív támogatás, hanem egyszerűen a minisztériumban

döntöttek az oktatói létszámról és másról is, sokkal egyszerűbb volt létrehozni egy új kart. A mostani helyzet már sokkal nehezebb és sokkal komplikáltabb.

– Miből állt ez az ellentét a három párt között?

– A három párt közötti ellentét egy olyan, számomra érthetetlen filozófiából indult ki, hogy ha Nyitrán lenne egy pedagógusképző kar vagy valami más intézményes forma, akkor ott az oktatás nyelvének szlováknak kellene lenni. Nagyon gyakran hangoztatta ezt a nézetet Bauer Edit az Együttélés részéről. Valószínűleg nem ismerte az egyetem belső helyzetét, hogyan folyik Nyitrán az oktatás. Mert hogyha matematika szakos tanárképzés folyik magyarul is, meg szlovákul is, akkor miért járna egy szlovák hallgató a magyar előadásokra, ami miatt szlovákul kéne előadni, mert ez volt azoknak a gondolatoknak az alapja. Tehát nem kellett volna féltetni a nyitrai magyar pedagógusképzést. Ez volt a fő probléma. De e mögött, azt hiszem, meghúzódott az a három párt közötti rivalizálás is, hogy ki volt az ötlet kigondolója, ki milyen nézeteket vallott. Abban az időben, a 90-es évek elején én végül is a politikából kivonultam, éppen azon oknál fogva, hogy semleges szerettem volna lenni a három párttal szemben. Az említett koncepciók kidolgozásával kapcsolatban és a nyitrai pedagógusképzés, felsőoktatás problémáival rendszeresen fölke-
restem mind a három pártközpontot. Tehát mindegyikhez bejártam teljesen független szerepkörben, megpróbáltam a nézeteket és a koncepciókat egyeztetni, de abban az időben ez hiú ábránd volt, úgy látszik. Még az iskolaügyekben sem sikerült egy platformra hozni a három magyar politikai szubjektumot.

– Ha jól emlékszem, úgy csúcsosodott ki ez a vita, hogy nemzetiségi kar vagy magyar kar.

– Igen. Mint ahogy az előbb említettem, hogy az oktatás nyelvével volt kapcsolatos a probléma. Ez rávetült aztán a megnevezésre is, és a koncepcióra is. 90-ben voltak a választások, aztán eldöntötte a politikai garnitúra, hogy 92-ben megint lesz parlamenti választás. S a 92-es választásra készülve már kemény politikai csatározások folytak. A 92-es választásokig a VPN és a VPN keretén belül az MPP, a Magyar Polgári Párt volt hatalmi pozícióban. Magyar kar megnevezésű kart az akkori szlovák politikai garnitúra a választások előtt nem volt hajlandó fölállalni. Föl tudta vállalni azt, hogy a nemzetiségek kapjanak valamilyen felsőoktatási intézményt. Ebből adódott, hogy nem magyar megnevezésű karról kezdtünk beszélni, hanem nemzetiségi-etnikai karról. Ez az új kari koncepció csak abban különbözött a korábbi magyar kari koncepcióktól, hogy egy kutatóintézetet kapna benne a többi kisebbség, ahol saját kultúrájukat, történelmüket, hagyományait tudják kutatni, ápolni. Itt volt az a dilemma, amelyről előbb is beszélünk. Főleg Bauer Edit többször hangoztatta, hogy ha ott lesznek más nemzetiségek, akkor nem lehet csak magyarul oktatni a hallgatókat. Én többször elmondtam neki személyesen is, hogy a szlovákiai kisebbségek, mint a német, a horvát és a bolgár kisebbség, akik részt vettek volna a kar alapításában, nekik nem kell saját nyelvű felsőoktatás, sem tanítóképzés. Tehát nem kell féltetni a magyar pedagógusképzést, a magyar nyelvű oktatást a nemzetiségektől. Sőt, a nemzetiségek jelenléte nemzetközileg is erősebbé tehetné ezt a kart. Most is meg vagyok győződve arról, hogy amit főleg az Együttélés részéről, de az MKDM részéről is elutasítottak, a nemzetiségi kultúra

karát, az egy nagyon jó és nagyon tökéletes elképzelés volt, amely nagyon előre tudta volna vinni a szlovákiai magyar felsőoktatást. Ez igen nagy politikai hiba volt.

A kar létrehozásának a meg támogatására létrehoztunk egy előkészítő bizottságot a kisebbségek képviselőiből. Sajtótájékoztatókat is tartottunk az 1993-as évben. Amikor megtudták a nagykövetségek képviselői, hogy milyen mozgás folyik itt a kisebbségi oktatásban, meghívtak engemet a német nagykövetségre, hogy tájékoztassam őket a nemzetiségi kultúra karáról. Én a nagykövetségnek jeleztem, hogy nagyon szívesen, és hogy elvihetem-e magammal a német kisebbség képviselőjét. Sobek professzor úrral mentem el, aki a német kisebbséget képviselte az előkészítő bizottságunkban, és nem nekem kellett elmondanom a nagykövetségnek, hanem a német kisebbség képviselője, Sobek professzor mondta el a nemzetiségi kultúra karának a koncepcióját. A nagykövetség magas rangú titkára búcsúzásunkkor azt mondta, hogy ez egy nagyon jó koncepció, amennyiben meg tudjuk valósítani, biztosít bennünket, hogy nem lesznek anyagi gondjaink. Még egyszer szeretném elmondani azt, hogy a szlovákiai magyarság kicsinyességére utal, hogy egy ilyen előremutató 10-20 évre előrelátó koncepciót, nem tudott egységesen elfogadni és megvalósítani.

– *Mindeközben azért a hallgatók létszámára is oda kellett figyelni, hiszen, mint említetted, a 80-as évek második felében 10-20 főre zsugorodott az évente felvett diákok száma. Történt-e ezen a téren valamilyen változás 89 után?*

– A szlovákiai magyar felsőoktatás globális problémái négyfrontos harcot követeltek. Először is koncepciókat kellett gyártani, elképzeléseket, tervezeteket kidolgozni, majd építkezni kellett, fejleszteni a magyar nyelvű felsőoktatást, aztán az intézményesítés anyagi strukturális feltételein kellett gondolkodni, és mindemellett oda kellett figyelni a törvénykezés, a legiszlatíva alakulására is. Az emlékezetes 88-as diáktiltakozások hatására 89 szeptemberében már háromszor több magyar diákot vettek föl a felsőoktatásunkba Nyitrára, mint korábban. 1990 májusában Komáromban volt egy összejövétel a járason, amelyen a város vezetősége mellett Kovács miniszter úr is jelen volt. Én is jelen voltam a dékánunkkal, Pastier professzor úrral, és ott nagyon heves felszólalást engedtem meg magamnak. Ecseteltem, hogy milyen anyagi feltételek között van még mindig a nyitrai magyar pedagógusképzés, hogy mennyi pedagógusra lesz szükség, hiszen az utóbbi húsz évben a magyar pedagógusképzést Nyitrán lényegében visszaszorították. Drámai hangulatot keltettem. A találkozó után a miniszter úr megkért, hogy látogassam meg őt, meg is mondta az időt, azt hiszem, két nap múlva este hét órakor látogassam meg a minisztériumban. A minisztériumban röviden elmondtam, hogy mi az elképzelésünk, erre ő azt mondta, hogy nagyon gyorsan adjuk be a fejlesztésre vonatkozó elképzeléseinket. Ezek már januártól készültek és megvoltak. Tehát nagyon gyorsan el tudtuk készíteni a minisztérium számára az anyagot. Nagyon alapos elemzést készítettünk óraszámokra lebontva, megokolva, hogy mit szeretnénk oktatni magyarul és miért, hány pedagógusra van szükség ehhez, milyen szakos pedagógusokat kellene fölvenni. Mi kb. 27-30 új pedagógus felvételét terveztük ebben az időben. Kovács miniszter úr egy következő este fogadott, átadtam a koncepciót, és meg kell mondani, hogy az a Kovács Ladislav miniszter, akit a szlovákiai magyarok új társadalmi, politikai képviselte nagyon sokat kritizált, elfogadta ezt a tervezetet, és el is fogadtatta a kormánnyal. Ő a 90-es választások után már nem lett minisz-

ter, de utódja, Pišút miniszter úr már szeptembertől kezdte folyósítani számunkra az új tanárok bérét. Megteremtődött az alap a fejlesztésre, mert 30 új magyar tanár felvételével és az igényelt szakok bővítésével és gyors megnyitásával gyakorlatilag nagyon hamar megteremtődtek a feltételek ahhoz, hogy Nyitrán a magyar pedagógusképzést arra a szintre emeljük, amilyen szinten a 60-as években volt.

– *Ez milyen szakokat jelentett és mennyi diákot?*

– Már 90-ben teljes egészében megnyitottuk a magyar pedagógusképzést és a főiskolán tanított szakok szinte mindegyikére meghirdettük a főlvételi vizsgákat. Ez azt jelentette, hogy minden alap- és középiskolai tantárgy valamilyen szakpárosításban megjelent. Akkor még nem volt szabad szakválasztás, mint most, hanem megpróbáltuk az iskolák igényeinek megfelelően párosítani az egyes tantárgyakat, hogy a szakpárosítás között minden tantárgy szerepeljen. Így 1990-ben a magyar tanító- és tanárképzésbe jóval több mint 200 hallgatót vettünk fel. Minden tantárgy számára igyekeztünk fejlesztést elérni és tanárokat is fölvenni. A tanárfölvételt nagyon gyorsan szerettük volna megvalósítani, mert akkor már a nyelvtörvény kapcsán és más kisebbségi ügyek kapcsán is nagyon heves politikai viták zajlottak a szlovák parlamentben, a sajtóban. Nagyon feszült volt a helyzet. Én is láttam azt, hogy ezt a pénzt minél előbb ki kell meríteni és a pedagógusokat fölvenni, mert az a biztos, ha már az egyetemen vannak. A tanárok fölvételét gyorsított ütemben valósítottuk meg, egy-egy nap több szakbizottságban is folytak a meghallgatások. A helyzetet bonyolította, hogy a tanári állások többségére túljelentkezés volt, de több meghirdetett szaktanári állásra nem volt pályázó. Néhány nap alatt 22 tanár felvételéről született döntés. Az ebben az időben felvett pedagógusok között hadd említsem Öllös Lászlót, Bukor Józsefet, Hushegyi Gábort, Sándor Annát, Hegedüs Erzsébetet, a Kmeť házaspárt stb. Többen középiskolai tanárok vagy friss diplomások voltak, akik jelentkeztek a pályázatra.

– *Ezek teljes állások voltak?*

– Ezeket teljes állásként hirdettük meg. A középiskolai tanárok nagyon szívesen jöttek az egyetemre oktatónak, ha a családi és más körülményeik ezt megengedték. Voltak idősebb kollégák is, akik jelentkeztek.

– *Ide is költöztek, mert elég nagy a távolság?*

– Nyitrának volt egy sajátos, nem éppen kedvező helyzete, mégpedig hogy bent a városban nincsenek magyar iskolák gyakorlatilag a háború óta. A környező falvakban azonban a mai napig működnek magyar alapiskolák. Ez egy kicsit visszafogta a tanárokat, hogy beköltözzenek Nyitrára. De nagyon sokan be is költöztek, itt is laknak, nagyon sokan a mai napig a környező magyar településekről járnak be. Több tanárunk lakik Érsekújvárott, de még Komáromban, Párkányban is.

– *A keretszámokat, hogy hány pedagógusra van szükség a magyar iskolákon, minek az alapján határoztátok meg? Konzultáltatok az iskolákkal vagy készült valamilyen fölmérés?*

– Említettük a négyfontos harcot, a koncepciók körüli viták talán visszanyúlnak 1985 tájékára, amikor a Jogvédő Bizottság kezdeményezésére nagy megmozdulás volt a magyar nyelvű iskolák megmaradásáért. Valószínűleg pártutasításra az oktatási minisztérium nemzetiségi osztályán akkor készült egy elég jó tanulmány a magyar alap- és középiskolák helyzetéről és a pedagógusképzésről. A Fodor Zoltán és a Fibi Sándor által vezetett kisebbségi osztályon készült. Ez egy komplett, komoly anyag volt, amely tartalmazta az alap- és középiskolák címlistáját, és 2000-ig a magyar pedagógusszükségletet is. Ez egy nagyon jó dokumentum, amelyet sokszor még a mai napig is tudok használni. Szakokra lebontva tartalmazza, hogy hány pedagógusra lesz szükség 2000-ig. Ez volt az egyik olyan anyag, amelyre támaszkodhattunk, hogy milyen szakokat kell nyitni.

A másik filozófiája a szakalapításoknak az egyes tantárgyak óraszámra volt az egyes iskolai fokozatokban. A Fibi- és Fodor-dolgozat azt is tartalmazza, hogy milyen szakosból hány magyar pedagógus tanít a magyar iskolákban. Ennek alapján ki tudtuk alakítani az egyes tantárgyak szakpárosításait és a hallgatók számát. Nagyobb számú diákot szerettünk volna fölvenni, nagy fejlesztésre lett volna szükség.

– *Van még valami, ami ezzel kapcsolatos?*

– Talán a legiszlatív kérdéseket szeretném elmondani. A nyitrai felsőoktatási intézménynek mindig volt statútuma, alapítólevele, vagy minek nevezzem. A 60-as években a főiskola belső dokumentumaiban még jelzések történtek a magyar tagozatra, a magyar pedagógusképzésre vonatkozóan, aztán ez fokozatosan kimaradt a dokumentumokból. Dékánhelyettesként az első feladatomnak azt tekintettem, hogy minél hamarabb bekerüljön a nyitrai felsőoktatás statútumába az, hogy itt létezik egy magyar tagozat, ez milyen jogkörökkel rendelkezik, a vezetősége milyen ügyekben dönthet és milyen ügyekben van javaslattevő joga. Ez 1991 januárjában meg is történt, bekerült a statútumba, hogy a nyitrai felsőoktatásnak, tehát a pedagógiai karnak része a magyar tagozat, és küldetésének a leírása is. A magyar tagozat jogköreinek pontos meghatározását a főiskola többi dokumentumában kellett volna rögzíteni. Ez nagyon nagy előrelépés volt. Viszont 2001. február 1-től új dékán került a karunk élére Peter Liba professzor személyében. Ő egy teljesen más filozófiájú, más szemléletű személy volt, aki a magyar pedagógusképzést köztudottan nem támogatta, tehát ellene volt minden olyan kezdeményezésnek, amely a magyar nyelvű oktatást bővítené. Az említett pedagógusfelvétel alkalmából, azt hiszem, 20-24 pedagógust sikerült fölvenni. Amikor ő belépett a dékáni funkcióba, utána már nem engedett fölvenni magyar pedagógusokat, hanem a magyar pedagógusok felvételére megadott állami pénzből magyarul nem tudó pedagógusokat vett föl. Tehát a magyar pénzből az új dékán a szlovák tagozatot fejlesztette. Ez nagyon felháborító volt számunkra. Láttuk, hogy Liba professzor úr vezetése alatt nagyon kemény harcot kell folytatni a magyar pedagógusképzés fejlesztéséért, megmaradásáért.

Ami az egyetemen kívüli jogalkotást illeti, az új felsőoktatási törvény 1990. július 1-jén lépett életbe, amely előírta az akkreditációt is. Ez a törvény terjedelemben nagyon szűk volt, a mai felsőoktatási törvénynek talán az egyötöde, egyhatoda. Csupán az elveket mondta ki. Nagyon jó törvény volt, abban az időben a volt szocialista államok közül talán elsőként egy nagyon demokratikus, a felsőoktatási

autonómiára épülő törvény volt, amelynek azonban nagyon sok részlete nem volt kidolgozva. Ezeket kellett a későbbi törvényhozásokkal tökéletesíteni. Kimondta az akkreditációt, és létrejött az akkreditációs bizottság. Az akkreditációs bizottság, amint említettem, Urban professzor vezetése alatt kezdte el az akkreditálást, és ezzel a szlovákiai felsőoktatási rendszer kialakításába is beleszólt. A politika viszont erősebb volt, hisz az akkreditációs bizottság lényegében csak tanácsadó testület a mai napig, a kormánynak egy tanácsadó testülete. A politikai érdekek miatt azok az elképzelések, amelyek Szlovákiában nagyobb egyetemi központok kialakítását szorgalmazták, végül is háttérbe szorultak. Éppen ellenkezőleg, abba az irányba indultak el a folyamatok, hogy minden felsőoktatási intézmény, amely addig létezett, az egyetemi nevet szerette volna fölvenni. A politikusok a szlovák törvényhozásban regionális érdekek miatt egymás után hagyták jóvá azokat a törvényeket, amelyek a volt pedagógiai főiskolákat, de a többi főiskolát is mind egyetemnek nevezték át.

Amint említettük, 1992. február 27-én a nyitrai egyetem létrehozása alkalmából a Szlovák Nemzeti Tanács határozatot fogadott el ezen egyetem keretén belül a Nemzeti Kisebbségi Kultúrák Karának létrehozásáról. Erre a határozatra később nagyon gyakran hivatkoztunk, mert ez támasz volt a nemzetközi fórumok felé is, hogy van egy parlamenti határozat a kar létrehozásáról. A 92-es parlamenti választások után új politikai garnitúra került az ország élére. A fél évvel korábban létrehozott nyitrai egyetemet új törvénnyel két felsőoktatási intézményre osztották, és ettől kezdve már nem pedagógiai karnak nevezték a mi iskolánkat, hanem Pedagógiai Főiskolának. Ez 2002 őszén volt, és a Nyitrai Pedagógiai Főiskola néven ősztől létező felsőoktatási intézményben mármost megvolt a lehetőség a karok létrehozására. A törvény nem beszélt a karokról, és a karok létrehozásáról is az egyetem legfelsőbb szervének, az egyetemi szenátusnak kellett döntenie. A főiskola szenátusának a szerepét a volt pedagógiai kar szenátusa vette át. Ebben az időben kezdtek szerveződni az egyes karok a pedagógiai főiskolán. Ezt a helyzetet szerettük volna mi kihasználni arra, hogy létrehozzunk a magyar pedagógusképzés számára egy önálló kart. Természetesen a parlament határozatának szellemében, mert ez erősített bennünket a létrehozási folyamatban. Mi voltunk tehát azok a magyar pedagógusok és diákok, akik először elkészítettük a karunk koncepcióját a pedagógiai főiskolán. Ez már 2002 őszén elkészült. Mindjárt a törvény jóváhagyása után kidolgoztuk, hisz megvoltak a régi anyagaink, amelyekből nagyon gyorsan össze lehetett hozni az új helyzetnek megfelelő dokumentumot. Megválasztottuk a leendő kar szenátusát is, a mai napig őrzöm ennek a választásnak a jegyzőkönyvét és a szavazati lapokat. Egy-két hónappal később létrejött a természettudományi kar, a humán tudományok kara, a pedagógiai kar. Ők is ugyanezt csinálták. Összeálltak a megfelelő tanszékek, és természetes módon létrejöttek a karok, megválasztották a szenátusukat is. Ezek a szenátusok kezdtek dolgozni. Mindezeket a karokat viszont a pedagógiai kartól örökölt szenátusnak kellett jóváhagynia. Mivel a törvény előírta, hogy az egyetemi szenátusban a karoknak egyforma képviseletüknek kell lennie, ezért az új szenátus is csak akkor alakulhat meg, ha majd létrejönnek a karok. A törvényben nem voltak annyira pontosan leszögezve, hogy hogyan kell ezt a folyamatot lebonyolítani, de mindenesetre a volt pedagógiai kar szenátusa 2003. február 1-jén elsőként a mi kari koncepciónkat fogadta el. A többi kar még nem volt olyan helyzetben, hogy elfogadtassa a koncepciót. Február végén, március elején a többi karnak is hasonló koncepciója lett, és azokat is jóváhagyta az említett szenátus.

– Igen, négy kar volt akkor, és a mi karunk koncepciója volt az első, amit jóváhagyattunk a szenátusban. Ezzel a játszmát még nem nyertük meg. Láthatók voltak azok a mozgások, amelyek a kar létrehozása ellen működtek. Az első pofont akkor kaptuk, amikor a többi kar létrehozását 93. március 1-jében jelölte meg a szenátus a főiskola megbízott rektora, Peter Liba professzor úr javaslatára, a mi karunk létrehozását pedig kitolta szeptemberre. Ez már előrevetítette, hogy itt egy szabotázs akcióról van szó, és ebben segédkezett a szenátus is, amely arra játszott, hogy valamilyen formában a mi karunkat lehetetlenné tegye ebben a folyamatban. Mert ha a magyar pedagógusok is be lesznek sorolva, mert mindenkit be kell valahova sorolni a jóváhagyott karokba, utána már nehezebb kialakítani a mi karunkat. Mi ezt nagyon jól láttuk, és beindítottunk egy nagyon kemény küzdelmet a karunk létrehozása érdekében.

Ekkor hoztuk létre a kar előkészítő bizottságát az egyes nemzetiségek képviselőiből, a horvát, a roma, a magyar és a német képviselők közül. Abban az időben nemzetközi szinten is jeleztük a problémákat, hogy itt mi folyik, hogy itt egy legitímen megválasztott szenátus és jóváhagyott kar beindítását akarja elszabotálni az új egyetemi vezetés, amelyről parlamenti határozat is van. Hat sajtókonferenciát is tartottunk Pozsonyban, ezen 20-30 újságíró és külképviseleti diplomaták is megjelentek. Elmondtuk, hogy hol tart a karunk létrehozása. Nagyon intenzív küzdelmet folytattunk. Sőt 1993. június végén Szlovákiának az Európa Tanácsba való belépéséről kellett döntenie. A magyar pedagógusképzés, a kar is vitatémává váltak az Európai Tanácsban. Magyarországi képviselőink jóvoltából nemzetközi fórumokon is előtérbe került a nyitrai magyar pedagógusképzés problémája. Nemzetközi fórumokon Szlovákia számára kellemetlen volt ennek a kérdésnek a rendezetlensége. Hogy milyen alattomos és erkölcstelen játékot folytatott Liba professzor, a szenátus és az egyetemen kívüli politikai körök, az is mutatja, hogy Szlovákia fölvétele előtt június elején az a rektor, aki azt javasolta, hogy szeptemberrel nyíljon meg a nemzetiségi kultúra kara, összehívta a szenátust és megszavaztatta, hogy létre kell hozni június 1-ével a kart. A szenátus ezt meg is szavazta, mert június végén volt, ha jól emlékszem, Szlovákia fölvétele az Európa Tanácsba. Mi azonnal követeltük, hogy ha létre van hozva a kar, azonnal kezdjen működni. Azonnal meg kell bízni valakit, aki szervezni fogja a kart, és el kell kezdeni működtetni. Persze jött a nyár, a rektor úr, akinek végül is a jogkörébe tartozott, hogy megalapítsa az akadémiai közösséget, nem lépett, szabotálta tovább a kar működtetését, amelyhez az egyetem vezetősége, a szenátus is asszisztált. Ezt látva szeptemberben nagyon intenzíven követeltem, hogy a magyar pedagógusképzés számára meghirdetett szakokra, a szenátus által jóváhagyott karra vegyék föl a diákokat. A kar jóvá volt hagyva, a magyar diákok jelentkeztek, és az egyetem vezetése nem adott lehetőséget, hogy ezek a diákok a Nemzeti Kisebbségi Kultúrák Karára iratkozhasanak be. Ez már komoly figyelmeztetés volt, hogy mi fog itt történni. Mi azonban tovább folytattuk a harcot nemzetközi fórumokon is. A kari szenátushoz, amely legitím módon megalakult, ahogy a többi kar szenátusa is, ahhoz nem mertek hozzányúlani az egyetemen belül sem. Tehát a szenátus tovább működött, és ez volt a nagy reményünk, hogy a szenátussal végül ki tudjuk harcolni a kar létrejöttét.

1993 áprilisában sikerült azonban létrehozni a nyitrai magyar felsőoktatással kapcsolatban az úgynevezett nyitrai fórumot. Ezen a fórumon vagy száz személy volt

jelen. Sajnos néhány kolléga, Révész Bertalan, Alabán Ferenc, aki akkor a Hunmán Tudományok Karának dékánhelyettese volt, nem a nemzetiségi kar létrehozása mellett érveltek. De ennek ellenére akkor már az Együttélésben is, különösen a tekintélyes Dobos László is, tudatosították azt, hogy ez elfogadható, jó út. Így sikerült elfogadni egy nyilatkozatot, hogy a politikai mozgalmak milyen feltételek mellett fogják támogatni közösen is a Nemzetiségi Kultúra Karának a létrehozását. Ezeknek a feltételeknek én akkor dékánhelyettesként nagyon hamar eleget tettem, és a megváltoztatott, új kari koncepciót bemutattam a politikai mozgalmaknak külön-külön is, akik ezt jónak tartották. Ezt úgy lehetett értelmezni, hogy a magyar politikai mozgalmak lényegében megegyeztek a kar ügyében. A magyar pártok formálisan elfogadták a kar koncepcióját és támogatták létrejöttét, de igazából nem tettek komoly, határozott politikai lépéseket a kar működtetése érdekében. Van der Stool, az EBESZ főbiztosa látva a szlovák-magyar feszültségeket, többször ellátogatott Szlovákiába. Minden alkalommal személyesen engemet is meghívott, és magánbeszélgetést folytattunk e témában. Nagyon sokat telefonáltunk is ebben az ügyben, hogy áll a helyzet, miképpen lehetne a kar létrehozását előmozdítani. Mert ők is nagyon jónak tartották a kar koncepcióját úgy, ahogy azt már az előbb jeleztem, hogy a nemzetiségek kapnának benne egy kutatóintézetet. Ez egy előremutató példa lehetne más országok részére is. Támogattak bennünket minden szempontból. Úgy látszik azonban, hogy a szlovákiai magyarság sem tudott teljes mértékben azonosulni ezzel az elképzeléssel, és nem kaptuk meg sem a politikától, sem a szakmai, társadalmi szervezetektől az igazi, őszinte támogatást. Még egyszer elmondom, sajnálom, hogy korábban, amikor ez a koncepció megszületett, voltak olyan vélemények, ellenvetések, amelyek nem feleltek meg a valóságnak. Ez egy teljesen magyar nyelven oktató kar lehetett volna. Így eljutottunk 1993 őszéhez, amikor nemzetközi és hazai nyomásra, lényegében az előkészítő bizottságban folytatott aktivitásunk miatt is, a rektor úr kényszerült kinevezni a kar statutaris képviselőjét, aki sem érzelmileg, sem egyéb megnyilvánulásaival nem kötődött a szlovákiai magyarsághoz. Magyarul tudó személyről volt szó, de az egyetemen belül és magyar körökben nem volt járatos és nem volt ismeretes. Ez Darina Marcinková docens volt, aki mellelleg távoli rokonom még Hanvárról. Én akkor teljes mértékben biztosítottam támogatásomról a kinevezettet, de a kar koncepciójáról nem tudunk lemondani. Kértük őt, hogy valósítsa meg azt az elképzelést. Sajnos a kinevezett statutaris képviselő Liba professzor úr nézete és javaslatai szerint kezdett eljárni, amely nem felelt meg nekünk. Mert az a koncepció, amivel ők jöttek, lényegében csak szemfényvesztés volt. Olyan karban gondolkodtak, amely nem rendelkezett volna igazi jogkörökkel, s nem felelt meg azoknak az elképzeléseknek sem, amelyekben a magyar politikai mozgalmak megegyeztek.

A főiskolán belül is folytak a küzdelmek, és azt hiszem, még ebben a nagyon feszült helyzetben is a siker küszöbén álltunk az ősz folyamán. Biztosítottuk a kinevezett statutaris képviselőt, hogy ha a kar az eredeti koncepció lényegét megtartva jön létre, őt fogjuk megválasztani a dékánjának. A kar létrehozását minden személyi ambíció fölé helyeztük. Az egész, ha visszagondolok, akkor bukott meg, amikor a szenátusunk, amit mi még 92-ben, 93 őszé hoztunk létre, valahogy kezdett belefáradni a küzdelembe. Talán a félelem, talán a kilátástalanság miatt, a szenátorok közül többen lemondtak, lényegében föladták a küzdelmet. A szenátus felbomlott. Ekkor már láttam, hogy szenátus nélkül a kart nem tudjuk létrehozni. A mai napig meggyőződésemm, ha a szenátusunk, kibírta volna még két-három hónapig, akkor létre tudtuk volna hozni a tervezett egyetemi karunkat.

A szenátus felbomlásával meggyengült a pozíciónk és a kezdeményezést a főiskola rektora, vezetősége vehette át. A kar említett statutáris képviselőjének lett volna a feladata, hogy működésbe hozza a kart. Mindent előről kellett volna kezdeni. Kijelölni az akadémiai közösséget, vagyis a kar személyi és hallgatói állományát, ennek jóváhagyására a főiskola szenátusa jogosult, lebonyolítani az új szenátus és kari vezetés választását. A rektor által kinevezett kari statútár a főiskolai szenátus elé terjesztette a kar új koncepcióját, struktúráját és a kari közösség összetételét. Ugyanakkor a rektor arra kérte a szenátust, hogy a statútár javaslatait ne fogadja el, és beterjesztett egy új javaslatot a kar létrehozásának új időpontjára, amely ezt két évben jelölte meg. Többek között kérte a szenátust, vonja vissza az 1993. június 21-én hozott azon döntését, hogy 1993. július 1-vel megalakítja a Nemzeti Kisebbségi Kultúrák Karát. A pedagógiai főiskola 1992. novemberi új névadása után alakult karok és szenátusok választásai alkalmával a főiskola szenátusának tagja lettem, dékánhelyettesi funkcióm megszűnt. Az említett 1994. március 16-i szenátusi ülésen éles vitát folytattam Liba rektor úrral az új javaslatáról. A rektor úr végül kirohant az ülésről. A szenátus ezután határozatba foglalta, hogy a rektor és a statútár dolgozzanak továbbra is a kar létrehozásának a problémáin és erről folyamatosan tájékoztassák a szenátust. Ezzel gyakorlatilag véget ért a Nemzeti Kisebbségi Kultúrák Karának története, mert sem a rektor, sem a statútár már ez ügyben nem lépett, amit a szenátus tolerált, nem kérte számon a döntését.

A kar létrehozásáról a döntés nem lett visszavonva, a mai napig érvényes, a rektor nem teljesítette a szenátus határozatát, és a szenátus ezt figyelmen kívül hagyta. Cinkosként összekacsintottak, közösen elszabotálták a kar létrehozását. Szlovákiának 1994-ben ideiglenes kormánya lett. Próbáltuk az előkészítő bizottsággal az új kormánynál Harach miniszteren keresztül ezt a jogtalanságot orvosolni, de nem volt hajlandó sem fogadni bennünket, sem foglalkozni a főiskolánkon uralkodó törvénytelenséggel. Kudarcot vallott a kisebbségek kulturális szervezetein keresztül folytatott kezdeményezésünk a Csemadok akkor Bauer Győző által vezetett vezetőségének enyhén szólva passzivitása miatt. Nem sikerült bevenni az Együttélés nyolc pontja közé sem a kar létrehozását, amelyek feltételei voltak annak, hogy támogassa az ideiglenes kormányt. A kar létrehozásának felszínre hozására az 1994 őszi választások után már nem volt esélyünk. A főiskolán közben létrehozták a tanszéki szintű Nemzeti Kisebbségi Kultúrák Intézetét, kifelé azzal érvelve, hogy majd ebből ki fog nőni a kar. Az intézet hányatott sorsát jelzi, hogy hol a pedagógiai, hol a filozófiai karhoz, hol a rektorátus alá került, és nem találta a helyét sem a főiskola szerkezetében, sem a szakmai körökben. Valójában nem volt más, mint a rektori képmutatás megnyilvánulása. Hát ennyi a Nemzeti Kisebbségi Kultúrák Karáért folytatott küzdelmünk története.

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

Választás 1989

Választás 1989

LISZKA JÓZSEF

16

1956. április 6., Kőbölkút. Etnológus. Az érsekújvári gimnázium magyar tagozatán érettségizett (1975), a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen néprajz-régészet szakos oklevelet szerzett (1980). Előbb az Érsekújvári Járási Múzeum néprajzos muzeológusa, majd 1991–1995 között a komáromi Duna Menti Múzeum Magyar Nemzeti-ségi Osztályának vezetője, 1989–1997 között a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság elnöke volt. 1997-től a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja igazgatója, 2006-tól egyben a komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karának oktatója.

– Kezdjük azzal, hogy mikor születettél, milyen családból származol, szüleid, nagy-szüleid esetleg, a család helyzete, testvéreid?

–1956. április 6-án születtem Kőbölkúton, félig-meddig értelmiségi családban. Anyám tanítónő volt, illetve hát, noha most már nyugdíjas, még mindig az, hiszen bennünket, gyerekeket, unokáit még mindig tanít. Aktív korszakában a kőbölkúti alapiskola elemi tagozatán tanított. Apám kétkezi munkás volt, a vasútnál dolgozott. Azért mondtam előbb, hogy valahol azért értelmiséginek is mondható a família, mert amolyan olvasó család volt, anyám is, apám is, ő inkább télen, amikor nem volt kinti munka, viszonylag sokat olvastak. Anyai részről a nagyanyám volt sokat olvasó ember, tehát végül is a könyvek iránti szeretetemet és az olvasási igényemet valószínűleg tőlük örököltem, tőlük lestem el, tőlük láttam. Gyerekkorom boldognak mondható, valóban a gyermeki gondtalansággal jellemezhető. Szüleim mindent megtettek azért, hogy afelé tudjak fejlődni, ami érdekelt, és ez a könyvek világa volt elsősorban. Jut eszembe, apám azért olykor aggodalmaskodott, nehogy túl távolra kerüljek a való világtól, ami szerinte nagyon más volt, mint a könyvekből kiolvasható. Falun nőttem fel, de a falusi munkák alól gyakorlatilag föl voltam mentve. Az apámnak az volt az elve, hogy őt gyerekkorában rengeteget dolgoztatták, s nem akarta, hogy a gyerekei a ház körüli munkákból erejükön fölül részesedjenek.

LISZKA JÓZSEF

Persze kisebb-nagyobb munkákba besegítettünk, de alapvetően nem hárult ránk semmi ilyen, csak a tanulásnak tudtunk élni, illetve az afféle szenvedélyeknek, mint az olvasás. Többes számban beszélék, tehát egy húgom van, Cs. Liszka Györgyi, aki most a Vasárnap főszerkesztője, hét évvel fiatalabb tőlem. Sokat mosolygunk azon, főleg ő, hogy ha őt kérdezik a gyermekkoráról, szinte mindig azzal kezdi a mondókáját, hogy „a bátyám...” Aztán sokszor elmondja, hogy „aki nagy volt és okos...” Én meg azt mondhatnám, hogy „a húgom, aki kicsi volt és lelkes, tanulékony...” Szóval ő volt számomra az első olyan médium, ráadásul mindjárt a háznál, akinek elmondhattam olvasmányélményeimet, s ösztönözhettem őt, hogy ő is olvassa el ezeket. Így aztán vélhetően egy csomó dolgot sokkal korábban olvasott el, mint az kora alapján elvárható lett volna.

– *Édesapád esetében mit takar a kétkezi munkás kategória?*

– A vasútnál dolgozott, Párkányban a fűtőházban. Nem tudom pontosan, hogy mit csinált. Mindig az volt, hogy ő a fűtőházban dolgozik. A mai ember talán nem is tudja, mi az a fűtőház. Bizonyos vasúti csomópontoknál olyan építmény volt, ahol a gőzmozdonyokat előfűtötték, onnan indították aztán. Lehet, hogy most is így hívják ezt az építményt, miközben már gőzmozdonyok nincsenek. Tehát ott dolgozott valamit. Szóval nem tudom pontosan, hogy mit. Munkásember volt. Egyébként amolyan mindenese, nagyon ügyes kezű volt. Itt, a szobámban is látni még olyan polcokat, amiket ő csinált valamikor. A könyvespolcokat gyakorlatilag folyamatosan gyártotta nekünk, amíg otthon laktunk. Sőt mikor később Újvárbán laktunk, akkor is. Ha élne, nyilván a mostani könyvespolcaim is az ő keze munkáját dicsérik. Most már nekem kellett átvenni ezt a funkciót, és én csinálom a polcaimat. Főzött is, ha szükség volt rá. Volt egy néhány éves időszak a gyerekkoromban, amikor anyám sokat betegeskedett, sokat volt kórházban, akkor ezt gond nélkül megtette, minden ház körüli munkát elvégzett, mindent megreparált, egyedül, szó szerint egyedül. Ma nem is értem, hogyan tudta ezt megoldani. Megcsinált olyan ácsmunkát is, mint a porta egyik, nem is kicsi melléképületének a tetőszerkezete. Családjának élő ember volt. Inkább ennek a praktikus oldalait intézte, anyám meg inkább foglalkozott a lelkivilágunkkal. Anyámmal sokkal többet beszélgettem, sőt, főleg középiskolás, serdülő koromban rengeteget beszélgettem, minden ügyes-bajos dolgomat elmondhattam, és el is mondtam neki. Tehát volt egy ilyen munkamegosztás közöttük. Valószínű nem tudatosan, de így alakult ki.

– *A nagyszüleid?*

– Anyám peredi származású, az anyai nagyszüleimnél töltöttük általában a nyári vakációt. Ezekkel kapcsolatban nagyon szép emlékeim maradtak. Az aratás körüli időszakok voltak ezek, minden évben talán egy hónapot tölthettünk ott. Anyai nagyanyám, mint említettem, rengeteget olvasott, és amikor ott nyaraltam, akkor is persze mindig olvasni szerettem volna. Ő viszont akkor igyekezett ebben fékezni, mondván, a gyerekek azért legalább nyáron a friss levegőn a helye. S eldugta a könyvet, amit éppen olvastam. Én meg persze titokban megkerestem. Majd idővel arra is rájöttem, később be is vallotta, hogy nemcsak eldugta, de titokban el is olvasta. A Winnetou-t és Cooper Nagy indiánkönyvét végül mind végigolvasta velem versenyben, mert kíváncsi volt, hogy hát ha a gyereket ennyire érdekli, akkor mi

lehet abban a könyvben. Okosan csinálta. Én a saját gyerekeimmel kapcsolatban, amikor Harry Pottert olvastak vagy a Gyűrűk urát, én bizony nem olvastam el, hogy mi is van abban. Nagyanyám okosabban kezelte ezt a kérdést. Nagypám meg egyszerű parasztember volt, tehát az anyai részről parasztcsalád volt.

– *Jómódú gazdaemberek voltak, vagy inkább kisparaszti család?*

– Kisbirtokosok voltak, nem voltak nagyparasztnak. Épp ezért a háború után nem is telepítették őket Magyarországra, hanem Csehszágba kerültek. Anyám is ott volt kislány korában. Az apai rész meg inkább munkáscsalád volt. Tehát az apai nagypám szintén a vasútnál dolgozott, raktáros meg váltókezelő is volt, meg őrházban dolgozott. Nagyanyám meg, ahogy anyai nagyanyám is, háztartásbeli volt. Az ő életformájuk inkább már ilyen átmenet a paraszti és a munkásélet között. Inkább kötődtem az anyai nagyszüleimhez, ők voltak inkább, akik az én világomat testesítették meg. Tőlük kaptam többit. Talán azért is, mert náluk rendszeresen nyaraltam, apai nagyszüleimnél meg, mivel ők is Köbölkúton laktak, de a falu másik végében, nem. El- elszaladtam hozzájuk, de nem alakult ki olyan szoros kötődés. Anyai nagyanyám rengeteget mesélt egész kiskoromtól fogva, emlékszem a meséire, amiket még egész kicsi koromban hallgattam tőle. Aztán később is, amolyan igaz történeteket, olvasmányélményeit adta tovább. Majd ő lett az első néprajzi adatközlő is, amikor ugyanúgy mesélt, mint korábban, csak éppen a kenderfeldolgozásról, aratásról stb. Ha elmentem hozzá, már felnőtt koromban, ült a kiskonyhában, élete végén már nagyon rosszul látott szegény, akkor már csak a rádiót hallgatta, de mindenről volt véleménye. Szóval, ha bementem és leültem, szinte azonnal megkérdezte, hogy no, miről meséljek, Józsefkém?

– *Iskoláid ott kezdted, Köbölkúton? Milyen iskola volt?*

– Igen, Köbölkúton. Most, hogy már egyre öregebb vagyok, egyre jobban látom, hogy nem is volt rossz iskola. Jó iskola volt! Korábban kritikusabb voltam vele szemben, de végül is azt a tudásanyagot, amire kilencedikes korig a gyerekeknek szüksége van, azt azért megkaptam. Jó iskola volt. Azt tudtam korábban is, hogy az újvári járásban jó híre volt a köbölkúti iskolának. Tehát a magyar gimnáziumba a köbölkúti iskolai végzettség belépőt jelentett. Azt tudták, hogy onnan jó, értelmes gyerekek jönnek. Tanítóimra is jó szívvel gondolok vissza. Volt egy kedvenc tanítóm, aki a biológiát tanította, a Gedai Sanyi bácsi. Ő hordott mindig biológiai versenyekre Újvárba, amit sorra meg is nyertem. A pionírházban voltak a különféle növényfelismerő, madárfelismerő versenyek, meg hasonló biológiai témák. Épp ezért, mivel együtt jártunk oda, vele szorosabb kapcsolat alakult ki. Egész haláláig szoros kapcsolatban voltunk, később is aztán. Hozzá kapcsolódik egy érdekes történet, ami tulajdonképpen meghatározta később az életemet, legalábbis annak egy vonalát. Ezt elmondom, jó?

Egyszer valamilyen biológiai versenyről jöttünk haza, és együtt utaztunk egy lánnyal, aki szlovák iskolába járt. Egy köbölkúti magyar család gyereke volt, és szlovák iskolába járt. Az anyjával jöttek haza ők is Újvárból. Gedai Sanyi bácsi arról beszélt az anyukájának, hogy hát a leányka milyen értelmes, és kár lenne hagyni, hogy elveszen, nyelveket kéne neki tanulnia, és hogy miért nem tanul plusz az iskola mellett nyelvet, például németre ő tudna is valakit javasolni, aki tudna vele

foglalkozni. Én meg hallgattam mindezt, s hát erre úgy megsértődtem azon, hogy nekem ezt soha nem ajánlotta föl! Soha nem kérdezte meg tőlem, hogy én miért nem tanulok valamilyen nyelvet. Nem szóltam akkor semmit, csak utána napokig forrott bennem, hogy hát a mindenségit neki, azt mondta arról a csajról, aki ráadásul szlovák iskolába járt, hogy értelmes. És nekem meg miért nem mondja, én nem vagyok olyan értelmes, hogy én tanuljak valamilyen nyelvet?! Aztán kiböktem egyszer az anyámnak, hogy én úgy szeretnék németül tanulni, nem lehetne ezt valahogy megoldani? Hát dehogynem! Örültek neki, de hogyan megoldani? Mondtam, hogy Gedai lehet, hogy tudna segíteni. Őt kell megkérdezni. S úgy is lett. Anyám megkérdezte a Sanyi bácsit. Persze a következő szombaton már mentünk együtt a Belohorsky Aranka nénihez Újvárba, akihez beprotezsált. Ez nyolcadikban volt félév táján. Sanyi bácsi elmondta Aranka néninek, hogy ez értelmes gyerek, juj, de dagadt ekkor a májam!, és az alapokkal nem kell sokat vacakolni. Szombatonként jártam, aztán utána kilencedikben hetente kétszer utaztam föl Újvárba. A gimnáziumban is németet tanultam, és még oda is jártam hetente kétszer, ami néha szívfájdító volt, hogy a többiek mentek haza, vagy mentek focizni, csajozni, én meg mentem németre. Sokszor nagyon keserves volt, de most már visszagondolva nagyon megérte. Mert hát aztán végül is a sorsom úgy hozta, hogy a német nyelvnek nagyon sok mindent köszönhettem.

– *Hová jártál gimnáziumba?*

– *Érsekújvárba jártam gimnáziumba*

– *És az milyen iskola volt?*

– A mostani eszemmel is azt mondom, hogy az nem volt jó iskola. Valószínűleg azért gondolom ezt, mert ott már nagy elvárásaim voltak. Olvasmányélményeim alapján a gimnáziumi tanárokról úgy gondoltam, azt képzeltem, mielőtt odakerültem volna, hogy azok ilyen tudós, publikáló emberek. Ez a kép, ez az elvárás élt bennem, mielőtt odakerültem volna. Na hát a valóság persze egészen más volt! Korántsem ilyen tanárok voltak ott. Kivétel, akire jó szívvel emlékszem, az osztályfőnökünk, Hornyák Pál, aki – mellesleg matematikus volt –, mint ember, mint osztályfőnök nagyszerű volt. Rá jó visszagondolni. Az összes többi szakosra nem tudok úgy jó szívvel emlékezni. Nem azt testesítették meg, amit én elvártam volna egy gimnáziumi tanártól. Amit a gimnáziumban tanultam, azt szinte az ő ellenükben vagy annak dacára, hogy ott voltak, tanultam meg. Főleg azokban a szakokban, amikre nekem szükségem volt. Reálosztályba kerültem és régész szerettem volna lenni. Tehát énnekem a történelem volt a fontos, meg a humán tárgyak. A magyar is fontos lett volna, de gyalázatos volt a magyaroktatás, a történelemoktatás is gyalázatos volt. A német meg azért nem volt érdekes, mert németül már gyakorlatilag tudtam. Tehát unatkoztam a német órán a többiek körében, akik akkor kezdték tanulni a nyelvet. Tulajdonképpen amit én ezekből a tárgyakból megtanultam, azt mind önszorgalomból tettem. A magyar szakosunk például, isten nyugosztalja, olyan volt, hogy az egész négy év alatt abból álltak az órái, hogy az anyagot diktálta egy füzetbe. Mert hogy a könyveket úgyis beszedik, és amikor az érettségire fogunk készülni, nem lesz miből tanulnunk. És ezért mindent a nagyfüzetbe szépen írunk be. És akkor elkezdte az Anonymusszal vagy nem tudom mivel, és végig

lediktálta az egész irodalomanyagot. Az első két órát leszámítva az osztály kilencven százaléka ezt nem írta. Mert volt egy-két szorgalmas csaj, akik lesokszorosították vagy valamilyen úton-módon indigóval írták, vagy hogyan. Mi, többiek meg mindent elkövettünk, kártyáztunk a hátsó padokban, vagy cirill betűkkel írtuk a magyar szöveget, hogy valami érdekeset vigyünk a munkába. Egyszóval borzalmasan unalmasak voltak a magyar órák. Ennek ellenére nem tudta megutáltatni velem az irodalmat, de hát attól tartok, az osztály többi tagjánál ezt sikeresen elérte. Meg biztosan nem szeretettette senkivel.

– *A családban mennyire volt szó arról, hogy magyarnak lenni Szlovákiában, meg egyáltalán ilyen közéleti kérdésekről?*

– Gyakorlatilag semennyire. Az, hogy magyarok vagyunk, természetes volt, természetes közeg volt. Kőbölkúton mindenki magyar volt. Emlékszem rá, gyerekkoromban valahogy úgy képzeltem el, hogy a szlovák az valami modern jelenség, és csak a fiatalok körében divik. A szlovák iskola ott volt a mi iskolánk mellett, ott is magyarul kiabáltak a gyerekek, tehát mindegy volt ebből a szempontból. De emlékszem egy nagy rácsodálkozásomra. Vonattal utaztunk Peredre a nagyszüleimhez, és két öregasszony beszélgetett a vonatban szlovákul. És én sehogy sem értettem, hogy hogyan tanultak meg ezek idős korukban szlovákul, honnan tudnak szlovákul? Úgy gondoltam, hogy az öregek azok csak magyarul tudhatnak. Egy televíziót tudtunk nézni, a Budapestet, a Kossuth Rádió szolt csak, olykor a Petőfi, kicsit később a Szabad Európa, mikor Cseke László műsorát hallgattam már gimnazista koromban, de a magyarságunk mint olyan, nem volt kérdés, tehát nem kellett ezt még külön nevelni belénk.

Egyébként apám párttag volt. Belépett a pártba még valamikor legénykorában. Beszervezték, gondolom még 1948 körül. De ennyi volt, fizette a tagsági díjat, és kész. Egyszer gimnazista koromban, nem emlékszem már, hogy mi volt a téma, min vitakoztunk, de tudom, hogy a gimnáziumból hoztam valami hivatalos szöveget. Valamelyik tanárom beszélhetett rá, és engem meggyőzött valaminek a hivatalos verziójáról, tehát kommunista megfogalmazású verziójáról valamilyen jelenség megmagyarázásának, és otthon azon vitakoztunk. Apám meg az ellenkezőjét képviselte. Tehát a párttag ellenzéki álláspontot képviselt, aztán a végén anyám leintette, hogy jól van, hagyd rá a gyerekekre. Nem voltak közéleti emberek, nem voltak társadalmilag aktívak a szüleim.

– *A régészet mint életpálya, hogyan jutott az eszedbe?*

– Úgy, hogy mint mondtam, sokat olvastam. Zamarovskýtól olvastam a Trója felfedezését, ami teljesen megfogott. Schliemann-nak már a személye is! Sok nyelvet tudó ember, aki felfedezte gyerekkori álmainak várát, Tróját, még ha később kiderült is, hogy nem is biztos, hogy azt fedezte fel. Tehát ez egy nagy dolog volt. És akkor elkezdtem hasonló témájú könyveket kérni, kapni és olvasni is, kölcsönözni is. Minden alkalomkor, névnap, születésnap, karácsony, minden rokontól, mindig könyvet kértem és azt is kaptam. Tulajdonképpen egész szép kis könyvtár gyűlt össze gimnazista koromra. Be voltam iratkozva a községi könyvtárba, és onnan is kölcsönöztem könyveket, gimnazista koromban pedig az újbíri múzeumi könyvtárba jártam. Szóval valamikor hatodikos-hetedikes koromban én már úgy gondoltam, bár nem mertem senkinek

bevallani, mert ez olyan egzotikus allűrnek tűnt, olyan nem Kőbölkútra való dolognak, hogy valaki régész akar lenni. Úgyhogy ezt magamnak tartottam meg. De aztán a szüleimnek otthon valamikor, talán nyolcadikos koromban csak kibőkhettem, hogy hát ez lenne a jó. Akkoriban nekünk, azt hiszem, semmilyen újság nem járt haza. Viszont az apám naponta utazott Párkányba, mindig megvette az Új Szót, megvette a Hetet, a Nőt, újság mindig volt otthon. Aztán később nekem járt az Élet és Tudomány, amikor már régészféle akartam lenni. Lehet, gimnazista koromban aztán már megrendeltük az Új Szót meg az Irodalmi Szemlét is. Úgy emlékszem, hogy a Hetet akkor rendelték meg a szüleim, amikor elkezdtem bele írogatni, tehát a hetvenes évek második felében. Szóval bevallottam a szüleimnek, hogy régész szeretnék lenni. Na és akkoriban, mikor apám hozta haza az újságot, és hozott egy Nőt is, és a Nő címdolgalán Ratimorsky Piroska nevű régész volt, a lapban pedig egy kétoldalas riport vele, hogy Hetényben egy kelta temetőt ásott ki a komáromi múzeum munkatársaként stb. Apám egyből kapcsolt, hogy itt van a kapcsolat. Régész akarsz lenni, akkor elmegyünk Komáromba, megkérdezzük, hogyan lehet régész az ember. Beültetett az autóba, akkor már volt autónk, arra emlékszem, hogy bementünk a Duna Menti Múzeum épületébe, és ő nem vacakolt azzal, hogy Ratimorsky Piroskát keressük meg, hanem azonnal az igazgatóval akart beszélni. A portán megkérdezték persze, hogy végül is milyen ügyben. Elmondta, és akkor a Piroskához irányítottak bennünket. Ő viszont elmondta, hogy nem olyan ám a régészet, ahogy romantikusan elképzeled, kincskeresés meg minden, egy száraz tudomány stb. Akkor hallottam először ezt. Valóban úgy gondoltam, hogy egy kincskeresés. De hogyha érdekel, akkor épp Kőbölkút mellett, Szőgyénben ásatások zajlanak minden nyáron. Oda jelentkezéssel be, és ott megismerheted a régészetet. Meg hogy éppen van egy komáromi srác, aki Pestre jár régészetre, a Trugly Sanyi, és vele összeismerttetett. Azt hiszem, kilencedik osztály vagy gimnázium első osztálya után nyáron már mentem, és egy hónapot ott dolgoztam Szőgyénben. Viera Pavúková vezette az ásatást, és aztán minden évben a gimnázium ideje alatt ott dolgoztam. Pavúkovától kaptam szakirodalmat, illetve elmondta, hogy mi mindent kéne elolvasni. Úgyhogy már másodikos-harmadikos koromban a gimnáziumban szlovákul, csehül, magyarul, németül olvastam régészeti szakirodalmat. Tehát tudtam, hogy mi a régészet. Akkor, amikor negyedikben arról volt szó, hogy régész akarok lenni, tisztában voltam vele, mi a régészet. Osztályfőnököm mondta is, hogy ha térdig érő szakállam lesz, akkor sem jutok be régészet szakra az egyetemre. Nem is nézett ki rózsásan a helyzet! Pozsonyban abban az évben nem nyílt régészet, Prágában se nyílt, Budapestre meg lehetett menni, de csak meghatározott szakokra. Régészet ugyan nyílt Budapesten, de Csehszlovákiából nem lehetett arra menni. Lehet jelentkezni néprajzra, két embert vehettek fel abban az évben, meg egy csomó más szakra. És akkor valaki mondta, valami okos ember, hogy a néprajz valami hasonló, mint a régészet. Nekem fogalmam sem volt arról, hogy mi az a néprajz. No, akkor beadjuk Pestre néprajzra, illetve Prágába beadtam német-történelem szakra a jelentkezésemet. Fölvettek ide is, meg oda is. Most hogy miért Pest mellett döntöttem? Valószínűleg azért, mert a történelem annyira nem vonzott, hogy Prágában történelmet tanuljak, az egész történelem az úgy idegen volt, főleg csehül, számomra A német nagyon vonzott volna. A néprajzról nem tudtam, hogy mi az. De aztán azt is mondták valami bennfentesek, akik oda jártak, hogy két szakot lehet vinni egymás mellett. Tehát ha én már oda bekerültem, és fölvettek néprajzra, nyugodtan fölvehetem mellé a régészetet. Senki nem fogja megakadályozni. S ez miatt lett, hogy Pestet választottam.

No de alig kerültem oda, hosszú évek módszeres régészeti felkészüléseinek a dacára, fél év múlva már néprajzos akartam lenni! Annak ellenére, hogy tudtam, mi a régészet. Bónaéknak és a többi régész professzoroknak sikerült elriasztania. Nem, ez így nem igaz. Nem riasztottak el, mert nem egyik napról a másikra volt a dolog. Tehát nyaranta továbbra is jártam Szőgyénbe az ásatásokra. Akkor ilyen kétlaki voltam, a kettőt próbáltam is összeegyeztetni. Nem is lehetetlenség. De aztán valahogy a folklorisztika, a néprajz irodalmi vonzatai, a népköltészeté, tehát Dömötör Tekla előadásai, aki Honti Jánosról, Szerb Tóniról meg ilyenekről beszélgetett, az jobban megfogott. Az, hogy Szerb Tóniról mint személyes ismerőséről beszélt, ez nagyon imponáló volt számomra, sokkal inkább, mint a régészek száraz, cserepeket egymás mellé rakogató módszere. Valószínűleg ez elvitt a néprajz felé.

– *Mennyire tudtál szlovákul?*

– Mit tudom én, mennyire! A szlovák tanárunk a gimnáziumban Eva Garajová volt, aki később aztán a parlamentben a HZDS vagy SNS színeiben igen nagy nemzeti honleány lett. Mi különben szerettük őt. Nem voltak nacionalista megnyilvánulásai a magyar diákokkal szemben. A szlovák órák szlovákul zajlottak, ami nem teljesen természetes, mert mondjuk a köbökúti iskolában nem szlovákul zajlottak az órák. Anyám szokta mesélni, hogy harmadikban, negyedikben – mert ugye ilyen rotációs alapon vitték a gyerekeket két vagy négy éven keresztül magukkal – egyszer új gyerekek kerültek hozzá. A szlovák órán szlovákul szólt hozzájuk, és akkor elképedve nézett az összes gyerek, és az egyik a végén megszólalt, hogy tanító néni, mi eddig magyarul tanultuk a szlovákot. Az újvári gimnáziumban Garajová egy keveset tudott ugyan magyarul, de nem beszélt magyarul.

– *Ő miért a magyar gimnáziumban tanított?*

– Szlovák nyelvet miért ne?

– *De nem volt vegyes gimnázium?*

– Dehogynem. Ez vegyes gimnázium volt, közös igazgatás alatt. Az igazgató szlovák volt, a helyettes magyar, és egy épületben voltunk. Például a Hornyák Pál is tanított szlovák osztályban is matematikát. Lehet, hogy a Garajová szlovák osztályban nem is tanított, nem tudom. Elképzelhető, hogy az összes szlovák órát ő vitte a magyar tagozaton, ebben nem vagyok biztos. Érettségien szlovákból valami utolsó tételt húztam, amire az embernek kevesebb ideje jutott. Hát én gyakorlatilag meg se tudtam mukkanni, nem tudtam az egészről semmit. De ez már az utolsó volt, a többit már egyesre abszolváltam. És akkor a bizottság és a Garajová is igen segítőkész akart lenni. Valami szerdahelyi elnökünk volt, és akkor ilyen kisegítő kérdést tett fel, hogy mondjam el szlovákul a katonai rendfokozatokat. Vettem egy nagy levegőt és mondom, vojak. És ennyi. Eddig tartott a felsorolásom. Nem baj, majd ha katona lesz, úgyis megtanulja, mondta az elnök. A következő kisegítő kérdés Garajovától jött, hogy irodalomkedvelő ember vagyok, tehát valami szlovák verset mondjak el. Valamit el tudtam ugyan kezdeni, de nem tudtam végigmondani. Közben az írásbelim egyes lett. Aztán egyes lett szlovákból az összesített végeredmény is. A szóbeli érettségi teljes rövidzárlat volt. Nem tudom megítélni, hogy akkor valójában meny-

nyire tudhattam szlovákul. Aztán elkerültem Pestre. Már Pest után, amikor kandidátusi előtanulmányokra jártam Pozsonyba, két idegen nyelvet is abszolválni kellett, az egyik nyelv a német volt, a másik meg kötelezően az orosz. Mind a kettőből volt egy felvételi beszélgetés, ilyen szintfelmérő, hogy milyen szinten tud az illető. És hát az orosz nemigen ment. És akkor valami Károlyiová nevű tanárnő megkérdezte, hogy a másik nyelv azért jobban megy, ugye? Erre mondtam, hogy hát persze, hiszen abból érettségiztem. Erre ő, szlovákból is érettségizett. Talán igaza volt.

– Pesten milyen tanáraid voltak? Azt említetted, hogy megszeretted a néprajzot, de mit jelentett még számodra Pest?

– Számomra elsősorban a könyvtárat jelentette. A néprajz tanszék valahogyan befogadóbb volt. Nekem a néprajz tanszék volt az, ahol rögtön közelebbi viszonyba tudtam kerülni a tanárokkal. Tálasi professzor például nem is tanított az első évfolyamban bennünket, de minden elsőst behívatott magához és elbeszélgetett vele. Hasonló eset egyébként később többször előfordult, több idősebb kollégával kapcsolatban is Pesten. Hogy no honnan van? Szlovákiából. Közelebbiről? Érsekújvár környékéről. Még közelebbiről? Kőbölkút. És akkor Tálasi mondja, hogy igen, Gyurikovics György a Tudományos Gyűjteménynek az 1800 nem tudom hányadik évfolyamában írt a kőbölkúti tórról és a rajta létező úszó szigetekről. Ismeri azt a munkát? Nem? Akkor azt okvetlen olvassa el. Nyilván ilyen kis apró gesztusok is közelebb hozták a néprajz tanszéket. Vagy később a Filep Tónival ugyanígy jártam, hogy neki is először Szlovákia, majd Újvár környéke, és kiböktem végre, hogy Kőbölkút. Akkor elmondta, hogy 1969-ben, amikor egy terepkutatáson volt biciklivel, milyen nagy eső verte őt el éppen Kőbölkúton. Egyértelmű kapcsolatot találtam a szülőföldem és a pesti tanszék munkatársai között. Tehát valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy több bizalommal voltam irántuk. Emberekre lebontva, hallgatókra lebontva többet foglalkoztak velünk. A régészeti tanszéken leadták az órákat, ha valami probléma volt, nem azt mondom, hogy nem álltak szóba, de nem volt ez az ő oldalukról jövő kezdeményezés, hogy most akkor beszéljessünk a hallgatókkal, vagy hogy megkérdezzük, mi is érdekli őket?

– Tanárokat, neveket tudsz mondani, akikre nagyon szívesen emlékszel?

– Már mondtam a Dömötör Teklát és a Tálasi Istvánt. Barabás Jenő volt még olyan tanár, aki a tárgyi néprajzot oktatta. Nagyon precíz, aprólékos emberke volt, akinek az óráin, azt szoktuk mondani, hogy megalszik a tej a szájában, úgy beszélt. Elég unalmas, de tömény órái voltak. De közben ő is egyenként foglalkozott a hallgatókkal. Én valami folklorisztikai tárgyiból írtam egy TDK-dolgozatot, bevitettem neki, ő azt a következő hétre elolvasta és hozzászólt, tanácsokat adott. Az Élet és Tudomány egyik cikkében valamilyen folklorisztikai szóhasználati hibára bukkantam, s ezt megírtam, s meg is jelentették a Kedves Élet és Tudomány rovatban. Legnagyobb meglepetésemre Barabás ezt is olvasta, s adandó alkalommal meg is dicsért érte. Csak később tudtam meg, hogy akkoriban a fia talán olvasószerkesztőként dolgozott a lapnál, tehát az is lehet, hogy már kéziratban látta a cikkekscémet. Ő erről persze nekem nem szólt. A Voigt Vilmos, az egy fontos személyiség az életemben. Hát, akkor ki nem állhattuk, rettegtünk tőle, utáltuk, emberevőnek tartotta minden hallgató, a rémálmunk volt a Voigthoz menni vizsgázni, mert szóval

teljesen eltörpítő dolog volt, hogy mindent tudott. Nem tudtál olyat mondani, kérdezni vagy nem tudtál olyat tévedni, hogy ő ne tudott volna hozzászólni bármihez és elmondani a véleményét. Nyilván ezért is féltünk tőle. Idősebb korára aztán részben lekopott róla az a szarkasztikus, cinikus, ironikus humora, amit a hallgatókkal szemben nagyon sokszor kiélezett. Egy vizsgájáról rúgott ki, de az nagyon emlékezetes volt számomra. A vizsgái úgy néztek ki, hogy volt a kötelező olvasmányok listája és még azon belül, az mellett rengeteg áttekintésre kötelező. És amikor vizsgázni mentünk, akkor három kérdést tett fel, mielőtt még vizsgára engedett volna valakit. A kötelező olvasmányokból egy-egy ötletszerűen kiválasztott könyvre kérdezett rá, és ilyen marhaságokat, hogy van-e benne kép, meg hasonlóak. Egy ilyen kérdésre futottam rá, s mivel nem volt a kezemben a könyv, persze hogy nem tudtam. Vagy van, vagy nincs. Két lehetőség, hát én a rosszat mondtam. Erre azt mondta, hogy ne haragudjon, ha nem készült föl, így nem vizsgáztathatom, tessék menni a könyvtárba, készüljön föl és a következő alkalommal jöjjön el. És ha majd megy ki az ajtón az egyetemről – tette hozzá távoztomban – ott az ajtó mellett a falon van egy tábla, oda van írva, hogy egyetem! És nem óvoda! Ezt ne felejtse el!

– *A budapesti kollégiumi élet milyen volt?*

– Fél évig albérletben laktam, nem kaptam kollégiumot, aztán valamikor decemberben költöztem a Budaörsi úti kollégiumba. Először egy olyan szobába, hogy két arab meg egy orosz szobatársam volt. Utána átkerültem egy másikba, egy kelet-szlovákiai srác, régészhallgató, az ágcsernyői Varga Béla mellé. Ő volt számomra az, aki a szlovákiai magyar öntudatomat, mondjuk, fölhergelte.

– *Miért, addig nem volt?*

– Nem, én magyar voltam és kész. Én a szlovákiai magyar irodalmat talán nem is olvastam gimnazista koromban vagy nagyon mérsékelten. Az Irodalmi Szemle révén inkább, de abból is főleg a kevés egyetemes irodalom érdekelt benne. Thomas Mann-t olvastam meg ilyeneket. A szlovákiai magyar valóság nem különösebben tartott engem fogva. És a Varga Béla meg folyamatosan Fábryról, Tolvaj Bertalanról meg ezekről nyomta nekem az ígét. És akkor elkezdtem olvasni, föl-néztem rá, mert két évvel öregebb volt. Ő már nagyfiú, ő már mindent tud, és ő ilyen szempontból is példakép lehet, hogy öntudatos szlovákiai magyar. És folyamatosan hangoztatta, hogy haza kell jönni. Nem azért vagyunk itt, hogy aztán itt maradjunk Pesten. Haza kell jönni utána és itthon állni a fronton. Aztán ő mégis ottmaradt. Később elment Petőfit keresni Szibériába azzal a kazánkováccsal. Igen, ő volt a régésszakértő. Pár éve amikor Nagytárkányban voltunk, és átmentem Kistárkányba, ahol van egy falumúzeum, és ott a falon egy kémcső, benne szürke por, piros-fehér-zöld szalagból masni rákötve és mellette a felirat, hogy Petőfi Sándor hamvai. Varga Béla hozta őket haza, és itt a szülőföldnek átadta. Ez volt az a Varga Béla, aki annak idején nagyon nagy hatással volt rám, és valóban akkor elkezdtem olvasni Dobost, Dubát, akkor a Mácsnak az Adósságtörlesztését, meg ezeket az akkori szlovákiai magyar regényeket, ezeket mind elolvastam. Igen belelkesedtem tőle, fontos ember volt bizonyos szempontból az életemben.

– *Otthon a faluban a Csemadokkal volt kapcsolatod?*

– Nekem kapcsolatom nem volt. Arra emlékszem, hogy a szüleim elmentek a Csemadok évzáróra, ott megették a „párkit horcsicával”, meg befizették a tagságit. Ami még volt ilyen kulturális élet a faluban, az az iskolának volt a kultúrműsora, kultúrestje. Akkor az egyes osztályok tanulói egy amolyan esztrádműsor keretében bemutatták a szülőiknek, hogy milyen ügyesek. Sokszor két este is, mert olyan nagy volt az érdeklődés. Néptáncról kezdve a szavaltatig, vidám jelenetek, tehát ilyenekben részt vettem, de ez az iskolából adódott, ez nem iskolán kívüli tevékenység volt. Semmi másra nem tudok visszaemlékezni.

– *Miért jöttél haza?*

– Most mondom, hogy a Varga Béla rábeszélte. Nemcsak a Varga Béla. A Varga Béla volt ez az általános szlovákiai magyar hatás, hogy mint leendő értelmiségiek felelősek vagyunk a szlovákiai magyarság sorsa iránt. Tehát az ő hatása inkább irodalmi hatás és ideológiai, hogy úgy mondjam. Aztán a B. Kovács Pistával is összeismerkedtem, aki azt hiszem, a Varga Bélával egy évfolyam, csak más szakon, bár a régészetre együtt járhattak, valószínűleg. De nem is a Budaörsi úti kollégiumban lakott a Pista, hanem a Ménesi útin. No és őbenne volt az általános szlovákiai magyar öntudaton túlmenően is egy olyan, hogy a szlovákiai magyar néprajznak a megreformálása. Ő nagyon vehemensen tervezgetett és szervezkedett. Sokat eljárunk sörözni, borozni és közben megváltottuk a világot.

– *Mit jelentett akkor a szlovákiai magyar néprajz megváltása?*

– Hát azt, hogy azt láttuk, vagyis először a Pista látta valószínűleg, és az ő szemüvegén keresztül láttam, hogy a Csemadokon belül folyik valamilyen néprajzi gyűjtőmunka, tehát az Ág Tibor, Méry Manci és Takács András-féle néprajzi gyűjtés, amivel tulajdonképpen nincs semmi gond. Csak az alapvető problémát abban láttuk, ha jól emlékszem, már akkor is, hogy ezt összekeverik a tudományos néprajzzal. Azt hiszik, hogy tudományos néprajz, miközben ez egy felhasznált néprajz tulajdonképpen, a néprajzi elemeknek, a népi kultúra egyes kiemelt jelenségeinek a felhasználása a színpadi művészetben. Tehát egy más műfaj. Az nem tudomány, a kettőt összekeverik, és ezen kellene változtatni. Majd mi hazamegyünk és megmutatjuk nekik. Erről folytak a tervezgetések. A Pistának volt egy, hát akkor úgy gondoltuk, hogy nagy vihart kiváltó recenziója a Hétben. Valamikor 76-ban 77-ben jelent meg, amikor a Néprajzi Közléseknek az első kötete, nem, az elsőnek még Közlemények volt a címe, megjelent. Ez egy stencilezett Csemadok kiadvány volt az önkéntes gyűjtők munkáiból, és azt a Pista a Hétben igen keményen kritizálta. Addig őt nem is ismertem, csak ezt követően találkoztunk személyesen is. Olvastam a Hétben ezt a kritikát, de magát a megbírált művet még nem láttam. Pozsonyban jártam, s bementem a Csemadokba, ahol akkor Varga Béla volt a főtítkárr, aki köbölküti. Az alapiskolán annak idején tanított is engem. Bementem hozzá és mondtam neki, hogy Béla bácsi, nekem a Néprajzi Közleményből kellene, mivel hogy olvastam azt az írást róla a Hétben. Ja igen, az az ostoba írás, mondta, és adott belőle. Aztán megnéztem a Közleményeket, és akkor láttam, hogy korántsem ostoba ez az írás. Aztán valahogy ennek alapján került sor az ismeretségre. Minthogyha ez a recenzió megelőzte volna a személyes ismeretségünket. De ebben nem vagyok teljesen biztos.

– *B. Kovács Pista is hatással volt arra, hogy hazajöttél?*

– Akkor nem volt már külön hatásra szükség, hogy hazajöjjek, mert Varga Béla ezt már megtette. Pista már csak szakmai irányban hatott, vagy inkább, hogy úgy mondjam, gyakorolt rám erjesztő hatást. Azt, hogy mit kell majd csinálni, s minek jöjjen haza, valószínűleg magamtól is kitaláltam volna, de egybemosódtak végül is ezek a dolgok.

– *És akkor mikor jöttél haza?*

– Amikor végeztem, 80-ban. De előtte még azért történt egy-két dolog. Szintén a Varga Béla közvetítésével tudtam meg azt, hogy lesz a Tóth Lajos meg Bajnok Pista által szervezett első művelődési tábor Őrsújfalun, valamikor 77-ben. Azon részt vettem, ahol megismerkedtem már egy-két szlovákiai magyar emberrel, Dusza Pistával. Lacza Tihamért már korábban ismertem. Közben ugyanis én már publikáltam ismeretterjesztő írásokat, recenziókat a Hétben, Új Szóban. Szigeti Lacival is ott ismerkedtem meg. Aztán a második Őrsújfalusi táborban, 1978-ban alakult ki egy beszélgetés a néprajzkutatásunk jövőjéről, hogy mit kellene a szlovákiai magyar néprajz berkeiben csinálni. Duszával keményen összevitakoztunk erről, s akkor a Szigeti mondta, hogy ezt írd meg, a Vasárnapi Új Szóban adok egy oldalt. Írd meg, mi mindent kéne tenni néprajzi vonalon, és akkor ebből akár vita is kerekedhet. Dusza Pista válaszolhat rá, meg mindenki más is. Meg is írtam, de olyan hosszan, hogy legalább az egyharmadát ki kellett hagyni, hogy beférjen arra az oldalra. Számba vettem, mi mindent kellene csinálni, kezdve azzal, hogy az eddig elvégzett munkák bibliográfiáját össze kell állítani, kutatástörténeti szemlélet tartani, központi magyar múzeumot, sőt skanzent kell létrehozni, publikálási lehetőséget teremteni. A tudományos intézet, adattár, könyvtár, az ismeretterjesztés fontosságát is hangsúlyoztam, s hogy meg kellene, kell írni a szlovákiai magyarok néprajzát stb. Nem volt az olyan nagy találmány, hiszen Szlovákiában is, Magyarországon is ezek a nemzeti intézmények megvoltak, csak nemzetiségi viszonyokra kellett mindezt lebontani. De mégis, azt hiszem, az első olyan tervezet volt, ahol átgondoltan föl volt építve, hogy mi mindent kéne a kibontakozó szlovákiai magyar néprajz területén elvégezni. Na most ebből aztán kerekedett is egy vita, valami 12 hozzászólás született, amelyek alapvetően nem is vitázó hozzászólások voltak, hanem további szempontok, kiegészítések a vitaindító cikkemhez. Ez azért volt meghatározó a számomra, mivel akkor csak harmadikos voltam. Az életemet meghatározta végül is, mert azóta azt próbálgatom megcsinálni, amit ott akkor megírtam.

– *A művelődési táborok és a kerékpártúrák mennyire voltak fontosak számodra?*

– A művelődési táborokon aztán mindegyiken részt vettem. Abból a szempontból voltak fontosak, hogy azokon megismerkedtem a szlovákiai magyar értelmiséggel és a leendő kollégákkal. Biciklitúrán viszont soha nem voltam. A biciklitúrásokat mindig ott fogadtuk Őrsújfalun, amikor jöttek. Arra emlékszem, hogy olyan jó értelemben vett hátborzongató érzés volt, amikor vártuk a túrásokat. És jöttek, és akkor Mihályi Molnár Laci valamilyen, azt hiszem, nem magyar, hanem valamiféle tábori vagy biciklitúrás zászlót lobogtatva száguldott be az élén, és az olyan fel-

emelő érzés volt. Ja, és az első kopjafát, azt én terveztem. Nagyon ellene voltam egyébként, ezt hozzá kell hogy tegyem. Azt hiszem Varga Béla volt az egyik fő-fő szószólója annak, hogy kopjafát kell emlékül állítani. Logikailag viszont nem értettem, hogy egy most virágba szökő kezdeményezés, ugye, a művelődési tábor első állomása, amiből várhatóan sok lesz majd, hogy rögtön sírjellel állítsunk neki emléket. Azt a végén, például az emberi élet végén szokás állítani. Aztán mondtam, ne hívjuk kopjafának, hívjuk emlékoszlopnak, hogy ne utaljon sírjelre. De nem tudtam meggyőzni őket. És akkor székely kopjafáztak folyamatosan. Én viszont már akkor foglalkoztam a témával, a szakdolgozatomat a Vág és Garam közti terület temetőinek a néprajzáról írtam. És akkor még Farnadon volt egy csomó fejfa, ilyen faragott, kicsit hasonlítottak a székely kopjafához, csillagos, tulipános díszes oszlopok voltak. Azok nekem már akkor mind le voltak rajzolva. Bennem voltak, hogy néznek ki. És akkor mondtam, legalább már hazai motívumokat csináljunk. És egy kvázi farnadi fejfa motívumkincséből megrajoltam egy emlékoszlopot. Aztán persze a faragók is kezdők voltak, igen satnya, görbe fát találtak, amiből ki lett faragva. Igen, és ráadásul rovásírással belevésték, azt hiszem, Tóth Laci ötletét, a Vagyunk szót, hogy „üzenjünk vele a hatalomnak”. Az már senkiben nem merül föl, hogy ha mi nem tudjuk elolvasni a rovásírás-jeleket, ott Püspöki Nagy Péter mondta meg, hogy mit kell belevésni, akkor vélhetően a „hatalomhoz” sem jut majd el az „üzenetünk”. Aztán már egyre profibb módon csinálták a következő években ezeket a kopjafákat. Mikor abbamaradtak a táborok, ezeket széthordták. Katona Pista néhányat megmentett, Martoson vannak. De egy csomó el is pusztult. A legelső biztos nincs meg.

– *Te gyakorlatilag ismertél mindenkit, elolvastál mindent és hazajöttél. Hova mentél?*

– Még valamit a pesti évekhez, ami lényeges. Tulajdonképpen én hülye gyerek voltam bizonyos szempontból, mert ott voltam öt évig Pesten, és nem ismerkedtem meg a szakmában gyakorlatilag senkivel. Kivéve a tanáraimat. Kósa Laci talán az egyetlen, aki nem tanított, s akivel összeismerkedtem. Talán kétszer beszéltem vele az öt év alatt. Nem ismerkedtem meg a szakmával. Később aztán nagyon jó kapcsolatot alakítottam ki a magyarországi kollégákkal, miután hazajöttem, de azt mind úgy, hogy írtam levelet, hogy én Liszka József vagyok, az érsekújvári múzeumban dolgozom régészként, de tulajdonképpen inkább néprajzos vagyok, ilyen és ilyen problémám van. Tehát Gunda Bélától kezdve Balassa Ivánig bárkinek írtam, válaszoltak is. Tehát a magyarországi kapcsolataimat 1980 után alakítottam ki.

– *Hazajöttél, elmentél az érsekújvári múzeumba dolgozni.*

– Amikor hazajöttem, a szocialista tervgazdálkodás jegyében nem volt néprajzos állás. Viszont régész állás volt Újvárbán. Tehát az újvári múzeumba kerültem régésznek, tíz évig azt is csináltam, ásatásokat is végeztem. Akkor írtam a kisdoktorimat, olyan feltételekkel, hogy az akkori főnököm aláíratta velem, hogy a munkaidőm rovására nem fog menni. Úgyhogy teljesen szabadidőmben kellett ezt csinálni, merthogy az néprajzi téma volt.

– *És hol csináltad?*

– Pesten. Miközben a kenyéradó szakmám a régészet volt, akkor már a szívem, ugye, az meg teljesen a néprajz felé húzott. És akkor írogattam mindenfelé, a Hétbe, az Új Szóba főleg, a Szemlébe is egy kicsit később. Ezek mind ismeretterjesztő írások voltak, akkor még szerintem anyagom se lett volna a komolyabb publikálási lehetőségekhez, tehát inkább ilyen ismeretterjesztő írásokat írtam, meg rengeteg könyvismertetést. Aztán összeismerkedtem valamikor Tóth Elemérrel az újvári Csemadokban, úgy emlékszem, aki fölkerít, hogy gyerekek számára készítsék sorozatot a Tábortűzbe. Az éveken keresztül ment is, és abból jött az Ágas-bogas című könyvem, ami 86-ban jelent meg. Közben, pontosabban még korábban, 1980–81-ben Kovács Pista szervezésében néhányan, akik Pesten végeztünk, Kocsis Aranka, Fehérváry Magda, aztán a Pozsonyban végzett Danter Iza, megvalósítottunk egy monografikusnak induló kutatást a Vály-völgyben. Megjegyzem, mindenféle ma divatos projektpénzek nélkül, saját magunk finanszíroztuk, illetve hát Pista próbált ott helyben valamit megszervezni, a szállásért például nem kellett fizetni. Ebből aztán egy csomó tanulmány, meg egy fél kötetnyi anyag is kijött.

– *Ez volt a Vály-völgy kötet?*

– Nem. A debreceni Gömör Néprajza sorozat egyik kötetében és másutt megjelent tanulmányokról beszéltek. Később aztán a Pistának összejött egy másik anyaga, tehát a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság Népismereti Könyvtár című sorozatának első köteteként, talán 1991-ben megjelent Vály-völgy egy teljesen más anyag lett. Akkor már nem tartottuk érdemesnek, hogy az időközben szanaszét megjelent tanulmányokat, tanulmányrészleteket ismét megjelentessük.

Visszatérve a néprajzi munkára, akkoriban működött a Csemadok Központi Néprajzi Szakbizottsága, ami ilyen sóhivatalyszerűség volt a véleményem szerint. Illetve voltak a járási szakbizottságok, amelyek némely járásban jól működtek. Hogy mikor és hol, az olyan változó volt, a 60-as évek végén, a 70-es évek elején Galántán a Mórocz vezetésével viszonylag jól működött, aztán ellankadt valahogy. Akkor egy ideig a losonciak a Böszörményi Pista meg a Duray Éva vezetésével szintén nagyon jól, aktívan működtek. Voltak ilyen föllángolások akkor. Nagykaposon a D. Varga Lászlónak, a Géczi Lajosnak köszönhetően igazán jól működött. És volt egy időszak amikor az újváriak is, amikor elkezdtem ott a Dániel Erzsivel szervezni a néprajzi szakcsoportot. Mi tudatosan nem szakbizottságnak, hanem szakcsoportnak hívtuk, kifejezve ezzel, hogy mi nem ülésezni, bizottságozni akarunk, hanem dolgozni! A 80-as évek közepén kezdtünk. Afféle önképzőköri dolognak gondoltam ezt az egészet, akkor sokat is írtam róla mindenfelé, erről a módszerről. Összeszedtünk tehát egy 10-12 főből álló csapatot. Ezek között aztán mindenféle volt, agrármérnök, diák, kozmetikus, pedagógus, mindenféle foglalkozású egyén volt, akik valamilyen szinten érdeklődtek a néprajz iránt, és úgy gondolták, hogy ők a kutatómunkában is részt szeretnének venni. Azt csináltam, hogy havonta mindenképpen találkoztunk egyszer, kezdetben Újváriban a Csemadokban, ahol különféle bevezető, alapozó előadásokat tartottam nekik, hogy mi a néprajz, milyen kutatási módszerei vannak. Beszéltem néhány kiemeltebb témáról, hogy valami fogalmuk legyen egyáltalán, hogy mibe is vágunk. Utána aztán terepkutatást is beiktattunk, először Kisújfalura mentünk kutatni fél évig szombatonként, havonta egy szombaton kimentünk oda, és ott különféle témákban végeztünk kutatásokat. Ennek az eredménye meg is jelent egyébként a Néprajzi Közlemények nem tudom

hányadik kötetében a Csemadok kiadásában később. Utána Csókás Feri bácsi hatására a kurtaszoknyás falvak néprajzát kezdtük. Szerettük volna, hogy monográfia legyen belőle, de ebből nem lett semmi. Azért eredménye lett. Közben még, amit elfelejtettem mondani, meghívtunk előadókat is Magyarországról. Tehát elég jó, na nem egyetemi szinten, de az önkéntes gyűjtők számára egy viszonylag jó szakmai háttérrel sikerült biztosítanunk.

– *Ez érsekújvári szinten zajlott?*

– Ez járási szinten volt. Ehhez én vittem a szakmai tudást mondjuk, a Dániel Erzsi meg mint a Csemadok járási bizottságának az instruktora, a szervező munkát végezte. Szétküldte a levelezést, megszervezte a találkozásainkat, tehát fontos volt ez munkamegosztás. Ez egy darabig ment így szombatonként, aztán kitaláltuk, hogy csináljunk egy nyári kutatótábort is. Azt hiszem, 86-ban már csináltunk. Összesen volt kutatótábor az Alsó-Garam menti kurtaszoknyás falvak közül Barton, Kőhídigyarmaton, Bényben. Kéménd volt az első. Ezek a táborok is úgy néztek ki, hogy egyhetes összejövetelek voltak, délelőtt valamilyen tanulás volt, előadások hazai vagy magyarországi előadók Ág Tibor, B. Kovács Pista, Méry Mancsi, illetve Kósa Laci, Selmeczi Kovács Attila, Laczkovics Emőke, Novák Laci mindig itt volt, Lukács Laci szintén mindegyiken ott volt.

– *Honorárium meg minden nélkül jöttek?*

– Igen, mindenki. A tábor költségét, a kaját meg ilyesmit a Csemadok állta. De honoráriumot nem kaptak, az biztos. A szállást a helyiek elintézték valamilyen munkásszálláson, ahol a kombájnosok aludtak. Még ahhoz is kellett igazítanunk, hogy ha a cseh kombájnosok jönnek, akkor nem mehetünk. Vagy előttük, vagy utánuk kellett menni. Ezt nem tudom pontosan, mert ezt Őszi Irma meg Dániel Erzsi intézték. Hogy a Csemadok által, az is lehet, hogy Irma néni összeköttetései által a falu meg a szövetkezet is valamivel beszállt. Az ott-tartózkodás költségei adva voltak, azt valahogy előteremtette a Csemadok. A kollégák meg jöttek, egyrészt ilyen elhivatottságból is, hogy a kisebbségi magyarok közé, másrészt meg szakmailag is egy hétig tudtak gyűjteni, kutatni, aztán profitáltak is ebből többen. Tehát írtak tanulmányokat, aki meg nem, az vessen magára. De őnekik ez szakmai hasznót is hozott mindenképpen.

– *Közben az Iródia közelébe kerültél.*

– Igen, a Gyulával, akivel, miután kiebrudalták őt Szerdahelyről és Újvárbába került, mi jó barátságban voltunk. Ott sertepertéltem a környéken, együtt ittunk meg dorbézoltunk, ha úgy adódott. Tehát automatikusan, alanyi jogon benne voltam ezekben a dolgokban. De nekem eszembe se jutott volna, hogy az Iródiának esetleg lehet ilyen tudományos kiágazása is. Gyula ezt egyébként el is felejtette, most hogy többször is visszaemlékezett rá, soha nem említi. Már kétszer is szóvá tettem ezt neki, erre mindig megígérte, hogy már a legközelebb megemlítem, csak olvasd el. Olvasom, megint nem említi. Miközben az Iródia-füzeteknek, azt hiszem, legalább 2-3 száma külön szám volt, és a többiben is voltak elszórtan néprajzi tárgyú írások.

– *Kinek volt az ötlete, hogy ezek az írások megjelenjenek?*

– Így emlékszem, Novák Lacinak, a nagykőrösi kollégának, aki akkoriban nálunk járt. Akkor ő csak felvetette, a tudomány miért nincs ebben benne. Ennyi volt. Beszéltünk erről Hodossyval, és aztán nyilván született valami felhívás. Nem néprajzinak indult ez, hanem általában tudományosnak. Valami matematikai írás is megjelent valamelyik számban. Tehát nemcsak néprajzi volt, de végül is a néprajzi vonal lett masszív benne. Hirdettünk pályázatot, úgy emlékszem, arról, hogy katicabogár-röptetőket gyűjtsenek. És akkor jöttek is be pályamunkák, bár én, mint mindig, elégedetlen voltam az aktivitással. Akkor ismertem meg Wiederman Évát, aki aztán művészettörténész lett, és akkor jelentkezett. Mások is, olyanok, akik aztán más vonalon érvényesültek. Angyal Bélát akkor ismertem meg, ő is az Iródiában publikált először történeti néprajzi tárgyú írásokat. Puskó Gáborral is akkoriban kerültem kapcsolatba, Helmecci József, ő Kisgéresből. Az egész ország területéről jöttek be írások, nekem csak szerkesztgetni kellett. Ha annyi összejött, akkor egy-két Iródia-számba egy-két írás került. Ha viszont annyi anyag összejött, hogy egy külön számot tudtunk megtölteni, akkor tematikus szám lett. Néhány ilyen is lett. A legutolsó szám, amikor már úgy volt, hogy az Iródiát betiltották, és már össze volt állva egy néprajzi szám, azt a Gyula még valahogy elintézte a komáromi múzeum igazgatójával, Kajtár Józseffel, hogy a komáromi múzeum adja ki. Néprajzi füzet címen jelent meg, sorozaton kívül, de ugyanabban a formátumban. Így ez a füzet az Iródiának egy ilyen végterméke, rejtett száma lett. Ez azért fontos volt az életemben. Aztán meg más hatása is lett, amit én álomban nem gondoltam volna, hiszen mindig is úgy voltam, hogy nem politizálok. Nem akartam én ezekbe belefolyni. Engem maximum a szakmai közélet, de még inkább maga a szakma érdekelt. Én úgy gondoltam, hogy az Iródia is teljesen politikamentes, és erről teljesen meg voltam győződve. Nem vettem észre, hogy ott, az Iródián belül, az irodalmon, tudományon túlmenően esetleg más is zajlik. Ha egyáltalán zajlott. Mert még ma sem tudom. S ezért nagyon meglepődtem, amikor kiderült, hogy az egész mozgalom szemet szúrt a hatalomnak, és betiltották. Érdekes módon, akkor jelentkeztem kandidatúrára Pozsonyba, de a járási ideológiai titkár elvtárs áthúzta, hogy nem mehetek. És akkor a Botík Jano, aki a témavezetőm lett volna, fölívta őt telefonon, hogy hát mi van? Ezt csak személyesen tudja neki elmondani, és hogy szerdán fél nyolcra várja őt. És a Jano beült az autójába, és eljött fél nyolcra a Meszaros elvtárhoz, aki közölte vele, hogy azért nem csinálhatom ezt, mert az Iródiában részt vettem, és ez valami rendszerellenes összeesküvés volt, és ez a büntetésem. De addig beszélhetett neki a Jano, hogy azért valami megoldást csak lehessen találni, hogy később behívatta a főnökömet a Meszaros elvtárs, és rajta keresztül megüzente nekem, hogy egy év múlva megint megpróbálhatom, de addig angazsáljam magam. És az angazsálás abból kellett, hogy álljon, ez már a főnököm, Vida Pista ötlete volt, hogy volt egy szocialista munkabrigád a múzeumban, ami ilyen szocialista munkaversenyben vett részt. Csak nem tudom, kivel versenyeztünk. És ennek a munkabrigádnak én lettem akkor az elnöke. Nyitottam egy dossziét, ráírtam hogy BSP, és valami gyűlésről jegyzőkönyv került bele. De gyakorlatilag ugyanazt csináltuk, mint korábban. És utána egy év múlva, valami jelentésbe a főnököm bele tudta írni, hogy igen angazsáltam magam, és a BSP-t nem tudom hova vittem. Ez már 88-ban lehetett, s ezt követően mehettem Pozsonyba a kandidatúrára. Nagyjából egy évig jártam ezekre a orosz meg a német előkészítő dolgokra, és aztán az egész kandidatúrát elsöpörte a rendszerváltás. Nem kellett volna, hogy elsöpörje, de aztán végül is nem csináltam meg. Fölösleges volt az egész BSP-s dolog.

– Hát olyan következtetést vontam le, hogy még jobban távol kell tartanom magam ilyen dolgoktól. Még középiskolás koromból a tévéélmények alapján lehetett bennem egy bizonyos félelem. Olyan filmekre emlékszem, hogy bizonyos kommunista ellenállók lakására betörnek a Gestapo emberei vagy a nyilasok, és ott házkutatást végeznek, és akkor lesöprik a könyveket a polcokról és keresnek valamit. És még melleleg agyba-főbe verik az illetőt is. És számomra nem az volt a szörnyű, hogy véresre verték a pofát, hanem hogy a könyveit lesöpörték meg a céduláit, az egész élete munkáját tönkretették. Nálam ez volt egy olyan borzasztó, és ezt én soha nem szerettem volna megérni, és ettől, ezt be kell vallani, rettegettem. Tehát attól, hogy nekem mindig voltak céduláim meg könyveim meg jegyzeteim meg mindenféle gyűjtésem, én tudtam, mi hol van. És elképzeltem, hogy bejönnek ide, és mindent összekavarnak, tönkretesznek, mint ahogy a filmekben láttam. Ez úgy bennem volt. Lehet, hogy meg se fogalmaztam magamban, csak utólag, de valahol ettől rettegettem, egy ilyen házkutatástól. Az Iródiáról én álomban nem gondoltam, hogy államellenes lenne, annak a néprajzi része meg biztos, hogy nem volt az. Azt is láttam tehát, hogy nemigen tudom elkerülni az ilyen veszélyeket, de amennyire lehet, meg kell kísérelni. Vagy tudományos kutató az ember, vagy politikai ellenálló. Lehet, hogy össze lehet a kettőt egyeztetni, én nem tudtam. Máskülönben meg azt mondhatom, hogy olyan szerencsés voltam. Mert úgy pattogtak körülöttem a lövedékek. Inkább utólag veszem észre, utólag tudatosítom, hogy a titkosrendőrség engem soha nem hallgatott ki, soha nem hívtak be. Közvetlenül nekem soha nem mondtak semmit. A Meszaroš elvtárs se nekem mondta, csak így áttételesen tudtam meg. Még behívták a Dániel Erzsit, kifaggatták, hogy mit művelünk mi ezeken a néprajzi táborokon. És kisült, hogy énrólam mindent tudnak, de engem nem bántottak. Az is kiderült, hogy a múzeum telefonját, valószínűleg miattam, pontosabban az Iródia miatt, lehallgatják. De én ezekből valahogy kimaradtam.

Egyszer kerültem be, de az már a rendszerváltás előtt közvetlen volt. Voltak mindenféle aláírási akciók. Egyet neked se írtam alá. Sellye és Pozsony között a vonatban a folyosón elsuttogtad nekem, hogy valami ellen kéne tiltakozni. És hogy nem kötelező, de teljesen megérted, ha nem, de gondoljam meg, és aztán majd szóljak. Akkor mindig jártam hetente egyszer Pozsonyba, együtt utaztunk. Végiggondoltam és a következő héten mondtam, hogy inkább nem. Mondtad, hogy rendben. Ennyi volt. De ezután Rökkó szervezett egy aláírásgyűjtést az Újvári járásban, amit gyakorlatilag mindenki aláírt, köztük én is. És mindenkit be is hívtak. De annyian lehettünk, hogy már nem a titkosrendőrségre, hanem azokat, akik a kultúrához tartoztak, azokat a Járási Nemzeti Bizottság Kulturális Osztályának a vezetőjéhez, egy bizottság elé, és ott nem is tudom, miről beszélgettünk. Olyan röhej volt az egész. Ott ültünk kint egy csomó ismerős, egyenként behívtak, és mindenkinek ugyanazt elmondták, hogy máskor illet ne, hogy más módszerek is vannak erre stb. Ez volt az egyetlen, amikor szembesültem a hatalommal valami ok miatt. Szerencsés ember voltam.

– Az Új Mindenest mit jelentett számodra?

– Tudni kell, hogy én folyamatosan gyűjtöttem a szlovákiai magyar tájakra vonatkozó bibliográfiai adatokat, néprajzi adatokat, és már egy jókora ilyen jellegű cédu-

laanyagom össze is gyűlt a 80-as évek közepére. Ezeket már egyetemista korom óta gyűjtöttem. Emlékszem, egyszer a határon megkérdezte a magyar vámós, hogy mik ezek? Mondom, cédulák. Nyilván nem értette, miért is értette volna, hát egyenként átnézte őket. De becsületére legyen mondva, szépen, rendben vissza is adta őket. Szóval Zalabai Zsigának akkoriban, a 80-as évek derekán írtam egy levelet a Madáchba, hogy van egy ilyen 1000-1500 cédulából álló bibliográfiai gyűjteményem, és ha a Madáchnak lenne rá érdeklődése, akkor ki lehetne adni a szlovákiai magyarok válogatott néprajzi bibliográfiáját. A Zsiga azt válaszolta, mostani eszemmel tudom, hogy mást nem is várhattam, hogy köszöni szépen, nagyon örül ennek, de nem valószínű, hogy ez a Madách berkeiben menni fog. Én ennek ellenére továbbra is gyűjtöttem a kis céduláskáimat, és valamikor 87-ben, a somorjai Honismereti Ház tízéves születésnapjára, ahol ott volt a Zalabai Zsiga is, és többek között a Botík Jano is, Botík arról beszélt a társaságnak, hogy egy szlovákiai magyar néprajzi bibliográfiát kéne összeállítani, éppen ideje lenne. És akkor a Zsiga mondta Botíknak, én nem voltam ott, hogy ilyen már van. Eszébe jutott, hogy én már két évvel ezelőtt ilyesmit írtam neki. És a Botík megkeresett, hogy tényleg van-e ilyen. Mondtam, hogy van. Akkor gyorsan kiadjuk, mondta. Csak hát én nem rendszeresen, módszeresen gyűjtöttem, hanem ami a kezembe akadt. Ki kellett gyorsan egészíteni, kompletizálni, hogy legalább az Ethnographia, a Hét, az Irodalmi Szemle stb. komplett feldolgozottságúak legyenek. Hogy a szlovák olvasó számára is használható legyen, az egyes címeket szlovákra fordítani. Abba a kötetbe 2000 körül van a tételek száma. A Szlovák Tudományos Akadémia, illetve a Csemadok KB közösen megjelentette. Akkor ismerkedtem meg Végh Lacival, Botík ismertetett vele össze. Végh Laci akkor a Csemadokban valami ellenőrző bizottság tagja vagy elnöke volt, már nem tudom. Valami pénzzel is rendelkezett, legalábbis oda tudott hatni, hogy legyen pénz. Így aztán a kiadási költséget az akadémia meg a Csemadok közösen föl vállalta, és a szokásos stencilezett formátumban megjelent az első szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia 1986-tal bezárólag. 1988-ban jelent meg.

Ebben a bizonyos Vasárnapi Új Szó-beli programcikkben a pontok között nekem szerepelt olyasmi is, hogy hát tudományos fórumok, évkönyv vagy valamilyen publikálási lehetőség. Addig az Irodalmi Szemlével próbálkoztunk, amiben olykor-olykor ilyen folklorisztikai témájú cikkeket el lehetett sütni, de komoly tudományos eredményeket nem lehetett publikálni magyarul Szlovákiában. És ehhez volt egy óriási előrelépés az Új Minden Gyűjtemény, ami lehetőséget adott legalább évkönyvszerű megjelenésre. Évente egy alkalommal, ha valakinek volt írása, az megjelenhetett.

– Emlékszel arra, hogy ideológiai okokból maradt volna ki írás?

– Én nem emlékszem. Talán valami dilettáns szöveg igen, de egyébként nem. Ilyen szempontból fontos volt az Új Minden Gyűjteménynek már maga a léte. Ezenfelül volt ugye a szerkesztőbizottság, ami nem tudom, a te ötleted volt-e, vagy kié? Ez egy félhivatalos, féllegális, féllilegális dolog volt végül is. De miközben a szerkesztőbizottság a nevének megfelelő módon működött, amúgy egy tudományos szervező bizottságként is tevékenykedett. Kidolgozta a szlovákiai magyar tudományosság tervét, hogy mi mindenre lenne szükség. Most megint személyesen neked mondom, ha tetszik, ha nem, de mikor a legutóbbi fórumos értekezleten mondtad, hogy

ne terveket mondjunk, hanem személyeket találjunk először, azon mosolyogtam, hogy ott, az Új Mindenes szerkesztőbizottságában én is mindig ezt mondtam. Mert ott voltak ilyenek, hogy múzeum. És Mácza Miskának volt egy ilyen nagy terve, hogy múzeum, bibliotéka, igazgató, két igazgatóhelyettes, három gépkocsivezető és fölépített ilyen 50 fős, most lehet, hogy túlzok, szovjet típusú múzeumot. És a többi szükséges intézmény is így jött össze. Nem, emberek, hát álljunk meg, hát ki fog ezekben az intézményekben dolgozni? A gépkocsivezető még hagyján, de a szakemberekből kell kiindulni. Valóban, azóta is ez a probléma. Ki tudunk találni munkákat, meg elvégzendő feladatokat, de hogy ki fogja megcsinálni, az egy következő kérdés. Akkor is ez volt a probléma, és azóta is ez a probléma.

– *A Csemadokon belül ez a néprajzi társaság, minek nevezték azt akkor?*

– Központi Néprajzi Szakbizottság. Ennek voltak az alárendeltjei a járási néprajzi szakbizottságok, és azoknak az elnökei voltak a tagjai, ha jól emlékszem, a központonak. Ami, már mondtam, valahol sóhivatal volt.

– *Te abban nem vettél részt?*

– Azt hiszem, egyszer-kétszer voltam ilyen gyűlésen vagy értekezleten. Elvileg részt vettem, csak gyakorlatilag nem történt ott semmi. Tehát ami érdemi munka folyt, az a néhány járás, amit említettem. A központi néprajzi szakbizottság feladata volt megszervezni a Zselízt, meg a Gombaszögöt. Még lehet, hogy a Tavaszi szél is ennek a hatáskörébe tartozott. Ami viszont engem nem érdekelt. Ez nem néprajz volt, de azt hiszem, ez volt a központi néprajzi szakbizottság fő tevékenységi területe.

– *Neked 1989 mit jelentett, 89 november?*

– Akkor én szerelmes voltam.

– *Oda akarok kilyukadni, hogy a néprajzi társaság az december 9-én alakult. Miért, hogyan?*

– Ezt nem tudom pontosan, valószínűleg a Kocsis Arankának a fölvetése volt, de nem vagyok biztos benne. Annyi bizonyos, hogy 1989. október 28-án volt Budapesten egy a Magyar Néprajzi Társaság megalakulásának 100. évfordulója alkalmából rendezett konferencia, és oda meg voltak híva a néprajzi társaság tagjai. Természetesen a legtöbbször tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, illetve a határon túli szakemberek is. Tehát ott az összes akkor számító szlovákiai magyar néprajzos, néprajzzal valamilyen szinten foglalkozó ember ott volt. És hát ott beszélgettünk, valami fogadás környékén, a Géczi Lajosra emlékszem, aki a társaságban volt, Fehérváry Magdára, Arankára, Balassa Iván is ott volt. És ott került szóba. Ha most nevet kellene mondani, akkor talán az Aranka ötlete volt, de nem vagyok biztos benne. Nem én vettem föl, az biztos. Mindenesetre beszédtem, hogy valamikor volt egy Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, ami 68–69-ben a Csemadok keretében működött. Ennek a tevékenységét ha nem is fölújítani, de ennek a mintájára kellene most egy Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaságot

létrehozni a Csemadok keretén belül. Ezt az eddigi néprajzi szakbizottságot átformálni egy társasági formára. Ez volt akkor az ötlet, október 28-án. Nóra is ott volt, de ő elvileg valami SZDSZ-gyűlésen volt inkább ehelyett. Akkor már forrott a világ. Hazajöttünk, és akkor az első az volt, hogy legközelebb, olyan egy héten belül föl-taztam én is Pozsonyba. Aranka biztos ott volt, és még valaki más is, talán Kovács Pista. És ott a Neszmérivel, meg ezekkel a Csemadokos funkcionáriusokkal elkezd-tünk arról tárgyalni, hogy néprajzi társaságot szeretnénk létrehozni. És akkor kör-beröhögtek bennünket, hogy ez nem lehetséges, marad a szakbizottság és kész. És jött a november 17-e, a váltás, és utána már nem volt semmi akadály, akkor talán már ők kerestek bennünket, már nem is tudom, hogy volt. És akkor elsőként a szak-bizottságok közül a néprajzi alakult át december 6–9-e táján azzal, hogy az még nem volt egy alakuló közgyűlés. Ott ügyvezető elnöknek megválasztottak engem. Akkor Aranka a Csemadokban dolgozott mint, azt hiszem, néprajzi szakreferens, és hogy Aranka lesz a titkára a leendő Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaságnak. Nem tudom már, kik voltak benne Arankán meg rajtam kívül, de voltunk ott néhányan. A feladat az volt, hogy megszervezni az egészet, és összehívni egy alakuló közgyűlést, amire valamikor januárban került sor. De azért a születésnapját mi 89-re tettük a társaságnak, akkor, mikor ez a kvázi ügyvezető elnökség létrejött.

– Ez csak azért volt érdekes, mert akkoriban minden értelmiségit elkapott a közélet, a politizálás meg egyebek. Ti pedig december elején ilyenekkel foglalkoztatok.

– Nem mindenkit. Ami megdöbbenő volt, hogy az alakuló közgyűlésen száz ember volt. Ott annyi néprajzos lett, hogy csak ámultunk. Nyilván ez az eufória, ezt a szabadság hozta. Akkorra már kidolgoztunk egy alapszabályzat-tervezetet is, amit elküldtünk előre az érdekelteknek. Ha jól emlékszem, vitára bocsátottuk, és emlékszem rá, Gáspár Pista rögtön jelentkezett, és mondta, hogy az alapszabályzattal ő végképp nem ért egyet, két dolog hiányzik belőle, a demokrácia és a néprajz. Mi különben a Magyar Néprajzi Társaság alapszabályzatát koppintottuk le, azt próbáltuk átformálni egy kicsit a helyi viszonyokra. Amit aztán a romániai Kriza János Néprajzi Társaság egy az egyben átvett tőlünk. Működőképes volt, nem volt ott semmi gond, csak akkor ilyen időket éltünk. Mindenki igen szabadon megmondta a véleményét és ilyen sarkosan tudott fogalmazni. Akkor még nem dőlt el, hogy most a Csemadok keretében leszünk, teljesen önálló jogi személyként fogunk-e tevékenykedni, vagy egy harmadik alternatíva az volt, hogy a Szlovák Néprajzi Társaság, amit már akkor készültek átkeresztelni Szlovákiai Néprajzi Társasággá, annak lennének bizonyos szekciói, magyar, ukrán stb., és hogy egy ilyen szekciója mi lennénk, külön költségvetéssel. Akkor a szlovák társaság elnöke, Milan Leščák, Méry Mancsi kíséretével eljött erre a közgyűlésre, elmondta az alternatívákat. Én különben hajlottam volna erre, ez talán jobban a szakmaiság felé vitte volna a társaságot. De végül is szavazásra bocsátottuk és leszavazták. A szlovák kolléga, azt hiszem, kicsit meg is sértődött, hogy kikosaraztuk szegényeket, de hát ez már a demokrácia velejárója. Nem volt egyébként korábban sem baj Leščákkal, jó, kollegiális viszonyban vagyunk azóta is. No, szóval a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság első, alakuló közgyűlése végül is a három alternatíva közül választva úgy döntött, hogy mégiscsak a legkényelmesebb az lesz, ha a Csemadok keretén belül maradunk. Hisz a Csemadok bizonyos működéshez szükséges pénzügyi feltételeket is biztosított. A Neszméri Sanyi egy érdekes metamorfózison ment át. 1989.

november 17-e előtt ha vele beszéltem, mindig mindent megígért. De úgy ígérte meg, hogy el is hittem neki! S mindig ugyanazt ígérte meg, és ha három hónap múlva mentem, és akkor megint elmondta, hogy miért nem lett semmi az ígéretéből, de most már biztosan lesz! Addig beszélt, lyukat beszélt a hasamba, és én megint teljesen elhittem, és sajnáltam is őt, és hogy a legközelebbre biztos lesz. Számomra a Neszméri akkor, így összerakva ezeket az élményeket, az igaz-nem-mondás szimbóluma lett. Amit ő mond, az biztos nem úgy van. Aztán mégis, mindig elhittem neki. Tehát ez volt 1989. november 17-ig. Azt követően, amíg ő ott volt a Csemadokban és együtt dolgoztunk így társasági ügyekben, akármit megígért, minden megvalósult. Tehát olyasmit, hogy vettek stencilező gépet, ami aztán Kőbölkútra került. A Hírharangot azon csináltuk. Vettek, lehozatta oda, Kőbölkútra, kocsit adott, embereket adott a cipekedésre. Ez csak egy példa, de ezt követően valóban amit megígért, az minden megvalósult. Nem is tudom mivel magyarázni. Egyrészt, hogy 1989 november 17-e előtt talán nem rajta múlt sok dolog. Gondolom ez is benne lehetett. Talán ő is lazábban vette a dolgokat. Utána meg már volt annyi felelőssége, hogy a saját hatáskörében tudott dönteni. Én jóhiszeműen erre gondolok, de lehet, volt sok minden más az egészben.

Akkor beindítottuk a néprajzi társaságot, nekem ez volt a közélet. Valaki a kemény politikába ment bele, én meg belementem a mondjuk szakmai közéletbe. Különbözően ez is idegen volt valahol tőlem, hogy elnökként szervezzem a dolgokat. Azért ez már több volt, mint azok az útvári játszódások a néprajzi szakcsoporttal. Nemcsak az volt a célja, hogy szakembereket tömörítsen, egyik ilyen társaság se arra van, hanem inkább a néprajz iránt érdeklődőknek, a néprajzzal szimpatizálóknak vagy azt támogatni óhajtóknak a táborát jelentette a néprajzi társaság, azokat összefogni. És szép számmal voltunk, a csúcscsúdban, azt hiszem, 150 fölött volt a tagságunk száma, amiből mondjuk 10–15 volt a diplomás néprajzos, talán még annyi se. A többiek olyanok, akik nem is akartak néprajzzal foglalkozni, csak befizették azt az évi tagsági díjat, aminek a fejében kaptak Hírharangot, kapták a különféle rendezvényeinkre a meghívókat, értesítőket, és ezzel informálódtak és közben támogatták az ügyet is. Bár szerintem, hogyha összeszámoltuk, akkor a tagsági díj fejében sokkal többet kaptak vissza, tehát többet került az nekünk. Vagyis a Csemadoknak. Tehát ez volt egyrészt, hogy összefogja ezeket az embereket, másrészt hogy valami központi szerve legyen a szlovákiai magyar tájak néprajzi kutatásának. Amolyan koordináló szerv, ami megpróbálja az eddig anyátlanul itt-ott működő kis sejtek munkáját összehangolni és jobb irányba terelni. Publikációs lehetőségeket próbáltunk, akartunk teremteni, az is egy fontos szempont volt, kutatási programot kívántunk szervezni, utánpótlásról akartunk gondoskodni. Meg is valósultak ezek, sorba vehetem, ha gondolod. Nemzetközi konferenciákat szerveztünk, kutatási programjaink voltak, a Honti kutatási program például több éven folyt a magyarországi társintézményekkel, a szobiakkal meg a Magyar Néprajzi Társasággal közösen csináltuk azt. Nyári továbbképző tanfolyamokat szerveztünk, ami nem volt teljesen helyes kifejezés, hiszen nem a továbbképzésről volt szó, mert tulajdonképpen inkább közép, főiskolás vagy egyetemista fiatalokat próbáltunk összetoborozni elég szép sikerrel, és az alapokra megtanítani őket. Nem tovább, hanem alapképzés volt az. Illetve még az sem. Főleg a Szanyi Mari hozott be Galánta környéki fiatalokat, illetve aztán jöttek ilyen felhívások útján máshonnan is. 15-20 főből álló csapat összejött egy-egy nyárra és bizonyos kitippelt helyeken. Az első ilyenre 1990 nyarán került sor Gombaszögön, kecsői terepmunkával.

Itt mondott le az Aranka, aztán az Icu vette át a titkári teendőket. Hozzá kell tenni, hogy gyakorlatilag már Icu csinálta korábban is ezt a munkát, ezt akartam előbb is mondani. Nem akarom én bántani az Arankát, de ő volt az egyetlen fizetett alkalmazott a társaságon belül, de hát, mondjuk, nem volt különösebben szervező talentum. Icu akkor még Csemadok-instruktorként a rozsnói járási bizottságon dolgozott, neki viszont nagyon jó szervezési tapasztalata is voltak. Tehát gyakorlatilag már a domiciai tábort is ő szervezte meg, az egészet a szállástól kezdve, mindent ő intézett. Na és akkor Domicán tartottunk választmányi ülést, ahol több minden napirenden volt. Egyrészt értékeljük az előző fél évet, illetve még arra a nyárra volt tervezve egy néprajzi gyerektábor, amit Aranka vállalt föl, hogy azt ő fogja Ipolyságon, gyerekek számára megszervezni. Teljesen jóhiszeműen megkérdeztem tőle, hogy hogy áll a szervezéssel, mi az, amiben segíthetnénk, amire ő fölkapta a vizet, hogy miféle számon kérő dolog ez, miért kérdezek én tőle ilyesmit. Aztán a Kovács Pista is mondta, hogy hát Aranka, azért van a választmány, hogy az ilyen dolgokat megbeszéljük, hogy kell-e valami segítség, vagy valami. Tudjátok mit, akkor inkább a saját magam szakállára fogom megszervezni, fölpattant és elment. Másnap kora reggel elutazott. Az ipolysági tábort aztán megcsinálta teljesen mint Kocsis Aranka egyedül vagy létrehozott hozzá valamilyen alapítványt vagy társaságot, azt már nem tudom. Ekkor gyakorlatilag titkár nélkül maradtunk, illetve hát gyakorlatilag továbbra is Icu meg én vittük a társaság ügyeit. A Csemadokba azért Aranka még ott volt, talán 90 végéig, mint fizetett alkalmazott. Aztán tudom, hogy valahogyan 90 vége felé valami apró pénzt a szervezőmunkáért mi is kaptunk.

Emlékszem, hogy a Hírharangnak az volt a célja, hogy tájékoztassa a tagságot és a nem tagságot a legfontosabb belföldi és külföldi néprajzi eseményekről. Ezt egész komolyan csináltam, csináltuk, és mindent manuálisan az elejétől a végéig, ketten csináltuk gyakorlatilag. Összeszedtem a híreket mindenhol, magyarországi híreket is meg a németországi és minden. Tudom, még Helge Gerndt, az akkori német néprajzi társaság elnöke is küldött egy üdvözlő levelet, azt is beletettük. Azt hittük, hogy most itt van Európa. Icu legépelte, majd azon a tekerős kulimászos masinán közös erővel lesokszorosítottuk. Az egyes lapoknak meg is kellett száradniuk, de másnap reggel kellett vinni a könyvkötőbe, ahol összekapcsolták, körbevágták az egyes füzeteket. És akkor éjjel Köbölkúton a konyhában raktuk széjjel, körbe-körbe járva raktuk le a lapokat mint a szédült legyek és másnap reggel vittem Újvárbá a könyvkötőbe. Utána még Icu csomagolta, borítékolta, címezte és küldte szét a tagságnak. Áldatlan munka volt, de olyan szeretettel csináltuk, persze hogy szeretettel, egymást is szerettük, meg azt, is amit éppen közösen csinálunk, hozzá tartozott az életünkhöz. Tíz éven keresztül jelent meg egyébként a Hírharang. És tíz éven keresztül meg tudtuk tölteni. Évente négy szám jelent meg. Magyarországon akkoriban a Néprajzi Hírek úgy jelent meg, hogy inkább tudománytörténeti híreknek szoktam nevezni, mert négyéves késéssel látott napvilágot. A hírekhez semmi köze nem volt, mert amikor megjelent, akkor már nem volt hír. Tudománytörténeti érdekessége volt, hogy négy éve mi történt. Akkor a magyarországi kollégák számára a Hírharang fontos információ volt, internet még nem volt abban a világban, ez egy fontos volt.

– A néprajzi társaság önállósodott?

– Nem, soha.

– Most kapásból azt mondanám rá, hogy igen, de nem vagyok benne biztos. Szerintem önállósultunk. De mikor?

– Csak azért kérdezem, mert a Csemadokban 91–92-ben elindult egy ilyen leválási folyamat, a folklórszövetség, a tudományos társaság meg egyebek, tehát...

– A Csemadok rázta le őket magáról, mert azt hiszem, nem volt pénze már. Ilyen leválási inger a Csemadokkal szemben bennem biztos nem volt, és a többiekben sem, mert hogy bele nem szóltak a munkánkba, az biztos. Végképp nem szóltak bele. Tulajdonképpen kényelmes valami volt, ha nem is sok, de valami pénzt a Hírharangra, erre-arra adtak. Szerintem végig ott maradt a Csemadokban. Ennek azért utána kellene nézni! Akkor viszont mitől is lenne ez elbeszélte történelem?

– Icut sokat emlegeted, mondjál róla néhány szót, hogy ismerkedtetek össze?

– Én Icuval 1989. október 6-án ismerkedtem meg Putnokon, egy Gömör kutatás tíz éve című konferencián. És egymásba szerelmesedtünk, az addigi házasságom már amúgy is romokban volt. A 89-es év két szempontból is forradalom volt számomra. Ő a Csemadok járási instruktora volt Rozsnyón, és amikor ez az egész rendszerváltás megtörtént, akkor az Együttélés egyik alapítójaként az Együttélésnél kötelezte el magát, én mondjuk sehol. Nem is szerettem volna, de hát milyen a szerelem, valahogyan csak le kell vezetni ezeket a dolgokat. Én akkor épp, ez is olyan szerencsés véletlen, kaptam egy fél éves alkotószabadságot valamelyik könyvemhez. Tehát a múzeumtól föl voltam szabadítva Újvárból, és akkor odaköltöztem Rozsnyóra. Ez az odaköltözés valamikor épp a választási időszakban, tavasz végén, májusban történt. Ott laktam az Icunál, aztán összeházasodtunk, később, a nyáron Kőbölkútra költöztünk. És amikor a választási kampány zajlott, akkor mentek a plakátozások. Kocsim volt, és ebben már részt vettem. Ott, a Csemadokban a plakátozás fogalom volt, Gombaszög kapcsán évente végigcsinálták. A járás összes faluját végigjárták, és kiragasztgatták a Gombaszögre invitáló plakátokat. Jött a választási kampány, a Csemadok mit csinál? Plakátol az Együttélés és az MKDM számára. Azt hiszem, közösen indultak vagy külön-külön, de közösen lettek plakátolva, az biztos. Ebben részt vettem, nagyon nem akarva, de részt vettem. Különben Icu is már akkor nagyon nem akarva vett részt, mert esténként, minden este visszatérő vitáink voltak, ami azzal végződött, hogy csak a választásokig bírd még ki, utána aztán már... Na és akkor autóval jártuk a falvakat, és ragasztgattam ki a Durayképeket és a Püspöki Nagy Péter meg mit tudom én kinek a képeit. Stresszes boszúmat azzal tudtam kifejezésre juttatni az egészben, azzal tudtam némileg levezetni, hogy ezeket a plakátokat nemcsak a másik felén kentem be ezzel a kuli másszal, hanem kívülről is bemaszatoltam. Mint egy légyfogót. Ilyen gyerekes dolgokban éltem ki magamat. Ezt úgy végigcsináltuk. Icu becsületből, mert az elején felvállalta. Meg ugye milyen viszonyok is voltak ott akkor? Ambrus Feri, akkori főnöke, a járási Csemadok elnök, ő ebből végképp nem vette ki a részét. Pedig szolgálati kocsija volt. Nem plakátolt. Sőt annyira nem plakátolt, hogy Rozsnyón a munkahelyétől a hazáig vezető úton, végignéztük egyszer, amerre ment haza amúgy is, egyetlenegy plakátot, soha nem ragasztott ki, még akkor se. Icu meg, mint egy jó

hülye, azt mondta, ezt meg kell csinálni, ha már egyszer elkezdtem. Mi mást csinál a szerelmes hős lovag, hogy segíti és miért ne segítené élete választottját? Akár ilyen módon. Elmondhatom tehát, hogy egyszer az életemben aktívan részt vettem egy választási kampányban és még plakátoltam is. Még irkáltuk ki a 12-est is, azt hiszem, az volt akkor az Együttélés sorszáma, azt fújtuk ki. És olykor az Icut is kifújtam mellé, mert hát el van a gyerek, ha játszik. Ennyi volt a politikai tevékenységem, ennyiben merült ki. Aztán a következő választásokon már nem voltunk angazsálva, egyikünk se.

Aztán Kőbölkútra költöztünk augusztusban, az Icutnak lett állása az újvári múzeumban dokumentátorként. Én még mindig alkotószabadságon voltam, és szegénynek egyedül kellett bejárni Kőbölkútról a múzeumba, mint az „álnok házasságszétverőnek”. Ez nem volt egy egyszerű dolog neki végigcsinálni! Reggel kikísértem az állomásra, visszamentem, de neki be kellett menni naponta. Aztán terhes lett, és ő is itthon maradt. És így megoldódott a kérdés.

– *Hogyan kerültél a komáromi múzeumba?*

– Akkoriban került megint napirendre, ahogy később kiderült, nem is akkoriban került napirendre, hanem még a kommunista parlament vagy a központi bizottság utolsó határozata volt, hogy a komáromi múzeumban létre kell hozni egy nemzetiségi osztályt, ami egy leendő önálló magyar nemzetiségi múzeum csírája kell hogy legyen. A Csütörtöky, aki akkor már igazgató volt Komáromban, eljött Újvárba, és a Vidával, a főnökömmel és velem beszélt. S én elfogadtam az ajánlatát, amelyben megígérték, hogy ha odamegyek dolgozni, lakást szereznek, minden lesz. Sőt, ha Icu anyaságról visszajön, neki is dokumentátori állást biztosítanak. Az egzisztenciánk biztosítva lesz, költözzünk át Komáromba. Ami meg is történt. 1991. október elsejétől dolgoztam a komáromi múzeumban mint osztályvezető, gyakorlatilag semmilyen hatáskörrel egyébként. Próbáltunk ilyen bibliotékás dolgokat csinálni, összegyűjteni, bibliográfiákat kiadni meg ilyesmit, de gyakorlatilag nem volt túl sok lehetőségem ott bármit is csinálni ilyen téren. Más kérdés, hogy a megígért lakásból semmi nem lett. Egy éven keresztül Kőbölkútról jártam be Újvár érintésével, átszállással naponta Komáromba, ami már kicsit rázósabb ügy volt. Egyébként a polgármester azt ígérte, hogy abban a házban fogunk lakást kapni, amelyet mindjárt föl fognak újítani. Az Angol parkban van egy ilyen toronyház, a tetején most fák nőnek, orosz tiszti lakások voltak. Na azóta már gyakorlatilag össze is dől az a ház. Hogyha arra vártunk volna, azóta is Kőbölkúton laknánk. A Kmeczkó Miska, akivel akkor ismerkedtem össze Komáromban, és panaszkodtam neki, hogy nem tudunk lakáshoz jutni, mondja, hogy van egy ember, aki rendes ember, igaz, hogy kommunista maradt, de azért rendes ember. Akkor a járási hivatalban dolgozott valami szociális osztályon, hogy hozzá menjek el, és ő biztos fog tudni valamit. Úgy is volt. Elmentem ehhez a Bende Istvánhoz. Egy hét múlva telefonált, hogy három lakás van, nézzem meg, melyik lenne jó.

– *Eközben azért folyt a rendszerváltás. Te hogyan szemlélted ezeket a folyamatokat, amelyek körülötted zajlottak, s amelyek a te életedet, a te karrieredet, a te szakmaiságodat is befolyásolták, ha befolyásolták.*

– Az előbb elfelejtettem mondani, amikor voltak az első nagygyűlések, Érsekújvárott a főtéren Angyal Béla felesége a kezembe nyomott egy aláírási ívet, ami valami FMK-

szimpatizánsi-lista volt, vagy valami hasonló. Te ezt jobban tudod. Szóval ezt ott akkor aláírtam, sőt házaltam is vele. A múzeumban, emlékszem, aláírtam a kollégákkal. Úgy emlékszem, mindenki, a szlovák kollégák is aláírták. Aztán bementem vele a Csemadokba is, ahol éppen elnökségi ülés volt. No, ott már ketten nem írták alá. S tudod, ki volt az a kettő? Megmondom, legfeljebb kihúzzátok, Csizmadia Béla és Gémesi Károly. Akkoriban történt az is, hogy Bauer Feri összehívott néhány újvári értelmiségit, hogy vitassuk meg a teendőket. Orvosok, mérnökök meg a magamfajta régész-néprajzos volt jelen. Nem voltunk talán tízen sem. Hogy konkrétan mit beszélünk meg, végképp nem tudom már, arra viszont emlékszem, hogy néhányan, vezető orvosok, s most nem Ferire gondolok!, azon viccelődtek kényszeredetten, hogy ki és mit tud kártyázni, mert majd jó lenne azoknak egy cellába kerülni. Látszott a szemükön a félelem, de közben érezték az idő szavát is, tehát, hogy időben kell helyezkedni. Ezt követte később a már elmondott plakátolás. Ezeket leszámítva valóban nem foglalkoztam közélettel, pláne politikával. Már ennyi is elég volt, hogy elmenjen tőle a kedvem. A napi politikát csináló konkrét személyek egy részét ismertem, és láttam, hogyan fordították meg a köpönyeget. Nagy véleményem nem volt ezekről az ember-ekről. De az egész folyamatot, a rendszerváltást, meg ezt a nyitást, a határok megnyitását, ez óriási élmény! Boldog vagyok, hogy megéltem, és ebben a korszakban tudtam élni. Emlékszem rá, mi kocsmában ültünk, amikor kijött a hír, hogy ledöntöttek a berlini falat. Nem akartam elhinni. Olyan öröm volt, hogy az fantasztikus.

– *Neked Németország is megnyílt.*

– Ez az, hogy én Németországba, a német nyelvterületre mindig rettenetesen vágytam. Az NDK-ba olykor, turistaként elmentem. Középiskolás koromban két nyáron diákmunkát is vállaltunk ott néhány barátommal. De amúgy nekem nem voltak kapcsolataim Németország felé. És itt csatolok vissza arra a történetre, amikor a vonatban a Gedai Sanyi bácsi mondta, hogy a leánykának németül kell tanulnia, és ennek hatására én tanultam németül. Hogy mennyire nem tudja az ember kiszámítani azt, hogy mikor lehet még valaminek haszna. Hogy én úgy ahogy megtanultam németül, annak köszönhetően 94-ben megpályáztam a Humboldt-ösztöndíjat, és meg is kaptam. Persze ehhez szakmai eredmények is kellettek, de ha nem tudok németül, fel sem vetődhetett volna bennem a pályázás ötlete. És akkor két éven keresztül családotul Németországban tudtunk élni. Ez szakmailag egy óriási hozadék volt számomra, legalábbis én úgy érzem, kinyílt előttem a német szakirodalommal és a kollégákkal való kapcsolaton keresztül az egész világ. És nemcsak az én számomra. Ennek köszönhetően Icu megtanult németül. A fiunk, a Józsi ott nőtt fel, két éven keresztül ott laktunk, szintén megtanult németül. Tehát egész más világ jött el nyolcvankilencel, azt a bezártságot én nagyon nem tudtam elviselni. Valahol ez a szlovákiai magyar kis játéktér nekem mindig kevés volt. Olyanokat csináltam meg, hogy mikor a legnagyobbik fiam, a Szabolcs olyan 7-8 éves volt, elmentünk az NDK-ba. Az első feleségem az nem volt olyan kirándulós típus, a fiammal elmentünk NDK-ba, elmentünk Berlinbe, elmentünk a tengerpart-hoz. Tehát a világból mindig többet meg szerettem volna látni, és az akkori létező világ nekem nagyon szűk volt, azt nem lehet elmondani, hogy mennyire. A másik oldala meg az, hogy, most nevetek nem mondok, az hogy itt, a szlovákiai magyar játéktéren ki milyen szerepet vállal, és mikor, hol és kit pocskondiázott, az mondjuk undorított már akkor is, és azóta is, de nem tudott kihozni a sodromból.

– Foglalkoztál vele vagy csak úgy ignoráltad az egészet?

– Úgy foglalkoztam vele, hogy persze most is beszélünk róla, de csak családi körben. Annyi, hogy én mindig legyintek az ilyenre. Icu, aki jóval vehemensebb, fölkapja a vizet, dühöng a dolgok miatt, én meg legyintek, lesz ez másként is. Próbálom kívülről szemlélni ezeket a kisdéd játékokat, ki milyen pártnak a listáján indul és milyen hátsó szándékból. Annyira gusztustalan számomra, hogy egyszerűen...

– Jó, de azért mondjuk a 89 ilyen tudományszervezés szempontjából is azért valamit jelentett.

– Hogyne, hát erről beszéltem. Egyrészt a világ kinyílt, másrészt meg az itthoni lehetőségek nem kötötték meg a kezeinket azzal, hogy mit csinálsz vagy mit nem csinálsz, hanem a szakmai kereteken belül, hogyha volt rá pénz, akkor azt meg tudtad valósítani. Én vissza nem szeretném azt a régi rendszert. Hogy most mi a véleményem az éppen aktuális politikai garnitúrákról, az egy más kérdés. De maga a rendszerváltás, hiába próbálják egyesek bagatellizálni, sőt meg nem történnék mondani, az igenis egy óriási dolog az életünkben. Nyilván vannak hátrányai, de nekem meggyőződésem, hogy több az előnye. Főleg, mert több benne a lehetőség. Csak az a kérdés, hogy ki tudjuk-e ezeket a lehetőségeket használni.

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

Választás 1989

Választások után

MIHÁLYI MOLNÁR LÁSZLÓ

17

MIHÁLYI MOLNÁR LÁSZLÓ

1953. április 24., Rimaszombat. Pedagógus, költő, közíró. A rimaszombati magyar gimnáziumban érettségizett (1971), a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán pszichológia–magyar szakos tanári oklevelet szerzett (1978), majd 1986-ig a Tóketerebesi Járási Művelődési Központ szakelőadója volt. Az 1970-es és 80-as -as években a honismereti kerékpártúrák és nyári művelődési táborok egyik szervezője. 1988-tól 2002-ig a szepsi gimnázium tanára, 1990–1995 és 2000–2002 között egyben igazgatója, 2002-től a kassai ipari és kereskedelmi szakközépiskola tanára. 1991–1992-ben az Együttélés Politikai Mozgalom alelnöke, prágai parlamenti képviselője és frakcióvezetője volt. A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének egyik kezdeményezője és alapítója (1989. december), a Magyarok Világszövetsége felvidéki alelnöke 2007-től.

– Mondjál valamit magadról!

– Mihályi Molnár László vagyok, 1953. április 24-én születtem Rimaszombatban. Akkor Gesztetén, később Kisgömöriben laktunk. Rimaszombatban érettségiztem, Pozsonyban először matematikát tanultam, majd magyar–pszichológia szakon végeztem 1978-ban. Ezután 1978-tól 1987-ig a Bodroghözben, illetve Nagykaposon laktunk a családdal. Nagykaposon népművelőként dolgoztam, először a járási népművelési intézetnél mint nemzetiségi szakreferens, egyetlen magyar alkalmazottjaként ennek a járási intézetnek, az utolsó évben pedig a királyhelmeci művelődési központnál. Aztán kerültem Szepsibe. 1987. március 15-től tanítottam a Mezőgazdasági Szakközépiskolában, majd 1988 novemberétől a magyar gimnáziumban. Röviden talán ennyi.

– Hogyan kapcsolódtál be a tábormozgalomba?

– 1971-ben voltam először nyári ifjúsági táborozáson. Korábban, még a gimnáziumban megalakítottuk a Magyar Ifjúsági Szövetséget, ezt azután megszüntették. A körtvélyesi–almási táborban ismerkedtem meg a pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub sok tagjával. Többen voltak akkor ott olyanok is, akik részt vettek a 68-as

megmozdulásokban. Sokan voltak ebben a táborban, Varga Imre, Kocsis Aranka, Kolár Péter, Bubenkó György, Duray Miklós, Batta György, Tózsér Árpád... Ez volt az utolsó Nyári Ifjúsági Találkozó, amelyik még ezen a néven futott. 1972-ben, mikor Pozsonyban voltam, akkor már nem engedélyezték a nyári tábor. Az utolsó Jászon valósult meg. Gimesre tervezték, ott beszüntették, és 72 augusztusának az elején volt a jászói tábor, Táborozzon a Tháliával, ilyen fedőnév alatt. A Thália Színház Szovjetbarát Szövetsége szervezte, úgyhogy még szovjet katonákkal is volt találkozó. De a hangulata, az éjszakai táborüzek és a beszélgetések azért mégis azt próbálták folytatni, ami korábban volt.

1972-től tagja lettem a József Attila Klub vezetőségének, majd öt éven keresztül kisebb-nagyobb megszakításokkal vezettem is a klubot. 1971-ben még ott volt a klubban a 68-as nemzedék, majd hirtelen szétszéledt a JAIK. A korábbi tagok vagy befejezték a tanulmányaikat, vagy pedig különböző adminisztratív nyomásra, a Csemadokon keresztül érkezőkre is, illetve az államrendőrség megfigyelése miatt már nem akarták kompromittálni a klubot. Ennek a generációnak az utolsó rendezvényei egyikén, 1971 őszén ismerkedtem meg Végh Lászlóval, Nagy Lászlóval, Grendel Lajossal, Bába Ildikóval, akik akkor képezték a klub vezetőségét. Majd lényegében az a nemzedék vette át az irányítást, amelyik akkor érkezett Pozsonyba, az egyetemekre, Pék László, Gubik Ernő, Samarjay Zoltán, Lacza Tihamér, Dusík Éva. Ekkor egy új folyamatot kezdtünk el, újra kellett szervezni a József Attila Klubot. Elég jól sikerült. Minden évben tartottunk egy többnapos találkozót valahol, 1972-ben Prágában, 1973-ban Kassán. Az utóbbi október végén volt. Elmentünk Stószra is. Itt volt akkor többek között Lezsák Sándor és Szakolczay Lajos, Szij Rezső Magyarországról, akiket aztán hazafelé menet a határon hosszabb időre feltartóztattak. Abban az időben volt a bátyám a prágai klub elnöke, így eleven kapcsolat volt a két klub között. Bekapcsolódtak aztán a brünniek is, akkor még Sárándi Elemér, Stubendek Laci, Pék Vendel volt a brünni klubban. A nyitraitak viszont éppen hosszú, ötéves hallgatásra vonultak vissza. A kassaiak is elcsendesedtek. Kolár Péter Kassáról elment Budapestre tanulni, Bubenkó Gyuri vitte még egy darabig a kassaiakat. Tehát a József Attila Klub és az Ady Endre Diákkör vállalt többet.

1974-ben újra tervezni kezdtük, hogy felújítjuk a nyári táborozásokat, de megakadályozták. Ekkor lett volna tízéves a József Attila Klub. 1975-ben sikerült az első biciklitúrát megvalósítani. Vagy harmincan lehattunk csak a régi, illetve az újjászervező gárdából. Ott volt Merva Laci, aki akkor már elnöke volt az Ady Endre Klubnak, a testvérei, Éva és Ica, Balassa Zoltán Kassáról, Zachariás István Szepsiből a prágai klub részéről, Salamon Livia, Pék Laci a pozsonyi klubból, Szarka Laci, aki akkor még Pozsonyban tanult, szobatársam is volt, később történész lett Budapesten. Főleg a prágai és pozsonyi klubosok vitték a prímet. 1976-tól aztán Balassa Zoli próbálta hagyománnyá tenni a kerékpártúrát. Az elsőt olyan cím alatt szervezte, hogy 300 km Rákóczi születésének 300. évfordulóján. Abban az évben nem volt engedélyezve Rákóczi megünneplése. Az Ady Endre Diákkör pedig a Nyitnikék táncsoporttal együtt szervezett egy keleti turnét, úgyhogy két ponton érintkezett a táncsoport turnéja a kerékpártúrával.

A kerékpártúra résztvevői Borsiban gyülekeztek. Itt előadott többek között Benda Kálmán. Velünk lakott sátorban, mert Balassa Zoli két sátort hozott magával, az egyiket mindig a vendég részére. Borsiból Töketerebesnek indultunk, de néhány úttévesztéssel Abarán kötöttünk ki. Majd Gálszécsnek tartottunk, és kike-

rülve Terebest Szaláncra érkeztünk meg, ahol a református lelkész fogadott bennünket. Véletlenszerűen, még akkor nem előre tervezetten mentünk. Szalánc mögött, az Izrai tónál táboroztunk, majd Kassán keresztül folytattuk Jászó felé. Kassán véletlenül Szanyi Marival futottunk össze, és ő is velünk tartott. A Csermelyben töltöttünk egy éjszakát, aztán Jászón keresztül, a Sűgő-völgyön, Ájivölgyön át a Tornai-tóhoz, onnan Tornagörgőt érintve Szoroskőn át tekertünk, s végül Betlér előtt egy útszéli helyen táboroztunk. Aztán mindenki ment haza. Tehát ez egy 300 km-es út volt. Ezzel lett megteremtve a hagyomány, de még kevesen voltak. 1977-ben aztán én vállaltam, hogy a gömöri túrát megszervezem. Ez már nagyobb akció volt, komolyabb előkészülettel. Szinte minden klub eljött, s a résztvevők száma már 80 felett volt. Előre előkészített programmal, térképpel, meghívott előadókkal a látnivalók feldolgozásával, a terep előzetes bejárásával szerveztük meg a túrát.

A kerékpártúra még másfél évtizedig megmaradt abban a funkciójában, hogy egyrészt találkozási alkalmat nyújtott a kluboknak, másrészt pedig művelődési lehetőséget kínált a résztvevőknek, illetve lehetőséget arra, hogy megismerjék a szlovákiai magyar tájakat és embereket. Mindenhová vittünk műsort is, a helybelieknek, a falu embereinek is, tehát nemcsak a túra résztvevőinek. Amíg mi voltunk a szervezők, nem hagytuk el a magyar nyelvterületet. A helyiekkel való közvetlen kapcsolattal azt is próbáltuk reklámozni, mivel egyetemisták voltunk, hogy igenis a magyar iskolákból is lehet érvényesülni. Hiszen látták az emberek maguk előtt a magyar érettségivel rendelkező főiskolás, egyetemista fiatalokat.

1977-ben vettek részt a túrán először külföldiek, főleg magyarországiak, így például akik később, tíz év múlva a Rákóczi Szövetséget megszervezik, Simén András, Lakner Zoltán Budapestről, Tábori Kálmán Lakitelekről, a lakitelki különítmény (akit lezsák Sanyi küldött). Majd később a szentendrei csoport is csatlakozott, mint Bogárdi Zoltán s még jó néhányan, Balázs Gyuri, a szegény Horváth Misi, aki 1987-ben vagy 1988-ban egy későbbi táborban halt meg Abroncsoson. Ő is szervezője volt többek között a budapesti Rakpart Klubnak, ahol, tudjuk, ellenzéki összejövetelek voltak. A kerékpártúrákon voltak hivatalos programok is, de a lényege az egésznek az esti tábortüzek, a barátságok, az egyetemistáink megszervezése volt.

1978-ban aztán ismét a József Attila Klub vette át a szervezést. Ez a túra a Sarló-évforduló jegyében zajlott. Gombaszögről indult, de a gyülekező Rappon, Kalondán volt, majd onnan az Ipoly mentén vezetett végig az Őrsújfalusi táborba. 1977-ben szervezték meg az első művelődési tábort közösen a komáromiak és a sellyeiek. Ezt még a prágai Ady Endre Klub nagy találkozóján beszéltük meg. Tóth Lajos, Bajnok Pista és az akkori vezetőség, Salamon Livia, a pozsonyiak és a kassaiak közösen. Tehát Őrsújfalu 1977-ben kezdődött, 1978-ban már hagyománynak számított. Úgyhogy összekötöttük vele a kerékpártúrát. 1979-ben a Zobor testvérek voltak a szervezők, a későbbi Horváthné Zobor Rozi és tervére, akiket akkor már sűrűn zaklattak a hivatalos közegek, egyetemi tanulmányaik felfüggesztését helyezték kilátásba a szervezés miatt. Az a túra Jókáról indult Zoboraljára, majd le, az Őrsújfalusi táborba vezetett.

1978-ban legalizálódtak a klubok, ugyanis történt egy bizonyos fokú fiatalítás, váltás a Csemadok vezetésében. Ekkor került oda György István, aki nem volt ugyan nagy kapacitás, de valamikor még a Magyar Ifjúsági Szövetségben tevékenykedett. Nagy Laci és Duray Miklós ismerték őt, és sikerült kidolgozniuk helyetle a klubok szervezési rendjét, programját, amit aztán György úgy terjesztette elő,

mint a saját ötletét. Mindvégig ezzel a programmal folytatódott tovább a klubok szervezése, és ő, úgymond, népszerűsége tehetett szert vele. Kihasználtuk György hiúságát, és megszerveztük helyette az egészséget.

Az első klubvezetői találkozó Érsekújvárbán volt 1978 tavaszán. Akkor már hivatalosan a Csemadok keretén belül működtek a klubok, addig csak úgy félig-meddig megengedték a létezésüket. Nem tiltották, csak tűrték a klubokat. Voltak ebből problémák is, mert 1973-ban, mikor megkoszorúztuk a Petőfi-szobrot Ligetfaluban, ami egyébként mindig hivatalos akció is volt Pozsonyban, egy olyan váddal, hogy illegális koszorúzást hajtottunk végre, be akarták szüntetni a József Attila Klubot. Duka Zólyomi Árpád volt akkor az óvárosi szervezet elnöke és rajta keresztül kaptuk az információkat. Árpáddal kidolgoztunk egy taktikát. Szerencsére készültek fényképfelvételek a hivatalos koszorúzásról, amelyen a klub tagjai és vezetői is ott voltak. De persze a pozsonyiak este is kimentek Ligetfaluba, akkor volt idejük. Úgyhogy egész nap vitték a virágokat a szoborhoz. Ráadásul, azt hiszem, abban az évben volt vendégünk Szőrényi László irodalomtörténész, aki jelenleg Magyarország római nagykövete.

Enhez az időhöz köthető, hogy a szűkebb klubösszejöveteleinket és találkozóinkat Samarjay Zoltán Radlinsky utcai belvárosi legénylakásán tartottuk, akinek a dédnagyapja Petőfi barátja és az 1870-es években a pozsonyi Toldi Kör alapítója volt. Egy üveg bor vagy valami belépő, egy kis kaja, szalonna mellett összeültünk. Grendel Lajosék elég gyakran hoztak előadókat. Gyakran volt ott Mészöly Miklós és többen a magyarországi ellenzékiek közül, írók közül is sokan. A lakásban meg is lehetett szállni. Nem tudjuk pontosan, hogy mennyire tartották megfigyelés alatt a házat abban az időben, de valószínűleg nem lehetett azt akkor elkerülni. Sőt a klubban is lehettek beállítva ilyen-olyan céllal emberek.

A kapcsolatok egyébként elég érdekesen alakultak. 1973-tól vagy 1974-től az egyetemisták hetente egy napon két éven keresztül a katonai tanszékre jártak. A Ligetfaluban lévő egyetemi katonai kaszárnya területén voltak a geológiai intézet barakkjai, ahol többek között Duray Miklós is dolgozott. Úgyhogy ott az előadások közti szünetekben minden héten egyszer teljesen szabadon találkozhattunk Durayval. Beszélgetés közben Miklós mindig bekapcsolt valami elektromágneses vegyületkeverőt, ami zavaróadóként működött. Sok információt szereztünk tőle, mert neki a korábbi kapcsolatai révén voltak olyan információi, amelyek akár a minisztériumi hivatalokig nyúltak. Többek között az is eljutott hozzánk, amikor Mózsai Ferenc felajánlotta a minisztériumnak a magyar iskolák felszámolására vonatkozó tervezetét. Ő maga ezt bilingvális kultúrának nevezte, de lényegében már arról szólt, hogyan kellene minél több tantárgyat szlovák nyelvet tanítani. A tervezetet forrón üdvözlötték a minisztériumban. Mózsai futtatott közoktatási szakemberként szerepelt a közéletben. No, most ez a levél is kiszivárgott és sok más információ is. Közvetlen kapcsolatban voltunk Szabó Rezsővel, aki többek között a kerékpártúrák szervezése idején is ellátott bennünket jogi tanácsokkal például olyan ügyekben, hogy három napig nem kell letelepedési engedély egy táborhelyhez. Ezek is fontos dolgok voltak.

Nem annyira tudatos ellenzékiesség volt ez, inkább jó heccnek tűnt, hogy azt csináljuk, amit szeretnénk. Az államhatalom mibenlétét valójában nem igazán sejtettük, mert 1968-ban ugyan láttuk, hogy az oroszok nem kirándulni jöttek Csehszlovákiába, de a folyamatok lényegét még nem ismertük fel. Persze a magyarországi előadóktól nagyon sok információt kaptunk. Lukács János iroda-

lomtörténészt említeném, vagy Sebő Ferencéket. Később Dinnyés Jóska hozta a híreket meg a dalokat. Ezek voltak a kapcsolatok.

A JAIK-ban egyébként, azt hiszem, 1973-tól voltam elnök. A tanulmányaim miatt néha át kellett adni az elnökséget, de aztán fél év múlva, mikor kezdett dögledezni a klub, megint kézbe kellett venni. Szóval voltunk néhányan, akik keményebben részt vettünk benne, egy időben Szarka Laci, aztán Bába Iván, aki a tanulmányai befejezése után egy rövid időre visszajött Pestről, majd a felesége nem kapott állást, és visszament Pestre. (...)

Amikor eljöttem Pozsonyból, 1978–1979-ben, talán Molnár Imrére testáltam a klubot, hogy próbálja folytatni. Elég jól sikerült neki. Ő körülötte megint egy újabb csoportosulás jött létre. Csak aztán az akkori viszonyokhoz képest talán túl meredeken ment neki a dolgoknak, és hamar felhívta magára a hatóságok figyelmét, és lehetetlenné tették. Sokszor nem kapta meg a leveleimet, vagy két hónap múlva, a borítékot szétéppve postázták neki. Ekkor már kezdtek gyanússá válni a dolgok, hogy itt azért szigorúbb megfigyelés alatt állunk, mint kellene. Jelezte ezt az is például, hogy mikor Duray Miklós 1978-ban még fönt, a vasútállomás fölött lakott az Alagútsoron, ahogy kijöttem tőle, többször is követtek. Megfigyelés alatt tartották őt, és azt hiszem, hogy néhány író is.

Emlékszem, az első döbbenet akkor ért bennünket, amikor 1973-ban a klubosok a Csemadoknak is besegítettek. Akkor cserélték ki a Csemadok-igazolványokat, és a klubosok írták ki az új könyvecskéket. A kis barna könyvecskét zöldre váltották. Körülbelül 750 tagja volt Pozsony óvárosban a Csemadoknak, és mi kiírtuk Dobos László, Szabó Rezső, Duray Miklós tagkönyvét is. Ők is ehhez az alapszervezethez tartoztak abban az időben. Csodák csodájára, mikor kiosztásra kerültek a tagkönyvek, a Csemadok helyi szervezetének bezárt szekrényéből eltűntek ezek az igazolványok. Később megtudtuk, hogy Lőrincz Gyula utasítására a Csemadok alkalmazottai vitték el őket, és Durayékat egyszerűen törölték a Csemadokból. Ez döbbenetett rá minket arra, hogy valami nagyon nincs rendben a Csemadok körül és az országban. És ez valahogy nagyon összekovácsolta a társaságot. Ezekkel fogunk együttműködni?! Soha nem is szeretjük azokat, akik parancsolgatnak.

Kezdtünk kiszorulni a Csemadok épületéből. Ekkoriban, úgy emlékszem, a Tátra szálló kistermében jöttünk össze, mert a Szarka Laci egyik osztálytársa ott volt főpincér. Majd átmentünk az Olympia kávéházba, ahol szintén volt egy oldalsó terem, ahova körülbelül százan beférhettünk. Mindenki letett plusz egy koronát, s így volt száz korona a pincérnek, hogy az ott bennünket megtűrjön. Itt aztán komoly előadásokat lehetett tartani.

– *Egyetemi tanulmányaid befejezése után hogyan folytatódott ez a történet?*

– Befejeztem a tanulmányaimat, megnősültem. A Bodroghözbe, Perbenyikre kerültem a feleségem révén, majd Nagykaposon laktunk, ott kaptunk lakást. Népművelőként dolgoztam. Az összes magyar rendezvényt, az összes magyar feladatot rám bízta, de hivatalosan leginkább mindenféle agitációs jelszószámlálás meg hasonló feladataim lettek volna. Biciklin, busszal, gyalog bejártam, megismertem a vidéket. Sok helyen siránkoztak, hogy nem megy a felnőtt színjátszás, hogy az utolsó színjátszó csoport is megszűnt. Én úgy gondoltam, hogy a felnőttek helyett az iskolásokon keresztül kell a színjátszást újrarendíteni. Magam a Vox Humana irodalmi színpadot keltettem újra életre, amit még Tolvaj Bertalan alapí-

tott Királyhalmecen. Olyan műsorokat csináltunk, mint a Játszunk Európát. Ez volt az első, aminek már a címét sem akarták abban az időben megérteni. A Szép a tavasz József Attila-műsor volt; vagy ilyen cím még az Atomkor alkonya, az Amerikai ígéret. Ekkor alakult meg először a Bodroghközi Aprószínpad, amelyik azóta elég nagy karriert futott be a Nádasdi házaspár segítségével. Aztán Nagykaposon a Kikelet kisszínpadot, Bolyban pedig a Napraforgó kisszínpadot indították el. Segítettem Vajánban és Bélyben meg ahol lehetett. Úgyhogy mikor kilenc évnyi tevékenység után eljöttem, a járási fesztivál már 12 gyermekcsoporttal zajlott.

– *A Bodroghközből hogyan láttad a nyolcvanas évek első felében a magyar iskolák megmentésére induló akciót?*

– Jellemző módon Duray leveleiből tudtuk meg, hogy olyan tervezetet készítenek elő Pozsonyban, amely alapján a magyar iskolákban több tantárgyat is szlovákul kell majd tanítani. Sokan tudták, hogy mi készül, s meg is szerveztünk ellene az aláírásgyűjtést. Jó néhányan levelet is írtak, legtöbbször névtelenül. Tudjuk, több ezer, talán tízezer levél is érkezett a pártközpontba vagy a minisztériumba vagy a kormánynak, de a tiltakozást nyíltan nagyon kevesen írták alá. Aláírta többek között Hajdók Géza királyhalmeci tanár, aki egyébként nem tud szlovákul, úgyhogy megkért engem és Bogoly Jánost, fordítsuk le neki a levelét. Úgy írta aztán alá, mint egy szlovákiai magyar kommunista tanító, aki elítéli a tervezetet. Aztán mégis sűrűn meglátogatták őt a levél miatt. Március elején akarták elfogadni a tervezetet a Nemzeti Tanácsban. Azt megelőzően a Csemadoknak volt egy évfordulós konferenciája. A konferencia előtt felkeresett Fuksz Sanyi, aki tagja volt a Központi Bizottság Választmányának, és arról beszélgettünk, hogy a konferencián is valahogy elő kellene hozni a Duray-levelt, hiszen a jövőnkéről van szó. Ám ha ő ebben az ügyben felszólal, akkor lehet, utána őt kinyírják. Ha nem szólal fel, és a fia egyszer megtudja, akkor viszont a fia fogja őt szembeköpní. Hogy lehet mind a két dolognak eleget tenni? No, ez az ő leleményessége volt. A másnapi pozsonyi ülésen Fuksz felszólalt, hogy: „a Nagykapos környéki művelődés helyzetéről szerettem volna ünnepi hangon felszólalni, de nem tehetem, mert naponta megállítanak az emberek, és az iskoláinkért aggódnak. És én is kaptam egy ilyen levelet. Engedjék meg, hogy felolvassam.” Ebből mindenki megtudta a jelenlévők közül, hogy mi készül. „És kérném a kormány jelenlévő képviselőjét, Krocsány elvtársat, nyugtasson meg minket, hogy a szocializmus építése nem tudom hányadik esztendejében ilyen törvénytervezet ebben az országban nem készül.” Krocsány valami olyasmit válaszolt akkor rá, hogy „nekem, kérem szépen, állami fogaim vannak, és nem tudom a jelenvalókat erről megnyugtani”. Sándor erre javaslatot tett, hogy akkor most és itt a Csemadok Központ fogadjon el egy határozatot, hogy a vezetői elmennek a párthoz és kormányhoz, hogy vegyék le a témát a napirendről. Azt hiszem, ekkor az egyszer fordult elő a régi rendszerben a Szlovák Nemzeti Tanács történetében, hogy két héttel elhalasztottak egy ülést. A halasztás azért történt, hogy közben a Csemadok vezetőit meggyőzzék. Összehívták a Csemadok-pártcsoportot. Azt hiszem, csak ketten nem vettek részt a Csemadok Központ párttagjai közül ezen a gyűlésen. Konkrétan tudom, hogy Gyimesinek is megvolt a repülőjegye Pozsonyba, de nem ment el. Felszólalt az ülésen többek között Máthé László és elítélte a törvénytervezetet. Aztán egy jó évig nagyon úgy nézett ki, hogy kiteszik őt az iskolaügytől, a kerületi tanfelügyelőségen dolgozott ugyanis. Ezt azért tudom, mert akkor

nagyon úgy nézett ki, hogy sikerül engem a tanügybe beszervezni. Pont ekkor történt, hogy ő is bizalomvesztett egyén lett. De felszólalt az ügyben, és nem a pártközpont utasítása szerint dőlt el a szavazás a Csemadokban. És akkor levették a törvénytervezetet a napirendről (...)

– *1987-ben Szepsire kerültél?*

– Ez komoly fordulat volt az életemben. 1987 tavaszán jött egy ajánlat, hogy nincs magyar szakos Szepsiben, és kellene a mezőgazdasági iskolában valaki. A terebesi járásban már nyolc éven keresztül hiába próbáltam a tanügybe bekerülni, ilyen-olyan indokkal mindig visszautasítottak. Később megtudtam, hogy Terebesen a pártbizottságon az állt az aktámon, hogy „nepriatel'ská osoba”, vagy is nem kívánatos személy.

Szepsiben a kezdetektől fogva megfigyeltek. Rögtön beszerveztek egy embert, aki egyébként rögtön szólt is nekem, hogy mit készülnek ellenem tenni. Az én javaslatomra ez az ember elfogadta a megbízást. Nevelőtársam volt, Remák Béla, aki ezáltal hivatalos nyilvántartásba került az államrendőrség aktáiban mint ügynök, de természetesen ő nagyon rendes ember. Mi lehetünk hálásak neki, én személyesen is, hiszen ezáltal tudtam egyrészt, hogy kin keresztül akarnak megfigyelni. Bár lehet, hogy mások által is megfigyeltettek, és nemcsak engem, mert voltak Szepsiben megfigyelendő emberek. Másrészt általa tudtuk, hogy az államrendőrség mit tud. És tudtunk téves információkat betáplálni a rendszerükbe, ami nagyon fontos volt, hogy lehetetlenné tegyék a működésüket, és ne tudják megfejteni a dolgokat. Egyébként az is egy paradoxon, hogy amikor Remák Béla Csombor néven bekerült a dossziéba, kikérte magának, mert először „mekcsennyel”, Čombornak írták le a nevet, és mondta, hogy a Csombort rendesen magyar cs-vel kell írni. Amikor aztán a Rudé Krávo hozta az ügynöklistát, rögtön megnéztem, hogy benne van-e a Csombor fedőnév, és ez tette számomra hitelessé a listát. De Bohunyicki Tibor, aki egyenesen a belügyminisztérium számítóközpontjában főtörzsőrmesteri állásban dolgozott, ő szintén segített minket. Fedezte nem egy akciónkat. Megtörtént, hogy amikor a rendőrség felkeresett bennünket egy bizonyos akción, Tibor bizalmasan odament az igazolványával ezekhez az urakhoz. Bemutatkozott, hogy ő a központból van kiküldve, és már itt nem kell több megfigyelő. És akkor ezek el is távoztak. Semmilyen hatalom nem kerülheti ki, hogy legyenek árulói. Így lettek nekünk bizalmas embereink. Ez fontos dolog és tanulság is arra, hogy mindig kell rájuk is építeni, ha információkat akarunk szerezni.

1989 tavasza így fogadott minket. A magyarországi intenzív változások Csehszlovákiában bekeményítést hoztak. A peresztrojkát itt nem fogadták lelkesedéssel, még a moszkvai kiadású Ogonyok című színes magazin is tiltott listára került, fölemelték az árát kettőről vagy tíz koronára. Ebben a lapban már akkor megjelentek a szovjet haláltáborok tömegsírjairól, a csontmaradványokról készült felvételek. A történelmet már ebből tanítottam a mezőgazdasági iskolában. De a Fojtík-féle vezetés keményebbé akarta tenni az ideológiai vonalat.

1989-ben újra én szerveztem a nyári túrát. Gömöri út volt, amelyik már határozott programmal rendelkezett. Meghívtuk Mács Józsefet, Szőke Jóskát és Dusza Istvánt, akik elhozták a pozsonyi magyar értelmiségiek nyilatkozatát, amit Keleten nem terjesztettek. Nem is tudom, van-e valaki az aláírók között Keletről, olyan, aki nem járt éppen Pozsonyban. De már ezt is ismertettük, és felkészültünk arra, hogy valószínűleg itt is elkezdődnek a dolgok.

Rögtön utána a magyarországi barátaink, a Bogárdi Zoli, Szelecki Zoli, Lakner, Molnár Imre, Simén András és a körülöttük kialakult kör megszervezték a martonvásári Sorsközösség táborát. Augusztus 15-én kezdődött, azt hiszem, s a végén volt a Sopron melletti kerítésszagató akció, az első határnyitás a német turisták számára. Innen Szepsiből ott volt a táborban Rácz Zoli, Balogh Gizi, Bodnár Zita és jómagam is részt vettem rajta. És jött augusztus 2-án, amikor Deutsch Tamásék színre léptek Prágában, és börtönbe kerültek. Ekkor még sokan úgy álltak hozzá, ismerősök, sőt jóhiszemű magyarok is, hogy nem kellett volna, mert ez is csak bajt hoz ránk. Ez az a tipikus magatartás az ilyen helyzetekben, hogy lehet, hogy ebből megint csak baj lesz, jobb csak távol tartani magunkat az eseményektől. De most már ez sem állította meg az áradást. (...)

Így érünk el valahogy 1989 szeptemberéhez, amikor talán Losoncon volt egy klubvezetői, illetve egy klubtanácsülés. Itt már egész „szélsőségesen” odáig elmentünk, hogy készült egy alapszabályzat-tervezet, amelyik szerint a Csemadok központnak semmi beleszólása nem lett volna a dolgainkba. Ez már mindenki számára túl meredek volt. Nagyon úgy nézett ki, hogy egy teljesen új szervezet jön létre. Közben, ugye, megalakult a Fiatal Írók Köre, ami szintén ellenzéki tömörülés volt.

Ha előveszem a naplóm, 1989-ből elég érdekes dolgok kerülnek elő, bár sok minden hiányzik belőle. 1988. december 27-én született a fiam, Bence, és január 9-én jegyeztem be éppen, hogy Bence nevének beírása jogi felvilágosításokkal két napig tartott. Még Kovács Marcitól is kértem precedens értékű keresztlevelet. Az ő fia is Bence. Március 15-én megemlékeztünk a szabadságharcról. Rögtön fel is jelentettek bennünket, egy Jozef Hanula nevezetű szepsi illető, aki akkor, ugye, hű párttag volt, a mai napokban pedig a kormánypárt tagjaként az egyik kútmérgező a városban. Legutóbb Lángoš, azelőtt a köztársasági elnök látogatásakor szólalt fel a városi gyűlésen, elég arrogáns modorban és kormánypárti hangszínnel. Tehát ő volt a feljelentők egyike.

– És mit jelenthetett fel?

– Azt, hogy... Szóval ő olyan szerencsétlen, hogy azt hitte, az első Szlovák Köztársaság kikiáltásának az évfordulóját ünnepeljük. Nem is azt, hogy valami magyar eseményt, hanem Tiso államának a kikiáltását, mert az viszont március 14-én volt. Ugyanakkor elmentünk Rozsnyóra a Kossuth-szobor megkoszorúzására.

Februárban összejött egy FIAK-kör, vagyis a Fiatal Alkotók Köre, Petrik Szilárd, Lukács Zsolt és a többiek, Kassán. Szerettük volna a Fábry Klubot felújítani. Galántán februárban volt a klubvezetők találkozója, Köteles, Puntigán, Himmler, Hodossy, Tóth László stb. neve vannak ennél feljegyezve nekem. Már akkor készültünk, hogy át kell alakítani az egész klubtanácsot, amelyik a szlovákiai magyar művelődési klubokkal foglalkozik. Klubtanácsülés volt aztán 1989. április 29-én is Pozsonyban, ahol jelen volt Kolár Péter, Végh Laci, Nagy Laci, Püspöki Nagy Péter, Vörös Péter, Szamák Miska, Horvát Zobor Rozi, Varga Béla. Itt már nagyon nyíltan beszélgettünk Nagy Lacival arról, hogy valami mást kellene csinálni. A Szepsi Csombor Márton Napokon Püspöki Nagy Péter tartott előadást Szent István korájáról. Táncházt, kiállítás is volt. És ez már túllépett az addig engedettek keretein.

Október 7-én magánakciót hajtottunk végre Margonyán. Hárman megkoszorúztuk Dessewffy Arisztid sírját. Vagy négyen voltunk? Talán csak hárman, Balassa

Zoli, Köteles Laci meg jómagam. Ez még nem volt protokollkoszorúzás. 1988-ban voltunk először a sírnál, 1989-ben már szervezett akció volt, de figyeltek minket videokamerával. A koszorúzást Kolár Péter szervezte Kassáról azzal az ürüggyel, hogy október 6-a a duklai hadműveletek évfordulója, és mintha odamennénk, de Margonyára mentünk. Nem tudták, hogy hova mentünk, mert az erdőszélen kerestek bennünket. Mi figyeltük őket, a követőket, hogy elvesztették a nyomunkat. Mi meg szalonát süttünk az erdőben a tisztáson. Ezzel kapcsolatban jelentette be a Szabad Európa Rádió, hogy a szepsi gimnázium énekkara hazafias dalokat énekelt. Hát voltunk néhányan! Köteles Laci, Bodnár Zita, Stromp Pali, Suszter Zsuzsa, Balogh Gizi, aztán Rác Zoli, Vályi Klári, azt hiszem, ennyien voltunk Szepsiből. Természetes, hogy minden jelentős magyar éneket elénekeltünk.

Aztán van itt egy bejegyzés a naplómban arról is, hogy november elején, amikor a diáknapiak voltak, a diákok már olyan kérdést tettek fel az iskolában, hogy vajon ha tüntetni mennének, kimennének-e velük a tanárok.

– *Mire emlékszel 1989 novemberéből?*

– Szeptemberben Losoncon találkozott a Klubtanács, és ott kaptuk a meghívót Tóth Lajostól, hogy ötvenéves lesz november 18-án, és meghív néhány embert. Tudtuk, hogy több lesz az egy születésnapnál, hiszen a köszöntők lényegében helyzetelemző felszólalások voltak akár Püspöki Nagy Pétertől, akár Szigeti Lászlótól, Hunčík Pétertől vagy Turczel Lajostól és másoktól. Még a Ghymes együttes fellépése is ellenzéki hangulatú volt azon a napon. Reggeltől estig ilyen köszöntőszövegek hangoztak el. 17-én megegyeztünk a barátainkkal, hogy Szepsiből indulunk. Jött Fuksz Sanyi, nálam aludt, és 17-én este már jöttek Prágából a hírek. Másnap kora hajnalban indultunk, Fuksz Sándor, Zachariáš Pisti, Köteles László, Losoncon felvettük Puntigán Jóskát. Azt hiszem, Centrálnak hívják azt a vendéglőt, ahol Tóth Lajos a születésnapját tartotta. Tele volt a vendéglő. Emlékszem, kint belügyesek voltak, és amikor lementünk ebédre, mert a találkozó az emeleti szinten volt, szól-tam Tóth Lajosnak, mármint az ünnepeltnek, hogy a pultnál egy illető kinyitott fényképezőgéppel áll, és nem ismerem. Azt mondja, ő sem ismeri. Odament hozzá és kb. a következőket mondta neki: „Uram, ön nagyon rosszul végzi a munkáját, amivel megbízták, mert én önt most lelepleztem.” Erre az illető nagyon sürgősen eltávozott a helyszínről a fényképezőgéppel együtt. Tehát megfigyelték a rendezvényt. Ám ennek ellenére jó hangulat volt. Ott volt Molnár Imre, Himmler Gyuri, Gyurovsky még az erősítőket kezelte a hátunk mögött valahol, aztán külön asztalnál a pozsonyi csoportosulás, a Mihály kávéházi csapat. Ezen a vágssellyei találkozón valóban mindenki a saját zsebéből hozzájárult ahhoz, hogy az ebéd, minden meglegyen. Nem Tóth Lajos állta a költségeket, de mégiscsak őt köszöntöttük, és próbáltunk arról beszélni, hogy milyen történetiséget vonultathatunk föl magunk mögött. Hogy a vágssellyei klubnak milyen érdemei vannak abban, hogy az értelmiség összegyűlt körülötte. De ott már nem Lajosról szólt a dolog, hanem egyrészt arról a helyzetről, amelyik Prágában előállt. Este a szobában még sűrűn hallgattuk a kis tranzistoros rádión a híreket. Aztán egy csoport későn, éjfél után tért vissza. Később tudtuk meg, hogy talán Tóth Karcsiék lakásán voltak. Másnap reggel még Szabó Rezsővel beszélgettünk a reggelinél, meghívást adtunk át neki, hogy jöjjön el hozzánk is Szepsibe és Nagykaposra előadást tartani. És valahogy úgy zártuk le, hogy lehet, jóval hamarabb sor fog kerülni erre a találkozóra.

– Még itt megegyeztem, hogy egy hét múlva néhány barátommal a kertemben találkozzunk egy pinceépítési akció keretében. Az a hét a Prágára figyelés hete volt. Aztán már Pozsony is mozgolódott, de Kelet valahogy még aludt. November 22-én vagy 23-a táján a Tátrában volt a magyar szakosoknak egy továbbképzés, jóval korábbi meghívó alapján. Szepsiből Pulen Csillával mentünk az összejövetelre. Útközben a rádióban hallgattuk a hadügyminiszter nyilatkozatát, miszerint a csehszlovák hadsereg készen áll a szocializmus értékeinek a megvédésére. Akkor már töprengtem, hogy nem kellene-e kiszállni a buszból és visszamenni Szepsibe, mert ez egyértelműen azt jelentette, hogy a hadsereg készenlétben van. És nem mindegy, hogy az ember az irodalomról szórakozik, vagy pedig ott van, ahol lennie kell. A Tátrában, a szállodában éltük meg, hogy az első nyilvános kerekasztalt közvetítette a televízió, és bejelentették, hogy a párt lemond a vezető szerepéről.

Jöttünk haza a busszal, azt hiszem, szombat volt. Gondoltuk, már itthon is nagy a forrongás, mint Pozsonyban. És csend, tétlenség, mintha semmi nem történne a világban. Vasárnap délelőtt sikerült a pincét befedni, és ebéd után jött hozzám Süle Péter és Zsolner Ákos, hogy valamit tenni kellene. Szervezzünk valamit itt is. Ákost mint madárszakértőt ismertem, Süle Pétert akkor még nem. Elmentünk a Városi Nemzeti Bizottság titkárnője, Zabóné után, hogy másnap szeretnénk a városházán megjelenni és egy kis összejövetelt rendezni a főtéren. Ezt, azt, amazt. Hát látva a pozsonyi, a prágai eseményeket, nem mondott nemet. Este a természetvédők irodájában volt az első összejövetel. Talán a Dittel Laura, Zachariás Pisti, Remák Béla, nem is tudom, még ki, Zsolner és Süle voltak ott, és valóban elkezdtük tervezni, hogy hogyan és mint, hogy egy tüntetést kéne szervezni a városban. Másnap délelőtt bementünk az iskolába, és a diákokkal együtt megszerveztük az első tüntetést, zászlós felvonulást a város főterén. Megálltunk a szlovák gimnázium előtt, hogy „gyertek ki, gyertek velünk”. A tanári kar ott remegett az ablak mögött. A diákok kijöttek, de egyetlen tanár sem, csak Štefan Pisti jött ki velük. Őt is, úgymond, azért küldték, hogy a gyerekek ne legyenek felügyelet nélkül. A magyar iskola részéről a gimnáziumi tanárok közül Balogh Gizi, Fialka Icu jött. Többiek nem nagyon mozdultak meg. Az igazgatóság egész nap ülésezett. Még mindig azt tárgyalták, hogy melyik diákot kéne kivágni, a Stromp Palit, a Suszter Zsuzsát vagy a Pulen Nándit? Valami ilyesmit, mert közben felülről állandóan zaklatták őket.

Az első tüntetések még spontán és nagyon szervezetlen népgyűlések voltak. Előkerült egy pótkocsi kihúzva, ez lett a dísztribün. Jelszavakat is írtak néhányan, „Jogállamot, alkotmánybírárságot, demokráciát”, stb. Csehszlovák zászlók, trikórok, szalagok. Hideg volt.

Aztán megalakult a Polgári Fórum, mert itt, Szepsiben inkább Prágára figyeltek, mint Pozsonyra. Engem javasoltak elnöknek, de azt mondtam, hogy helybéli kell. És így esett a választás Zsolner Ákosra. Akkor már kialakult egy stáb, hosszú megbeszélések, követelések, följártunk Kassára gyűlésekre. Onnan is szedve az ígét, meg jelszavakat, meg hogy mit követelünk. Mindenki kitalált ezt, azt, amazt, független szabad választásokat, alkotmánybírárságot, az alkotmány módosítását a szövetségi gyűlésben, vagyis új parlamentet, mindent. Persze volt, aki olyat kért mondjuk, hogy az ő utcájában javítsák meg a villanyt, vagy hasonlót, ilyenek is jöttek. No és legtöbbször kimerültek abban, hogy ócsárolták a másikat. Ilyen népgyűlések szinte minden este voltak. A kultúrház telve, mindenkit szabad volt szidni. Sőt felelőtlenül

és gátlástalanul. De ez egy ilyen eufórikus időszak volt. És ott ujjongtunk, és néhányszor én is megkönnyeztem a csehszlovák himnuszot. Talán se azelőtt, se utána, soha máskor, de akkor valóban úgy éreztük, hogy sikerül valamit elérni. Sajnos rövid időn belül kiderült, hogy mint minden forradalom, ez is felfalja a saját gyermekeit. Ez is kicsit kisíklott. Ma is azt mondom, hogy nem kellett volna annyira humanistáknak lenni a korábbi rendszer híveivel szemben, vagy legalábbis öt évre el kellett volna őket tiltani a közügyektől.

A nagygyűlések után este mindig összejöttünk. Késő estig, éjszakáig tartottak ezek a megbeszélések a zöldek irodájában a kultúrház alatt. Mindenki részt vehetett rajtuk. Aki oda bejött, az úgymond szavazott is. Zsolner Ákost bíztuk meg, hogy ő legyen a szövívője, képviselője ennek a csoportosulásnak, amely szervezi a változások irányába a dolgokat. Elfogadtunk egy alapelvet, s azzal indultunk a városházára tárgyalni. Az első alapvető kérdésünk, követelésünk az volt, hogy át kell alakítani a városi testületet. A javaslat úgy hangzott, hogy a testületnek lényegében a felét ki kell cserélni kooptálással. Tudtuk, ha több mint a felét akarnánk kicserélni, akkor a fennálló jogrend szerint választásokat kellene kiírni. Ez volt az egyik alapelv. Aztán hogy a város működőképessége megmaradjon, mindenben ellenőrizhetővé kell tenni a rendszert, a pénzügyi kérdésektől kezdve a különféle intézkedésig. Állandó telefonkapcsolatban voltunk a kassai Polgári Fórum szervezetével. Jártunk az ő kerekasztalaikra. Pozsonyból egy külön vonattal eljöttek egyszer a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalomból is hozzánk.

A romániai események elején, ez ugye valamikor december 19-e, 20-a táján volt, már kezdett kristályosodni, hogy olyan kérdésben, mint például a nemzetiség nyelvhasználata, jogai, megoszlának a vélemények. Volt, aki azt mondta, minden úgy jó, ahogy van. Mi pedig az alapvető jogainkat akartuk beiktatni. Ez azt jelentette, ami itt, a városban addig nem történt meg, hogy ezeken a nyilvános fórumokon mindenki szabadon használta az anyanyelvét és megfelelő esetben tolmácsot kapott. Az első nap például minden felszólalást, amelyik magyarul hangzott el, én fordítottam szinte szinkronban a közönségnek.

December vége felé volt egy provokáció. Valószínűleg az államrendőrség indította el, hogy éket verjen a magyarok és a szlovákok közé. Volt egy autonómiafelhívás, hogy állítólag a magyarok ezt követelik. Nem azt mondom, hogy irreális követelés volt, de abban a helyzetben egyetlen magyar tömörülés sem követelt ilyet, mert tudtuk, hogy ez megbontotta volna azt a szövetséget, ami szükséges volt a rendszer lebontásához.

December 20-án Máté Lászlóval voltam Pozsonyban. Akkor ismerkedtem meg Pukkai Lászlóval, aki később az elnök is lett, és ott dőlt el, hogy január elején egy országos összejövetel lesz, ami talán 13-án meg is valósult Nyitrán, és meg is alakult a Magyar Pedagógus Szövetség. Itt dőlt el, hogy a Csemadok támogatást is tud nyújtani szövetség munkájához a szervezésben. Ekkor bementem az FMK székházába is, egyrészt azért, mert vittem anyagokat, írásokat a Napnak. Azt hiszem, éppen aznap volt arról szó, hogy a Madách Kiadóban is főszerkesztőváltás lesz, és úgy emlékszem, éppen Fazekas Józsit választották meg főszerkesztőnek, aki egyetemista korunkban hosszú ideig a szobatársam volt az internátuson, illetve feketén lakott nálam, mert nem adta be a szobakérvényét. Itt találkoztam akkor Szigetivel, Somos Péterrel, Tóth Karcival.

Hétvégén összejövetel volt Kassán, hogy létre kell hozni egy magyar szövetséget. Kell egy magyar néppárt vagy egy nemzetiségi pártszövetség. De ahhoz a ruszi-

nok, németek, a nemzetiségek hozzájárulása is kellett volna. És hétvégén, 22-én pénteken Romániában megbukik a diktatúra, Ceausescu rendszere. Ennek kapcsán tüntetések, gyertyás összejövetelek voltak. És lassan érlelődik a helyzet arra, hogy egy önálló magyar szervezet megalakuljon. Volt már egy kidolgozott stratégia, és megvolt az alaptervezet. Ezen többek között Kolár Péterrel dolgoztunk együtt néhányan. Amikor Duray Miklós ellátogatott Kassára, egy kicsit félrevonultunk. Az lepett meg aztán a legjobban, amikor valamikor február elején vagy január végén megjelent az Új Szóban egy felhívás, hogy megalakult az Együttélés. És olyan nevekkal is többek között, mint Gyimesi György, akivel azelőtt sem szimpatizáltam. Csodálkoztunk rajta. Nem tudom, mennyire hiteles ez az információ, nem első kézből hallottam, hogy valamikor január végén Gyimesi felrohanat Pozsonyba, felkereste Szabó Rezsőt, Dobos Lászlót, majd velük elment Duray után, hogy meg kell alakítani egy magyar szervezetet. Nagyon felő, hogy ezt ő utasításba kapta, hogy így kell csinálni, be kell olvadni az alakuló demokratikus szervezetekbe, és ott lehetőleg kezdeményezőnek kell lenni. Hogy a vezetőségen keresztül befolyásuk alá tudják venni ezeket a szervezeteket. Sajnos úgy néz ki, valamennyi szervezetbe épültek be ilyen emberek.

A középiskolák igazgatóinak még decemberben volt egy összejövetele, ennek a jegyzetei megvannak nekem, megmaradtak a korábbi igazgatótól. Itt olyan utasítások hangoztak el az pártelvtársak részéről, hogy az új szervezeteket nem kell elítélni, hanem be kell épülni ezekbe és részt kell venni a munkájukban.

December végén én saját kezűleg írtam ki az iskolánk ajtajára, hogy pártmentes övezet, és felszólítottuk a pártbizottságot, oszlassa fel magát. Ez nem történt meg. Január közepén kiírták az igazgatóválasztásokat. Ekkor lényegében úgy nézett ki a helyzet, hogy a pártstruktúra ugye egységesen működik, és mintegy 30 százalékot képviseltek, de a maradék 60 százalék négyfelé oszlott. Akkor felkértek szinte mind a négy részből, hogy vállaljam el az igazgatói tisztséget, ami személy szerint nem nagyon csábított, mert nem ilyen babérokra áhítoztam. Lényegében a Kommunista Párt elleni egységesítés érdekében vállaltam el mégis a jelölést. Nem arról szólt ugyanis, hogy az előző igazgató maradjon vagy menjen, hanem arról, hogy a nyugdíjkorhatárt elért igazgató helyére már akkor ott volt az új ember és megvolt a kinevezése is a pártbizottság részéről. Ezért vállaltam el a tisztséget. És a mondott szavazási arány lényegében be is jött, mintegy 60 százalékos többséggel megválasztottak igazgatónak.

- Hogyan emlékszel vissza a magyar politikai élet kikristályosodására?

- Január vége felé volt egy Csemadok-konferenciánk, ahol a Csemadok átalakításáról is szó volt. S akkor volt itt az FMK-tól Tóth Karcsi, Gyurovszky, azt hiszem még Sándor Nóra, mert Szepsiben nem alakultak meg ezek a csoportok. Ekkor kezdtünk azon dolgozni, hogy egy önálló magyar szervezet létrejöjjön. A rozsnyóiakat, kaposiakat, helmecieket is bevontuk. Kassán találkoztunk. Kolár Péterrel vállaltuk is, hogy az alapelveket kidolgozzunk. Elsősorban azokra az emberekre építettünk, akiket a klubtanácsból ismertünk, akik a táborokat és a túrákat szervezték. Azokra, akikkel az esti tábortüzeknél gyakrabban leültünk és valami mást akartunk. Tehát lényegében a Csemadokon belül kialakult első ellenzékre építve indultunk el. Ekkor még nagyrészt kihagyva a Csemadok-apparátus tagjainak a jelentős részét. Nem fogadtuk el, amit az FMK-sok, Sándor Nóráék akartak, hogy a többség

jóindulatára, toleranciájára és demokratikus érzéseire kellene számítani abban, hogy a jogainkat megkapjuk. A történelmi tapasztalat is eddig mindig azt igazolta, hogy ez sajnos nem történik meg magától, hanem csak akkor, ha politikai nyomásgyakorlás van. Ha valaki feltétel nélkül megy bele egy egyezségbe, kiszolgáltatott helyzetbe kerül. A hatalom vagy az erősebb mindig abba az irányba mozdul el, ahonnan támadás éri. Mivel a szlovák nacionalizmus megerősödött, az egész Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom elmozdult abban az irányban, főleg hogy olyan emberek is megjelentek benne, mint Vladimír Mečiar.

Az Együttélésben azok az emberek voltak benne, akik az 1970-es évek közepétől, főleg pedig 1977-től részt vettek nyári táborokban. Míg az MKDM-ben csupa olyan ember jelent meg, akit nagyrészt nem ismertünk. Ők inkább az egyházi szervezeti rendszer szerint alakultak meg, politikailag elég járatlanok voltak. Azt hiszem, Püspöki Nagy Péter volt az egyetlen, aki ismertebb ember volt köztük, ellenzékiisége és tanulmányai révén is. Csak érdekes módon, amíg történésznek szerettem nagyon jó, a politikai ambíciói olyanok voltak, amilyenek a demokráciában nem éppen kívánatosak. Nagyon is a személyes érdekeit tolta előtérbe. És ebben az időben az ő döntései voltak mérvadóak az MKDM-ben, amihez talált egy partnert Rajczy László személyében, aki, ugye, csúfos búcsút mondott később a prágai parlamentnek. Valóban nagyon lejáratta a mozgalmát is, meg saját magát is, elég sok kárt okozott abban az időben. A keleti régióban MKDM alig alakult. Zachariáš Pistivel mi mentünk ki például Somodiba MKDM-et alapítani, mert tudtuk, ahol nincs magyar iskola, illetve nincs erősebb magyar bázis, ott valóban ezekre a keresztény csoportokra lehet építeni. Tehát nem zavartuk az ő köreiket. Ha ezt lehet megalakítani, akkor ennek a megalakulását t támogattuk. Mert tudtuk, hogy itt a környéken egy kemény pártstruktúrával kell szembenézni valamennyi faluban. A kelet-szlovákiai első MKDM-felhívást én fogalmaztam, és a parókián sokszorosítottuk. Tőlem ugyan nem volt sohasem idegen, hogy így működjön a szervezet. Csak hát úgy gondolom, a keresztény gondolatok terjesztésének a feladata a templomok papjaira tartozik, a politika pedig politikai pártok dolga. És lehet egy politikai párt keresztény erkölcsű, de ha ilyen templomos szervezetekké alakul át, akkor elcsúszhat az egész. Csak azt a réteget tudja elérni, amelyik kötődik a templomhoz. Az pedig az idősebb korosztály. S a fiatalokat így végképp elveszítjük. Ami később be is igazolódott, sem az MKDM, sem az Együttélés nem tudta a fiatalokat megnyerni. Nem tudhatta az Együttélés sem, mert a Csemadok meg az idősek szervezete volt.

Itt, helyi szinten aztán ellentétek alakultak ki a város, amit Zsolner Ákos vezetett, és az Együttélés között. Ez a csata végül az 1990-es önkormányzati választásokkor dőlt el, amikor Zachariáš Pisti elvállalta az Együttélés jelölését. Eleinte nem akarta, ő egy jó műszaki szakember, és a szakmájában akart érvényesülni. De ismertük, hiszen Prágában szervezőember volt az Ady Endre Klubban, később Csombor Klubot, a Csemadokot is szervezte Szepsiben. Akkoriban az Együttélésben a szervezőtitkár Fuksz Sándor volt, aki ugyan nagykaposi, szóval Keleten volt, de pont ezt tudtuk kihasználni. Hogy amíg két hétig utazott Pozsony felé, két hétig visszafelé, közben végigjárta az összes szervezetet, úgy mondanám, egy kicsit gatyába rázta őket. Sándor nagyon sok mindent meg tudott szervezni, ki tudott védeni. Egy dologgal azonban ő sem tudott szembenézni, a Gyimesi-problémával.

Az önkormányzati választásokon Zachariáš Pisti magasan nyert. Tekintélye volt a városban, és nagyon rugalmasan, illetve toleránsan tudott a szlovákokkal is tárgyalni. Tehát minden irányból elfogadták őt tárgyalópartnernek.

A Polgári Fórum kettévált. Egyik csoportja megalakította az Együttélést. Akkor még nem is volt neve a szerveződésnek, pártként még nem alakult meg, de már egy külön csoportként működött. Lényegében azokból állt, akik annak előtte a klubot szerveztük Szepsiben, Zachariás Pisti, Köteles Laci, Bubenkó Gyuri Hímből, Balogh Gizi, Tamás Zsuzsa. Amikor országos szinten megalakult az Együttélés, rögtön utána helyi szinten is létrejött, ez a csoport vette át a megalakítás feladatát. Akkor talán még aláírásokat is kellett gyűjteni a megalakuláshoz. Aztán márciusban volt az alakuló kongresszus, ha jól emlékszem, március vége felé. És akkor már innen, Szepsiből és környékéről is mentünk az alakuló ülésre. Ennek az időszaknak a gyermekbetegsége volt, nemcsak az Együttélésé, hogy nem voltak még igazán demokratikus keretek. Aki jönni akart, az jött, aki jelentkezett, valamit elvállalt, az volt benne a pártban. Ami azzal a veszéllyel járt, hogy olyan emberek is bekerültek a mozgalomba, akiket valahonnan célszerűen küldtek. Azt kapták feladatuk, hogy épüljenek be az alakuló új mozgalmakba, sőt lehetőleg szerezzenek vezető szerepet bennük. És ezáltal valószínűleg valamennyi információ rögtön ki is szivárgott belőlük. Ez volt a legnehezebb ebben az időszakban.

Szinte valamennyi településen megalakult a helyi szervezet, helyi csoport. Azokat az embereket megkeresve, akikkel azelőtt is valamilyen formában, rendezvényeken, nyári táborokban, népművészeti fesztiválokon, egyéb tevékenységben együttműködtünk, velük megalakult egy járási testület is, de valódi tagbázis továbbra sem volt. Tehát a választásokra való felkészülésben az Együttélés annak ellenére, hogy koalíciót kötött az MKDM-el, itt egyedül maradt, mert az MKDM-nek nem volt semmi bázisa a környéken. Az MKDM az Ipolszágon túl valahogy nem jutott. Volt Helmeceken némi szerveződés, Kassán egy-két ember, de nem volt szervezett ereje a mozgalomnak. Lényegében az Együttélés errefelé, Keleten vegyes összetételű maradt. Az egyik oldalon egy keresztény-konzervatív, a másikon egy piaciorientált, liberális irányzat érvényesült benne, és van egy része, amelyik ma is meglehetősen demagóg gondolatokat őrizget. Tehát gyűjtőpárt lett, nincs, nem is volt kialakult ideológiája.

– *A feléledő nacionalizmus itt, Szepsiben hogyan jelentkezett?*

– Az első nagy lökés az első nyelvtörvénytervezet volt a parlamentben, amikor ügye kiderült, hogy nemcsak a magyarok, hanem a csehek ellen is elindult egy hadjárat. Ott voltam a téren a parlament előtt Pozsonyban, amikor a nyelvtörvényt készülték elfogadni. Nem is annyira a magyarok ellen voltak ott, mint a cseheket szidalmazták, hogy ők tettek minket tönkre. Szóval alkoholtól gőzölgő hordószónokok vitték a prímet. Nagy tapsot kaptak és lincselési hangulatba őrlöngtek ott, a parlament előtt. Azt hitték, ez a nyelvtörvény majd megoldja Szlovákia összes problémáját. Hogy egy csodaszer, mint a hajhullás elleni gyógyszer. Csodaszerként akarták alkalmazni, a szlovákiai gazdaság szerencsétlenségére. Kábítószer volt, jól hangzott, ment is. S ezt a nacionalista politikát először a Matica vitte, itt, helyi szinten is.

– *Szepsiben, ha jól tudom, már 1990-ben működni kezdett a Matica. Talán már februárban is működött?*

– A Matica azelőtt is működött, ugyanazokkal az emberekkel, mint később. Az első választások után gondok voltak a városban például a feliratokkal, amikor az önkor-

mányzat döntést hozott arról, hogy utcákat nevez át, illetve hogy két nyelven lesznek az utcátáblák írva. Akkor a Matica tiltakozott. De aztán sikerült elfogadtatni mindet. Úgy nézett ki, hogy a Štúr tér megnevezés megszűnik, mert Kálvin térre változtatjuk. Végül azt javasoltuk, hogy egy másikat, a Gottwald teret nevezzük el Štúrról, s ezzel kifogtuk a szelet a vitorlájukból. Végül is a Štúr tér nem szűnt meg Szepsiben, csak áthelyeződött a központból egy kicsit máshova. Amikor a kétnyelvű táblák megjelentek, a maticások tiltakoztak, hogy márpedig az ő pénzükből itt nem lesznek magyar táblák. Aztán elmagyaráztam nekik, hogy a város többsége magyar nemzetiségű, úgyhogy úgy néz ki, inkább a szlovák táblák vannak a magyarok pénzéből, s nem fordítva. Végül nem vitatkoztak, és eddig csak három helyen történt meg, hogy leverték a magyar táblát. A táblák visszakérültek, és azóta sincs gond.

– Helyi szinten te elég aktív voltál a Csemadokban. Milyen változások történtek a szervezetben?

– A Csemadokban 1989 decemberében elkezdődött egy átalakulási folyamat. Volt, aki az mondta, hogy meg kell szüntetni a szervezetet, mert annak idején a Kommunista Párt hozta létre. Én azon a véleményen voltam, ezt nem is rejtettem véka alá, mindenhol hangoztattam, hogy egy hálózatot egyszerűen nem szabad felszámolni. A Csemadok egy jól kiépített hálózat, hiszen minden faluban volt alapszervezete, minden faluba eljutottunk és ott voltunk. És a falukban olyan emberek vállaltak szerepet a Csemadokban, akiknek volt tekintélyük, elismertségük. Tehát azt mondtam, hogy ezt a hálózatot fenn kell tartani, csak tiszta vizet kell bele vezetni, és nem azt a maszlagot, amit korábban a pártutasítás szerint nyomtak. Ami különben mire leért, akkora már úgy letisztult, hogy csak népművészet maradt belőle. Azt mondtam, ki kell használni, hogy van ez a hálózat, és a Csemadoknak az új viszonyok közt is a helyén kell maradnia, mert a jelenléte maga is politikum. Tehát ne vonuljon ki a közéletből.

És természetesen a választási kampányban is kihasználtuk a szervezetet. Nagyon sok helyen a Csemadok-szervezeteket valóban sikerült megnyerni arra, hogy a mozgalomban szerepet vállaljanak. Persze itt is volt sok sértődött ember, főleg központi ember, György István, Gyenge János, akik megsértődtek, hogy ők már nem kaptak, úgymond, tehetségüknek megfelelő megbízatást, s akik aztán megtalálták a vályút Gyimesi körül. Őket nem kértük fel. Ismertük őket, tudtuk, hogy kire számíthatunk, kivel ne számoljunk.

– És még picit visszatérve és konkretizálva a parlamenti választásokat, ott végül is hány jelölt indult ebből a régióból és milyen színekben? A magyar jelöltekre gondolsz.

– Hirtelen nem tudom, azt hiszem, a kelet-szlovákiai régióból voltak vagy nyolcan, tízen. No persze akkor három lista is volt, most ezek teljesen összekeverednek bennem. Egy vagy kettő volt a Szövetségi Gyűlésben, egy a Népek Kamarájában, egy a Nemzetek Kamarájában és egy a Szlovák Nemzeti Tanácsban. Hogy ki melyik listán volt, az már teljesen összemosódik bennem, mert együtt jártunk kampányolni. Azt tudom, hogy a kelet-szlovákiai régióból a Népek Kamarájának a jelölőlistáján voltam, amelyiknek első számú jelöltje a dicső Gyimesi György volt, aztán Magyar

Ferenc. Jómagam azután kerültem oda, amikor az átvilágítás után, vagyis közben Gyimesi elhagyta Prágát. Én voltam talán az első képviselő, aki már úgy került a parlamentbe, hogy először lusztrálták és utána került be.

Május elejétől vettem részt a parlamenti munkában. No persze ez nekem idegen környezet volt, ott azért a csehek, a cseh kultúra határozta meg az országgyűlés légkörét. Volt ugyan egy-két Laco Roman, Móric, Pánis nevű nemzetiszocialista vagy valamilyen nemzeti párti képviselő Szlovákiából, akik, ugye, kilógtak a sorból, mert a felszólalási stílusuk miatt ott neveltség tárgyát képezték. Emlékszem, hogy ez a Pánis nevű képviselő rengeteget telefonált a parlament folyosójának egyik telefonjáról. Aztán a csehek egy táblát nyomtattak és helyeztek el a telefon fölött, le is fényképeztem, valahol meg is van nekem, hogy innen telefonálgatott hosszú heteken keresztül Jozef Pánis parlamenti képviselő, béke poraira, vagy valami hasonló, tisztelet emlékének. Szóval ilyen tréfalkozások voltak.

Az egyik nagy gond az volt, hogy ott, Prágában szinte teljesen el voltunk szigetelve az otthoni világtól. Habár minden héten hazajöttünk, de mégis éreztük a hiányt, hogy nem vagyunk közvetlen kapcsolatban a választókkal. Időnk nagy részét Prágában töltöttük, és olyankor az ember aztán hajlamos arra, hogy elhiggye, amit mutatnak neki, amikor hazajön. Mert ha elmegy egy falugyűlésre, bárhová, ott természetesen annak a pártnak a hívei lesznek jelen, és ha az ember azt hiszi, hogy az egész közösség ugyanolyan, nagyot téved. A mieink közül sem tudta magát mindenki megóvni attól, hogy ebbe a hibába beleessen.

– Tehát abban az időszakban, amikor parlamenti képviselő voltál, helyi szinten nem tudtál beleszólni a politikába?

– Amíg parlamenti képviselő voltam, minden hónapban egy hét szabad volt. Ekkor tudtam leginkább bekapcsolódni a helyi ügyekbe, hiszen önkormányzati tag is voltam ekkor. Be kellett járnom az egész kerületet, Rozsnyó, Szepsi, Kassa, Királyhelmec, Nagykapos környékét, úgyhogy elég sokat utaztam. Egyéb elfoglaltságok is voltak, országos tanácskozások, keveset voltam itthon a családdal is. Vettem egy használt autót, és azzal rengeteg kilométert lefutottam. Tudtam, hogy az emberek várják az információkat, híreket, és jó, ha első kézből kapják meg. Tudtam azt is, hogy amennyiben valaki szerepet vállal egy mozgalomban és őt azért fizetik, akkor ez a kötelessége.

– Végül is, amikor az ország kétfelé vált, megalakult Szlovákia, te ezek után még valamilyen módon próbáltál politizálni? Mert nagyon sokan akkor definitíve abbahagyták.

– Hát ellentétek alakultak ki az Együttélésen belül is. Én szerettem volna, ha az Együttélésben végbemegy egy természetesebb tisztulási folyamat. Ami azt jelentené, hogy szakemberekre lenne építve a párt, akik vállalják, hogy ott vannak mindenhol, ahol lenni kell. Ha egy választási pártrendszerű valami jönne létre. Annak lenne szavazati joga, aki belép a pártba. Akkor választhat és akkor megválasztható, ha bizonyos kötelezettségeket is magára vállal, nem úgy, hogy felelőtlenül bekerülhet és szavazhat bárki, anélkül, hogy bármilyen kötelezettség is hárulna rá. És fontos feltételem volt, hogy az olyanoktól, mint Gyimesi, meg kell szabadulni. De közben Gyimesi keményen politizált, be akart jutni a következő választásokon is a

parlamentbe, még az országos tanácskozáson is felkerült a jelölőlistára, sőt az élmezőnyben végzett, mert a távolabbi vidékeken nem ismerték annyira. Neki valószínűleg az volt a feladata, hogy a magyar koalíció listáján jusson be a parlamentbe, majd ott átüljön a kormánypárt széksoraiba, s így erősítse a kormánypártot és gyengítse az ellenzéket. De akkor a koalíciós szerződés értelmében illet nem lehetett megcsinálni, mert aki önként lemondott a képviselői mandátumáról, az nem lehetett jelölt, tehát kiesett. Ezután ő még próbálkozott Királyhalmecen, polgármesternek jelöltette magát az Együttélés jelöltjével szemben. Ott is megbukott, nem túl magas arányban. De már akkor a maffiával fonódott össze.

Végül is felhagytam a politikával, amit valahogy úgy fogalmaztam meg magamban, hogy arra bárki képes, hogy Pozsonyban a bársonyszéket nyomja. Labdába én ott nagyon úgy sem rúghatnék. Viszont van hivatásom, tanítok, és még akkor igazgató is voltam. Vállalni akartam azt a felelősséget, hogy az emberséges iskola pedagógiai programját az emberség és szakértelem jelszavával megvalósítsuk, amely nem egy-két éves, hanem legalább húszéves program, s ami ötvenéves fejlődést előlegezhet volna a térség számára. Nahát erre sem kaptam később lehetőséget. A hatalom ismert és nem is tűrte sokáig, hogy pozícióban maradjak. De tanítani azóta többen taníthatok, és ez egy fontos dolog. Valahogy úgy fogalmaztam meg, hogy ne kívánja ez az ország, hogy vissza kelljen térnem a politikába, mert az egy szükséghelyzet volna. Ha úgy kívánja a helyzet, akkor újra vállalni kell azt a szerepet, ami 89 után valahogy megbukott.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

Mihályi Molnár László 1989. november 18-án Vágsellyén az értelmiségi találkozón

Molnár László a József Attila Ifjúsági Klubban 1973-ban

Kerékpártúra Simonyiban (1977)

MOGYORÓSI LÁSZLÓ

18

1950. március 23., Gúta – 2003. július 26., Dunaszerdahely. Iskoláit Bogyaréten, Örsűfalun, és Komáromban végezte. A rendszerváltásig a Szlovák Villamosművek dunaszerdahelyi kirendeltségén dolgozott. A bársonyos forradalomtól 1990 tavaszáig a Független Magyar Kezdeményezés irodavezetője volt Dunaszerdahelyen. Később vállalkozóként tevékenykedett.

– Laci, mondjál valamit a szülőfaludról, felmenőidről, arról, hogy mi az, ami téged a közélet, a politika felé vitt!

– Mogyorósi László vagyok. Gútán születtem, tulajdonképpen nem is Gútán, inkább Gúta mellett egy tanyán. Tanyasi gyerek vagyok. Nagyszüleim, szüleim mezőgazdászok voltak, a mezőgazdaságban dolgoztak. Anyám oldaláról a nagyszülők kimondottan gyümölcstermelők voltak. Apám oldaláról a nagyszülők abban az időben cselédviszonyban voltak. Apám is mint cseléd dolgozott fiatal korában, a későbbiekben pedig a szövetségben. Hát valahol ezek a gének, azt hiszem, rám ragadtak vagy bennem maradtak. Ugyanis eléggé vonzódok a földhöz. Mai napig szeretek a kertben dolgozni.

Rátérve, hogyan is jutottam én 89-ben a politikához. Ennek két oka volt. Az egyik talán az apám gondolkodása, ami mindig egy egészséges paraszti gondolkodás volt. Anyám viszont eléggé lírikus, inkább színésznői típus volt. Szerette a verseket, szerette az irodalmat. Nagyon sokat olvasott, és hát ezáltal eléggé egészséges elképzelése volt a világról.

– 68-at hogy értékelték meg?

MOGYORÓSI LÁSZLÓ

– 1968 érdekes momentum volt az életemben. Tizennyolc éves voltam akkor. És a szüleim, főleg az apám örök életben mindig arra tanított, hogy magyar gyerek azért álljon talpra, meg tudja, hogy hova tartozik. De nem volt semmi, soha nem volt ellenséges a más nemzetekkel szemben, szóval nem volt ilyen tendencia nálunk. Ő azt mondta, igen, te magyar vagy, tudd, hogy honnan jöttél, hova tartozol. A másik, az meg egy más. 68-ban ez úgy alakult, hogy mikor bejöttek az oroszok, kimentünk az utcára. Tizennyolc éves fiatalok voltunk, ugye, meg akartuk mutatni, hogy mi azért tudunk valamit intézkedni, tudunk rendezni ott, a városon belül, Komáromban. Akkor már Komáromban laktam, vagyis Komáromban laktunk a szülőkkel együtt, mert oda-hurcolkodtunk. Este mentem haza, és az apám kérdezte, hogy hát fiam, hol voltál? Mert később mentem a megszokottnál. Annak ellenére, hogy tizennyolc éves voltam, kemény dresszúra volt otthon, időben kellett hazajárni meg ilyesmi. Hazamentem, és mindjárt az volt a kérdés, hogy hol voltál, édes fiam. Hát kinn voltunk a városban, megmutattuk, hogy magyarok vagyunk. Apám erre lekevert két pofont, és én nem tudtam, hogy miért. Nem ezt akartad egész életben, hogy igenis megmutasd, ki vagy? Ja, persze hogy azt akartam, de nem így! És akkor mi van? Gyere megmutatom! Kinyitotta az ablakot s megkérdezte, mit látsz ott? Mondom, mit látok, fát. Milyen fát? Szilvafát. És az a másik, az milyen fa? Az almafa. Az a harmadik, az milyen fa? Az barackfa. Hát hallottad ezeket valaha kiabálni, valaha ordítozni, hogy ő szilvafa, ő barackfa vagy ő cseresznyefa? Szóval ez volt a lényeg, és akkor még nem értettem, hogy mit jelent. Ő azt mondta, hogy ha valaki nem látja azon az almafán, hogy az almafa, akkor az almafának annyi. Sokáig gondolkodtam tizennyolc évesen, azt hiszem, nem is értettem meg, hogy mit akart mondani. A későbbiekben aztán megértettem. Tedd a dolgodat, tedd azt, ami a dolgod, és mindenki tudni fogja, hogy ki vagy. Hát ez kemény iskola volt számomra. Főleg mivel gyerekkoromban is keményen dolgozni kellett, meg kellett keresni a pénzt ahhoz, hogy megélj még gyerekként is. Annak ellenére, hogy a szülők percenként mondták, tanuljál, tanuljál.

– *Iskoláidat hol végezted?*

– Az alapiskoláimat először tanyán, Madéréten kezdtem, most az Bogyarét. Bogyaréten volt az iskolánk, ott jártam az első két osztályt. Aztán Bálványon, ez Gúta és Komárom között egy major, ott szintén két osztályt. Így vándoroltak a szülők a város felé, én meg jártam az iskolákat mindenfelé a tanyákon. Negyediktől Örsújfalun egészen hatodikig. Hatodikba már Örsújfaluról jártam Komáromba. Aztán hurcolkodtunk be Komáromba, és ott folytattam a tanulmányimat egészen kilencedikig. A Jókai iskolába jártam Komárom központjában. Jó tanítóim voltak, nem panaszkodhatom rájuk. Mindegyik kemény volt, főleg az osztályfőnökünk, Nagy Árpád, aki biológus volt.

– *Milyenek voltak az újságolvasási, tévénézési, rádióhallgatási szokások a családban?*

– 1959-ben elsőként nálunk volt az utcánkban televízió, úgyhogy az egész utca hozzánk járt tévét nézni, focit nézni, a Tell Vilmost vagy a Robin Hoodot meg mese-filmeket nézni. De hát akkor is dresszúra volt bevezetve, mert apám úgy csinálta, hogy bezárta a televíziót a szekrénybe lakatra, és ő nyithatta csak föl, ő nyithatta ki, amikor otthon volt, senki más nem nyúlhatott a televízióhoz.

– *Mennyire vettél részt a Csemadok vagy esetleg a művelődési táborok, diákklubok életében?*

– A Csemadok életében részt vettem már tizenöt éves koromtól. Komáromban kezdődött, amikor színjátszó körbe jártam, és keményen tevékenykedtünk.

– *Melyik színjátszó körben?*

– A Csemadok színjátszó körében. Egy volt akkor a Csemadokon belül. Neveket ne kérdezzél, mert már elfelejtettem, hogy kik voltak, aki odajártak. A Kaszás házaspárra emlékszem, Kaszás tanító bácsira meg a tanító nénire, akiknek a fia most Pesten színész. És többen voltak még. Most hirtelen neveket nem tudok mondani. Velük vitük a Csemadok színjátszó csoportját. Én akkor fiatal gyerek voltam, tizenöt éves. Emlékszem rá, az első színdarab, amit játszottunk, a Fekete gyémántok volt.

– *Voltál párttag?*

– Igen, az élet valahogy aztán rávitt, mert hát végül is pénzből él az ember. Nem is az volt a lényeg, hogy párttag vagy nem párttag, hisz ma is vannak párttagok, azelőtt is voltak. Az a lényeg, hogy mennyire fogadtuk el azt a fajta elméletet, ami akkor volt.

– *Mikor léptél be a pártba?*

– A katonaság után, valamikor 25-26 éves koromban. Mikor már dolgoztam, családom volt, és láttam, hogy az, aki csoportvezetőként vagy mesterként dolgozik, két-három ezer koronával is többet kereshetett, mint a többi. De csak aki belépett a pártba, az lehetett mester. Hát azért az nem volt mindegy.

– *Mennyire vettél részt a szlovákiai magyar, csehszlovákiai, illetve magyarországi ellenzék munkájában? Részt vettél-e vagy hallottál-e róla?*

– Hallottunk róla, de konkrétan én nem vettem részt ebben. Nálam a politizálás 89-ben kezdődött. Ha rákérdezel, lehet, nem is tudom, hogyan pottyantam bele. Valahogy úgy éreztem 89 novemberében, hogy ki kellett menni. Éreztük, hogy ki kell menni a kultúrházhoz. S ott voltunk. Megszólaltunk, valamit elmondtunk egyik a másiknak, s ebből úgy kialakult egy csoport, amelyik elkezdett tevékenykedni.

– *Még visszatérve a 89 novembere előtti időszakra. Tehát semmilyen röpiratterjesztésben vagy petíciók aláírásában nem vettél részt?*

– Nem, nem, soha. Nem, nem is volt rá időm. Hát mi azért keményen dolgoztunk a szoci alatt is. Az energetikában azért az volt, hogy ha dolgoztunk, akkor éjjel-nappal dolgoznunk kellett. Egy hibaelhárító csoportban voltam, és ott nem volt éjjel, nem volt nappal. Akkor kellett dolgozni, amikor probléma volt.

– *Jó, akkor most térjünk át a novemberi eseményekre. Szeretném, ha azzal kezdenénk, hogy elmondod az első reakciókat. Milyen volt a családban, milyen volt a*

munkahelyen, a baráti körben a helyzet, amikor elkezdődtek a tüntetések? Emlékszel erre?

– Hogyne, persze! Az itt van, attól az ember nem tud szabadulni. Valahol nem is 89-ben kezdődött ám ez az egész, hanem hamarabb. Már évekkel előtte, szerintem 86–87-ben már lehetett érezni, hogy valami történik. Még párton belül is. Tehát valami készülődött. Azt nem tudtuk biztosan, hogy mi, de azt igen, hogy ami van, az már nem jó.

– Milyenek voltak a reakciók például a munkahelyen? Mennyire csapódtak le az utcai események a munkahelyeden?

– Hát mint állami cégnél, azt hiszem, mindenki tartott mindentől, mikor ez az egész elindult. Tehát úgy kezdődött, hogy kimentünk a kultúrházhoz, és ott hallgattuk, hogy mi van Prágában, hogy alakultak a dolgok. És folyamatosan lefelé mindenhol, minden nagyobb városban megmozdultak az emberek, elkezdtek valamit csinálni. Aztán eltelt egy-két nap, és az üzemeken belül is tenni kellett valamit. És leültek a vezetőséggel. Minden üzemben, azt hiszem, volt egy olyan ember, aki próbált változtatni a változtatható dolgokon.

– A te üzemedben például milyen volt az emberek hangulata?

– Eléggé változó. Egyesek nem mertek szólni, mások ellenkeztek, a harmadik csoport változást akart. Három-négyfajta csoport is kialakult az üzemben belül, s mind egyiknek más véleménye volt. A kemény párttagok, kommunisták védtek a magukét. Aztán volt, aki nem is törődött vele, inkább félrehúzódott. Volt, aki viszont a változást tette magáévá.

– Már az első tüntetésen is kinn voltakatok decemberben?

– Így van, így van. Persze, mindjárt akkor este, amikor hallgattuk a rádiót, hogy mi van. Kiabáltak az utcán, hogy menjünk ki, mert a kultúrháznál lesz valami. Tízeshúszas csoport alakult ki először. Nem volt ott semmi. Nem tudtuk, hogy hogyan, előlről, hátulról, hogyan jöjjünk össze? Aztán hátul, azt hiszem, Dunaszerdahelyen valamelyik szlovák zenekar próbált hátul a kultúrházban, és ők nyitották ki, nekik volt kulcsuk a hátsó ajtótól. Kihozták gyorsan a mikrofonokat, az erősítőt meg a hangszórókat. És hát így kezdődött a dolog. Közben hallgattuk a rádiót, ki volt erősítve, hogy mik az események Prágában.

– Akkor melyik oldalon álltál? A résztvevők vagy pedig már a szervezők csoportjában?

– Akkor még csak a résztvevők csoportjában. Szóval ott álltunk az első sorban és láttuk, hogy mi történik. Olyan spontán volt.

– Mondtad, hogy kialakult már egy csoport.

– Ja, igen. Voltak emberek, akik közül én leginkább Hunčík Pétert ismertem a színjátszás révén, ő volt a rendezőnk. Péternek közben azért voltak kapcsolatai, meg

tudtommal ők már előtte is dolgoztak bizonyos vonalon, a változás vonalán. Azt hiszem, benne volt az FMK fő szervezőgárdájában Sellyén, mikor megalakult Tóth Karcsiékkal meg a többiekkel, A. Nagy Laciékkal.

– *Beszélj nekem erről a színjátszásról, hogyan is nézett ez ki, mikor kezdődött, kik voltak benne, mit játszottatok?*

– A színjátszás érdekes dolog volt. Komáromban kezdtem, aztán abbamaradt, mert elhurcolkodtam Komáromból. Dunaszerdahelyen sokáig nem értem rá foglalkozni vele. Valamikor 85-ben kezdtem újból, 84-ben? Akkor már egy kicsit ráértem, esténként nem voltam annyira elfoglalt. És mondom, megpróbálunk valami érdekeset csinálni. S jött ez a színjátszás. Akkor már Péter volt a színjátszók vezetője. És ott volt Bugár Gyuri, ott volt Dallos Tomi meg sokan mások.

– *Milyen darabokat játszottatok?*

– Volt az Ablakmosó Mészöly Miklóstól, aztán a Nyugati világ bajnok, ami ír darab volt.

– *Kinek volt köszönhető, hogy főleg kortárs darabokat játszottatok?*

– Mindenképpen Hunčík Péternek, mindenképpen Péternek volt köszönhető, hisz ő benne volt ezekben a dolgokban. Ő versírással is foglalkozott, kötete is megjelent.

– *A színjátszáson, illetve a színjátszó csoporton belüli kapcsolatok mennyire hatottak aztán arra, hogy bekerültél ebbe a társaságba?*

– Mindenképpen kihatottak rá, egyértelmű. Hisz Péterrel nagyon jóban voltunk, vagyunk a mai napig is, legalábbis én így érzem, annak ellenére, hogy keveset találkoztunk, mert én a vállalkozás miatt nem nagyon érek rá. Meg hát mindegyikünk másfele került.

– *Akkor térjünk rá arra, illetve térjünk vissza a novemberi eseményekre. Tehát ott fejeztük be, hogy az első tüntetésen még a résztvevők csoportjába tartoztál. Mi volt később?*

– Később aztán próbálkoztunk, érdeklődtünk. Mindenki érdeklődött, hogy mi lesz, hogyan lesz. Nem tudtuk, semmit nem tudtunk tulajdonképpen. Csak azt tudtuk, hogy valamit tényleg változtatni kell. És hát megpróbáltunk itt, Dunaszerdahelyen valamit csinálni.

– *Mi volt ez a valami?*

– Tüntetések szerveztünk, összejöveteleket szerveztünk. Esténként szinte majdnem minden este a Dominóban találkoztunk, beszélgettünk, témáztunk. Megbeszéltük, hogy alakulnak az események.

– *Megmondanád, hogy kik vettek részt ezeken a megbeszéléseken?*

– Igen. Én Péter révén kerültem a csoportba, de nagyon sok ember volt ott. Olyat mondanék, aki már nem foglalkozik a politikával. Például Cséfalvay Pali abban az időben nagyon sokat járt oda. De a Szőke Barnus is, a Postel tulajdonosa, az is elég sokat tevékenykedett. Akkor falukról is nagyon sokan jártak. Aki a mai napig is foglalkozik a politikával, azok mind ott voltak, Mészáros Lajos, Világi Oszkár, de nők is nagyon sokan.

– *Említetted, hogy párttag voltál. Mikor és milyen körülmények között léptél ki a pártból?*

– Ezekre az eseményekre reagálva mindjárt volt egy pártgyűlés, ahol megkérdezték, aki úgy gondolja, kiléphet. Meg szóval ilyen dolgok voltak. Valahogy az úgy szét-esett, automatikusan szétesett az egész.

– *Mikor kerültél szervesen is az FMK-ba, és hogy alakult aztán a munkahelyeddel való kapcsolatod?*

– Hát ez egy érdekes dolog volt. Tényleg keményen tevékenykedtem a politikában. Szórolapokat hordtunk, ragasztottunk, éjjel jártunk plakátokat ragasztgatni. És nem tudom, talán a Világi Oszkár volt, aki egyszer rákérdezett, nem lenne-e kedvem vinni az FMK vonalát a dunaszerdahelyi irodán. Mondom, megpróbálom, de először a munkahelyet kell elrendezni, hogy hogyan, miképp. Hogy abban is besegítenek, meg minden. És akkor bementem a vezetőséghez a villanytelepre, és mondom, hogy miről lenne szó. Nem tudom, meddig fog ez tartani, lehet, hogy fél év, lehet, hogy egy. Nem is szóltak semmit, tulajdonképpen nem volt ellenvetés. Jól van, menjél.

– *Mikor léptél be az FMK-irodába?*

– 89 november végén, december elején, tehát ez egy ilyen féléves időszak volt.

– *Hogyan folyt az FMK-ban a klubtagok szervezése, az aláírásgyűjtések? És neked mi volt a teendőd pontosan?*

– Nem is volt konkrétan megszabva a funkcióm. A dunaszerdahelyi FMK-irodát kellett vezetnem azzal a céllal, hogy a falukról az összes embert bevonjuk a közös munkába. És szervezni a dolgokat, és hogy mindenkihez eljussanak az információk. Azok az információk viszont, amik kintről, alulról jöttek fölfelé, bekerüljenek a központba. Ez volt az összes munkám. Nem volt ez nagy munka. Végül is, azt hiszem, amit lehetett, megtettem. Ha ők úgy gondolták, hogy az kevés, akkor meg kellett volna mondani.

– *Milyen volt a kapcsolat a pozsonyiakkal, a pozsonyi FMK irodával?*

– Közvetlen kapcsolatunk volt, telefonkapcsolat volt Tóth Karcsiékkal abban az időben. Bármire szükségünk volt, segítettek. Vagy ha valamit el kellett intézni például dunaszerdahelyi szinten, azt elrendeztük. Ezek a dolgok voltak. Azt hiszem, hogy elég jó kapcsolatunk volt. Mai napig is Tóth Karcsival nincsen semmi gondom.

– *Hogy emlékszel vissza a szlovákok és magyarok kapcsolatára itt, Dunaszerdahelyen?*

– Szerintem nagyon jó kapcsolat volt. Navrátil Lubošékkal éjjel-nappal együtt voltunk. Ők vezették a VPN-irodát, én vezettem az FMK-irodát abban. Sülve-főve együtt voltunk. Gyakorlatilag mindent meg tudtunk oldani, mindent meg tudtunk beszélni.

– *Abban az időben kezdtek alakulni a másik két magyar párt, az Együttélés és az MKDM helyi szervezetei? Volt-e arról információtok, hogy mi zajlik a másik két pártban, illetve milyen volt a kapcsolat a másik két párt embereivel járási szinten?*

– Elég ellentétes dolgok voltak, nem nagyon fogadtuk el egymás elméletét se az Együttéléssel, sem az MKDM-mel. Valahogy az úgy alakult. Rengeteget vitáztunk, nem voltunk ellenségesek egymással szemben, de rengeteget vitáztunk. Ha összejöttünk, mindenki a saját elméletét próbálta megvalósítani.

– *A választási kampányba bekapcsolódtál?*

– Igen, igen.

– *És mi volt a feladatod? Milyen feladatokat végeztél?*

– Főleg a találkozások, gyűlések szervezése, a plakátok bebiztosítása, és hát mondom, a kapcsolat lefelé falusi szintekre, eljuttatni adatokat, információkat azoknak az embereknek, és ugyanúgy vissza.

– *Mennyire volt nehéz bekapcsolni az embereket az új pártok szervezésébe vagy az új pártok életébe?*

– Ez érdekes dolog volt. Mert valahogy az FMK kezdte, aztán kezdett egy kicsit lefagaragódni, tehát kezdtek elpotyogni az emberek az FMK-tól, mert úgy érezték, más pártok is léteznek. Én azt hiszem, ez egy egészséges lefagaragódás volt. Mert végül is miért legyen az embereknek egyfajta nézetük, világnézetük vagy ilyesmi?

– *Meddig dolgoztál az FMK-irodában, és hogyan szűnt meg az ottani állásod?*

– 90 márciusában kaptam az értesítést, hogy már nem fogok kellenni, megszűnik az FMK irodája Dunaszerdahelyen, és nem kell oda ember. Csodálkoztam rajta, mert nem erről volt szó. Igaz, azt hiszem, februárban meg márciusban már nem kaptam fizetést, aztán nem tudtam, hogy mi van. Azt hiszem, N. Kákarov Szilviát hívtam fel. Ő volt a központban a titkárnő. Mondja, nincsen pénz, meg ilyesmi. Jól van, nincs, majd lesz. Aztán egyszer csak március végén kapom a telefont, hogy megszűnt a tevékenységem.

– *Kitől kaptad a telefont?*

– Ha jól emlékszem, közvetlen Tóth Karcsi hívott fel, hogy tudom-e, miről van szó. Mondom, nem tudom, hogy miről van szó.

– És megindokolták valamivel, hogy megszűnt az alkalmazásod?

– Nem, ennyi volt az indok. Őszintén szólva, nem is nagyon kapaszkodtam érte. Azt mondtam, hogy a rohadt életbe, ha így van, ha csak annyira értékelnek, hogy nekem itt vége, nincs tovább, s meg sem merik indokolni, akkor minek kérdezzem meg.

– *Miután megszűnt a munkaviszonyod, mennyire kapcsolódtál be az FMK szervezésébe vagy életébe?*

– Még utána bekapcsolódtam. Sőt mindig azt mondom, hogy én ma is FMK-s vagyok. Én ma is elmondom a véleményemet úgy, ahogy akkor elmondtam. Ma is ugyanúgy érzek, ahogy akkor éreztem, csak nem vagyok MPP-s. Nem, nem vagyok hajlandó még egyszer korlátok között élni, és azt csinálni, amit fölülről megszabnak. Akkor meg is mondtam, mikor az FMK Magyar Polgári Párttá alakult. Mikor az első alakuló gyűlése volt az MPP-nek, akkor még ott voltam és megmondtam, hogy én nem vagyok hajlandó részt venni benne.

– *Térjünk vissza arra, hogy hogyan folytattad a munkádat az FMK-ban, miután megszűnt a munkaviszonyod?*

– Hát az érdekes dolog volt. Vissza akartam menni a villanytelepre dolgozni, és azt mondták, hogy visszamehetek. Az igazgatóm, akit tulajdonképpen én javasoltam, hogy az új igazgató legyen a villamosműveknél, ő mondta nekem, hogy ott kezdek újra, ahol valamikor kezdtem. De az a munkahely, ahol én utoljára dolgoztam, már betelt. Tehát ők engem oda visszavenni már nem tudnak. S akkor ez nagyon fáj, mert úgy éreztem, 23 év munka után azért vissza kellett volna, hogy vegyenek. Nem vettem vissza. Nagyon fáj. És akkor azt mondtam, hogy ha itt nem vagyok jó, valamit kezdeni kell magammal. Majdnem egy évig semmit sem csináltam. Nem tudtam magammal mit kezdeni. Aztán vállalkozni kezdtem. És most már azt mondhatom, a régi cégemnek vagy talán az FMK-nak köszönhetem, hogy vállalkozó lettem.

– *Mennyire változott meg a státuszod a rendszerváltás következményeként? Tehát mennyire hatott ki az életedre a rendszerváltás?*

– Mindenképpen kihatott. Úgy érzem, hogy ha kisebb-nagyobb sikerrel is, de azt csinálhatom, amit akarok. Annak ellenére, hogy valamikor a régi üzememnél is azt csinálhattam, amit akartam. Mert 23 éves munkaviszony után azért már az embernek ott is szava volt, meg lehetőségei voltak bármit csinálni. De ez egészen más, ez érdekesebb. Éjjel-nappal dolgozol, vagy éjjel-nappal nem dolgozol. Sok buktatóval jár egy ilyen vállalkozás, ez egyértelmű, de hát ez van. Megváltozol, keményebb leszel, kitartóbb leszel. Rengeteg olyat tanultam, amit máshol nem tanulhattam volna meg. Mit mondjak? Örülök, hogy ezt csinálom.

– *Hogyan értékeled most, mai szemekkel a rendszerváltás akkori folyamatát, illetve mint egészet és benne a te szerepedet?*

– Egyet elmondhatok. Akkor, amikor úgy gondoltuk, hogy megváltoztatjuk az ország politikáját, megváltoztatjuk, ami addig volt, azt hittük, hogy azért sokkal jobb lesz.

Nem tudtuk, hogy mi az a jobb, vagy mi lesz, vagy hogyan fog ez alakulni. Azt gondoltuk, hogy jobb lesz, gazdaságilag jobb lesz. Nem így alakult. Sajnos, nem így alakult. Nem ezt akartuk, ami most van. Nem ezt a helyzetet akartuk. Nem akartuk, hogy szétlopkodják az országot. Nem akartuk, hogy szétlopkodják a nagyüzemeket. S most ez van. Évek óta ez van. Még talán az első három év érdekes volt, az nagyon jó volt. Olyan 93-ig szerintem rengeteget fejlődött az ország. Külföldiek is jöttek, érdeklődtek, beruháztak, próbálkoztak. S aztán kezdett az egész valahogy megfordulni. 94-ben már egészen más dolgok voltak, nagy lopkodások.

– *S a te szerepedet hogyan értékeled a rendszerváltásban?*

– Hát mit mondjak neked? Én Szerdahelyen megpróbáltam valamit csinálni. Nem tudom, hogy az én feladatomat hogy értékeljem. Azt hiszem, dolgoztam, csináltam, próbálkoztam. Ez egy érdekes dolog, mert apám mindig azt mondta, hogy ha minden ember a saját háza előtt fog söpörni, akkor ebben az országban rend lesz. Most senkitől semmit nem várnék, csak söpörje el a saját háza elejét. Tartsa tisztán, tartsa rendben.

(A beszélgetés 2000-ben készült.)

Tüntetés Dunaszerdahelyen 1989 novemberében

Tiltakozás a bösi vízlépcső ellen

SZARKA LÁSZLÓ

19

1953. augusztus 20., Klobusic. Történész. A galántai magyar gimnáziumban 1971-ben érettségizett, a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán 1976-ban magyar–történelem szakos tanári oklevelet szerzett. 1977-től Budapesten él. Előbb a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, majd 1995-től osztályvezetője, 1998-tól programigazgatója, 2001-től az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének igazgatója volt. 2009-től a komáromi Selye János Egyetem Tanárképző Karának dékánja.

– Kezdjük azzal, Laci, hogy mi az a családi háttér, ami téged a közéletiség felé vitt.

– Két népes parasztcsalád: anyai ágon 12, apai oldalon 5 gyerek. A két család egy utcában lakott a Dudvág parti Vízsonon. Mindkét család a maga földgyarapító szorgoskodásával osztályellenségnek minősült. Szarka nagyapám ráadásul szabómeszter is volt, így a helyi kommunisták eleve rendszeridegen elemként tartották számon. Erről mostanság, apám halála után kerültek elő mindenféle családi iratok. Alsószeli alapvetően evangélikus kommunista falu, a faluban a két katolikus család sajátos kisebbségi helyzetben élt 1948 után, a rokonok által lakott szomszéd házakba tótkomlósi szlovák családokat telepítettek. Azaz nagyszüleim, szüleim és a két családhoz tartozók nagyobbik része megmenekült a kitelepítés elől, s mind a két oldalon rátartian, büszkén elutasították a reszlovakizáció alternatíváját. Mint most már Popély Árpád, Pukkai László levéltári kutatásaiból tudjuk, a faluban 173-an kérték s a végén ténylegesen 109 fő reszlovakizált s választotta a szörnyű kényszer hatására háromszázazred magával a legkisebbik rosszat. Annak érdekében, hogy szülőföldjén maradhasson. A szeliek egyharmadát viszont kitelepítették. Elsősorban a módosabbakat, főleg evangélikusokat. A katolikusok szegényebbek, akikből utóbb nagyapámékkal együtt mégis kulákok lettek, ők otthon maradhattak. De apám a halála előtt pár hónappal elkezdett beszélni arról, hogy hosszú sora volt

SZARKA LÁSZLÓ

annak, miként sikerült kijárniuk az öregeknek a galántai járási hivatalokban meg a helyi komisszárnál, hogy a család ne kerüljön rá a lakosságcsere listájára. A fehér-lapot mindenestre apám is megkapta s megőrizte; ez a mi családi armálisunk. Mindkét ágról egy-egy nagynéni, nagybácsi, a rokonságnak pedig közel a fele Tolnába, Baranyába került. Köztük Czanik Viktória dédanyám is, aki viszont addig vágyakozott vissza Szelibe, amíg megengedték neki, hogy hazajöjjön. Ezt tehát a családi háttér. És az iskoláztatás. Apám, aki könyvelő volt, az első értelmiségi mind a két családban, és apám az, aki tudja már azt, hogy a tanulás révén ki lehet vergődni ebből az egyszerre patriarchális, földszagú, ugyanakkor a helyi hatalom által folyamatosan ellenőrzött közezből. Minden rossz ellenére ragaszkodott ahhoz, hogy otthon maradjunk, Szeliben.

Még el sem készült az Új utcai ház – Karváról jöttünk vissza Szelibe – már költöztünk haza. Én Klobušicében, Illava mellett egy majorságban születtem. Apám otthon ugyanis sohasem kért, merthogy nem is kapott volna munkahelyet. 1959-ben az új ház egyetlen szobájában laktunk, amikor megjelent az első könyvcso-mag Prágából, a Magyar Kultúrából. S innentől kezdve sok ezer hozzánk hasonló családdal együtt arra építette fel apám a maga családi stratégiáját, hogy mind a négyen tanuljunk, jussunk el legalább a gimnáziumba, de ha lehet, akkor tovább is.

Ugyanilyen fontos része a családi indíttatásnak anyám vallásossága. Gyakorló és hívő katolikusnak neveltek minket. Ministráns voltam, reggeli, hajnali miséken gyakran egyedül a sok drága öregasszony, néném, rokonaim meg a többi templomba járó szeli asszony közt. Ráadásul a két Szeli közös papjának, apám régi ismerősének, a nagy tehetségű Kótor Andrásnak pompás könyvtára volt. Neki köszönhetően már hatodikos-hetedikes koromban olyan könyveket kellett kijegyzetelnem, mint Hóman–Szekfű egy-egy kötete. Kezembe vehettem a Káldy-féle katolikus biblia első kiadását. S ezzel majdhogynem ki is volt jelölve az utam.

– *És az, hogy kicsit osztályidegen volt a család ebben a kommunista faluban, téma is volt mondjuk az asztalnál, vagy nem? Téma volt-e a kitelepítés, téma volt-e a kuláklista?*

– A kitelepítés folyamatosan, hiszen akkor, az 1960-as években kezdtek hazajárni a Magyarországra áttelepített rokonok. És mi is kezdtünk átjárni a családi ünnepekre. Ez még az az idő volt, amikor lakodalmakba meg keresztelőkre jártunk Tolnába. Megéltem az első magyar–sváb házasságok egyikét, amikor Erzsi néném hozzám Weininger Jánoshoz, és úgy, ahogy azt egy másik sváb faluban Gyarmathy Livia filmje megörökítette, a lakodalom két házban zajlott. És mind a két házban sírtak, mi, „csehek” pedig értettük is, meg nem is, miért kell sírni, ha olyan gyönyörű minden. Csak a teveli templomban éreztem valami távolságtartást: talán az elűzött svábok lelke lebegett ott, a felvidékiek meg a maradék sváb családok összeolvadásakor.

A kitelepítés tehát állandó téma volt. Apám élete végéig annak a Szelinek a képét őrizte meg, amelyikből kitelepítették a fél rokonságát. Mikor gyalog mentünk végig a falun, akkor velem is meg akarta tanítani, hogy melyik házban lakott a keresztapja, a nagybátyja, a dédapám.... Benne az 1947 előtti szeli térkép élete végéig megmaradt, s biztos így voltak vele a többiek is: tudták, hogy a betelepített tótkomlóiak kinek a házaiban laktak.

– *Amikor összejöttek az otthon maradtak és azok, akiket áttelepítettek Magyarországra, ki volt az áldozat, ki érezte úgy, hogy a másik rosszabbul járt?*

– Forgandó volt a helyzet, akár a szerencse. A legelején természetesen a kitelepítettek voltak a szerencsétlenek, akiket elűldöztek. Mikor a hatvanas években itthon ment kicsit fölfelé, ez még tovább erősödött. Utána viszont a maszekoló Magyarországnak, Kádár népének állt jobban a szénája, s főleg 1968 után ők tűntek szerencsésebbnek. Emlékezetemben a 60-as évek a kölcsönös dicsekedés időszaka volt: kinek mekkora a háza, ki épített, kinél volt az első autó, ki merre kirándult. De idővel a különbségek kiegyenlítődték, és persze mindenki bölcsőbb lett. Apám szervezte meg az 1924–1925-ben született szeliek 60 éves találkozóját: a kultúrháztól a temetőig vonulva láthattuk, milyen hatalmas évfolyamok születtek s jártak a két világháború közti híres alsószeli evangélikus és katolikus magyar iskolákba. Szerencsére a nagy családon belül a tolnai unokatestvérek máig szoros kapcsolatokat ápolnak a szeli rokonsággal. Én ebből Pestre eltékozoltként szegényszemre kimaradtam...

A kulákság vádja nem sokat ártott, bár a falu belső törésvonalai biztosan igen kiéleződtek. Vallásosságunk – így most visszatekintve – sokkal fontosabbnak tűnik. Úgy jártunk a katolikus templomba, mint ahogy az üldözött zsidók a zsinagógába: rejtőzködve a tanítók elől, a tanárok elől. Emlékszem, szegény Kövesi tanító bácsira, aki a két világháború között a legkiválóbb evangélikus tanító urak egyike volt. Boros Béla iskolaigazgató úrnak köszönhetően a falu ismét felkerült a magyar kulturális térképre: a Csehszlovákiai Általános Magyar Tanítóegyesület elnökeként Alsószeliben adta ki a szervezet lapját. Még helyszíni rádióközvetítés is volt a faluból. Szóval a Kövesi tanító bácsi, aki a kommunista iskolában a másodikban tanított bennünket, azt a megbízatást kapta, hogy lebeszélje apámat, ne írassanak be engem hittanra, mert azzal, úgymond, a tehetséges gyerek továbbtanulását megnehezíti. És apám, tőle szokatlan kíméletlenséggel kidobta a tanító elvtársat. Ezeken a történeteken keresztül gyerekfejjel is megélhettem és megérthettem valamit azokból az indulatokból, amelyek körülöttünk a felszín alatt fortyogtak. Drága anyám viszont május elsejére szép pedánsan és lojálisan kirakta a szovjet, a magyar és a csehszlovák zászlót, meg békegalambot. Persze a magyar zászlót raktuk középre. A család tehát igyekezett belesimulni a tájba. Nem éreztük, mert szüleim nem engedték látni a folyamatos konfliktusokat, amiket egyébként ők nyilvánvalóan megélték.

– *Ebből a faluból, ami egy viszonylag zárt közösség lehetett, elkerültél aztán Galántára gimnáziumba. Azok az évek hogy maradtak meg benned?*

– Életem legszebb éveiként természetesen. Mint ahogy a felsőszeli iskolás évek is nagyon szépek voltak. 1968-ban amikor az orosz meg a magyar tankok bent álltak Galántán, Hajdusek tanár úr a nagy medvéről meg a kis nyúlról tartotta évnnyitó beszédét, párttitkárként jelezte, hogy ebből a harcból győztesen csakis a kicsi kerülhet ki. Ahogy a kis nyúl is mindig túljár a nagy medve eszén. Jan Palach halálával a gimnáziumban az órák elején néma felállással azonosultunk. Emlékezetemben maradtak képek arról, hogy néhányan még a magyar tankokra is dobáltak. Volt abban valami heroikus és felemelő, ahogy elképzeltük a demokrácia győzelmét, a szovjet táboron belül. Máig úgy érzem és látom, hogy a csehszlovákiai

magyarság kivételes pillanata volt 1968 nyara, ősze, amikor rövid időre nemcsak állampolgárai voltunkban, hanem érzelmileg is azonosultunk az állammal. Nagyon ritka pillanatok ezek. És volt egy kiváló osztályfőnökünk, Pukkai László tanár úr, akit a kassai kormányprogram elítélése, a „galántai revizionizmus” programja miatt felfüggesztettek, majd kidobtak a pártból. S mi épp azokban az években voltunk a keze alatt, amikor megpróbálta magát tisztázni, s be kívánta bizonyítani, hogy nem követett el bűnt. Három év után nagyon gyorsan eldőlt, hogy nem mehetek a krakkói egyetemre, sem Budapestre, mert nem vagyok olyan jó káder. Pozsonyba mentem, szerencsémre nem lehettem újságíró, ahogy terveztem. A galántai gimnáziumnak és az otthonról hozottaknak köszönhetően könnyen sikerült bejutnom. Nagyon jól felkészítettek a két szeli iskoláiban, majd a galántai gimnáziumban, kiváló tanáraink voltak. A régiek, a békebeli tanító nénik, tanító és tanár urak még ott voltak, a jól felkészült újak már megjelentek. Aztán persze Pozsonyban sokszor hallottuk Zeman tanár úrtól: micsoda különbség volt a régi klasszikus gimnáziumok és az akkoriak közt...

– *Nem is volt kérdéses, hogy te történelem szakot fogsz végezni, oda mész az egyetemre?*

– Miután a helyzet az volt, hogy 7-8 évente nyitottak magyarral történelem szakot, én latin-történelemre készültem. Ezt a szakot szinte minden évben megnyitották. Ám a legnagyobb meglepetésemre mégis indult magyar-történelem szak, amikor mi végeztünk. Hét évnyi szünet után. Így azután a latint, az én ministránsként olyan otthonos templomi nyelvem, kidobtam az ablakon. S persze nagyon reménykedtem abban, hogy annyira már szabad a világ, majd csak átjutok az öt év alatt Magyarországra. Kérésemre egyszer azt a választ kaptam, hogy hiszen maga tud magyarul, minek menne Magyarországra tanulni.

– *Mikor lettél egyetemista?*

– 1971-ben.

– *A legrosszabb időszakban, a normalizáció kezdetén. Az érdekel engem, hogy te, aki erős magyar nemzettudattal kerülsz be az egyetemre, a pozsonyi történelem tanszékre, hogyan érzed ott magad?*

– Nagyon sajtóságos volt, mert az az év még az átmenet éve volt. Sirácky akadémikus tartotta a tudományos ateizmus című tantárgyat, ahol fölszólított bennünket a Hajósok Házában, az egész évfolyamot, hogy álljon fel, aki templomba jár. Természetesen tudtuk, mi a tét. S ezzel együtt nagyon sok elsős szlovák lány felállt, s én is boldogan csatlakoztam hozzájuk. Ez a következmények nélkül maradt kiállítás és tanulságtétel azonban fontos emlék. Ugyanúgy, mint 1968 emléke. Az egyetemen mi voltunk az utolsó 68-asok: a Horský park hatalmas, kettős internátusában sokszor láttuk a Dubčekkel szimpatizáló feliratokat. És amikor a hajnali pozsonyi 26-os autóbusszon először fedeztük fel őt, mikor katonaságra jártunk át Ligetfaluba, hogy ugyanazon a buszon utazik Dubček, sokan közülünk sírtak örömkömben. Egyik szlovák barátom meg is szólította őt, mások csak megérintették a kabátját. A mi 68-as élményünk igazi életesemény volt: ez segített abban, hogy azt

a rendszert, ami ott körülöttünk kialakult, egyszerűen valahogy igyekeztünk nem tudomásul venni, mert hiszen mi másra is emlékeztünk. Sajátságos kettősség volt ez, aminek a fenntartásában a magyar tanszék rengeteget segített. Bár ott is láttuk, hogy Turczel tanár úr miként szorult háttérbe, s ott is megpróbálták elcsitítani, elszigetelni a 68-as magyarokat.

– *De visszatérve a kérdéshez, a történelem tanszéken nem is volt probléma az, hogy te magyarként másként látod a világot?*

– Hát három-négy konfliktusos esetre emlékszem, és a végén az került bele a személyi lapomba, hogy „nincs helyes álláspontom a nemzetiségi kérdésről”. Ezt valószínűleg azzal érdemeltem ki, hogy amikor Varsik professzor úr a jubileumi ünnepi előadásán az találta mondani, hogy az ő szerény személyisége befolyásolta a világ-történelem alakulását, amennyiben a magyar-szlovák etnikai határról írott könyve alapján állították vissza a csehszlovák-magyar államhatárt, s mindehhez hozzátette, hogy a technika akkori fejlettsége mellett a magyarkérdés megoldását a kitelepítés befejezésében látja, akkor mi, magyar szakosok ott úgy éreztük, hogy ezt tovább nem szabad hallgatnunk, ezért felálltunk és kimentünk, amiből lett egy kis ribillió. Onnantól kezdve mégis úgy éreztem, hogy tiszteltek bennünket, Herta Tkadlečková, Skladaný professzor, de mások is. Skladaný azt mondta, hogy magukat magyarokat külön megbecsülöm, mert maguk tudnak segíteni a szakirodalom fordításában. Azt éreztük, hogy az erősödő bornírt pártideológia ellenére velünk szemben nyitottak maradtak. Kučerát még úgy éltük meg, mint aki antinacionalista kritikával leplezte le a szlovák történetírás nacionalista túlzásait, mítoszait. Ezek még bizonyos értelemben kegyelmi éveknek számítottak. Püspöki Nagy Pétert már elkezdték támadni. Emlékszem, hogy Novák docens úr heveskedett a városi címerek miatt. Összességében jól éreztük magunkat. Nekem sikerült a tanszéki könyvtárban munkát is kapnom. Voltak olyan évek, szemeszterek, amikor jobban szerettem a történelem tanszéket, mint a magyart.

– *Gondolom, Pozsonyba érve te is felfedezted magadnak a JAIK-ot. Ez hogyan maradt meg benned?*

– Én az első félévben pocsékul éreztem magam, és csallóközi, keleti csoport- és sorstársaim fogták meg a kezem. Az egyik felsősnek panaszkodtam, amikor így marasztalt: ne menekülj kisfiú, jó lesz itt neked. Tényleg, még nem is borotválkoztam, nagyon kisfiú voltam. Tele voltam mindenféle félelemmel. Maradásomban, pozsonyi éveimben rengeteget segített az, hogy itt, ebben a házban, ahol most beszélgetünk, itt működött a József Attila Ifjúsági Klub. Mihályi Molnár Lacival laktam egy szobában, ő eleve nagy klubos ember volt. És valamikor a harmadiktól kezdve tagja lettem a klub vezetésének. Akkorra már mindennapi kapcsolataim voltak Magyarországgal, a pesti bölcsészekkel, s rajtuk keresztül megismertem a tánccházmozgalmat. A Kassák Klubba jártunk. Tehát láttam, mennyivel szervezettebben működik a magyar egyetemi élet, mit jelent az, hogy az internátusok helyett fontos dolgok történnek a kollégiumban. A magyarországi klubos minták átvétele mellett elsőként szlovák nyelvű előadást is szerveztem, populista módon a diákok szexuális életéről, aminek persze nagy sikere volt. Molnár Lacival diáklapot csináltunk Új Horizont címmel. És hát ott éltem meg először a komoly ütközés a hata-

lommal is, amikor 150 pesti magyar bölcész, kiváló emberek voltak közöttük, jött át a Hungária expressz a március 15-i pozsonyi ünnepségre. Ebből az alkalomból szórólapot készítettem számukra, amiben voltak a rendszert parodizáló mondatok, kifejezések. Mielőtt a Hungária beérkezett volna a pályaudvarra, egy csikorgó autó jött, és elkobozta tőlem a Csemadokban sokszorosított szórólapokat, s engem is bevitték kihallgatásra.

– *Pedig akkor március 15-e még nem volt megünnepelendő dolog itt, Pozsonyban sem, csak nagyon kis kamaraünnepségek voltak.*

– De azért ott kint, a Ligetben mindig összejött a sok pozsonyi és vidéki magyar. Egyfajta felemelő gettóélményt volt ez számomra a túlpartra száműzött Petőfi körül a jeges Ligetben. Alig figyeltük a legtöbbször fals, ideologikus, hivatalos ünnepi szónoklatokat, fontosabb volt, hogy ott voltunk, kokárda nélkül is ünneplő szívvel. Nem voltak azok magyarkodó, hangoskodó március 15-ék, a maguk csöndességében mégis nagyon közel álltak a szívemhez. Amikor 1973-ban a 100 pesti bölcésszel együtt átmentünk a régi hídon, hirtelen megduplázódott az ünneplő tömeg. Ugyanerre a napra időzítettük a Sas Andor Önképző Kör konferenciáját, mert úgy gondoltam, hogy a magyar tanszéken nem kell feltétlenül SZISZ-t alapítanunk, hanem Sas Andor Kört.

– *Ez hol működött, a tanszéken?*

– A tanszéken, Csanda engedélyezte Sas Andor nevének a használatát. Akkor már ügyesek voltunk.

– *Ti alapítottátok, és meddig működött?*

– Két-három évig. Az utánunk jövő évfolyamok még talán vitték egy kicsit tovább. De aztán biztosan beolvadt a SZISZ-be.

– *Előbb említetted, hogy te már akkor élénk kapcsolatokkal rendelkezél Pest felé. Az hogy lehet, hogy egy olyan ember, aki feljön kis nyuszi gimnazistaként, és utána három év múlva már Pestre jár át. Ez mitől van?*

– Ezt tényleg nehéz utólag pontosan rekonstruálni. Az 1972-es debreceni nyári egyetemen nagyon sok kiváló embert ismertem meg, s ott derült ki számomra, hogy magyarországi kapcsolatok nélkül gyakorlatilag rengeteg mindenről lemaradunk. Ott ismertem meg Jane-t, a magyar–holland házasságból született michigani lányt, aki aztán később Bécsbe került át. Ő és a debreceni csapat többi tagja vittek be először a pesti egyetemre. Ő járt a maga mindenféle filológiai extra óráira, én pedig Ancsel Éva filozófia előadásaira, Czine Mihály irodalom-, Diószegi István diplomáciatörténeti óráira. Ott dőlt el például, hogy Bosznia-Hercegovina annexiójából fogom írni a szakdolgozatomat. És hát a régi, a Nemzeti Múzeum épületében működő Széchényi Könyvtár! Ott tapasztaltam meg, milyen a mindennapi könyvtári kutatómunka. Lakni meg a Ménési, majd a Budaörsi úti kollégiumban laktam. Ott láttam, hogy a legjobb filoszok cédulákon tárolják a tudásukat, s hogy másod-harmadévesen már sok tucat dobozny cédulával rendelkeztek. Ezek a dobozok voltak

az ő számítógépeik. Nekem tehát elementáris élményt jelentett a Ménesi út, a Széchényi Könyvtár, a bölcsészkar előadások. És Balla Kálmánékkal, akik akkor Magyarországon tanultak, kitaláltuk, haza kell hívni az ottani diákokat, mert egyre többen maradtak kint. A JAIK-osokkal berepülő csapatokat szerveztünk, hogy az ott tanulókkal kapcsolatok épüljenek ki. Ma is nagyon kellene valami hasonló. Én jártam oda, hogy jöjjenek haza, és a végén...

– *Azt hiszem, ez csak visszafelé sülnhetett el?*

– Hát az én esetemben ez történt, pedig Popély Gyula jóvoltából az egyetem befejezése után azonnal a Történettudományi Intézetbe kerültem, ahol első aspirantúrát ajánlottak föl. Akkor már javában vívódtam, mert készültem a házasságkötésre, és persze itthon sokféle ok miatt egyre nagyobb volt a taszító erők hatása, illetve az akkori Magyarország vonzereje. Ráadásul a mikulovi keserves egyhónapos kiképzés tapasztalatai miatt mindenképpen szerettem volna megúszni az egyéves csehországi katonáskodást. Tkadlečková professzor asszony mondta is az államvizsga után: maga bolond, ha még egy percig is itt marad, ebben az országban, meneküljön, menjen. Egyre több olyan impulzus ért, ami az áttelepülés felé vitt. Pedig Miklóssal, Durayékkal már akkor kialakultak azok a kapcsolatok, amikor a lakására meghívott, amikor Popély Gyuláékkal és a többiekkel együtt elkezdték az ellenzéki akciók szervezését. Azt kell, mondjam, akkor, 1976-ban már nagyon kevés dolog tartott csak vissza. Leginkább a szüleim, a szüleim iránti tisztelet, annak ellenére, hogy otthon apámmal voltak konfliktusaim. A végén ő biztatott, mintha az ő fehér lapját nekem kellett volna érvényesítenem.

– *Nem tartott vissza az sem, hogy úgy érezhetted volna, sínen van a pályád, hiszen bekerülsz a Történettudományi Intézetbe, ahova, gondolom, nem volt könnyű bejutni, és megnyílt volna előtted egy történészi pálya, bár valószínűleg tudhattad, hogy elég szűk korlátok között.*

– Igen, akkor már nem is tudtam elképzelni másként az életem. Pesten több helyen is elhelyezkedhettem volna, jó helyeken. Minden azzal kezdődött, hogy egy évig hontalan voltam. Az első próbálkozásom Für Lajosnál volt az Agrártörténeti Múzeumban. Az ő ajánlata nagyon vonzott, mert Pozsonyban Pavol Hapáknál, Vadkerty Katalin mellett szintén az agrártörténeti témák voltak nekem kiosztva, azzal kellett volna foglalkoznom. De korábban, még itt Pozsonyban megismertem Ránki Györgyöt. Vettem egy mély levegőt, és bementem hozzá a pesti Történettudományi Intézetbe. Felvettek, ahol először az intézet könyvtárában egy huzatos nagyszobában orosz könyveket kellett szakoznom fél évig. Aztán a Csehszlovák Tudományos Akadémiának az egyszemélyes pesti kutatócsoportját örökölt meg az intézet keretei közt. Tulajdonképpen három lépcsőben jutottam el 5-6 éven keresztül oda, hogy segédmunkatársként alkalmaztak. A pozsonyi Niederhauser Emilnek, a boldog emlékezetű Emil bácsinak köszönhetően pedig, azt hiszem, 1978-tól elkezdhettem a debreceni egyetemen kelet-európai szemináriumokat tartani. Nekem a debreceni egyetem volt a második egyetemem. Az adta az igazi szakmai alapokat, s ezzel gyakorlatilag pótolta a pozsonyi hiányosságokat, mulasztásokat.

– Valószínűleg abban óriási szerencséd lehetett, hogy te még találkozhattál azokkal az emberekkel, akik innen származtak oda, és nagy klasszikusai voltak az itteni történelmi értelmiségnek, vagy ott lettek azok. Gondolok itt Kovács Endrére, Kemény G. Gáborra, Niederhauser Emilre, Arató Endrére.

– Ráadásul olyan mértékben, hogy hívtak, tehát egyszerűen elmenekülni se lehetett előlük. Különböző mélységű kapcsolatok voltak. Kemény G. Gábor a maga fanyar kassai humorával, a Széchényi Könyvtárban magához rendelt, és a tiltott könyvek listáján szereplő így tűnt el egy gondolat című könyvét dedikálva majdnem hogy rám testálta a nemzetiségi kérdéssről szóló iratok kiadásának a folytatását. Nagy szégyen, hogy haláláig öt kötetet tudtunk csak megjelentetni, miközben a nyolcadik befejező kötet máig nem készült el. Aratóval hivatalosabb volt a kapcsolat, a vegyes bizottsági munkába vont be érintőlegesen. Kovács Endre professzor úrral viszont a végén, amikor már nyugdíjazták, nagyon közeli kapcsolatba kerültem. Az én szobámban kapott menedéket a Történettudományi Intézetben. Minden könyvével megajándékozott, rengeteg történettel lettem általa gazdagabb. Neki köszönhetően jutottam el régi pozsonyiak körébe, de például Féja Gézához is. Sajnos nem ápoltam ezeket a kapcsolatokat programszerűen, nem készítettem oral history interjúkat, s Emil bácsi készítése ellenére nem jártam el a pesti szlavisták rendszeres összejöveteleire, a Kruzsokba sem. De az élmény, hogy ott, Pesten egy folytatható felvidéki világ volt és van, amit főleg Niederhauser professzor úr közvetítésével kaptam, kötelez. Emil apám helyett apám lett, voltak évek, amikor minden gondomat, bajomat megosztottam vele. Ő tartott vissza a politikába való alámerüléstől, az ellenzéki és ellenzékiekedő lépésektől. Szinte minden nap kötelezően vele ebédeltem, minden tudományos írásomat elolvasta, minden vesszőt kijavított, hosszú éveken át minden héten együtt utaztunk Debrecenbe. Nekem tehát ő volt a támaszom és segítségem.

– Melyik évben kerültél át Magyarországra?

– 1976-ban, és 1977-ben kértem és kaptam magyar állampolgárságot.

– Azt mondtad, hogy akkor, amikor átkerültél, már egy élő kapcsolatot volt az itteni ellenzékkel, Durayék körével. Miben állt ez a kapcsolat?

– Mindössze két-három megbeszélésre emlékszem, az egyikén részt vett Kósa László, egy másikon talán Kővágó László és egy-két magyar jogászprofesszor. Mi, egyetemisták a mindennapi magyarországi sajtóélményeink alapján nagyon ellenzékinek gondoltuk magunkat, de nagyon gyorsan kiderült, hogy van itt, Pozsonyban egy magasabb rendű, intellektuális és tudatos ellenzéki program, ahonnan nézve az egész 70-es évek Csehszlovákiája maga volt a pokol. A nemzetiségi jogoknak azt az álságosságát, amit mi naponta megtapasztaltunk, azt Miklós bibói ihletettségű kritikáján keresztül láttam és tapasztaltam meg először a maga szörnyszerűségében. Magas intellektuális színvonalú elemzések készültek, s ezek a Popély Gyulával való őszinte baráti kapcsolatomban váltak mindennapos beszédtemává és feladattá. Durayék lakásában valami olyasmi történt velem, mint később az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején a prágai ellenzéki értelmiségiek körében. Az ösztönösen bennem élő rendszerutálat alakult át rendszerkritikává. Erős antikom-

munista töltetet hoztam magammal a családból, nagyapám számomra többszörsen bebizonyította, hogy amit a tudományos kommunizmuson tanulunk, az mind hamisság, mert az a rendszer, amelyik olyan pazarlóan és ostobán gazdálkodik, az nem tud fennmaradni a nagy világversenyben. Paraszt eszével gyönyörű meggyőző példákat adott arról, hogy fenntarthatatlan a kommunista rendszer, mert fölzabálták a magántulajdont, a magántőkét, nincs már semmijük, és folyamatosan lemaradnak a Nyugattal szemben. S nekünk elég volt a bécsi tévé adásaiba belenézni, hogy látva lássunk. Ez az én törékeny s egy-két személyhez kötődő ellenzéki kapcsolódásom Magyarország és később Prága felé is esélyt adott arra, hogy olyan emberekkel vettem fel a kapcsolatot, akik a szakmai nyilvánosságon kívül részben rejtőzködő életet éltek. Magyarországon nem kellett nagyon rejtőzködni az ellenzéknek. Für Lajos után majdnem egyenes út vezetett Jeszenszky Gézához, aki annak idején Kemény G. Gábor mellett az Széchényi Könyvtárban dolgozott. Később pedig Bencze Gyuriékhoz, Benda Gyulához, Törzsök Erikához. A Charta 77 kialakulása, majd a lengyel események beindulása a kelet-európai szláv nyelveket beszélő értelmiségieket a könyvtári folyosóktól kezdve a magánlakásokig egybesodorta, és ott találtuk magunkat hirtelen a magyarországi ellenzéki sorokban.

– *És amikor már ott voltál, miben merült ki ez a kapcsolat, hogy te az itteniekkel, Durayékkal tartottad a kapcsolatot? Tudom, hogy voltál a perén is Duraynak.*

– A kisebbségi jogvédő mozgalom irányainak egy jó részét Popély Erzs, Gyula felesége gépelte le, egy nagyon sajátos írógépen, amivel azonnal azonosítani is lehetett volna a szövegeket, mert szerintem olyan írógép Pozsonyban csak egy volt. Általában Miklósnak a kottája, az elképzelései határozták meg, hogy mi kerüljön bele ezekbe. Ezek az anyagok főleg Gyula agyán keresztül álltak össze, meg Varga Sanyién. Meg hát sokan mások közreműködtek. Magyarországon folytatódott aztán egyfajta redakciós munka. Én főleg ilyenekben vettem részt. Törzsök Erika lakásán, azt hiszem, három-négy alkalommal szerkesztettük például a madridi beadványt, és tudom, hogy ott komoly filológiai munkával történt a szerkesztés. Benda Gyulára emlékszem, aki a maga tanáros kritikájával ezeket a szövegeket gondosan átnézte. Jeszenszky Géza, Bencze Gyuri hozták hozzá a különböző külpolitikai meg történeti érveket. Mindenki valamit hozzátett, és ezek nagyon izgalmas találkozók voltak. Közben pedig – mint utóbb kiderült – folyamatosan megfigyeltek bennünket. Emellett esetenként üzeneteket hoztam, vittem. Mikor Benda Kálmán Janicsot figyelmeztette a Duray-per környékén, hogy ne támadja Miklóst, akkor például az egyik levelet én vittem el Vágkirályfára. Onnantól kezdve aztán Pesten engem külön is figyelni kezdtek. És aztán az intézetben a főnökség – Ránki meg Pach Zsigmond – szóltak az MSZMP valamilyen osztályán, s két-három havi megalázó behívogatások, fenyegetések után énrólam valószínűleg egyszerűen leszálltak. Közben azonban itthon is igyekeztek csapdákat állítani. Pozsonyi és pesti könyvtárosok figyelmeztettek, hogy az általam olvasott könyvek, újságok listáját le kellett adniuk ezeknek a szorgalmas megfigyelőknek. Hogy a per után vagy előtte voltak-e ezek, azt most már nem tudom. Gondolom, előtte is voltak, meg utána is voltak. A perre feltétlenül át akartam jönni. Ezzel együtt arra is jó volt a jelenlétem, hogy a terepismeret alapján felmérhettem, hogy a per második napján Csoóri Sándor, Csurka István és Cseres Tibor részvételének sem lesz komolyabb akadálya. A tárgyalás formailag mindenben korrekt keretek közt történt, valószínűleg a nyugati sajtó és a

magyarországi fokozott figyelem miatt. Kati húgom kabátjával foglalt helyet nekem a tárgyalóteremben. Átéltam a nemzedék nagy drámáját belülről: Püspöki Nagy Péter, A. Nagy László, a beidézt szlovákiai magyar iskolaigazgatók meghallgatása után Miklós világos, körültekintő okfejtése következett. Majd a saját magát is védeni igyekvő Janics Kálmán koronatanúként szovjet ügynöki tevékenységgel vádolta meg Durayt. Onnantól kezdve egyszerűen tarthatatlanná vált az egész koncepció per.

– Említetted a húgodat. Rá is akartam kérdezni, nem volt ez sok a szülőknek, hogy a családból két ember is volt, aki ilyen ellenzéki tevékenységet folytat?

– Szeli olyan békés sziget volt, hogy Szeliben ezek a dolgok alig értek el. Otthon, ha hazamentünk, dolgozni, kapálni kellett, ebédeltünk, templomba kellett menni. A két világ párhuzamosan, de teljesen távol volt egymástól. A húgom miatt persze szüleink sokkal jobban aggódtak, hiszen őt le is tartóztatták egy napra. Az kétségkívül megviselt mindenkit. Talán Kati maradt józan, s miután egy percre sem tekintette bűnnek, amit csinált, angyali ártatlansággal viselte el az egészet. A rendőrség kijött Szelibe, s elkobozta a Magyar Királyság állat- és gabonaexportja a 16. században című falitérképet, elvitték a táskairógépunket mint corpus delictit. Kati letartóztatása mellett ez volt a legdrámaiabb fejlemény. Meg az, hogy Kótor plébános úr egyszer éjszaka motorbiciklivel ájtott, hogy figyelmeztessen, kerüljem a vele való kapcsolatot, mert őt is folyton megfigyelik és fenyegetik. Biztosan nagyon sok minden történhetett körülöttünk, de mi otthon védett burokban éltünk. Tehát most, hogy apám meghalt, és a család széthullott, most érzem, látom, milyen hatalmas vállalkás és teljesítmény volt mindez a szüleinktől.

– Említetted a cseh kapcsolatot. Gondolom, sokat köszönhetél annak, hogy a szláv nyelvekben otthon voltál, és ekkor ebből természetesen jött, hogy egy ilyen közvetítő szerepet is játszottál a cseh világ felé.

– Azt hiszem, a közvetítés az túlzás, hiszen gyakorlatilag a történészi pálya kívánta azt, hogy kapcsolatokat építsek ki cseh kollégákkal. Ebből lett a Csehország a Habsburg-monarchiában című kötet. Olyan első vonalbeli történészekkel kerülhettem kapcsolatba, mint Oto Urban, Jiří Kořalka, Jan Havránek, akik mint 68-asok háttérbe voltak szorítva. És a másik tartós és baráti kapcsolatom pedig egy másik, könyvtárosi, levéltárosi ellenzéki körrel alakult ki. Olyan szerencsém volt, hogy megismerhettem a Krejča-családot. Otomar Krejča a 68-as prágai Hamlet-előadás legendás rendezője volt, lánya Helena Krejčová pedig az akkor a strahovi kolostorban működő Památník národného písemnictví történész levéltárosa volt, együtt Michal Svatošsal. Kiválóan felkészült, nyitott és segítőkész emberek voltak, akikkel hosszú évtizedeken keresztül szoros baráti kapcsolatokat tartottunk fenn. A Památník estéenként átalakult szabad fórummá, ahol nagyon sok mindenki megjelent. Ott ismertem meg Oto Urbant, Jiří Kořalkát, Miroslav Hrochot. Magyarország, a magyar politikai, tudományos élet viszonylagos szabadsága akkor a cseh értelmiségek számára is fontos tájékozódási pont volt. Ők aztán már mindenféle jóval elláttak: szamizdatokkal, kéziratos munkákkal. Kivittek nyári otthonaikba, a chatáikra. Nekem ez elementáris élmény volt, hogy van egy ugyanolyan prágai ellenzéki gondolkodású történészvilág, mint amilyenben otthon éltem. Ez volt az én „cseh

utam". S onnantól kezdve aztán jöttek a különböző történész vegyes bizottságok, s ezeket az embereket igyekeztem bekapcsolni ebbe a munkába. Oto Urbannal voltak különböző közös terveink, el is jött Pestre a Budapest Collegiumba egy kétéves ösztöndíjra, ahol a dualizmus kori Monarchia problémáinak magyarországi vonatkozásait is tanulmányozta. Betegsége és halála miatt azonban ez a számomra rendkívül fontos emberi és szakmai kapcsolat megszakadt.

A Budapest és Prága közötti ellenzéki kapcsolatokban azonban elsősorban Varga György volt a meghatározó. Én inkább csak évente egyszer-kétszer jutottam ki Prágába. Mikor láttam, hogy Pozsonyba nem igazán érdemes jönni, mert az egyetemi könyvtárban állandóan akadékoskodtak, állandóan a nyakamra jártak. Egy darabig próbáltam Martinba, Turócszentmártonba járni, ahol a Szlovák Nemzeti Könyvtár a Hostihorán az egyik legideálisabb bibliotéka a világtól elvonuló kutatósokra. De akkortájt ott is ugyanezt tapasztaltam, ezért az 1980-as éveken Prága mellett döntöttem. Prágában szerencsére a kutya sem volt kíváncsi rám, szabad voltam.

– 1988 végétől nagyon sok minden történik, jön Karcsiék 88-as memoranduma, majd a 33-ak memoranduma, jön a Panoráma-ügy, a különböző aláírásgyűjtések. Mennyire tudta ezt kintről, Pestről figyelni, lépést tartani azzal, ami itt történik?

– Mindez nagyon fontos volt, de én 1988-ban nyolc hónapot Nyugat-Németországban éltem ösztöndíjasként, s ezért csak távolról tudtam követni az itteni eseményeket. A végén közel egy hónapot Nyugat-Berlinben dolgoztam úgy, hogy közben Kelet-Berlinben volt a szállásom. Tehát gyakorlatilag egy hónapon keresztül naponta átmentem a „szocializmus védőfalán”, ahogy a kommunista szakzsargonban a berlini falat nevezték. Tehát bennem ez az egységesülni készülő Németország is megerősítette a változás élményét. Ugyanakkor találkozhattunk például a német egység minisztériumát vezető Dorothee Wilms miniszter asszonnyal, aki 1988 nyarán is nagyon óvatos volt. Valahogy úgy fogalmazott az európai egység gondolatáról tartott előadásában, hogy a kontinensen még újabb évtizedekre van szükség, hogy a két világ egybeérjen, mivel az európai egység gondolatáról tartott előadást. A németországi hónapokban kikerültem ebből a forgalomból, ami itt-hon zajlott. Amikor Ránki György temetésén Pesten jártam, minden olyan magától értetődően visszajelezte a régóta bennem élő „rendszerváltó” menetrendet.

– 89 elején vagy 88-ban alakul meg a Regio folyóirat? Mondjál valamit ennek a keletkezéséről, erről az időszakról.

– Az otthonról Pestre átköltözött Varga Imre, Tóth László jöttek az ötlettel, hogy lapot kell alapítani. Tóth Laci kimondottan csehszlovákiai magyar lapot akart csinálni. Csehszlovákiai magyar társadalomtudományi lapot. Amit fontosnak, de mégis szűk profilnak éreztem, s úgy gondoltam, hogy inkább általános kisebbségi magyar irányban kellene elindulni. Tóth Laci az alapító főszerkesztő is meggyőző volt, s így lett a Regio kisebbségi tárgyú tudományos szaklap. Nem is tudom, Laci után jó pár évig én szerkesztettem, s valamikor a kilencvenes évek végén döntötünk úgy, hogy az akkori Magyarságkutató Intézetbe kerüljön be, és ott kapott igazi helyet. Ott vette át tőlem Fejős Zoltán a lap főszerkesztését, s utána még néhány évig benn maradtam a szerkesztőségben.

– Te, aki Pesten éltél, hol Németországban voltál abban az időben, hol Prágában, miként láttad a rendszerváltás előtt kintről a szlovákiai magyar közösséget, világot, a pozsonyi légkört, hogy itt történik-e valami? Van erről valami képed? Hogy nézett ez ki?

– Az igazság az, hogy most, amikor harmincöt évvel az egyetem után a pozsonyi utcákon már idegennek érzem magam, nehéz rekonstruálni, mi minden járult hozzá ahhoz, hogy nekem nincs sem pozsonyi identitásom, sem nosztalgiám. Az a város, amelyben én éltem, az alatt az öt év alatt szinte teljes egészében egy építkezési terület volt. A régi Ligetfalut lebontották, a vár és a váralja romokban, a fer-depilléres híd miatt az óváros egy részét is feldúlták, elhordták. Nem volt autóm, tehát vasúton utaztam, főleg Galántára s onnan Szelibe. Pozsonyba dolgozni jártam, Popély Gyulával, Varga Sanyival, Miklóssal a levéltárban, könyvtárban találkoztunk. Kassára csak ritkán jutottam el. Martinba többet jártam szakmai okok miatt, mint Kassára. Gömört nagyon későn fedeztem föl magamnak. A barátok közül Molnár Laci elkerült Szepsibe. A szlovákiai magyar világról a mindennapi otthoni sajtón meg az egyre sűrűbb pesti megbeszéléseken, a keresetkiegészítésként folytatott tolmácsoláson, fordításon keresztül volt folyamatosan viszonylag kerek képem. Amit láttam, az a Husák-korszak egyre sötétebb nemzetiségi politikája s azzal szemben a Jogvédő Mozgalom részéről kifejtett tudatos értelmiségi ellenállás, és az egyre általánosabb elégedetlenség. Amiben a magyarországi szabadabb viszonyoknak, lehetőségeknek pótolhatatlan szerepe volt.

– 87–88-ban Pozsonyban már volt egy másik generáció, amely nagyon aktív volt, a Tóth Karcsiék generációja, Öllösék, akik egy generációval fiatalabbak nálad, és a Duray-féle vonal mellett egy másik alternatívát jelentettek. Velük mennyire volt élő kapcsolatod?

– A Madách Könyvkiadóval volt kapcsolatom, ahol számomra főleg Balla Kálmán volt az az ember, aki akkor ott dominált. Varga Erzsiről tudtuk, hogy ő viszi el a balhét, soha nem hittük el, hogy Erzszi a hivatalosság. Számomra Erzszi volt a kinevezett ember. Fónod pedig nekem mindig a 68-as Új Szó Fónodja maradt, ő volt az örök robotos ember.

– Már más is mondta a tanár úrról, hogy nagyon becsüli azért, mert tartotta a hátát, mikor kellett.

– Nagyon jó munkamegosztás volt. Ott volt például Fazekas Jóska, akivel az internátus óta ismerjük és szeretjük egymást. Nekem a Madách Kiadó vált olyan helyé, ahová az Egyetemi Könyvtárból át lehetett menni és információkat kapni, adni. A Csemadokban már nem nagyon, akkorra már számomra idegenné vált. A Popély Gyulát rendre kihallgató emberek például sűrűn megfordultak ott, ezért ha nem kellett, nem mentem oda. Viszont a Hét csodálatosan zsúfolt Széplak utcai mesebeli szerkesztőségében, Ozsvald Árpádnál, Zs. Nagy Lajosnál, Melaj Bettinél mindig otthon éreztem magam. Nagyon sajátos új térképem volt tehát az akkori Pozsonyról, mert az akadémiai intézeteken, könyvtárakon, levéltárakon túl, oda mentem, ahova lehetett és érdemes volt járni. Csak később ismertem meg a nálam fiatalabbak csoportját, akik nem az én egyetemi évfolyamaimhoz tartoztak, például Tóth Karcsiék társaságát.

– *Karcsiék, Öllösék erősen jártak át Pestre, te segítesz nekik ebben?*

– Nem vagy nagyon keveset. Érdekes módon Miklós és Popély Gyula mellett a fiatalok csoportjával nekem nem alakult ki az az intenzív együttműködésem, amelyre pedig nagy szükség lett volna. Az intézetben el kellett kezdeni írni a doktori disszertációt, a különböző feladatok egymást érték, tehát egy kicsit visszafogottabbá is vált ez a pozsonyi kapcsolat. Nagyon utáltam a rendőrségi megfigyelést, s már igyekeztem kitérni előle, főleg mert már közvetlen a családomig ért, még a külvárosi lakásunkba is kijöttek, ismerőseimet, barátaimat is zaklatták. Voltak tehát évek, amikor kicsit visszafogtam magam, s igyekeztem főleg a szakmával foglalkozni.

– *1989. november 18-a nekünk, szlovákiai magyaroknak a vágssellyei találkozó miatt fontos. Hol voltál akkor, mit csináltál?*

– Jó sűrű napokat éltem akkor is. Nekem akkor nagyon fontosak voltak a német-országi kapcsolatok, és akkor került sor egy olyan első találkozóra, amikor a müncheni Collegium Carolinum szervezésében Csehszlovákia létrejöttének körülményeit először vitatták meg közösen német, szudétanémet, cseh, lengyel, magyar kutatók, köztük én is, mint kiderült, pazar alpesi környezetben. Tehát november közepén szerettem volna Münchenbe utazni. Közben Balla Kálmán meg Kiss Gy. Csaba segítségével sikerült megszervezni a magyar Ellenzéki Kerekasztal képviselőinek a második találkozóját Prágában a csehszlovák ellenzéki erőkkel. Az első találkozóra, ha jól emlékszem, szeptemberben került sor, nem sokkal Deutsch Tamásék letartóztatása után. Ez után elfogadtunk valamilyen csehszlovák–magyar ellenzéki közös nyilatkozatot, ami a Magyar Nemzetben meg is jelent. S közben született egy megállapodás, hogy a következő fordulóba vonjuk be a szlovákokat is. És ennek az időpontja 1989. november 17. volt. Eperjesi meg kassai levéltári kutatásaim után Pozsonyba jöttem, s innen együtt mentünk tovább a Magyarországról érkezőkkel. Kálmán segített a találkozó megszervezésében. 1989. november 17-én valami helyi belföldi gyorsvonattal déltájban érkezünk meg Prágába és a Sláviában találkozunk Doležálékkal és Mandlerrel és még néhány cseh ellenzéki-vel. És azt láttuk, hogy tele van rendőrrel a belváros, és tele van maga a kávéház is olyan emberekkel, akikről sejteni lehetett, hogy megfigyelők. Először magunkról gondoltuk, hogy ilyen fontosak vagyunk, de már a cseh ellenzékiekkel váltott első szavakból kiderült, hogy a város és persze a rendőrség is a délutáni nagy diáktüntetésre készül. Nekünk el kellett volna döntenünk, hogy akkor menjünk ki mi is, vagy folytassuk a beszélgetést. Hát magától értetődik, ha Prágában történik valami, menjünk ki mi is. De valakik késtek, talán épp Němcová, akinek a lakásán tervezték az esti „hivatalos” találkozót. Akkor már kiderült, hogy a szlovákok valószínűleg nem fognak megérkezni, talán már Kálmán is jelezte ezt Pozsonyban, hogy a szlovákok nélkül megint nem fogunk beszélni lényegi dolgokról. A szlovákiai magyar kérdést a csehek a szlovákok nélkül nem kívánták velünk megvitatni. Tény, hogy november 17-én délután nem mentünk ki a Stromovkára, ahol a diáktüntetés elkezdődött. Még valakit vártunk, s ezért sokáig bent ültünk a Sláviában, és onnan mentünk át Němcová lakására, egy belvárosi lakásba, ahol Mandleréken kívül megjelent az Obroda néhány képviselője. Elkezdődött a tárgyalás, biztos volt valami napirend is. Egyszer csak csörrent a telefon. Mi akkor már hallottuk, hogy a tüntetők elindultak befelé, a város felé, s világos volt, hogy rövid tárgyalás lesz. De

a rövid telefonbeszélgetés után sápadva mondta Němcová asszony, aki később aztán az Amicus nevű Cseh–Magyar Egyesületnek volt az elnök asszonya, hogy halottak vannak az utcán. És akkor mindenki szétrohant, és mi is rohantunk le a Národníra. Láttuk szemben állni egymással a rendőrséget és a diákokat, a rendőrautók lámpái villogtak, hangosbeszélőkön megpróbálták feloszlatni a diákokat. A káoszra, a mindkét oldalon látható elszántságra és tehetetlenségre emlékezem. A Magyar Kultúra boltjáig juthattunk, tovább már nem lehetett menni.

Még egy-két órám volt Prágában, november 17-én felszálltam az éjféli vonatra, és Vágsellyére utaztam, a Tóth Lajos által szervezett találkozóra a Vörösmarty Klubba. Prágában tehát láttam, amit láttam, meg éreztem, amit éreztem. Tele voltam kétséggel és reménnyel. Azt hiszem, a többi magyarországi szintén visszajött az éjszakai vonattal.

– *Tehát te a prágai tüntetés helyszínéről jöttél Vágsellyére, ahol egyike voltál az előadóknak?*

– Igen a magyar–szlovák kapcsolatokról volt előadásom, azt hiszem, a Regióban meg is jelent az előadás vázlata. És a magam módján akkor is azt igyekeztem érzékeltetni, amit aztán később sokszor, sokféleképpen megírtam: nem tudjuk magunkat se az egyik vonatkozási ponttól elkapcsolni, se a másiktól, de egyikkel sem tudunk egyenlő partneri viszonyt kialakítani. Ebből adódik, hogy mi magunk gyakran csak sodródunk. Ma is úgy érzem, hogy mindenekeelőtt a saját belső pozícióinkat kell tisztázni.

– *Számomra az az érdekes, hogy aki eddig beszélt Vágsellyéről, mindenki abban az értelemben szólt, mintha az ott jelenlévőknek nem lett volna tudomásuk arról, hogy Prágában valami fontos történik. Te pedig onnan jöttél?*

– Ez nem történhetett így, mert erről beszéltünk. S minthogy én a hajnali vonattal érkeztem meg, vagy lehet, hogy délelőtt érkeztem meg, nem voltam egy konspiratív alkat, tehát biztos, hogy elmeséltem mindenkinek, amit láttam. Hogy ott álltunk pár méterre a rendőrkordontól. Meg egyébként is, akkorra már másról sem lehetett hallani a rádióból. A konferencia viszont tényleg egy nagyon konszolidált konferenciaként kezdődött el a Hotel Centrál előadótermében. Én úgy éreztem, hogy kicsit sokan vagyunk magyarországiak. Nekem már Pozsonyban is egy kicsit kínos volt, amikor a magyarországiak domináltak az itthoni belső ügyekben. És hát ott Molnár Imre volt a főszereplő az Esterházy Jánosról tartott előadásával. Imre számára az óvatos araszolgatásoknak már lejárt az ideje. Az ő Esterházy-előadása volt az, ami ennek a konferenciának végül is a szellemiségét, azt hiszem, mindenki számára megadta, hogy itt most szakítani kell sok mindennel. Itt most már nincs átmenet, itt valami új kezdődik. Én meg ennek a fordulatnak a szimbolikus ütközetét megéltem az előtte való nap. De hogy ebből mi lesz, az akkor még rettenetesen kétélű dolog volt.

– *Te aztán a Karcsi lakásán nem voltál ott?*

– Nem. Nekem ugyanis aznap este megint vonatra kellett szállnom és elindultam München felé. Így aztán 19-én reggel újra Prágában voltam, s mielőtt továbbindultam volna, láttam, hogy a prágaiak mennek dolgozni. Tehát a diákok ott virrasztottak a Szent Vencel szobornál agyonfagyva, de a város ezen a napon még a régi volt,

szinte oda se mertek nézni, pedig a diákok, a kiírások már ott voltak, a gyertyák már ott világítottak. De a prágaiak még 19-én reggel rendesen elindultak a munkába. Én meg elindultam délben a cseh kollégákkal együtt ki, Nyugat-Németországba. Ott viszont a rendezvény már rádiós konferenciává alakult. Mindenki hallgatta a prágai rádiót, hogy mi van otthon. Emlékszem Kořalka professzor úrra, aki egyszer csak berobbant, és mondta: új fűtőkárunk van! Ő volt Urbánek, az epizodista.

Ehhez képest, amikor a konferenciáról három nap múlva visszaértünk Prágába, már nem lehetett a főtéren átmenni, ott hullámozott a hatalmas tömeg. A CNN-nek már ki voltak téve fönt a tér sarkában, a Nemzeti Múzeum mellett a nagy tányéranennái, és akkor már tudtam, hogy ez már ugyanaz, mint ami júniusban Pesten volt. Csehszlovákia is részévé vált a kelet-európai dominónak. Magyarországon sokan nagyon előzménytelennek tartották ezt, de mi meg tudtuk, hogy sok-sok előzménye volt, csak azt nem hittem, hogy az elégedetlen emberek az utcára is ki fognak menni.

– Aztán visszajöttél Pestre és élted tovább az életedet. De hogyan tudtál nyugodtan élni, mikor itt forrongtak a dolgok?

– Hát sehogy se lehetett, persze hogy nem lehetett. Ez a decemberig tartó időszak nagyon mozgalmas volt, s amikor úgy látszott, lezárul ez a forradalmi időszak, hogy az egész Kelet-Európa fölszabadul, akkora én már elraktároztam néhány pozsonyi élményt. Így például átjöttem a kerekasztal megbízásából egy másfél oldalas dokumentummal a pozsonyi főtérre, hogy Budajék, Knažkové valamelyik demonstrációján, be lehet azonosítani, melyik este volt az, együtt Konrád Györggyel, aki a PEN Klub nevében jött, ott felszólaljunk. És hát a Karcsiékkal, Balla Kálmánnal, talán Hunčíkkal s talán Szigeti Lacival ezt az oldalt lerövidítettük négyöt mondatra. Kemény egynapos tárgyalás után, azért, hogy velős, rövid és emlékezetes legyen. Aznap este bejelentették, hogy másnap vagy két nap múlva megnyitják a határt Ausztria felé. Tehát annak az estének az volt a csúcspontja, és ehhez képest ott mindenféle emberek szólaltak meg. Elkezdett havazni, Konrád meg volt egy kicsit fázva, kapott egy olyan szép sapkát, amilyen Knažkónak volt. És emlékszem, hogy a Mozart-házból kétoldalt magas növésű egyetemisták kíséretében futólépésben kellett mennünk a főtéri pódiumra, nehogy valamilyen provokátorok belénk kössenek. És akkor Konrád talán az előre meghatározottnál egy kicsit hosszabban beszélt, papír nélkül és magyarul. Aztán Knažko, a moderátor kipenderült a pódiumra és azt mondta, hogy jött még egy másik magyar üdvözlés, Szarka László úr hozta, de hogy ne kelljen magyarból fordítania, ő maga helyettem felolvasta a szöveget – szlovákul. Ez volt az én felszólalásom. Emlékszem rá, Szigeti Lacinál vagy valamelyik másik pozsonyi lakásban hajnalig beszélgettünk. Bennem nagyon rossz érzést keltett ez a praktikus egynyelvűség. Hogy az egész oldalas szövegből maradt négy mondat, s azt sem mondhattam el. Képes lettem volna szlovákul is felolvasni, de abban maradtunk, hogy magyarul kell felolvasni. Ezt a megállapodást Knažko önkényesen lezárta. Azt hiszem, túl sokáig várt a kerekasztal, a nyolcadik napon vagy nem tudom, melyik napon jött csak át ez a magyar üzenet. Nekem ez nagyon tanulságos volt. És persze tanulságos volt Popély Gyula miniszterjelöltségének a története, amikor a Gyula pár napig nem került elő.

– Gyula mellékszereplő volt, Duray lett volna a főszereplő?!

– Igen, de mégis Gyulát találták inkább alkalmasnak, hogy ő legyen a jogvédők idősebb garnitúrájából a miniszterelnök-helyettes. És akkor Gyula eltűnt vagy három napra, és nem lehet tudni, hogy hova. És azóta se tudjuk, hogy hol volt. Én legalábbis nem tudom, sokszor megkérdeztem tőle, ő meg viccesen, tréfásan kitért a válasz elől. A lényeg, hogy nem lett belőle sem nemzetiségi miniszter, sem miniszterelnök-helyettes. Helyette Varga Sanyit nevezték ki miniszterelnök-helyettesnek. Akkor mi már nagyon sok mindent tudni véltünk az új elit belső viszonyairól. Az a korábbi egység már bomlani kezdett, és a magyar pártszerveződések előzményeivel együtt eléggé megoszlott a mi társaságunk is. Szerencsére én magyarországi-ként ezekből a belső vitákból eleve kimaradtam. És hát mindezzel együtt Sanyi nagyon fontos volt nekünk, mert miniszterelnök-helyettes lett a barátunk. Tehát volt egy közvetlen kapcsolat az új hatalomhoz, és a másik oldalon meg a magyar kormányban bent volt Glatz Ferenc, aki Sanyival szintén jó kapcsolatban volt. Glatz miniszterként elhozott magával Pozsonyba, amikor ájtott egy tárgyalásra. S természetesen Sanyival is tárgyalt, és persze mindenben megegyeztek. Aztán viszont valamelyik másik kormánytagnál, azt hiszem, az oktatási miniszter Kovácsnál voltunk, és Glatz Feri elmondta, hogy szerinte úgy kell megoldani a szlovákiai magyar kisebbségi kérdést, hogy ahol a szlovák fél nem tud segíteni, ott engedje, hogy Magyarország segítsen, meg ők maguk is segítsenek a magyarországi szlovákoknak. És hogy e tekintetben ő ösztöndíjakat hoz, meg javaslatokat hoz, meg programokat, közös programokat. Akkor ott viszont már kiderült, hogy ezekre a javaslatokra, erre az alapelvre nincs igazán fogadókészség. A szlovák delegációban ott volt Matúš Kučera, egykori tanárom, aki azonban éppen ekkortájt hangszerelte át magát a nemzeti oldalra...

– *Pestről hogyan látszottak az itteni dolog?*

– Engem alapvetően befolyásoltak a Duray-narratívák. Tehát például az a történet, hogy ő ott várakozik a kormányalakításról folyó értekezleten az előszobában Prágában, és akkor az a döntés születik, hogy ő nem elfogadható. Emlékszem egy későbbi prágai Čalfa-születésnapra, ahol ezt a történetet elmesélték részletesen. Tehát ott akkor, 1989 decemberében a kormányalakítási tárgyalásokon nem volt vele szemben fogadókészség, mint kiderült, a föderációs kormányzati szinten a nemzetiségi ügyet valójában nem akarták kezelni. Számomra ez egy kicsit ugyanaz a történet volt, amit Němcová lakásán, illetve a magyar–csehszlovák ellenzéki egyeztetésben is megtapasztaltam: a csehek nem beszélnek a szlovákiai magyar kérdéssről, mert az a szlovákok belügye, a szlovákok meg vagy elzárkóznak, vagy tényleg úgy gondolják, hogy ez az ő kizárólagos belügyük. Az a tény viszont, hogy az FMK olyan sikeres volt, az meg a másik oldalon számomra azt mutatta, hogy lehet, hogy taktikai hibák sorát követték el azok, akik, köztük én is, úgy gondolták, úgy gondoltuk, hogy azonnal le kell tenni a teljes kisebbségi törvényt meg a tízparancsolatot, és csakis a legteljesebb jogegyenlőség alapján szabad megegyezni. Számomra nagyon rokonszenves volt az az örült hangulat, ami ott, a Mozart-házban volt, amit kétszer-háromszor éltem meg például a Nap szerkesztőségében. Amit korábban senki sem remélt, az most ott volt kéznyújtásra: tárgyalni, egyeztetni lehetett a legfelső szinteken. Ott mindenki mindenkivel folyamatos interakcióban volt. Az viszont már nem az a csoport volt, amellyel én korábban sűrű kapcsolatban álltam. Jó viszonyban voltam és vagyok ma is mindegyikükkel, de az egy másik

logika volt. Én is úgy gondoltam, hogy tiszta lappal kell elindulni a történetben. Az, hogy az FMK-nak sikerült az autonómiáról meg a közös kormányzásról egy közös nyilatkozatot elfogadnia, az szerintem minden kisebbségi politikai csoport vágya. Eljutni egy többségi reprezentációval egy ilyen nyilatkozatig, az egy igazi csúcsteljesítmény. Úgy gondolom, hogy akkor ott az FMK képes volt megcsinálni azt, amit tulajdonképpen minden előző szlovákiai magyar generáció meg szeretett volna csinálni. Hogy ennek aztán nem lett érdemi folytatása, az már egy másik kérdés.

– Te aztán hosszú éveken keresztül mint az MTA-ban dolgozó ember, a Kisebbségkutató Intézet igazgatója egy ilyen külső mentora voltál az itteni tudományosságnak, kultúrának, szellemi életnek. Az utóbbi egy-két évben pedig gyakorlatilag hazaköltöztél és most már innen csinálod ugyanazt. Melyik a könnyebb szerinted?

– Azt érzékelem, hogy ha az ember tudja, mit szeretne csinálni, meg tudja, hogy mi lenne az ideális, és tudja, hogy azt úgysem lehet rövid időn belül megvalósítani, de ahhoz folyamatosan közelíteni kell, konkrét lépéseket kell tenni, akkor azt gondolom, hogy ez a szerep az én igazi szerepem. Mert itt nagyon sok minden hiányzik ahhoz, hogy legalább olyan mértékben rendezett társadalom és közösség legyünk, mint az erdélyi. S ehhez persze otthonról, Magyarországról is nagyon sok mindent meg lehetett fogalmazni, meg lehetett tervezni, lehetett álmódzni, sok mindent lehetett tenni annak érdekében, hogy ez a kérdés folyamatosan napirenden legyen. Hogy az álmódzó magyarországiakat meg a tudatlan magyarországiakat, az egy nyelvű magyarországiakat valamilyen formában befolyásold, akik nyitottak az itteni dolgok megértésére a maguk bonyolultságában, s ne csak rajongjanak. És a felelős Magyarország, a minőségi Magyarország nagyon nagy része nyitott arra, hogy a reális Kárpát-medencét lássa, ne pedig az elképzelt vagy éppen a 63 vármegyes magyar világot. Azt gondolom, azt remélem, hogy vagyunk sok százan, sok ezren, akik ezt a penzumot, ezt a feladatot tisztességgel teljesítettük. Más kérdés, hogy sokszor bennünket is besoroltak az ájtott és a hivatalokért ácsingózók körébe. Magyarország tud nagyon befogadó és nagyon elutasító lenni az áttelepültek irányában. Én majdnem mindig ezt a befogadó országot láttam, éreztem. Sok ezren sok hasznosat tettünk azért, hogy Magyarország lényeglátó legyen. Hogy reális képet tudjon alkotni magának a kisebbségi magyar ügyekről. Mindenkinek el kell mondania azt, amit meggyőződéssel, bizonyíthatóan tud és gondol, annál se kevesebbet, se többet. Tehát fontos, hogy ne éljen vissza senki azzal a tudással, amire az ember a maga szakmai eszközeivel szert tesz. De itt nagyjából vége a mi lehetőségeinknek. Ha a politikának szüksége van erre a tudásra, használja, ha nem, akkor is el kell mondanunk, amit fontosnak tartunk. Mindennek közvetlen hatása a szlovákiai magyar valóságra kevés. Biztosan másképp is lehetett volna csinálni a „határon túli magyar politikát”, de sajnos sokszor meglehetősen eszköztelen és ellentmondásos Magyarországnak ez a nemzetpolitikai aktivitása.

Amit viszont itthon lehet elvégezni, azt tényleg nem lehet máshol csinálni. S ebben Popély Gyulának ma már teljes mértékben igazat kell adnom. Ő, mikor átmentem Magyarországra, azt mondta, vannak dolgok, amit sehol máshol nem lehet jól tenni, csakis itthon. És amit mi most itthon, Komáromban az egyetemen a tanárképző karon, a tanárképzésben megpróbálhatunk, az tulajdonképpen ezt a felismerést igazolja. Legalább három dolgot csak itt lehet megtenni. Nagyon fontos, hogy abban a

háromszázötven-négyszáz magyar tannyelvű itthoni iskolában lehetőleg egyre jobb tanáraink legyenek. És hogy ők valamilyen formában ott, a helyi közéletben is befolyásra tegyenek szert. Ez most már jórészt rajtunk múlik. A másik dolog, hogy a szlovákiai magyar elitnek legyen reális és erős közösségképe, ne csupán a saját településében, intézményeiben gondolkodjon, hanem egy olyan közösségben, amely lehetőség szerint az egész szlovákiai magyar világot egybefogja. Az egyetemi tanároknak meg kell próbálniuk együttműködni lehetőleg kifelé is minél több irányban. Ennek az egyetemnek s ezen belül a Tanárképző Karnak, ha nem lesz ilyen kisugárzása, akkor az egyik elementáris funkciójának nem tud megfelelni. A harmadik dolog pedig az, hogy a szlovákok is megérezzék, hogy a szlovákiai magyar egyetem nem egyszerűen csak politikai engedmény s végképp nem egy a sok itthoni felsőfokú intézmény közül, hanem itt olyan elit szerveződik, amely azzal, hogy közösséget épít, neki is segít, mégpedig azzal, hogy a kisebbségiek egyenjogúságának elve alapján megpróbál párbeszédet folytatni. S ezzel hozzájárul a normális viszonyok kialakulásához. Ebből a szempontból nagyon fontos, hogy a magyar és a történelem, az informatika és a matematika mellett egy erős szlovák tanszéket építsünk, hogy a mindenkorai politikai helyzetet jól ki tudjuk ezekre a célokra használni.

– 1989-nek a te szempontodból van még egy jelentősége, hogy amikor te is vagy Laci, Imre átmentetek, akkor tulajdonképpen egy egyirányú útra léptetek rá, ahonnan – legalábbis akkor úgy látszott – nincs visszatérés. Én úgy gondolom, hogy pontosan 89-nek köszönhető, hogy megnyílt előttetek az út a visszatérésre. Te is, meg mondjuk Tóth Laci is élni tudtatok ezzel. Gondolkoztál ezen, hogy 89 neked megadta a lehetőséget, hogy vissza tudjál jönni a szlovákiai magyar világba?

– Biztos, hogy ez így is van. Én soha ne értettem egyet azokkal, akik 89-et egy zsákutcának, meg nem történt forradalomnak vagy nem tudom minek nevezték. A 89-es rendszerváltás nélkül szörnyű dolgok történtek volna itt. Előtte nem kíváncsoltam vissza. Bár rendszeresen vásároltam a Pravdat és a Rudé právót is a Blaha Lujza téren, ahová egynapos késéssel vagy még aznap délután megérkezett. És folyamatosan nyomon követtem, ami itt történt, reggelente a Rádióžurnállal ébredtem, esténként a szlovák meg a cseh Szabad Európát hallgattam. A Svědectví, a cseh emigráció többi lapját is Pesten kezdtem olvasni. De vissza nem akartam jönni. Igen, elmondható, hogy amit korábban egyszerűen csak kötelező penzumnak láttunk, tehát a napi kapcsolattartást, levelezést, utazgatást, az 89 után szakmai, hivatali feladatunkká vált. Ami addig inkább magánvállalás volt, az 89 után részben intézményesült, miközben mindvégig lelkiismereti és becsületbeli kérdésnek tekintettem. A visszatérés is így vált lehetővé. Tóth Laci nagyon következetesen fel is számolta Magyarországon az összes pozícióját. Én ezt nem kívánom követni. A pesti munka meg egy lakás meg a szakmai kapcsolatrendszer meg az ottani feladatok nélkül akár menekülésnek is tűnhetne a visszatérés. Részemről a döntés fő oka, hogy a feladatoknak egy jelentős részét csak itt lehet elvégezni.

– Köszönöm a beszélgetést.

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

SZÉP ATTILA

20

1966. június 30., Párkány. Politológus, külpolitikai szakértő, diplomata. A selmecbányai gimnáziumban érettségizett (1994), majd a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar-történelem szakos tanári oklevelet (1991), a budapesti Közép-európai Egyetemen politológusi oklevelet szerzett (1998). A Magyar Diákszövetség egyik alapítója volt. 1992–1996 között a Szlovák Köztársaság Kormányhivatalában, a Magyar Polgári Pártban és a Fórum Intézetben dolgozott, ezt követően a Szlovák Nemzetközi Tanulmányok Intézetének igazgatóhelyettese, majd igazgatója lett. 2002-től a Szlovák Köztársaság Külügyminisztériumának alkalmazottja, 2005–2009 között első beosztottként a kijevi nagykövetségen dolgozott.

– Szeretném, ha bevezetőként mondanál valamit a szüleiről, mivel foglalkoztak, honnan indultál?

– Apám a Pozemné stavby építkezési vállalatnál volt hosszú évekig. Előtte a szövetkezetben, utána a papírgyárnál, de kőműves a végzettsége, inasiskolát végzett, és aztán ott dolgozott. Az édesanyám, az pedig alapiskolát végzett, nincs más iskolája, és ő még abban az időben egy büfében volt elárusítónő. Tehát ilyen képesítés nélküli elárusítónő volt. Még 89-ben is ott dolgozott, tehát amíg megszűnt a büfé, mert privatizálták. Azóta pedig otthon van. Úgyhogy a szülői háttér ilyen, de annyit még hozzá kell tenni, hogy aki mondjuk rám hatással volt, az a nagybátyám volt, aki főiskolát végzett. Nyitrán végzett mezőgazdasági ekonómiát. (...)

– Mielőtt rátérnénk az egyetemi éveidre, még arra lennék kíváncsi, hogy otthon, a családban, amíg otthon laktál, a szüleid szoktak politikáról beszélni? Hallottál ilyen beszélgetéseket a családban? Például 68-at nem szokták emlegetni?

– Hát annyit emlegették, hogy itt jöttek át a hídon a tankok. Annyiban volt emlegetve 1968, hogy jöttek a tankok, ők meg nézték. Így fogták fel az én szüleim, ők akkor nagyon fiatalok voltak, mert én '66-os vagyok, és anyám az '46-os, apám

'44-es, nem igazán értették a dolgot, meg nem is voltak olyan fogékonyak. A politika az nem volt benne a családban. Még a legpolitikusabb magatartása a nagyanyámnak volt, aki megélte a frontot, meg a kollektivizálást meg mindent, de neki is ambivalens volt, mert ő aztán dicsérte, mint minden nyugdíjas, neki nyugdíja nem volt, csak a kommunisták alatt. Úgyhogy nem voltak tiszta politikai ellenzéki nézetek, amit hoztam volna magammal.

– Nem feltétlenül ellenzéki nézetekre gondolok, hanem általában a politikáról való véleménynyilvánításra.

– Egyáltalán. Talán még annyit hozzátesszek, emlékszem, apámnak volt két kísérlete, hogy meggyőzzön, lépjek be a pártba. De ez teljesen ilyen paraszti logikából indult ki, látta, hogy én nem fogok otthon maradni, feltehetően így gondolta, hogy kicsit mást akarok, tovább akarok tanulni, s akkor hogy rendben van, ha tovább akarsz menni, akkor lépünk. S a legcélszerűbb a párton keresztül. Eszmei dolgokról nem beszélt, csak hogy milyen előnyökkel jár. Két ilyen gyöngye kísérlet volt, utána nem volt politika. Jellemző módon nem volt egyikük sem Csemadok-tag. Semmilyen aktív Csemadok-tag nem volt a családban, semmi. Az egy veradás az, aminek jelentősége volt. Ez az egy. Könyveket nem vettek, rádióhallgatás, Szabad Európa vagy ilyesmi nem volt.

– Újság járt a családba?

– Nem. Nem járt. A Szabad Földműves talán, de a naptár meg ilyenek miatt. Meg a mezőgazdaság miatt, hogy az mégis van benne. A Szabad Földműves talán járt, talán vették, nem is járt, hanem vették, nem tudom már, meg egy ideig járt a Vasárnap. Ez inkább a műsor miatt. Nem politikai környezet volt, abszolút nem.

– Miért választottad épp a történelem-magyar szakot?

– Mondjuk a történelem, az mindig érdekelt, most már nem tudom, miért. Talán azért, mert beteges voltam, és mindig olvastam. Én már nem is tudom, mikor kaptam az első ilyen könyvet, valamit a magyar történelemből, és megszerettem a történelmet, azon nőttem fel. Aztán később én ezt megtartottam hobbinak, mivel mikor Selmecebányára elkerültem, én kémiából érettségiztem. Nagyon sokáig a kémiát és a biológiát tanultam, mert elfogadtam azt, amit mondtak, hogy nem tudsz följutni történelemmel egyetemre, faluból jöttél, menj a mezőgazdaságba. És megpróbáltam, de nem jött be Selmecebánya, aztán utána nem csináltam meg a fölvételt zootechnikára Nyitrára. Akkor elmentem két évre mezőgazdasági szakosítóba Tornaljára. És amikor azt elvégeztem, akkor vittek volna katonának. És akkor azt mondtam, hogy van még egy lehetőség, mert elvinnének, hogy megpróbálom azt, ami a legjobban érdekel, megpróbálom a történelmet. S kerestem a párosítást, de elképesztően kevés információ volt, szóval minimális információ volt Tornalján, hogy mi van, hogyan van. Tudtam, hogy van Pozsonyban egyetem, és itt van történelem szak. És megnéztem azt, hogy van magyar-tört, s mondom, a történelmet megtanulom szlovákul, magyarul meg tudok. Ja, és volt egy másik ilyen ösztönző, konkrétan, hogy odajárt arra az iskolába a Rudas Dórának a húga. És egyszer a Dóra lejött, és elmondta, hogy ő magyar-törtis, és utána mondjuk a Dóráék készítettek fel a magyar-törire. A magyar szakra

pontosabban, elmondták, hogy miből áll. Ez olyan formában ment, hogy mit tudom én, a verselemzéseket elküldtem, és ők kijavítva visszaküldték. Szóval, ilyen levelező tanfolyamon voltam, kétszer feljöttem a kollégiumba, és elmondták, hogy mi az a verselemzés, meg mi az a mondattani elemzés. Ha az nincs, akkor én az életben nem csinálom meg a magyar fölvételit. Így is hármásra csináltam meg feltehetően, vagy három alá. De az életben nem csinálom meg, ha ők nincsenek. A Pulen Csilla meg a Dóra. Hozzá köll tenni, hogy mindig konkrétan elmondták, hogy miről van szó, hogy néz ki. Ez nem motiváció volt. A motiváció a történelem volt igazából. A fontosabb motiváció. És azt egész jól meg is csináltam.

– *Az már kiderült, hogy te nem egy eldugott faluból kerültél hirtelen, átmenet nélkül a nagyvárosba, volt már tapasztalatod Selmecbányával, a kollégiummal.*

– Nekem Selmecbánya nagyon fontos volt, erre még rátérhetünk, nekem meghatározó élmény volt. Az volt életemben talán, meg Tornalja, de az más szempontból, az inkább negatív szempontból. Selmecbánya is először negatív volt, de aztán utána már nagyon sok előnye volt ennek a negatív élménynek is, mert az egy elég steril közeg volt. És végül is elitképzés volt, mert - ismered a rendszert - minden iskolából jöttek negyedikesek, tizenkét osztály volt, vagy tizenhat, annak a fele a Szovjetunióba készült, általában harminc ember, és a legjobbak mentek oda, a legambiciózusabbak, illetve a pártfűhrereknek a gyerekei. Igen, mert ilyen kivételezések voltak a bekerülésnél. Mondjuk, én simán kerültem be, nem volt semmi ilyen, Magyarországra készültem, fölvettek orosz osztályba. Úgy mentem oda, hogy aztán átlépek, de ezt se sikerült elintézni, aztán végigcsináltam, nem mentem át. Én haza akartam menni, de apám nem engedte, azt mondta, hogy akkor végigcsinálod. Igen rossz eredményeim voltak először, és nem akartam tanulni. Selmecbánya két okból volt fontos. Először is szlovák közeg volt, steril magyar közegből kerültem szlovák közegbe. Otthonról elmentél, havonta egyszer járhattál haza, ez meg volt mondva, hogy melyik hétvégén, minden hónap utolsó hétvégéjén mehetél haza, akkor volt csoportos elengedés, mint a katonaságnál, nem mehetél haza, bentlakás volt. Olyan bentlakás, ellenőrzés, hogy bent voltál-e, kemény dresszúrák. A másik, hogy megismerkedtem tulajdonképpen egész Szlovákiával. Mert a záhoráktól egészen a ruszinig mindenki volt ottan, mindenféle emberek voltak ott. Szegény gyerek, aki fel akart törni, ilyen proligyerektől egészen a mit tudom én, a tévé főnökének a fiacskájáig, aki teniszezni járt, mindenki volt ottan. Meg a magyarok közül is, a dunaszerdahelyitől meg a pozsonyitól egészen Kelet-Szlovákiáig. Két dologra jöttem rá, hogy vannak magyarok Szerdahelyen is meg Királyhelmeceken is, mert addig ezt nem tudtam. Tudtam, hogy vannak Újváron, Komáromban még talán, aztán a horizont az úgy be is zárult, hogy Galántán vannak, azt már végképp nem tudtam. A másik meg, hogy a szlovákok is emberek, érted, mert otthon tótozás meg ilyenek voltak, nyervezések, míg otthon voltam a gimnáziumban. A szalkaiak, mondjuk, mindig is arról voltak híresek, hogy ilyen keménykedők voltak. Nem igazán szlovákbarát közegből jöttem, hogy így fejezzem ki magamat. Selmecbányán aztán nagyon gyorsan kialakult az, hogy mondjuk engem azért, hogy magyar voltam, senki nem nézett le, csak azért néztek le esetleg, ha lenéztek, mert nem tudtál. De megvolt a segítő szándék is. Tehát egy igazán jó kollektíva alakult ki szlovákok és magyarok között, és nekem nagyon sok szlovák barátom volt. Pedig nagyon nehezen beszéltem először szlovákul.

A másik az, hogy megtanultál dolgozni, meg rájöttél arra, hogy vannak más emberi értékek, mint az, hogy a nyelvet tudod vagy nem tudod. Mondjuk az fontos, de azért fontos, hogy tudjál kommunikálni, és hogy kire tudsz számítani, ha tényleg szükség van rá. Ilyen tapasztalatokat szereztél Selmezbányán. Ezek voltak a legfontosabbak. Meg az, hogy végül is szlovák iskolában voltam, szlovákul tanultam. És nagyon sokat kellett tanulni. És nekem különösen sokat kellett szlovákul írni, amit azelőtt el sem tudtam képzelni, fogalmazást írni, azt ott kellett csinálni, és... Ezek voltak a legfontosabb élmények. Ez nem volt más, mint emberi élmény, hogy kitágult a horizontod, hogy Szlovákiában ezek is vannak, meg vannak ilyen magyarak is. Aztán utána már nem volt meglepetés nekem, később, amikor idejöttem, mint sok másnak. Meg az, hogy egy hónapig nem voltam otthon, legfeljebb telefonáltam haza, vagy nem is telefonáltam, legfeljebb feljöttek, vagy nem is jöttek föl. Ezeket megszoktam valahol, ilyen voltam.

Tornalja meg más miatt volt fontos. Tornalján meg az volt, hogy mondjuk elvégzem Tornalját, és aztán hazamegyek a szövetkezetbe, ott zootechnikus, csoportvezető leszek, és aztán rohangászok, mert azt is csináltam, mert gyakorlaton el kellett mennem a szövetkezetbe. Hogy az a lehetőség vár rám, ha katonaság után visszajövök, mert ezzel az iskolával ezt csinálhatom. S ez nekem elég szörnyű volt, ezt nem akartam. Ezt tudtam, s ezért próbáltam meg még egy utolsó lépésként a főiskolát. Azt tudom, hogy a Píschnél fölvételiztem történelemből, és a legjobban én írtam meg talán a csoportból, mert tudtam szlovákul, meg minden, és megkérdezte, hogy ilyen háttérrel, ilyen iskolával mit keres maga itten, történelemből hogy tud ilyen dolgokat, meg tud szlovákul? Igen nehezen tudtam elmagyarázni neki is a dolgot, de a Písch végül is megértő ember volt, meg a végén megkedvelt. A magyart azt éppen, hogy megcsináltam, és most már áttérek arra is. A Fónodnál volt a szóbeli politikából, és ott, nem felejttem el, két kérdést kaptam. Akkor voltak 86-ban a választások. Voltam-e a választásokon? Voltam. És kire szavazott? Hát, mondom, nem is tudom, fene tudja. Szóval, ez egy igen kellemetlen kérdés volt. A másik kérdés, hogy hány párt van Szlovákiában? Hát, mondom, hogy több. Mondom, több párt van. Erre emlékeztem még halványan, több párt van. És hogy milyen pártok azok? Hú, megint egy nagy kérdés. Ezzel a két kérdéssel igen megfogott, teljesen taccsra rakott, de nem ez volt a döntő.

– 87-ben kerültél Pozsonyba?

– 86-ban. 84-ben érettségiztem, 84-től 86-ig voltam Tornalján, 86-ban felvételiztem, és akkor kerültem az egyetemre. 91-ben végeztem.

– Kollégiumban laktál?

– Igen, a Stúron. Az a Malomvölgy. Az a nagy B blokk, ott laktam négy évet, és egy évet laktam az UNIMO-n. Egész végig magyar szakosokkal. Berényivel laktam, Hajtman Bélával, Thór Zolival. Aztán laktam szlovák szakosokkal is, szlovákokkal is laktam. Az utolsó évet, azt hiszem, két szlovákkal laktam, hárommal is, aztán az egyik elköltözött. Aztán egyszer a Berényivel, egy kóreaival, meg egy szlovák sráccal egy fél évet. De az első évet a Berényivel, Sipos Zolival, aki most a Duna utcán tanít, másodikban főnt laktunk az UNIMO-n, akkor a Thor Zolival laktam, aztán harmadikban már nem tudom, negyedikben laktam ezzel a két szlovákkal, az szörnyű

volt. Egy időben ott volt a barátnője, a papagája, meg mit tudom én, mi volt még neki ott. Egyébként igen bírom a gyereket, később SNS-es lett, de attól függetlenül, mindig rendes, ha találkozunk, már ha találkozunk vele.

(...)

– Azért kérdeztem rá a kollégiumra, mert arra vagyok kíváncsi, hogy első-, másodéves korotokban milyen baráti társaságok alakultak ki. Mi szerint szerveződtek ezek? A kollégiumi elhelyezés szerint, érdeklődés, szakok szerint? És te milyenekbe tartoztál?

– A barátságoknál nálam két dolog volt fontos. Brigádon voltam, jó magyar szóval, a főiskola előtt. És az egész bandában csak én voltam magyar. Ez elég furcsa volt ilyen martiniaknak meg ilyeneknek, rögtön kialakultak ilyen meghitt barátságok a lányokkal, nagyon kellemes volt. A másik, ami volt, az a szak. Mert ismertem mindenkit, aki törti szakra járt az én évfolyamomban, és mindenkivel nagyon jól kijöttünk. Egy jó csapat volt az az évfolyam. Voltak ott történész-filozófusok, aztán történész-levéltárosok, és mind szlovákok voltak, nem is volt köztük magyar, azokkal is nagyon jó barátok voltunk, a Robo Letzcel pl., annak az apját ismered talán, a Letz ismerős név. Aztán a Dino Hochel, azt ismered biztosan. Utána a Boris Strečanský, aki itt egy alapítványnak a főnöke, az is angolos, a Čarnogurskýnak volt az angol tolmácsa. Aztán a Kamenecnek a lánya járt oda, hát mondjuk ővele nem, mert ő kicsit flúgos csaj volt. Ja, és a Bombík persze, el ne felejtsem a Bombíkot.

– A JAIK mekkora szerepet játszott a szabadidőd szempontjából?

– Az egy stabil program volt kedden, de különösebben a JAIK-programok szervezésében nem vettem részt. Eljártam, elmentem mindig. Mondjuk élveztem azt, hogy akik ezt csinálták, azokat mind ismertem, a Péter csinálta, a Dóráék csinálták, ezek nagyon közeli ismerősök voltak. Meg általában a magyar szakosok csinálták. Időnként benne voltam részben, mert mondjuk azért, szóval, voltak ilyen akciók, ezek elég fontosak, nem akarom kihagyni, az Öllös, meg a Püspöki Nagy Péter. Az Öllöst, azt is a lányok szervezték, jellemző módon a Dóráék. Valahonnan ismerték a Lacit, a Laci, az meg eljött, és tartott nekünk ilyen előadásokat, meg ilyen elemzéseket. Emlékszem, valamikor elsőben volt az még, az ókor volt. Nem igazán értettem a dolgot. Emlékszem két ilyen szeminárium-kísérletre, rajtunk bukkant meg, nem őrajta. Először politikaelmélet volt, politikai teóriák, és akkor a Dóráék szervezték, dehát ez olyan tapogatózás volt, hogy mi is ez, meg hogyan. Aztán volt egy másik, az már konkrétabb volt, akkor kerültünk igazán közelebbi kapcsolatba a Lacival. Elkezdtek nyolcan, aztán a végére mondjuk én olvastam végig a könyvet. Aztán volt még egy-két kísérlet, hogy fölkerestük a Püspökit. A Püspöki az szeret foglalkozni emberekkel, elmentünk hozzá egyszer-kétszer, és a Péternek a tudása, ahogy beszélt, az nagyon nagy élmény volt, hogy ilyen is van. Hogy van itt egy szlovákiai magyar történész, aki egészen másképp magyarázza, logikusan a dolgokat, mint ami le van írva. Voltunk nála kétszer-háromszor Püspökin, és megszerveztük azt is, hogy kétszer-háromszor tartott előadást az UNIMO-n. Azt hiszem, kétszer volt. Olyan előadásokat tartott, hogy Bevezetés a történetírásba, valamilyen módszertan, meg ilyenek.

– Ez első-másodéves koromban volt, mert a Péter aztán utána már inkább Pesten volt, elég gyakran volt Pesten. Még harmadéves koromban is, de a legszorosabb kapcsolat az első-másodéves koromban volt. Kimentünk szombaton délután a Vörös Péterrel hozzá, könyveket nézegettünk, beszélgettünk, mit tanulunk, elmondta a dolgokat. Ez inkább csak olyan beszélgetések voltak, de nagyon sokat adtak. Élmény volt találkozni egy ilyen emberrel, aki ezt már elérte - akkoriban történész akartam lenni. Foglalkoztam is vele, és nagyon sokat olvastam. Mondjuk azt, hogy hogyan lehet kutatni, hogyan lehet dolgozni, hogyan kell kutatni, azt tőle tudtam meg. Meg – és ebben nekünk szerencsénk volt – mert nekünk volt olyan tantárgyunk, hogy bevezetés a történetírásba, a történettudományba, és a Valachovič tartotta, aki később nagy SNS-es lett, de ezt nagyon becsületesen és nagyon jól végigvette. Ókoros volt, és én szerettem az ókort, szerettem hozzá járni előadásokra, és ő meg ezt komolyan vette. Kettesem is lett nála belőle. És megtanultuk azt, hogy mit kell csinálni. A többiek ezt nem tanulták meg, megtanultam, hogy hogyan kell keresni anyagokat, hogyan kell cetlizni. (...)

– *Visszakanyarodva még a baráti társaságokhoz - vissza tudsz arra emlékezni, hogy akár ennek a szlovák társaságnak, amely az évfolyamhoz kötődött, akár a kollégiumi társaságnak, de akár a magyar tanszéken is, mi volt a beszédtemája, miről szoktatok beszélgetni?*

– Hát az iskola, a tantárgyak. A vizsgák. Aztán nagyon sokszor az olvasmányélmények. Azon belül is inkább a szakma. A Robo Letzcel együtt mostuk az üvegeket Vágújhelyen, abban a szörpgyárban, mi hárman: a Berényi, a Letz meg én. Mi nem voltunk benn a gyárban, hanem kint mostuk az üvegeket. És ott szóba került, már nem tudom, mivel kapcsolatban, hogy magyarok voltunk, a második világháború, a szlovák állam. Inkább a szlovák állam, őt az érdekelte. Akkoriban az politika volt erről beszélni, ez politikai kérdés volt. Most is az, de akkor is az volt. De ha te a disszidensekre gondolsz, én azokkal nem kerültem kapcsolatba. Hallomásból a Čarnogurský nevét valamikor hallottam, Kusýról sem tudtam, meg Mikloškoról, meg ilyenekről nem tudtam.

– *Tehát ez nem vetődött fel a beszélgetések során.*

– Nem. Nálam nem.

– *Duray Miklós sem?*

– De. Duray igen. Duray igen, a magyar disszidens az egy más kérdés volt. Azzal azért nekem közelebbi kapcsolatom volt, még ha én nem is voltam se ellenzéki, se disszidensi tevékenységet nem csináltam. Még csak olyan formában se, hogy mondjuk áthordtam volna tiltott anyagot a határon. (...) Mondjuk, a Jóskának voltak szamizdatjai, néha nekem adta, néha nem adta oda, érted. A Péternek voltak szamizdatjai az internátuson. Az első ilyen szamizdatélményem az a Katynról írott könyv volt. Az egy meghatározó élmény volt – még mindig nálam van. Aztán volt még a kezemben valami a Jogvédő Bizottságról is, de arra már nem mernék meg-

esküdni. De hogy én nem hordtam át, meg én nem voltam kapcsolatban se a Karcsival, se a Miklóssal közvetlenül, az biztos. Tudtam, hogy vannak, meg minden, de ennyi.

– Szóval a Vörös Péteréktől tudtad, hogy ez létezik?

– (...) Az egyetemen aztán ilyen anyagokhoz tőlük tudtam hozzáférni. Tehát Péteréktől, Jóskától. Talán Jóskának voltak, de Péternek biztosan, mert az hordott is át, meg én nem tudom, mit csinált még. És utána én, amit csináltam, ami megint élmény volt a Katynon kívül, az a Fejlődéstanulmányok voltak. Mondjuk a Szabó Miklósnak pl. a liberalizmusról írt kötete, de nemcsak az, hanem általában a nacionalizmusról. Azt nagyon gyorsan olvastam. Akkor a bolsevik életrajzok, meg ilyenek. Ezek voltak aztán az élmények. Akkor a zsidókérdés, az meghatározó élmény volt, az az egy kötet. És a másik ilyen élmény volt, ami mondjuk ilyen speciális dolog, elkezdett érdekelni az antiszemitizmus meg a zsidóság mint olyan Közép-Európában.

(...)

– Amit eddig elmondtál, abból kiderült, hogy volt a környezetedben néhány ember - szó esett a Vörös Péterről, Berényi Jóskáról -, akinek az érdeklődése kiterjedt a „nem hivatalos” politikára is.

– Ott volt még a Patus Jancsi is, őt ki ne felejtsük. A Jancsi volt a doyenje az egésznek, hát ő volt a legöregebb. Őt mindenki ismerte, ő ismerte a Miklóst, mindenkit ismert. Még a Miklóst, ezt a disszidens-dolgát nem mondtam. Mielőtt elment volna ki a Miklós Amerikába, ha jól tudom, másodikos voltam, mikor kiment, és negyedik, mikor jött. Megszervezték a Péterék, meg ezek a lányok, és ezt a belső kört hívták meg, akikben megbíztak a magyar szakosok közül. Lehattunk vagy tizenöt, nem tudom. Jóska volt, Berényi, biztosan, a Péter, a Vörös, biztosan, a Patus az egészen biztosan, több nevet nem tudok mondani, nem is fontos. És a „Fasisztáknál” volt hátul egy ilyen kis különterem. Miklós az, úgy emlékszem, rettenetes sovány volt, csak a szemüvegie volt neki, meg nadrág volt rajta, olyan vékony volt, mint az ujjam. Hogy miről beszélgették, én már nem tudom. Ez volt Duray Miklós, érted. Ez is élmény volt, de hát olyan élmény volt, hogy most találkoztam vele, akivel úgy nem szabad találkozni, ha apámék megtudták volna, akkor igen odalettek volna, hogy én ilyen emberrel találkoztam. Miközben nem volt rám hatással. Még el se olvastam a könyveit se, pedig hozzáférhetők voltak, se a Janicsét nem olvastam el, csak 1992-93-ban olvastam el mind a kettőt. Úgyhogy én tudtam, hogy mit csinál, de rám, mondjuk, nem volt hatással.

– 1989 őszén már negyedik voltál az egyetemen.

– Igen. Én ilyen szempontból teljesen opportunistá ember voltam. Mondjuk, érdekelték a dolgok, de úgy a könyvek szintjéig érdekelték. Hogy én valamit csináljak is, félelemből, vagy nem tudom, miből, nem tudom, de nem csináltam semmit. A lényeg az, hogy nem csináltam semmit. De a másik meg az, hogy nem is igen szervezhettem engemet be, mert alkalmatlan voltam. Én nem igazán voltam ilyen konspiratív ember. De nem is tartottak annak, meg nem is voltam olyan mozgé-

kony, meg nem voltak olyan kapcsolataim, nem voltam olyan kommunikatív az emberekkel, nem ismertem annyi embert, nem jártam annyit Pestre, mint a Péter. Meg nem is volt bennem olyan belső készlet, megmondom őszintén. A könyvek igen, könyvtár. Aláírtunk valamit Örsújfalun Nagymaros ellen, talán kétszer is aláírtam vagy háromszor, az még 1989 előtt volt, ha jól emlékszem, mindenki aláírta, az egész tábor, meg jártál a JAİK-ba, és tudtad azt, hogy a JAİK-ban mindig vannak téglák, az Olivér, meg ilyenek, akiről tudta mindenki, illetve tudni vélte mindenki, hogy ő téglá. Meg ott voltak ezért olyan előadások, előadók, akik azért szemet szűrhattak, a rendszernek, mint Püspöki Nagy Péter, Raffay Ernő, ő még nem profilálódott akkor annyira, akkor még Romániáról beszélt. Örsújfalun is ilyen volt, ott azért millió ember megfordult. Ezekre eljártam, mert mindenki ott volt, minden barátom ott volt, a szorosabb baráti körömből. Az jó volt, szerettem, a JAİK-ban is szerettem. De mondom, amit a Péter, a Jóska vagy a Jancsi csinált, én azt nem csináltam.

– *A Néhány mondta sem került a kezébe? Az már 89 nyara volt.*

– Lehet, hogy olvastam, de nem...

– *Tehát a Nagymaros elleni tiltakozásra emlékszel, amit aláírtál.*

– Halványan. De ha meg kellene mondani, hogy mi ellen, meg hogyan... Én nem voltam ilyen, de nem is agitálhattak. Még abban sem vagyok biztos, hogy nekem adták, hogy végigolvastam. Nem vagyok benne biztos egyáltalán. Nem maradt meg bennem a Néhány mondat sem.

(...)

– *1989. november 17-ével kapcsolatban milyen élményeid vannak?*

– Na most tisztázzunk valamit. 17-én a magyar tanszék forradalmárai ettek-ittak és táncoltak a farkastoroki JAİK-bálban, mindenki dőzsölt, asztaltáncoltatás volt, meg minden más volt, érted, szóval 17-én mi mulattunk egész éjjel. Úgyhogy nem készültünk rá. Ami még fontos volt, az a gyertyás tüntetés. Mondjuk erről a Jóskának van több emléke, nekem csak olyan emlékeim vannak, nevetséges dolgok voltak, hogy bejött valami ŠtB-s, és hazaküldtek minket, hogy menjünk haza. (...) A lányok haza is mentek szépen, mi maradtunk. És mentem a városba, ilyen hideg, esős tavaszi nap volt, és a város teli volt ilyen furcsa, hosszú kabátos figurákkal. Álltak a sarkon, meg minden, mondták, hogy ezek az ŠtB-sek. Nem tudom, ki mondta. Hogy mi az az ŠtB, azt halványan tudtam, de mondjuk közelebből nem tudtam. Tudtam, hogy ezek rossz emberek, no nem ilyen triviálisan, de semmi közelebbi kapcsolatom nem volt velük. S ott álltak, az Óváros meg le volt zárva. Oda már nem mehettél be. Akartam menni a Mihályba, tudod, a kávéházba, ott már rendőrök álltak, igazoltattak, megszárték. Hogy hogyan jutottak be az emberek a térre, nem tudom elképzelni. Be lehetett jutni, aki nagyon akart, én nem akartam nagyon. Én elmentem az antikváriumba, ott nézelődtem, de a feszültség a levegőben volt. Utána fogtam magam, elmentem a Štúrra, s elkezdtem olvasgatni. Este megjött a Jóska, és akkor elmondta, amit elmondott. Hogy mi történt vele, hogy volt, vízágyúkat, meg ezeket. Meghallgattam. Igazán elkeserítő volt, hogy ilyenek történnek.

Ez volt az egyik élményem az ŠtB-vel. (...) Szóval, nem volt igazán forradalmár előéletem, hogy így fejezzem ki magamat. De az az élmény, ami bennem megmaradt, a hatalomnak az élménye, a nyers hatalomnak, nem is az élménye, hanem hogy van ilyen. Amit előtte csak hallottam, hogy van ilyen, hogy megvernek embereket.

– *Szóval, 17-én mulattatok.*

– 17-én mulattunk. Még az igazsághoz hozzátartozik, hogy én rettentően megfáztam 17-én este, abszolút megfáztam, és én, amikor kitört a forradalom, feküdtem a kollégiumban.

– *Mit értesz azon, hogy kitört a forradalom?*

– Szóval, nem, ezt most rosszul mondtam, 17-én, mikor elkezdődött, tehát 17-e. Hajnalban visszajöttünk a buliból, akkor elkezdtek hallgatni a híreket, tudod. És akkor már az egész, lázban égett az egész kollégium. Hát, nem lázban égett, de úgy rohángásztak az emberek, hallgatták a híreket, hogy 17-én mi volt Prágában, s hogy aznap is mi volt. Másnap meg feküdtem az ágyban, és izzadtam, érted. Beteg voltam. De utána hétfőn már elmentek az egyetemre, én meg elmentem orvossgot venni, meg orvosnál voltam patikusnál, meg így, be se mentem az egyetemre. S jöttek vissza, hogy mit csináltak, hogy nem tanultak, meg az aulában voltak, és az első föllépések, a Somogyinak az első föllépései, meg ezek.

– *Ez az első hétfő?*

– Ez az első hétfő volt, akkor már voltak a Budajnak ott a Hviezdoslav téren az első mítingjei, ha jól emlékszem rá. Azokon sem voltam, csak hallomásból tudom. Az első míting, amelyiken voltam, az csütörtökön volt.

– *Akkor keltél fel az ágyból?*

– Igen, addig én beteg voltam, minden bajom volt, ott feküdtem. Tudom, hogy még elkezdtek ott gyanúsítani, úgyhogy már legitimálni kellett magamat rendesen, hogy elmegyek én is. Egy kicsit túlhajtott dolog volt, de akkor ilyen egzaltált idegállapotban voltak az emberek. Csütörtökön voltam először a téren, addig én nem. Aztán a Csemadokban ami történt, meg hogy mit csináltak a Szilárdék meg a Jóskáék, hallomásból tudom, mindig elmentem hozzájuk este meghallgatni, mi történt, ott voltak mindig a szobán.

– *Tehát csütörtökön felkeltél, és elmentél a tüntetésre.*

– Elmentem megnézni, mi is az a tüntetés. Azt hiszem, akkor volt a Dubček, azon a tüntetésen lépett fel először. Ha jól emlékszem rá. Megesküdni nem mernék.

– *A következő napjaid mivel teltek?*

– Nem volt oktatás. Tudom, hogy bejártunk, ki volt hirdetve a sztrájk, és hát nem tanult senki. Sztrájkot hirdettek, volt ott őrség. Biztosan nem tanultunk, egy idő

után engem már zavart, hogy nem tanulunk, mondom, délután lehet forradalmat csinálni, délelőtt meg tanulni kéne, vagy valami. És én jártam a könyvtárba, meg újságot olvasni.

– Szóval csütörtökig hallgattad a többieket. De egy ponton mégis bekapcsolódtál a Diákszövetség szervezésébe. Hiszen nálad vannak az alapszabály-tervezetek.

– De akkor nem úgy alakultak a dolgok - hanem a Somogyi, a Berényi, a Vörös Péter azt mondták, hogy van, és megalakult a Magyar Diákszövetség! Szóval, ezek körülbelül így történtek.

– De nyilván valahol felvetődött, hogy kéne ilyen, vagy kell-e ilyen?

– Perszehogyz, feltehetően ott az aulában vetődött fel. Nem én vetettem fel. Amikor én elkezdtem járni, ez már mind kész volt. A Magyar Diákszövetség már kész tény volt, csak annyiban volt más, hogy ezt Magyar Diákszövetségnek hívták, és nem valamilyen koordinációs centrumnak. Minden mást így hívtak. Ez egy lépéselőny volt, de csak a névben, megalakultak a karokon a magyar diákoknak mindenféle szövetségei, szervezetei, aztán később klubok lettek belőlük, önállósodtak, mindenki elkezdte. A JAIK-ban is beszéltek az emberek, hogy mi történt, meg hogyan látják.

– Létrejött tehát egy sor koordinációs bizottság, a Főiskolások Uniója, egyebek. Hogyan támadt az ötlet, hogy külön magyar diákszövetséget kell csinálni, miért volt erre szükség? Nem voltak erről viták?

– Voltak viták, mert egyszerűsítve, valakik jobban akarták hangsúlyozni azt, hogy magyar, valakik meg azt, hogy diákszövetség. De olyan internacionalista légkör volt az első hónapokban, s akkor az még zavart is, hogy miért kell külön magyar diákszövetség, miért nem lehet a koordinációs bizottságon belül. Biztos megindokoltuk valamivel akkoriban, többször és több helyen, mindenkinek másképpen, feltehetően. De most már nem tudok indoklást mondani erre. Én ezeket a dolgokat majd-hogynem készen kaptam. Valami kész dologba léptem be. Tudtam, hogy mindenki barát, és számítanak rám, mert mindenki azt csinálta gyakorlatilag. A Hajtman Béla nem csinálta, nem érdekelte, de ott volt mondjuk az egész magyar tanszék, sokan ott voltak a tanszékről. De az én baráti körömből, a Jóska a legbelső baráti körömhöz tartozott, meg a Thor Zoli is, a Péter is, ezek ott voltak mind, de aztán a Patus Janicsék, ezek, meg még egy-két ember azon kívül. Ezek voltak, meg a Somogyi Szilárd, aki nagyon fontos személyiség volt az első időben. Világos volt, hogy ez egy politikai lépés, és ezt megtették. A legkezdetén én ebben nem vettem tévékenyen részt.

– Kívülállóként hogyan láttad, miért éppen ezek az emberek kerültek az egész szerveződés élére?

– Egyrészt - ez most fellengzősen hangzik -, ha valakinek valami kis elképzelése volt arról, amit akkor elkezdtünk hangoztatni, hogy demokrácia, parlamentarizmus, hogy mi is az, azok ők voltak. Kapcsolatuk volt disszidensekkel, akik egy kicsit már

végiggondolták, hogy mi van, ha nem lesz kommunista párt, és akkor hogyan fog működni az állam, ők voltak azok. Nem is annyira az ittenieket hangsúlyoznám, mint inkább a magyarországi kapcsolatokat. Szerintem ezek sokkal fontosabbak voltak, ezek a Széchenyi-kollégiumbéli beszélgetések, meg az irodalom, amihez hozzáfértünk, meg a magyarországi változásoknak a figyelése kezdetben, mint az itteni disszensznek a tevékenysége. (...)

– *Ha megfogalmaznék egy olyan tételt, hogy a forradalom legelején azok kerültek a magyar diákok szerveződésének, mozgásának az élére, akiknek már volt valamiféle „előéletük”, akkor ezzel egyet tudnál érteni?*

– Ezzel egyet lehet érteni, igen. Ez így van. Itt, Pozsonyban ez az MDSZ-en belül így volt. Ezek konkrét példák és konkrét személyek.

(...)

– *Az már kiderült, hogy te olyan mozgalmi akciókban, mint a vidéki iskolák látogatása, tagok beszervezése, hasonlók, nem igazán vettél részt. Részt vettél viszont a különböző dokumentumok kidolgozásában. Részed volt az első akcióprogram kidolgozásában is?*

– Várjál csak. Két anyag volt az elején. Az első az akcióprogram, hogy mit akarunk, a másik meg ilyen öndefiníció, hogy mi is az a diákszövetség. Igen, azt hiszem, hogy mind a kettőben, de most nem mondom meg, hogy konkrétan mivel. Hát ezek általában úgy születtek, hogy nagyon gyakran úgy írtuk, hogy ott fönna a kollégiumi szobában, akkor írtunk külön-külön, s aztán összeraktuk, hogy mi hogyan nézzen ki.

– *Volt valamilyen minta, ami szerint dolgoztatok?*

– Minták voltak, az FMK is ott volt, a VPN is ott volt egyrészt, másrészt meg volt ebben azért egyfajta eredetiség is, engedtessek meg nekünk ennyi, úgyhogy egyfajta eredetiség. Minták? Ez egy jó kérdés, mert olyan kifejezéseket használtunk, mint individualizmus, meg mit tudom én, ezeket feltehetően valaki kiolvaszt valahonnan, definiálni próbálta és belevitte. (...)

– *És amikor ezeken az anyagokon dolgoztatok, vagy egyáltalán, amikor a diákszövetség alakult, próbáltatok egyeztetni a többi magyar diákkal, a prágaiakkal, brünniekkel?*

– Igen, igen.

– *A korabeli sajtóból az derül ki, hogy pl. a prágaiak nem értettek egyet a Magyar Diákszövetség megalakításával.*

– Igen, az első problémánk az volt, hogy megfogalmazódott egy ilyen kifogás, hogy miért kell azonnal specifikálni a Magyar Diákszövetséget. Minek a jelző, hogy magyar, mikor minden más főiskolás és egyéb szerveződés próbálta elkerülni azt, hogy specifikálja magát nemzetileg. Tehát nem mondták azt, hogy szlovák, hanem

főiskolás társaság, meg ilyen meg olyan, s tényleg, kezdettől fogva, nem másképpen, de névben túlléptünk ezen az állapoton, s behatároltuk magunkat. Hogy ez diákszövetség, amelyik magyar diákszövetség, magyar diákokat tömörít. Ez elég jelentős elhatározás volt hat-hét nappal 18-a után, ahol még csak központok voltak, koordinációs központok, meg bizottságok. Voltak egyeztetések egész végig, nagyon sokszor én magam voltam Prágában, a pontos kérdéseket, hogy miről beszéltünk, nem tudom, de nemigen egyeztünk meg, gyakran nem egyeztünk meg, hogy milyen formáját találjuk meg ennek, hogy mi legyen a formája. De igazából ezek az egyeztetések akkor gyorsultak fel, amikor próbáltuk tényleg megszervezni a Diákszövetséget, tehát az alapszabályt megalkotni, valami struktúrát alkotni, és hozzá az alapszabály, amikor be lett jegyezve az alapszabály, amikor elfogadták, mondjuk előtte is, akkor én magam, emlékszem, hogy - mondjuk az alapszabály az egy külön probléma. Lezárva most azt a részt, hogy azok a dokumentumok, azokban részt vettem, ott voltam, amikor írtuk, Jóska biztosan többet írt, ők aktívabbak voltak. Többen voltunk ott, nagyon sokan voltunk ott - ezt azt jelenti, hogy heten-nyolcan, mozgás volt állandóan. De ez egy belső kör volt, akik ismerték egymást, jött valaki ezzel-azzal, de többnyire azért egy-két ember fogalmazta, adta neki a végső formát, a gerincét, és a többiek csak kiegészítették, vagy éppen csak ott lebzseltek.

Az alapszabály, az egy konkrétabb dolog volt. Akkor kezdtünk erre komolyan gondolni, amikor elkezdődtek a tárgyalások, pontosabban a kerekasztalok a SZISZ-vagyon felosztásáról. No és onnan minket mindig ki akartak dobni. Mert elkezdték követelni, hogy hány tagja van, kinek milyen súlya legyen taglétszám szerint, elkezdték az osztályozást ugye, a kiszorítósdit, ahogy ismered.. Egyik feltétel, hogy ott legyél a SZISZ-vagyon felosztásánál, az volt, hogy az érintett szervezet be legyen jegyezve. Szilárdnak mondtam, hogy be kell jegyezni, s akkor hogy menjek el a belügyminisztériumba. Ezt rám bízták. Ja, és hogy miért kerültem én oda - lehet, hogy valakit megsértek, de mondjuk akkoriban az volt az egyik feltétel, hogy ki tud szlovákul beszélni, érted. És nem volt olyan rengeteg ember a Magyar Diákszövetségben, aki kapásból tudott szlovákul beszélni, és a Szilárd járt oda többnyire, meg én. Más nem is járt oda, csak ketten voltunk ott. Fölváltva, vagy külön-külön, de a szlováktudás az meghatározó volt. És azt meg kellett csinálni, jól van, de hát foglalmunk nem volt, hogy mi kell hozzá. Hát mi kell hozzá, mondták, hogy be kell jegyeztetni, valami dokumentum meg ilyen kell hozzá. Jól van, fogtam a nyilatkozatainkat meg ezeket, és felültem az 54-esre, táska, minden, ez a belügyminisztérium. Hát nem gond az, megkeressük, néztem, nagy épület. Bementem, beengedtek, akkor ez még olyan időszak volt, hogy bemehettél. S mondtam, hogy mi járatban vagyok, a rendőr meg elküldött egy illetékes elvtárshoz. Bajszos manus volt, néha még látom a városban őt, már most a nevét nem tudom, valami ilyen, furcsa, magyaros neve volt, meg ilyen magyaros képe is volt neki. Meghívott az irodájába, kaptam kávét, leültetett, minden, s mondom, hogy jöttem bejegyezni. És kinyitom neki a dokumentumokat, és rettentő tisztelettel volt, s mondta, hogy hát fiatal ember, ez nem egészen úgy van. S akkor elmondta, hogy mi az, hogy alapszabály. (...) Hát, jól van. Elmentem, Szilárd, mondom, baj van. Mondom, ez így nem fog menni, kérték az alapszabályt. Azt mondja a Szilárd, hogy keményebben kell, hogy ez nem munka, hogy Zuzana Mistríkováékat bejegyezték, hogy önékik sem volt más. Mondom, Szilárd, ez nem így van ám, hogy kell az alapszabály, és hogy sok mindennek benne köll lenni. Hát, jól van. A lényeg az, hogy a

Szilárd azért nem hagyta békén a dolgot, pontosabban nem hagyta békén őt a dolog, és Mistríkovától elkérte az ő alapszabályukat. S Mistríková kinyomtatta neki számítógépen. Akkor megnéztük, elolvastuk, és az volt a legalapvetőbb minta. És ekkor kezdődtek - most térek vissza a prágaiakra - a komolyabb egyeztetések a prágaiakkal, meg a brünnikkel, meg a nyitraiakkal, meg még talán a kassaiakkal is, de Kassa nem volt jelentős. Főleg ez a három volt jelentős, Nyitra, Brünn meg Prága. Prága azért, mert ők, a prágai magyar diákok mindig azt hitték, hogy ők a világ közepe, mert Prágában vannak, és ők a legjobbak. A brünnik, az egy vagány társaság volt, különösebben a politika nem érdekelte őket, többnyire technikusok voltak, jól meg voltak szervezve, mindig együtt voltak, ilyen kis kommunákban éltek, ugye, ha magyar szót hallottak, már megszólítottak Brünnben a villamoson, hogy te magyar vagy, akárkit, aki magyar volt. Pozsony az más volt, itt sok volt, nagy volt a tömeg, sokkal többen voltunk, Pozsonyban elkezdtek megalakulni a különböző kari klubok. (...) Úgyhogy ezek voltak az alapszabály körül. Aztán mire elfogadtuk, bejegyezték, akkor már nem volt tárgytalan, de már kialakult egy struktúra. Sok-sok kérdést meg kellett oldani, hogy ha Diákszövetség, akkor a középiskolásokkal mi lesz, azok hogyan kapcsolódnak. És rengeteg féle elképzelés volt, hogy paralell struktúrák, akkor külön kamarák, hogy a főiskolás klubokra építeni, vagy nem azokra kell építeni. Végül is aztán maradt ez, így sikerült. Olyan kiforratlan volt minden. Amikor én otthagytam, és amikor még tudtam követni, az egész ilyen kiforratlan volt, még mozgásban is volt, és az az egy-két, pontosabban kettő, két közgyűlésen vettem én részt, az egyik Újvárbán volt, Tibor szervezte meg Újvárbán a Csemadokban.

– *A májusi?*

– Igen, ez májusban volt. Azon elég sokan voltunk.

– *Hogyan kerültek oda a küldöttek?*

– Voltak helyi csoportok az iskolákon. Az iskolákon voltak helyi csoportjaink, a középiskolákon is, meg hát persze a főiskolások, azokat ismertük. Végül is maradtak a főiskolás klubok, amire ráépült az egész, mert azok működtek, azok tudtak egymásról, aztán a középiskolások, akiket be tudtunk szervezni, akiket ismertünk. Én nem ismerek neveket, mert én nem igazán foglalkoztam ezzel. Az alapszabállyal igen, az érdekelt, s aztán jött a másik, aki ezt megírta, aki képes volt megírni, az a Hájos Zoli, jogász, aki tudta, hogy hogyan kell megfogalmazni. Nélküle nemigen hoztuk volna össze.

(...)

– *Amikor elkezdődött az intézményesülés, tehát amikor kiderült, hogy iroda kell, írógép kell, számítógép, akkor még mindig az eredeti mag dolgozott a szövetségben?*

– Igen. Az első ember, a legismertebb, meg a legnépszerűbb, az a Szilárd volt kezdetben. Neki volt a legnagyobb hangja, aztán a Jóska és a Péter. Habár a Péter az valahogyan télen, volt egy ilyen nézeteltérés, s a Péter azt mondta, hogy nem érdek-

li a politika. S aztán kivonult. Ez valamikor télen volt, január-február táján. Még ott a Csemadokban. Jóska volt, Páll Tibor volt, Litomerický volt, aztán Hájos Zoli, aki nagyon sokat csinált, az alapszabályt, jött, megállt itt mindig, meg el is jött közgyűlésekre, vagy valami, ahol meg kellett magyarázni, az alapszabály elfogadásánál.

(...)

– *Hogy a Diákszövetségnek konkrét ügyekben milyen szerepe volt, az eddig a SZISZ-vagyon felosztása kapcsán merült fel. Nem esett szó arról, hogy milyen szerepe volt az egyetemi és a tanszéki vezetésváltásban.*

– Az egész egyetemi dolgokban, azt nem tudom, mert oda a Szilárd volt delegálva, ő járt a koordinációs tanácsba, ahol a Diákszövetség alanyi jogon kapott egy helyet, s a Szilárd volt az.

– *De azt talán követni tudtad, hogy a tanszéken mi történt.*

– Igen. A tanszéken, ott egy gyűlésre emlékszem. Ezt a Fónod hívta össze, a Fónodnak a leváltása volt a tét. Elnézést kérek, de annyira nem pontosak az információim.

– *Hogyan fogadta a tanszék a Diákszövetség megalakulását, milyen volt a hangulat a tanszéken?*

– A Fónod először meg volt sértve, mikor visszahívták őt, vérig volt sértve. Aztán a diákok nyomására lett a Zsiga a tanszékvezető.

– *Miért esett a diákok választása éppen Zalabai Zsigmondra?*

– Mert igazából senki más nem volt elfogadható. Nem a diákok számára, de hát ő volt a legperspektivikusabb. Hát most, ha megnézzük, hogy kik voltak ott, rajta kívül nem volt nagyon más, nem volt alternatívánk igazán. Meg tényleg bíztak is benne, népszerű is volt, jó órákat tartott, elhitték, illetve volt egy olyan bizalom, hogy ez képes megcsinálni, megreformálni a tanszéket, kicsit rendberázni, új embereket hozni egyrészt, másrészt egy kicsit felfrissíteni, átrángatni egy századdal odébb a tanszéket. Ezek voltak a legfontosabb érvek. De fölmerült még a Popélynak is a neve, ha jól emlékszem, akit akartak

– *Két közgyűlést említettél, hogy végigcsináltál. Az elsőt, a májusit...*

– Igen, és aztán volt még egy október végén, így valahogyan. Hogy végigcsináltam, az mondjuk túlzás. A második, az igen szerény közgyűlés volt, nagyon kevesen jöttek el. Párkányban, a Tárnok Marinak az édesanyja, az ott dolgozott a papírgyárnak a tanoncképzőjében, konyhafőnök, vagy valami ilyen, s ott volt a közgyűlés. Húszan lehettünk, vagy huszonöten, kevesen voltunk. És én Prágában voltam akkor már, csak külön erre jöttem haza. Szombati nap volt. Ha nem Párkányban van, akkor nem is mentem volna el rá. Hazautazni éjszaka, meg minden, aztán visszamentem vasárnap Prágába. Ez az ötödik évben volt, én ötödéves voltam, és ez volt az a

második közgyűlés. Pontosabban három közgyűlés, mert volt a harmadik, amin aztán kivonultunk onnan. Ez már egy későbbi fejezet, a következő évben volt, három közgyűlés volt.

(...)

– *Az egyetem utáni pályafutásodat mennyire határozták meg ezek az események?*

– Abszolút. Abszolút. Teljesen meghatározták.

– *A baráti kapcsolatokon keresztül, vagy más szempontból is?*

– Nem csak a baráti kapcsolatokon keresztül, de mondjuk az, hogy bekerültem a kormányhivatalba, hát, mit mondjak, az igen nagy cinizmus volt azért, elnézést, mert főiskoláról elmenni a kormányhivatalba dolgozni, ilyen helyre, volt benne cinizmus. Mert ahhoz nem elég egy főiskolai végzettség, azért az emberek tanulják az államigazgatást, meg ilyen dolgokat, nem elég ez, kell hozzá másféle tapasztalat is. Szóval, volt ebben egy jó adag cinizmus, amit akkor nem cinizmusnak vettünk, hanem normálisnak vettünk. Ha most így visszanézek, vagy én így visszatekintve erre, önkritikusan, akkor cinizmus volt, részemről biztosan, hogy honnan vettem a bátorságot. Dehát azért ez a munka engem érdekelt, aztán már később, mikor kezdtem rájönni, hogy mit kell csinálni, meg mertem már beszélni is, meg fölállni az asztal mellől, földolgoztam magamban a stresszeket, akkor kezdett érdekelni a munka egyrészt, másrészt meg maga a közeg. Mindenki itt volt még, meg a baráti kör is, akkor még majdnem mindenki itt volt, még nem szóródtak szét az emberek. Nem is tudtam elképzelni, hogy én mást csináljak. És az igazság az, hogy nem tudtam pontosan, mit akarok csinálni, de nem akarok tanítani. Más lehetőségem nem volt, elmehelettél volna még múzeumba. Vagy elmehelettél volna könyvtárba. Nem mintha nem próbáltam volna meg, 90-ben be akartam kerülni a szerdahelyi múzeumba, az újvári múzeumba föl is vettek majdnem. Akkor úgy volt, hogy fölvettek oda, aztán megjött a papír, hogy fölvettek ide, és otthagytam, és mentem oda, nem léptem be az újvári múzeumba. Nem akartam hazamenni, mert otthon, hogy is mondjam, elvégeztem a főiskolát, ugye akkor egy normális ember elmegy, elvégzi a katonaságot, valahol letelepszik, megnősül. Ezt én nem így akartam. Szóval, itt volt színház, itt voltak mozik, emberek, társaságok, rendezvények. Meg kezdtem, hogy is mondjam, kezdtem rájönni az ízére a politikának. Nem a parlamenti politikának, meg a pártpolitikának, hanem arra, ahogyan a kormány csinálta a politikát. (...) Aztán utána, amikor kidobtak, az egy dolog volt, az ilyen söprés volt, akkor tudtam, hogy el kell menni katonának. Nem tudtam elintézni kék könyvet, mint a Jóska, ilyen balfácán voltam, és akkor el kellett menni katonának, az kilenc hónap volt. Visszajöttem, akkor meg azt mondtam, hogy jó, ez megmarad, majd később, de most hogy nincs más, elmegyek Újvárba, nézek lakást, próbálok úgy élni, mint egy konszolidált ember. Egy évig sikerült is. De, visszatérve a kérdésre, ha nem jön 89, vagy felejtjük el 89-et, ha én 89-90-ben ötödéves vagyok, és akkor adom le a diplomamunkámat, vagy már mondjuk befejeztem volna a főiskolát például, akkor egyáltalán nem biztos, hogy találkozom a Laciékkal, Karcsiékkal, a Karcsiékkal talán igen, az Öllössel, de nem így, nem ilyen cselekményekben, hanem másképpen, mondjuk baráti kapcsolatban, és egyáltalán nem biztos mondjuk, hogy meg-

378 próbálnak bejuttatni valami kormányhivatalba, és akkor nem nyílik meg előttem egy ilyen lehetőség, perspektíva, hogy hát így is lehet élni, meg ez is munka, ilyenfajta munka is van, meg ilyenfajta életalternatívák is vannak. Hogy ezt is lehet csinálni, hogy ez is egy érdekes dolog. Akkor sokkal egyszerűbben képzeltem volna el, tanítasz, vagy nem tanítasz, akkor mész múzeumba, Újvárba, Komáromba, Párkányba, vagy esetleg Pozsonyba, de nem valószínű.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

VÉGH LÁSZLÓ

21

1949. január 1., Sárosfa. Szociológus, könyvtáros. A somorjai magyar gimnáziumban érettségizett (1967), a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán politológia–szociológia szakos oklevelet szerzett (1972). Ezt követően a Kultúra- és Közvéleménykutató Intézetben dolgozott, majd 1981–1990 között a szlovák kormányhivatal nemzetiségügyi főelőadója, 1990–1992-ben A. Nagy László SZNT-alelnök szaktanácsadója, 1993–1995 között a Csemadok főtitkára, 1996-tól a Fórum Kisebbségkutató Intézet munkatársa, a Bibliotheca Hungarica könyvtár igazgatója.

– Kezdjük a szokásossal, mikor születted, hol születted, milyen családban, édesapád, édesanyád, testvéreid.

– Sárosfán születtem, 1949. január 1-jén a hivatalos bejegyzés szerint. Ott nevelkedtem, ott nőttem föl, ott töltöttem a gyerekkoromat, ott éltem a 70-es évekig, míg egyetemre nem kerültem. Úgyhogy az volt az életem meghatározó élménye, a felnevelő szülőfalum. Az egész életem tulajdonképpen Sárosfán, Sárosfához közel zajlik, a gimnáziumi, a középiskolai évek Somorján.

–Édesanyád, édesapád?

– Édesapám, Véghe Kálmán, női szabómester volt, édesanyám meg háztartásbeli, őt gyereket nevelt föl. Öten voltunk testvérek. Ez volt a közeg, ahol nevelkedtem.

– Ez mit jelentett? Iskolai végzettsége milyen volt a szüleidnek?

– Sárosfán nőttek föl mind a ketten, ott végezték az elemi iskolát. Anyám nem tanult tovább, apám az elemi iskola után Somorjára került inasnak, egy somorjai szabómesterhez. Utána apám különböző helyeken, először Pozsonyban, majd

később Pesten dolgozott. Nem volt tehát klasszikus értelemben vett magasabb iskolai végzettségük, de mindketten ambiciózus emberek voltak. Anyám főleg családi okok miatt nem tanulhatott, mivel több testvére volt, és ő volt a legidősebb, még ma is él hat nagybátyám, ezért ő tulajdonképpen a nagymamám fő segítője volt a kisebb testvérek nevelésében.

– *Otthon, gondolom, voltak könyvek, egyebek.*

– Könyvek persze voltak, egy-két könyv, ami mindenhol megvolt. Először is, apám családja református volt. Az öregapám, akit szintén Végh Kálmánnak hívtak, a sárosfai Bittó uradalomban volt gépészkovács, ami az akkori időkben nagy dolog volt. Pesten a Ganz-gyárban angol gépészmesterek által üzemeltetett tanfolyamokon vett részt, gőzkeszerelő-mesternek képezték ki őt annak idején. Megvannak a különböző mesterlevelei is. Ő egyébként Felistálról származott, s mikor elvégezte a pesti tanfolyamokat, még a háború előtt az 1910-es években, akkor költöztek Sárosfára a Bittó uradalom szolgálatába. Vagyis egy tiszta katolikus faluba. Az övé volt az egyedüli református család a faluban. Még a könyvekkel kapcsolatban annyit, hogy öregapám olvasni szerető és a könyveket, a műveltséget tisztelő szakmunkás volt, s valószínűleg bekapcsolódott ezekbe az akkor divatos munkásolvasóköri körökbe is. Gyerekkoromból emlékszem rá, hogy pihenés közben mindig könyv volt a kezében és olvasott. Neki mint református embernek megvolt a nagy biblia, kis biblia, a mindenféle Verne- és más könyvek. Ilyen könyvekre emlékszem. Ami könyvélményem még a gyerekkoromban volt, az már az 50-es évek termékeihez fűződik. Az MKBK, a Magyar Könyvbarátok Köre, a Csemadok égisze alatt kiadott magyar klasszikusok meg mindenfélék nálunk már úgy megvoltak. Saját könyvtárépítés szóba se jött, ilyen nem volt, de azok a könyvek megvoltak. Aztán megvoltak az 50-es évekbeli magyar könyvkiadás termékei, a Magyarországról áthozott közös kiadású könyvek, a János vitéz, a Toldi, ezek kiadásai bennem vannak. Ez volt a könyvtáram. Gyerekkoromban nem éreztem semmilyen korlátozást a tanulásban, mert tanulni fontos dolog volt, olvasni még fontosabb, és ennek a tisztelete élt a családukban. Ez benne volt a családban az apám és az anyám részéről is. Anyám és anyai nagymamám is olvasott emberek voltak. Szerettek olvasni, mindig könyv volt a kezükben. Az úgy bennem volt, hogy fontos dolog az életben, hogy valaki művelődjön, olvasson, tudjon valamit.

– *Hányan voltak testvérek.*

– Öten voltunk testvérek. A nővérem, aki 1944-ben született, utána hosszú szünet volt, jött a háború, front meg mindenféle. Elég az hozzá, hogy a nővérem 1944. augusztus 31-én született, de akkor apu már nem volt otthon. Kint volt a fronton. A Donnál is volt. Vannak képeim is az egész oroszországi vonulásról és visszavonulásról. S bár a visszavonulás során erre jöttek, apám nem mert elszökni, hanem ment a társaival, a fronttal tovább Németországba, ahol amerikai fogságba esett és 1948-ig amerikai fogságban volt. Franciaországban, Perpignanban, ez egy kis város Dél-Franciaországban, ott volt az apu fogságban, ahol különben igen jól érezte magát. Megvan a levelezése anyámmal abból az időből, amit még tartogatok. Talán egyszer majd kiadjuk ezeket a leveleket.

– *Akkor ő hazajött, és te születted második gyerekként.*

– Én a francia fogság után születtem, de nem pontosan akkor, mikor a hivatalos születési dátumom van. Anyám valamikor harmincéves koromban mondta meg, hogy hát a születésem tényleges napja nem január 1-je, hanem december 28-a 1948-ban. Apám valamikor kilenc hónappal előtte jött haza Franciaországból.

– *Ha te december 28-án születtél, akkor miért 1-jén születtél.*

– Egyszerű dolog. Apám visszajött a francia fogságból, akkor itt még azért demokrácia volt, meg normális élet folyt. És ő azon nyomban, ahogy visszajött, mindjárt magánvállalkozó lett szabóként. Otthon nálunk, az öregapám házában működtette az iparát. Volt neki, ami nagy dolog volt akkor, 6-10 vagy nem tudom hány varrógépe, varrólányok stb., és nagyban űzte az ipart. A környék ismert és elismert szabómestere volt. Aztán az 50-es évek elején, amikor kezdődtek ezek a Vzorodév kisipari szövetkezetek, belépett ebbe. Elvitte a gépei részét, csak kettőt tartott meg magának. Nagyon jó vállalkozó volt, az egész környéknek ő volt a szabómestere nagyon sokáig. Ja, és az elseje azért volt, mert a körjegyzőségre a tőlünk hat kilométerre lévő Légre kellett elmenni bejelenteni a gyerek születését. S apám csak valamikor január elején ment el, s mivel a jegyző valószínűleg jó ismerőse volt, megegyeztek, hogy 1949-re írják be, így majd egy évvel később visznek katonának meg hasonló.

– *Az iskoláid Sárosfán kezdődtek.*

– 1955-ben kezdtem iskolába járni. Akkor már Nagy Laci szülei voltak a tanítók Sárosfán. Bözsi néni volt a tanítóm elsőben, ő vitte az elsősöket. Utána pedig a 6–9 évfolyamba Szarvára jártunk, a mostani Bugár Béla-féle kastélyba. Ez volt az iskolám. Aztán jött a továbbtanulás, de hova? A tanítóim, mivel jó eszű gyerekek tartottak, a komáromi ipariba akartak küldeni, de én a somorjai gimnáziumot választottam. Akkor még általános műveltséget nyújtó középiskolának hívták. Úgy kerültem aztán 64-ben Somorjára a gimnáziumba.

– *Milyen volt Sárosfa kulturális élete? Gondolom, nemcsak iskola, hanem valami kis kulturális élet is volt a faluban. Gyerekként mennyire vettél részt ebben, mire emlékszel?*

– Sárosfa kulturális élete, amire vissza tudok emlékezni, tehát az 50-es évek végéről, a 60-as évek elejéről beszélünk, a tipikus, Csemadok által szervezett és működtetett kulturális szerveződések világa volt. A Csemadok működtetett tánckart, esztrádcsoportot, zenekart stb., amely mozgatói éppen a tanítók voltak, Laci szülei. Óriási rendezvények, teltházak, zsúfolásig megtelt kultúrházak előadások, népszínművek voltak műsoron. Eszembe nem jut egynek se a címe, de ki lehet nyomozni a dokumentumokból. Erre emlékszem. Az egész falu ott volt ezeken az előadásokon. Tánccsoport is volt, Takács Bandi meg Quittner szervezték. Aztán pedig amikor már kezdtünk zenét tanulni és már tudtunk is valamit produkálni, játszani, bennünket is bevontak ebbe a munkába. Nagy Lacival mi voltunk a zenekar, a kíséret az esztrádműsorokhoz. Mi voltunk Lacival a sárosfai Csemadok harmonikaduója.

– *Honnan volt harmonikátok?*

– Hát azt vettünk. A mi családunk az átlagtól enyhén eltérő volt, mondjuk, az apám mint szabómester meg tudott venni egy harmonikát. Az az ominózus harmonika, amit a 60-dik születésnapomon előhúztam, 3800 korona volt abban az időben. Lacinak szintén volt ilyen hasonló.

– *Valamilyen jelentősebb személyiségek jártak Sárosfára előadni?*

– Sárosfán volt egy kultúrház, ami a mai kocsma hátsó része volt, egy nagy fűtetlen helyiség, és ott voltak ezek az amatőr színházi előadások. Ami ezeken kívül számomra nagyobb élmény volt, azok az író-olvasó találkozók. Ezeket a nagybátyám felesége, Horváth Teri szervezte, aki az 50-es évektől haláláig az MNV-n volt a titkárnő. Akkor még az újságok cikkeztek róla, hogy Sárosfán van a legtöbb író-olvasó találkozó. Valóban így is volt, hiszen évente húsz vagy tizenöt, nem tudom mennyi szlovákiai magyar író eljött Sárosfára, ahol az iskolával közösen árulták a könyveiket. Eljött Dobostól kezdve Dubáig, Mácsig, Simkó Margitig mindenki, tulajdonképpen minden szlovákiai magyar író megfordult a faluban a 60-as 70-es években. Ezeken mi mindig részt vettünk, ezek olyan jó beszélgetések voltak.

– *Politika meg egyebek mennyire szűrődtek be a faluba? A kitelepítések mennyire érintették Sárosfát?*

– Sárosfáról nem volt kitelepítés Magyarországra. Itt nem volt birtokos ember. Nem voltak földek, nem voltak parasztok, ez egy cselédalu volt. Volt egy Bittó nagygazdaság, és ott mindenki cseléd volt. Nem úgy volt, mint a Mátyusföldön vagy akárhol máshol, ahol voltak gazdák. Itt nem volt senkinek földje. Voltak részes földek, 10-30 áras, a községtől meg Bittótól bérelt földek. Itt ez nem volt érdekes. Viszont a 47-es csehországi deportálások nagyban érintették a falut. Nagyon sok családot deportáltak Csehországba. Az én korosztályom, a 48–49-es évjárat nagy részének a szülőhelye Csehország. Ott születtek. Erről vannak jó dokumentumok, fölvételek, amit a Fórumban kiböngészttem. Gyerekkoromban a családi beszélgetések, a családi sztorizások egyik fő témája volt, hogy Csehországban hogyan volt. Utólag már pozitív élményként élték meg, milyen jó volt Csehországban, mikor a cseh paraszt fölfedezte, hogy ők milyen jók, ügyesek ebben meg abban a munkában, disznóvágásban, földművelésben meg ilyesfélékben, akkor úgy megszerette őket, és elismerték a munkájukat.

– *És a kommunista hatalomátvétel milyen változást hozott a falu életében?*

– Először is ennek az előzményeként, amikor a falusiakat kivitték Csehországba, bejöttek a faluba a szlovákok. Van egy falurész, amit Lubinának hívnak, mert ebből a Trencsén megyei községből jöttek a tótok.

– *Ezek partizánok voltak vagy pedig kik?*

– Fene tudja mik voltak. Ahogy anyám mondta, aktatáskával jöttek. Óriási házakat építettek föl nekik, kaptak földeket meg mindent. Amivel nem tudtak mit kezdeni, mert olyan hegyi tótok voltak, és nem tudtak igazán mit kezdeni a földekkel. Elég az hozzá, hogy amikor jött a kollektivizáció, itt, Sárosfán nem volt, mert a Bittó ura-

dalomból állami birtok lett. Akkor ezek a szlovákok mind eltűntek, elmentek. Akik maradtak, valami egy-két család, mind benősültek a sárosfai családokba, és ezek most már magyarok. Csehországból meg visszajöttek a deportáltak, visszakapták a házaikat, és visszaállt a régi rend. Apám leveleiből tudom, meg beszélt is erről, hogy amikor ő hazajött a fogságból, Sárosfán a kocsmában nagy verekedések voltak, egymást verték az odatelepített szlovákok meg a helyi magyarok. De ez nagyon rövid ideig tartott. Itt nem maradt senki ezek közül a telepések közül.

– *Ahogy említetted, 1964-től voltál gimnazista. A gimnázium mit jelentett neked?*

– Még megjegyezném az igazság kedvéért, hogy a két tanítóm, az első két tanítóm meghatározó volt számomra: a Nagy házaspár, a Sanyi bácsi meg a Bözsi néni. Lehet, hogy nem is az iskola miatt, hanem azért, mert a Lacival jó barátságban voltam gyerekkoromtól fogva, és hát én hozzájuk rengeteget jártam. Nekik sok könyvük volt, ahhoz képest, ami nálunk volt. Ők régi tanítók voltak, Sanyi bácsi a 30-as évek közepétől volt tanító, Bözsi néni 1938-ban végzett és Sárosfára jött tanítani. Nekik azért voltak mindenféle könyveik, Ady, Mécs meg más könyveik. Nem beszélve arról, hogy az ő könyvtárukban aztán volt egy-két ilyen Bittó családtól kapott-hozott könyv, ami teljesen új dolog volt, már ahhoz képest, hogy ilyet még nem is láttál akkor. A Bittó családnak volt egy elszegényedett leszármazottja, a Lipi (Bittó Lipót) bácsi. Az én gyerekkoromban már vénember volt, le is néztük, hogy ki ez az ember. Neki kitűnő könyvtára lehetett, valószínűleg. Nagy része most is ott van a Csallóközi Múzeumban. De a Lipi bácsi mikor teljesen leépült, szörnyű állapotban volt. Ezért Sárosfán ez, az, amaz, többek között a Bözsi néni is támogatták. Küldtek neki ételt, italt és akkor ő adott egy könyvet. Ezek Borovszky-féle vármegye-monográfiák, Görög Demeter atlasza, Andrássy Gyula művei meg régi, értékes könyvek voltak. Mi ezeket a Lacival gyerekként, a gimnázium előtti években és főleg a gimnazista éveink alatt aztán nagyon intenzíven nézegettük. Ez volt az első nagy találkozásom a könyvekkel. Nem beszélve arról, hogy a sárosfai népkönyvtárban, ahol volt pár száz könyv, Nagy Lacival mi végigolvastuk az egészet. Vissza akartam utalni arra, hogy számomra a sárosfai tanítóék könyvtára óriási élmény meg hozadék volt. Bözsi néni tankönyvíró volt. Mi az ő és Varsányi Laci bácsi, a féli tanítókolléga tankönyvéből tanultunk például elsős korunkban. Ő írta a tankönyvet, ki a fene tudta ezt akkor még! A Szocialista Nevelés első évfolyamait olvasva tudtam meg, hogy abban az időben, amikor én jártam, a Bözsi néni, a Laci édesanyja egy ilyen tankönyv- és cikkíró tanítóember volt.

Ez volt Sárosfa. Szarván pedig, amikor oda jártam, ott is összejött egy egész jó tanítói gárda. Ez már a gyorstalpáló utáni nemzedék volt. Szakmailag ők már képzetek és ambiciózus emberek voltak: Horváth Lajos, Cseh Ákos, Varga Emília, Cserge Teri néni. Frőlich Ferenc volt az igazgató, utána Presinszky Lajos egy ideig. Ez az első generáció, a háború utáni gyorstalpáló korszak után már iskolát végzett tanítói gárda, tele ambícióval. Mind fiatal, kezdő tanítók voltak, s ezek tanítottak bennünket. Jó iskola volt a szarvai. Később csináltam egy statisztikát, amelyikből kiderült, hogy annak idején a Somorján érettségizettek között a somorjaiakon kívül a sárosfai és szarvai iskola diákjai voltak a legnagyobb számban. Abban az időben, 64-től 67-ig jártam a somorjai gimnáziumba, ez a legjobb gimnáziumok egyike volt, annak köszönhetően, hogy kitűnő tanárok tanítottak Somorján: Szamos, Kotiers, Galambos Ella, Görcs Lajos, Dudás Kálmán. Dudás különben nagyon rossz tanár

volt, de igazgatónak viszont kitűnő. Mindent elintézett pártvonalon, s rendet tartott az iskolában. A tanárok félték tőle.

Nagy Laci előttem járt egy évvel, és elment Pozsonyba egyetemre. Pedagógiai pszichológia–filozófia szakra jelentkezett. De miután ő Pozsonyba került, mi utána is folyamatosan kapcsolatban voltunk. Elégge furcsa dolog volt, ő már ott volt egy éve, közben mi állandó kapcsolatban voltunk. Már akkor, diákkorunkban beszélgettünk szociológiáról, szociográfiáról, ezekbe voltunk teljesen belebolondulva. Hogy akkor menjek szociológiára. Az meg egy ilyen induló szak volt, ahogy majd később kiderült, a mienk volt a harmadik végzős évfolyam. Tehát Laci tanácsára jelentkeztem szociológiára az érettségi után.

– *Mik voltak az első élményeid Pozsonyban.*

– 1967-ben volt az érettségi, aztán a felvételi, ami azért sem volt egyszerű, mert a szociológia szakra jelentkeztem, és hát nem vettek föl, mármint az első körben. Kinéztük, hogy van még ott politológia–szociológia szak is. Arra aztán még jelentkeztem, Laci apja írt mindenféle fellebbezési kérvényeket, és akkor aztán arra a szakra vettek föl engem. Nem tudom, mi volt a zűr, de arra aztán fölvettek. Tehát bekerültem a politológia–szociológia szakra, ahol minden egyben volt. Volt még plusz politológiai valami, amiben én abszolút tájékozatlan és felkészületlen voltam. Nem foglalkozott a politológiával senki, nemhogy a diák, de a tanár se nagyon. Nagy ambíciókkal indult ez a szak, hogy majd ez lesz a szlovák diplomaták képzési helye.

– *Magyarok tanultak ott rajtad kívül?*

– Hárman voltunk magyarok szociológia szakon és ketten voltunk ezen a politológián, Sinka Feri meg én. Tízen kezdtünk és öten vagy hatan végeztünk, egypáran kimentek Izraelbe, ide-oda. A szociológián járt velünk Molnár Józsi, aki Szerdahelyen dolgozik népművelőként, a tudománynépszerűsítő mozgalom szervezőjeként. De ő szlovák iskolába járt. Mi voltunk az elsők, nem is tudom, előtte járt-e oda valaki magyar.

– *Szlovákok kik voltak nevezetesebb emberek?*

– Hát most kit mondjak? Évfolyamtársam volt Ludo Šrámek, aki a szlovák közvélemény-kutatások elismert szakembere, Zuzka Takáčová, ma Bútorová, Ludka Benkovičová, ma a Statisztikai Hivatal elnöke.

– *És a diákévek? Fölkerülsz Pozsonyba, ott van Nagy Laci, ott van egy társaság. Mit jelentett az neked?*

– Azt tudni kell, hogy talán 1965-ben jelent meg Balogh Edgár Hétpróba című könyvének az első kiadása. És ebben a Sarló meg a falukutató fogott meg bennünket, hogy ilyen valamit kell majd csinálni a szlovákiai magyarságról, dokumentációt meg ilyesmiket. Ez már úgy fejben összeállt, megvolt bennünk. Ezért mentem a szociológiára is. Valahogy mindig bennünk volt a szlovákiai magyarság iránti érdeklődés,

meg az ekkori, ilyen-olyan történéseinek a dokumentálása, feldolgozása. Ez bennünk volt távlati cél.

Ehhez még fontos adalék, hogy mielőtt fölvettek volna az egyetemre, abban az évben Laci már elsős volt a főiskolán, és ő JAIK-os volt. Duray volt ugye a JAIK elnöke, s Laci járt a klubba. 1967-ben volt a III. Nyári Művelődési Tábor Pincen. Én akkor épp érettségi után voltam, de Lacin keresztül ennek a szervezésébe már bekapcsolódtam. Duraynak mi voltunk Lacival a két segítője. Egy héttel előtte elmentünk Losoncra, ott aludtunk a Miklóséknál, aztán kimentünk Pincre, kinéztük a táborhelyeket. Így kerültem én bele ebbe a mozgalomba. Jöttek az egyetemisták, elő volt készítve a tábor meg minden. Azon a nyáron százvalahány táborlakó jött össze az egész országból. Na és számomra abszolút meghatározó élmény, hogy tulajdonképpen akkor megismertem mindenkit, aki számított, Tőzsértől kezdve Szőcs Feriig, sőt magyarországiakat is. Ott ismertem meg Grendelt, Keszelit, ott volt mindenki, aki a szlovákiai magyar szellemi életben számított. Azóta is szoros barátság van közöttünk. Akkor jött elő a szlovákiai, felvidéki magyarság ügye meg ennek a dokumentációja, fehér foltjainak feltárása stb. Jöttek magyarországi kollégák, már végzős egyetemisták, Török Kati, Faragó Tamás, akik ma már mind-mind professzorok.

– *Ki szervezte meg a tábort, ki szervezte be az előadókat, azt nem tudod?*

– Duka Zólyomi Árpád meg Duray szervezték. Dukától, aki akkor még az Ady Endre Klub elnöke volt, kaptunk igazolványt a vasúttól, ami talán még meg is van. Félárú jegyekkel mentünk Losoncig. Pincről egy autóbusszal elmentünk Stószra, Fábry Zoltánhoz, Hanvára Tompa sírjához. Ezek számunkra ismeretlen vidékek meg témák voltak. Zirig Árpai, Kiss Miska is ott voltak, öt-hat évvel idősebbek, már tanítók voltak. Tőlük hallottunk először tényeket, történeteket a számunkra addig ismeretlen szlovenszkói magyar történelemből. Ott ismertem meg ezt a témát.

– *Ki fizette a tábor költségeit, hogyan volt ez az egész megszervezve?*

– Hát ezt nem tudom. De azt tudom, hogy a vizet honnan hordtuk, meg azt is tudom, hol vettük a húst meg mindent. Duray szülei főztek, de hogy ezt hogyan szervezték össze pénzüleg, arról fogalmam sincsen. Szabó Gyulához elmentünk, vagy kijárt, naponta többször volt nálunk, beszélgettünk. Ezek számomra mind érdekes témák voltak. Szabó Gyula elmondta például a meghurcoltatásait meg ilyen sejtelmes, 50-es évekbeli történeteket. Ezek úgy bennem maradtak. Aztán felmentem Pozsonyba a szociológiára, amit tisztességesen végigjártam, mert az is érdekelt.

– *És a JAIK?*

– Ezek után én már úgy mentem föl a JAIK-ba, hogy már ismertem mindenkit, aki oda járt. A mai napig, ha bárkivel találkozol a pinciek közül, azok úgy ismerik egymást.

– *Mi volt a JAIK-ban?*

– A JAIK-ban aztán elkezdődött a konspiráció, Duray leváltása, azzal kezdtük, mikor Nagy Lacival visszajöttünk, 1967 őszén.

– Igen, de hogy miért váltottuk le, azt már nem tudom. Mindegy, Duraynak el kellett mennie, és Laci lett az elnök aztán. Kezdődött a JAIK-os korszakunk Grendellel meg ezekkel. Belesodródtunk a politikába. Akkor egyszeriben kezdtek járni a klubba, ami szerintem előtte sem volt jellemző és utána végképp nem volt jellemző. A JAIK-ban akkor szerdánként volt a klubest, és oda járt mindenki, ilyen Fónodok meg Bábik meg Dobos. 10-20 évvel idősebb emberek voltak, mint mi, de ők már valakik voltak. Ezek kezdtek oda bejárni, és aztán jöttek a nagy viták.

– *Te a 80-as évek elejétől a kormányhivatalban dolgoztál. Hogyan kerültél be a kormányhivatalba?*

– A kormányhivatalba úgy kerültem be, hogy az egyetem elvégzése után, 72-től a Výskumný ústav kultúry verejnei mienky elnevezésű intézetben dolgoztam. Ott végeztem azt a bizonyos szlovákiai magyar kultúrakutatást. Ez véletlenszerűen alakult. Mikor az egyetemet elvégeztem 72 májusában, a vizsgabizottság egyik tagja volt Hruškovič Michal professzor, aki a pártközpont ideológiai osztályának a vezetője is volt egy időben, nálunk pedig külsős tanár. A diplomamunkám A kétnyelvűség a többnemzetiségű szocialista államban című munka volt. Az államvizsga után a tanszéken beszélgettünk ezekkel a professzorokkal, és ő mondta, hogy most indul egy nagyméretű nemzetiségkutatás, a Szlovákiában élő nemzetiségek szociológiai fölmérése.

– *Ez a háború utáni első ilyen fölmérés volt?*

– Abszolút az első ilyen fölmérés volt, a háború előtt se és utána se tudok ilyenekről. Ez tulajdonképpen új intézet volt, amit az Osvetový ústav kutatási részlegéből hoztak létre Pavel Paška docens vezetésével, aki az 50-es években az Osvetový ústav igazgatója is volt. Akkor jött össze egy kis csapat, általában népművelők, inkább tanítók, akik távúton végeztek valamit. Tehát szociológiai fölméréseket kezdtek készíteni Szlovákiában a kulturális életről. Ezek klasszikus, kérdőíves módszerekkel végzett kutatások voltak. És akkor kitalálták, hogy legyen egy nemzetiségi kutatás is. Ehhez azonban nem voltak embereik. Amikor mi végeztünk a szociológián, mi voltunk a harmadik végzős évfolyam. Kerestek embereket az intézetbe, és így került oda Šrámek, Sinka Feri, Molnár Jožo meg én. Öten vagy hatan mentünk oda dolgozni az egyetem után.

– *Mit jelentett ez a kutatás?*

– Ez volt az első fölvétel a szlovákiai magyarok szokásairól.

– *Csak a magyarokat vagy az összes nemzetiséget érintette?*

– A magyarokat és az ukránokat. Csak ezt a kettőt. Az ukrán kutatás vezetője Teodor Ollík volt, és a magyarhoz kerestek embereket. Én odamentem dolgozni mindjárt, az államvizsga májusban volt, és utána nyáron júniustól mindjárt, nem is volt szabadságom. Kezdtünk dolgozni a projekten. Közben elvittek katonának.

– *Tartalmilag mit jelentett ez a fölmérés?*

– Az Osvetový ústavban már évek óta rendszeresen végeztek a szlovákiai kulturális életről felméréseket. Tehát a könyvolvasásról, színházlátogatásról, tévénézésről stb., hogy mivel töltik az emberek a szabadidejüket és hasonló kérdésekről. 1972 őszéről beszélünk. És akkor engem decemberben elvitték katonának egy évre Csehországba. Közben mikor elmentem, hogy ki legyen helyettem, ki vigye ezt tovább? Akkor már Nagy Laci is végzett, és őt vették fel. Laci vitte tovább azt, amit én elkezdtem. Először az ukrán részre került sor, ezt Laci kezdte utánam csinálni. De közben Lacit is elvitték katonának. Ő az ukrán résszel, annak az előkészítésével foglalkozott. Én aztán 73 végén, decemberben jöttem vissza a katonaságtól, és utána már csak azzal foglalkoztam, a szlovákiai magyar nemzetiség kulturális életével. Akkor mi még fiatalok voltunk, ezért a magyar kutatás vezetőjének felvettek egy Milan Kasjak nevű kollégát, aki előtte a kulturális minisztériumban dolgozott. Ő szlovák ember volt, rengeteg magyar kapcsolattal. Nagyon kellemes, jóra való, viccelődő ember volt, de a magyar kultúrát nem ismerte, hogy egyáltalán mik vannak itt, milyen újságok, tévé, írók meg könyvek, ezt nem tudta. Mindent rám hagyott, és azután az ő vezetése alatt végeztük ezeket a kutatásokat.

74–75-ben volt azután az a két év, amikor tulajdonképpen terepen voltunk. Egy dél-szlovákiai mintát választottunk, számoltunk ki, hat járást, ahol több száz kérdőívet osztottunk szét. Magyar és szlovák vegyes minta, kikerekítve ezres minta volt, tehát ezer magyar, ezer szlovák megkérdezett. És aztán végigjártuk Dél-Szlovákiát. A Terebesi, Rozsnyói, Lévai, Losonci, Komáromi járás volt a kutatás fő terepe. Előtte persze próbafelvételek voltak. Magára a kérdőíves adatfelvételre 74 nyarán került sor.

A kutatás eredményeiről megírtam, közöltem is pár írást az Irodalmi Szemlében, ahol akkor Zalabai Zsiga volt a szerkesztő. Ez volt az első fölmérés, amiből megtudtuk, hogy a magyarok hogyan beszélnek otthon, milyen írókat olvasnak, kik a legnépszerűbb írók, melyik történelmi személyiséget tartják a legmeghatározóbbnak a nemzet történetében, meg ilyesféle kérdések voltak. Ezek akkor érdekes kérdések voltak, senki nem foglalkozott addig velük. Én állandó kapcsolatban voltam a szlovákiai magyar kulturális intézmények vezetőivel, munkatársaival, újságírókkal, ahonnan az adatokat gyűjtöttem össze, hogy mire kérdeznek rá, és mivel kell foglalkozni. Úgy ismertek, hogy én ezzel foglalkozom. Kapcsolatban voltam természetesen az akkori nemzetiségi titkársággal is, tehát a kormányhivatal nemzetiségi főosztályának a munkatársaival, a vezetője Sziegl Ferenc volt, meg Gyönyör is ott dolgozott, Tóth Géza, Mihály Géza. Akkor volt egy váltás a munkatársak között, persze sok-sok váltás után, és kerestek új munkatársakat. Sziegl megkeresett bennünket, hogy megüresedett egy hely, és új munkatársakat kell fölvenni. Laci jött számításba meg én. Én akkor még nem voltam párttag, de amikor erről a fölvételek szó volt, akkor már kandidátus lettem, 79-től. Laci meg nem volt se párttag, se kandidátus, sőt rossz kádervélemény volt róla 1968 miatt. Úgy döntöttek, hogy engem fölvesznek a nemzetiségi titkárságra munkatársként. Így kerültem a kormányhivatalba 1981 nyarán, július 1-től.

– *A kormányhivatal mit jelentett akkoriban? Mivel foglalkozott egyáltalán?*

– A kormányhivatalban székel a miniszterelnökség, a kormány elnökének és alelnökeinek a titkárságai és különböző szakmai tanácsok titkárságai. Többek között

a kormány egyik szakmai tanácsa, tanácsadó szerve volt a Nemzetiségi Tanács. Az volt a feladata, hogy figyelemmel kísérje a nemzetiségi politikát, és tanácsoljon a kormánynak valamit, amit jónak lát. Ennek a tanácsadó testületnek a végrehajtó szerve volt a tanács titkársága (Sekretariát rady vlády SSR pre národnosti), amelyik azután a tanács által hozott döntéseket meg mindenféle más feladatot elvégzett. A titkárság egyúttal a kormányhivatal egyik főosztálya is volt. Munkahelyileg tehát a kormányhivatal egyik főosztályának a munkatársa lettem. 1969-ben, mikor Dobos lett a miniszter, akkor jött létre ez a nemzetiségi tanács és a titkársága, ami akkor 10-12 munkatárssal működött. Aztán ezt a 70-es évek közepétől fokozatosan leépítették. Amikor én mentem oda 1981-ben, akkor már csak 4-5 munkatárs maradt. Sziegl Ferenc, aki ismert pártpolitikai funkcionárius volt, Tolvajék leváltása után került oda. Mikor megalakult a titkárság, Tolvaj Bertalan volt a vezetője. A főmunkatársai voltak Gyönyör József és Mihály Géza. De Böszörményi és még mások, Agócs Vali is ott dolgozott. És egy teljes ukrán részlege is volt 5-6 munkatárssal. Amikor én odamentem 81-ben, akkor Tóth Géza és Mihály Géza már elment, és maradt Gyönyör, aki viszont nyugdíj előtt állt. Már nyugdíjas volt és rádolgozott pár évet, aztán 73-ban ment el nyugdíjba. Én Gyönyör Józseffel kerültem egy irodába, és vele együtt dolgoztam a hivatalban még két évig. Ennek a titkárságnak volt egy ilyen fura, bújtatott önállósága a kormányhivatalon belül, abból kifolyólag is, hogy más épületben működött, mint a kormányhivatal maga.

– *És mit csináltak ott?*

– Sok mindent csináltunk. Először is nyomon kellett követni, hogy mi van a nemzetiségi kérdés megoldásával, meg egyáltalán, hol mi történik. Mondjuk, az én területem a kultúra és főleg az iskolaügy volt. Tehát én minden újságot olvastam, mindenhova jártam, mindenhova mehettem adatot gyűjteni. Mivel a kormányhivatalból mentem, odaadták az adatokat, amit akárkinek nem adtak volna oda. Ma már ez nevetséges, mosolygós rajta, hogy a 70-es meg a 80-as népszámlálás eredményei alapján, hol mennyi magyar él, az nem volt egyszerű dolog, hanem azt úgy kellett kinyomozni. Kialakítottunk kapcsolatokat a statisztikai hivatalban egy-két emberrel, főosztályvezetővel a demográfiai osztályon, és mint a kormányhivatal munkatársai mentünk a vörös igazolványunkkal, és ott előkeresték az összes adatot, amire szükségünk volt. Aztán ezt mi belső kiadványként kiadtuk, hozzáférhetővé tettük. Ugyanez az iskolaügyben is, a minisztériumról beszélek persze. Ezzel a két tárcával volt főleg kapcsolatunk, már az én időmben, hogy így mondjam. Előtte még a tervhivatallal is jó volt a kapcsolat. A gazdasági kérdésekkel foglalkozó Mihály Géza elmenetele után a helyzet úgy alakult, hogy már nem volt annyira kíváncsok, hogy ezzel a témával foglalkozunk. Kár, mert kezdetben eléggé hangsúlyos része volt a főosztály működésének. Mi főleg iskolaüggyel, kultúrával és a nyelvkérdéssel foglalkoztunk.

A belügyminisztériummal voltak kapcsolataink. Ha valami panasz jött, kivizsgáltuk. A tanács évente kétszer, maximum háromszor ülésezett. És mindig ki kellett találni programot, hogy mivel fog foglalkozni. Példának okáért, ha napirendre tűztük a nemzetiségi kérdés állapotának a megtárgyalását valamelyik járásban, kiküldtünk egy fölkérő levelet a járási szerveknek, hogy készítsék el az alapanyagot ehhez a jelentéshez. Elkészítették, fölküldték, mi azt áttanulmányoztuk, megnéztük, a saját adatainkkal hogyan egyeznek és hogyan nem, utána elmentünk a

terepre. Ezek a kiszállások több napig tartottak, elmentünk az iskolákba stb. Tulajdonképpen szociológiát csináltam más módszerekkel. Ezekben az években sokat foglalkoztunk a nemzetiségi arányok betartásával. Például a magyar nemzetiségű egyetemisták, főiskolások aránya messze elmaradt a szlovákiai átlagtól. Ki kellett dolgozni javaslatokat, hogyan lehetne csökkenteni ezt a hátrányt.

– *Te ismerted Nagy Lacit, Durayt, ismertél egy rakás embert. Velük milyen kapcsolatod volt?*

– Mi nem voltunk magunkba forduló, a JAIK miatt se, mi állandóan abban a magyar világban éltünk. Szóval bejárni a szerkesztőségekbe, a Madáchba, a Szemlébe, az Új Szóba meg ilyen helyekre, ez normális volt. Állandó napi kapcsolatban voltam ezekkel az emberekkel. Ismertük egymást, nem hivatalnokként mentem hozzájuk, hanem barátként. Túlzás, hogy mindjárt barátként, de nagyon jó kapcsolatban voltunk velük. Sőt, ahogy jártunk ki ezekre a bizonyos járási látogatásokra, szolgálati utakra, ott nagyon sok emberrel kerültem kapcsolatba. Ők úgy vették, jött egy magyar hivatalnok a kormányhivatalból, akinek el lehet mondani, hogy itt milyen bajok vannak. Miért van kevés gyerek, miért rossz az épület, kellene segítség. Ezek úgy kialakultak. A Csemadokba például állandó bejáratos voltam, nem azért, mert Csemadok-funkcionárius, KB-tag is voltam, de akkor kezdődött ez a bizonyos kutatás, és a Csemadok tudta használni az eredményeket a munkájában. Így ismertek engem, így lettem KB-tag is. Utána pedig kineveztek a klubtanács elnökének, és rendszeresen jártam a klubrendezvényre, a klubokba, főleg a nyári táborokba. Nem beszélve arról, hogy mi hivatalból kaptuk az összes meghívót, fölkérést minden magyar rendezvényre, és általában én jártam ki a Kazinczy, a Fábry, a Jókai, zselízi, gombaszögi meg mindenféle napokra és ott mindenkiel találkoztam, aki valamit csinált.

– *A Jogvédő Bizottságról mit tudnál mondani?*

– A Jogvédő Bizottság már előbb is kezdődött, még a régi munkahelyemen. Istenigazából akkor vált a dolog érdekessé, amikor 83-ban ott voltam Miklós első perén, és voltak a kihallgatások. Akkor ez mind titokban, olyan sejtelmesen ment. Gyönyör is mindig jelzett valamit, de nem mondott semmit. Mi pedig Lacival, főleg Laci volt az összekötő kapocs, ha valami adat kellett, amit én könnyebben, egyszerűbben meg tudtam szerezni, akkor én kértem ki a Csemadoktól, akárhonnan vagy a statisztikákból. Megjegyzem – mikor a per volt, kihallgattak vagy meghallgattak mint vádlottat, gyanúsított tanút, akkor is előjött –, ezek olyan adatok voltak, amelyek számunkra nem voltak titkosak, mert újságban olvasható és kielemezhető adatok voltak. A kihallgató tisztak viszont vagy utána a bíró is úgy értelmezték, hogy Duray olyan adatokkal dolgozik, amit csak valahonnan belülről, a kormányhivatalból lehetett kiszivárogtatni. Pedig nem erről volt szó. Ezek megvoltak, csak hát tudni kellett olvasni meg elemezni az adatokat. Akkor állandóan, folyamatosan kapcsolatban voltam ezekkel az emberekkel, főleg Lacival. A ti korosztályotokkal már nem annyira, arra nem tudok visszaemlékezni.

Talán tudtuk, sejtettük, hogy van ilyen, de hogy én most részt vettem volna a bizottság munkájában, az így nem merült föl soha. Persze mikor Miklóst elvitték, Nagy Laci meg én gyanúba kerültünk, és eljöttek értem a kormányhivatalba a tit-

kosrendőrök, elvittek a Februárkára és ott kihallgattak. Primitív kérdéseket tettek föl. Volt is egyfajta védettség, meg nem is, de ebben a főnökség, Sziegl, aki szintén kihallgatott tanú volt, nagyon jól kiállt, ez le van írva Miklós könyvében. A Danás-féle parti meg a Lénárt Jancsi rendszeresen bejártak a kormányhivatalba Szieglhez, nem naponta, de elég rendszerességgel bejártak. Sziegl kezelte ezeket, ő szokott velük foglalkozni, öntött nekik valamit, aztán elmentek. Amit tudtam, azt Lacitól tudtam, vele erről sokat beszélünk, és mondta, hogy voltak a különböző találkozások. De tevékenyen nem voltam bekapcsolva a bizottság munkájába. Miklós pedig meg szokott várni a kormányhivatal előtt, volt egy nagy park és ott, a padon. Vagy ott beszélgettünk, vagy bementünk egy kávéra, borra a kávéházba. És ott lefénnyképeztek és azt előhúzták három nappal később, hogy láttunk benneteket, miről beszéltek? A Duray Szieglhez is följár, néha föl szokott jönni.

– *Akkor most 1989. Hol voltál 1989. november 17-én, 18-án?*

– Akkor már átköltöztünk a posta épületéből a kormányhivatalba, ott ültünk bent ebben az új épületben. Akkor kezdődött a főosztályunk megszüntetése, tulajdonképpen bujtatva összevontak bennünket a nemzeti bizottságok főosztályával. Sziegl már nyugdíj felé járt, és helyettesé degradálták. Mi is ilyen összevont osztály munkatársaként voltunk ott 89-ben.

– *Ki volt a főnök akkor?*

– Szlovák kolléga volt a nemzeti bizottságok főosztályának a vezetője, Jozef Kabátnak hívták. Sziegl csak mint helyettes volt. 89 úgy kezdődött, hogy az év elején volt a 33-ak-féle beadvány. Amikor Dobosék elkezdtek annak a bizonyos memorandumnak az összeállítását, a tiétek már megjelent 1988-ban, ősszel. Akkoriban a magyar konzulátus munkatársai nagy érdeklődéssel voltak irántunk. Sziegl rendszeresen bejárt a konzulátusra, és a 80-as évek vége felé már föl is rótták neki, hogy miért jár olyan sokat a magyar konzulátusra. És akkor mondta, hogy most visszafogja magát, és majd elküld engem. Tudniillik akkor még nem úgy volt, mint a mai világban, mi megkaptuk az összes kormányanyagot. Ott volt nálunk pár napig vagy egyáltalán, örökre is. Ez iránt mindig nagyon érdeklődtek a konzulátus munkatársai, és mi lefénymásoltuk nekik, és valahogy mindig eljuttattuk hozzájuk. És akkor, 88 őszén egyszer Várady Lajos behívatott engem, meghívott kávéra, és mutatta a 88-as memorandum aláíróinak a listáját, s kérte, mutassak rá, hogy ezek közül ki a jogvédő.

– *Ti a kormányhivatalban ezt a 88-as memorandumot nem ismertétek? Azzal nem kellett foglalkozni?*

– A 88-asra már nem emlékszem. Amit Duray küldött ki, még a régebbiek, azok mind ott voltak nálunk. De azt elküldte a mi címünkre is, és a kormány címére is. Ehhez aztán mindig kellett állásfoglalást csinálni a részünkről, hogy most igaz-e, amit ott állítanak, tényleg kevés-e az iskola stb. Ami hozzánk jött, azok ott voltak elrakva nálunk a páncélszekrényben. A lényeg az, hogy a 33-ak memorandumának a szövege valamikor 1989 januárjára állt össze, és ezt nekem adták fordítani a Varga Lajoson keresztül. Mivel elég hosszú anyag volt, és több napig eltartott, úgy

oldottam meg, hogy valamelyik gyerekem, például az Ani beteg lett, és otthon maradtam pár napig. Éjjel fordítottam, kézzel írtam, Varga Lajos pedig a reggeli busszal vitte föl Pozsonyba a Szabó Rezső titkárnőjének. A Kort cégnél volt akkor Rezső, ott gépelték. Aztán február 20-i dátummal lett postázva Jakešnak meg Szlovákiába Janáknak, Colotkának. Emlékszem, a Colotkának címzett borítékot Kvarda Őcsi vitte az iktatóba. És akkor azt aláírtuk, az a 33 ember. Meg volt válogatva, nem akárki írhatta alá, mert ez egy ilyen reformkommunista ihletésű beadvány volt. A kormányhivatalból Sziegl is aláírta, meg én is, amiből botrány is lett. Hogy mi akar ez lenni, miért nem mondjuk, miért kell így megoldani. Kizárás meg elbocsátás ilyesmi nem volt. Sőt aztán ugyanezek az emberek ősszel már nagyon támogattak mindent. Így kezdődött 89 nekem. Ez volt a 33-ak dokumentumának az elkészítése, fordítása meg ilyesmi. Ezzel foglalkoztam.

– *A falurombolásra még rákérdezek olyan szempontból, hogy mennyire gyűrűzött be a hivatalba, mennyire volt ez egyáltalán téma?*

– Ott nem volt téma, hangsúlyosabban ez nem volt téma. Amikor a 33-ak memorandumra kijött, akkor jöttek, hogy csináljunk egy alapos jelentést az itteni nemzetségek helyzetéről. Ezt Knotek dolgoztatta ki, az összes változata itt van nálam. Elkészült nálunk ez a nagy jelentés, kormányanyag lett belőle, úgy lett előterjesztve.

– *És az Új Mindenés Gyűjtemény?*

– Az Új Mindenés volt az első botrány. 1988-ban ősszel a Fábry Napokon alakult egy ilyen aláírók társulása, és akkor ott azt kértük, hogy az akadémia hozzon létre egy önálló nemzetségi osztályt. A beadvány bekerült a kormányhivatalba, és ez a bizonyos összevont nagy osztály is foglalkozott vele. Az Új Mindenés mellett volt egy szerkesztőbizottság, az kezdte el kidolgozni ennek az intézménynek a tervezetét. Annak egyik pontja volt, hogy az akadémián foglalkozunk az intézményi háttér kialakításával.

– *Ezzel foglalkoztatok?*

– Persze, foglalkoztunk, s rajtam számon is kérték, hogy miért írogatok ilyeneket alá, miért nem mondom meg, hogy itt vagy köztünk, és mi támogatjuk stb. Szóval akkor már oldottabb légkör volt.

– *S mire jutottatok?*

– Mi tanácsadó és nem végrehajtó szerv voltunk, aminek megvolt a maga hátránya, és voltak előnyei is. Például mi bármit tudtunk kutatni, tanácsolni meg javasolni, de nem voltak eszközeink a végrehajtásra, mi csak javasolni tudtunk a miniszternek, az akadémia elnökének vagy akárkinek, hogy ezzel foglalkozni kell, de nem tudtunk dönteni. Ez mindig elment afelé, hogy majd a minisztérium, összeül a kollégium, aztán megbízza ezt meg amazt. Ennyi volt ennek a beadványnak a sorsa.

– *Nyilván ez egy háttérintézmény volt.*

– Persze, abszolút. Mi csak tanácsadók voltunk. Nálunk ezek az események máshogy csapódtak le, itt november végéről beszélünk, de közben december 6-án volt az omni-nózus Csemadok rendkívüli ülés, ahol javaslatokat tettünk a kormányelnöki posztra, államtitkárokra meg ilyesfélékre. És akkor már ott ez a magyar vonal beindult. Ez úgy volt, hogy aztán a Mihály Géza nagyon aktív volt, ahogy kiderült, a Tóth Géza is nagyon aktív volt, s különböző javaslatok születtek az intézményrendszer újjáalakítására. Tehát december 6-án volt a Csemadokban az a bizonyos rendkívüli központi bizottsági ülés, és december 12-én már ki volt nevezve az új kormány, ahol Varga Sanyi mint kormányalelnök ki lett nevezve. Sanyi azonnal visszavette a kormányhivatalba Mihály Gézát a nemzetiségi tanács titkárságának a vezetőjeként, én maradtam a régi helyemen. Rengeteg alapanyagot dolgoztunk ki, új tervezeteket, milyen törvényeket, mit kell elfogadni, min kell változtatni stb. Így éltem át a 89 novemberi–decemberi eseményeket. És közben nagyban jártuk a várost, találkoztunk Nagy Lacival meg az FMK-sokkal. Gyönyör akkor még gyakrabban föl járt Pozsonyba, hozta a nagy listát és üzent Tóth Karcsinak, Nagy Lacinak, hogy mit adjak át neki. Meg hogy ezt nem így kell csinálni, mert olyan névvel, hogy Független Magyar Kezdeményezés pártot nem lehet alakítani, ez nem egy pártnév, legyen neki egy rendes racionális, hagyományos pártneve. Aztán persze amikor már a Mozart-ház beindult, oda jártam, s a hasznosságom talán abban állt, hogy ismertem a kormányhivatal működését, embereket ismertem, egyáltalán, a hivatal működését, mi kell a minisztériumban, nemzetiségi tanácsban stb. Hivatali ügyekben jártasabb voltam, mint a politikába akkor került fiatalok többsége.

– *Az FMK-ba hogyan kerültél?*

– Nem tudom, mivel mi napi kapcsolatban voltunk, nagyon sűrűn zajlottak az események, ilyen részletekre már nem emlékszem.

– *Utána jött a karácsony. A szlovákiai magyarok eléggé Romániával voltak elfoglalva. A segélyszállítmányok ügyével például?*

– Az van, hogy én a somorjai eseményekből teljesen kimaradtam. Nem jártam haza, illetve csak későn este. A pozsonyi ügyekkel voltam elfoglalva. Zalabai Zsigával más volt a helyzet. Ő kezdte szervezni a segélyszállítmányokat, fölhívásokat, petíciókat, ami az erejéből kitelt. Én arra voltam jó, mikor már a Varga Sanyit kinevezték, általában azzal telt a Somorján töltött napom, hogy Zsiga kiadta parancsba, ezt kell megmondani az elnöknek, azt kell elintézni a kormányban. Ilyesféle ügyekkel foglalkoztam vagy kellett volna foglalkoznom. Én otthon akkor nem voltam. Csak tudom, hogy zajlottak a gyűjtések a Honismereti Ház udvarán.

– *Menjünk a Csemadokra, te bekerültél az új vezetésbe.*

– Igen. A rehabilitációs bizottságnak is tagja voltam, amikor jöttek a Takács Bandik és a Szőke Jósikák rehabilitációs ügyben.

– *Mit jelentett ez a rehabilitációs ügy?*

– A 70-es évek elején ők el lettek távolítva a funkciójukból, s most valamiképpen kárpótolni kellett őket.

– *Még térjünk vissza a Csemadokhoz. Szencen ott voltál?*

– Nem. Nem voltam elnökségi tag. Szencen én nem voltam azon a tanácskozáson, ahol eldöntötték, hogy most Együttélés, vagy nem Együttélés, párt legyen a Csemadok, vagy ne legyen párt. A Csemadokban aztán mindig ezzel a szerencsétlen toldozgatott alapszabály-változatokkal foglalkoztunk. Hogy mi kerüljön bele, mi ne, névváltoztatás, társadalmi szervezet legyen, ezekben benne voltam szakértői szinten, így a csemadokos anyagok előkészítésében, mindenben részt vettem.

– *Akkor a Jókai Egyetem.*

– Az is volt, valahogy év elején, mindjárt az új kormány felállása után.

– *Ez nem a kormánnyal függött össze?*

– Dehogynem, a kormánnyal. Varga Sanyi akkor már kormányalelnök volt, és megbízott egy bizottságot azzal, hogy elő kell készíteni az egyetemet. Mi aztán rendszeresen jártunk le Komáromba, ahol Pásztor Pista volt a polgármester, hogy ott is tisztázzuk a problémákat.

– *Egyáltalán, ezt, hogy Varga Sanyi kezdeményezte a Jókai Egyetemet, ezt így ki lehet mondani?*

– Ő felügyelte, az biztos. Nem ő találta ki, ezt Komáromban találták ki. Filko volt az ONV elnök, Pásztor István pedig a polgármester. Ők mondták, hogy Komáromban egy Jókai Mór nevű egyetemet kellene létrehozni, és kellene írni egy levelet Havelnak. Hát ki tud írni szlovákul levelet? Hát akkor Mihály Gézával mi írtuk meg a levelet ott azon nyomban. És ezt elküldték Havelnak. Ennek a jogi előkészítése azután a kormányhivatalban volt, ott döntötték el, hogy ki kell dolgozni a törvényjavaslatot, hogy a federális parlament el tudja fogadni az egyetemről szóló törvényt. Háromtagú bizottság volt kinevezve, Znám István professzor, Perhács János és Takács Zoltán, aki az egyetem gazdasági dolgait lett volna hivatott előkészíteni. Ővelük voltunk aztán többször is lent Komáromban helyszínelni.

Emlékszem rá, hogy az első megbeszélésen Mihály Gézával vonultunk Komáromban, és néztük az épületeket, hogy hol lehetne egyetemet csinálni. Bementünk a pártbizottság épületébe, ami a színház mellett van, még a párttitkár, szegény, ott ült. Delegációval mentünk, Géza berontott az irodába és mondja, hogy itt lesz a rektor irodája. Az meg ott ült az asztalnál és rémülten nézett ránk, hogy most mit akarunk itt. Végigjártuk az irodákat, azok rendben voltak. De hogy az előadótermek. Hogy az is van lent az alagsorban, a szuterénben. Volt négy vagy öt nagy, szép osztály, ahol az esti egyetem, előadótermek meg ilyesfélék voltak. Lehozzuk Nyitráról a pedagógiai fakultást, a magyar részleget, és itt, Komáromban mindenki szépen elfér. És meg van oldva a kérdés. De aztán nem ez lett belőle.

– *A törvénytervezetet ott, nálatok készítették elő?*

– Persze, azt mi dolgoztuk ki, nálunk folytak róla az egyeztetések.

– Hát hogy milyen formában legyen az egyetemi kérvény beadva. Hogy egyáltalán kell-e egyetem. Voltak viták, többek között Nóra is mondta, hogy hát minek ide egyetem, aki akar tanulni, az most már tanulhat bárhol, Magyarországon, mindenhol. Erre nem lesz szükség. De mi akartuk az egyetemet. Ez a törvénytervezet, ez úgy elkészült, odakerült Varga Sanyihoz, az pedig bedobta a szekrény aljába, hogy ez hülyeség. Na és én ezt loptam ki, Sidó pedig nagyon harciasan mondta, hogy ezt be kell adni, és el lesz intézve, mert ő ismer mindenkit, és Prágában ezt támogatják. És én abból vittem pár példányt Sidónak, ők aztán mint képviselői beadványt adták be a parlamentbe.

– Ezek szerint Varga Sanyi nem terjesztette be.

– Nem, Varga Sanyi nem terjesztette be. Nem akarta, hogy ez így nem lesz jó.

– Varga Sanyi alelnöksége alatt kisebbségpolitikai téren történt valami váltás vagy változás?

– Akkor alakultak a pedagógusszövetségek. Közben alakultak a szlovák ellenszövetségek is. Ez az újvári tanítónő, aki képviselő is volt aztán, a Garajová, a vegyes területen élő szlovák tanítók részéről voltak különböző tiltakozások. Ezek mind begyűrűztek hozzánk. Emlékszem rá, egyszer fönt tárgyaltunk Varga Sanyinál. Csörög a telefon, hogy lent vannak a tanítók Dél-Szlovákiából a portán, valaki menjen le értük. Kvarda Öcsi, fussál le értük! Öcsi a nagy bajszával lement a kormányhivatal portájára, és nagy hangon kezit csókolommal köszöntötte a Garajováékat. Mindjárt felháborodás, hogy a kormányhivatalban magyarul köszöntik őket. És akkor utána kezdődtek a hercehurcák. A koncepcionális újdonságok bevezetésére nem sok idő maradt. A kormány végül is nem Varga Sanyit nevezte ki a nemzetiségi tanács elnökévé, hanem a Čarnogurskýt.

A másik pedig az, hogy a nemzetiségi tanács összetételének a meghatározásában történt egy új dolog. A régi szép időkben, húsz vagy hány évig, míg működött a tanács, voltak a magyar képviselők meg az ukrán képviselők. Aztán mindenféle minisztériumból kinevezett hivatalnokok, általában a kulturális és az oktatási miniszterhelyettesek voltak a tanácsstagok. Amikor 89–90-ben újraalakult a tanács, behozták oda az összes nemzetiség képviselőit, tehát a bolgárokat, németeket, ruszinokat. A ruszin–ukrán vita állandóan ott dűlt a háttérben. Bekerült az összes nemzetiség és a cigányok is. Ami addig a nemzetiségi tanácsnak nem volt a nyakába varrva, így a cigánykérdés is, az most mind a tanács nyakába szakadt. Fel kellett venni új munkatársat. Orgovánová Klárka volt a cigányreferens, és ezzel jócskán kibővült a titkárság feladatköre. Laci talán akkor júniusig még csak képviselő volt, de az FMK részéről ő is tagja lett a tanácsnak. Akkor volt ez a vita az alternatív oktatás bevezetéséről, a kétnyelvű oktatás meg ilyesfélék. Ennek kapcsán volt egy-két eléggé viharos, de jól előkészített tanácsülés. Közben a tanácsba bekerültek a Matica képviselői is, nagyon vegyes, szétszórt társulás lett az egészből, és sokszor fölösleges viták mentek. Ott jöttek elő a nyelvtörvény első változatai, amit Rezsőék nagyon vehemensen forszíroztak, hogy elő kell terjesztenie a kormányülésre.

– Valamikor tavasszal. Akkor, amikor kezdődtek kint az SNS részéről a tüntetések, hogy a magyarok megint mit akarnak. Ez a 68-as törvénynek lett volna az átdolgozott változata. Akkor aztán ez negatív hatást váltott ki inkább, és ezzel úgy minden megállt. A tanács szétforgácsolódott, koncepcionális dologban előrelépés nem nagyon történt a továbbiakban.

(A beszélgetés 2010-ben készült.)

Egy tanácskozáson. Szilvássy József, Végh László, Pázmány Péter

Jákó János, A. Nagy László és Végh László

Vörös Péter Németh Zsolttal az egyik FMK-közyűlésen

VÖRÖS PÉTER

22

1966. április 3., Köbölkút. A komáromi magyar gimnáziumban érettségizett, a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar-történelem szakos tanári oklevelet szerzett, majd 1992-1993-ban a budapesti Századvég Politikai Iskola hallgatója volt. A rendszerváltás idején a Magyar Diákszövetség egyik alapítója, 1994-től a Magyar Polgári Párt alelnöke, 1998–2007 között a Magyar Koalíció Pártja központi titkára,. 2009-től a Most-Híd párt elnökségi tagja, 2010-től parlamenti képviselője.

– Légy szíves, mondjál valamit a családdról!

– Édesanyám óvónő, apám pedig munkás. A Dunán hajósként dolgozott. Köbölkúton végeztem az általános iskoláimat, utána pedig Komáromba mentem gimnáziumba. Amikor befejeztem a gimnáziumot, Prágában felvételiztem történelem szakra, ahová nem vettek föl. Akkor úgy gondoltam, hogy elmegyek egy évre Prágába, ez alatt az idő alatt valamennyire megtanulom a nyelvet, megismerem új embereket, meg egyáltalán, megismerem a miliőt, a város hangulatát, a cseh kultúrát és mentalitást.

– Ez hányban volt, amikor Prágába mentél?

– Ez 1984-ben volt, és jól emlékszem rá, hogy egyszer elmentem az Ady Körnek egy összejövetelére, mert a volt padtársam, Cséplő Laci Prágában tanult, őt azonnal fölvelték fizikára. Ő vitt el magával. És mivel Prágában nem volt megszokott, hogy magyar szót hallasz, ezért minden csütörtökön összejöttek a Prágában tanuló magyar diákok a Magyar Kulturális Intézetben, ahol filmvetítés volt, és aztán kocsimba mentünk megvitatni a világ dolgait. A kocsma nevére már nem emlékszem, de azt hiszem, havonta egyszer a Riegrové sadyban voltak úgynevezett nagy talál-

kozók, ahol az összes magyar diák összejött. Ott ismertem meg például Cséfalvay Gusztit, Szentandrásy Tibit, Urbán Marikát. Urbán Marika akkor járt teológiára, és volt egy nagyon hangulatos belvárosi albérlete, egy padlásszoba. Ezt azért említem, mert oda meghívott engem is, egy szűkebb körű baráti találkozóra. Ekkor hallottam először Duray Miklós, könyvéről, a Kutyaszorítóról, Janics Kálmánnak A hontalanság éveiről, és arról is, hogy Janics és Duray között összetűzések vannak. Sőt, azt hiszem, ekkor volt Miklós bírósági tárgyalása. Tudom, épp arról ment a vita, hogy Duray mellett felemeli-e egyáltalán valaki a szavát, vagy hogy milyen formáját vállalhatjuk fel a vele való szolidaritásnak. Végül mindenki hallgatott, és senki nem tett semmit. Ekkor kaptam meg elolvasni a Kutyaszorítót és még egy könyvet, Orwell Állatfarmját. Vagyis ekkor vettem először a kezembe szamizdat irodalmat.

–Visszatérnék a családra, mondtad, hogy édesapád hajós volt. Ezért, gondolom, nem sokat volt otthon.

– Igen, nálunk a családi élet olyan volt, hogy egy hetet otthon volt, egy hétig pedig távol. Édesanyám nevelt bennünket, övele beszéltek meg a dolgokat, nagyon sokat köszönhetek neki. És akinek szintén nagyon sokat köszönhetek, az a nagymama, aki pozsonyi születésű volt. Ő volt az, aki úgy mesélt nekem a történelemről, ahogy azt ő és a szülei megélték. 1913-ban született, tehát még a Monarchia alatt és a trianoni békeszerződés előtt. Édesapja a Pálffy gróf főerdésze volt és Zabosban éltek egy hangulatos kis erdészházban, amelyhez hatvanhárom holdas birtok tartozott. Elmesélte azt, hogy mit élt át a család a Tanácsköztársaság alatt, hogy apját hogy állították a kommunisták falhoz, hogy vettek el tőlük mindent. Hogy 1920-ban, amikor Pozsony a trianoni békeszerződés következtében Csehszlovákiához került, a cseh legionisták hogy verték szét Fadrusz János Mária Terézia-szobrát. Hogy 1939-ben, amikor a Felvidéket a második bécsi döntés következtében visszacsatolták Magyarországhoz, mekkora öröm és elégtétel volt ez a felvidéki magyarok számára, hogy 1945–48 között hogy zajlott a kitelepítés a falujukban, Kajalon. Hogy 1956-ban az oroszok megszállták Magyarországot, és Magyarország törvényes miniszterelnökét, Nagy Imrét Kádár felakasztatta. Hogy 1968-ban az oroszok megszálltak bennünket, és hogy a kommunisták a disznóságaikról mélyen hallgatnak. Viszont jól emlékszem arra, hogy amikor a kommunistákról mesélt, mindig azt mondta, hogy te még megérheted azt, mert valahol meg vagyon írva, hogy a kommunisták egyszer még Szűz Mária zászlaja alatt fognak vonulni. A helyzet az, hogy ezt nemcsak én, hanem ő is megélte, hiszen 1995-ben halt meg, 82 éves korában. Elmondta, hogy a történelemben semmi sem örök, még ha a kommunisták azt is hirdetik, hogy örök időkre a Szovjetunióval. Hogy mennyire igaza volt, azt én 21 évesen tapasztaltam meg, amikor 1989 után nagyon sok olyan egyén, aki a kommunista rendszert kiszolgálta és embereket jelentgetett fel, az első padsorokban tolongott a vasárnapi szentmiséken és istentiszteleteken.

– Ezek az élmények, ezek a beszélgetések, amik a családban zajlottak, gimnazista korodban befolyásoltak valamennyire? Vagy a gimnáziumban nem így volt téma a történelem?

– A gimnáziumban is téma volt. Arra jól emlékszem, hogy amikor elkerültem Komáromba gimnáziumba, nekem az volt az előnyöm az összes többi gimnazista gye-

rekkel szemben, hogy albérlésben laktam, és ilyen értelemben szabad voltam, senki nem ellenőrizte azt, hogy mikor megyek haza, kivel találkozom. Minden egyes Csemadok-rendezvényre, Jókai Napokra, író-olvasó találkozókra elmentem. Akkor indultak a táncházak Katona Pista vezetésével, aki megszervezte a Hajós táncgyűtest. A Tiszti Pavilon klubhelyiségében hallottam először Cseh Tamást. Voltak barátaim a színházban, például Fabó Tibi, aki akkor kezdte színészi pályáját Komáromban. Az akkori viszonyok között tehát volt egy pezsgő szellemi élet Komáromban, és én ebben a közegben nagyon jól éreztem magam. Barátaimmal gyakran összejöttünk, élénk beszélgetések folytak arról, hogy miért jó vagy nem jó a kommunizmus, hogy meddig lehet ezt a rendszert fönntartani, hogy ki hogyan képzei el a jövőjét, és hogy milyen jövő előtt áll a mi magyar közösségünk Csehszlovákiában.

Egy ilyen beszélgetés során ismertem meg Molnár Imrét. Tőle hallottam először Duray Miklós nevét, és a Magyar Jogvédő Bizottságról is ő beszélt nekem először. Beszélt Bibó Istvánról, Esterházy Jánosról. Tehát olyan személyekről, akiknek a nevét „hivatalos közegben” nem lehetett kiejteni. Mivel ő Szegeden tanult, jó információi voltak az akkori magyar ellenzéki gondolkodókról. Emlékszem, testvérével, Molnár Lacival, aki akkor szintén a színházban dolgozott kulisszatologatóként, szerveztünk egy békemenetet Komáromban. Még csak azt sem mondanám, hogy ez tüntetés volt. Számunkra az volt a fontos, hogy a fiatalok spontán módon összejöjjenek, és legyen egyfajta közösségi élményük, és azt érezzük, hogy mások vagyunk, mint amit a hivatalos politika próbál ránk erőszakolni.

– *Az iskolában nem voltak ebből problémáid?*

– Nem voltak problémáim az iskolában. Arra viszont jól emlékszem, amikor először koszorúztam március 15-én a Klapka-szobornál. Ennek a koszorúzásnak Czíria Attila barátom volt a kezdeményezője. Én voltam megbízva azzal, hogy megkérjem Szénássy Zoltán történelemtanáromat, hogy tartson ünnepi beszédet. Soha nem felejttem el, vasárnap délután volt, megvettük a koszorút, rákötöttük a piros-fehérezöld szalagot, és Zoli bácsi fölállt a Klapka-szobor talapzatára, amely akkor még a Gottwald parkban állott, és korántsem olyan volt a talapzata, mint ahogy azt ma látod, és ott hatunknak vagy nyolcunknak beszédet tartott. A szavai még ma is a fülemben csengenek, amikor azt mondta, hogy ne feledjétek, gyerekeim, szikrából pattan a tűz... Ott álltunk, és teljesen el voltunk ragadtatva. Úgy éreztük, hogy merünk valamit tenni. Úgy éreztük akkor, hogy ez a szobor érez és lát bennünket. Aztán amikor 1989 után először szabadon lehetett ünnepelni március 15-ét Komáromban a Klapka-szobornál, eszembe jutottak ezek a képek és ez az időszak. És akarva-akaratlanul föl tettem magamban a kérdést, hogy azok, akik akkor viszszaütastották a meghívásomat március 15-én, miért feszítenek most ott, az első sorban. De hát ez már mindenkinek a maga problémája.

A politika mindig érdekelt engem, mindig elolvastam az Új Szót, a Pravdát, hallgattam a Szabad Európa Rádiót. Mindig is szerettem emberekkel beszélgetni ezekről a dolgokról, és kerestem azoknak az embereknek a társaságát, akiktől tanulhattam, és akik számára fontos volt az, hogy ne csak magyarnak vallják magukat, hanem magyarként is éljenek. Gimnazista koromban olvastam a legtöbbet, néha a tanulás rovására is.

– *1983-ban felvételiztél?*

– 84-ben érettségiztem, 1980 és 1984 között jártam Komáromba... Bocs, egy élményemet még hadd mondjam el.

– *Hogyne!*

– A Rozália tér, ahol most a Makovecz-stílusú vásárcsarnok van, azzal szemben akkor volt egy cipőbolt. Hatalmas oldalfala volt, amire elfelejtettek jelszót fölfesteni, hogy békét és szocializmust. Egyik reggel, mikor mentek az emberek a munkába, nagy betűkkel föl volt festve rá, hogy az 1968-as alkotmány értelmében követeljük a magyar föliratokat! És hát, ugye, erről beszéltek a városban. S emlékszem, hogy a gimnáziumban minden osztályból néhányunkat lehívtak az igazgató irodájába, ahol egy rendőr várt bennünket. A rendőr kiküldte a tanárokat és az igazgatót, és kiselőadást tartott nekünk arról, hogy milyen buta bunkó volt az, aki ezt fölfestette, mert hogyha átmert volna az utca másik oldalára, akkor látta volna, hogy ott magyar föliratok is vannak. De amennyiben van információnk erről az adott kérdésről, akkor négy szemközt is megbeszélhetjük a dolgokat.

– *Nem is tudtam, hogy ilyen ellenzéki város volt Komárom.*

– Nem tudom, mennyire volt ellenzéki, de ilyesmi is előfordult. A legmeghatározóbb élményeimet a gimnáziumi évek alatt a nyári művelődési táborokban szereztem.

– *Már középiskolás korodban is jártál?*

– Igen. Az osztályfőnököm Keszegh István volt, aki Prágában végezte az egyetemet és az ottani Ady Klub egyik oszlopos tagja volt. Ő javasolta többünknek az osztályból, hogy menjünk el táborba. Tudom, hogy az első táboromba Kovács Dezsővel mentünk 1982 nyarán Ipolyságra. Bepakoltunk a hátizsákba, és elmentünk életünk első nagy kirándulására. Ott találkoztam nagyon sok olyan emberrel, akik aztán a későbbiekben politikai szerepet vállaltak. Abban az időben a művelődési táborok úgy zajlottak, hogy volt egy úgynevezett hivatalos rész, ahol elhangzott a megnyitó, aztán volt egy előadás a marxizmus-leninizmusról. A hivatalos program mellett viszont kisebb beszélgető csoportok alakultak ki, és az Ipoly partján megbeszéltük a világ dolgait. Akire konkrétan emlékszem abból az első táborból, az egyik Bankó Andris, aki Kós Károlyról beszélt. Halász Péter néprajzos és a Honismeretet szerkesztője, aki Erdélyről, a csángókról, a gyűjtéseiről tartott nagyon élvezetes előadásokat. Tudom, hogy Zs. Nagy Lajos már akkor is a halálán volt, de azért még vidáman együtt borovicskáztunk. Rudas Dórát is akkor ismertem meg... Azt lehet mondani, hogy azok az emberek aztán évente, újból és újból mindig megjelentek a táborokban. Az volt az érdekes, hogy akik táborokba jártak, utána elkeféltek egyetemre, részt vettek az egyetemi klubéletben, vagy klubvezetők lettek, továbbra is fontos volt számukra ez a közösség. Ott ismertem meg a Ghymes zenekart és hát sok mindenkit. Lovász Attilát, aki akkor még dzsajfozott nekünk, és mondta, hogy a néptánc mellett a klasszikus táncokat is meg kell tanulni. De hát ez már rég volt, már tizennégy éve.

– *Te még akkor nagyon fiatal voltál, ezért feltételezem, hogy nem szervezőként vetél részt a táborokon?*

– Nem. Elmentem ugyanolyan mezei táborozóként, mint bárki más, soha nem volt bennem exhibicionista hajlam, hogy magamat mutogassam. Jobban szerettem a háttérből szervezni, de soha nem volt olyan vágyam, hogy az ilyen helyeken vezéregyéniség legyek.

– *És utána jött ez a sikertelen felvételi, ami után Prágába mentél?*

– Először Prágába, ahol egy év után közölték, hogy mivel Szlovákiából vagyok, és ott is van ilyen szak, próbáljam meg Pozsonyban. Akkor nem lehetett két helyre beadni a jelentkezést, ezért beadtam Pozsonyba magyar–történelem szakra. Ismét nem vettek föl, és ekkor elmentem Kőbölkútra, ott dolgoztam egy háztartási gépeket és eszközöket forgalmazó nagyraktárban.

– *Ez elég szörnyű lehetett Prága után.*

– Igen, igen. És teljesen visszavonultan éltem. Addig, amíg Prágában dolgoztam, többet jártam Komáromba, Párkányba vagy akár Pozsonyba, mint amikor elkerültem Kőbölkútra. Nem igazán éltem közösségi életet. Természetesen hallgattam a híreket, olvastam újságot, de nem volt kapcsolatom a külvilággal. Néha Kovács Dezső barátom, akivel egy faluból származunk, amikor hét végén hazajött az egyetemről, tájékoztatott a JAIK-ban zajló eseményekről. Az egyik hét végén azzal jött haza Dezső, hogy a kollégiumban találkozót szerveznek Duray Miklóssal. Erre én elmentem. Emlékszem, nagyon vártam a pillanatot, hogy találkozhatnék Durayval, mert addig nagyon sok mindent hallottam róla, nagyra tartottam az ő kiállítását, bátorságát, következetességét. A többi társam nevében nem akarok beszélni, de úgy gondolom, hogy az akkori magyar egyetemisták, akik számára fontos volt a szlovákiai magyarok jövője, példaképnek is tartották őt. Sok mindenről beszélgettünk, elsősorban a magyar oktatási intézmények jövőjéről, a fennálló kommunista rendszerről. Számomra Duray akkor egy a hitében és meggyőződésében eltökélt ember benyomását keltette, aki nem hajlandó semmilyen kompromisszumra az akkori kommunista hatalommal. Ha jól emlékszem, ezután a találkozó után fogalmazódott meg bennem, hogy önmagában az, hogy magyarnak vallom magam, kevés. Elsősorban magyarként kell élni, és ha nemcsak elszenvedői akarunk lenni a jövőnknek, tennünk is kell érte. Majd 1986-ban felvettek végre a Komenský Egyetem Bölcsészkarának magyar–történelem szakára és ekkor kerültem Pozsonyba.

– *Amikor elsős lettél, ami nem a legkedvezőbb státus az egyetemen, neked már voltak Pozsonyban ismerőseid. A barátságaid erre alapozódtak, vagy a kollégiumra, vagy az évfolyamra?*

– Amikor Pozsonyba kerültem, meglehetősen sok embert ismertem. Első utam a JAIK-ba vezetett, ahol összeismerkedtem azokkal a magyar egyetemistákkal, akik Pozsonyban tanultak és fontos volt számukra, hogy a magyar diákok közösségéhez tartozzanak. Akit viszont mindjárt fölkerestem, az Püspöki Nagy Péter volt, akinek én szakmailag nagyon sokat köszönhetek, és akit a magyar történészhallgatók szakmai tudásáért és felkészültségéért nagyon tiszteltek. Vele való első élményem még gimnazista koromból való, amikor kiadta Boldogfa község történetéről szóló

könyvét. Azt hiszem, ez 1984-ben volt. A Jókai Napok alkalmával író-olvasó találkozót tartott a gimnáziumban. Én már akkor is szerettem a történelmet. A könyve ismertetésén túl beszélt a Nagymorva Birodalom fekvésével kapcsolatos történeti kutatásairól. Akkor jelent meg Dümmerth Dezsőnek Az Árpád-házi királyok nyomában című népszerűsítő történelemkönyve, és ezzel kapcsolatban kérdeztem tőle valamit. Püspöki a maga alapos szakmai felkészültségével válaszolt, és felhívta a figyelmemet legalább még négy-öt könyvre, hogy az adott témával kapcsolatban mit érdemes még megnézni. Engem teljesen megdöbbentett, hogy mennyire naprakészen figyelemmel kísérte a szakirodalmat, a legújabb kutatásokat.

– *A JAIK aztán fontos színtere lett életednek, hiszen egy időben a diákklub elnöke is voltál. Hányadikos voltál akkor, és hogyan emlékszel erre vissza?*

– Amikor egyetemre kerültem, a JAIK-nak az elnöke Kosár Dezső volt Alistárlól, aki a villamosmérnöki karra járt. Ő akkor úgy döntött, hogy nem akarja tovább vezetni a klubot, és ekkor a választás rám esett. És hadd említsem meg azoknak a nevét, akik nekem JAIK-elökként a legtöbbet segítettek, elsősorban Bolemant Évát. Nagyon közeli volt az értékrendünk, ő volt az, akivel először jártam Erdélyben. A szervezési munkában az ő megbízhatósága számomra nélkülözhetetlen volt, és még nálam is több magyarországi kapcsolattal rendelkezett. Meg szeretném említeni még Patus Jancsi nevét, aki, ha jól emlékszem, Dezső előtt volt a JAIK elnöke, s aki szintén sokat dolgozott a klubban, számos előadót hívott meg Magyarországról. Talán neki volt az egyetemisták közül legszorosabb kapcsolata Duray Miklóssal.

– *Ha valaki JAIK-elnök lesz, feltételezem, hogy jó kapcsolatokkal kell rendelkeznie például Magyarország felé is. Neked ezek megvoltak?*

– Még a nyári művelődési táborokban születtek ezek a barátságok, hiszen a művelődési táborok tulajdonképpen egy kicsit a szabadság szigetei voltak, ahová sokan jártak Magyarországról, és főleg azok a magyarországiak, akik abban az időben még nem sikkból jártak a Felvidékre, hanem komolyan is gondolták, őszinte volt az érdeklődésük irántunk. Ezek az emberek a magyarországi politikai ellenzékhez tartoztak. Így ismerkedtem meg 1982-ben Németh Zsolttal, akinek nagyon sokat köszönhetek. Ő volt az, aki megismertetett a magyar szellemi elittel, azokkal, akik a magyar rendszerváltoztatás kezdeményezői voltak. Ő hívta fel a figyelmemet, hogy miért fontos Erdélybe járni. Ő döbbsentett rá arra is, hogy a kommunista rendszert nem lehet megreformálni, hanem az ország alkotmányos berendezkedését a nyugati típusú demokráciák intézményes alapelvei alapján kell megváltoztatni.

– *Ezeket a kapcsolatokat ki tudta használni JAIK-elökként?*

– Igen, maximálisan ki tudtam használni, ugyanis minden héten szerveztünk programot. Tehát a Csemadokban a nagyterem minden héten a rendelkezésünkre állt, ahová folyamatosan hívtuk az előadókat. Püspöki Nagy Péter a Nagy Morva Birodalom fekvéséről tartott előadást, meghívtuk Raffay Ernőt például, aki akkor a szegedi egyetemen tanított történelmet, és Trianonról tartott előadást a JAIK-ban, Domonkos Pál Pétert, Nagy Gáspár költőt, az egyetemi színpad művészeit, vagy

Berecz Andris mesemondót, Czakó Gábort, Jeszenszky Gézát, Gazda István tudománytörténészt, és még sorolhatnám.

– És amikor átjártál Magyarországra, ezek az útidok kimerültek abban, hogy mondjuk szerveztél a JAIK programjait, vagy már találkoztál olyan struktúrákkal, melyek akkor az ellenzékhez tartoztak? Akár a Szabad Kapacitás, akár a későbbi Fidesz körébe tartozó emberekkel, tehát hogy részt vettél-e már olyan beszélgetéseken vagy akciókon Magyarországon abban az időben, 1987–88-ban, amelyek résztvevői ellenzékiek voltak?

– Ha 87–88-ról beszélünk, akkor egyértelműen arról tudok beszámolni, hogy Magyarországon már akkor léteztek szakkollégiumok. Az egyik a Rajk Szakkollégium volt, ami, ha jól emlékszem, a Makarenko utcában székel, és ott voltak kapcsolataink. Aztán alakult a közgazdasági egyetem mellett még egy, a Széchenyi Szakkollégium, és ott volt nekem egy nagyon jó cimborám, Szalay Péter, akit 1988-ban, a szárszói ellenzéki találkozón ismertem meg. Ő ennek a szakkollégiumnak meghatározó személyiségévé vált. És született közöttünk egy hallgatólagos megegyezés, hogy ha tőlünk mennek Budapestre felvidéki egyetemisták, diákok, akkor önálluk meg tudnak szállni.

– Miért voltak olyan fontosak ezek a szakkollégiumok?

– Magyarországon ilyen szempontból sokkal szabadabb volt a légkör a 80-as években, mint itt, Csehszlovákiában. A szakkollégiumok az egyetemi oktatáson belül is a szabad véleménycseré színterei voltak, amelyek a fiatalok autonóm gondolkodását erősítették. Ezekben a szakkollégiumokban nagyon komoly szakmai tevékenység folyt. Számomra ezek a közösségek azért is voltak nagyon fontosak, mert olyan információkhoz juthattam bennük, amelyekhez máshol nem.

– És amit ott kaptál információt meg könyveket, azokról mondjuk Pozsonyban a kollégiumban kikkel lehetett beszélgetni? Melyik volt az a kör, amelyikben ilyen beszélgetések folytak már azokban az években?

– Én magyar-történelem szakra jártam, és hát az én évfolyamtársaim Berényi Jóska, Szép Attila, Hajtman Béla, Talamon Alfonz volt, illetve Somogyi Szilárdot tudom még említeni.

– És a szlovákiai magyar disszidensekkel, mondjuk a Jogvédő Bizottsággal vagy személyesen Durayval ezekben az években már volt-e valamilyen kapcsolatotok? Mert olyanra én is emlékszem, hogy néhányan beültünk vele a fasisztákhoz valami találkozóra. Nem tudom, te ott voltál-e ilyenén?

– Azt már említettem, hogy mikor találkoztam Durayval először. Valóban jól emlékszel, mielőtt Miklós Amerikába utazott, volt egy ilyen találkozó, amelyen szintén részt vettem.

– Ezen kívül volt-e valami?

– Akivel rendszeresen találkoztam, találkoztunk, az Püspöki Nagy Péter volt. Egyrészt azért, mert nagyon tiszteltük és becsültük és nagyon jó történésznek tartottuk őt, másrészt pedig ízig-vérig pedagógus volt, akivel a történelmen túl nagyon sok minden más kérdésről is lehetett beszélni. A magyarországi szakkollégiumok mintájára próbáltam aztán én is egyfajta szakkollégiumot szervezni, ahová meghívtuk őt. Azt hiszem, volt is három-négy előadása. Előadásokat tartott nekünk középkori történelemből meg történelmi módszertanból. Mindig azt mondta – mivel, ugye, véletlenül se mertük feltételezni, hogy a kommunizmusnak vége lesz, és hát többen, legalább is én személy szerint arra készültem, ha befejezem az egyetememet, valamelyik vidéki iskolában fogok történelmet tanítani –, szóval ő mondta mindig azt, hogy a két világháború között például a történészek, a történelemtanárok mennyire megbecsültek voltak az adott oktatási intézményekben. Ahhoz, hogy ennek az elvárásnak meg tudjunk felelni, szakmailag felkészülnünk kell lennünk és otthonunkban jó könyvtárral kell rendelkezünk. Ha eljön hozzánk egy diák, mindig tudunk útmutatást adni neki abban a témakörben, amely őt érdekli, és hogy milyen szakirodalmat tanulmányozzon. Hogy igyekezzünk a gondolkodásukat is inspirálni elsősorban arra, hogy általánosan kérdéseket vessenek föl, semmit se gondoljanak természetesnek és magától értetődőnek, hanem hogy mindig mindennek alaposan járjanak utána. Természetesen nálunk nem volt arra lehetőség, hogy ez a szakkollégium úgy működjön, mint Magyarországon, hiszen az ő munkájukat az egyetem tanárai is segítették. Ez nálunk intézményes formában nem működött.

A másik, akit meg kell említenem, az Öllös László. Lacival, akiről köztudott volt már akkor is, hogy rendkívül olvasott és művelt, szintén indítottunk egy ilyen repülő egyetemet, előadássorozatot. Emlékszem rá, hogy görög filozófusokat olvastatt velünk, és erről beszélgettünk. Utólag kiderült, hogy Laci is tagja volt a Jogvédő Bizottságnak. Vele is nagyon szoros kapcsolatban voltam, sokat beszélgettünk olyan kérdésekről, amik az egyetemistákat abban az időben foglalkoztatták. De a legfontosabb kérdés beszélgetéseink során mindig az volt, hogy meddig marad fenn ez a rendszer, és mi lesz utána. Egy esetleges változás esetén a szlovákiai magyaroknak milyen lesz a vezető szellemi elitje, egyáltalán lesz-e ilyen, és esetleg tudja-e magát a szlovákiai magyar értelmiség politikailag artikulálni.

– *Abból, amit elmeséltél, számomra nyilvánvaló, hogy te egész más történelemszemlélettel rendelkezted, mint ami a pozsonyi történelem tanszéken uralkodó volt. Hogyan érezted ott magad, visszaemlékszel konfliktusokra?*

– Ha jól emlékszem, és egészíts ki, mert te is arra a tanszékre jártál, soha nem felejttem el, amikor Butvin nevű tanár úr mindig azzal kezdte, hogy a liberális magyar nemzeti-polgári középosztály gondolkodása milyen veszélyes és káros volt. Ilyenkor mindig elmondta Széchenyi és Kossuth nevét. Azt hiszem, ezzel érzékeltettem is, hogy milyen volt a tanszék. Ő volt a marxista-leninista történelemoktatás ősközülete. Tehát a történelem tanszékre úgy gondolok vissza, mint ahol nagyon sok bigott tanárral találkoztam, főleg 89-ig. Persze nem lehet általánosítani, mert például aki az őskort tanította, az általam nagyra becsült cseh régészt és történészt, Novotnýt például nagyon okos embernek tartottam. Marta Tkadlečková szintén nagyon nyitott volt, ő 20. századi történelmet tanított. Ő volt a mi Ormos Máriánk. Az ókori történelem tanárát, Valachovičot a maga területén szintén jó szakembernek tartottam. Butvin viszont katasztrófa volt. Kučeráról, a középkori

történelmet oktató tanáromról is ugyanezt tudom elmondani. A történelem tanszéken aztán 89 után egy kicsit szabadabb lett a légkör. 1989 után ismertem meg Ivan Kamenecet, a szakdolgozatom megírásánál is ő volt a vezetőtanárom.

– 1989. november 17-e kapcsán más pozsonyi diákok is elmondták, hogy nekik ez a nap azért emlékezetes, mert JAİK-bál volt akkor Pozsonyban. Te hogyan emlékszel vissza erre?

– Én úgy emlékszem vissza, hogy én szerveztem ezt a bált. Álmomban sem gondoltam volna, hogy egy ilyen jó bulival fogjuk búcsúztatni az általunk oly sokat szidott kommunista korszakot. Amikor JAİK-elnök lettem, fontos volt számomra, hogy ez a klub ne váljon belterjes tenyészté. Ne csak a magyar tanszéken tanuló diákok klubja legyen, hanem a más egyetemeken tanuló magyar diákok találkozóhelyévé váljon. Ahhoz, hogy ez így legyen, szükség volt jó előadókra, érdekes klubestekre, és hát mivel fiatalok voltunk, nem vetettük meg a szórakozást, a sörözést és a szerelmet. Ennek jegyében szerveztük többek között a JAİK-bált is. Ami azért is jó volt, hogy nemcsak együtt voltak a magyar diákok, akik itt tanultak Pozsonyban, hanem volt egyfajta közösségformáló ereje is. Sőt, az sem elhanyagolható, hogy szerelmek szövődtek, vagy később házasságok. A báloknak volt még egy hozadéka: a belépőkből annyi pénzt össze tudtunk gyűjteni, hogy a JAİK-ot egy éven keresztül abból működtettük.

– Te még akkor elnök voltál?

– Akkor még elnök voltam, utánam jött Somogyi Frédi, akkor adtam át az elnökséget neki.

– Mikor értesültetek arról, hogy valami történik ebben az országban?

– November 17-én éjszaka valaki már mondta nekem, hogy a Szabad Európa Rádióban állítólag bemondták, hogy Prágában diákokat vertek. Erre a bálra meghívtuk természetesen más egyetemi városok klubjainak vezetőit, tagjait is, Badin Ádámot Prágából, Brünnből Udvardy Pétert. Ezt azért is tartottuk fontosnak, mivel 89 nyarán közösen szerveztünk tábort Örsűjfalun. Nagyon jól sikerült tábor volt, összegyűlt majd ezer ember, és tiltakozó levelet fogalmaztunk meg a szlovákiai magyar oktatás elleni támadások miatt. Tehát őket is meghívtuk a bálra, majd amikor a bál után már mindenki jól kialudta magát, találkoztunk a Csemadokban. Akkor már bővebb információink voltak a prágai eseményekről. A televízióból túl sokat nem lehetett megtudni, csak amit a Szabad Európán meghallgattunk. Emlékszem, arról beszéltünk, hogy valaki tapasztalta-e a nyári tábor óta, hogy esetleg megfigyelik, vagy megkeresték-e az ŠtB-sek. De nem emlékszem rá, hogy bárki is azt mondta volna, hogy igen. Akkor szinte már mindenki kivétel nélkül úgy érezte, hogy a november 17-i eseményeknek folytatása lesz. Megegyeztünk abban, hogy kapcsolatban maradunk, és egyeztetjük a további lépéseinket.

– De még nem vetődött föl, hogy kellene egy magyar diákszövetség?

– Ott még nem vetődött föl. November 20-án, hétfőn mentem be az egyetemre órára, illetve akkor lett volna tudományos kommunizmusból gyakorlat, és tudom,

hogy ott tépelődtem a kávé mellett, mit tegyek, bemenjek-e vagy ne. Hiszen már négyszer hiányoztam, s akkor ezeket a tantárgyakat nagyon szigorúan vették. Ha két alkalomnál többször hiányoztál, nagy esélyed volt, hogy esetleg nem mehetsz vizsgázni, vagy nem kapod meg a beszámítót. Akkor jött az egyik évfolyamtársam, egy szlovák srác, és a következőket mondta. Figyelj ide, Péter, össze fogunk jönni az egyetem aulájában a Šafárik téren, ha tudsz, gyere és hozzád magaddal még embereket. Emlékszem, a bölcsészkar előcsarnokában találkoztunk. Lehattunk ott vagy 80-100-an. És jött egy cseh diák, aki elmondta, hogy mi történt Prágában, és szeretnék, hogy támogassuk az ő törekvéseiket. Elénekeltek a csehszlovák himnusz. Ekkor megjelent az egyetem dékánja, kérdezte, hogy mi zajlik itt, az egyetem területén. Mondtuk neki, arról tájékozódunk, hogy mi van Prágában, és tarthatatlannak tartjuk azt az állapotot, hogy diákokat vernek, és hogy ennek semmi köze a demokráciához. A dékán azt mondta, hogy jó, akkor menjünk át az egyetem nagy aulájába, ahol 2-3 órás beszélgetés következett. Somogyi Szilárd barátom, aki már akkor is nagyon leleményes volt, ahogy mentek ki a diákok sorban és mindenkinek volt egy-két szava az adott helyzethez, bejelentette, hogy most beszéltem a fideszes barátaimkal Magyarországról, akik teljes mértékben támogatják a csehszlovákiai diákmegmozdulást. Nagy taps fogadta.

– Gondolom, a Szilárd blöffölt?

– Igen, Szilárd blöffölt. Különben nem beszélt velük, nem volt még mobiltelefon. Utólagosan tájékoztatta a fideszeseket arról, hogy ő a támogatást megelőlegezte. Az egyetemen megjelent Fedor Gál is, aki szintén felszólalt. Ezután lélekszakadva rohantam föl a Madách Kiadóba, és akkor már ott volt Tóth Karcsi, Sándor Nóra, ha jól emlékszem talán Grendel, Öllös Laci. Teljesen euforikus állapotban mindenkinek mondtam, hogy megbukott a kommunizmus, amit ők még természetesen hitetlenkedve hallgattak, mert az ő számukra még nem történt semmi, nem élték át azt, amit mi az egyetemen. Mi el voltunk attól ragadtatva, hogy szabadon beszélhettünk politikai kérdésekről és szabadon elmondhattuk a véleményünket. Ezután kezdődtek a tüntetések a téren. Az első tüntetés talán már 20-án zajlott, erre nem emlékszem pontosan. De azt tudom, hogy Szigeti Laci volt az, aki részt vett a Központi Koordinációs Bizottság munkájában, és Grendel Lajos az első tüntetésen felszólalt, magyarul beszélt, és óriási tapsot kapott.

– Te inkább az egyetemi sztrájkban vettél részt, ott próbáltál aktív lenni, vagy inkább az utcai vonalon?

– Én inkább az egyetemi sztrájkban vettem részt. Nálunk, Szlovákiában mély hallgatás volt arról, hogy mi zajlik az országban. Más Pravdát nyomtak Pozsony számára, és más Pravdát a vidéknek. Ekkor támadt az az ötletem, hogy mivel az emberek nincsenek tájékoztatva, anyáinknak, apáinknak fogalmuk sem volt arról, hogy mi történik Pozsonyban, mit csinálunk mi az egyetemen, menjünk el a református püspökhöz, Mikó Jenőhöz Somogyi Frédi barátommal. Arra kértük, hogy küldjön szét egy körlevelet a református egyház lelkészeinek. Tájékoztassák az embereket, a híveiket arról, hogy mi zajlik Pozsonyban, és buzdítsák őket arra, hogy támogassák a mi megmozdulásunkat, az egyetemisták kezdeményezését és az országosan meghirdetett általános sztrájkot. Ő azt válaszolta, hogy sajnos ezt nem

tudja megtenni, mert magas rangú állami vezetőkkel találkozik a jövő héten. Amit én akkor elfogadtam, de nem tudtam megérteni, hiszen 23 éves voltam, ő pedig az egyháznak a püspöke. Én csak annyit mondtam neki fiatalos hévvel, hogy püspök úr, lehet, hogy azok a magas rangú politikusok már nem lesznek olyan magas rangú politikusok a jövő héten. Talán még én se gondoltam komolyan, csak a fiatalos hév mondatta velem.

– *A vidék kapcsán jut eszembe, hogy ha jól emlékszem, nektek voltak ilyen vidéki körútjaitok, amiknek ez volt az egyik célja, a fölvilágosítás. De próbáltatok a középiskolás diákok között is megszervezni a diákszövetséget. Erről tudnál mesélni?*

– Voltak utak, én személy szerint nem vettem részt falugyűléseken, nem voltam középiskolákban sem. Én főleg itt, Pozsonyban szerveztem a dolgokat. Mert hát akkor nagy volt a látogatottsága a klubnak és hetente többször is találkoztunk, többször összejöttünk, sőt, nagyon sok olyan magyar diák eljött a klubestekre, aki például addig még véletlenül se tette be a lábát a JAİK-ba.

– *Az egyetemen elkezdődött a diáksztrájk, a különféle mozgolódások. Említetted már a Szilárdot, rajta kívül kik voltak még a magyarok közül, akik ott mozogtak ennek a központjában, illetve volt-e nektek valami követelésrendszeretek? Volt-e valami elképzelés, hogy mit akartok elérni?*

– Megalapítottuk a Magyar Diákszövetséget. Ebben Somogyi Szilárd, Berényi Jóska, Szép Attila vett részt és még sokan mások, akiknek most a neve nem jut eszembe, ezért elnézést kérek.

– *Ez mindjárt az első napokban megalakult?*

– Igen, az első napokban. Megalakult a Független Magyar Kezdeményezés és mi, diákok úgy gondoltuk, hogy nekünk is létre kell hozni a mi szervezetünket, és mindeképp benne kell lenni annak a szónak, hogy magyar, hogy lássák, hogy a magyarok is leteszik a voksukat amellett, hogy itt valóban változásra van szükség. Ezért döntöttünk a Magyar Diákszövetség megalakulásáról. A pontos követelésekre nem emlékszem, de tudom, hogy egyfolytában mindig nyilatkozatokat próbáltunk írni. Azt már megtanultuk Öllös Lacitól a 80-as években, hogy mi a hatalom hármass megosztása, és egyes írók, gondolkodók meg filozófusok mit gondolnak erről a kérdésről. Ennek szellemében próbáltuk a nyilatkozatainkat megfogalmazni. Az első, amit azonnal felvetettünk, az volt, hogy a katonai katedrát, amely az egyetemen belül működött, azonnal megszüntessük, mert semmi helye az egyetemen. A másik dolog, ami fontos volt, hogy a kommunista párt vezető szerepét vegyék ki az alkotmányból. S megfogalmaztuk azt is, hogy politikai szervezet ne működhessen az egyetemeken, az oktatási intézményekben és a munkahelyeken.

– *És volt valami speciális magyar követelés, olyan, ami a szlovák diákokétól eltért?*

– Erre konkrétan nem emlékszem. Nagyjából összhang volt közöttünk ezekben a kérdésekben. Azt akartuk, hogy egyszer és mindenkorra legyen vége a magyar iskolarendszer elleni támadásoknak, hogy a magyar iskolákat ugyanúgy egyenrangú

partnerként kezeljék, és hogy az elkövetkező években ne a túlélésre kelljen berendezkednünk, hanem az építkezésre.

– Hogyan hatottak ki a változások a magyar tanszék életére?

– Ugyanígy történt a tanszéken is, hogy a diákok közül a hangadók összeültek, és arról beszéltek, hogy össze kell hívni a tanszéki gyűlést, és beszélni kell a tanszéken lévő problémákról. Elsősorban az volt a nagy probléma a magyar tanszéken, hogy eléggé különálló volt az egyetem többi részétől, nem tartotta a kapcsolatot a többi tanszékkal, intézményileg egyfajta elefántcsonttoronynak számított. Voltak természetesen olyan tanáraink, tanárnőink, mint Pašiaková például, akinek nagyon jó kapcsolatai voltak szlovák kollégáival, ugyanez elmondható Garaj tanár úrról is. És hát az sem volt titok, hogy az akkori tanszékvezető is úgy került a helyére, hogy ezt a párt döntötte el. A diákság akkor úgy érezte, hogy nem Fónod Zoltán a legmegfelelőbb tanszékvezető, és azon gondolkodtunk, hogy kit kellene helyébe választani. Egy évvel azelőtt került a tanszék-re Zalabai Zsigmond, aki arról volt híres, hogy rendkívül fölkeszülten jött mindig az előadásaira, az előadásai élvezetesek voltak, olyan összefüggéseket tárt föl előttünk, amelyek ismeretlenek, újak voltak számunkra, akár az irodalomelméleti óráiról beszéltek, akár a régi magyar irodalomról. Tehát nagyon jó analízáló képességgel volt megáldva, ugyanakkor szélesebb kontextusba is tudta helyezni a dolgokat. Tudom, hogy fölmerült az ő neve és Popély Gyuláé, de ő nem vállalta. Végül Zalabai és Fónod volt a jelölt. A diákság pedig Zalabai Zsigmond mellett döntött.

– Ennek a választásnak az eredményét az egyetem vezetése akkoriban minden gond nélkül akceptálta?

– Természetesen akceptálta. Hiszen ugyanígy választottunk dékánt is.

– Ez lett volna a következő kérdésem, hogy a magyar diákoknak mi volt az álláspontja dékánügyben, rektorügyben?

– Rektorügyre nem emlékszem, dékánügyben Slimákot támogattuk, és meg is választottuk őt dékánnak. Ő az orosz tanszék vezetője volt.

– Minden társaságban, minden intézményben, így a magyar tanszéken is voltak hangadó diákok. Az egyik közülük, mint kiderült, te voltál.

– Igen. Aztán ott volt Buchlovics Péter, Somogyi Szilárd is ide tartozott, Berényi Jóska, Szép Attila, Hajtman Béla.

– Még arra lennék kíváncsi, hogy november 17-e után mikor kezdődtek újból az előadások. Volt még abban a szemeszterben érdemleges munka az egyetemen?

– Hát nem igazán. A nyári szemeszter kezdetéig gyakorlatilag nem volt tanítás.

– Azt mondtad, hogy te a magyar tanszék ügyében tevékenykedtél. Mi volt még, amit ezekből a forradalmi hetekből említeni kellene? A főiskolások központi tanácsában Szilárd képviselte a magyar diákokat?

– Megegyeztünk, hogy oda Szilárd jár, és én elsősorban Magyarországra jártam, főleg a fideszesekkel volt jó kapcsolatom. Említettem ugye Németh Zsoltot, de mondhatnám Fodor Gábort, Rockenbauer Zolit.

– *Mit jelentett ez, miben tudtak ők segíteni?*

– Nézd, nekik volt egy nagyon komoly politikai tapasztalatuk. A Fidesz 1988-ban alakult, alapítói elsősorban jogászok voltak, akiknek konkrét elképzelésük volt a rendszerváltoztatást illetően. Magyarországon az ellenzék folyamatos politikai tárgyalásokat folytatott az akkori hatalommal, míg nálunk egyik napról a másikra földindulásszerűen omlott össze a rendszer. Viszont az, hogy egy országnak milyen lesz a politikai berendezkedése, nem az utcán dől el, hanem politikai tárgyalások során. És ez az, amiben ők segíteni tudtak nekünk.

– *Mikor itt, az egyetemen elmúltak a forradalmi napok, gondolom te az FMK-val tovább folytattad az együttműködést.*

– Természetesen. A Diákszövetségben sokat vitáztunk, hogy egy Fidesz-szerű pártot, egy generációs pártot hozzunk-e létre. Számomra ez vívódás volt, mert egyrészt saját gyerekemnek tartottam a Magyar Diákszövetséget, a másik oldalon meg úgy gondoltam, hogy a Független Magyar Kezdeményezésben vannak azok az emberek, akik sokkal nagyobb tapasztalattal, tudással rendelkeznek, mint mi. És hogyha választásokról lesz szó, akkor természetesen a Független Magyar Kezdeményezés ellenében a Magyar Diákszövetség nem indulhat a választásokon. Olyannyira, hogy aztán én inkább a Független Magyar Kezdeményezés irányába mozdultam el, Somogyi Szilárd barátom pedig maradt a diákszövetségben, és annak a dolgait vitte tovább. Nekem úgy 90 tavaszára már nem volt annyira szoros a kapcsolatom a Magyar Diákszövetséggel. Én inkább a Független Magyar Kezdeményezésben láttam a jövőt, hogy ott történnek a fontos politikai döntések, amelyeknek kihatásuk van az egész szlovákiai magyar társadalomra meg az ország politikai életére.

– *Ha te olyan szándékkal, hogy az egyetemet részesítéd előnyben, befejezted a munkát a Diákszövetségben, akkor hogy kerültél be az FMK-ba? Nem tudom, jól emlékszem-e, de talán már az első választási kampányban is sokat segítettél?*

– Nem, a 90-es választási kampányban még nem voltam aktív résztvevő. Az FMK akkor vált számomra izgalmassá, amikor azt éreztem, hogy egyedül van. Nagyon jól tudod, hogy milyen helyzet alakult ki 1992-ben, az FMK-sok egyedül maradtak. Számomra ekkor vált igazán kihívássá az FMK-hoz való tartozásom, amikor kikerült a parlamentből, a kormányból és folyamatos támadásoknak volt kitéve, és napi szinten kérdőjelezték meg a magyarságunkat. Az, hogy az MKDM és az Együttélés nem kötött velünk választási koalíciót a parlamenti választások előtt, elsősorban a Duray Miklós vezette Együttélésnek volt köszönhető. Meg voltam arról győződve, hogy az FMK-nak ugyanúgy van létjogosultsága a felvidéki magyar közéletben, mint ahogy a másik két pártnak is. Azt rótták fel nekünk, hogy együttműködünk a szlovák demokratikus erőkkal, hogy micsoda bűnös dolog a szlovák kormány tagjának lenni, és ilyen egy igaz magyar ember nem tesz. Már a választások másnapján tudtuk azt, hogy két év alatt olyan helyzetet kell teremtenünk, hogy a 94-es választá-

sok előtt politikai vetélytársaink ne mondhassanak nemet a velünk kötendő választási koalícióra. Ezt várták el tőlünk a magyarok, függetlenül attól, hogy ki melyik magyar párttal szimpatizált. De nem lenne tisztességes részemről, ha nem mondanám el, hogy számomra személyesen is nagy csalódás volt Duray Miklós. Beszéltem arról, hogy mit jelentett ő számomra a 80-as években, s úgy éreztem, hogy a bölcsessége és a politikai éleslátása a 90-es évek elején, főleg 1992-ben hagyta őt először cserben. A másik dolog, ami teljes mértékben megdöbbentett, hogy azok az emberek kapaszkodtak bele az uszályába, akik 1990 előtt nemcsak hogy szóba nem álltak vele, de még a nevét sem merték kiejteni. Nagyon sok volt magyar kommunista – és itt most nem az egyszerű párttagokról beszélek, hiszen a szocializmusban ez két külön kategória volt –, általa próbált erkölcsileg megtisztulni, mondván, hogy ő milyen nagy magyar és Duray Miklósnak a híve. Ez természetesen nem meglepő, számomra a meglepő az volt, hogy Duray Miklós ezt hagyta. Hogy pont azokkal az emberekkel, akik a Jogvédő Bizottságban közvetve vagy közvetlenül vele dolgoztak, azokkal nem volt hajlandó 1990 után együttműködni. A másik hibás politikai nézetének pedig azt tartottam, hogy a felvidéki magyarok politikai érdekvédelme örök ellenzékiiségre ítéltetett. 1990-ben és ma is az a meggyőződésem, hogy mi Szlovákiában az érdekeinket leghatékonyabban kormánypozícióból, a demokratikus erőkkel együttműködve tudjuk érvényesíteni. Számunkra a túlélésre való berendezkedés nem lehet hosszú távú politikai program. A jövő generációi számára természetesnek kell lenni, hogy azért magyarok, mert magyarok születtek, és magyarként tudnak helytállni ebben az országban. Ez még véletlenül sem jelenti az önfeladásunkat.

– Péter, megkérlek, hogy a saját életutad szempontjából is végezzél egyfajta összegzést. Az egész rendszerváltás meg minden, amiben részt vettél, ezek az első hónapok mennyire határozták meg a te életutadat?

– Kicsit nevetséges számomra 29-30 évesként életútról beszélni, de ha már így föl-tetted a kérdést, a következőt tudom mondani. Egész biztos, hogy ha nincs rendszerváltoztatás, akkor én valamelyik gimnáziumban, nagy valószínűséggel Komáromban történelmet tanítanék, klubesteket, baráti találkozókat szerveznék, Szabad Európát hallgatnék és szamizdatot olvasnék. Valószínűleg hivatásszerűen politikával sem foglalkoznék, mert nem léptem volna be a kommunista pártba. De ugye tudjuk, a történelemben nincs olyan, hogy „mi lett volna, ha...” Örülök, hogy egy olyan generációnak vagyok a tagja, „amely lázadt a szülei ellen és barátságot kötött a nagyszüleiével”. Diákként megélhettem azt, hogy ha csak nagyon közvetve is, de kicsit alakítói lehettünk a jövőnknek, ami évek múltán természetesen, meggyőződésem, hogy történelemmé fog válni.

(A beszélgetés 1997-ben és 2010-ben készült.)

ZACHAR ISTVÁN

23

1955. január 1., Ipolyság. Villamosmérnök. A kassai magyar ipariskolában érettségizett (1974), majd a kassai Műszaki Főiskola Villamosmérnöki Karán mérnöki oklevelet szerzett (1979), 1991-ig a Benzinol vállalat ipolysági Ropovod üzemében dolgozott. A rendszerváltás idején Ipolyságon részt vett a Független Magyar Kezdeményezés megszervezésében, majd a Magyar Polgári Párt Lévai járási vezetőségi tagja, 1991–1995 között az ipolysági körzeti hivatal elöljárója volt.

Mutatkozzál be...

– Zachar Istvánnak hívnak. 1955. január 1-jén Ipolyságon születtem, a család második gyerekeként. Édesapám az államigazgatásban dolgozott, egészen nyugdíjba vonulásáig. Édesanyám háztartásbeli volt, majd varrónőként dolgozott egy varrodában. Alapiskolába Ipolyságon jártam, utána Kassára a magyar ipariba kerültem. 1970-től 1974-ig tanultam ott. Főiskolai tanulmányaimat szintén Kassán, a Kassai Műszaki Egyetemen folytattam. Elektrotechnikát tanultam, a főiskolát 1979-ben fejeztem be. Az iskola befejezése után a Benzinol nemzeti vállalat Ropovod üzeméhez Ipolyságra kerültem. Ott dolgoztam 12 évet. 1991.január 31-én jöttem el a cégtől.

– *Jelenleg hol laksz?*

– Ipolyságon élek, munkanélküli vagyok.

– *Elmondanád, hogy ki gyakorolta rád a legnagyobb hatást?*

– Milyen szempontból?

ZACHAR ISTVÁN

– Hét éves koromtól 1962-től 1968-ig rendszeresen ministráltam. Abban az időben Ipolyzágon egy Berkesi Miklós nevezetű pap szolgált, aki érdekes egyéniség volt. Megjárta a 2. világháborút, katonás pap volt. Szigorú, de nagyon igazságos és jószívű ember volt. Merem állítani, hogy ez a pap nagy hatással volt rám. Megtanította velem a rendszereteket és az igazságszereteket, a becsületességet és a szókimondást is. A szókimondásból a későbbiek során sok hátrányom származott. A másik ilyen ember, aki úgy gondolom, hogy formálta a jellememet Kassán a középiskolában a kollégiumi nevelőnk volt. Ő egy nagyon becsületes szlovák ember volt. Nem hasonlított az akkori rendszer embereire. Hasonló jellemvonásai voltak, mint Berkesi Miklósnak. Ő is a becsületességet, igazságosságot, rendszereteket, fegyelmet sugallta az ember felé, s ezt az ember akaratlanul is átvette. Gondolom azóta már sokat változtam, de az életemet ez nagyban befolyásolta. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy a szüleim nem hatottak rám, hozzám való viszonyukat természetesnek vettem. Az apám hivatalnokként egyszerű ember volt. Tőlük soha nem hallottam rossz szót, ők minket nem veréssel neveltek. Biztos, hogy ők is nagy hatással voltak rám, de egyéniségem formálásában az említett két ember volt meghatározó a gyermekkoromban.

– Említetted, hogy édesapád az államigazgatásban dolgozott. Ez ha tetszik, ha nem, akkor is, most is, politikai funkció. Szoktatok-e otthon a családban politikáról beszélni, szoktatok-e elemezni a dolgokat?

– Ő ugyan az államigazgatásban dolgozott, de soha nem volt kommunista, nem volt a párt tagja, s emiatt sok problémája volt. Sok problémája volt abból is, hogy a nagyapám harangozó volt és templomszolga. Sokat üldözték őt ezért. Most így vizsgálva 1968-ig nem is volt nagy gond. Akkor osztályvezető volt, 68-ban referenssé degradálták, s elég erős kirohanásokat intéztek ellene. A politizálás, ha visszaemlékezek azokra az időkre, abban merült ki, hogy az apám gyakran szidta az akkori rendszert, a kommunistákat, mert a saját bőrén tapasztalta, hogy mi az, amikor az ember becsületesen igyekszik dolgozni, ért is hozzá, hiszen talán ő volt a legügyesebb alkalmazott a városi nemzeti bizottságon, de nagyon nagy hátránya volt, hogy nem volt párttag, s rengeteg kellemetlensége származott ebből. Szóval úgy politikai elemzések nem voltak előttünk, gyerekek előtt.

– Említetted, hogy édesapád nem volt tagja a kommunista pártnak. Te az voltál?

– Nem, nem voltam.

– A politikához hozzátartozott a Csemadok. Mennyire volt jellemző a családot vagy a te életedre a Csemadok?

– Azt mondanám, hogy aktívan nem vettük ki részünket, sem a családom, sem én a Csemadokból. A Csemadokkal olyan kapcsolatban voltunk, hogy a rendezvényeken megjelentünk, de nem mondhatnám, hogy 1989 előtt a munkájában részt vettünk.

– Mindenki szerzi valahonnan az információit. 89 előtt te honnan szerezted az információidat? Sajtóból, rádióból, tévéből, szülőktől, munkahelyen, szomszédoktól? Honnan tudtad, hogy mi történik az országban, világban?

– Természetesen, ha az ember egy közegben él, az hatással van rá, és akaratlanul is eljutnak hozzá az információk. 89 előtt újságból, televízióból, rádióból kapta az ember az információit, s ha akart más nézetet hallani, akkor a Szabad Európa rádiót hallgatta. Össze lehetett vetni, hogy mit írnak itt, mit mondanak ott, s el lehetett gondolkodni, hogy mi nincs rendben, mert ezek a nézetek teljesen ellentétben voltak egymással.

– Említetted, hogy Kassán jártál közép-, ill. főiskolára. Kassán az ott működő diáklubban dolgoztál-e?

– Én tagja nem voltam semmilyen klubnak, de rendszeresen jártam a rendezvényekre. Azt hiszem a Kovács utcában volt egy hely, ahol összejöttünk. Aktívan nem vettem ki a részem, de természetesen eljártam a magyar rendezvényekre. Én 89 előtt politikailag ne voltam aktív. Volt nézetem az egészről, azt a rendszert én nem szerettem, mert az a rendszer, úgy éreztem, hogy engem is, de főleg apámat diszkriminálta, nem tetszett nekem, ellene voltam, de 89 előtt aktívan nem fejtettem ki tevékenységet.

– Művelődési táborokba szoktál járni?

– Nem. Ezen a téren elég passzív ember voltam 1989-ig. Hogy megértsd, volt bennem egy ellenállásos dac, ennek ellenére 89 előtt nem tettem semmit azért, hogy én változtassak a dolgokon. Elkönnyeltem, hogy ez egy ilyen rendszer, ahol nekem is hátrányom van, mert az apám nem hasonult meg az akkori rendszerrel, és mert nem léptem be a kommunista pártba.

– A 68-as emberekkel nem találkoztál sehol?

– Nem. Tudatosan nem. Ha elment az ember társasággal rendezvényekre, föltételezem voltak ott olyan emberek, s mostani eszemmel tudom is, de akkor ezt nem tudatosítottam, és nem is kerestem az ilyen találkozásokat.

– Jogvédő bizottsággal sem volt kapcsolatod?

– Nem, mondom, hogy 1989-ig teljesen passzív voltam.

– És akkor eljött 1989. november 17-e. Hogy élted ezt meg?

– Úgy, mint minden ember, aki józanul gondolkodik. Ahogy említettem, 89 előtt volt bennem egy adag keserűség, dac, ezért a változásnak nagyon örültem. Ekkor kezdtem úgymond aktívabb lenni, de akkor se önszántamból, hanem a kollégáimmal, baráti körömmel kezdtem eljárni ilyen rendezvényekre, tüntetésekre, s magam sem tudom hogyan, észrevétlenül benne voltam a történésekben, idővel egyre jobban.

– Itt Ipolyságon voltak tüntetések, kerekasztal beszélgetések, ezeken vettünk részt.

– Kik vettek részt ezeken a kerekasztal beszélgetéseken? Milyen jellegűek voltak ezek?

– Most, hogy visszagondolok rá, forradalmi hangulat volt, ez természetes. Akkor az ember nem gondolkodott. Ma már le lehet szűrni a következtetéseket, hogy milyen naivan gondolkodtunk, én is, és a többiek is, de ez országos viszonylatban is így volt. Példa erre a következő történet. A városi csendőrpáncsnokság egy régi épületben volt, akkor épült egy új épület a csendőrség részére. Az egyik gyűlés alkalmával valaki fölvetette, hogy azt az új épületet nem a csendőröknek kellene adni, hanem másnak. Persze, hogy jogilag ez nem volt helyes, de akkor azt hittük, hogy ilyen egyszerűen lehet a problémákat megoldani. További példa a naivitásunkra. Kialakult az FMK, Együttélés és az MKDM, s folytak a városházán a politikai megbeszélések, s mi akkor azt gondoltuk, hogy mindent el tudunk érni. Persze az akkori hatalom képviselői körömszakadtáig védték a saját igazukat. Egyszer egy ilyen megbeszélésre lejött Léváról egy illető. Be is mutatkozott, s azt vettük észre, hogy 10 percen belül ő irányítja az egész megbeszélést, s olyan irányba terelte azt, ami nem volt számunkra előnyös. Végül kiderült, hogy a titkosszolgálat egy ügynöke volt leküldve Ipolyságra, hogy akadályozza meg, hogy mi bizonyos konkrét dolgokat el tudjunk érni. Mi ezt akkor nem vettük észre. Őrült forradalmi hangulat volt, lelkesedés volt. Az akkori hatalom, a kommunisták voltak olyan rafináltak, hogy nagyon sok dolgot ki tudtak védeni azáltal, hogy ők látták, hogy ezek (vagyis mi) soha nem voltak benne a politikában, ahhoz nem is értenek. Valamit engedünk nekik, utána majd szépen a felszín alatt maradunk, s a kellő pillanatban visszajövünk. A mai napok ezt bizonyítják, hogy ez így van. Azért voltak bizonyos sikerek, de nagyon nagy változás nincsen, mert a régi struktúrák visszakerültek. Hogy ez most a HZDS, a Munkáspárt vagy a KDH, nem lényeges, de az biztos, hogy a régi struktúrák szépen vakvágányra vitték az egész gondolatot. Itt jön az én csalódásom, mert 1989–90-ben én nagyon hittem a változásban. Én azt hittem, hogy ami rossz volt, azt ki tudjuk irtani, minden jó lesz, s ez nem igaz. Az éhes, a hatalomra éhes emberek, és akik valami kis funkcióba voltak, s azt meg akarták tartani, kisiklatták az egészet.

– Mielőtt elérkezünk a napjainkhoz, a Benzinolnál élted át 89-et?

– Igen, a Benzinol nemzeti vállalat üzeménél dolgoztam és a 89-es eseményeket ott éltem át. Számomra nagyon érdekes volt, hogy az üzemen belül miképpen zajlottak le ezek a változások. Több csoport alakult ki ott is. Kialakult egy csoport (a régi káderek), aki védte a saját igazát, s kialakultak csoportok, akik változást akartak. Mi akkor még nem tudtuk, hogy ki miért akarja a változást. Sok ember a változást azért akarta, mert látta, hogy van lehetőség funkcióhoz jutni. Volt egy réteg, aki naivan, őszintén hitt a változásokban, hogy majd jó lesz. Az üzemen látni lehetett, hogy két vonalon megy a dolog, magyar és szlovák vonalon. Sok dologban a magyar és szlovák csoportok együttesen tudtak föllépni, de bizony előjöttek olyan

situációk, mikor ezek a csoportok nem tudtak megegyezni. Most, hogy visszagon-dolok azokra a napokra, úgy látom, hogy a bizonyos dolgok a háttérből voltak kez-deményezve. Céljuk az volt, hogy egymásnak ugrassák ezeket a csoportokat. Néha ezek az igyekezetek elég sikeresek voltak. Egy bizonyos úr, a neve nem érdekes, talán 1983-ban jött Ipolyságra, és a Ropovod élére került a kerületi kommunista pártnak a jelöltjeként. Előtte a Slovnaftban dolgozott. Értelmes, rafinált ember volt, csak azért volt kommunista, mert ez kellett a karrierjéhez. Figyeltem őt 1989 novemberében. Ahogy ezek a történetek, változások Pozsonyban beindultak, ő egy hétre eltűnt. A Ropovodon akkor alakult a sztrájkbizottság. Volt egy részleg, ahol az Stb-sek dolgoztak, akik szombaton és vasárnap a kompromittáló iratokat égették el, tüntették el. Közben kinyomoztuk, hogy az igazgató fölment Pozsonyba, elég nagy ismeretségi köre volt, s ott vette fel az információkat, hogy mi ez, mit kell csinálni, hogy kell viselkedni, mi a helyzet, szóval a háttérinformációkat ott vette fel az elvtársaktól. Visszajött, s ő volt az első, aki azt mondta, hogy a sztrájkbizottságot meg kell alakítani. Mindenki ámult, hogy az igazgató ennyire forradalmi, ennyire akarja a változásokat. Én akkor azt mondtam, hogy vigyázzanak vele, mert ő olyan ember volt, aki nem tűrt hatalmat maga fölött. Csak egy hatalom, a kommunista párt elnöke volt fölötte. Nem félttem tőle, mert vaj volt a fején, szóval tudtam, hogy nem fog piszkálódni, ha én elmegyek templomba, mert a gyerekei Magyarországon elsőáldozók meg bér málközők voltak. Ő a járási pártbizottság oszlopos tagja volt, s a Ropovod igazgatója csak tőle félt, mert ez az ember tudta őt csak kordában tartani. Az igazgatónak még 1989 előtt voltak ilyen kirohanásai, hogy „len po slovensky”. Ilyenkor aztán elszaladtunk a pártelnök, a Sanyi bácsi után, hogy magyar maga is, hát tegyen valamit, s akkor ő felhívta Lévát s ott azt mondták, hogy ezt nem szabad. Tehát az elvtársak erre ügyeltek. A Sanyi bácsi megmondta nekünk, hogy idefigyeljete, a kommunista pártnál rejtett nacionalizmus volt, most majd nyílt lesz. Ezek a kommunisták nagyon látták, hogy mi fog történni a jövőben. Szóval az igazgató ezt az embert ki akarta nyírni, s az egész változásokat arra használta föl, hogy kinyírja maga fölül a pártelnököket. Sikerült is neki. S amikor ez sikerült, már nem is tetszett neki, hogy van sztrájkbizottság, megtiltotta, hogy az üzem területén politizálások vagy gyűlések legyenek. (...) Ez az ember mai napig is ott van. Más a struktúra, most TRANSPETROL néven fut a cég, van egy vezérigazgatója, s van három igazgató, ő az egyik.

Persze nemcsak az üzemben, a városban is láttam, hogy milyen változások vannak. Én akkor, 1989 novemberében Csáky Károly hatására, aki bizonyos ideig hatott rám, elmentem egy olyan összejövetelre, ahol megalakult az FMK helyi csoportja, ahol megfogalmaztuk követeléseinket. Elég komoly erőt képviseltünk akkor Ipolyságon, de a későbbiekben az FMK, de a többi párt is kisiklott. Minden pártban, így ebben a pártban is a karrieristák elég komoly – itt az ipolyságiakat gondolom – szerepet kaptak. A saját érdekeiknek alárendelték a párt és a köz érdekeit.

– *Otthon a családi körben hogyan éltétek meg 1989 novemberét és az akkori folyamatokat?*

– Azt hiszem, hogy a felségem, a szüleim, apósom, anyósom is ilyen nézeteket vallottak. Én úgy látom, hogy akkor, amint hazaértünk a munkából, rögtön bekapcsol-tuk a szlovák TV-t, s néztük, hogy mi történik Pozsonyban, Prágában és a nagyobb városokban. Egy nagyon nagyfokú bizakodás, remény volt bennünk, örültünk, hogy

tényleg beindulnak a változások. Rajtam kívül a családból senki nem vett részt ezekben az eseményekben, de morálisan támogattak bennünket. Érdekes dolog volt, hogy a legjobban az anyósommal tudtam megbeszélni ezeket a dolgokat. Ő egy egyszerű falusi asszony. Ipolyságon lakik már 20 éve, de a politika iránt a mai napig is nagyon érdeklődik. Mindennap elolvassa az Új Szóban a politikai híreket, megnézi a TV-ben a híradót, tehát vele tudtam a legjobban ezekről a dolgokról beszélgetni. A családom meglepő módon elég érett volt arra, elég jól látta, hogy ezek a változások mit hozhatnak, s szintén nagyon örült ezeknek a változásoknak. Az én családom eléggé templomjáró, vallásos család. A legnagyobb öröm a családban az volt, hogy most már járhatunk szabadon a templomba. A családomat olyan szempontból érintette ez a változás, hogy alakultak meg a körzeti hivatalok, s az akkor Ipolyságon létező politikai pártok és mozgalmak megkerestek engem, hogy nem vállalnám-e el az Ipolysági Körzeti Hivatal vezetését. A Demokratikus Baloldal Pártján kívül persze, mert ez soha nem akart engem, az Együttélés pedig más személyt jelölt. Elég rövid idő alatt kellett döntenem. Emlékszem a feleségemmel késő estig beszélgettünk, hogy elvállaljam-e, vagy sem. Elvállaltam, és úgy igyekeztem kialakítani azt a hivatalt, hogy megvalósítsam azt, amiben hittem. Olyan hivatal alakuljon ki, hogy ott a régi rossz beidegződések, ami a hivatalokra jellemzőek voltak ne legyenek. Igyekeztem új gárdát kialakítani, hogy a körzetben meglévő szlovák–magyar arány a hivatalban is visszatükröződjék, tehát dolgozzanak ott szlovákok is magyarok is. Szerintem, ha most rosszul is alakult a sorsom, mégis jó hogy elvállaltam ezt a funkciót, mert abban az időben csak úgy lehetett eredményeket elérni a régi rendszer lebontásában, hogy az ember felvállal nehezebb feladatokat is. Most megint elkalandoztam, mert nem tudom, hogy mit akartam mondani.

– *A családról.*

– Igen, hogy jól döntöttem. Részemről föltétel volt, hogy csak akkor vállalom el, ha ez nem lesz politikai funkció. És én annyira naiv voltam akkor, hogy abban a nagy lelkesedésben el is hittem, hogy ezek a hivatalok pártatlanok lesznek, s nem pedig politikai funkcióik. A másik dolog, ami igazán döntött, az az, hogy – és ezt őszintén mondom – az akkor működő szlovák politikai mozgalmak is eljöttek és megkértek, hogy ők is rám gondoltak. Gondolok itt a Demokrata Pártra, a KDH-ra és az akkori VPN-re. Ez rám nagy hatással volt, hogy engem a szlovákok is felvállalnak. Én az FMK-ba is azért mentem, mert azt láttam, hogy abban az időben igyekezett tényleg a demokratikusan gondolkodó szlovákokkal együtt élni és dolgozni, s nekem ez nagyon tetszett. Ez volt az a fő dolog, amiért elvállaltam ezt a funkciót. Tehát az első munkahelyemet 12 év után otthagytam, és átmentem az államigazgatásba dolgozni. Azt hittem, hogy én is részese leszek az új társadalom kiépítésének. Most már egy kicsit másképpen látom a dolgokat.

– *Erre még valószínűleg vissza fogunk térni. Említetted, hogy a VPN-nek nem voltál tagja, az FMK-nak viszont igen. Meg tudnád mondani, hogy kikkel alapítottad meg az ipolysági csoportot?*

– Igen. Azon a megbeszélésen kb. 20-25-en lehettünk. Tudom, hogy az egésznek az kezdeményezője Csáky Károly volt. Az említett megbeszélésen részt vett még Bélik Gyuri (aki most az Együttélés elnöke), Gál Milán (ma az MPP helyi elnöke), Béres

tanár úr a gimnáziumból, de voltak ott szép számmal idősebbek is. A legidősebb Balla doktor úr volt, lehetett 80-84 éves. Ő nagyon művelt, értelmes ember volt, de voltak ott fiatalabbak is. Nem tudok mindenkit felsorolni. Mindjárt akkor, az alakuló ülésen egy 10 pontos programot is kidolgoztunk. Nagyon szép program volt, csak azt fájjalom, hogy a mai napig nem valósult meg. Évekkel később többször is indítványoztam, hogy emberek, nézzük meg, hogy mit teljesítettünk ebből, mert azóta volt két választás is, de soha senkit nem érdekelt, hogy abból mi valósult meg, vagy mi nem valósult meg. Szóval, jól indult a dolog, csak nekem az a nézetem, hogy a jó dolgok, azok másod-, harmadrendű dolgok lettek, a karrierizmus és hatalomvágy elnyomták a szép meg a jó dolgokat.

– *Meg tudnád mondani, hogy mit tartalmazott ez a 10 pontos program?*

– Ez 7-8 éve volt, arra emlékszem, hogy ebben követelések is voltak, hogy mit akarunk elérni, mit kérünk. Pl. a járási lakásépítő szövetkezet váljon el Lévától, alakuljon önállóvá, leállítani az Ipoly további szabályozását, ez is akkori probléma volt. Nagyon átgondolt program volt, s ez a Csáky Karcsi felkészültségét és okosságát dicséri. A környezetvédelemtől, iskolaügyön és a kultúrán keresztül a gazdaságig minden benne volt. Szerintem arra lehetett volna építeni a későbbiekben. A mai napig nem valósult meg, az alakuló ülésen elfogadott nyilatkozatot soha senki nem nézte meg.

– *Lehet, hogy itt az ideje összehívni 8 év után az akkori tagokat, akik ezt jóváhagyták, s megbeszélni, hogy mi történt ezzel. Nem?*

– Gondolatnak ez nagyon jó gondolat, csak nem tudom, hogy van-e olyan politikai érettség vagy van-e akarat itt Ipolyságon, hogy ez tárgyilagosan meg tudnánk tárgyalni, le tudnánk-e hozzá ülni.

– *Maradjunk egy pillanatig még 1989-nél. A mostani Transpetrolnál dolgoztál. Hogy zajlott le ott az általános sztrájk? Milyenek voltak az előkészületek?*

– Az akkori Benzinol nemzeti vállalatnál a Ropovod az elsők között volt, ahol a sztrájkbizottságot létrehozták, a sztrájkot meghirdették. Pontos dátumot nem tudok mondani, de nagyon-nagyon komolyan vették és nagyon hamar megszervezték a sztrájkot. Tudom, hogy azok az alkalmazottak, szorgalmazták, akik műszakokra jártak, s tudom, hogy szombaton éjjel és a vasárnapi műszakon fogalmazódott meg ez az egész, és hétfőre a sztrájkbizottság létre is jött. Annyit tudok, hogy az egyik diszpécser, aki szintén kemény kommunista volt, riasztotta a titkosszolgálat emberét, az berontott oda, s felelősségre vonta őket, hogy az üzem területén ilyen nem szabad csinálni. Elküldték, erre föl, amint már említettem, elment a vállalati archívumba, gondolom időközben megkapta az utasítást is, és el kezdte megsemmisíteni az iratokat. Ahogy mondtam, a műszakra járó dolgozók kezdték el, de futótűzként terjedt és nagyon sok ember állt át. Gyűlést hívtak össze, hogy milyen módon sztrájkoljunk, s arról is szó volt, hogy leállítják a kőolaj szállítását, de ez nagyon drasztikus módja lett volna a sztrájknak, ezért a legjobb tudomásom szerint ez nem következett be, ha igen, akkor is csak 15-30 percre, mert károk keletkeztek volna, ha a kőolajszállítás szünetel. Voltak olyan emberek, akik úgy gondol-

kodtak, hogy lehet úgy is kifejezni a véleményt, ha nem okozunk károkat. Olyan változat lett elfogadva, azt hiszem, hogy a műszaki dolgozók nem dolgoztak, csupán azok, akikre szükség volt, hogy a szállítás menjen.

Ez novemberben volt, utána már egész más témák voltak. Ahogy mondtam, aki látta az esélyt, az azt meglovagolta, és félrevezette azokat, akik hittek az ügyben, s akkor elkezdődött a helyekért a harc. Volt ott egy idősebb mérnök, aki soha nem volt tagja a kommunista pártnak, hanem a régi demokrata pártnak volt a tagja, ő nagy ambíciókkal nézett a változások elé. Azt hitte, hogy igazgató lesz. Benne is volt keserűség, amiért őt is látványosan megkülönböztették 1989 előtt, amiért nem volt kommunista. Nem sikerült néki igazgatóvá válnia, mert a régi jó kommunista struktúrák működésbe léptek és nagyon eredményesen átmentették magukat az üzem területén is.

– *Nagygyűléseket szerveztetek Ipolyságon? Kik szervezték és hogyan zajlottak le ezek?*

– Nagygyűlések voltak Ipolyságon, főleg az ipolysági VPN szervezte, mellette segítőként ott voltak az FMK-sok. A nagygyűlések egyik motorja Wollent Józsi volt. Ő szintén ropovodos volt. Nagyon aktív volt ezeken a gyűléseken. Természetesen ott is beépültek emberek, akik bojkottálni próbálták az egészszet. Elég sok ember kiment a térre, talán azóta sem voltak olyan nagygyűlések, ahol annyi ember megmozdult volna.

– *Említetted, hogy részt vettél az új mozgalmakban, az FMK-ban. Mondd el, hogy milyen módon folyt a tagok szervezése, az aláírásgyűjtés, mik voltak helyben a teendők, hogy születtek a döntések.*

– Ahogy megalakult az FMK, voltak ezek a forradalmi megmozdulások, akkor elgondolkodtak a csoport tagjai, hogy bázist kellene létrehozni. Ez úgy ment a kezdet kezdetén, hogy ki kit ismert, azt megszólította, s elmondta, hogy mi is az az FMK, s hajlandó-e támogatni. Ez egy mozgalom volt, nem kellett párttagnak lenni, tehát elég volt, ha aláírt egy nyilatkozatot a támogatásról. Így nagyon sok nevet összeszedtünk, nagyon sok támogatója lett az FMK-nak. Kétlem, hogy minden ember tudta, hogy mit ír alá, de látták, hogy ez a régi rendszer ellen van, újat akar, s ezért nagyon sokan támogatták az FMK-t. Persze akkor még az Együttélés és a MKDM nem alakult meg. A magyarok zöme – mert sok magyar a VPN-be lépett be – az FMK tagja lett. Aztán megalakult az Együttélés helyi szervezete. Én úgy láttam, hogy a régebbi ismeretségek működtek, és ha valaki Pozsonyban átment az Együttélésbe az FMK-ból, vagy ha az Együttélésbe belépett, s ismert valakit Ipolyságról, azt meggyőzte. Szóval az Együttélés elég nagymértékben elszívta az embereket az FMK-tól. Alapító tagok is átmentek az Együttélésbe. Például az Együttélés mostani elnöke is alapító tag volt az FMK-ban. Tudom, hogy elég kínos beszélgetés volt, amikor ő bejelentette, hogy elmegy az Együttélésbe. Megmagyarázni nem nagyon tudta, hogy miért, de az én szubjektív nézetem, hogy talán azért ment el, mert többre vágyott, mint amit az FMK-ban el tudott érni Csáky Károly és a többiek mellett. Ott látott nagyobb esélyt, ha oda átmegy. Jól kalkulált, mert a mai napig a helyi csoportnak ez elnöke. (...) Azután jött az MKDM. Dél-Szlovákiát végigjárta két ember. Ipolyságon meglátogatták a plébániát, és a papokon keresztül szólították meg a

templomba járó embereket. Tudom, hogy akkor nálunk is voltak, hogy nem lépünk be az MKDM-be. Nekem az volt a nézetem, hogy az még nem ok az átlépésre, hogy templomjáró ember vagyok. Soha semmilyen pártnak nem voltam a tagja – az FMK akkor még nem volt párt –, az FMK mellett tettem le a voksomat, s úgy gondoltam, ha egyszer megcsömörülök az egésztől és én kilépek ebből, máshova nem lépek át. Nekem nem az a célom, hogy ha ott jobb, akkor oda belépek. A tagtoborzás az így ment az MKDM-nél, és nagyon sok tagot toboroztak. Ahhoz, hogy kereszténydemokrata légy, elég volt, ha templomba jársz. Nem baj, ha 84 éves néni vagy, templomba jársz, írni tudsz, akkor írd alá. (...) Ipolyságon kb. így zajlott le. Annak ellenére, hogy létrejött az Együttélés és az MKDM, mégis az FMK volt a legszervezettebb, a legtámogatottabb és a legeredményesebb. Úgy gondolom, hogy az FMK-n belül nem volt olyan igyekezet, olyan nézet, hogy valaki is rossz szemmel nézett volna arra a tényre, hogy megalakult az Együttélés vagy az MKDM.

Az is bizonyítja ezt, hogy az MKDM alakuló ülésén többen ott voltunk az FMK-ból. Próbáltak bennünket átcsalogatni oda, természetesen nem mentünk, de üdvözöltük a megalakulásukat. Tanácsokkal láttuk el őket, hogy hogyan csinálják. Nézetem szerint, nem volt rossz viszony a magyar mozgalmak között. A városban nemcsak a magyar, hanem az összes politikai mozgalmak között '90-ben az volt a jellemző, hogy amit az ember el akart érni, azt el tudta érni. A városban olyan erőt képviselt az FMK, hogy amit politikailag el akart érni, azt elérte. A kerekasztal megbeszéléseken domináns szerep jutott az FMK-nak. Nagyon jól tudta képviselni a magyarság érdekeit. A nemzeti bizottság elnöke, amikor lemondott, vagy le lett mondatva, akkor kooptálták az új nemzeti bizottság elnökét, aki természetesen az FMK soraiból került ki. Szerintem, az elmúlt 7-8 év alatt ez volt a legsikeresebb időszak az FMK-nak.

– Ma miért van az, hogy már nem képvisel olyan erőt az MPP?

– Kezdeném a 1990-es választásokkal. Az országos választások úgy zajlottak le, ahogy lezajlottak, talán akkor vettem először észre, hogy a másik két magyar mozgalom Ipolyságon furcsán néz az FMK-ra. Ők nem tudták elfogadni azt, hogy az FMK akkor a VPN-nel elég szorosan együttműködött Ipolyságon. Addig nagyon jó volt az összhang, de az első homokszemcsék itt kerültek a fogaskerekek közé, hogy mi a VPN-nel mentünk. Bár a VPN-ben nagyon sok magyar volt, de hát persze szlovákok is ugye, ezekkel együtt mentünk kampányba, amiért minket árulónak kiáltottak ki.

Mindez a helyhatósági választásoknál csapódott le. Dicséretére legyen mondván a három magyar mozgalomnak, Ipolyságon hármass koalíció jött létre – ez meghaladta a korát, mert a nagy politikában csak évekkel később valósult meg –, mivel úgy láttuk, hogy így van lehetőség a legtöbb embert bevenni az önkormányzatba. A gondok akkor jöttek, amikor már konkretizálni kellett a közös listát, s mindegyik párt próbálta a saját embereit, jelöltjeit bevenni. Akkor jöttek elő azok az érvek, hogy nekem ennyi meg ennyi támogatóm van, nekem meg annyi, az mind számított, s hiába mondtuk, hiába érveltünk, hogy ti még semmit nem mutattatok, még semmit sem értetek el. Nagyon kemény tárgyalások voltak ezek, aminek az lett az eredménye, hogy létrejöttek bizonyos kvóták. Én nem akarom minősíteni a másik két mozgalmat, de olyan dolgok történtek meg, hogy az FMK nem tudott egy mérnököt vagy egy pedagógust a listára fölvenni, mert egyszerűen helyet kellett adni

annak a fejnőnek, vagy csak alapiskolát végzett egyszerű emberkének, aki tényleg akart, lelkesedett, de tudtuk, hogyha bekerül az önkormányzatba, akkor nem sokat fog tenni a magyarság érdekében Ipolyságon. Ebből aztán konfliktusok keletkeztek, úgy hogy aztán rossz százízem lett az egészből. Ennek ellenére végül is sikerresnek lehetett mondani ezeket a választásokat. Továbbá, hogy miért alakultak úgy a dolgok, ahogy alakultak? Ahogy már az előbb említettem, háttérbe szorultak az igazi értékek, és helyettük az emberi gyalóság, a törtetés, a hatalomvágy került előtérbe. Az MPP-t illetően azt láttam hibának, hogy a nagyon fényes kezdet után kezdett elhalványulni, azért, mert nem volt kidolgozva egy koncepció. Meg volt az alapgárda, aki a kezdet kezdetén is ott volt, egy bizonyos hányad később csatlakozott az MPP-hez, szép határozatok születtek, de a valóságban nem történt semmi. Nem jöttek a fiatalok, nem jöttek a középkorosztályból emberek, egyszerűen az FMK nem tudta Ipolyságon megfogni az embereket, nem tudott tagokat toborozni. Szóval ezt látom a legnagyobb negatívumnak a mai napig is, hogy nem indult be a tagtoborzás. Ez jellemző az egész országra. Most nem azt mondom, hogy ezek fantom pártok, de sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni arra, hogy új tagokat szerezzünk, az embereket meggyőzzük, hogy az FMK – a mostani MPP – jót akar, a te érdekeidet szolgálja. Van egy nagyon lelkes, de vékony réteg, aki még megmaradt az MPP-ben és politizál, de nem nagyon tudja megszólítani az embereket. Eddig még sikerült, de én félek, hogy az elkövetkező választásokon már nem lesznek annyira sikeresek a magyar pártok, mert ezt elhanyagolják. A másik dolog az, hogy bizonyos széthúzást tapasztaltam. Volt egy csoport, aki a kezdettől fogva ott volt, természetesen az elnök is és a tanácsadói is ebből a csoportból kerültek ki. Ide tartoztam én is abban az időben. Volt egy ambiciózus csoport, aki ebbe nem nyugodott bele, s ők részt kívántak venni a hatalomban, s a csoporton belül át akarták venni a hatalmat. Ez bizonyos ellentéteket hozott a felszínre.

Azután a személyemmel kapcsolatban is komoly törés állt be a csoportban. Ipolyságon Csáky Károly volt a harmadik ember aki (már felnőtt korban) hatott rám. Amikor 1990-ben, vele együtt Orbán Dezsőnek, az FMK polgármester-jelöltjének a programját írtuk, felvettem, hogy az iskoláknál át kellene térni a 4+8-as szisztémára. 4 éves alapiskola, 8 éves gimnázium. Akkor ezt elvetették, s már ekkor fölvetődött bennünk, hogy jó volna egyházi iskolát is létrehozni. Ez akkor még a programba nem került bele. 1991 őszén 1992 tavaszán Csáky Károly jött elő ezzel az ötlettel, s erre én vevő voltam, én ezt nagyon támogattam. Ekkor kerültem én személy szerint komoly összetűzésbe a helyi csoporttal, mert az MPP helyi csoportjának egy része pedagógus volt. A pedagógusok ellenezték az egyházi iskolák létrehozását. Félték tőle, mint a tűztől. Azt mondták, hogy szétverjük Ipolyságon a magyar iskolahálózatot, ezáltal magyar pedagógusok fognak az utcára kerülni. Nem voltam pedagógus, de én úgy láttam, hogy pontosan ellenkező hatást fogunk ezzel elérni. A magyar alapiskola hatalmas iskola volt, 900 gyerek járt oda, s ha ebből leválik egy rész, s létrejön az egyházi iskola, az nem gyengíti a magyar iskolákat. Az idő engem igazolt, mert nem kellett tanárokat elbocsátani, hanem inkább felvenni, s sokkal több tanár van most Ipolyságon alkalmazva a magyar iskolákban, mint azelőtt. Ez az egyik dolog. Egyébként is – lehet, hogy ez naivítás volt –, de én akkor azt gondoltam, hogyha netán nyomást gyakorolnak a magyar iskolákra, akkor ilyen közlekedő edény szisztémát lehet kialakítani, mert az egyházi iskolák mindig is az egyház védőszárnyai alatt vannak, s ha ez van, akkor a legrosszabb esetben át lehet jönni ide. Ha a nacionalisták nagyon fogják támadni ezeket a magyar isko-

lákat, át lehet az embereket áramoltatni az egyházi iskolába. Most úgy van, hogy a törvények érvényesek minden iskolára, de az egyházi iskolák fölött még mindig egy picit ott az egyház. Nem merik kimutatni, úgy ahogy a kommunisták se, hogy ők is nacionalisták, s az egyházi vezetés sem meri ezt kimutatni, hogy ők is azok. Ezért ők bizonyos szempontból védik a magyar iskolákat. Ezért nem volt gond Csákynek kétnyelvű bizonyítványt írnia. Ha megtámadták őket Nyitráról, akkor ő fölszaladt Nagyszombatba, s ott azt mondták, hogy persze, lehet ilyen kiadni, s már meg is volt védve. Őket nem hívhatja vissza az államigazgatásból senki addig, míg bele nem egyeznek Nagyszombatban. Szóval ilyen elgondolások is voltak, volt egy kis csoport, aki áhította az egyházi iskolák létrejöttét. Az egy másik kérdés, hogy az egyházi iskolák mennyire tudták fölvállalni azt a szerepet, amit az egyházi iskolának nyújtania kell. Mert olyan pedagógusok mentek át az egyházi iskolába tanítani, akik a kommunista rezsimben kapták a diplomájukat. Nem lehetett elérni, hogy az egyházi iskola mindjárt olyan legyen, amilyennek elképzeljük, meg amilyennek lennie kell. Az is egy másik kérdés, hogy hogyan tudta a szerepét betölteni. Eredmények vannak, de ez még nem az igazi. Szóval itt kerültem én nagy ellenállásba és a helyi csoport egy része ellenem fordult. Ez számomra elég negatív élmény volt, de azt mondtam, hogy igen, én ezt vállalom. Két dolgot vállaltam az életemben, egyik a választások után az, hogy részt veszek az FMK-ban, s volt egy naiv elképzelésem, hogy lehet a szlovákokkal együttműködni; a másik dolog pedig, hogy létrehozzuk ezt az egyházi iskolát, ahol a gyerekek olyan szellemben lesznek nevelve, amilyenbe érdemes őket nevelni. Ez nem hülyeség, mert Magyarországon az előző rendszerben is a pártfunkcionáriusok gyerekei mind egyházi iskolába jártak. Ezekben az iskolákban erkölcsileg is nevelték a gyerekeket, s ezek jó iskolák voltak. Most megint a Csáky Karcsit dicsérem, mert ő – a nézeteim szerint – a legjobb iskolát hozta létre Ipolyságon. Kemény kritériumokat állított föl. Ragaszkodott hozzá, hogy a nevelők erkölcsileg, szakmailag jók legyenek. Az elképzelése az volt, hogy csak képzett tanítók tanítsanak, s ez 99%-ra meg is valósult, hogy a felső tagozaton lehetőleg egyetemet végzettek tanítsanak. Most már az egyházi gimnázium is létrejött, s ott az ő elképzelése szerint csakis egyetemet végzett tanárok tanítanak. Megint eltérek a tárgytól. Itt kerültem komoly összetűzésbe a helyi csoporttal. Ez az én tragédiám volt, hogy én hittem benne, de a csoport nagy része ellene volt. Ők nem voltak olyan templomjáró emberek, féltették az állásaikat, ezért ellenem voltak. A csoportban két tábor alakult ki, egy kisebb és egy nagyobb tábor, s kialakult egy olyan csoport, aki nem tudta, hogy most hova is álljon. Ezt mi nem tudtuk Ipolyságon a párton belül megoldani. Ők próbáltak engem eltiporni, én meg nem hagytam magam.

– *Ebben az időben Pozsonnyal milyen volt a kapcsolat?*

– Ipolyság nagyon kivételezett helyzetben volt. Sok ipolysági születésű ember komoly helyeken mozgott a szlovákiai magyar politikai életben. Említeném itt Hunčík Pétert, Bajnok Istvánt, Csáky Pált – ő nem ipolysági születésű, de itt járt gimnáziumba –, Molnár Imrét. Ezeken az embereken keresztül Ipolyságnak szerintem nagyon, de nagyon jó kapcsolata volt Pozsonnyal. Ezek az emberek gyakran lejöttek Ipolyságra, ha mi mentünk Pozsonyba, bevezettek bennünket azokba a körökbe, amely körökben érdemi döntések születtek. Így az ipolysági politikai mozgalmak nagyon rövid időn belül komoly eredményeket tudtak elérni. Ezt igazolja az

is, hogy a kezdetekben mi annyira bevettük Ipolyságot, hogy ott hiába volt VPN, Demokrata Párt vagy KDH, egyszerűen nem tudtak szóhoz jutni, mert annyira működtek ezek a csatornák, hogy tényleg naprakész, első kézből kapott információkkal tudtunk manipulálni, s tudtuk azokat Ipolyságon hasznosítani. Kár, hogy ez valahogy nem úgy sikerült, ahogy kellett volna, mert 1989–91-ben tényleg fantasztikus sikerek voltak a pártok szempontjából, de ez valahogy ellaposodott.

– Említetted, hogy 89 előtt nem nagyon kapcsolódtál be aktívan a Csemadok munkájába, de van arról tudomásod, hogy akkoriban a Csemadokban mi történt itt Ipolyságon és környékén?

– A belső dolgokról nem volt tudomásom, a hivatalos dolgokról tudtam. Annyit elmondanék, hogy 1990-ben a Csemadok is próbált megváltozni, és akkor próbáltak minket is beszervezni a Csemadok vezetőségébe, csak lehet, hogy mi is elváltak voltunk, mert abban az időben az FMK-nak is gondjai voltak a Csemadokkal, kölcsönös támadások voltak mindkét fél részéről. Volt bennünk egy ilyen dac, hogy mi nem megyünk. Lehet, hogy hibát követtünk el, mert ott kellett volna lenni, s akkor a Csemadok itt Ipolyságon más irányt vett volna, mert olyan emberek kerültek akkor oda, hogy nem biztos, hogy a magyarság kulturális életét föllendítették azáltal, hogy odakerültek. Én személy szerint a későbbiekben a Csemadokkal nem tartottam a kapcsolatot, mert láttam, hogy milyen emberek vannak ott, milyen mozgás van, meg mondom, hogy ránk ragadt az, ami Pozsonyban ment a Csemadok és az FMK között, az ellenségeskedés.

– Arról már szó volt, hogy a munkahelyeden hogyan zajlott, ill. nem zajlott le a vezetőváltás. Ipolyságon hogyan zajlott a helyi nemzeti bizottságnál ez a dolog?

– Már említettem, hogy amikor a helyi nemzeti bizottság elnökét, aki kommunista volt, leváltották, akkor nem választották, hanem kooptálták az új vezetőt, s annyira sikeresek voltunk, annyira sikeresek voltak ezek a kerekasztal megbeszélések, hogy el tudtuk érni, hogy az FMK részéről tudtunk oda embert javasolni. Orbán Dezső mérnök került oda, őt javasoltuk. Ő a mezőgazdasági iskolában tanított, úgy láttuk, hogy értelmes ember, majd jól fogja a dolgokat csinálni. Ő fél évig volt a nemzeti bizottság elnöke. Szerintem azt a feladatot, amit el kellett neki látnia, kicsit másképp irányítani a várost, ő megpróbálta, s részben sikerült is neki. Ő tisztogatásokat a hivatalban nem csinált, megpróbált azokkal az emberekkel dolgozni, akik ott voltak. Hogy most ez jó volt, vagy nem volt jó, nem tudom. Lehet, ha belemegy egy nagyobb tisztogatásba, akkor sikeresebb lett volna a későbbiekben, mert az első választásokon alulmaradt, és a hivatal egyik alkalmazottja lett a polgármester. Én itt megint úgy látom, hogy az említett régi struktúrák a saját embereiket átmenítették. Ipolyságon voltak olyan üzemek, ahol volt vezetőváltás, de voltak olyan cégek is, ahol nem volt vezetőváltás. Mi próbáltunk az emberekkel beszélni – kisebb üzemekről van szó –, hogy miért nem váltották le a vezetőt, de az emberek féltek, s a régi vezetők voltak olyan rafináltak, hogy megnyerték maguknak a hangadókat, s funkcióban maradtak. S ezek a cégek, ahol a régiek funkcióban maradtak, vagy rendre tönkrementek, vagy egyszerűen fölszámolták őket. (...) Ott volt a tejcsarnok, a Milex, amelyik Lévához tartozott. Abban az időben nagyon könnyen le lehetett volna válni Léváról. A helyzet olyan volt, hogy Léva élt az ipolysági Milexből,

mert a szövetkezetek elég jól mentek, a tejtermelés jó volt, úgyhogy Ipolyság hozta a nyereséget, a hasznot Lévának is. Ott egy inasiskolát talán be sem fejezett kommunista nő volt a főnöknő. Az alkalmazottak nem mertek bizalmatlanságot szavazni neki, nem merték a saját emberüket odatenni. S most mi van? Ipolyságon ez a részleg megszűnt, az összes gépet elvitték Lévára, s az épületek üresen állnak.

– *Aztán jöttek a választások 1990-ben. Bekapcsolódtál a kampányba, vagy jelöltetted magad? Hogy zajlódtak le a te szempontodból a 90-es választások?*

– Amennyire passzív voltam én előtte, annyira aktívak lettünk 90-ben. Teljes mértékben bekapcsolódtunk a választásokba. Azt már említettem, hogy együtt kampányoltunk a VPN-nel. Nagyon komoly tervek voltak kidolgozva, napra, órára, sőt ez egyeztetve volt a járási és az országos vezetéssel is. Azt mondom, hogy ez nagyon szép időszak volt, mert meg tudtuk azt csinálni, hogy mindenkit megszólítottunk, nagyon sok faluban voltunk, s mind a VPN, mind az FMK részéről mindig voltak ott emberek. Volt úgy, hogy éjfélkor fejeztük be a plakátozást, mert megkaptuk Pozsonyból, s még aznap éjjel szét is hordtuk a plakátokat, ragasztgattuk. Nem tudom, hogy lesznek-e még olyan választások, mint akkor voltak. Akkor nagyon nagy volt a lelkesedés, én 36 éves lehettem akkor, s 50 éves emberekkel mentem plakátot ragasztani, ők is meszelték a plakátokat, elmentünk még a legkisebb faluba is. Ez tényleg szép időszak volt. A szlovák ember törte a magyart, megpróbált magyarul beszélni, ma már meg nem szólalna magyarul, mert HZDS-es ugyanez az ember. De szép eredményeket értünk el. Annak ellenére, hogy a másik két magyar mozgalom akkor nagyon le akarta járatni az FMK-t, ami szerintem nem volt helyes.

1990-ben indultam ugyan a parlamenti választásokon, de nem voltam befutó helyen, csak azért kerültem fel a listára, hogy az a pár ember, aki engem ismer, meglátja az én nevemet, s ezt a koalíciót fogja választani. Én ezt az időszakot, ezt a választást sikeresnek tartom, s az utána következő időt is sikeresnek tartom, annak ellenére, hogy nagyon masszív ellenkampány volt a magyar TV és az Együttélés részéről, de az idő megint csak minket igazolt. Az FMK már akkor is bizonyította, hogy van olyan út, amelyen el lehetne indulni, és szerintem, semmi más, csak ez az út eredményes. Idővel úgyis az lesz, hogy ez a nacionalizmus is meg fog szűnni, és Mečiar se lesz a végsőkéig ott.

– *Most beszéljessünk arról, hogy a te státuszod megváltozott-e, s amennyiben igen, akkor milyen értelemben változott meg a rendszerváltás következményeként.*

– Erről már beszéltem. Igen megváltozott státuszom, mert a váltás előtt én a Ropovodnál dolgoztam.

– *Milyen beosztásban?*

– Különböző beosztásokon mentem keresztül. Voltam referens is, voltam olyan funkciókban is, hogy emberek tartoztak hozzám, voltam a szivattyúállomás vezetője, voltam mester is, szóval több beosztáson is keresztülmentem. Mikor eljöttem a Ropovodtól, akkor a mérés és reguláció volt a gondjaimra bízva. Ahogy már említettem, 1991. február 1-től az Ipolysági Körzeti Hivatal előljárója lettem. Ez egy nagy változás, nagy kihívás volt az életemben, most ha visszagondolok rá, tényleg

nagyon nagy lelkesedéssel mentem azt a funkciót csinálni, úgy gondoltam, hogy ezzel segíteni tudok a körülöttem lévő embereknek. Nézetem szerint, ez bizonyos szempontból sikerült is, mert egy olyan hivatalt építettünk ki, ahol mind a szlovák, mind a magyar ember, ha bejött a hivatalba, nem érezte úgy magát, hogy ő ott másodrendű ember. Ha szlovák volt, akkor szlovákul, ha magyar volt, magyarul intéztük az ügyeit, s egy olyan rendszert próbáltunk megvalósítani – ennek sikerességét nem én fogom elbírálni –, hogy az ügyfelet szolgáljuk, s ne az ügyfél legyen kiszolgáltatva a hivatalnak. Ez nem mindig sikerült, mert központi irányítás van az államigazgatásban, és több ízben olyan direktívákat kaptunk, hogy egyszerűen fájó volt teljesíteni, mert több olyan intézkedés, törvény volt, ami kimondottan a lakosság ellen irányult.

– Előjárói funkcióban már nem vagy, ahogy említetted, akkor, hogyan folytatódott tovább?

– Én 1991. február 1-től 1995 januárjáig voltam a hivatal előjárója. Ez idő alatt átéltem több kormányváltást, ez alatt a négy év alatt öt főnököm volt, a járási hivatalban több ember cserélődött ki. 1992 májusáig valóban lehetett ott dolgozni, mert a járáson is olyan volt a fölállás, hogy a hivatal vezetőnöje VPN-es volt, egy demokratikusan gondolkodó asszony, Sahlingerovának hívták. Nézeteiben nagyon közel állt az én és az akkori FMK nézeteihez. Mi sem bizonyítja jobban ezt a dolgot, mint az, hogy ő a helyettesének Névery Zoltánt nevezte ki, aki szintén az FMK járási bizottságának az oszlopos tagja volt. De neki 1992 májusában mennie kellett, s egy olyan hölgy került a hivatal élére, aki úgy gondolta, hogy pártatlan lesz, s ebbe bukott bele, mert sem a HZDS-nek, sem az SDL-nek nem dőlt be, úgyhogy félreállították őt. Akkor került oda főnökömnek egy bizonyos Fašánek Štefan nevű úr a HZDS-től. Azt hittük, hogy nagy tisztogatásokat fog csinálni, s bár ezeket annyira nem indította be, de HZDS-es volt, s ez már érződött a hivatal munkáján is, sok dilettáns döntés született. Engem meghagytak a helyemen, nem szóltak bele a hivatal struktúrájába, de a hivatalt megpróbálták anyagilag tönkretenni, lehetetlenné tenni. Olyan költségvetést adtak, amiből nem lehetett kijönni. Szóval ez volt az ő programjuk. 1994 márciusában ugye Mečiar bukott, ekkor a hivatal vezetője a Demokratikus Baloldal Pártjának egy képviselője lett. Régi kommunista volt, de merem állítani, hogy az együttműködés nagyon jó volt vele. Szaktekintély volt, már régóta az államigazgatásban dolgozott, igyekezett nem belevinni a politikát a munkájába, szakmai dolgokkal foglalkozott, de nem sokáig bírta, mert jött újra Mečiar, s akkor visszakerült ez a Fašánek nevezetű úr is. Egy fél évet bírtam ki nála, mert aztán ők visszahívtak engem. Indoklás nélkül hívtak vissza, aztán jó fél év után mondták meg, hogy a helyi politikában ellenzéki politikusként váltam ismertté. Merthogy a 1994-es helyhatósági választásokon a polgári párt listáján indultam mint képviselőjelölt az önkormányzatba. (...)

– Szóval visszahívtak az előjárói funkcióból. S ezt követően?

– Ezt követően elég méltányosan jártak el velem, nem részletezem. (...) Ennek köszönhetően osztályvezetőként dolgozhattam egészen 1996 augusztusáig, amikor bekövetkezett a területi átszervezésből fakadó nagy átrendeződés a hivatalban. A területi átrendeződés következtében Ipolyságon megszűnt a körzeti hivatal,

a járási hivatal kihelyezett egysége azért megmaradt. A szociális osztály működött volna tovább, az anyakönyv maradt, meg a kihágások tárgyalása és az építésügyi osztály maradt meg. A szociális osztályon, mert én ott voltam, mint osztályvezető, 18-an dolgoztunk, ebből a 18-ból 8 ember maradhatott meg. (...) Én is a 8 ember közé kerültem, és nem bocsájtottak el, referensként dolgozhattam. Szóval a 18 emberből ketten maradtunk, akik a szociális osztályon dolgoztunk. Egy hölgy, aki a Matica slovenská járási alelnöke és HZDS tagja volt, meg én. Az csoport, aki visszamaradt részben HZDS-es volt, részben szlovák volt, eléggé ellenem dolgoztak, úgyhogy nem is éreztem magam jól a hivatalban. Úgy éreztem, hogy egyedül maradok, már szakemberek sem voltak körülöttem, akikkel lehetett volna érdemben tárgyalni, és emberileg is olyanok voltak a hivatalban, akiket elviselni elviseltem, de főlvállalni nem tudtam. (...) Szóval kínszenvedés volt a munkába járás. A főnök ki is jelentette, hogy nem dolgozni, az most harmadrendű dolog, itt most egész más dolgokról van szó. Ezt bírtam május 20-ig, amikor úgymond saját kérésemre szerződést bontottunk, de ha nem saját kérésemre bontom a szerződést, akkor elbocsáttottak volna, de ez megint egy hosszabb történet. (...) Úgyhogy a „fényes” pályafutásom így fejeződött be. Per pillanat munka nélkül vagyok.

– *Néhány mondatban próbáld elmondani, hogy hogyan értékeled most a rendszerváltást és az akkori szerepedet.*

– Sokan azt mondják, hogy kár volt ezt megcsinálni. Nézetem szerint, nem volt kár. A rendszerváltási gondolat, nagyon jó volt. Sajnos a rendszerváltás eszméje mára mellékvágányon van, mert Mečiarék, a nacionalisták meg a volt kommunisták nagyon ügyesen kisiklatták ezt. Nagyon, nagyon hosszú idő kell, míg az emberek ezt helyre teszik. A kommunizmusnak a negatívuma az volt, hogy kimosták az emberek agyát. Azokat az értékeket kitörölte az emberekből, amelyek tényleg igazi értékek, s az emberek olyanokká váltak, amilyenekké váltak. Egyszerűen nem igénylik a jót, nem igénylik a szépet, nem igénylik a demokráciát. Ez a kommunizmusnak, a szocialista rendszernek a nagyon nagy negatívuma, s ez olyan bomlasztást végzett az emberek körében, hogy hosszú idő kellett volna 1989 után, hogy ezt a folyamatot megváltoztassa. Volt egy próbálkozás, de a volt kommunista struktúra elfojtotta, akikből aztán előjött a nacionalizmus is. (...) Szerintem ez egy elvetélt forradalom, de a lehetőség még mindig meg van ebben a társadalomban, hogy jó irányba menjen. Nekem erre ez a nézetem. Hogy az én életem? Én nem bánom, hogy a Ropovodot otthagytam és kipróbáltam ezt is, mert ami tőlem telhetett, megtettem, segítettem a környéken, az embereken, megpróbáltuk ezeket a pozitív változásokat megvalósítani. Hogy személy szerint nekem se sikerült, ettől mondjuk, nem vagyok elkeseredve. Amikor engem visszahívtak, mint a körzeti hivatal előljáróját, én ezt úgy értékeltem, hogy ez morális siker és anyagi csőd. Ezt kudarcnak nem tudom be, mert tudom, hogy kiknek a közreműködése által kerültem lejjebb, kiknek a közreműködése által kerültem úgymond az utcára. Én ezt részben erkölcsi sikernek könyvelem el. A tragédiám az, hogy most az utcán vagyok.

(A beszélgetés 1997-ben készült.)

- 1989. január 19.:** A Csemadok küldöttsége a magyar kisebbség oktatási, kulturális és tudományos életének fejlesztésére, valamint a kétnyelvűség biztosítására vonatkozó javaslatokat ad át Ivan Knotek szlovák miniszterelnöknek.
- 1989. február 6.:** Harminchárom szlovákiai magyar értelmiségi közös beadvánnyal fordul a legfelsőbb szlovák pártvezetéshez, amelyben a magyar kisebbség helyzetének javítása céljából a politikai, a jogi és a tudományos élet, az oktatásügy, valamint a nyelvhasználat terén végrehajtandó javaslatokat terjesztenek elő.
- 1989. február 9.:** A Szlovák Írók Szövetségének Magyar Szekciója a társadalmi-politikai átalakítás, a demokratizálás, valamint a nemzetiségi politika, kultúra és oktatásügy legégetőbb kérdéseinek a megoldását célzó javaslatokat fogad el és terjeszt a legfelsőbb politikai vezetés elé.
- 1989. március 20.:** Budapesten megalakul a Csehszlovákiából elszármazott magyarokat és leszármazottaikat összefogó Rákóczi Szövetség. Elnöke Dobossy László.
- 1989. április 17.:** A Magyar Televízió Panoráma című műsora beszélgetést közöl Alexander Dubčekkel az 1968-69-es csehszlovákiai eseményekről.
- 1989. április 20.:** Az Új Szó hasábjain az Alexander Dubčekkel készített interjú miatt felülről irányított sajtókampány indul a Panoráma című műsor ellen.
- 1989. május 13.:** A magyar kormány két hónapra felfüggeszti a dunai vízlépcsőrendszer nagymarosi részlegének építését.
- 1989. május 24.:** A Szlovák Írók Szövetsége Magyar Szekciójának pozsonyi ülése olyan új statútumot fogad el, amely a szekciót a szövetség autonóm szervezetévé nyilvánítja.
- 1989. június 2.:** A magyar Országgyűlés jóváhagyja a kormány május 13-i határozatát a nagymarosi építkezés felfüggesztéséről.
- 1989. június 22.:** Az SZNT Elnöksége Pavel Hrivnákot nevezi ki Szlovákia új miniszterelnökévé.
- 1989. június 29.:** A Szabad Európa Rádió és más nyugati médiák közlik a cseh ellenzékiek Néhány mondat című felhívását, amely felszólítja a csehszlovák pártvezetést a szabad párbeszéd megkezdésére, követeli a politikai foglyok szabadon bocsátását, a gyülekezési és a vallásszabadság tiszteletben tartását, valamint a független kezdeményezések üldözésének megszüntetését. A felhívást 1989 nyarán több csehszlovákiai magyar értelmiségi is aláírja.
- 1989. június 30.:** A csehszlovákiai pártlapokban, köztük az Új Szóban is sajtókampány indul a Néhány mondat ellen.

Pozsonyban Balla Kálmán vezetésével megalakul a Magyar PEN Club Pozsony, amelynek munkájában közel 30 csehszlovákiai magyar író vesz részt.

- 1989. július 11-12.:** A Magyarok Világszövetségének budapesti közgyűlése – miután olyan új alapszabályzatot fogad el, amely az MVSZ vezető szerveiben helyet biztosít a határon túli magyar nemzeti kisebbségek képviselőinek is – társelnökké választja Dobos Lászlót.
- 1989. augusztus 6.:** Urbán Aladár kezdeményezésére megalakul Szklabonyán a Nógrád és Hont magyar művelődéstörténeti emlékeinek, hagyományainak ápolását felvállaló Palóc Társaság.
- 1989. augusztus 21.:** Prágában az 1968-as események 21. évfordulóján tüntetesen tiltakoznak az ország szovjet megszállása ellen.
- 1989. szeptember 28.:** A magyar Országgyűlés elítéli Magyarország részvételét Csehszlovákia 1968. évi katonai megszállásában.
- 1989. szeptember 29-30.:** A Csemadok KB pozsonyi ülésén heves vita bontakozik ki a szervezet társadalmi szerepvállalásának növeléséről, a hiányzó nemzetiségi intézmények létrehozásának, illetve visszaállításának szükségességéről, valamint a készülő új alkotmányról.
- 1989. október 21-22.:** A Csemadok KB megrendezi Kassán a XVIII. Fábry Zoltán Irodalmi és Kulturális Napokat. A rendezvény központi témája az Új Mindenes Gyűjtemény című társadalomtudományi évkönyv szerkesztőbizottsága által a csehszlovákiai magyar tudományos élet intézményi kereteinek megteremtése céljából kidolgozott tervezet megvitatása.
- 1989. október 28.:** Csehszlovákia megalakulásának 71. évfordulóján Prágában ismét több ezer fős tüntetesen követelik a politikai reformokat.
- 1989. október 31.:** A magyar Országgyűlés határozatot hoz a BősNagymarosi Vízlépcsőrendszer magyarországi munkálatainak végleges leállításáról, s felhatalmazza a kormányt, hogy kezdjen tárgyalásokat a Csehszlovákiával kötött 1977. évi szerződés módosításáról.
- 1989. november 1.:** A szlovák kormány határozatot hoz többek között a Népművelési Intézet megszüntetett nemzetiségi osztályának visszaállításáról, a komáromi Duna Menti Múzeum kisebbségi magyar néprajzi múzeum-má való átalakításáról, a nemzetiségi óvodahálózat, a pedagógusképzés, valamint a televízió magyar nyelvű adásának bővítéséről, számos további előterjesztett javaslatot ugyanakkor elvet, illetve elnapol.
Jakál Istvánt Protič János váltja fel a Csehszlovák Rádió magyar adásának főszerkesztői tisztségében.
- 1989. november 17.:** A nemzetközi diáknapi alkalmából hivatalosan engedélyezett prágai diáktüntetés a kommunista rendszer elleni, politikai reformokat követelő megmozdulássá alakul át. A tüntetőkkel szembeni brutális rendőri fellépés országos méretű tiltakozási hullámot vált ki.
- 1989. november 18.:** A szlovákiai magyar értelmiségi lét címmel Vágsellyén Tóth Lajos 50. születésnapján értelmiségi konferencia megrendezésére kerül sor több mint száz résztvevővel a Centrál Szállóban.
Ellenzéki gondolkodású szlovákiai magyar értelmiségiek Vágsellyén egy magánlakásban megalakítják a Független Magyar Kezdeményezést (FMK). Az FMK az A. Nagy László és Tóth Károly szövivők által aláírt nyilatkozatában tiltakozik a prágai rendőri beavatkozás ellen.

- 1989. november 19.:** Cseh ellenzékiek megalakítják Prágában a rendszerellenes megmozdulásokat irányító Polgári Fórumot (PF). Az FMK támogatásáról biztosítja a PF célkitűzéseit.
A PF „testvérszervezeteként” megalakul Pozsonyban a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) polgári kezdeményezés.
- 1989. november 20.:** Prága lakossága tüntetésen tiltakozik a november 17-i diákfelvonulással szembeni rendőri erőszak ellen, s politikai reformokat, többek között szabad választások kiírását követeli. Ezzel párhuzamosan diákmegmozdulások kezdődnek az ország több nagyvárosában.
A szövetségi, a cseh és a szlovák kormány közös nyilatkozatban ítéli el a november 17-i és az azt követő megmozdulásokat.
- 1989. november 22.:** Pozsonyban az első engedélyezett tüntetésen az FMK nevében felszólal Grendel Lajos író.
Megalakul a VPN Koordinációs Bizottsága, amelynek munkájába az FMK képviselőjében bekapcsolódik Szigeti László és Grendel Lajos.
Pozsonyi magyar egyetemi és főiskolai hallgatók létrehozzák a Magyar Diákszövetséget (MDSZ), amely támogatásáról biztosítja a sztrájkoló szlovák és cseh diákokat.
- 1989. november 23.:** Az FMK támogatásáról biztosítja a diákok és a PF által november 27-re meghirdetett általános sztrájkot, követeli a hitelüket vesztett politikusok és közeleti tisztségviselők távozását hivatalukból, a sajtószabadságot és a cenzúra eltörlését.
A Csemadok KB Elnöksége elégedetlenségét fejezi ki „az átalakítás és a nyilvánosság politikájának lassú és következtelen” végrehajtása miatt, s az erőszakot és a szélsőséges megnyilvánulásokat elutasítva az érdemi párbeszéd mellett száll síkra.
- 1989. november 24.:** A CSKP KB rendkívüli ülésén a tüntetések hatására lemond tisztségéről Miloš Jakeš főtitkár, valamint a KB egész Elnöksége és Titkársága. A párt új főtitkárává Karel Urbánekot választják.
Elkészül az FMK elvi nyilatkozata, amely leszögezi, hogy az FMK a hatalmi szervektől független, alulról építkező polgári kezdeményezés, s elődjének a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságát tekinti.
Nagyrészt az ún. Harminchármas dokumentuma aláíróinak részvételével megalakul Pozsonyban a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma (CSMF).
- 1989. november 25.:** Az FMK, az MDSZ, a CSMF és a komáromi Magyar Területi Színház sztrájkbizottságának képviselői megbeszélést tartanak a Csemadok pozsonyi székházában. A CSMF felveti egy egységes magyar politikai erő létrehozásának lehetőségét, amit azonban az FMK és az MDSZ a magyarság elszigetelődésének elkerülése érdekében visszautasít.
- 1989. november 26.:** Prágában megkezdődnek a kommunista vezetés és az ellenzék közötti kerekasztal-tárgyalások.
- 1989. november 27.:** Csehszlovákia lakossága kétórás általános sztrájkon támogatásáról biztosítja a PF, a VPN és a diákok követeléseit.
Az SZLKP rendkívüli ülése az általános sztrájk hatására a pártvezetésen belüli személyi változásokról határoz.
- 1989. november 28.:** Az Új Szó címdoldalon közli szerkesztőségének a politikai eseményekkel, valamint saját múltbeli tevékenységével kapcsolatos állásfoglalását.

A Szlovák Írók Szövetsége Magyar Szekciójának vezetősége állásfoglalásában sürgeti az elmúlt két évtized újraértékelését és a csehszlovákiai magyar közélet demokratizálását.

Megjelenik az FMK Szabad Kapacitás című tájékoztatójának első száma.

1989. november 29.: A Szövetségi Gyűlés törli az alkotmányból a kommunista párt vezető szerepére vonatkozó kitételeket.

1989. november 30.: Pozsonyban szlovákiai szinten is megkezdődnek a kommunista vezetés és az ellenzék közötti kerekasztal-tárgyalások. A tanácskozáson a VPN küldöttségében az FMK képviselőjében részt vesz Szigeti László. A lemondott Viliam Šalgovič helyett Rudolf Schustert választják meg az SZNT új elnökévé.

1989. december 3.: Gustáv Husák köztársasági elnök Ladislav Adamec miniszterelnökkel az élen kinevezi az új szövetségi kormányt, amelynek 21 tagja közül 15 továbbra is kommunista. A PF, a VPN és az FMK nyilatkozatokban tiltakozik az új szövetségi kormány összetétele ellen. Követelik ellenzékiek bevonását a kormányba, ellenkező esetben december 11-re újabb általános sztrájkot hirdetnek.

1989. december 4.: A Varsói Szerződés moszkvai csúcsertekezletén a Szovjetunió, Bulgária, Lengyelország, Magyarország és az NDK legfelsőbb vezetői közös nyilatkozatban ítélik el Csehszlovákia 1968-as megszállását.

1989. december 6.: Rendkívüli ülést tart Pozsonyban a Csemadok KB, amely rehabilitálja a szervezetből az 1968–69-es események miatt kizárt személyeket. Módosítja a szövetség programnyilatkozatát és alapszabályát, majd miután lemond az egész vezetőség, a rehabilitáltakkal, valamint 23 újonnan megválasztott taggal kibővített KB 21 fős új Elnökséget választ. Elnökké ismét Sidó Zoltánt, tiszteletbeli elnökké Dobos Lászlót, társelnökké Szabó Rezsőt, vezető titkárrá Neszméri Sándort, titkárokká Bárdos Gábort és Gyurcsík Ivánt választják.

Az SZLKP KB rendkívüli ülésén lemond tisztségéről az egész pártvezetés, köztük Ignác Janák első titkár.

Átalakul az SZNT Elnöksége, a testület egyik alelnökévé Nagy Kázmért (SZLKP) választják.

1989. december 7.: Benyújtja lemondását Ladislav Adamec szövetségi miniszterelnök. Gustáv Husák köztársasági elnök Marián Čalfa első miniszterelnök-helyettest bízta meg az új kormány összeállításával.

1989. december 8.: Az SZNT Elnöksége felmenti tisztségéből Pavel Hrivnák szlovák miniszterelnököt, s Milan Čič korábbi igazságügyi minisztert bízta meg az új szlovák kormány összeállításával. Az Elnökség ülésén Rudolf Schuster és a Csemadok KB közötti előzetes megegyezés alapján Nagy Kázmér alelnök javaslatot terjeszt elő a Nemzetiségi Bizottság újjáalakítására.

A szövetségi kormány és az ellenzék közötti kerekasztal-tárgyalásokon felvetődik egy, a kisebbségi ügyekért felelős tárca nélküli miniszter kinevezésének a lehetősége. A tisztségbe az ellenzék képviselői előbb Popély Gyulát, majd az Amerikai Egyesült Államokból hazatérő Duray Miklóst javasolják, Marián Čalfa megbízott miniszterelnök azonban másnap elutasítja mind Popély, mind Duray kinevezését.

- 1989. december 9.:** A Csemadok keretein belül újjáalakul a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. Megbízott elnöke Liszka József, megbízott titkára Kocsis Aranka.
Az FMK felszólítja az SZNT magyar nemzetiségű képviselőit a lemondásra, és időközi választások kiírását követeli.
- 1989. december 10.:** Marián Čalfa vezetésével megalakul a „nemzeti egyetértés kormányának” elnevezett új szövetségi kormány. Tagja többek között Ján Čarnogurský, Jiří Dienstbier és Václav Klaus.
- 1989. december 12.:** Milan Čič miniszterelnökkel az élen újjáalakul a szlovák kormány is, amelynek Varga Sándor személyében első ízben van magyar nemzetiségű alelnöke.
Az FMK nyilatkozatot ad ki a szövetségi kormány összetételéről, amelyben sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy nem került sor a kisebbségi ügyekben illetékes miniszteri tárca létrehozására.
- 1989. december 13.:** A Szövetségi Gyűlés Csehszlovákia 1968. évi megszállását a nemzetközi jog és a szuverén államok közti kapcsolatok alapelvei megsértésének nyilvánítja.
A Csemadok Elnöksége Lacza Tihamért nevezi ki a *Hét* című hetilap új főszerkesztőjévé, s 1990. március 9-10-re összehívja a szövetség rendkívüli országos közgyűlését.
A nyitrai Pedagógiai Kar magyar diákjai nagygyűlésen követelik a kar teljes jogú magyar tagozatának visszaállítását.
- 1989. december 15.:** A VPN Koordinációs Bizottsága kiadásában Hunčík Péter főszerkesztésében megjelenik Pozsonyban a *Nap* című független napilap első száma.
- 1989. december 16.:** A VPN, az FMK, valamint a Természet- és Tájvédeők Szlovákiai Szövetségének Dunaszerdahelyi járási szervezete tüntetést szervez Bősön a dunai vízlépcső megépítése ellen, amelyen több mint kétezren vesznek részt.
- 1989. december 17.:** Rendkívüli kongresszust tart Pozsonyban Szlovákia Kommunista Pártja, amely síkra száll a párt megújulásáért, felfüggeszti több egykori pártvezető párttagságát, s javasolja a pártból igazságtalanul kizártak rehabilitálását.
Országos taggyűlést tart Dunaszerdahelyen az FMK szóvivői testülete, amely elfogadja a mozgalom ideiglenes működési szabályzatát, s kinyilvánítja, hogy az FMK a VPN független csoportjaként kíván tevékenykedni.
- 1989. december 18.:** Az Új Szó rehabilitálja az 1968/69-es tevékenységük miatt a lap szerkesztőségéből elbocsátott munkatársait.
- 1989. december 19.:** A Szövetségi Gyűlés jóváhagyja a Čalfa-, az SZNT pedig a Čič-kormány programnyilatkozatát.
Az SZNT Elnöksége az előzetes megállapodás ellenére elutasítja a Nemzetiségi Bizottság visszaállítását, helyette csupán egy, az Elnökség melletti állandó munkacsoport létrehozását hagyja jóvá, vezetője Nagy Kázmér, az SZNT alelnöke.
A Szlovák Írók Szövetsége Magyar Szekciójának pozsonyi rendkívüli közgyűlése elhatározza a szekció önállósulását és Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága néven egy független szervezet létrehozását. A CSMÍT élén álló 9 tagú Akcióbizottság vezetője Fónod Zoltán.

Pozsonyban megalakul a Csehszlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága, előkészítő bizottságának ügyvivője Kubička-Kucsera Klára.

Az Új Szó Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága helyett Szlovákia Kommunista Pártja napilapjaként határozza meg magát, fejlécéről pedig eltűnnek az állami kitüntetések.

1989. december 20.: A pozsonyi Madách Könyv- és Lapkiadó munkaközösségének gyűlésén a kiadó új igazgatójává Dobos Lászlót, főszerkesztőjévé Fazekas Józsefet választják.

1989. december 20-21.: Prágában tartja rendkívüli kongresszusát Csehszlovákia Kommunista Pártja, amelyen felfüggesztik 32 korábbi magas beosztású pártvezető párttagságát, s a párt új elnökévé Ladislav Adamecet, első titkárává Vasil Mohoritát választják.

1989. december 23.: A Csemadok KB-nak a romániai forradalom hatására életre hívott ún. Romániai Válságstábjára felhívással fordul a szövetség tagságához, hogy rendezzen gyűjtést Románia lakosságának megsegítésére. Ezzel párhuzamosan a csehszlovákiai magyarság körében gyűjtés indul az erdélyi rászorulóknak megsegítésére.

1989. december 27.: Az FMK küldöttsége látogatást tesz Ladislav Kováč szlovák oktatási, ifjúsági és testnevelési miniszternél. Megbeszélésükön megállapodás születik arról, hogy a magyar pedagógushíány kiküszöbölése érdekében évente mintegy 200 magyar pedagógusjelölt kezdheti meg tanulmányait a nyitrai Pedagógiai Karon.

A Csemadok KB Elnöksége levéllel fordul Marián Čalfa szövetségi miniszterelnökhöz, amelyben egy szakértői bizottság felállítását javasolja a kollektív bűnösség elvéből kiinduló valamennyi intézkedés és rendelet felülvizsgálására.

1989. december 28.: Alexander Dubčeket a Szövetségi Gyűlés elnökévé választják.

A Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága nyilatkozatban jelenti be, hogy a megváltozott politikai helyzetre való tekintettel felfüggeszti tevékenységét.

1989. december 29.: A Szövetségi Gyűlés egyhangúlag Václav Havelt, a Charta 77 és a PF vezető személyiségét választja meg Csehszlovákia új köztársasági elnökévé.

1989. december 30.: Csehszlovákia magyar ajkú keresztény lakosságához intézett felhívás jelenik meg az Új Szóban, hogy – a szlovák kereszténydemokrata klubokhoz hasonlóan – alakítsanak magyar kereszténydemokrata klubokat.

1990. január 2.: Az Új Szó fejlécén ismét megváltozik a felirat: a lap csehszlovákiai magyar baloldali napilapként határozza meg magát.

1990. január 5-6.: A Csemadok KB Elnökségének szenci ülésén felmerül a szövetség párttá alakulásának lehetősége is. Az Elnökség végül amellett foglal állást, hogy a Csemadok a jövőben is kulturális és társadalmi szervezet maradjon, egyetért ugyanakkor azzal, hogy a megváltozott politikai helyzetben szükség lesz a nemzeti kisebbségek érdekvédelmét felvállaló párt létrehozására is.

1990. január 11.: Az SZNT Elnöksége Vladimír Mečiar nevezi ki a szlovák kormány belügy- és környezetvédelmi miniszterévé.

- 1990. január 12.:** Az SZNT ülésén a lemondott képviselők helyére 19 új képviselőt kooptálnak. A VPN képviseletében parlamenti mandátumhoz jut az FMK által jelölt Zászlós Gábor.
- 1990. január 13.:** Nyitrán a magyar pedagógusok országos fórumának résztvevői megalakítják a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségét.
- 1990. január 17.:** A Szocialista Ifjúsági Szövetség KB korábban Új Ifjúság címen megjelent hetilapja felveszi az Ifi címet.
- 1990. január 18.:** A VPN és a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom (KDM) kezdeményezésére, az FMK szervezésében megalakul Pozsonyban a Magyar Kereszténydemokrata Klubok mozgalmának szervezőbizottsága; elnöke Janics Kálmán.
- 1990. január 19.:** Pozsonyban megalakul a Csehszlovákiai Magyar Újságírók Társulása.
- 1990. január 20.:** Az SZLKP KB pozsonyi ülése Peter Weisst választja a párt Végrehajtó Bizottságának elnökévé.
- 1990. január 21.:** A VPN és az FMK közös nyilatkozatot ad ki a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről Szlovákiában. A nyilatkozat sikraszáll a kollektív kisebbségi jogokért, a kisebbségi öngazgatásért, valamint az emberi jogok betartását ellenőrző államok fölötti rendszer megvalósításáért.
- 1990. január 25-26.:** Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök meghívására Magyarországra látogat Václav Havel köztársasági elnök. Megbeszélésük fő témája a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer, valamint a két országban élő nemzeti kisebbségek problémája.
- 1990. január 26.:** A Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága Pozsonyban ülésező I. közgyűlése Grendel Lajost nevezi ki az Irodalmi Szemle főszerkesztőjévé.
- 1990. január 27.:** Pozsonyban tartja I. közgyűlését a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. Elnökévé Liszka Józsefet, tiszteletbeli elnökévé Ág Tibort, alelnökévé Fehérváry Magdát, titkárává Kocsis Arankát választják.
- 1990. január 30.:** A Szövetségi Gyűlés ülésén 120 új képviselőt kooptálnak a mandátumukról lemondott képviselők, köztük nyolc magyar képviselő helyére. A VPN színeiben az FMK jelöltjeként a Népi Kamara képviselőjévé választják Sándor Eleonórárt, Világi Oszkárt és Somogyi Szilárdot, a Nemzetek Kamarája képviselőjévé Németh Zsuzsát, Duray Miklóst és Popély Gyulát. Somogyi megválasztását azonban még aznap érvénytelenítik, mivel nem töltötte be a képviselővé választásához szükséges 21. életévét.
- 1990 januárjában:** Kassán Keleti Napló címmel független társadalmi és kulturális havilap jelenik meg. Szerkesztőbizottságának elnöke Máté László.
- 1990. február 1.:** A református egyház kassai országos lelkészkonferenciáján a jelenlévő lelkészek a nem demokratikusan megválasztott egyházi tisztviselők visszahívását és általános tisztújítás megtartását sürgetik.
- 1990. február 3.:** Az FMK és a VPN szervezésében a Hainburg és a Visegrád közötti Duna-szakaszon élőláncot alkotva tízezrek tiltakoznak a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megépítése ellen. Az élőlánc szervezői megalakítják az Eurolánc polgári kezdeményezést. Pozsonyban újjáalakul az 1948-ban felszámolt Szlovákiai Szociáldemokrata Párt.
- 1990. február 7.:** Megjelenik az Új Szóban Együttélés politikai mozgalom Duray Miklós által vezetett előkészítő bizottságának programnyilatkozata.

- 1990. február 9.:** Az SZNT ülésén folytatódik a testület átalakítása: a lemondott vagy visszahívott képviselők, köztük 7 magyar képviselő helyére 42 új képviselőt kooptálnak. A VPN, illetve az FMK képviselőjében Grendel Lajos, A. Nagy László, Csekes Erika, Kovács László és Pirovits László, az SZLKP képviselőjében Bauer Győző, a szlovák KDM képviselőjében Hamerlik Rudolf, a Szabadságpárt képviselőjében Csáky József jut parlamenti mandátumhoz. Zászlós Gábort megválasztják az SZNT alelnökévé, egyben a Nemzeti Bizottsági és Nemzetiségi Bizottság elnökévé.
- Duray Miklós, Popély Gyula és Sidó Zoltán parlamenti képviselők a Szövetségi Gyűlés elnökének, Alexander Dubčeknek egy Jókai Mór Egyetem néven Komáromban létrehozandó magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény alapítására nyújtanak be törvényjavaslatot.
- A Csemadok KB Elnöksége állásfoglalásban üdvözlő az Együttélés politikai mozgalom szervezését, s támogatásáról biztosítja célkitűzéseit.
- 1990. február 15.:** A Csemadok vezető tisztségviselői Český Těšínben a Lengyel Kulturális Szövetség képviselőivel tárgyalnak, akik kifejezik kapcsolatfelvételi szándékukat az Együttélés politikai mozgalom alapítóival.
- 1990. február 18.:** Nyitrán tartja alakuló kongresszusát a Kereszténydemokrata Mozgalom. Elnökévé Ján Čarnogurskýt választják.
- 1990. február 19.:** A szlovák Belügy- és Környezetvédelmi Minisztérium a január 23-án elfogadott párttörvény alapján politikai mozgalomként bejegyzí az FMK-t.
- 1990. február 20.:** Szencen megalakul a Szlovákiai Magyar Katolikus Papok Társulata, a Glória Társulat. Elnöke Harsányi Gyula szenci prelátus, titkára Koller Gyula boldogfai esperes-plébános.
- 1990. február 21.:** A Csemadok KB Elnöksége, illetve az Együttélés politikai mozgalom állásfoglalást tesz közzé az Új Szóban a választójogi törvény tervezetével kapcsolatban. Mindkét állásfoglalás szorgalmazza, hogy a választóközrtek kialakításánál tartsák szem előtt a nemzeti kisebbségek érdekeit, s ne vezessék be a tervezett 5%-os választási küszöböt, mivel az hátrányos helyzetbe hozná a kisebbségeket.
- 1990. február 24.:** Prágában megalakul a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége. Elnökévé Csémy Tamást, tiszteletbeli elnökévé Rákos Pétert választják.
- 1990. február 24-25.:** Komáromban az FMK I. országos közgyűlése elfogadja a mozgalom programját és alapszabályzatát, s megválasztja 30-fős Ügyvivői Testületét. Elnökké Tóth Károlyt, alelnökké A. Nagy Lászlót, Szigeti Lászlót, Gémesi Károlyt, Kónya Zoltánt és Szöllösi Ilonát választják.
- 1990. február 27.:** A Szövetségi Gyűlésben a lemondott képviselők helyére újabb 12 képviselőt kooptálnak, köztük 2 magyar nemzetiségűt: Gémesi Károlyt a VPN, illetve az FMK, valamint Takács Imrét, az SZLKP jelöltjét.
- A Szövetségi Gyűlés elfogadja a választási alkotmánytörvényt, amely – az 5%-os küszöb bevezetése mellett – megteremti az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választás feltételeit. A törvény vitája során Sidó Zoltán, Vitéz Erika, Popély Gyula és Duray Miklós javasolja az 5%-os küszöb eltörlését, módosító javaslatukat elutasítják.
- A cseh Belügyminisztérium bejegyzí az Együttélés politikai mozgalmat.
- 1990. február 28.:** Az Új Szó fejlécén csehszlovákiai magyar baloldali napilap helyett csehszlovákiai magyar napilapként határozza meg magát. Kiss

József főszerkesztőt megbízott főszerkesztőként Szilvássy József váltja fel a lap élén.

- 1990. március 1.:** Az SZNT megváltoztatja az ország hivatalos megnevezését és állami szimbólumait: a Szlovák Szocialista Köztársaság megnevezés Szlovák Köztársaságra változik.
A szlovák Belügy- és Környezetvédelmi Minisztérium bejegyzi az Együttélés politikai mozgalmat.
- 1990. március 3.:** Nagysurányban a dél-szlovákiai szlovákok Matica slovenská által szervezett nagygyűlésének mintegy 600 résztvevője memorandumot intéz a szlovák kormányhoz és parlamenthez, amelyben a dél-szlovákiai szlovákok diszkriminálására és az állítólagos magyar autonómiaökrévésekre figyelmeztet.
- 1990. március 5.:** A szlovák kormány – megalakulása óta első ízben – kihelyezett ülést tart Komáromban. A nemzetiiségi kérdésnek szentelt kormányülésen részt vesznek többek között a Csemadok, az FMK, az Együttélés, a Matica slovenská, a ruszin kisebbség, s 10 dél-szlovákiai járás képviselői.
- 1990. március 7.:** Vítazoslav Móriccál az élen megalakul a Szlovák Nemzeti Párt (SZNP).
- 1990. március 9-10.:** Pozsonyban tartja XV. rendkívüli közgyűlését a Csemadok, amely a szervezet nevét, a mozaikszó megtartásával, Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetségére változtatja, s új szervezeti szabályzatot fogad el. Elnökké ismét Sidó Zoltánt, társelnökké Dobos Lászlót és Szabó Rezsőt, főttitkárrá Neszméri Sándort, titkárrá Bárdos Gábort választja.
- 1990. március 11.:** Dunaszerdahelyen Hodossy Gyula kezdeményezésére és vezetésével megalakul a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség.
- 1990. március 16.:** Az SZNT szintén új választási törvényt fogad el, amely szerint a választásokon induló pártoknak a parlamentbe jutáshoz 3%-os szavazatküszöböt kell elérniük.
Takáts Emődöt Beke Sándor váltja fel a komáromi Magyar Területi Színház igazgatói posztján.
- 1990. március 17.:** Első országos közgyűlését tartja Pozsonyban a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM). A jelenlévők az önálló mozgalommá válás mellett döntenek, jóváhagyják az MKDM alapszabályát, s megválasztják vezetését: elnök Janics Kálmán, alelnök Szőcs Ferenc, főttitkár Rajczy László, főtanácsadó Püspöki Nagy Péter lesz.
- 1990. március 19.:** A szlovák Belügy- és Környezetvédelmi Minisztérium politikai mozgalmaként bejegyzi az MKDM-et.
- 1990. március 22-24.:** Kassán megrendezik a XXI. Kazinczy Nyelvművelő Napokat. A rendezvény első napján a Csemadok Központi Nyelvi Szakbizottságának jogutódaként megalakul a Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága.
- 1990. március 29.:** A Szövetségi Gyűlés az ország nevét Csehszlovák Szocialista Köztársaságról Csehszlovák Szövetségi Köztársaságra, illetve Cseh-Szlovák Szövetségi Köztársaságra változtatja.
Szilvássy Józsefet az Új Szó új főszerkesztőjévé választják.
- 1990. március 30.:** Az Együttélés választási koalíciós szerződést köt az MKDM-mel. A szerződés értelmében a jelölőlistákon szereplő képviselőjelöltek 60%-át az MKDM, 40%-át az EPM állítja.

- 1990. március 31.:** Pozsonyban tartja alakuló kongresszusát az Együttélés politikai mozgalom. A kongresszus jóváhagyja a mozgalom véglegesített alapszabályzatát és programnyilatkozatát, s 24 fős Központi Ügyvivői Testületét; elnökké Duray Miklóst, alelnökké a lengyel Stanislaw Gawlikot és Gyimesi Györgyöt, főtítkárrá Gyurcsík Ivánt választja
- 1990. március 31-április 2.:** Az FMK Tornálján zajló II. országos közgyűlése úgy határoz, hogy a parlamenti választásokon az FMK jelöltjei a VPN listáján indulnak.
- 1990. április 6.:** A VPN választási szerződést köt az FMK-val, amely értelmében az FMK jelöltjei a VPN listáján indulnak, s azon – a magyarság szlovákiai számarányának megfelelően – 12%-os arányban részesednek.
- 1990. április 8.:** A Csemadok rozsnyói irodalomnépszerűsítő központi szemináriumának résztvevői megalakítják a Csehszlovákiai Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Társaságát.
A Glória Társulat kiadásában megjelenik Pozsonyban a Remény című katolikus hetilap első száma. Főszerkesztője Koller Gyula.
- 1990. április 18.:** A szlovák kormány kinevezi a kormány új Nemzetiségi Tanácsát. Elnöke Milan Čič miniszterelnök, alelnöke Varga Sándor miniszterelnök-helyettes lesz.
- 1990. április 20.:** A Szövetségi Gyűlés ismét módosítja az ország hivatalos megnevezését, s a március 29-én jóváhagyott elnevezést Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaságra változtatja.
- 1990. április 21.:** Kétnapos látogatásra Csehszlovákiába érkezik II. János Pál pápa. Pozsonyi tartózkodása során az MKDM képviselői átadják a katolikus egyházfő kíséretének azt a 35 ezer aláírást tartalmazó petíciót, amelyben a szlovákiai magyar katolikusok Komárom székhellyel egy önálló magyar katolikus püspökség létrehozását kérik a Vatikántól.
- 1990. április 27.:** Az SZNT határozatot hoz a Nemzeti Bizottsági és Nemzetiségi Bizottság kettéválasztásáról, s az 1971-ben megszüntetett Nemzetiségi Bizottság újjáalakításáról.
- 1990. április 28.:** A Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társaságának elnökévé Jakab Istvánt, alelnökeivé Szabó Mihály Gizellát és Vörös Ottót, tudományos titkárává Lanstyák Istvánt választják.
- 1990. május 2.:** Az Új Szó fejlécén ismét új felirat jelenik meg, amely szerint a lap független napilap.
- 1990. május 5.:** Zselizén tartja III. országos közgyűlését, egyben kampánynyitó nagygyűlését az FMK.
- 1990. május 12.:** Komáromban tartja I. országos közgyűlését a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége (SZMPSZ), amely elfogadja a szövetség alapszabályzatát és programját, s megválasztja tisztségviselőit. Elnök: Pukkai László, alelnökök: Kovács László, Ádám Zita és Máthé József
- 1990. május 17.:** Rimasimonyiban az Együttélés választási gyűlésén újtárra indul a csehszlovákiai magyar felsőoktatási intézmény anyagi alapjainak megteremtéséért indított kezdeményezés, amelyet a későbbiekben Simonyi Alapítvány néven jegyeznek be.
- 1990. május 20.:** A Szlovák Nemzeti Párt, a Štúr Társaság és a Matica slovenská által szervezett több ezer fős pozsonyi tüntetés résztvevői a szlovák nyelv államnyelvvé nyilvánítását követelik

- 1990. május 21.:** Prágában Václav Havel köztársasági elnök fogadja az FMK és az MDSZ küldöttségét.
- 1990. június 1.:** A Magyar Területi Színház felveszi a Jókai Színház nevet. Göncz Árpád magyar köztársasági elnök Budapesten fogadja a VPN és az FMK küldöttségét.
- 1990. június 3.:** Az MKDM az önálló magyar katolikus püspökség létrehozásának támogatása céljából több mint tízezer hívő részvételével imnapot rendez Komáromban.
- 1990. június 4.:** Václav Havel köztársasági elnök nyugat-szlovákiai körútja során ellátogat Komáromba, ahol részt vesz az FMK és a VPN választási nagygyűlésén.
- 1990. június 7.:** Az FMK Ügyvivői Testülete tiltakozik a Magyar Televízió és a Magyar Rádió közlése ellen, amely szerint az FMK egyes helyi csoportjai az Együttélés-MKDM koalíció támogatására szólítják fel a választókat.
- 1990. június 8-9.:** A rendszerváltás utáni első szabad parlamenti választásokat tartják Csehszlovákiában. A választópolgárok 96-97%-os részvétele mellett zajló választásokon mindkét országországban a rendszerváltó politikai mozgalmak, Csehországban a PF, Szlovákiában a VPN szerzi meg a szavazatok többségét. A prágai Szövetségi Gyűlésben összesen 15 magyar nemzetiségű képviselő szerez mandátumot: a Népi Kamarába az MKDM-EPM koalíció listájáról az MKDM jelöltjeként bejut Szócs Ferenc, Magyar Ferenc és Varga Olivér, az EPM jelöltjeként Gyimesi György; a VPN listájáról az FMK jelöltjeként Világi Oszkár; a Nemzetek Kamarájában az MKDM-EPM listájáról az MKDM jelöltjeként mandátumhoz jut Rajczy László, Bugár Béla, Novitzky Béla és Szurovny Ferenc, az EPM jelöltjeként Duray Miklós, Nyitray László és Baculák Veronika; a VPN listájáról az FMK jelöltjeként pedig Sándor Eleonóra, Gémesi Károly és Szöllősi Ilona. A pozsonyi Szlovák Nemzeti Tanácsba összesen 23 magyar nemzetiségű képviselő jut be: az MKDM-EPM listájáról az MKDM jelöltjeként Csáky Pál, Tirinda Péter, Agárdy Gábor, Ásványi László, Bartakovics István, Janics Kálmán és Göröcs Mihály, az EPM jelöltjeként Bauer Edit, Harna István, Rózsa Ernő, Szabó Rezső, Mikó Jenő és Dobos László, a VPN listájáról az FMK jelöltjeként Varga Sándor, Zászlós Gábor, A. Nagy László, Markotán Péter és Pirovits László, az SZLKP listáján Paulický Péter, Varjú János, Zselenák József és Kardos Ferenc, a KDM listáján Hamerlik Rudolf. Az EPM jelöltjeként mandátumhoz jut a ruszin Mikuláš Hirjak.
- 1990. június 12.:** Pozsonyban Új Út címmel magyar nyelvű baloldali hetilap indul útjára. Kiadója az Apollopress Kiadóvállalat, főszerkesztője Mázsár László.
- 1990. június 14.:** Az FMK Ügyvivői Testülete a választásokat értékelve 80 ezerre becsüli a mozgalom szavazatainak számát. Az ÚT Gyurovsky Lászlót, Zászlós Gábort, Hunčík Pétert, Világi Oszkárt és A. Nagy Lászlót bízta meg a kormányalakítási tárgyalásokon való részvétellel.
- 1990. június 23.:** A Csemadok OV pozsonyi ülésén Sidó Zoltán felajánlja lemondását elnöki tisztségéről, az OV azonban a Csemadok következő közgyűléséig megerősíti őt tisztségében.
- 1990. június 26.:** Az SZNT alakuló ülésén a testület elnökévé František Mikloškot (VPN), egyik alelnökévé A. Nagy Lászlót választják.
A Szlovák Nemzeti Párt nyelvtörvényjavaslatot terjeszt az SZNT Elnöksége elé, amely egyedüli államnyelvként a szlovák nyelvet határozza meg. Mivel

a tervezetet a Matica slovenská is támogatja, a törvénytervezet „maticás” néven válik ismertté.

1990. június 27.: Vladimír Mečiar (VPN) vezetésével megalakul az új szlovák kormány. A VPN, a KDM és a Demokrata Párt koalíciós kormányában az egyik alelnöki posztot Zászlós Gábor tölti be.

A Szövetségi Gyűlés két kamarájának alakuló ülésén ismét Alexander Dubčeket (VPN) választják a testület elnökévé; Elnökségébe bekerül többek között Szőcs Ferenc és Duray Miklós.

Václav Havel köztársasági elnök Marián Čalfával (VPN) az élen kinevezi az új szövetségi kormányt.

1990. június 29.: Az SZNT-ben Berényi József személyében az FMK újabb képviselője jut mandátumhoz.

1990. június 30.: Az Együttélés Losoncon ülésező II. kongresszusa módosítja a mozgalom alapszabályát, értékeli a parlamenti választások eredményeit, s megválasztja az EPM 74 fős Központi Ügyvivői Testületét, valamint szűkebb körű Intéző Bizottságát Elnök továbbra is Duray Miklós, alelnökök: Gyimesi György, Szabó Rezső és Stanislaw Gawlik, vezető titkár: Gyurcsík Iván.

1990. július 1.: Önállósul a komáromi Jókai Színház kassai Thália Színpada, s Thália Színház néven működik tovább. Igazgatója Kolár Péter.

Hunčík Pétert Balla Kálmán váltja fel a Nap című lap főszerkesztői posztján.

1990. július 3.: A Szövetségi Gyűlésben az EPM és az MKDM képviselői közös parlamenti klubot alakítanak. Elnöke Duray Miklós, titkára Szurovó Ferenc.

1990. július 5.: A Szövetségi Gyűlés újraválasztja Václav Havel köztársasági elnököt.

A Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség Cserkész címmel havilapot indít. Főszerkesztője Hodossy Gyula.

1990. július 12.: Václav Havel meghívására Csehszlovákiába látogat Göncz Árpád magyar köztársasági elnök.

1990. július 14.: Az FMK Pozsonyban ülésező IV. országos közgyűlése az alelnöki tisztségéről lemondott Szigeti László helyett Kovács Lászlót választja alelnökké, a választások eredményét értékelve megállapítja, hogy a mozgalom megszerezte a magyar szavazatok 20%-át, s elfogadja a VPN és az FMK parlamenti együttműködését szabályozó szerződést.

1990. július 17.: Megalakul a szlovák kormány elnöksége, amelyben helyet kap Zászlós Gábor miniszterelnök-helyettes is. Zászlóst egyben kinevezik a kormány Legisztratív Tanácsának elnökévé.

1990. július 18.: A Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarájában Batta István (EPM) foglalja el a képviselői mandátumáról lemondott Nyitray László helyét.

1990. július 28.: Az FMK Ügyvivői Testülete ideiglenes jelleggel nyolcfős Politikai Bizottságot hoz létre, amelyben helyet kap Tóth Károly, A. Nagy László, Hunčík Péter, Grendel Lajos, Kovács László, Gyurovsky László, Angyal Béla és Öllös László.

1990. augusztus 6.: Az FMK létrehozza a Márai Sándor Alapítványt. Kuratóriumának elnöke Grendel Lajos.

1990. augusztus 11.: Komáromban tartja I. országos közgyűlését a Magyar Ifjúsági Szövetség, amelynek elnökévé Mlinkovics Róbertet választják. A küldöttek egy része augusztus 17-én Magyar Ifjúság Érdekeit Védő Szövetség néven új szervezetet jegyeztet be.

- 1990. augusztus 21.:** A VPN és az FMK vezetősége megegyezik abban, hogy a Szlovák Nemzeti Párt által benyújtott törvénytervezettel szemben, a többi koalíciós párttal együtt kidolgoznak egy, az alkotmánynak és a nemzetközi normáknak is megfelelő nyelvtörvény-tervezetet.
- 1990. augusztus 25.:** A Csemadok OV Vezetősége állásfoglalást fogalmaz meg a belpolitikai helyzettel kapcsolatban, amelyben elítéli a faji, vallási és nemzetiségi gyűlölködést sugalmazó felhívásokat, elsősorban az „alkotmányellenes” nyelvtörvényjavaslatot.
- 1990. augusztus 27-28.:** Jiří Dienstbier csehszlovák külügyminiszter meghívására Csehszlovákiába látogat Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter. Tárgyalásaik eredményeképpen megegyezés születik arról, hogy a két ország közötti vitás kérdések rendezése céljából létrehoznak egy csehszlovák–magyar szakértői vegyesbizottságot.
- 1990. szeptember 1.:** Érsekújvárott tartja V. országos közgyűlését az FMK, amely jóváhagyja az FMK jelentkezési szándékát a Liberális Internacionáléba, a Politikai Bizottság, valamint a mozgalom 13 szakbizottságának létrehozását. A CSKP KB ülésén lemond pártelnöki tisztségéről Ladislav Adamec. A párt vezetésével ideiglenesen Vasil Mohoritát bízzák meg. Hidaskürtön Cservenka János kezdeményezésére megnyílik az ország első magyar tanítási nyelvű közép fokú magán-szaktanintézete.
- 1990. szeptember 3.:** Marián Čalfa szövetségi miniszterelnök Prágában fogadja az Együttélés küldöttségét.
- 1990. szeptember 8.:** Az MKDM Elnökségének szenci ülésén lemond elnöki tisztségéről Janics Kálmán. A mozgalom ügyvezető elnökévé Bugár Bélát nevezik ki, Janicsot tiszteletbeli elnökké választják.
- 1990. szeptember 15.:** Az Együttélés Központi Ügyvivői Testületének losonci ülésén elfogadják a Simonyi Alapítvány statútumát, s a tisztségéről lemondó Gyurcsík Iván helyett Fuksz Sándort választják a mozgalom vezető titkárává; Gyurcsík az EPM külügyi titkára lesz. Az MKDM Pozsonyban ülésező II. közgyűlése tudomásul veszi Bugár Béla ügyvezető elnökké választását.
- 1990. szeptember 26.:** Prágában a Magyar Kulturális Központban kerekasztal-beszélgetésen vesznek részt az FMK, az MKDM és az Együttélés képviselői, akik ismertetik mozgalmuk programját és a nyelvtörvénytervezettel kapcsolatos véleményüket. Duray Miklós a beszélgetés során kijelenti, hogy Mečiar miniszterelnököt nem tartja legitimnek.
- 1990. szeptember 29.:** Losoncon megalakul a Csehszlovákiai Magyar Amatőr Színjátszók Egyesülete, Pozsonyban a Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság.
- 1990. október 1.:** Visszakapja korábbi szlovák megnevezését több olyan magyarlakta település, köztük Tornaľa és Nagymegyer, amelyek magyar eredetű vagy magyar hangzású szlovák nevét 1948-ban cserélték fel mesterséges szlovák névvel.
- 1990. október 2.:** A Szövetségi Gyűlés elfogadja az ún. restitúciós törvényt, amely csupán az 1948. február 25-e után államosított vagy kisajátított vagyon visszaigénylését teszi lehetővé, nem engedélyezi ugyanakkor a magyaroktól és németektől 1945–48 között nemzetiségi hovatartozásuk miatt elvett vagyon visszaadását.

- 1990. október 5.:** Az MKDM és az Együttélés pozsonyi parlamenti klubja állásfoglalást tesz közzé a nyelvtörvénytervezettel kapcsolatban, amelyben elutasítja, hogy a szlovák nyelvet egyedüli államnyelvként törvényesítsék.
- 1990. október 8.:** Az MKDM és az Együttélés képviselői, valamint Paulicky Péter nyelvtörvényjavaslatot terjesztenek az SZNT Elnöksége elé. A tervezet értelmében a 10%-ot elérő nemzetiségi lakossal rendelkező térségekben a nemzetiségek a hivatalos érintkezés során szóban és írásban egyaránt használhatnák anyanyelvüket, csakúgy mint az önkormányzatok, valamint a társadalmi és kulturális szervezetek.
- Első ülését tartja a szlovák kormány újonnan kinevezett Nemzetiségi Tanácsa. Elnöke Ján Čarnogurský miniszterelnök-helyettes, magyar alelnöke Szócs Ferenc, másik két alelnöke ukrán, illetve roma nemzetiségű.
- Az FMK parlamenti képviselői és Ügyvivői Testülete állásfoglalást adnak ki a nyelvtörvény kapcsán kialakult helyzetről, amelyben elítélik a Matica slovenská által szervezett október 5-i nacionalista tüntetést.
- 1990. október 9.:** A szlovák kormány ülésén egyrészt a Szlovák Nemzeti Párt, másrészt a VPN egyes képviselői által benyújtott nyelvtörvényjavaslattal foglalkoznak. A kormány mindkét tervezet megvitatását visszautasítja.
- 1990. október 15.:** A szlovák kormánykoalíció egy képviselőcsoportja – a koalíció korábbi javaslatát visszavonva – új nyelvtörvénytervezetet terjeszt az SZNT Elnöksége elé.
- 1990. október 16.:** A szlovák kormány a maticás nyelvtörvénytervezetet elutasítva az új koalíciós tervezet elfogadását javasolja az SZNT számára.
- 1990. október 20-21.:** Az SZLKP eperjesi kongresszusán ismét Peter Weissst választják elnökké, a párt nevét pedig Szlovákia Kommunista Pártja – Demokratikus Baloldal Pártjára változtatják. A 21-fős Központi Végrehajtó Bizottságába bekerül Zselenák József és Varjú János.
- 1990. október 23.:** A Szövetségi Gyűlésben leteszi a képviselői esküt mandátumhoz jutó Vincze Dániel (MKDM).
- 1990. október 25.:** Az SZNT a három előterjesztett nyelvtörvényjavaslat közül a koalíciósat fogadja el, azonban azt is több helyen lényegesen módosítva. A szlovákot az egyetlen hivatalos nyelvvé tévő nyelvtörvény a nemzetiségek nyelvének a hivatalos érintkezésben való használatának lehetőségét 10% helyett 20%-os részarányuktól teszi függővé, s azt is leszögezi, hogy az állami szervek és önkormányzati szervek dolgozói nem kötelesek ismerni és használni a nemzetiségi kisebbség nyelvét. Nem tartalmazza azt a rendelkezést sem, hogy a 20% fölötti nemzetiségi lakossággal rendelkező helységeken a helységnevek, utcanévek, földrajzi nevek és intézménynevek feliratozása többnyelvű lehessen. A magyar képviselők közül 18 megszavazza a törvényjavaslatot, 4 ellene szavaz, 2-en tartózkodnak.
- 1990. október 31.:** A szlovákiai körúton tartózkodó Václav Havel Pozsonyban fogadja az Együttélés és az MKDM, majd az FMK küldöttségét, s meghallgatja tájékoztatásukat a nyelvtörvény elfogadása kapcsán kialakult helyzetről.
- 1990. november 3-4.:** A CSKP XVIII. kongresszusa olyan új szervezeti szabályzatot fogad el, amely a pártot Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja, illetve Szlovákia Kommunista Pártja szövetségévé alakítja át.
- 1990. november 5.:** Az Együttélés Intéző Bizottsága diszkriminatívnak és jogsértőnek minősíti a nyelvtörvényt.

- 1990. november 7.:** Zalabai Zsigmond irodalomkritikus, egyetemi oktató és Presinszky Lajos helytörténész felhívást tesz közzé az Új Szóban egy Bibliotheca Hungarica néven alapítandó magyar nemzetiségi központi könyvgyűjtemény létrehozására.
- 1990. november 8.:** Az FMK Politikai Testülete állásfoglalást ad ki a nyelvtörvény elfogadása után kialakult helyzetről, amelyben a koalíciós változat elfogadását a nacionalista erők vereségeként értékeli.
- 1990. november 12.:** Az SZNT Nemzetiségi, Etnikai és Emberjogi Bizottsága a kétnyelvű feliratok használatával kapcsolatban a magyar képviselők ellenkező álláspontja ellenére arra a megállapításra jut, hogy a nyelvtörvény értelmében mindenütt el kell távolítani a kétnyelvű utca- és helységnévtáblákat.
- 1990. november 18.:** Megalakulásának első évfordulója alkalmából Dunaszerdahelyen tartja VI. ünnepi közgyűlését az FMK.
- 1990. november 22.:** A magyar mezőgazdasági sajtó, szakkönyvek és ismeretterjesztő kiadványok gondozása céljából megalakul Pozsonyban a Gazda Magyar Mezőgazdasági Lap- és Könyvkiadó Kft. Elnöke Klamarcsik Mária, főszerkesztő-igazgatója Haraszi Mészáros Erzsébet.
- 1990. november 23-24.:** A rendszerváltás utáni első helyhatósági választásokon a cseh országrészekben a PF, Szlovákiában a KDM végez az élen a VPN és az SZLKP előtt. A magyar mozgalmak közül az Együttélés 2416 képviselői és 102 polgármesterei, az MKDM 1153 képviselői és 35 polgármesterei, az FMK 482 képviselői és 27 polgármesterei helyet szerez.
- 1990. december 1.:** Hunčík Péter a prágai Köztársasági Elnöki Iroda munkatársa, a köztársasági elnök nemzetiségügyi tanácsadója lesz.
- 1990. december 9.:** Pozsonyban megtartja alakuló közgyűlését a Csehszlovákiai Magyar Zenebarátok Társasága.
- 1990. december 10.:** Az SZNT Elnöksége 22-fős bizottságot hoz létre azzal a feladattal, hogy felügyeletet gyakoroljon a nyelvtörvény alkalmazása és betartása fölött. A bizottság elnöke Ivan Brndiar (Demokrata Párt).
- 1990. december 12.:** A Szövetségi Gyűlés elfogadja az ún. illetékességi alkotmánytörvényt. A törvény értelmében a nemzeti kisebbségeket és az etnikai csoportokat érintő alapvető jogalkotás a szövetségi törvényhozás hatáskörében marad.
- 1990. december 15.:** Az Együttélés Losoncon ülésező Központi Ügyvivői Testülete megerősíti az Intéző Bizottság november 5-i állásfoglalását, amely a nyelvtörvényt hibásnak és diszkriminatívnak minősítette, egyben helyteleníti a mozgalom azon képviselőinek magatartását, akik a törvény elfogadása mellett szavaztak.
- 1990. december 15-16.:** A Liberális Internacionálé Elnökségének budapesti ülésén az FMK megfigyelői tagként felvételét kéri a Liberális Internacionáléba.
- 1990. december 19.:** A Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarájában leteszi a képviselői esküt a mandátumhoz jutó Miklós István (EPM).
- 1990. december 20.:** Az SZNT és a szlovák kormány közös nyilatkozatban fejezi ki sajnálatát a szlovákiai zsidóság második világháború alatti deportálása miatt.
- 1990. december 28.:** Miután az SZLKP-DBP anyagilag nem biztosítja tovább a kiadását, utolsó alkalommal jelenik meg az Új Út című magyar nyelvű baloldali hetilap.

- 1991. január 1.:** A Csemadok OV Hont Kiadója veszi át A Hét című hetilap és a Tábornok c. gyermeklap kiadását.
- 1991. január 8.:** A Szlovák Televízióban 45-ről 15 percre csökken a hetente egyszer jelentkező magyar nyelvű Hírmagazin műsorideje.
- 1991. január 9.:** A Szövetségi Gyűlés alkotmánylevélként elfogadja az Alapvető jogok és szabadságjogok chartáját.
Az Ifi utódlapjaként megjelenik Pozsonyban a Heti Ifi című ifjúsági hetilap első száma. Kiadója a MISZ és az MDSZ, főszerkesztője D. Kovács József.
- 1991. január 17.:** A szlovák kormány elhatározza, hogy a bőszi vízerőművet a magyar fél részvétele nélkül, az ún. C-változat alapján a Duna szlovák területen történő elterelésével is megépítik.
- 1991. január 25.:** Az SZNT Elnöksége jóváhagyólag tudomásul veszi Varga Sándor lemondását képviselői mandátumáról.
- 1991. január 26.:** Az SZLKP–DBP Központi Bizottsága törli a párt nevének első részét, a szlovák kommunista párt neve így DBP-re változik.
- 1991. január 28.:** Az FMK állásfoglalásában elhibáztatnak minősíti a szlovák kormány döntését, miszerint a magyar fél részvétele nélkül is megépíti a bőszi vízlépcsőt.
- 1991. január:** Varga Sándor irányításával – a Bibliotheca Hungarica létrehozására indult kezdeményezést is felvállalva – megalakul Pozsonyban a Nemzetiségi Dokumentációs Centrum.
- 1991. február 3.:** Prágában a köztársasági elnök, a három parlament elnökének, a három miniszterelnök, valamint a pártvezetők részvételével kezdetüket veszik az ország államjogi elrendezéséről, az új alkotmányról és a hatáskörök felosztásáról szóló tárgyalások.
- 1991. február 8-9.:** František Mikloško és Vladimír Mečiar vezetésével szlovák küldöttség tárgyal Budapesten a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszerről és a nemzetiségi kérdésről.
- 1991. február 12.:** Az SZNT nyilatkozatot fogad el a szlovákiai németek II. világháború utáni kitelepítéséről, amelyben bocsánatot kér a kitelepítettektől és utódaiktól.
- 1991. február 14.:** Az SZNT ülésén Csáky Pál az MKDM és az Együttélés parlamenti klubja nevében reményét fejezi ki, hogy a szlovák törvényhozás a közeljövőben a zsidó deportáltaktól és a német kitelepítettektől való bocsánatkéréshez hasonló nyilatkozatot fogad el a magyar kisebbséggel kapcsolatban is, s elítéli a kollektív bűnösség elvének alkalmazását.
- 1991. február 16.:** Az MKDM Dunaszerdahelyen ülésező III. országos közgyűlése leváltja tisztségéből Rajczy László főtítkárt, a mozgalom elnökévé Bugár Bélát, tiszteletbeli elnökévé Janics Kálmánt, alelnökévé Farkas Pált választja. Trinecben az Együttélés csehországi konferenciáján Stanislaw Gawlik vezetésével megalakul a mozgalom csehországi regionális tanácsa.
- 1991. február 18.:** Az 1990 decemberében megszűnt Szabad Földműves című hetilap utódlapjaként megjelenik Pozsonyban a Szabad Földműves Újság című napilap első száma. Kiadója a Gazda Magyar Mezőgazdasági Lap- és Könyvkiadó, főszerkesztője Mészáros János.
- 1991. február 19.:** Miután a Dunaszerdahelyi járásban megkezdtek a kétnyelvű feliratok eltávolítását, Bauer Edit és Paulicky Péter képviselők az SZNT ülésén interpellációval fordulnak Ladislav Pittner belügyminiszterhez az ügyben.

- 1991. február 20.:** A Csallóközi Városok és Falvak Társulása petícióban követeli a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer építésének azonnali leállítását és a csehszlovák-magyar államközi egyezmény érvénytelenítését.
Az FMK koalíciós egyezményt ír alá a VPN-vel, a KDM-mel és a Demokrata Párttal, amely értelmében önálló politikai szubjektumként csatlakozik a kormánykoalícióhoz.
- 1991. február 21.:** A Szövetségi Gyűlés – miután hosszas vitát követően megállapodás születik arról, hogy a kisebbségektől 1948 februárja előtt elkobzott vagyon rendezésével a majdan elfogadandó földtörvény fog foglalkozni – a magyar képviselők támogatásával jóváhagyja az ún. kárpótlási törvényt.
- 1991. február 23.:** Losoncon megalakul a Szlovákiai Magyar Folklórszövetség. Elnökévé Takács Andrást, alelnökévé Lovász Attilát választják.
- 1991. február 23-24.:** Kassán az Együttélés III. országos közgyűlése új alapszabályt fogad el, megválasztja a mozgalom 88-tagú Országos Tanácsát, megerősíti elnöki tisztségében Duray Miklóst, általános alelnökké Duka Zólyomi Árpádot, regionális alelnökké Mihályi Molnár Lászlót, csehországi regionális alelnökké Stanislaw Gawlikot választja.
- 1991. március 2.:** Galántán tartja VII. országos közgyűlését az FMK. A közgyűlés határozata értelmében az FMK továbbra is mozgalom marad, ugyanakkor olyan új alapszabályt fogadnak el, amely biztosítja pártszerűbb működését. A mozgalom élére 39 tagú Országos Választmányt és 11 fős Politikai Testületet választanak; az FMK új elnöke A. Nagy László lesz, Tóth Károlyt főtítkárrá választják.
- 1991. március 3.** Népszámlálást tartanak Csehszlovákiában. Szlovákia 5 274 335 lakosa közül 567 296 fő, az összlakosság 10,8%-a vallja magát magyar nemzetiségűnek, s 608 221 fő, az összlakosság 11,5%-a magyar anyanyelvűnek. A cseh országrészekben élő magyar nemzetiségűek száma 19 932, a magyar anyanyelvűeké 20 206.
- 1991. március 4.:** A szlovák Belügyminisztérium osztályvezetője körlevelet intéz a polgármesterekhez, amelyben a nyelvtörvényre és a közigazgatási törvényre hivatkozva a kétnyelvű feliratok eltávolítására utasítja őket.
- 1991. március 5-6.:** A VPN Szlovákiai Tanácsának rendkívüli ülésén Vladimír Mečiar vezetésével Demokratikus Szlovákiáért néven önálló platform jön létre.
- 1991. március 7.:** Ladislav Pittner belügyminiszter Bauer Edit és Paulický Péter interpellációjára válaszolva jogosnak minősíti a kétnyelvű feliratok eltávolítását.
- 1991. március 8-10.:** Az Esterházy János Közművelődési Klub a névadó születésének 90. évfordulója alkalmából Esterházy János Napokat rendez Pozsonyban. A Szt. Márton-dómban megtartott emlékmisén résztvesz és felszólal többek között František Mikloško, az SZNT elnöke, és Esterházy Malfatti Alice, Esterházy János lánya is.
- 1991. március 9.:** Az Együttélés Országos Tanácsának pozsonyi alakuló ülésén megválasztják a 13-fős új Intéző Bizottságot és a mozgalom titkárait: a vezető titkári tisztségéről lemondott Fuksz Sándor helyett ideiglenesen Duka Zólyomi Árpád általános alelnököt bízzák meg a teendők ellátásával, politikai titkárrá Popély Gyulát választják.
- 1991. március 11.:** A Matica slovenská rendezésében mintegy 15-20 ezer fős tüntetés zajlik Pozsonyban a független szlovák államiség megteremtéséért.

- 1991. március 14.:** Pozsonyban a szlovák állam kikiáltásának 52. évfordulójáról megemlékező tüntetés résztvevői rátamadnak a város főterén áthaladó Václav Havelra és kíséretére
- 1991. március 17-18.:** A szlovák kormánykoalíció pártjainak egyeztető tárgyalása-in a VPN javasolja Vladimír Mečiar visszahívását miniszterelnöki tisztségéből. Az FMK támogatásáról biztosítja a javaslatot.
- 1991. március 26.:** A szlovák kormány úgy határoz, hogy a készülő földtörvényből ki kell hagyni a 21. §-t, amely lehetővé tenné a magyaroktól és németektől nemzetiségük miatt elkobzott földvagyon visszaszolgáltatását.
- 1991. március 28.:** Vladimír Dlouhý szövetségi gazdasági miniszter a Szövetségi Gyűlés elé terjeszti a földtörvény tervezetét, amelyben a vitatott 21. §-t a 4a §-sal helyettesíti. Az új paragrafus a magyar nemzetiségű volt földtulajdonosok számára legfeljebb 50 hektár földterület visszaigénylését tenné lehetővé.
- 1991. márciusában:** Az 1990 decemberében megszűnt Kis Építő utódlapjaként megjelenik Pozsonyban a Tücsök című havilap első száma. Kiadója a Madách Könyv- és Lapkiadó, főszerkesztője Batta György.
- 1991. április 5.:** A Szövetségi Gyűlésben három napon át tartó vitát követően sem születik döntés a földtörvényről. A Népi Kamara megszavazza a törvényjavaslatot, a Nemzetek Kamarájának cseh és szlovák részében azonban egyaránt nem kapja meg a szükséges szavazatot.
- 1991. április 6.:** A Magyar Diákszövetség egyesül a Felvidéki Diáktanáccsal, s elveszi a Diákhálózat (DH) nevet.
A Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség Dunaszerdahelyen zajló II. országos közgyűlése új alapszabályt fogad el, s a szövetség elnökévé Ajpek Gabriellát választja.
- 1991. április 13.:** Galántán tartja IV. országos közgyűlését az MKDM, amelyen új alapszabályt fogadnak el, elnökké ismét Bugár Bélát választják, s a mozgalom vezetését és politikai irányvonalát bíráló és az Együttéléssel való szorosabb együttműködést szorgalmazó Magyar Ferenc, Novitzky Béla, Szócs Ferenc és Varga Olivér prágai parlamenti képviselőket kizárják az MKDM-ből.
- 1991. április 15.:** A Csemadok hét szakmai társaságának egyeztető bizottsága állásfoglalást fogalmaz meg, amely szerint a Csemadok megújulásának alapfeltétele, hogy a kommunista állampárt által kinevezett vezetők, illetve a politikai mozgalmak vezető személyiségei a szövetség új vezetésében ne vegyenek részt.
- 1991. április 20.:** Megjelenik Komáromban az Új Komáromi Lapok – Komárňanské listy című kétnyelvű regionális közéleti hetilap első száma.
- 1991. április 22.:** Vladimír Mečiar szlovák miniszterelnök Budapesten Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel tárgyal a Bős–Nagymarosi Vízlépcső jövőjéről. Megegyező ezúttal sem születik.
- 1991. április 23.:** Az SZNT Elnöksége felmenti tisztségéből Vladimír Mečiar miniszterelnököt, valamint a kormány további hét tagját. Miniszterelnökké Ján Čarnogurskýt nevezi ki.
- 1991. április 26-27.:** A VPN kassai országos közgyűlésén kiválik a mozgalmából a Vladimír Mečiar vezette Demokratikus Szlovákiáért szárny.
- 1991. április 27-28.:** Galántán tartja XVI. országos közgyűlését a Cemadok, amelyen új alapszabályt és programot fogadnak el, a várt tisztújításra azonban csupán részben kerül sor. Elnökké Bauer Győzőt, alelnökké Szabó Rezsőt

és Gál Sándort, főtítkárrá Sidó Zoltán korábbi elnököt, a nyugati régió titkárává Bárdos Gábort választják.

- 1991. áprilisában:** Pozsonyban megalakul a Kalligram Könyvkiadó Kft. Ügyvezető igazgatója Szigeti László.
- 1991. május 5.:** Komáromban ünnepélyes keretek között felavatják Klapka György tábornoknak a városháza előtti térre visszahelyezett szobrát.
- 1991. május 11.:** Az Európai Népcsoportok Föderális Uniójának budapesti kongresszusán az Együttélést társult tagként felveszik a szervezet soraiba.
- 1991. május 12.:** Komáromban megrendezik a II. Imanapot.
- 1991. május 13.:** A Csemadok OV a rendszeresítés szándékával találkozót kezdeményez a három magyar politikai mozgalom képviselőivel, amelyen az alkotmánytervezetek és a nemzetiségi oktatásügy kérdéseiről tárgyalnak.
- 1991. május 14.:** A Szövetségi Gyűlés Népi Kamarájában a képviselői mandátumáról lemondott Gyimesi György helyét Mihályi Molnár László (EPM), a Nemzetek Kamarájában Miklós István helyét Boros Zoltán (EPM) foglalja el.
- 1991. május 15.:** A Szövetségi Gyűlés új házszabálya értelmében újjáalakulnak a képviselői klubok. Az Együttélés képviselői Coexistentia néven alakítanak klubot, amelynek elnökévé Duray Miklóst, alelnökévé Mihályi Molnár Lászlót választják.
- 1991. május 18.:** Magyar Ferenc, Novitzky Béla, Szőcs Ferenc és Varga Olivér parlamenti képviselők belépnek a Coexistentia parlamenti klubba, amely ezt követően felveszi az MKDM-Együttélés nevet. Bugár Béla és Vincze Dániel elutasítja a klubhoz való csatlakozást.
- 1991. május 21.:** A Szövetségi Gyűlés elfogadja az ún. földtörvényt, amely az 1948. február 25-e és 1990. január 1-je között elkobzott mezőgazdasági vagyon kárpótlását szabályozza. 6. §-a szerint a kárpótlás nem vonatkozik a magyaroktól elkobzott és a földreform során másoknak juttatott vagyonra.
- 1991. május 25.:** A Rákóczi Szövetség által létrehozott Esterházy János Emlékbizottság első ízben ítéli oda az Esterházy János Emlékplakettet. Kitüntetettjei Esterházy Malfatti Alice és Hites Kristóf.
- 1991. május 30.:** A Szövetségi Gyűlésben megalakul az Emberjogi és Kisebbségi Bizottság. Elnökévé Gémesi Károlyt választják.
- 1991. június 1.:** Az MKDM Országos Választmánya egy háromoldalú kerekasztal-beszélgetés összehívását szorgalmazza azzal a feladattal, hogy azon a magyar mozgalmak egységes álláspontot alakítsanak ki az alkotmánytervezettel kapcsolatban.
- 1991. június 8.:** Az Együttélés Országos Tanácsának komáromi ülésén határozatban mondják ki, hogy a mozgalom a szövetségi államformát támogatja, elveti az államszerződés gondolatát, s a nemzeti kisebbségek jogainak a szövetségi alkotmányban való rögzítését szorgalmazza.
- 1991. június 20.:** Az FMK által jelölt Podstránsky Vladimírt kinevezik a szlovák mezőgazdasági miniszter gazdasági helyettesévé.
- 1991. június 21.:** Az SZNT lusztrációs bizottságot hoz létre, amelyben a magyar mozgalmakat Markotán Péter, Ásványi László és Rózsa Ernő képviseli.
- 1991. június 26.:** Besztercebányán tartja I. közgyűlését a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom. Elnökévé Vladimír Mečiar választják.
- 1991. június 28-30.:** Gombaszögön megrendezik a XXXVI. Országos Kulturális Ünnepelet.

- 1991. júniusában:** Megjelenik Érsekújvárott a Castrum Novum című kétnyelvű havilap első száma. Felelős szerkesztője Cseri Zita.
- 1991. július 1.:** Ideiglenesen megszűnik a Szlovák Televízió magyar nyelvű adása. Genfben az európai nemzeti kisebbségekkel és etnikumokkal foglalkozó nemzetközi konferencia kezdődik. A kormány szintű küldöttségek tárgyalásain a csehszlovák küldöttség tagjaként részt vesz Hunčík Péter és Gémesi Károly, a nem kormány szintű szervezetek ezzel párhuzamosan zajló értekezletén pedig Gyurcsík Iván és Csáky Pál.
- 1991. július 3.:** Az Eurolánc polgári kezdeményezés aktivistái blokád alá veszik a körtvélyesi tározó szivattyúállomását, hogy ezzel gátolják a felvízcsatorna vízzel való feltöltését.
- 1991. július 8.:** A Szabad Földműves Újság felveszi a Szabad Földműves címet.
- 1991. július 11.:** Popély Gyula a Szabad Újságban közzétett felhívásában bejelenti egy politikai párt megalapítására irányuló szándékát, amely szerint a Magyar Néppárt megszervezését az teszi szükségessé, hogy a politikai mozgalmak nem képesek kellő hatékonysággal felvállalni a magyar kisebbség érdekvédelmét.
- 1991. július 15.:** Ján Čarnogurský szlovák miniszterelnök és Mádl Ferenc kormánybiztos újabb eredménytelen tárgyalásokat folytat Pozsonyban a bősi vízlépcső jövőjéről.
- 1991. július 16.:** Az FMK állásfoglalást tesz közzé az Új Szóban a bősi erőművel kapcsolatban, amelyben hangsúlyozza, hogy az erőmű eredeti tervek szerinti megépítése ellen foglal állást, s a legutóbbi koalíciós tárgyalásokon határozott fellépésével sikerült megakadályoznia a környezetvédők elleni rendőri fellépést.
- 1991. július 17.:** Az SZNT Elnöksége a rádióról és a televízióról szóló törvény alapján kinevezi a két intézmény tanácsát, amelyekbe valamennyi parlamenti párt 1-1 tagot delegálhatott. A rádió tanácsába a magyar mozgalmak Ozogány Ernőt (EPM), Lapos Józsefet (MKDM) és Balla Kálmánt (FMK), a televízióba Lacza Tihamért (EPM), Protič Máriát (MKDM) és Barak Lászlót (FMK) delegálták.
- 1991. július 17-18.:** Csölösztő mellett rendőrkülönítmény számolja fel a körtvélyesi víztározó területén két hete tartó tiltakozó akciót.
- 1991. július 19.:** A Szövetségi Gyűlés Nemzetek Kamarájában Bajnok István (EPM) foglalja el a mandátumáról lemondott Rajczy László megüresedett képviselői helyét.
- 1991. július 22.:** A környezetvédők – több parlamenti képviselő részvételével – újabb nagyszabású tiltakozó megmozdulást szerveznek Körtvélyesen a bősi vízlépcső megépítése ellen.
- 1991. július 23.:** Milan Zemko, az SZNT alelnöke fogadja az Eurolánc, a Szlovákiai Természet- és Tájvédők Szövetségének, valamint a csallóközi régió polgármestereinek képviselőit, akik kérik, hogy a kormány a vízlépcső sorsáról független szakemberek és a térség lakói véleményének figyelembevételével döntsön. A szlovák kormány ülésén ezzel egyidőben döntés születik a bősi vízerőmű szlovák területen történő üzembe helyezését lehetővé tévő ún. C-változat építési munkálatainak megkezdéséről.
- 1991. július 24.:** Az FMK Politikai Testülete nyilatkozatban közli, hogy nem ért egyet a szlovák kormánynak a bősi vízerőmű megépítéséről hozott döntésével.

- 1991. július 25.:** Keresztény Híradó címmel megjelenik Pozsonyban az MKDM időszaks kiadványának első száma.
- 1991. augusztus 1.:** Ján Čarnogurský fogadja a bősi vízlépcső ellen tiltakozó környezetvédő szervezetek küldöttségét, akik a szlovák miniszterelnöknek átadják tiltakozó petíciójukat.
- 1991. augusztus 3.:** Csőlősztó mellett kommandósokat vetnek be a körtvélyesi szivattyúállomást megszállva tartó tüntetők ellen.
- 1991. augusztus 7.:** A szlovákiai koalíciós pártok tanácskozásán az FMK kezdeményezésére megegyezés születik arról, hogy a bősi erőművel kapcsolatos lépéseket ezentúl koalíciós egyeztetések fogják megelőzni.
- 1991. augusztus 24.:** Az FMK Országos Választmányának lévai ülésén Gémesi Károly vezetésével létrehozzák az FMK Nemzeti Kisebbségi Tanácsát. Az OV határozatban mondja ki egy komplex nemzeti kisebbségi törvény elfogadásának szükségességét, s leszögezi, hogy az FMK a föderális államforma híve.
- 1991. augusztus 28.:** Csehszlovákia Kommunista Pártja Szövetségi Tanácsa a párt nevét Cseh- és Morvaország Kommunista Pártja és a Demokratikus Baloldal Pártja Szövetségére változtatja.
- 1991. augusztus 29.:** Több szlovák parlamenti képviselő, többek között Marián Andel, Jozef Prokeš és Peter Brňák Szlovákia szuverenitásáról és önrendelkezéséről szóló alkotmánytörvény-tervezetet terjeszt az SZNT Elnöksége elé.
- 1991. szeptember 2.:** Galántán megnyílik Szlovákia első – magyar tannyelvű – magángimnáziuma, Nagymegyeren pedig újraindul az 1982-ben megszüntetett magyar gimnázium.
- 1991. szeptember 3.:** A Szlovák Televízió ismét megkezdte a júliusban megszüntetett nemzetiségi műsorok sugárzását. A hetente egy alkalommal jelentkező Nemzetiségi magazint ezentúl kötelezően szlovák nyelvű feliratokkal látják el.
- 1991. szeptember 4.:** Ján Čarnogurský fogadja az Együttélés vezetőit, akik kifejtik, hogy a mozgalom a föderatív államjogi elrendezés fenntartását és az önrendelkezési elv tiszteletben tartását támogatja.
- 1991. szeptember 5.:** A. Nagy László, az FMK elnöke a mozgalom sajtótájékoztatóján bejelenti, hogy amennyiben nem születik megegyezés az államszövetség jövőjéről, az FMK népszavazás kiírását fogja kezdeményezni.
- 1991. szeptember 6.:** Václav Havel köztársasági elnök Pozsonyban fogadja a szlovákiai politikai pártok és mozgalmak, köztük az FMK, az MKDM és az Együttélés küldöttségét. A magyar mozgalmak képviselői elsősorban a szövetségi állam jövőjével, a bősi vízlépcsővel és a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos nézeteiket tolmácsolják az államfőnek.
Az FMK irodájában első ízben találkozik a három magyar politikai mozgalom küldöttsége. A megbeszélésen a jövőbeli államjogi elrendezésről, valamint együttműködésük lehetőségéről tanácskoznak, s megegyezés születik találkozáik rendszeresítéséről.
- 1991. szeptember 11.:** A DSZM és az SZNP több vezető politikusának részvételével megalakul a Szuverén Szlovákiáért kezdeményezés.
- 1991. szeptember 13.:** A Csemadok pozsonyi székházában első ízben találkoznak a prágai és pozsonyi parlament magyar képviselői. A tanácskozás résztvevői elsősorban a szövetségi államformáról, a nemzetek önrendelkezéséről,

a kisebbségek jogi helyzetéről, öngazgatásuk kérdéséről és az önrendelkezés alkotmányos úton történő eléréséről cserélnek véleményt.

1991. szeptember 14.: Reakcióként a Szuverén Szlovákiáért kezdeményezés létrejöttére megalakul a Közös Államért polgári kezdeményezés.

1991. szeptember 17.: Az SZNT Elnöksége elutasítja, hogy a szlovák parlament legközelebbi ülésén napirendre kerüljön a Szlovákia szuverenitásáról és önrendelkezéséről szóló alkotmánytervezet megvitatása.

1991. szeptember 19.: A szövetségi állam megőrzéséért rendezett pozsonyi nagygyűlésen felszólal többek között A. Nagy László, az FMK, és Bartakovics István, az MKDM parlamenti képviselője is. Az önálló Szlovákiát szorgalmazó mozgalmak ezzel egyidőben tüntetésen követelik Szlovákia szuverenitásának kinyilvánítását.

1991. szeptember 20.: Az Együttélés, az FMK és az MKDM vezetői újabb megbeszélést tartanak Pozsonyban. Elhatározzák két közös bizottság létrehozását: az egyik a kisebbségi jogok kidolgozásakor figyelembe veendő alapelvek egyeztetésével, a másik a területi átszervezéssel kapcsolatos elképzelések összehangolásával fog foglalkozni.

Prágában Marián Čalfa fogadja az FMK küldöttségét, amely arról tájékoztatja a szövetségi kormányfőt, hogy a Szövetségi Gyűlésben kezdeményezni fogja egy nemzetiségi törvény megalkotását.

1991. szeptember 22.: A VPN mintegy 15-20 ezer résztvevővel újabb tömeggyűlést rendez Pozsonyban a szövetségi állam megőrzése mellett. A rendezvényen részt vesz többek között A. Nagy László, Tóth Károly, Zászlós Gábor és Bugár Béla.

1991. szeptember 23.: Az SZNT kis szavazattöbbséggel elveti a Szlovákia szuverenitásáról beterjesztett alkotmánytörvény-javaslat megvitatását.

1991. szeptember 28.: A Csemadok OV losonci ülése jóváhagyja a Csemadok oktatási alapelveit, a keleti régió titkárává megválasztja Máté Lászlót, s állásfoglalásban szorgalmazza a népszavazást az államszövetség jövőjéről.

1991. szeptember 29.: Az Együttélés Intéző Bizottsága határozatban mondja ki, hogy elítéli a Szlovák Köztársaság szuverenitásának egyoldalú kinyilatkoztatását célzó törvényjavaslatot.

1991. október 1.: Komáromban Liszka József vezetésével megalakul a Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztálya.

1991. október 3.: A Bibliotheca Hungarica létrehozását indítványozó felhívásra összegyűlt könyv- és dokumentumadományokból a Nemzetiségi Dokumentációs Centrum égisze alatt megnyílik Somorján a Csehszlovákiai Magyar Központi Könyvtár és Levéltár.

Az Együttélés és az MKDM képviselői átadják František Mikloškonak, az SZNT elnökének a szlovák alkotmány nemzeti és etnikai kisebbségek jogait tartalmazó részére kidolgozott javaslatukat.

1991. október 5.: Az Együttélés Érsekkétyen ülésező Országos Tanácsa „Merre tart Szlovákia?” címmel memorandumot fogad el a nemzeti kisebbségekről, elfogadja Gyurcsík Iván lemondását külügyi titkári, illetve Varga Béla lemondását szervező titkári funkciójáról; Duka Zólyomi Árpád általános alelnököt ügyvezető alelnökké választja, s megbízza a főtítkári teendők végzésével. A Matica slovenská ún. szlovák nemzeti találkozót rendez Komáromban, amelynek résztvevői kiáltvánnyal fordulnak az SZNT-hez. Ebben felhívják a

figyelmet a szlovák nyelv veszélyeztetettségére, s egyedüli állam- és hivatalos nyelvként való bevezetésének szükségességére, követelik Szlovákia szuverenitásának és önrendelkezésének kihirdetését, s az országot nemzetközi jogi szubjektummá avató szlovák alkotmány elfogadását.

A DBP KB ülésén felmerül egy önálló magyar baloldali párt létrehozásának a lehetősége, amelynek feladata a jobboldali elkötelezettségű magyar politikai mozgalmak ellensúlyozása lenne.

1991. október 8.: A szlovák kormány alkotmányellenesnek minősíti és elutasítja a Szlovákia szuverenitásáról és önrendelkezéséről szóló alkotmánytörvényjavaslatot.

1991. október 11.: Deákiban a Csemadok és az SZMPSZ együttműködési szerződést ír alá, amely megerősíti a két szervezet közötti kapcsolatokat. Az SZMPSZ egyben támogatásáról biztosítja a Csemadok oktatási alapelveit.

1991. október 14.: Az Együttélés központi irodájában újabb találkozót tartanak a három magyar mozgalom képviselői. A találkozóról kiadott közlemény szerint a felek ismét megerősítették, hogy a közös államért szállnak síkra és az alkotmányos utat támogatják.

1991. október 17.: Esztergomban és Párkány vezetése megállapodik, hogy a Mária Valéria-híd újjáépítése érdekében közös Híd-bizottságot hoz létre.

1991. október 19-20.: Poprádon a VPN országos közgyűlésén határozat születik a mozgalom párttá alakulásáról. Új neve: Polgári Demokrata Unió – VPN, elnöke: Martin Porubjak.

1991. október 22.: Ján Bencúr szlovák belügyminiszter-helyettes körlevélben fordul a járási hivatalok előljáróihoz, amelyben a nyelvtörvényre és a közigazgatási törvényre hivatkozva felszólítja őket a nem szlovák nyelvű feliratok eltávolítására.

A szlovák Belügyminisztérium terminológiai bizottsága nem ajánlja Gúta 1948 előtti nevének visszaállítását. Ugyancsak elutasítja Deáki névváltoztatási kérelmét, egyben a návváltoztatások leállítását javasolja a Belügyminisztérium számára.

1991. október 26.: Az MKDM Nagycsalomján üléselő Országos Választmánya a működőképes föderáció fenntartása mellett foglal állást, ugyanakkor leszögezi, hogy az államszövetségnek többet kell törődnie a nemzetiségekkel.

1991. október 28.: Prágában Václav Havel köztársasági elnök első ízben osztja ki a Masaryk Érdemrendet. A Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tiltakozását követően Esterházy Jánost az utolsó pillanatban törlik a kitüntetettek listájáról.

Tíz hónapos kényszerszünetet követően a DH-Press Kiadó gondozásában ismét megjelenik a Nő. A kétheti lap felelős szerkesztője Kocsis Aranka.

1991. november 1.: Az MKDM és az Együttélés prágai parlamenti képviselői klubja javaslatot terjeszt be a Szövetségi Gyűlésben, amelyben népszavazás kiírását indítványozza a cseh-szlovák államszövetség megőrzésével kapcsolatban.

Balogh Gézárt az FMK által jelölt Tóth János váltja fel a szlovák oktatásügyi miniszter gazdasági ügyekért felelős helyettesének tisztségében.

1991. november 4.: Az SZNT szoros szavazati aránnyal úgy dönt, hogy leveszi a napirendről a Szlovákia szuverenitásáról, a népszavazásról, valamint az állami szimbólumokról szóló alkotmánytörvények megvitatását.

- 1991. november 6.:** Ján Bencúr belügyminiszter-helyettes – október 22-i körlevelét módosítva – a járási előljárókra bízva a nyelvtörvény és a közigazgatási törvény értelmezését, illetve a kétnyelvű helységnévtáblák használatának engedélyezését.
A Szövetségi Gyűlés Népi Kamarájának ülésén Világi Oszkárt beválasztják a Szövetségi Gyűlés Elnökségébe.
- 1991. november 15.:** A Szlovákiai Magyar Református Lelkészek Egyesülete szepesi alakuló ülésén a református egyház zsinatához intézett kérelmében sürgeti az egyházon belüli általános tisztújítás megvalósítását, valamint a történelmi egyházkerületek: a Dunamelléki és a Tiszáninneni Egyházkerület visszaállítását.
- 1991. november 20-21.:** Alkotmányozó zsinati ülést tart Komáromban a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház. A zsinat több, az egyház megújulását elősegítő javaslatot is elfogad, elmarad ugyanakkor a gyülekezetek zöme által igényelt általános tisztújítás, valamint a két történelmi egyházkerület visszaállítása.
- 1991. november 24.:** Grendel Lajos a kassai XX. Fábry Zoltán Irodalmi és Kulturális Napok záróvitájában felszólítja az FMK-t, hogy lépjen ki a szlovák kormánykoalícióból.
- 1991. november 30.:** Csölösztön tartja alakuló ülését a Közép-európai Népcsoportok Fórumának vezetősége. Egyik alelnökévé Duray Miklóst, az Együttélés elnökét választják.
- 1991. december 2.:** Az SZNT ülésén leteszi a képviselői esküt a mandátumáról lemondott Mikuláš Hirjak helyére lépő Hornyák János (MKDM).
Ján Čarnogurský szlovák miniszterelnök Budapesten Mádl Ferenc tárca nélküli miniszterrel tárgyal a bősi vízmű további sorsáról. A két fél egy közös, az Európai Közösség szakértőivel kiegészítendő bizottság felállításában állapodik meg.
- 1991. december 7-8.:** Az FMK Léván ülésező Országos Választmánya úgy dönt, hogy az ország stabilitása érdekében továbbra is tagja marad a szlovák kormánykoalíciónak, valamint hogy javasolni fogja az országos közgyűlésnek a mozgalom politikai párttá alakulását.
- 1991. december 9.:** A szlovák Belügyminisztérium bejegyzi a Magyar Néppártot.
- 1991. december 14-15.:** Trencsénben tartja I. kongresszusát a Demokratikus Baloldal Pártja, amely határozatot hoz a Cseh- és Morvaország Kommunista Pártjával alkotott szövetségből való kilépésről és a párt önállósodásáról. A párt elnökévé ismét Peter Weisst, egyik alelnökévé Borza Erzsébetet választják.
- 1991. december 22.:** Duray Miklós lemond a szövetségi parlament MKDM-EPM klubjának elnöki tisztségéről. A frakció vezetését Mihályi Molnár László veszi át.
- 1991. decemberében:** Megjelenik Párkányban a városi önkormányzat Štúrovo a okolie – Párkány és Vidéke c. kétnyelvű havilapjának első száma. Főszerkesztője Himmler György.
- 1992. január 1.:** A Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség létrehozza Dunaszerdahelyen a kiadói, nyomdai és kereskedelmi részleggel is rendelkező Lilium Aurum Kft.-t. Igazgatója Hodossy Gyula.

- 1992. január 7.:** Első ülését tartja a beneši dekrétumok felülvizsgálása céljából Václav Havel kezdeményezésére létrejött bizottság. A testületben helyet kapnak a magyar politikai mozgalmak képviselői is.
- 1992. január 8.:** A korábban MKDM-EPM néven szereplő prágai parlamenti klub felveszi a Coexistentia nevet. Elnöke Mihályi Molnár László, alelnöke Bajnok István.
- 1992. január 16.:** A Dél-Szlovákiába látogató Václav Havel Gútán találkozik több dél-szlovákiai város, Ógyallán az MKDM, Érsekújvárott a Csemadok és a Matica slovenská képviselőivel.
- 1992. január 18.:** A Magyar Néppárt Komáromban zajló I. országos közgyűlése a párt elnökévé Popély Gyulát, alelnökévé Szócs Ferencet választja. Az Együttélés Pozsonyban ülésező Intéző Bizottsága támogatásáról biztosítja a történelmi községszervek visszaállítására irányuló törekvéseket, a választási koalíció kötéséről tárgyalva pedig leszögezi, hogy „természetes szövetségesének” az MKDM-et tartja.
- 1992. január 20.:** Pozsonyban tárgyalásokat folytatnak az Együttélés Intéző Bizottságának és az MKDM Elnökségének képviselői, amelyen kinyilvánítják a két mozgalom választási koalíciójának szándékát.
- 1992. január 22.:** Marián Čalfa szövetségi miniszterelnök Prágában fogadja az MKDM háromfős küldöttségét. Megbeszélésük témája a magyar oktatásügy helyzete, valamint az államjogi elrendezés kérdése.
- 1992. január 23.:** A három magyar mozgalom képviselői a nemzetiségi adás kibővítésére vonatkozó javaslatokat nyújtanak át a Szlovák Televízió tanácsának. Javasolják többek között egy önálló szerkesztőség létrehozását, napi 10-15 perces magyar nyelvű hírközlés és heti 30-40 perces magyar nyelvű magazin sugárzását.
- 1992. január 25.:** Dunaszerdahelyen tartja VIII. országos közgyűlését az FMK, amelyen új alapszabályt fogadnak el, s határoznak a mozgalom párttá alakulásáról Magyar Polgári Párt (MPP) néven. Elnökévé A. Nagy Lászlót választják, első alelnöke Tóth Károly, alelnökei: Világi Oszkár, Tóth János és Gémesi Károly, politikai szövivője Gyurovszky László. A választásokkal kapcsolatban úgy döntenek, hogy koalíció kialakítása során elsőbbséget élvez a magyar mozgalmakkal kötendő szövetség. A Csemadok OV vezetősége Václav Havel dél-szlovákiai útja kapcsán levélben fordul a köztársasági elnökhöz, amelyben síkra száll a beneši dekrétumok eltörléséért. Az MKDM Országos Választmányának nagykaposi ülésén elfogadott határozat szerint az MKDM szorgalmazza a második világháború után a szlovákiai magyarságot alapvető emberi jogaiban sértő kollektív bűnösség elvének eltörlését, s elengedhetetlennek tartja a magyar kisebbség rehabilitálását.
- 1992. január 27.:** Az SZNT ülésén leteszi a képviselői esküt a mandátumáról lemondott Göröcs Mihály helyére lépő Tarnóczy István (MKDM).
- 1992. január 29.:** A Szövetségi Gyűlés új választási törvényt fogad el. A törvény értelmében a választásokon induló pártoknak vagy mozgalmaknak a parlamentbe jutáshoz továbbra is el kell érniük az 5%-os küszöböt, 2 vagy 3 párt koalíciója esetén azonban a küszöb 7%, 4 vagy több párt koalíciója esetén 10%.
- 1992. január 30.:** Az Együttélés és az MKDM képviselői a František Mikloškohoz intézett levelükben a nyelvtörvény végrehajtását ellenőrző bizottság feloszlását kérik az SZNT elnökétől.

- 1992. január 30-31.:** A Szövetségi Gyűlés a földtörvény módosítására benyújtott javaslatokról tárgyal. A Nemzetek Kamarájának szlovák része elutasítja azt a javaslatot, hogy a törvény orvosolja azok vagyoni jogi sérelmeit is, akik vagyont az elnöki dekrétumok, illetve SZNT-rendeletek alapján kobozták el.
- 1992. január 31.:** Az SZNT ülésén az MKDM és az Együttélés képviselői egy nyilatkozat-tervezetet terjesztenek elő, amelyben indítványozzák, hogy a parlament a zsidók és a németek megkövetése után fogadjon el hasonló nyilatkozatot a magyarokkal szemben fogantatosított kollektív bűnösség elvével kapcsolatban is.
- 1992. február 1.:** Az Együttélés Országos Tanácsa nagycétényi ülésén felhatalmazza a mozgalom vezetését, hogy kezdjen koalíciós tárgyalásokat az MKDM-mel. Nem zárkózik el a hármas koalíciótól sem, nyitva hagyja viszont a kérdést, hogy a koalíció harmadik tagja az MPP vagy az MNP legyen.
- 1992. február 10.:** Az Együttélés és az MKDM tárgyalóküldöttsége megegyezik abban, hogy a két mozgalom koalícióban indul a parlamenti választásokon. A Polgári Demokratikus Unió – VPN és az MPP tárgyalásokat folytat az választási koalícióról.
- 1992. február 12.:** Az SZNT Elnöksége elutasítja az államjogi elrendezésről február 8-án Milovyban megfogalmazott szerződéstervezetet, miután a tervezet mellett a szükséges 11 helyett csak 10-en szavaznak.
- 1992. február 17.:** A Szövetségi Gyűlés ülésén leteszik az esküt az alkotmánybírákká kinevezett képviselők helyébe lépő új képviselők, köztük Mészáros András (MPP), a Nemzetek Kamarájának tagja. Világi Oszkárt beválasztják a Népi Kamara Elnökségébe, egyben megválasztják a kamara alelnökévé. A koalíciós együttműködésről és a koalíció esetleges további bővítéséről tárgyal az Együttélés és az MKDM küldöttsége. Megegyezésük szerint új partnerrel a másik fél beleegyezése nélkül nem kötnek szerződést.
- 1992. február 18.:** A Szövetségi Gyűlés módosítja a földtörvényt. A törvény 6. §-ából kikerül az a kitétel, hogy a kárpótlás nem vonatkozik az elkobzott és a földreform során másoknak adományozott vagyona.
- 1992. február 21.** Podstránsky Vladimírt az ugyancsak az MPP által jelölt Matiaško László váltja fel a szlovák mezőgazdasági és élelmiszeripari miniszter gazdasági helyettesének tisztségében.
Az Együttélés és az MNP küldöttsége tárgyalásokat folytat a választásokon való esetleges közös fellépésről.
- 1992. február 24.:** Az MKDM és az MPP közötti tárgyalásokon a két fél kinyilvánítja, hogy szükségesnek tartaná egy MKDM – EPM – MPP hármaskoalíció létrehozását.
- 1992. február 26.:** Az SZNT szintén új, a Szövetségi Gyűlés törvényéhez hasonló választási törvényt fogad el.
- 1992. február 27.:** Az SZNT törvényt hoz a nyitrai Mezőgazdasági Főiskola és a Pedagógiai Kar egyesítéséről Nyitrai Egyetem néven. A törvény vitája során elvetik Bauer Editnek az önálló magyar pedagógiai kar létrehozására vonatkozó javaslatát, viszont külön határozatban elfogadják Berényi József indítványát, hogy az SZNT javasolja az egyetem szenátusának a Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségek Karának megalakítását.
Duray Miklós, az Együttélés és Bugár Béla, az MKDM elnöke aláírja a két mozgalom koalíciójának politikai alapelveiről szóló szerződést.

- 1992. február 29.:** Komáromban tartja V. országos közgyűlését az MKDM, amelyen elfogadják a mozgalom választási programját.
- 1992. március 1.:** Podstránsky Vladimírt beiktatják a szövetségi gazdasági minisztérium mezőgazdasági miniszterhelyettesi tisztségébe.
- 1992. március 5.:** Tárgyalások kezdődnek az EPM – MKDM koalíció képviselői és az MPP vezetése között az esetleges hármas koalíció létrehozásáról.
- 1992. március 7.:** Az Esterházy János Klub megrendezi Pozsonyban a II. Esterházy János Napokat. A rendezvény alkalmából az Esterházy János Emlékbizottság Esterházy János-emlékpakkal tünteti ki Janics Kálmánt, valamint az egykori Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség még életben lévő négy vezetőjét: Hajdú Lászlót, Krausz Zoltánt, Lipcsey Gyulát és Mészáros Gyulát.
- 1992. március 10.:** A szlovák kormány az MPP által jelölt Molnár Rozáliát kinevezi az ellenőrzési miniszter helyettesévé.
- 1992. március 23.:** Az MKDM és az Együttélés küldöttsége megbeszélést folytat a Magyar Néppárttal az esetleges választási együttműködés feltételeiről.
- 1992. március 26.:** Eredménytelenül érnek véget az MKDM, az Együttélés és az MPP tárgyalóküldöttségei között a koalíció létrehozását célzó megbeszélések.
- 1992. március 28.:** Az Együttélés Hanván ülésező Országos Tanácsa és az MKDM Nagyölveden ülésező Országos Választmánya egyaránt jóváhagyja a választási koalíciós szerződést, egyúttal nyitva hagyja a Magyar Néppárttal kötendő esetleges koalíció lehetőségét.
Szlovákia Szociáldemokrata Pártjának II. kongresszusán Alexander Dubčeket megválasztják a párt elnökévé.
- 1992. március 29.:** Az MPP Országos Választmánya úgy határoz, hogy az Együttélés és az MKDM elutasító döntését követően nem állít jelölteket a Polgári Demokrata Párt és a Demokrata Párt listáján sem, s egyedül indul a parlamenti választásokon.
- 1992. március 30.:** Az SZNT ülésén Csáky Pál javasolja, hogy a parlament fogadjon el nyilatkozatot a magyarokkal szemben 1945 és 1948 között érvényesített kollektív bűnösség elvének elvetéséről, s felolvassa az MKDM – EPM koalíció képviselői által már két hónappal korábban beterjesztett nyilatkozat-tervezetet.
- 1992. április 1.:** A Csehszlovákiai Magyar Írók Társaságának Pozsonyban ülésező III. közgyűlésén lemond elnöki tisztségéről és az Irodalmi Szemle főszerkesztői posztjáról Grendel Lajos. Az Irodalmi Szemle új főszerkesztőjévé Tőzsér Árpádot nevezik ki.
Az SZNT ülésén csak úgy sikerül megakadályozni a Szlovákia szuverenitását deklaráló nyilatkozatjavaslatról való szavazást, hogy a kormánypárti és a magyar képviselők kivonulnak az ülésteremből. Nem születik döntés a Csáky Pál által előterjesztett nyilatkozattervezetről sem, megvizsgálására bizottságot hoznak létre.
- 1992. április 2.:** Az Együttélés és az MKDM megállapodást köt a Magyar Néppárttal a hármas választási koalícióról. A koalíciós szerződés szerint a három tömörülés a szövetségi parlamentbe közös választási listát állít, a szlovák parlamentbe való választásokon pedig az MNP jelöltjei az MKDM – EPM koalíció listáján indulnak.

- 1992. április 15.:** Az SZNT politikai grémiumának ülésén az MKDM, az Együttélés és az MPP képviselőin kívül valamennyi klub elutasítja, hogy a Csáky Pál által előterjesztett nyilatkozattervezetet a parlament elé terjesszék.
- 1992. április 22.:** Az SZNT Elnöksége befejezettnak nyilvánítja a nyelvtörvényt felügyelő bizottság munkáját. A bizottság zárójelentése szerint a törvény alkalmazása és magyarázása nem egyértelmű, ezért javasolja, hogy a parlament a következő választási időszakban térjen vissza a nyelvhasználati jogok szabályozására.
- 1992. április 24.:** Az MKDM „A koalíciós kormány hatalmi bűnözése a magyar nemzeti kisebbség ellen 1945-től 1948-ig” címmel az Új Szó hasábjain nyilvánosságra hozza a magyar kisebbséget ért jogtalanságok jóvátételére kidolgozott javaslatát.
- 1992. április 25.:** A Csallóközi Városok és Falvak Szövetsége, az Együttélés és az Eurolánc polgári kezdeményezés mintegy 120 szlovákiai és magyarországi Duna menti település polgármestere részvételével Duna-konferenciát rendez Dunaszerdahelyen. A konferencia résztvevői a C-variáns munkálatainak azonnali leállítására és a Duna rehabilitációjára szólítják fel a szövetségi kormányt. Az MPP az Új Szóban nyilvánosságra hozza az 1945–48 között kiadott elnöki dekrétumokkal kapcsolatos állásfoglalását, amely szerint a jogfosztó dekrétumokat és egyéb jogszabályokat vagy a Szövetségi Gyűlés törvényeivel, vagy az Alkotmánybíróság határozatával kellene érvényteleníteni.
- 1992. május 1.:** Protič Jánost Papp Sándor váltja fel a Szlovák Rádió magyar adásának főszerkesztői posztján.
- 1992. május 7.:** Az SZNT ülésén ismét előterjesztik a Szlovákia szuverenitásáról szóló nyilatkozatot. A szavazáson a jelenlévő 139 képviselő közül 73 szavaz a nyilatkozat elfogadása mellett, így az nem kapja meg a szükséges háromtöbbség szavazattöbbséget.
A magyar kormány úgy határoz, hogy felmondja a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszerről kötött 1977. évi államszerződést.
- 1992. május 10.:** Az MKDM megrendezi Komáromban a III. Imanapot.
- 1992. május 11.:** Václav Havel Prágában fogadja az MPP háromtagú, valamint az MKDM – EPM – MNP koalíció hattagú küldöttségét.
A szlovák kormány rendkívüli ülésén jogtalannak minősíti, s ultimátumszerűnek ítéli a magyar kormánynak a vízlépcsőről szóló szerződés felmondásáról hozott határozatát.
- 1992. május 13-16.:** A Csemadok OV megrendezi Dunaszerdahelyen a XVII. Duna Menti Tavaszt, a színjátszó és bábjátszó gyermekek fesztiválját.
- 1992. május 15.:** Balla Kálmánt megbízott főszerkesztőként Barak László váltja fel a Nap című hetilap élén.
- 1992. május 19.:** A magyar kormány diplomáciai jegyzékben értesíti Csehszlovákiát a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megépítéséről és üzemeltetéséről 1977-ben megkötött szerződés május 25-i hatállyal történő felmondásáról.
- 1992. május 22.:** A csehszlovák kormány diplomáciai jegyzéket juttat Budapestre, amelyben leszögezi, hogy Magyarországnak nincs jogi indoka a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszerről szóló szerződés felmondására.
- 1992. május 25.:** A szlovák Belügyminisztérium terminológiai bizottsága Párkány, Kőbölkút és Tardoskéd névváltoztatási kérelmének elutasítását javasolja a minisztérium számára.

- 1992. május 29.:** Ipolyságon megnyílik a helyi önkormányzat kezdeményezésére létrehozott Honti Múzeum és Képtár. Igazgatója Danis Ferenc.
- 1992. május:** Társadalomtudományi kutatásokkal foglalkozó szakemberek, mindekelőtt történészek, szociológusok és nyelvészek részvételével megalakul Pozsonyban a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport. Tiszteletbeli elnöke Turczel Lajos, titkára Gyurgyík László.
- 1992. június 2.:** A szövetségi és a szlovák kormány jegyzéket nyújt át a prágai és a pozsonyi magyar külképviseletnek, amelyben tiltakozásukat fejezik ki amiatt, hogy a magyar tömegtájékoztatási eszközök aránytalanul nagy teret biztosítanak a hármas magyar koalíciónak, beavatkozva ezzel a csehszlovákiai választási kampányba.
- 1992. június 3.:** A szlovák kormány jóváhagyja azt a javaslatot, hogy a szövetségi kormány mellett alakuljon meg a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Tanácsa, s elfogadja annak működési szabályzatát.
- 1992. június 5-6.:** A rendszerváltás utáni második szabad választásokat tartják Csehszlovákiában, amelyeken a válsztópolgárok 86%-a vesz részt. Amíg Csehországban a jobboldali Polgári Demokrata Párt és a Kereszténydemokrata Párt koalíciója, addig Szlovákiában a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom a legeredményesebb. A Szövetségi Gyűlésben összesen 11 magyar nemzetiségű képviselő jut mandátumhoz: a Népi Kamarában az EPM jelöltjeként Andrassy Ferenc, Mihályi Molnár László és Pázmány Péter, az MKDM jelöltjeként Bartakovics István; a Nemzetek Kamarájában az Együttélés jelöltjeként Duray Miklós, Bajnok István, Batta István és Boros Zoltán, az MKDM jelöltjeként Bábi Péter, Hornyák János és Sárközy Klára. A Szlovák Nemzeti Tanácsba 16 magyar képviselő jut be: az Együttélés jelöltjeként Bauer Edit, Dobos László, Duka Zólyomi Árpád, Köteles László, Komlós Zolt, Filakovszky János, Fehér Miklós, Harna István és Rózsa Ernő, az MKDM jelöltjeként Bugár Béla, Barta Pál, Csáky Pál, Farkas Pál és Fóthy János, a DBP listájáról 2 Varjú János és Zselenák József szerez mandátumot. Az FMK kizorul mind a prágai, mind a pozsonyi parlamentből.
- 1992. június 8.:** Brünmben a két győztes pártvezető megbeszélésén Václav Klaus a működőképes föderáció, Vladimír Mečiar a konföderáció és Szlovákia nemzetközi jogi szubjektumként való elismertetése mellette száll síkra.
- 1992. június 9.:** A magyar Országgyűlés hatályon kívül helyezi a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megvalósításáról és üzemeltetéséről szóló 1977. évi szerződést.
- 1992. június 16.:** Bugár Béla, az MKDM elnöke a Csehszlovák Sajtóirodának nyilatkozva kijelenti, hogy Szlovákia önállósulása esetében az MKDM a magyar kisebbség jogainak szavatolására területi autonómiát fog követelni.
- 1992. június 23.:** Az SZNT alakuló ülésén Ivan Gašparovičot (DSZM) választják meg a testület elnökévé. A Nemzetiségi Bizottságot ismét megszüntetik, s az Államigazgatási Bizottsággal összevonva, létrehozzák az Államigazgatási, Helyi Önkormányzati és Nemzetiségi Bizottságot. Az EPM és az MKDM két külön parlamenti klubot hoz létre. Az Együttélés és az MKDM prágai parlamenti képviselői úgy határoznak, hogy Coexistentia néven közös parlamenti klubot alakítanak. Elnökévé Duray Miklóst, alelnökévé Bartakovics Istvánt választják.

- 1992. június 24.:** Vladimír Mečiarral az élen megalakul az új szlovák kormány, amelyben egy kivételével valamennyi miniszteri tárcát a DSZM kapja.
- 1992. június 25.:** A Szövetségi Gyűlés alakuló ülésén Michal Kováčot (DSZM) választják a testület elnökévé, az Elnökségbe bekerül Duray Miklós és Pázmány Péter.
- 1992. június 26.:** A Nő utódlapjaként a Magyar Asszonyok Ligája kiadásában megjelenik Pozsonyban az Új Nő című kétheti lap első száma.
- 1992 júniusában:** Megjelenik Pozsonyban a Kalligram című irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat első száma. Kiadója a Kalligram Könyvkiadó Kft., főszerkesztője Grendel Lajos.
- 1992. július 2.:** Václav Havel köztársasági elnök Jan Stráskýval az élen kinevezi a 10 tagúra redukált új szövetségi kormányt.
- 1992. július 3.:** A Szövetségi Gyűlés nem választja újra Václav Havel köztársasági elnököt.
- 1992. július 4.:** Az Együttélés Komáromfüssön ülésező Országos Tanácsa sürgeti a magyar politikai szubjektumokkal, köztük az MPP-vel való szorosabb együttműködést, s politikai nyilatkozatot fogad el az ország helyzetéről.
- 1992. július 15.:** Kéthetes szünet után, immár a Madách-Posonium Kft. kiadásában újra megjelenik a Szabad Újság című napilap.
- 1992. július 16.:** Komárom önkormányzata az SZMPSZ kezdeményezésére önkormányzati oktatási intézményként létrehozza a Komáromi Városi Egyetemet.
- 1992. július 17.:** Az SZNT deklarációt fogad el a Szlovák Köztársaság szuverenitásáról. A parlament elveti Csáky Pál javaslatát, hogy a deklaráció mondja ki a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok egyenjogúságának az alkotmányban való rögzítését.
- A szuverenitási nyilatkozatra válaszul Václav Havel levélben értesíti a Szövetségi Gyűlést, hogy július 20-i hatállyal lemond köztársasági elnöki tisztségéről.
- 1992. július 21.:** A szlovák kormány leváltja a Nemzetiségi Tanács összes tagját. A testület elnökévé Roman Kováč miniszterelnök-helyettest, alelnökévé Dušan Slobodník kulturális minisztert nevezi ki.
- 1992. július 22-23.:** Pozsonyban Vladimír Mečiar és Václav Klaus megállapodik a cseh-szlovák föderáció törvényes úton való felszámolásáról.
- 1992. július 28.:** A szlovák kormány a történelmi községnevek visszaállítására vonatkozó kérelmekkel foglalkozva jóváhagyja Érsekkéty és Nyitra nagykér kérelmét; Gúta, Kőbölkút, Tardoskéd és Párkány kérvényét ugyanakkor elutasítja.
- 1990. augusztus 10.:** Az Együttélés és az MKDM pozsonyi parlamenti képviselői a szlovák alkotmánytervezettel kapcsolatban megfogalmazzák módosító javaslataikat.
- 1992. augusztus 19-21.:** Budapesten a Magyarok III. Világtalálkozóján Dobos Lászlót megválasztják a Magyarok Világszövetsége Kárpát-medencei alelnökévé.
- 1992. augusztus 24.:** Az alkotmánytervezettel kapcsolatos közös álláspont kialakítása céljából a magyar pártok és mozgalmak részvételével négyoldalú tanácskozásra kerül sor a Csemadok pozsonyi székházában.
- 1992. augusztus 26-27.:** Brnőben Václav Klaus és Vladimír Mečiar hatodik találkozója megállapodás születik a cseh-szlovák államszövetség 1993. január 1-jei hatállyal történő megszüntetéséről.

- 1992. szeptember 1.:** Az SZNT elfogadja a Szlovák Köztársaság alkotmányát. Az Együttélés és az MKDM képviselői, miután valamennyi módosító javaslatukat elutasítják, az alkotmány szövege és a szavazás módszere (nyílt névszerinti szavazás) elleni tiltakozásul a szavazás előtt elhagyják az üléstermet. Alistálon református, Dunaszerdahelyen, Ipolyságon és Paláston római katolikus magyar alapiskola, Gútán római katolikus nyolcéves gimnázium nyílik.
- 1992. szeptember 3.:** A pozsonyi várban Ivan Gašparovič parlamenti elnök és Vladimír Mečiar miniszterelnök ünnepélyes keretek között aláírja a szlovák alkotmányt. Az Együttélés és az MKDM parlamenti frakciói az ünnepi aktuson nem vesznek részt.
- 1992. szeptember 9.:** Vladimír Mečiar Budapesten Antall József magyar miniszterelnökkel tárgyal a bősi vízlépcső jövőjéről és a kisebbségi kérdésről. A két fél megerősíti: igénylik az Európai Közösség bevonásával folyó egyeztető tárgyalásokat, Mečiar ugyanakkor elutasítja a magyar javaslatot, hogy közösen forduljanak a Hágai Nemzetközi Bírósághoz. Megegyezés születik arról, hogy a vízlépcső ügyének és a kisebbségek kérdésének megvizsgálására közös parlamenti bizottságot hoznak létre.
- 1992. szeptember 25.:** A komáromi Jókai Színház nagytermében megtartott ünnepélyes tanévnyitóval megnyílik a Komáromi Városi Egyetem. Megbízott igazgatója Szabó Rezső.
- 1992. szeptember 26.:** A Csemadok Pozsonyban ülésező Országos Választmánya egy szlovákiai magyar értelmiségi találkozó összehívását kezdeményezi.
- 1992. október 1.:** A szlovák parlament megnevezése Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsára változik.
- 1992. október 4.:** Budapesten ünnepélyes keretek között felavatják Esterházy János emléktábláját. Az eseményen részt vesznek többek között a szlovákiai magyar politikai tömörülések elnökei, valamint a Csemadok elnöke.
- 1992. október 10.:** Ipolyságon tartja II. kongresszusát az MPP, amely módosítja a párt alapszabályát, élére 30 tagú Országos Választmányt, elnökévé ismét A. Nagy Lászlót, alelnökeivé Tóth Károlyt, Tóth Jánost és Zoller Mihályt választja. A kongresszuson elfogadott nyilatkozat szükségesnek minősíti a magyar koalícióval való szorosabb együttműködést.
- 1992. október 16.:** A szlovák Közlekedési, Távközlési és Közmunkaügyi Minisztérium arra utasítja Szlovákia útkarbantartó vállalatait, hogy október 31-ig szereljék le a magyar nyelvű vagy a kétnyelvű helységnévtáblákat.
- 1992. október 19.:** Az MPP-t megfigyelői státussal felveszik az Európai Liberális, Demokrata és Reformpártok Szövetségébe.
- 1992. október 22.:** Brüsszelben eredménytelen tárgyalások zajlanak Csehszlovákia, Magyarország és az Európai Közösség képviselői között a Bős–Nagy-marosai Vízerőműről.
- 1992. október 23.:** A magyar kormány bejelenti, hogy a Duna tervezett egyoldalú elterelése miatt keresetlevelet nyújt be a Hágai Nemzetközi Bírósághoz.
- 1992. október 24.:** A szlovák fél Dunacsún és Gutor között megkezdí a Duna elterelését a bősi erőműhöz vezető felvízcsatornába.
- 1992. október 28.:** Londonban az Európai Közösség és a visegrádi hármak csúcstalálkozóján Csehszlovákia és Magyarország képviselői megállapodnak, hogy a bősi vitát a Hágai Nemzetközi Bíróság elé terjesztik.

- 1992. november 5.:** Az új szlovák kormány hivatalba lépése óta első ízben ülésezik a kormány Nemzetiségi Tanácsa. November 3-án kinevezett új elnöke Milan Kňažko miniszterelnök-helyettes.
- 1992. november 7.:** Dunaszerdahelyen tartja alakuló országos közgyűlését a Magyar Asszonyok Ligája. Elnöke Laczkóné Erdélyi Margit.
Az Együttélés Országos Tanácsának Český Těšín-i ülésén bejelentik, hogy az államszövetség szétesése után a mozgalom is kettészakad, s csehországi része Coexistentia néven működik tovább.
- 1992. november 11.:** Miután a Dunaszerdahelyi járás községeiben, valamint Szepsi környékén megkezdődött a magyar helységnevtáblák erőszakos eltávolítása, az Együttélés és az MKDM közös állásfoglalásban tiltakozik a lépés ellen.
- 1992. november 18.:** Bohuslav Piato, a Szlovák Televízió hírszerkesztőségének főszerkesztője a magyar adás számára betiltja a szlovákiai helységnevek magyar nyelvű használatát.
A szlovák parlament törvényt hoz a még meg sem alakult Nyitrai Egyetem megszűnéséről és két önálló főiskola: a Pedagógiai, illetve a Mezőgazdasági Főiskola létrehozásáról.
- 1992. november 19.:** A szlovák parlament jóváhagyja a Vladimír Mečiar budapesti látogatása során megkötött megállapodás értelmében létrehozandó két magyar-szlovák parlamenti vegyes bizottság összetételét: a bőszi kérdéssel foglalkozó 8-tagú bizottságba bekerül Rózsa Ernő, a szlovák-magyar kapcsolatokkal foglalkozó 11 fős bizottságba Csáky Pál és Zselenák József.
- 1992. november 25.:** A Szövetségi Gyűlés jóváhagyja a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság megszűnését kimondó alkotmánytörvényt. A Coexistentia parlamenti klub képviselői tartózkodnak a szavazástól.
- 1992. december 1.:** Pukkai László helyett Lovász Gabriella veszi át az SZMPSZ vezetését.
- 1992. december 5-6.:** Léván „A szlovákiai magyarság jövőképe az önálló Szlovákiában” címmel megrendezik az I. Szlovákiai Magyar Értelmiségi Fórumot, amelynek résztvevői nyilatkozatban szólítják fel a magyar pártokat és mozgalmakat egy egyeztető tanács létrehozására, s javasolják, hogy forduljanak közös dokumentummal az európai és nemzetközi szervezetekhez.
A magyar politikai tömörülések elnökei, A. Nagy László, Bugár Béla, Duray Miklós és Popély Gyula az Értelmiségi Fórum alkalmából december 5-én közös nyilatkozatot írnak alá Csehszlovákia megszűnésének körülményeiről, amelyben kijelentik, hogy az önálló Szlovákia antidemokratikus folyamat eredményeként jön létre.
- 1992. december 10.:** Pozsonyban a négy magyar politikai tömörülés megállapodik a politikai egyeztető tanács létrehozásáról.
- 1992. december 11.:** Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlethez intézendő nyilatkozatról tárgyal Pozsonyban a négy magyar politikai erő elnöke. A nyilatkozat azzal a kéréssel fordul az EBEÉ-ben résztvevő országok képviselőihez, hogy Szlovákia felvétele előtt mérlegeljék, mennyire tartja tiszteltben a helsinki elveket.
- 1992. december 16.:** Strasbourgba utazik az MPP küldöttsége, valamint az Együttélés és az MKDM közös küldöttsége. A két küldöttség tájékoztatni kívánja az Európa Parlament és az Európa Tanács vezetőit a szlovák kormány nemzetiségi politikájáról és a magyarság helyzetéről.

1992. december 31.: Duray Miklós a Szabad Újságban a svájci és belga példára hivatkozva felveti a szlovákiai etnikumok közötti ún. társnemzeti viszony megteremtésének lehetőségét.

Éjfélkor megszűnik a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság, s 1993. január 1-jével megalakul az önálló Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság.

- ANTALOVÁ, INGRID (ED.): *Verejnost' proti násiliu 1989–1991. Svedectvá a dokumenty*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 1998.
- BALUN, PETER (ZOST.): 1988. *Rok pred zmenou. Zborník a dokumenty*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 2009.
- BALUN, PETER — STREŠŇÁK, GÁBOR (ZOST.): *November. Očami ŠtB a ulice*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 2009.
- BÁRDI, NÁNDOR: Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989–1998. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, II. évf. (2000) 1. sz. 47–68. p.
- BÁRDI, NÁNDOR—ÉGER, GYÖRGY (SZERK.): *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Budapest, Teleki László Alapítvány /A Magyarságkutatás könyvtára, XXIV./, 2000.
- BERÉNYI, JÓZSEF: *Nyelvországlás. A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi okai*. Pozsony, Fórum Alapítvány (Fórum Akadémia Füzetek 1.), 1994.
- BOCK, IVO—HÄNSGEN, SABINE—SCHLOTT, WOLFGANG: Kultúra a cenzúrán túl. In: Rissmann, Erika (szerk.): *Szamizdat. Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956–1989*. Budapest, Stencil Kiadó—Európai Kulturális Alapítvány, 2004.
- BORDÁS, SÁNDOR—FRIČ, PAVOL—HAIDOVÁ, KATARÍNA—HUNČÍK, PÉTER—MÁTHÉ, RÓBERT: *Ellenpróbák. A szlovák-magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában*. Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 1995.
- ČARNOGURSKÝ, JÁN: *Videné od Dunaja*. Bratislava, Kalligram, 1997.
- CSANDA, GÁBOR—TÓTH, KÁROLY (szerk.): *Kultúra. Magyarok Szlovákiában*. III. kötet. Somorja. Fórum Kisebbségkutató Intezet, 2006.
- CSÉFALVAY, ESZTER K. (SZERK.): *Közösségünk szolgálatában. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom öt esztendeje 1989–1994*. Pozsony, MKDM, 1995.
- Csehszlovákiai nonkonformisták az országban élő magyar kisebbség helyzetéről és a nemzetiségi kérdésről. New York, Hungarian Human Rights Foundation, 1989.
- Deset pražských dnů. 17.-27. listopad 1989. Dokumentace*. Praha, Academia, 1990
- DURAY, MIKLÓS (SZERK.): *A szlovákiai magyar iskolák védelmében*. Hungarian Human Rights Foundation, 1984.
- DURAY, MIKLÓS (SZERK.): *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről 1978–1989*. New York, Hungarian Human Rights Foundation—Püski, 1989.
- DURAY, MIKLÓS: *Kutyaszorító II*. New York, Püski, 1989.
- DURAY, MIKLÓS: *Kutyaszorító*. New York, Püski, 1982.
- DURAY, MIKLÓS: *Önrendelési kísérleteink*. Somorja, Méry Ratio, 1999.
- DURAY, MIKLÓS: *Változások küszöbén*. Budapest, Osiris Kiadó /Pro Minoritate Könyvek/, 2000
- FAZEKAS, JÓZSEF — HUNČÍK, PÉTER (ED.): *Maďari na Slovensku, Súhrnná správa. Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie (1989–2004)*. Šamorín. Fórum inštitút pre výskum menšín, 2008.

- FAZEKAS, JÓZSEF—HUNČÍK, PÉTER (SZERK.): *Dokumentumok, kronológia (1989–2004)*. Magyarok Szlovákiában. II. kötet. Somorja—Dunaszerdahely. Fórum Kisebbségkutató Intézet — Lilium Aurum Könyvkiadó, 2006.
- FAZEKAS, JÓZSEF—HUNČÍK, PÉTER (SZERK.): *Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig (1989–2004)*. Magyarok Szlovákiában. I. kötet. Somorja—Dunaszerdahely. Fórum Kisebbségkutató Intézet — Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.
- FILEP, TAMÁS GUSZTÁV—TÓTH, LÁSZLÓ (SZERK.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I–IV. köt. Budapest, Ister, 1998–2000.
- GÁL, FEDOR: *November '89*. Bratislava, Kalligram — Nadácia Milana Šimečku, 2009.
- GÁL, FEDOR: *Z prvej ruky*. Bratislava, Archa, 1991.
- GYURCSÍK, IVÁN: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. *Regió*, 7. évf. (1996) 3. sz. 169–191. p.
- GYURGYÍK, LÁSZLÓ: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. Pozsony, Kalligram /Mercurius Könyvek/. 1994.
- GYURGYÍK, LÁSZLÓ: Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében. Pozsony, Kalligram /Mercurius Könyvek/. 1994.
- HAMBERGER, JUDIT: *Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997
- Hanzel, Vladimír: *Zrychlený tep dějin. Reálné drama o deseti jednáních*. Praha, OK Centrum, 1991
- HODOSSY, GYULA (SZERK.): *Legyél helyettem én. Tsúszó Sándor Emlékkönyv*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum. 1992.
- HODOSSY, GYULA—KULCSÁR, FERENC (SZERK.): *IRÓDIA 1983–1993*. Dunaszerdahely. Lilium Aurum Könyvkiadó, 1994.
- HORSKÝ, MICHAL (ED.): *November 89 v regiónoch Slovenska a dnešok*. Martin, Trnavská univerzita, 2000. /Politologický rad, II./ http://www.mvcr.cz/policie/udv/securita/securi_5.pdf.
- JARÁBIK, BALÁZS — TOKÁR, ADRIÁN (ED.): *Stav menšinovej legislatívy na Slovensku 2001/2002. State of Minority Legislation in Slovakia 2001/2002*. Bratislava, Nadácia Kalligram—Kalligram Foundation, 2003.
- JAŠEK, PETER (ZOST.): *20. výročie Nežnej revolúcie. Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava 11. –12. novembra 2009*. Bratislava, Ústav pamäti národa, 2010.
- KMEŤ, NORBERT — MARUŠIAK, JURAJ (ED.): *Slovensko a režim normalizácie*. Bratislava, Ústav politických vied SAV, é. n.
- KOUDELKA, FRANTIŠEK (ED.): *Vedení KSČ o disentu a opozici. Dokumenty z ledna 1986 – října 1989*. Praha, Československé dokumentační středisko, o. p. s. — Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999.
- KRANZ, J. (ed.): *Law and practice of Central European countries in the field of national minorities protection afterWarszawa*. Center for Internal Relations, 1998.
- KRAPFL, JAMES: *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločnosť v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava, Kalligram, 2009.
- LANSTYÁK, ISTVÁN—SIMON, SZABOLCS—SZABÓMIHÁLY, GIZELLA (SZERK.): *Tanulmányok a kétnyelvűség-ről*. Pozsony, Kalligram, 2002.
- LANSTYÁK, ISTVÁN—SZABÓMIHÁLY, GIZELLA: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 2002.
- LÁSZLÓ, BÉLA—SZABÓ, LÁSZLÓ A.—TÓTH, KÁROLY (szerk.): *Oktatásügy*. Magyarok Szlovákiában. IV. kötet. Somorja. Fórum Kisebbségkutató Intezet, 2006.
- MARUŠIAK, JURAJ: A magyar kisebbség a normalizációs évek szlovákiai politikájának összefüggéseiben 1-2. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, VII. évf. (2005) 1. sz., 51–75. p., 2. sz., 63–84. p.
- MARUŠIAK, JURAJ: Rok 1989 na Slovensku. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2002*. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2002. 149–166. p.

- MÁTRAI, JULIANNA: A kisebbségi magyar pártok politikai stratégiái Közép- és Kelet-Európában. I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, I. évf. (1999) 2. sz. 15–40. p., II. évf. (2000) 1. sz. 29–45. p.
- MIKLOŠKO, FRANTIŠEK: *Čas stretnutí*. Bratislava, Kalligram, 1996.
- MÜLLEROVÁ, ALENA — HANZEL, VLADIMÍR A KOL.: *Albertov 16:00. Příběhy sametové revoluce*. Praha, Lidové noviny, 2009.
- PEŠEK, JAN — SZOMOLÁNYI, SOŇA (EDS.): *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku—Historický ústav Slovenskej akadémie vied a Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, [2003]
- PETŐCZ, KÁLMÁN: *Választások és felosztások*. A demokratikus választási rendszerek alapjai. Közigazgatási felosztások Szlovákia területén. Dunaszerdahely. /Nostra Tempora 1/, Fórum Kisebbségkutató Intézet — Lilium Aurum Könyvkiadó, 1998.
- PITHART, PETR: *Devětaosmdesátý*. Praha, Academia, 2009.
- POGÁNY, ERZSÉBET (SZERK.): *Az Együttélés öt éve. Együttélés Központi Iroda*, Pozsony, é. n.
- POPÉLY ÁRPÁD: A csehszlovákiai magyarság és a rendszerváltás éve Budapestről nézve. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, XII. évf. (2010) 3. sz., 3-28. p.
- POPÉLY ÁRPÁD: Csehszlovákia — 1989. A rendszerváltás éve a magyar diplomáciai jelentések tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, XI. évf. (2009) 4. sz., 109-140. p.
- POPÉLY ÁRPÁD—SIMON ATTILA (SZERK.): *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok 1989–1992*. Somorja. Fórum Kisebbségkutató Intézet /Elbeszélt történelem 1./, 2009.
- POPÉLY, ÁRPÁD: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája (1944–1992)*. Somorja. /Nostra Tempora 13/, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.
- PREČAN, VILÉM (RED.): *Charta 77. 1977–1989*. Scheinfeld-Schwarzenberg—Bratislava, 1990.
- PUNTIGÁN, JÓZSEF: *Honismereti kerékpártúrák 1975–1994*. Dunaszerdahely. Lilium Aurum Könyvkiadó, 1995.
- RISSMANN, ERIKA (SZERK.): *Szamizdat. Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában 1956–1989*. Budapest, Stencil Kiadó—Európai Kulturális Alapítvány, 2004.
- SCHLETT, ISTVÁN: *Kisebbségnézőben. Beszélgetések és dokumentumok*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1993.
- Securitas Imperii 5. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu P ČR 1999*. Elektronikus formában hozzáférhető:
- SIDÓ, ZOLTÁN: *Közügy*. Komárom, Schola Comaromiensis, 2002.
- SIMON, ATTILA (SZERK.): *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990–2002)*. Somorja—Dunaszerdahely. Miscellanea Bibliothecae Hungaricae 9. Fórum Kisebbségkutató Intézet — Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.
- SUK, JIŘÍ: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, Prostor, 2009.
- ŠUTAJ, ŠTEFAN (ED.): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti — vzťahy a konflikty*. Prešov, Univerzum, 2005.
- ŠUTAJ, ŠTEFAN (ED.): *Národ a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov, Universum, 2004
- ŠUTAJ, ŠTEFAN (ED.): *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov. Spoločenskovedný ústav SAV, Univerzum, 2005.
- ŠUTAJ, ŠTEFAN A KOL.: *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Prešov, Universum, 2008
- ŠUTAJ, ŠTEFAN — HOMIŠINOVÁ, MÁRIA — SÁPOSOVÁ, ZLATICA — ŠUTAJOVÁ, JANA: *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Identita a politika)*. Prešov, Universum, 2006
- ŠUTAJOVÁ, JANA — ĐURKOVSKÁ, MÁRIA (EDS.): *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Identita a politika II.)*. Prešov, Universum, 2008
- ŠUTAJOVÁ, JANA — ĐURKOVSKÁ, MÁRIA (EDS.): *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (Historické, politologické a právne súvislosti)*. Prešov, Universum, 2007

- TÓTH, KÁROLY (SZERK.): *Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt Programja*. Pozsony. Magyar Polgári Párt, 1992.
- TÓTH, KÁROLY (SZERK.): *Új Minden Gyűjtemény 9*. Pozsony. Madách Könyv- és Lapkiadó, 1989.
- VARGA, SÁNDOR: *Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok*. Bratislava—Pozsony—Pressburg, Nemzetiségi Dokumentációs Központ. /NDC Évkönyv 93/, 1993.
- VICZIÁN, JÁNOS (szerk.) *Ki kicsoda Kassától Prágáig?* Szekszárd, Babits,. 1993.
- ZALABAI, ZSIGMOND (SZERK.): *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990—1994*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1995.
- ŽATKULIAK, JOZEF (ED.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985—1990)*. Bratislava. Nadácia Milana Šimečku—Historický ústav SAV, 1999.
- ŽATKULIAK, JOZEF A KOL.: *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava, Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, 2009.

- Adamčík 116
 Adamčíková 116
 Ady Endre 35, 197, 383
 Ág Tibor 300, 304
 Agárdy Gábor 9
 Agócs Valéria 388
 Alabán Ferenc 288
 Albert Gábor 265
 Ambrus Ferenc 245, 246, 250, 251, 252, 253
 Ancsel Éva 350
 Andrássy Gyula 383
 Angyal Béla 305, 313
 Arany János 25, 210, 259
 Arató Endre 352
 Ásványi László 14, 16
 Bába Ildikó lásd Nagy Ildikó
 Bába Iván 275, 321
 Bábi Tibor 386
 Bács Ferenc 26
 Bacso Aranka 254
 Badin Ádám 405
 Bajnok István 34, 162, 301, 319, 421
 Balassa Iván 302, 308
 Balassa Zoltán 34, 36, 318, 324
 Balázs György 319
 Balczó András 93, 166
 Bálint Lajos 272
 Balkó Ferenc 266, 267
 Balkó Veronika 267
 Balla Kálmán 131, 133, 134, 351, 356, 357, 359
 Balla 417
 Balogh Edgár 384
 Balogh Géza 201
 Balogh Gizella 324, 325, 326, 330
 Bán Miklós 37, 38
 Bánffy György 197
 Bankó András 400
 Barabás Jenő 298
 Barak László 228, 274
 Barát 206
 Bárdos Gyula 224
 Bárdy György 26
 Barilla, Ján 240
 Bartakovics István 14, 17
 Bartal Károly 123
 Bartha Gyula 11
 Batta György 318
 Bauer Edit 282, 314
 Bauer Győző 227, 280, 288
 Beke Sándor 181, 198, 199, 201, 202, 203
 Béki Gabriella 163
 Bélik György 416
 Belohorsky Aranka 294
 Benčík 18
 Bencze György 353
 Benda Gyula 353
 Benda Kálmán 28, 165, 318, 353
 Bende István 313
 Benke Éva 88
 Benkovičová, Ludka 384
 Berecz András 403
 Berecz József 223
 Berek Katalin 196
 Berényi József 366, 368, 369, 370, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 403, 407, 408
 Béres 416

- Berkesi Miklós 412
 Berta Éva 153
 Bibó István 27, 399
 Bičkoš 27
 Biľak, Vasil 191, 192
 Bittó Lipót 383
 Bittó 382, 383
 Blaskovics József 25
 Bocskorás 86
 Boda Pál 200
 Bodnár Mária 151
 Bodnár Zita 324, 325
 Bodri Eleonóra 240
 Bogárdi Zoltán 319, 324
 Bogoly János 75, 322
 Bohunyicki Tibor 323
 Bolemant Éva 402
 Bombík 367
 Bóna István 297
 Boros Béla 347
 Borovszky Samu 383
 Botík, Ján 305, 307
 Böszörményi István 303
 Böszörményi János 388
 Böszörményi László 23
 Braunsteiner Glória 145
 Bredár Gyula 25, 30
 Bubenkó György 318, 330
 Buchlovics Péter 408
 Budaj, Ján 33, 120, 138, 152, 227, 359, 371
 Bugár Béla 16, 32, 35, 154, 381
 Bugár György 339
 Bukor József 284
 Burián László 123
 Burián 9
 Bútor, Martin 135, 138
 Bútorová, Zuzana 384
 Butvin, Jozef 404
 Čalfa, Marián 77, 168, 360
 Čarnogurský, Ivan 153
 Čarnogurský, Ján 12, 18, 121, 124, 140, 152, 169, 367, 368, 394
 Ceausescu, Nicolae 231, 328
 Chudík, Ladislav 199, 202
 Colotka, Peter 391
 Cooper, J. F. 292
 Cornides István 280
 Czakó Gábor 403
 Czanik Viktória 346
 Czeizel Endre 265
 Cziczér János 260, 261
 Czine Mihály 210, 350
 Czíria Attila 399
 Csaba Györgyi 25
 Csáky Pál 13, 16, 17, 148, 154, 421
 Csáky Károly 162, 415, 416, 417, 418, 420, 421
 Csala Kornélia 30, 34
 Csanaky Eleonóra 48
 Csanda Sándor 130, 222, 350
 Cséfalvay Eszter 131
 Cséfalvay Gusztáv 398
 Cséfalvay Pál 340
 Cseh Ákos 383
 Cseh Tamás 47, 145, 399
 Cseke László 295
 Csekés Erika 229
 Cselédka Attila 167
 Cselényi László 260, 261
 Csenkey Tamás 273
 Cséplő László 397
 Cseres Tibor 353
 Cserge Terézia 383
 Cserhalmi Gyula 25
 Csesznak Lajos 22
 Csík Ibolya 163
 Csipkay János 22
 Csipkay Mária 21, 22
 Csizmadia Béla 314
 Csókás Ferenc 304
 Csomor Béla 211
 Csoóri Sándor 165, 353
 Csurka István 353
 Csütörtöky József 313
 Dallos Tamás 339
 Danáš, Štefan 390
 Dániel Erzsébet 303, 304, 306
 Danter Izabella 303
 Darvas Iván 196
 Demeter Lucia 247
 Dessewffy Arisztid 324
 Deutsch Tamás 324, 357
 Dinnyés József 28, 47, 145, 321
 Diószegi István 350
 Dittel Laura 326

- Dobos László 17, 27, 31, 56, 62, 181, 210, 288, 299, 321, 328, 382, 386, 388, 390
 Doležal, Bohumil 133, 357
 Dolník Erzsébet 273
 Dolník Judit 268, 273
 Domonkos Pál Péter 165, 265, 402
 Dosztojevszkij 110
 Dömötör Tekla 297, 298
 Drenko István 241
 Duba Gyula 27, 131, 299, 382
 Dubček, Alexander 29, 95, 151, 208, 278, 348, 371
 Dúbravec, Stanislav 23
 Dudás Kálmán 233, 383
 Dudás Péter 29
 Duka Zólyomi Árpád 207, 209, 320, 385
 Ďumbier 110
 Dunai Éva 273
 Duray Éva 303
 Duray Miklós 11, 30, 31, 35, 48, 129, 132, 146, 147, 148, 149, 153, 154, 155, 165, 207, 209, 222, 231, 232, 244, 251, 252, 253, 265, 266, 267, 271, 274, 275, 276, 312, 318, 319, 320, 321, 322, 328, 351, 352, 353, 354, 356, 357, 359, 360, 368, 369, 385, 386, 389, 390, 398, 399, 401, 402, 403, 409, 410
 Dusík Éva 318
 Dusza István 301, 323
 Dümmerth Dezső 402
 Dvorcsák János 181, 195
 Dvorský 191
 Érdi Miklós 26
 Erzsébet, Szent 35
 Esterházy Alice 269
 Esterházy János 17, 269, 270, 358, 399
 Fábián Edit 241, 242, 246, 248, 249, 250, 251
 Fabó Tibor 399
 Fábry Zoltán 27, 179, 196, 299, 385
 Fadrusz János 398
 Faragó Tamás 385
 Farkas Zsuzsa 273
 Farnbauer Gábor 131
 Fašánek, Štefan 424
 Fazekas Árpád 247
 Fazekas József 327, 356
 Fehér Sándor 270
 Fehérváry Magda 303, 308
 Féja Géza 352
 Fejős Zoltán 355
 Feldek, Lubomír 135
 Ferenc József 188
 Fialka Ilona 326
 Fibi Sándor 271, 285
 Filep Antal 298
 Filko 393
 Filo István 11
 Fodor Gábor 409
 Fodor Zoltán 271, 272, 285
 Fojtík, Jan 323
 Fónod Zoltán 131, 356, 366, 376, 386, 408
 Forró Evelyn 30
 Földessy László 154
 Földvári 203
 Főző László 176
 Frideczky János 159
 Frólich Ferenc 383
 Fuksz Sándor 322, 325, 329
 Fulín, Miroslav 83
 Furmann Imre 29, 30
 Furmann Zoltán 34
 Futó Endre 26, 37
 Für Lajos 351, 353
 Fűri Béla 280
 Gabonás Tibor 177
 Gábor 24
 Gacek 86
 Gágyor Péter 27, 224
 Gál, Fedor 97, 103, 138, 139, 406
 Gál László 224
 Gál Milán 91, 416
 Gál Péter 247
 Galambos Ella 226, 383
 Galgóczy, Rudolf 121
 Gánóczy Andor 33
 Garaj Lajos 408
 Garajová, Eva 297, 394
 Gáspár István 309
 Gazda István 403

- Géczi Lajos 303, 308
 Gedai Sándor 293, 294, 314
 Gémesi Károly 314
 Genscher, Hans-Dietrich 50
 Gerndt, Helge 311
 Glatz Ferenc 360
 Gorbacsov, Mihail 123, 134, 150
 Gordon László 249
 Görcs Lajos 233, 383
 Görcsös Mihály 32
 Görög Demeter 383
 Grendel Lajos 132, 135, 152, 228,
 229, 231, 318, 320, 385, 386,
 406
 Greser, Gertrúd 35
 Gubik Ernő 318
 Gunda Béla 302
 Gyarmathy Livia 346
 Gyenge János 331
 Gyimesi György 252, 253, 322, 328,
 329, 331, 332
 Gyömbér Zoltánné 248
 Gyönyör István 24
 Gyönyör József 24, 271, 387, 388,
 389, 392
 György István 319, 320, 331
 Gyurcsík Iván 151, 155, 156, 159,
 232, 266, 274
 Gyurgyík László 266, 274
 Gyurics 262
 Gyurikovics György 298
 Gyurovszky László 325, 328
 Gyüre Lajos 30, 198, 199
 Habsburg Ottó 34
 Hajdók Géza 322
 Hajdú László 176
 Hajdusek 347
 Hájos Zoltán 375, 376
 Hajtman Béla 366, 372, 403, 408
 Halaga, Ondrej R. 35
 Halász József 185
 Halász Péter 163, 165, 400
 Halzl József 267, 274
 Hamerlik Richárd 153
 Hamerlik Rudolf 13, 228
 Hanák, Dušan 135
 Hanula, Jozef 324
 Hapák, Pavol 351
 Harach, Lubomír 288
 Harasztiné Mészáros Erzsébet lásd
 Mészáros Erzsébet, H.
 Harna István 16, 18
 Harsányi Gyula 12, 154
 Havasi József 28
 Havasi Péter 14, 31, 38
 Havasi 191
 Havel, Václav 14, 29, 117, 119, 122,
 166, 393
 Havráněk, Jan 354
 Hegedüs Erzsébet 284
 Helmeczi József 305
 Heriban László 121
 Héti Géza 260
 Himmler György 324, 325
 Hlučil Károly 262
 Hochel, Dino 367
 Hodossy Gyula 304, 305, 324
 Honti János 297
 Hornyák István 162
 Hornyák Pál 294, 297
 Horthy Miklós 37, 65
 Horváth Erzsébet 265
 Horváth Júlia 177
 Horváth Lajos 226, 383
 Horváth Mihály 29, 163, 267, 319
 Horváth Pál 145
 Horváth Terézia 382
 Hroch, Miroslav 354
 Hruškovič, Michal 386
 Hulkó Gábor 28
 Hunčík Péter 96, 97, 135, 165, 228,
 325, 327, 338, 339, 340, 359,
 421
 Husák, Gustáv 119, 140, 150, 197,
 239, 356
 Hushegyi Gábor 274
 Húska, Marián 138
 Ignác Éva 273
 Ikonnyikova 193
 Illyés Gyula 196
 Ipóth Barnabás 235
 István, Szent 324
 Jakeš, Miloš 273, 391
 Jakoby Gyula 37
 Janák, Ignác 391
 Janics Kálmán 11, 13, 16, 131, 155,

- 158, 165, 353, 354, 398
 Jánosy István 28
 Janovics 67
 Jasszusch Antal 37
 Jasszusch Elek 37
 Jeszenszky Géza 30, 265, 353, 403
 Jókai Mór 25, 260
 József Attila 35, 186
 Juhász Ilona, L. 247, 311, 312, 313, 315
 József Jolán 186
 Juhász R. József 163, 306
 Kabát, Jozef 390
 Kabla József 265, 268
 Kačmár, Pavol 183, 185, 194, 197
 Kádár János 273, 347, 398
 Kádek Gábor 31
 Käfer István 28
 Kajla Béla 186, 188
 Kajtár József 305
 Kákarov Szilvia, N. 341
 Kaltenegger Éva 153
 Kamenec, Ivan 367, 405
 Kardos István 263, 277
 Károlyiová 298
 Kasjak, Milan 387
 Kaszás 337
 Katona István 302, 399
 Katona Tamás 165
 Kausitz 11
 Kemény G. Gábor 352, 353
 Kenessey Albert 21
 Kenessey Béla 21
 Kenessey Jolán 22
 Kennedy, J. F. 24
 Kennedy, Robert 24
 Keszegh István 232, 400
 Keszeli Ferenc 385
 Kindernay 211
 Kiss Gy. Csaba 265, 357
 Kiss Mihály 385
 Kmeczkó Mihály 313
 Kmeť 284
 Kňažko, Milan 33, 359
 Knotek, Ivan 391
 Kobzos Kis Tamás 145
 Kocsis Aranka 303, 308, 309, 311, 318
 Kohout, Pavel 117, 118, 119
 Kolár Péter 27, 28, 29, 31, 32, 36, 38, 187, 252, 318, 324, 325, 328
 Kollárik Róbert 121
 Koller Gyula 154, 156
 Komjáti Attila 31
 Komrhel Zita 272
 Koncz Ingeborg 273
 Koncz Zsuzsa 117
 Koncsol László 75, 76, 274
 Koncsol Lászlóné 44
 Konderla Géza 86
 Konrád György 166, 359
 Kopnický 34
 Kořalka, Jiří 354, 359
 Korcsmáros László 245, 246, 250
 Koreň Árpád 243, 244, 247, 248
 Korpás Pál 161
 Kós Károly 400
 Kósa Ferenc 93
 Kósa László 165, 302, 304, 352
 Kosár Dezső 402
 Kossuth Lajos 404
 Košťá, Ladislav 103
 Kosztolányi 268
 Kotiers Roman 383
 Kótor András 346, 354
 Kováč, Ladislav 138, 232, 279, 281, 283, 360
 Kováč, Michal 78
 Kovács Dezső 400, 401
 Kovács Endre 352
 Kovács István, B. 300, 301, 303, 304, 309, 311
 Kovács Márton 324
 Kovács Tibor 25, 148, 151
 Kovács Zoltán 277
 Könözi László 265, 268
 Köteles László 324, 325, 330
 Kővágó László 352
 Kövesi 347
 Král', Janko 210
 Kravec Tibor 37
 Krčméry 118, 122
 Krčméry, Štefan 22
 Krejča, Otomar 354
 Krejčová, Helena 354
 Križan 206

Krocsány Dezső 322
 Kučera, Matúš 349, 360, 404
 Kulacs Dezső 280
 Kunovjének 179
 Kupa Mihály 267
 Kušnierová, Edita 249, 250
 Kusý, Miroslav 118, 124, 130, 278, 368
 Kvarda József 271, 391, 394
 Lacza Tihamér 25, 301, 318
 Laczkovics Emőke 304
 Lakner Zoltán 319, 324
 Lampl Zsuzsa 145
 Langoš, Ján 34, 138, 324
 Lapos József 16
 Lasica, Milan 135
 László András 260
 László Béla 224
 László Gyula 165, 265
 Lasztity Radomír 189
 Latinovits Zoltán 196
 Lelkes Hajnalka 268, 273
 Lénárt János 390
 Lengyel Irén 187
 Leščák, Milan 309
 Letz, Robert 367, 368
 Lezsák Sándor 29, 163, 318, 319
 Liba, Peter 285, 287, 288, 289
 Lipták 202, 203
 Liszka Györgyi, Cs. 292
 Liszka József 254, 256, 302
 Litomericky Nándor 376
 Lovász Attila 400
 Löffler Béla 37
 Lőrincz Gyula 321
 Lőrincz János 27
 Lúčan, Matej 184
 Lukáč 28
 Lukács János 320
 Lukács József 26, 37
 Lukács László 304
 Lukács Margit 26
 Lukács Tibor 253
 Lukács Zsolt 324
 Lükő 86
 Macásek 273
 Mačura, Ivan 277
 Mácza Mihály 308

Mács József 299, 323, 382
 Madzsar József 184
 Mag Gyula 225
 Magyar Ferenc 32, 34, 331
 Majcher Miklós 37
 Malý, Václav 118
 Mandler, Emanuel 357
 Mann, Thomas 299
 Márai Sándor 37, 38
 Mária Terézia 108
 Marcinková, Darina 288
 Marczell Béla 225
 Martisová, Gabriela 120
 Máthé László 199, 322, 327
 May, Karl 23
 Mayer, Judit 131
 Mečiar, Vladimír 32, 123, 138, 140, 169, 170, 213, 229, 329, 423, 424, 425
 Mécs László 383
 Mede 263
 Medvigy Endre 267
 Melaj Erzsébet 356
 Mendel 75
 Merva László 28, 318
 Méry Margit 300, 304, 309
 Mészáros Erzsébet, H. 53, 54
 Mészáros János 54
 Mészáros Károly 223
 Mészáros Lajos 276, 340
 Meszaroš 305, 306
 Mészöly Miklós 320, 339
 Mihály Géza 271, 387, 388, 392, 393
 Mihályi Molnár László 29, 38, 83, 87, 301, 317, 349, 356
 Mikloško, František 14, 121, 140, 368
 Mikó Jenő 77, 406
 Mikszáth Kálmán 25, 260
 Mináč, Vladimír 229
 Mistríková, Zuzana 374, 375
 Mičochová 273
 Mogyorósi László 335
 Molnár Imre 28, 48, 145, 146, 149, 269, 321, 324, 325, 358, 362, 399, 421
 Molnár József 384, 386
 Molnár László 399
 Molnár Zoltán 211

- Monoszló Dezső 132
 Mora, Karol 111
 Moravec 191
 Móric, Vítězslav 332
 Móricz Zsigmond 210
 Mórocz 303
 Mózsi Ferenc 320
 Münnich Ferenc 189
 N. Kákarov Szilvia lásd Kákarov Szilvia, N.
 Nádasdi 322
 Nagy Árpád 336
 Nagy Erzsébet 381, 383
 Nagy Gáspár 402
 Nagy Ildikó 1. 86, 87
 Nagy Ildikó 2. (Bába Ildikó) 275, 318
 Nagy Imre 1. 28, 398
 Nagy Imre 2. 163,
 Nagy Lajos, Zs. 356, 400
 Nagy László, A. 12, 30, 97, 103, 123,
 129, 132, 214, 222, 226, 228,
 229, 231, 274, 275, 276, 318, 319,
 324, 339, 354, 381, 382, 383,
 384, 385, 386, 387, 389, 392,
 394
 Nagy Sándor 1. 96
 Nagy Sándor 2. 383
 Nagyferencz Katalin 269
 Nash 198
 Navrátil, Lubomír 341
 Němcová, Dana 118, 357, 358, 360
 Németh Zsolt 17, 163, 402, 409
 Neszméri Sándor 232, 309, 310
 Neuwirth, Peter 33
 Névery Zoltán 424
 Niederhauser Emil 351, 352
 Notin Károly 191
 Novák, Jozef 349
 Novák László 304, 305
 Novitzky Béla 14, 32, 37
 Novotný 404
 Nyári Ferenc 223, 225, 226
 Okos Teréz 21
 Ollé 222
 Ollik, Teodor 386
 Ónody János 223, 262
 Oravszky Eszter 21
 Orbán Árpád 26, 37
 Orbán Dezső 98, 420, 422
 Orbán Viktor 17
 Ordódy Dénes 153
 Orgovánová, Klára 394
 Ormos Mária 265, 404
 Orosz Jenő 265, 268, 269
 Orosz Tibor 226, 233, 234
 Ortutay Gyula 188, 189
 Orwell, George 398
 Ozsvald Árpád 356
 Öllös László 48, 97, 123, 133, 134,
 150, 163, 247, 266, 274, 284,
 357, 367, 377, 404, 406, 407
 Őszi Irma 304
 Ötvös Lóránd 86
 Ötvös Sándor 248
 Pach Zsigmond 353
 Pákozdi 260, 261
 Pál, VI. 122
 Palach, Jan 347
 Pálffy 398
 Pálházy Béla 15
 Páll Tibor 375, 376
 Papp László 258
 Pánis, Jozef 332
 Pašiaková, Jaroslava 408
 Paška, Pavel 386
 Pastier, Jozef 264, 277, 278, 283
 Pásztor István 280, 393
 Patočka, Jan 118
 Patócs Gábor 221
 Patus János 369, 370, 372, 402
 Pavarotti, Luciano 180
 Pavúková, Viera 296
 Paxy László 154
 Pazderák Bertalan 260, 261
 Pék László 232, 234, 318
 Pék Vendel 318
 Perényi Imre 189
 Perhács János 393
 Petőfi Sándor 25, 241, 299, 320, 350
 Petrik Szilárd 324
 Petrína 191
 Písch, Mikuláš 366
 Pišút, Ján 279, 281, 284
 Pius, Miroslav 234, 235
 Pomsár Zoltán 272
 Pongrácz Lajos 223
 Ponická, Hana 118

- Pónya Pál 268
 Popély Árpád 345
 Popély Erzsébet 353
 Popély Gyula 17, 159, 276, 351, 352, 353, 356, 357, 359, 360, 361, 376, 408
 Potemra, Michal 35
 Prékop Mária 254
 Presinszky Lajos 227, 383
 Pukkai László 233, 263, 327, 345, 348
 Pulen Csilla 326, 365
 Pulen Nándor 326
 Puntigán József 162, 324, 325
 Puskás Lajos 23
 Pusko Gábor 305
 Püski Sándor 163
 Püspöki Nagy Péter 15, 16, 155, 157, 158, 302, 312, 324, 325, 329, 349, 354, 367, 368, 370, 401, 402, 404
 Quittner János 381
 Rácz Olivér 185, 263
 Rácz Zoltán 324, 325
 Radzo 120
 Raffay Ernő 370, 402
 Rajczy László 11, 12, 13, 15, 16, 31, 154, 158, 329
 Rákay Anna 246
 Rákóczi Ferenc, II. 28, 31, 76, 215, 224, 318
 Rákos Péter 25, 30
 Ránki György 351, 353, 355
 Ratimorsky Piroska 296
 Rátonyi Róbert 196
 Reicher Szidónia 145
 Reisz Miklós 258
 Remák Béla 323, 326
 Rencsok Sándorné 254
 Révész Bertalan 271, 288
 Rigó László 258, 269
 Rockenbauer Zoltán 409
 Roman, Laco 332
 Roskoványi István 37
 Rubljov, Andrej 194
 Rudas Dóra 33, 364, 365, 367, 400
 Rusznák Gábor 268
 Sahlingerová, Eva 424
 Salamon Béla 189
 Salamon Livia 318, 319
 Šalát Tibor 264, 273
 Samarjay Zoltán 318, 320
 Sámson, Rudolf 183, 184, 185, 194, 196
 Sándor Anna 284
 Sándor Eleonóra 134, 138, 309, 328, 406
 Sándor János 267, 268
 Sárándi Elemér 318
 Sárközy Gizella 227
 Sas Andor 350
 Satinský, Július 135, 165
 Schliemann, Heinrich 295
 Schulz György 178, 181
 Schuster, Rudolf 200, 201, 229
 Schutz, Peter 32, 165
 Sebő Ferenc 321
 Segeš, Vladimír 190
 Selmeczi Kovács Attila 304
 Sidó Éva 268
 Sidó Zoltán 270, 271, 275, 394
 Sienkiewicz, Henryk 110
 Sima Ferenc 222
 Simai Béla 184
 Šimečka, Martin M. 165, 166
 Simén András 29, 266, 267, 269, 319, 324
 Simkó Margit 382
 Sinka Ferenc 384, 386
 Sinkovits Imre 26
 Sipos Zoltán 366
 Šipőcz Marián 206
 Sirácky, Andrej 348
 Skladaný, Marián 349
 Slimák, Ivan 408
 Slota, Ján 184
 Sobek 283
 Sokolovský 83, 85
 Solovič 133
 Somogyi Alfréd 274, 405, 406
 Somogyi Szilárd 371, 372, 374, 375, 376, 403, 406, 407, 408, 409
 Somos Péter lásd Hunčík Péter
 Soták 273
 Šrámek, Ľudovít 384, 386
 Štefan István 326
 Strausz Gizella 239

- Strečanský, Boris 367
 Stromp Pál 325, 326
 Štrougal, Lubomír 75
 Stubendek László 318
 Stubnya Attila 29
 Suszter Zsuzsa 325, 326
 Süle Péter 83, 84, 87, 326
 Svatoš, Michal 354
 Szabó Béla 67
 Szabó Gyula 385
 Szabó László, A. 268, 273
 Szabó Miklós 369
 Szabó Rezső 14, 16, 28, 31, 132, 146,
 181, 222, 232, 320, 321, 325,
 328, 391, 394
 Szakall János 261
 Szakolczay Lajos 318
 Szalay Péter 403
 Szamák Mihály 324
 Szamos László 383
 Szanyi Mária 268, 310, 319
 Szarka Gyula 268, 269
 Szarka Katalin 354
 Szarka Tamás 268, 269
 Szarka László 159, 162, 165, 318,
 321, 359
 Szeberényi Zoltán 223, 263, 264
 Széchenyi István 404
 Szelecki Zoltán 324
 Szemes Mari 196
 Szénássy Zoltán 399
 Szentandrassy Tibor 398
 Szép Attila 403, 407, 408
 Szép Annamária 268, 273
 Szépe Edit 265, 268
 Szerb Antal 297
 Szesztay András 27
 Sziegl Ferenc 27, 271, 387, 388, 390,
 391
 Szigeti László 1. 136, 228, 301, 325,
 327, 359, 406
 Szigeti László 2. 234, 235
 Szij Rezső 28, 37, 318
 Szkladányi Endre 233
 Szokolay Irén 273
 Szolgai Miklós 234
 Szolzsényicin 26, 166
 Szórád Gabriella 26
 Szőcs Ferenc 14, 16, 153, 154, 158,
 209, 385
 Szőke Barnabás 340
 Szőke Edit 131
 Szőke József 27, 275, 323, 392
 Szöllős Sándor 241, 242, 243, 244,
 245, 246, 247, 248, 253
 Szörényi László 320
 Sztojanov 175
 Tábi László 271, 272
 Tábori Kálmán 319
 Takács András 27, 177, 300, 381, 392
 Takács Emőd 199
 Takács Zoltán 393
 Talamon Alfonz 60, 131, 403
 Tálasi István 298
 Tamás Zsuzsa 330
 Tárnok Mária 376
 Tatarka, Dominik 118
 Teleki Tibor 223, 263, 277
 Tenczel István 211, 212, 234
 Thór Zoltán 366, 372
 Tiso, Jozef 152, 324
 Tkadlečková, Herta 349, 351, 404
 Tolvaj Anikó 67
 Tolvaj Bertalan 67, 181, 299, 321,
 388
 Tompa Mihály 259, 269, 385
 Topolský, Michal 265
 Tordy Géza 196
 Torpis József 71
 Tóth Elemér 303
 Tóth Géza 271, 387, 388, 392
 Tóth Károly 12, 48, 97, 123, 131, 132,
 133, 134, 150, 151, 159, 167,
 172, 230, 266, 274, 275, 325,
 327, 328, 339, 340, 341, 355,
 356, 358, 359, 369, 377, 392,
 406
 Tóth Lajos 29, 151, 162, 166, 167,
 197, 301, 319, 325, 358
 Tóth László 131, 132, 223, 302, 324,
 355, 362
 Tóth Sándor 248
 Tóthpál Gyula 29
 Tököly Gábor 248, 249
 Törőcsik Mari 196
 Török Katalin 385

Törzsök Erika 353
 Tózsér Árpád 318, 385
 Trugly Sándor 296
 Turczel Lajos 130, 222, 325, 349
 Túrós Aladár 187
 Udvardy Péter 405
 Urban, Oto 354, 355
 Urbán Mária 398
 Urban 281
 Urbán 187
 Urbánek, Karel 359
 Vadkerty Katalin 159, 351
 Vajcík 262
 Valachovič, Pavol 368, 404
 Válek, Miroslav 132, 133
 Valček, Jozef 121
 Vályi Klára 325
 Van der Stool, Max 288
 Várady Lajos 390
 Varga Béla 1. 75, 299, 300, 301, 302
 Varga Béla 2. 300
 Varga Béla 3. 324
 Varga Emília 383
 Varga Erzsébet 356
 Varga György 355
 Varga Imre 318, 355
 Varga Lajos 390, 391
 Varga László, D. 303
 Varga Olivér 370
 Varga Sándor 150, 208, 266, 274,
 275, 279, 353, 356, 360, 392,
 393, 394
 Varga Tibor 34
 Vargha János 265
 Varsányi László 383
 Varsik, Branislav 349
 Vas Gyula 53
 Vas Ottó 161, 210
 Vaszily János 23
 Vavra Imre 88
 Végh Kálmán 379, 380
 Végh László 159, 226, 271, 307, 318,
 324
 Verne, Jules 380
 Vida István 305, 313
 Vida Zsuzsa 25
 Vícha, Teodor 35
 Vikidál Gyula 48

Világi Oszkár 228, 340
 Visegradsky Vilmos 145
 Vitéz Erika 86
 Voigt Vilmos 298
 Vörös Attila 268
 Vörös Éva 268, 273
 Vörös János 268
 Vörös Péter 324, 367, 368, 369, 370,
 372, 375, 406
 Vrabec Mária 114, 115
 Weininger János 346
 Vrteřov Krmry, Jela 22
 Waltari, Mike 110
 Weiss, Peter 14
 Wiederman va 305
 Wilms, Dorothee 355
 Wlachovsk, Karol 165
 Wollent József 418
 Zabn 326
 Zachar István 96, 101, 411
 Zachariás István 85, 86, 87, 88, 89,
 318, 325, 326, 329, 330
 Zagyi Gyula 258
 Zajac, Peter 97, 103, 134, 135, 138
 Zajcek 117
 Zalabai Zoltán 272
 Zalabai Zsigmond 131, 132, 133, 307,
 376, 387, 392, 408
 Zamarovsk, Vojtech 295
 Zászlós Gábor 103, 228, 229
 Zelen Tamás 29
 Zeman László 348
 Zilizi Tihamér 153
 Ziman 177
 Zirig Árpád 385
 Znm István 273, 280, 393
 Zobor Rozália 145, 319, 324
 Zolnay László 24
 Zs. Nagy Lajos lásd Nagy Lajos, Zs.
 Zsámbok Tamás 260, 261
 Zsebik Albin 193
 Zselenák, József 14
 Zsolnay Ernő 102
 Zsolner kos 83, 84, 85, 86, 87, 88,
 89, 326, 327, 329
 Zsupos Zoltán 247

- Abara (Oborín) 76, 318
 Abroncsos (Obručná) 319
 Ágcsernyő (Čierna) 299
 Aggtelek (Magyarország) 247
 Áj (Háj) 90
 Allgäu (Németország) 9
 Alsókubin (Dolný Kubín) 177
 Alsószeli (Dolné Saliby) 345, 346, 347, 348, 354, 356
 Alsósztrégova (Dolná Strehová) 28, 77
 Auschwitz (Lengyelország) 175, 177
 Baki (Azerbajdzsán) 194
 Balassagyarmat (Magyarország) 28, 209
 Bart (Bruty) 107, 108, 123, 304
 Battyán (Boľany) 65, 67
 Bazin (Pezinok) 116, 117
 Bécs (Ausztria) 10, 70, 72, 73, 74, 75, 151, 153, 350, 353, 398
 Bély (Biel) 322
 Bény (Bíňa) 304
 Berlin (Németország) 10, 261, 314, 355
 Berzékékörs (Kružná) 207, 237, 238
 Besztercebánya (Banská Bystrica) 21, 22, 24, 25, 37, 238, 258, 273
 Betlér (Betliar) 319
 Bogyarét (Bodzianské Lúky) 336
 Boldogfa (Boldog) 154, 401
 Boly (Boľ) 322
 Borsi (Borša) 28, 76, 318
 Bős (Gabčíkovo) 17, 18, 265
 Brassó (Románia) 32
 Breznóbánya (Brezno) 23
 Brunn (Csehország) 10, 179, 180, 222, 318, 373, 375, 405
 Budapest (Magyarország) 27, 28, 30, 34, 37, 46, 53, 56, 94, 133, 146, 149, 155, 162, 166, 175, 185, 186, 187, 189, 190, 192, 194, 196, 197, 223, 227, 291, 295, 296, 298, 299, 302, 303, 308, 318, 319, 321, 337, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 359, 360, 362, 363, 368, 370, 380, 383, 397, 403
 Buchenwald (Németország) 175
 Cegléd (Magyarország) 21
 Csíz (Číž) 176, 177, 195
 Csütörtök (Štvrtok na Ostrove) 221, 222
 Debrecen (Magyarország) 72, 237, 247, 303, 350, 351, 352
 Dečín (Csehország) 10
 Deregnyő (Drahňov) 65, 70, 72, 75, 77, 78
 Dévényújfalú (Devínska Nová Ves) 148
 Diószeg (Sládkovičovo) 40
 Dunajská Lužná 121
 Dunaszerdahely (Dunajská Streda) 221, 223, 224, 225, 226, 227, 231, 234, 297, 304, 338, 339, 340, 341, 343, 365, 377, 384
 Egyházfa (Kostolná pri Dunaji) 154
 Eperjes (Prešov) 35, 36, 43, 81, 82, 357
 Érsekújvár (Nové Zámky) 107, 108, 123, 138, 163, 164, 205, 206, 237, 284, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 302, 303, 304,

- 310, 311, 312, 313, 314, 320,
365, 375, 377, 378, 394
Esztergom (Magyarország) 46, 165,
166, 168
Farnad (Farná) 302
Fél (Tomášov) 10
Feled (Jesenské) 177
Felistál (Horný Štál) 380
Felsőelefánt (Horné Lefantovce) 269
Főrév (Ružinov) 267
Fülek (Filákov) 71, 175
Gádor (Szerbia) 107
Galánta (Galanta) 15, 40, 303, 310,
324, 345, 346, 347, 348, 356,
365
Gálszécs (Sečovce) 43, 70, 318
Gímes (Jelenec) 81, 162, 175, 162,
165, 265, 267, 268, 269, 318
Gdansk (Lengyelország) 151
Gelle (Holic) 230, 231
Gesztete (Hostice) 317
Gombaszög (Gombasek) 241, 243,
244, 248, 255, 308, 310, 312,
319, 389
Gömörhorka (Gemerská Hôrka) 198,
241, 248, 254
Gömörhossszúszó (Dlhá Ves) 245
Gömörpoloma (Gemerská Poloma) 250
Gúta (Kolárovo) 335, 336
Gyöngyös (Magyarország) 22
Hanva (Chanava) 257, 258, 259, 261,
269, 288, 385
Ilava (Ilava) 346
Ipolyság (Šahy) 91, 92, 93, 95, 96, 97,
99, 100, 101, 102, 103, 105, 143,
145, 146, 161, 164, 165, 205,
206, 207, 208, 209, 210, 211,
212, 213, 215, 216, 217, 218,
219, 243, 311, 330, 411, 412, 414,
416, 417, 418, 419, 420, 421, 422,
423, 424, 425
Ipolyszakállós (Iplie'ský Sokolec) 103
Ipolyszalka (Salka) 166, 365
Jászó (Jasov) 81, 82, 318
Jóka (Jelka) 319, 336, 389,
Kairó (Egyiptom) 67
Kalonda (Kalonda) 319
Karva (Kravany nad Dunajom) 346
Kassa (Košice) 8, 21, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 43, 47, 65, 66, 78, 81, 84, 89,
115, 140, 175, 176, 177, 178, 179,
180 181, 182, 183, 184, 185,
188, 189, 190, 192, 193, 194,
195, 196, 197, 198, 199, 200,
201, 202, 203, 224, 252, 261,
263, 317, 318, 319, 324, 325,
326, 327, 328, 330, 332, 348,
349, 352, 356, 357, 375, 411,
412, 413
Kecső (Kečovo) 311
Kéménd (Kamenín) 304
Késmárk (Kežmarok) 176
Királyhelmece (Kráľovský Chlmec) 67,
70, 71, 175, 176, 186, 317, 322,
332, 333, 365
Kisgéres (Malý Horeš) 305
Kisgömöri (Gemerček) 317
Kisgyarmat (Sikenička) 123
Kiskőrös (Magyarország) 210
Kisszalók (Malý Slavkov) 176
Kisújfalu (Nová Vieska) 303
Klobusic (Klobušice) 345, 346
Kolozsvár (Románia) 21, 32
Komárom (Komárno) 28, 34, 73, 107,
109, 110, 113, 119, 143, 161,
165, 181, 182, 198, 199, 202,
203, 213, 231, 232, 237, 278,
279, 280, 283, 284, 291, 296,
305, 313, 319, 336, 337, 339,
345, 361, 365, 378, 381, 387,
393, 397, 398, 399, 400, 401, 410
Komáromszentpéter (Svätý Peter) 7,
124
Köbölkút (Gbelce) 251, 291, 293, 295,
296, 297, 298, 300, 310, 311,
312, 313, 397, 401
Kőhidgyarmat (Kamenný Most) 304
Körmöcbánya (Kremnica) 23
Körtvélyes (Hrušov) 317
Ladamóc (Ladmovce) 76
Lakitelek (Magyarország) 319
Lamacs (Lamač) 148, 153
Léva (Levice) 91, 94, 101, 127, 128,
129, 130, 134, 164, 165, 208,
411, 414, 415, 417, 423

- Liberec (Csehország) 320, 348, 356
 Ligetfalu (Petržalka) 25, 27, 29, 77, 175, 303, 324, 325, 384, 387
 Lőcse (Levoča) 77
 Lubenyik (Lubeník) 243
 Margonya (Marhaň) 324, 325
 Marosvásárhely (Románia) 32
 Martonvásár (Magyarország) 324
 Martos (Martovce) 302
 Mecenzéf (Medzev) 81
 Miskolc (Magyarország) 29, 30
 Moszkva (Oroszország) 123, 192, 193, 194, 195, 323
 Munkács (Ukrajna) 70
 Muzsla (Mužla) 28
 München (Németország) 26, 166, 357, 358
 Nagybossány (Veľké Bošany) 107
 Nagykapos (Veľké Kapušany) 188, 191, 303, 317, 321, 322, 325, 329, 332
 Nagykőrös (Magyarország) 210, 305
 Nagykürtös (Veľký Krtíš) 101
 Nagymaros (Magyarország) 265, 370
 Nagymihály (Michalovce) 43, 70, 73
 Nagyrőce (Revúca) 243
 Nagysurány (Šurany) 16, 206
 Nagyszalánc (Slanec) 319
 Nagyszarva (Rohovce) 226, 381, 383
 Nagyszombat (Trnava) 42, 43, 120, 148, 421
 Nagytapolcsány (Topolčany) 16, 107
 Naszvad (Nesvady) 121
 New York (Amerikai Egyesült Államok) 26
 Nyitra (Nitra) 8, 16, 145, 162, 221, 222, 223, 224, 226, 232, 257, 263, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 318, 327, 363, 364, 375, 393, 421
 Nyitragerencsér (Nitrianské Hrnčiarovce) 269, 271
 Nyitraújlak (Veľké Zálužie) 270
 Olmütz (Csehország) 187
 Ólubló (Stará Ľubovňa) 71
 Őrsújfalu (Nová Stráž) 162, 163, 301, 319, 336, 370, 405
 Palást (Plášťovce) 92, 93, 94, 100, 103
 Párkány (Štúrovo) 20, 123, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 234, 235, 284, 292, 296, 363, 376, 378, 401
 Pécel (Magyarország) 187
 Péder (Peder) 175
 Pelsőc (Plešivec) 241, 247, 250
 Perbenyik (Pribeník) 321
 Perpignan (Franciaország) 380
 Pilzen (Csehország) 70, 187
 Pinc (Pinciná) 29, 385
 Pozsony (Bratislava) 7, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 19, 23, 33, 39, 40, 41, 43, 46, 47, 48, 71, 76, 86, 91, 93, 97, 110, 113, 115, 120, 121, 127, 128, 129, 136, 139, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 175, 179, 180, 184, 185, 191, 193, 194, 196, 199, 205, 207, 214, 221, 222, 226, 227, 228, 231, 232, 233, 240, 245, 249, 250, 257, 262, 265, 266, 270, 273, 276, 280, 281, 287, 296, 298, 300, 303, 305, 306, 309, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 333, 340, 345, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 364, 365, 366, 373, 375, 378, 379, 384, 385, 391, 392, 397, 398, 401, 403, 404, 405, 406, 407, 415, 416, 418, 422, 423
 Pozsonyeperjes (Jahodná) 28
 Pozsonypüspöki (Podunajské Biskupice) 154
 Prága (Csehország) 7, 12, 15, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 30, 32, 33, 37, 47, 65, 69, 70, 72, 82, 83, 86, 95, 115, 117, 118, 119, 122, 133, 139, 151, 152, 165, 166, 167, 177, 180, 190, 191, 192, 193, 198, 207, 210, 227, 247, 248,

- 273, 278, 296, 317, 318, 319,
324, 325, 326, 329, 332, 338,
346, 352, 353, 354, 355, 356,
357, 358, 359, 360, 371, 373,
374, 375, 376, 394, 397, 400, 401,
405, 406, 416
Putnok (Magyarország) 312
Radvány (Radvaň) 23
Rapp (Rapovce) 319
Rekenyeújfalú (Rakovnica) 237
Rimaszécs (Rimavská Seč) 177, 258
Rimaszombat (Rimavská Sobota) 23,
77, 176, 177, 263, 268, 269, 317
Rozsnyó (Rožňava) 28, 37, 207, 237,
238, 239, 240, 241, 242, 243,
244, 245, 246, 247, 248, 249,
250, 251, 252, 253, 254, 311,
312, 324, 328, 332
Rozsnyórudna (Rudná) 237, 238, 239,
241, 254
Sajógömör (Gemer) 176
Sárosfa (Blatná na Ostrove) 379, 380,
381, 382, 383
Sárospatak (Magyarország) 257, 260
Selmecbánya (Banská Štiavnica) 22,
363, 364, 365, 366
Sepsiszentgyörgy (Románia) 22
Simony (Partizánské) 42
Somodi (Drienovec) 162, 175, 329
Somorja (Šamorín) 49 172, 221, 22,
223, 226, 231, 233, 307, 379,
381, 383, 392
Sopron (Magyarország) 324
Stósz (Šós) 81, 179, 318, 385
Stříbro (Csehország) 144
Szádalmás (Jablonov nad Turňou) 317
Szalkszentmárton (Magyarország) 210
Szeged (Magyarország) 145, 146, 399,
402
Szenc (Senec) 9, 10, 11, 12, 13, 14,
16, 18, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46,
47, 48, 120, 121, 153, 154, 251,
393
Szepsi (Moldava nad Bodvou) 37, 81,
82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 195,
317, 318, 323, 324, 325, 326,
328, 329, 330, 331, 332, 356
Szinyér (Svinice) 175
Szob (Magyarország) 45
Szolnocska (Solníčka) 65, 67, 68
Szógyén (Svodín) 123, 296, 297
Szürte (Ukrajna) 66
Tardoskéd (Tvrdosovce) 107, 108
Tejfalú (Mliečno) 227
Terezienstadt (Csehország) 175
Tevel (Magyarország) 346
Tiszacsérnyő (Čierna nad Tisou) 65, 67
Tornagörgő (Hrňo) 250, 319
Tornalja (Tornaľa) 169, 176, 177, 187,
196, 257, 259, 260, 261, 263,
175, 364, 365, 366
Töketerebes (Trebišov) 74, 76, 318,
319, 323, 384
Turócszentmárton (Martin) 355
Újlót (Veľké Lovce) 205
Vágsellye (Šala) 135, 136, 151, 162,
165, 167, 197, 306, 319, 325,
339, 357, 358
Vaján (Vojany) 75, 322
Varsó (Lengyelország) 151
Véke (Vojka) 175, 186
Vők (Vlky) 10
Zabos (Ovsište) 398
Zétény (Zatín) 76
Znojmo (Csehország) 10
Zólyom (Zvolen) 23
Zólyomlipcse (Slovenská Ľupča) 21
Zürich (Svájc) 77, 78
Zselíz (Želiezovce) 121, 308, 389
Zsére (Žirany) 224, 225, 233
Zsigárd (Žihárec) 108
Zsitvabesenyő (Bešeňov) 206
Zsolna (Žilina) 22, 109, 110, 111

Rövidítések jegyzéke

CSKP	– Csehszlovákiai Kommunista Pártja
DS	– Demokratická strana [Demokrata Párt]
EFSZ	– lásd JRD
Fidesz	– Fiatal Demokraták Szövetsége
FMK	– Független Magyar Kezdeményezés
Jogvédő Bizottság	– Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága
JRD	– Jednotné roľnícke družstvo [Egységes Földműves Szövetkezet]
KC (VPN)	– Koordinačné centrum [Koordinációs Központ], a VPN egyeztető tanácsa
KDH	– Kresťanskodemokratické hnutie [Kereszténydemokrata Mozgalom]
KISZ	– Kommunista Ifjúsági Szövetség
MÁÉRT	– Magyar Állandó Értekezlet
MDF	– Magyar Demokrata Fórum
MDSZ	– Magyar Diákszövetség
MISZ	– Magyar Ifjúsági Szövetség
MKDM	– Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom
MKP	– Magyar Koalíció Pártja
MNV	– Miestny národný výbor [Helyi Nemzeti Bizottság]
MPP	– Magyar Polgári Párt
MsNV	– Mestský národný výbor [Városi Nemzeti Bizottság]
OF	– Občanské Fórum [Polgári Fórum]
SDL	– Strana demokratickej ľavice [Baloldali Demokrata Párt]
ŠtB	– Štátna bezpečnosť [Állambiztonsági Hivatal]
SZDSZ	– Szabad Demokraták Szövetsége
SZGY	– Szövetségi Gyűlés
SZM	– lásd SZISZ
SZISZ	– Szlovákiai Ifjúsági Szövetség
SZMPSZ	– Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége
SZNT	– Szlovák Nemzeti Tanács
VPN	– Verejnosť proti Nasiliu [Nyilvánosság az Erőszak Ellen politikai mozgalom]
VMSZ	– Vajdasági Magyarok Szövetsége
ZTS	– Nehézipari Vállalat

Hamerlik Richárd 6, 13, 23

Horváth Gabriella 3

Kulcsár Mária 5, 17

Sándor Eleonóra 12, 20, 22

Simon Attila 8, 9, 10, 11, 14, 19, 22

Strešňák Gábor 1

Tóth Károly 2, 4, 7, 15, 16, 18, 21

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
Parková 4.
931 01 Šamorín
WEB: www.foruminst.sk
E-mail: foruminst@foruminst.sk

Popély Árpád–Simon Attila szerk.
A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok II. 1989–1992
Elbeszélt történelem 2.
Sorozatszerkesztő: Tóth Károly
Első kiadás

Felelős kiadó: Tóth Károly
Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár
Nyomta: Expresprint, s. r. o., Partizánske
Kiadta: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010

Árpád Popély – Attila Simon red.
Zmena systému a maďarská menšina v Československu II. 1989 – 1992
Oral History 2.
Redaktor edície: Károly Tóth

Prvé vydanie
Zodpovedný: Károly Tóth
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, s. r. o., Nové Zámky
Tlač: Expresprint, s. r. o., Partizánske
Vydal: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2010

ISBN: 978-80-89249-50-3

ISBN: 978-80-89249-50-3

A 2009 őszén megjelent első kötetet követően az *Elbeszélt történelem* sorozat rendszerváltással foglalkozó második kötetét tartja kezében a tisztelt olvasó.

A jelen kötet az elsőhöz hasonlóan nem csupán a rendszerváltás hónapjait idézi fel, de fontos adalékokkal szolgál annak előtörténetéhez is, különös tekintettel a husáki normalizáció éveiben meginduló szlovákiai magyar szellemi és ellenzéki mozgalmakra, mások mellett megszólaltatja a Charta '77 első szlovákiai magyar aláíróját is. A jelen kötet a nagypolitikában, illetve az országos közéletben is tevékeny szerepet játszó személyek emlékeit rögzíti. A szerkesztői szándék azonban hangsúlyosan törekedett a dél-szlovákiai régiók eseményeinek a megragadására is. Bár a televízió tudósításából 1989-ről a legtöbbünkben a prágai és pozsonyi tüntetések képei rögzültek, azok a kis helyi forradalmak, amelyek vidéki városainkban lejátszódtak, legalább olyan jelentőséggel bírtak, mint a fővárosok eseményei.

Az *Oral History* módszerével készült beszélgetések olyan mozaikok, amelyekből az olvasó rakja ki a korszak sajátos látószögű történetét. Ehhez kívánnunk sok sikert az olvasónak, és persze kellemes múltidézést is.